Bodleian Libraries
UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

Sansk. G. 7. 6 3.66

HITOPADEŚA:

THE

SANSKṚIT TEXT,

WITH A

GRAMMATICAL ANALYSIS, ALPHABETICALLY ARRANGED.

BY

FRANCIS JOHNSON,

SOMETIME PROFESSOR OF ORIENTAL LANGUAGES AT THE COLLEGE OF THE HONOURABLE THE EAST INDIA COMPANY, HAILEYBURY.

SECOND EDITION.

HERTFORD:
PRINTED AND PUBLISHED BY STEPHEN AUSTIN.
LONDON:
W. H. ALLEN & CO., WATERLOO PLACE;
LONGMAN, GREEN, LONGMAN, ROBERTS, & GREEN, PATERNOSTER ROW;
WILLIAMS & NORGATE, 14, HENRIETTA STREET, COVENT GARDEN,
AND 20, SOUTH FREDERICK STREET, EDINBURGH.
1864.

295. d. 24.

STEPHEN AUSTIN,

PRINTER, HERTFORD.

BIBLIOTHECA · BODLEIANA ·

TO

MONIER WILLIAMS, ESQ., M.A.,

BODEN PROFESSOR OF SANSKṚIT IN THE UNIVERSITY OF OXFORD,

ETC.,

WHO BY HIS PERSEVERING LABOURS AND CRITICAL SCHOLARSHIP

HAS STIMULATED THE STUDY

AND EXTENDED THE KNOWLEDGE OF THE SANSKRIT LANGUAGE

AMONG HIS FELLOW-COUNTRYMEN,

THE PRESENT EDITION

OF THE

HITOPADEŚA

IS DEDICATED,

BY HIS SINCERE FRIEND AND FORMER COLLEAGUE,

FRANCIS JOHNSON.

PREFACE TO THE FIRST EDITION.

The collection of Fables and Stories termed Hitopadeśa was brought early to the knowledge of Sanskṛit scholars by the translations of it which were published by Mr. Wilkins and Sir William Jones. The text was printed at Serampore in 1804; and another edition of it was printed in London in 1810. An edition has been subsequently printed at Bonn by Professors Schlegel and Lassen, in which the text is illustrated by copious Latin notes. A translation in the same language was also promised by the former of these distinguished critics and scholars; but his death has prevented the fulfilment of his design.

The pains which have been bestowed upon the Hitopadeśa have been justified by the interest which attaches, on various grounds, to this work; and especially, on account of the history of its literary adventures. These have engaged the attention of different eminent writers; and have been investigated with singular success, especially by Mr. Colebrooke, in the Preface to the Serampore edition of the Hitopadeśa, and by M. Sylvestre de Sacy, in the Introduction to his

Calilah et Dimna. From their investigations it is established, that a work which is to be considered as the original form of the Hitopadeśa was translated from Sanskṛit into Persic in the sixth century of our æra, by order of Nushiravān;—that it was translated from ancient Persic into Arabic in the ninth century;—that it was presently afterwards rendered into Hebrew and Greek;—and that, from these versions, successive translations were made into all the languages of Modern Europe, until it became familiar, even to youth, under the designation of Pilpay's Fables. In Hindustān, it has continued to retain its popularity to the present day; where it has served as the substance of the Anvāri Sohaili, and Khirad-Afroz; and exists, in the form of translation, in all the spoken dialects.

The value of the Hitopadeśa to the history of narrative fiction is not, however, its only recommendation. Its popularity through so many ages, amidst such various nations, is evidence of intrinsic merit: and the pictures of domestic manners and human nature which it presents, however tinctured by national peculiarities, must have been recognized as universally true, as well as diverting; or they would not have been naturalized in the West as well as in the East. In the maxims also which the tales serve to illustrate, there must have been much that secured the acquiescence of all mankind, or the remarks would have been left to enlighten the moralists of India alone. These qualities admitted of transfusion into other tongues; but the intrinsic merits of the work as a composition have chiefly recommended its

preservation by the press, and its circulation amongst the cultivators of Sanskṛit literature.

The moral verses with which the Hitopadeśa abounds are, in many cases, perhaps in all, quotations from different writers. They consequently form a sort of anthology,—a collection of passages, not only remarkable for striking thoughts, but offering examples of various styles. In general, they are not of difficult construction; and those passages which are most elaborate, are necessarily short: and, as the thoughts which they express are compressed within a few words, they become, from their sententiousness, impediments of no protracted duration. The narratives are, in general, written in very simple and unpretending prose; and it may be doubted if any book exists in the Sanskṛit language that is better adapted to introduce a Student to its acquirement. In no single work is there to be met with a more comprehensive assemblage of serviceable words and phrases.

The want of copies of an English edition of the Hitopadeśa induced the Editor of the present publication to prepare, a few years since, for the press, the first selection of the four books into which the work is divided,—the Mitra-lābha, or Acquisition of Friends; and to furnish it with such facilities as might assist the Student to make himself master of the sense, with no greater degree of application than might be expected at an early period of study. With this view, the introductory section was printed in English as well as in Deva-nāgari

characters; a nearly literal translation of the same portion was subjoined; and a Glossary was added in which all the words were alphabetically arranged, with an explanation of their meaning, and an indication of their grammatical structure.

The advantages which have been found to result from this arrangement have encouraged the Editor to extend his plan to the entire work; and to print the whole of the text of the Hitopadeśa, with a Glossary of all the words which it contains.

The text has been carefully collated, not only with that of the earlier editions, and especially with that of Bonn, the accuracy of which, notwithstanding some exceptions, is to be highly commended; but with two excellent manuscript copies belonging to the valuable library of the Honourable East India Company.

East India College, Herts.
January 19, 1847.

ADVERTISEMENT TO THE SECOND EDITION.

In preparing the present edition of the Hitopadeśa for the press, the Editor has availed himself of a manuscript copy, formerly the property of the late Professor H. H. Wilson, and now in the Bodleian Library at Oxford (numbered 39 in the catalogue). Exclusively of some choice readings, this manuscript contains sundry interpolations, the greater part of which have been inserted among the notes subjoined to the text of the present volume.

Since the publication of the former edition in 1847, the text of the Pancha Tantra has been edited in Germany by Professor Kosegarten. Few Sanskṛit scholars need to be informed that the Pancha Tantra is an older work, from which the author or the compiler of the Hitopadeśa drew a large portion of his materials, in verse and prose. Whenever a verse from the Pancha Tantra occurs in the Hitopadeśa, reference has been made in the notes to the chapter and verse of Kosegarten's edition where it is to be found. There are, occasionally, discrepancies between the two texts, not however deemed of sufficient importance to require special remark. In the notes also will be found references to quotations from the Hindu legislator Manu, the moralists Chāṇakya, Bhartṛi Hari, and others.

The Hitopadeśa owes much of its popularity as a Sanskṛit class-book to the happy manner in which verses from various sources and in various styles are ingeniously interwoven with the narrative. In stating this, the Editor does not mean to disparage the usefulness of such a work as the Indische Sprüche, the first volume of which, with a German translation, has lately been published at St. Petersburg by the learned Otto Böhtlingk. In this truly valuable repertory of Sanskṛit proverbs, all the principal verses of the Hitopadeśa, with many others, are arranged in alphabetical order. The convenience of such a plan for purposes of reference is apparent; but the verses, when detached from the stories they illustrate, are likely to lose somewhat of their epigrammatic force.

The copious English and Sanskṛit Dictionary published by Professor Monier Williams, has superseded all further demand for the reversed vocabulary which accompanied the last edition.

F. J.

HERTFORD, 1ST JANUARY, 1864.

CONTENTS.

		PAGE	LINE
INTRODUCTION		1	1

CHAPTER I.

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

		PAGE	LINE
FABLE I.	The Story of the Crow, the Tortoise, the Deer, and the Mouse—including the Story of the Pigeons	5	115
II.	The Old Tiger and the Traveller	6	135
III.	The Deer, the Jackal, and the Crow	11	306
IV.	The Blind Vulture, the Cat, and the Birds	12	321
V.	The Story of the Mouse Hiranyaka	19	535
VI.	The Old Man and his Young Wife	20	551
VII.	The Huntsman, the Deer, the Boar, the Serpent, and the Jackal ...	25	710
VIII.	The King's Son and the Merchant's Wife	29	818
IX.	The Jackal and the Elephant	30	845

CHAPTER II.

THE SEPARATION OF FRIENDS.

		PAGE	LINE
FABLE I.	The Story of the Bull, the Two Jackals, and the Lion	33	931
II.	The Ape and the Wedge	36	1012
III.	The Thief, the Ass, and the Dog	*ib.*	1024
IV.	The Lion, the Mouse, and the Cat	42	1200
V.	The Poor Woman and the Bell	43	1238
VI.	The Adventures of Kandarpaketu—comprising the Story of the Cow-keeper, the Barber, and their Wives; also the History of the Merchant whose avarice occasioned the loss of all his Wealth	46	1313
VII.	The Farmer's Wife and her Two Gallants	47	1371
VIII.	The Crow, the Golden Chain, and the Black Serpent	49	1395
IX.	The Lion and the Hare	*ib.*	1406
X.	The Sandpiper and the Sea	53	1504

CHAPTER III.

WAR.

		PAGE	LINE
FABLE I.	The Story of the Geese and the Peacocks	58	1643
II.	The Birds and the Monkeys	59	1665
III.	The Ass in a Tiger's Skin	*ib.*	1685
IV.	The Elephants and the Hares	60	1707
V.	The Goose and the Crow	62	1761
VI.	The Quail and the Crow	*ib.*	1773
VII.	The Wheelwright and his Wife	63	1787
VIII.	The Blue Jackal	67	1907
IX.	The Soldier who sacrificed his own Son	72	2044
X.	The Barber who killed a Beggar	74	2111

CHAPTER IV.

PEACE.

FABLE I.	Continuation of the Story of the Geese and the Peacocks	81	2283
II.	The Turtle and the Two Geese	*ib.*	2294
III.	The Three Fishes	82	2302
IV.	The Merchant and his Artful Wife	*ib.*	2309
V.	The Cranes and the Ichneumon	83	2335
VI.	The Mouse and the Hermit	84	2368
VII.	The Crane and the Crab	*ib.*	2382
VIII.	The Brahman who broke the Pots and Pans	85	2410
IX.	The Two Giants	86	2438
X.	The Brahman and his Goat	90	2540
XI.	The Camel, the Crow, the Tiger, and the Jackal	*ib.*	2551
XII.	The Old Serpent and the Frogs	92	2595
XIII.	The Brahman and his Ichneumon	95	2691

ANNOTATIONS 101

VOCABULARY 113

SCHEME OF THE METRES 279

GRAMMATICAL REFERENCES.

For the coalition and permutation of the Vowels and Consonants, a few References to the Rules of Professor Williams' Sanskrit Grammar, *Third Edition*, may be of service to the early Student.

IN LINE				BY RULE
2	लेखा इव	has become	लेखेव	32
—	यद् मूर्ध्नि		यन्मूर्ध्नि	47
3	श्रुतस्		श्रुतो	64
—	हितोपदेशस्		हितोपदेशो	64
—	अयं		ऽयं	64 *a.*
—	संस्कृत उक्तिषु		संस्कृतोक्तिषु	32
5	प्राज्ञस्		प्राज्ञो	64
6	गृहीतस्		गृहीत	66
7	विद्या एव		विद्यैव	33
—	आहुस्		आहुर्	65
8	अहार्यत्वात्		अहार्यत्वाद्	45
—	अक्षयत्वात्		अक्षयत्वाच्	48
9	नीचगा अपि		नीचगाऽपि	31
11	विनयात्		विनयाद्	45
14	द्वितीया आद्रियते		द्वितीयाद्रियते	31
15	यत् नवे		यन्नवे	47
—	संस्कारस्		संस्कारो	64
—	न अन्यथा		नान्यथा	31
16	तत्		तद्	45
17	सन्धिस्		सन्धिर्	65
18	तथा अन्यस्मात्		तथान्यस्मात्	31
—	अन्यस्मात्		अन्यस्माद्	45

IN LINE				BY RULE
18	ग्रन्थात्	has become	ग्रन्थाद्	45
19	सुदर्शनस्		सुदर्शनो	64
20	नरपतिस्		नरपतिर्	65
—	सस्		स	67
—	भूपतिस्		भूपतिर्	65
22	नास्ति अन्धस्		नास्त्यन्धस्	34
—	अन्धस्		अन्ध	66
24	अपि अनर्थाय		अप्यनर्थाय	34
25	इति आकर्ण्य		इत्याकर्ण्य	34
—	आकर्ण्य आत्मनः		आकर्ण्यात्मनः	31
26	अननुष्ठानेन उद्विग्न		अननुष्ठानेनोद्विग्न	32
27	कस् अर्थस्		को ऽर्थस्	64 *a.*
—	यस्		यो	64
28	पीडा एव		पीडैव	33
30	सकृत्		सकृद्	45
—	दुःखकरी आद्यौ		दुःखकरावाद्यौ	37
—	आद्यौ अन्तिमस्		आद्याव् अन्तिमस्	37
31	जातस्		जातो	64
36	मातुस् उच्चारस्		मातुर् उच्चारस्	65
—	उच्चारस् एव		उच्चार एव	66
37	शतैस्		शतैर्	65
38	एकस् चन्द्रस्		एकश् चन्द्रस्	62
—	तमस् हन्ति		तमो हन्ति	64
40	भवेत्		भवेद्	45
—	समृद्धस्		समृद्धो	64
42	वश्यस् च		वश्यश्च	62
42	पुत्रस् अर्थकरी		पुत्रो ऽर्थकरी	64 *a*
—	षट्		षड्	65
45	शत्रुस्		शत्रुर्	65
53	पुत्रास्		पुत्रा	66 *a.*
56	यस्य एको		यस्यैको	33
—	एकस् अपि		एको ऽपि	64 *a.*
57	स्तनस्य इव		स्तनस्येव	32

IN LINE			BY RULE
59	पञ्च एतानि	has become पञ्चैतानि	33
—	एतानि अपि	एतान्यपि	34
62	चेत् न	चेन्न	47
67	लक्ष्मीस् दैवेन	लक्ष्मीर् दैवेन	65
83	सम्पन्नास्	सम्पन्ना	66 *a.*
84	निर्गन्धास् इव	निर्गन्धा इव	66 *a.*
86	तावत् च	तावच्च	48
—	किञ्चित् न	किञ्चिन्न	47
87	राजा उवाच	राजोवाच	32
88	भोस्	भो	66 *d.*
93	समैस् च	समैश् च	62
95	सम्भूताम् एते	सम्भूता एते	66 *a.*
98	अस्मिन् तु	अस्मिंस् तु	53
107	भवन्ति अपेयाः	भवन्त्यपेयाः	34
113	पुत्रैस् उक्तम्	पुत्रैर् उक्तम्	65
117	राजपुत्रास् ऊचुः	राजपुत्रा ऊचुः	66 *a.*
118	दिश् देशात्	दिग्देशात्	43 *e.*
129	तस्मिन् एव	तस्मिन्न् एव	52
—	विसर्पन् तान्	विसर्पंस् तान्	53
136	चरन् अपश्यम्	चरन्न् अपश्यम्	52
138	किन्तु अस्मिन्	किन्त्व् अस्मिन्	34
—	अस्मिन् आत्म	अस्मिन्न् आत्म	52
146	दुवृत्तस् आसम्	दुर्वृत्त आसम्	66
—	बधात् मे	बधान्मे	47
154	एतावान् लोभ	एतावांल् लोभ	56
168	प्रयच्छ ईश्वरे	प्रयच्छेश्वरे	32
175	शनैस्	शनैः	63
—	शनैस् उपगम्य	शनैर् उपगम्य	65
189	चिन्तयन् एव	चिन्तयन्न् एव	52
198	तु असन्तुष्टः	त्वसन्तुष्टः	34
212	तद् जयः	तज्जयः	48
232	अपहारकान् तान्	अपहारकांस्तान्	53
255	एतद् श्रुत्वा	एतच्छ्रुत्वा	49

IN LINE				BY RULE
283	आत्मनि अवज्ञा	has become	आत्मन्यवज्ञा	34
320	तौ आहतुः		तावाहतुः	37
333	हन्तव्यः		घन्तव्यः	50
337	कीदृग् व्यापारवान्		कीदृग्व्यापारवान्	43 *e.*
461	भयात्		भयाल्	48
465	छेदे		च्छेदे	48 *c.*
679	द्वे एव	remains	द्वे एव	38
860	योगात्	has become	योगाज्	48
1539	बुद्धिस् रहसि		बुद्धी रहसि	65 *a.*
1731	किम्पुनर् राज्यम्		किम्पुना राज्यम्	71 *c.*
1984	स्वयोधिस् रचितस्य		स्वयोधी रचितस्य	65 *a.*
1991	युध्येयुस्		युध्येयू	65 *a.*

॥ हितोपदेशः ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

सिद्धिः साध्ये सताम् अस्तु प्रसादात् तस्य धूर्जटेः ।
जाह्नवीफेनलेखेव यन्मूर्ध्नि शशिनः कला ॥ १ ॥
श्रुतो हितोपदेशो ऽयं पाटवं संस्कृतोक्तिषु ।
वाचां सर्वत्र वैचित्र्यं नीतिविद्यां ददाति च ॥ २ ॥
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्याम् अर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्मम् आचरेत् ॥ ३ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यम् आहुर् अनुत्तमम् ।
अहार्यत्वाद् अनर्घत्वाद् अक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ४ ॥
सङ्गमयति विद्यैव नीचगा ऽपि नरं सरित् ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यम् अतः परम् ॥ ५ ॥
विद्या ददाति विनयं विनयाद् याति पात्रताम् ।
पात्रत्वाद् धनम् आप्नोति धनाद् धर्मं ततः सुखम् ॥ ६ ॥
विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥
यन्नवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।
कथाछलेन बालानां नीतिस् तद् इह कथ्यते ॥ ८ ॥
मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः सन्धिर् एव च ।
पञ्चतन्त्रात् तथान्यस्माद् ग्रन्थाद् आकृष्य लिख्यते ॥ ९ ॥

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरम् । तत्र सर्वस्वामिगुणोपेतः सुदर्शनो नाम नरपतिर् आसीत् । स भूपतिर् एकदा केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं शुश्राव ।

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।
सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ १० ॥

यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वम् अविवेकता ।
एकैकम् अप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ ११ ॥

इत्याकर्ण्यात्मनः पुत्राणाम् अनधिगतशास्त्राणां नित्यम् उन्मार्गगामिनां शास्त्राननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।

को ऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ।
काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ १२ ॥
अजातमृतमूर्खाणां वरम् आद्यौ न चान्तिमः ।
सकृद् दुःखकरावाद्याव् अन्तिमस् तु पदे पदे ॥ १३ ॥

किञ्च । स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।
परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ १४ ॥

अन्यच्च । गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी सुसम्भ्रमाद् यस्य ।
तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी नाम ॥ १५ ॥

अपिच । दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं मनः ।
विद्यायाम् अर्थलाभे च मातुर् उच्चार एव सः ॥ १६ ॥

अपरञ्च । वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतैर् अपि ।
एकश् चन्द्रस् तमो हन्ति न च तारागणैर् अपि ॥ १७ ॥
पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्वापि सुदुष्करम् ।
तस्य पुत्रो भवेद् वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ १८ ॥

तथाचोक्तम् । अर्थागमो नित्यम् अरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।
वश्यश् च पुत्रो ऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥१९॥
को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलपूरणाढकैः ।
वरम् एकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ २० ॥
ऋणकर्ता पिता शत्रुर् माता च व्यभिचारिणी ।
भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुर् अपण्डितः ॥ २१ ॥
अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।
विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ २२ ॥
यस्य तस्य प्रसूतो ऽपि गुणवान् पूज्यते नरः ।
धनुर् वंशविशुद्धो ऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ २३ ॥
हाहा पुत्रक नाधीत सुगतैतासु रात्रिषु ।

तेन त्वं विदुषां मध्ये पङ्के गौर् इव सीदसि ॥ २४ ॥

तत् कथम् इदानीम् एते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रियन्ताम् ।

आहारनिद्राभयमैथुनं च सामान्यम् एतत् पशुभिर् नराणाम् ।
धर्मो हि तेषाम् अधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ २५ ॥

यतः । धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैको ऽपि न विद्यते ।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६ ॥

यच्चोच्यते । आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनम् एव च ।
पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ २७ ॥

किञ्च । अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति महताम् अपि ।
नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ २८ ॥

अपिच । यद् अभावि न तद् भावि भावि चेन्न तद् अन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नो ऽयम् अगदः किं न पीयते ॥ २९ ॥

एतत् कार्याक्षमाणां केषाञ्चिद् आलस्यनिबन्धनं वचनम् ।

न दैवम् अपि सञ्चिन्त्य त्यजेद् उद्योगमात्मनः ।
अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुम् अर्हति ॥ ३० ॥

अन्यच्च । उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति लक्ष्मीर् दैवेन देयम् इति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषम् आत्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति को ऽत्र दोषः ॥

यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर् भवेत् ।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३२ ॥

तथाच । पूर्वजन्मकृतं कर्म तद् दैवम् इति कथ्यते ।
तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्याद् अतन्द्रितः ॥ ३३ ॥

यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यद् इच्छति ।
एवम् आत्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥

अपरञ्च । काकतालीयवत् प्राप्तं दृष्ट्वा ऽपि निधिम् अग्रतः ।
न स्वयं दैवम् आदत्ते पुरुषार्थम् अपेक्षते ॥ ३५ ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३६ ॥

मातृपितृकृताभ्यासो गुणिताम् एति बालकः ।
न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥ ३७ ॥

तथाच । माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये वको यथा ॥ ३८ ॥
रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ३९ ॥
मूर्खो ऽपि शोभते तावत् सभायां वस्त्रवेष्टितः ।
तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किंचिन्न भाषते ॥ ४० ॥

एतच्चिन्तयित्वा स राजा पण्डितसभां कारितवान् । राजोवाच । भो भोः पण्डिताः श्रूयताम् । अस्ति कश्चिद् एवम्भूतो विद्वान् यो मम पुत्राणां नित्यम् उन्मार्गगामिनाम् अनधिगतशास्त्राणाम् इदानीं नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्जन्म कारयितुं समर्थः

यतः । काचः काञ्चनसंसर्गाद् धत्ते मारकतीं द्युतिम् ।
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥ ४१ ॥

उक्तञ्च । हीयते हि मतिस् तात हीनैः सह समागमात् ।
समैश् च समताम् एति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ४२ ॥

अत्रान्तरे विष्णुशर्मनामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो बृहस्पतिर् इवाब्रवीत् । देव महाकुलसम्भूता एते राजपुत्रा मया नीतिं ग्राहयितुं शक्यन्ते ।

यतः । नाद्रव्ये निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।
न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते वकः ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । अस्मिंस् तु निर्गुणं गोत्रे नापत्यम् उपजायते ।
आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः ॥ ४४ ॥

अतो ऽहं षण्मासाभ्यन्तरे भवत्पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि । राजा सविनयं पुनर् उवाच ।

कीटो ऽपि सुमनःसङ्गाद् आरोहति सतां शिरः ।
अश्मा ऽपि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥

अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ।
तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णो ऽपि दीप्यते ॥ ४६ ॥

गुणागुणज्ञा गुणिनो भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।
आस्वाद्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रम् आसाद्य भवन्त्यपेयाः ॥ ४७ ॥

तद् एतेषां अस्मत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवन्तः प्रमाणम् । इत्युक्त्वा तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान् समर्पितवान् । अथ प्रासादपृष्ठे सुखोपविष्टानां राज-

पुत्राणां पुरस्तात् प्रस्तावक्रमेण स पण्डितो ऽब्रवीत्। भो राजपुत्राः शृणुत।

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम्।
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ४८ ॥

तद्भवतां विनोदाय काककूर्मादीनां विचित्रां कथां कथयामि। राजपुत्रैर् उक्तम्। आर्य कथ्यताम्। विष्णुशर्मोवाच। शृणुत सम्प्रति। मित्रलाभः प्रस्तूयते यस्यायम् आद्यः श्लोकः।

॥ मित्रलाभः ॥

असाधना वित्तहीना बुद्धिमन्तः सुहृत्तमाः।
साधयन्त्याशु कार्याणि काककूर्ममृगाखवः ॥ १ ॥

राजपुत्रा ऊचुः कथम् एतत्। विष्णुशर्मा कथयति। अस्ति गोदावरीतीरे विशालः शाल्मलीतरुः। तत्र नानादिग्देशादागत्य पक्षिणो रात्रौ निवसन्ति। अथ कदाचिद् अवसन्नायां रजन्यां अस्ताचलचूडावलम्बिनि भगवति कुमुदिनीनायके चन्द्रमसि लघुपतनकनामा वायसः प्रबुद्धः सन् कृतान्तम् इव द्वितीयम् आयान्तं पाशहस्तं व्याधम् अपश्यत्। तम् अवलोक्याचिन्तयद् असौ। अद्य प्रातर् एवानिष्टदर्शनं जातम्। न जाने किम् अनभिमतं दर्शयिष्यति। इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश् चलितः।
यतः।

शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च।
दिवसे दिवसे मूढम् आविशन्ति न पण्डितम् ॥ २ ॥

अन्यच्च। विषयिणाम् इदं अवश्यं करणीयम्।

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद् भयम् उपस्थितम्।
मरणव्याधिशोकानां किम् अद्य निपतिष्यति ॥ ३ ॥

अथ तेन व्याधेन तण्डुलकणान् विकीर्य जालं विस्तीर्णम्। स च प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः। तस्मिन्न् एव काले चित्रग्रीवनामा कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पंस् तांस् तण्डुलकणान् अवलोकयामास। ततस् तण्डुलकणलुब्धान् कपोतान् दृष्ट्वा प्रत्याह कपोतराजः। कुतो ऽत्र निर्जने वने तण्डुलकणानां सम्भवः। तन्निरूप्यतां तावत्। भद्रम् इदं न पश्यामि। प्रायेणानेन तण्डुलकणलोभेनास्माभिर् अपि तथा भवितव्यम्।

कङ्कणस्य तु लोभेन मग्नः पङ्के सुदुस्तरे।
वृद्धव्याघ्रेण सम्प्राप्तः पथिकः स मृतो यथा ॥ ४ ॥

कपोता ऊचुः । कथम् एतत् । कपोतराजः कथयति । अहम् एकदा दक्षिणारण्ये चरन् अपश्यम् । एको वृद्धव्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते । भो भोः पान्थ इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेनालोचितम् । भाग्येनैतत् सम्भवति । किन्त्व् अस्मिन्न् आत्मसन्देहे प्रवृत्तिर् न विधेया ।

यतः । अनिष्टाद् इष्टलाभे ऽपि न गतिर् जायते शुभा ।
यत्रास्ते विषसंसर्गो ऽमृतं तद् अपि मृत्यवे ॥ ५ ॥

किन्तु सर्वत्रार्थार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव ।

तथाचोक्तम् । न संशयम् अनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
संशयं पुनर् आरुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ६ ॥

तन्निरूपयामि तावत् । प्रकाशं ब्रूते । कुत्र तव कङ्कणम् । व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य दर्शयति । पान्थो ऽवदत् । कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः कर्तव्यः । व्याघ्र उवाच । शृणु रे पान्थ । प्राग् एव यौवनदशायाम् अतिदुर्वृत्त आसम् । अनेकगोब्राह्मणमनुष्यबधान्मे पुत्रा अनेकशो मृता दाराश् च । साम्प्रतं निर्वंशो ऽस्मि । ततः केनापि धार्मिकेणाहम् उपदिष्टः । दानधर्मम् आचरतु भवान् इति । तदुपदेशाद् इदानीम् अहं स्नानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदन्तः । कथं न विश्वासभूमिः ।

उक्तञ्च । इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।
अलोभ इति मार्गो ऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥ ७ ॥
अत्र पूर्वश् चतुर्वर्गो दम्भार्थम् अपि सेव्यते ।
उत्तरस् तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥ ८ ॥

मम चैतावाल् लोभविरहो येन स्वहस्तगतम् अपि सुवर्णकङ्कणं यस्मै कस्मैचिद् दातुम् इच्छामि । तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकप्रवादो दुर्निवार एव ।

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टनीम् उपदेशिनीम् ।
प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नम् अपि द्विजम् ॥ ९ ॥

मया च धर्मशास्त्राण्यधीतानि । शृणु ।

मरुस्थल्यां यथा वृष्टिः क्षुधार्ते भोजनं तथा ।
दरिद्रे दीयते दानं सफलं पाण्डुनन्दन ॥ १० ॥
प्राणा यथात्मनो ऽभीष्टा भूतानाम् अपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ११ ॥

अपरञ्च । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।

आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणम् अधिगच्छति ॥ १२ ॥

अन्यच्च । मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ १३ ॥

त्वं च दुर्गतः । तेन तुभ्यं दातुं सयत्नो ऽहम् ।

तथाचोक्तं । दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे धनम् ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस् तु किम् औषधैः ॥ १४ ॥

अन्यच्च । दातव्यम् इति यद् दानं दीयते ऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद् दानं सात्त्विकं विदुः ॥ १५ ॥

तद् अत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणम् इदं गृहाण । ततस् तद्वचने जातविश्वासो यावद् असौ सरः स्नातुं प्रविष्टः तावद् एव महापङ्के निमग्नः । पलायितुम् अक्षमः । पङ्के पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रो ऽवदत् । अहह महापङ्के पतितो ऽसि अतस् त्वां उत्थापयामि । इत्युक्त्वा शनैः शनैर् उपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थो ऽचिन्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न वापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।
स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ १६ ॥

किञ्च । अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानम् इव क्रिया ।
दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ १७ ॥

तन्न मया भद्रं कृतं यद् अत्र मारात्मके विश्वासः कृतः ।

तथा ह्युक्तं । नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृङ्गिनां तथा ।
विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥

अपरञ्च । सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः ।
अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ १९ ॥

अन्यच्च । स हि गगणविहारी कल्मषध्वंसकारी
दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
विधुर् अपि विधियोगाद् ग्रस्यते राहुणासौ
लिखितम् अपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥ २० ॥

इति चिन्तयन् एव तेनासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च । अतो ऽहं ब्रवीमि कङ्कणस्य तु लोभेन इत्यादि । अतः सर्वथा अविचारितं कर्म न कर्तव्यमिति । यतः ।

सुजीर्णम् अन्नं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत् कृतं सुदीर्घकाले ऽपि न याति विक्रियाम् ॥ २१ ॥

एतद् वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदर्पम् आह । आः किम् एवम् उच्यते ।

वृद्धानां वचनं ग्राह्यम् आपत्काले ह्युपस्थिते ।
सर्वत्रैव विचारेण भोजने न प्रवर्तते ॥ २२ ॥

यतः । शङ्काभिः सर्वम् आक्रान्तम् अन्नं पानं च भूतले ।
प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ २३ ॥

तथाचोक्तं । ईर्ष्यी घृणी त्वसन्तुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः ।
परभाग्योपजीवी च षड् एते दुःखभागिनः ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास् तत्रोपविष्टाः ।

यतः । सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः ।
छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ २५ ॥

अन्यच्च । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते
लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २६ ॥

अन्यच्च । असम्भवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।
प्रायः समापन्नविपत्तिकाले धियो ऽपि पुंसां मलिना भवन्ति ॥२७॥

अनन्तरं ते सर्वे जालबद्धा बभूवुः । ततो यस्य वचनात् तत्रावलम्बिताः पक्षिणस् तं सर्वे तिरस्कुर्वन्ति ।

तथाचोक्तं । न गणस्याग्रतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलम् ।
यदि कार्यविपत्तिः स्यात् मुखरस् तत्र हन्यते ॥ २८ ॥

तथाचोक्तं । आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणाम् असंयमः ।
तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ २९ ॥

तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रग्रीव उवाच । नायम् अस्य दोषः ।

यतः । आपदाम् आपतन्तीनां हितो ऽप्यायाति हेतुताम् ।
मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥ ३० ॥

अन्यच्च । स बन्धुर् यो विपन्नानाम् आपदुद्धरणक्षमः ।
न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ३१ ॥

विपत्काले च विस्मय एव कापुरुषलक्षणम् । तद् अत्र धैर्यम् अवलम्ब्य प्रतीकारश् चिन्त्यताम् ।

यतः । विपदि धैर्यम् अथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर् व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धिर् इदं महात्मनाम् ॥ ३२ ॥

सम्पदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम्।
तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम्॥ २३ ॥

अन्यच्च । षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ २४ ॥

इदानीमप्येवं क्रियताम्। सर्वैरेकचित्तीभूय जालमादाय उड्डीयताम्।

यतः । अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ २५ ॥
संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।
तुषैरपि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ २६ ॥

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्वे जालमादायोत्पतिताः । अनन्तरं स व्याधः सुदूराज्जालापहारकांस्तानवलोक्य पश्चाद्धावन्नचिन्तयत्।

संहतास्तु हरन्त्येते मम जालं विहङ्गमाः ।
यदा तु निपतिष्यन्ति वशमेष्यन्ति मे तदा ॥ २७ ॥

ततस्तेषु चक्षुर्विषयम् अतिक्रान्तेषु पक्षिषु स व्याधो निवृत्तः । अथ तं लुब्धकं निवृत्त दृष्ट्वा कपोता ऊचुः । स्वामिन् किमिदानीं कर्तुमुचितम्। चित्रग्रीव उवाच ।

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं हितम्।
कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ २८ ॥

तन्मे मित्रं हिरण्यको नाम मूषिकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने निवसति । दन्तबलेन सो ऽस्माकं पाशं छेत्स्यति । इत्यालोच्य सर्वे हिरण्यकविवरसमीपं गताः । हिरण्यकस्य सर्वदापायशङ्कया शतद्वारं विवरं कृत्वा निवसति ।

अनागतं भयं दृष्ट्वा नीतिशास्त्रविशारदः ।
अवसन्मूषिकस्तत्र वृद्धः शतमुखं विलम्॥ २९ ॥

ततो हिरण्यकः कपोतावपातचकितस् तूष्णीम्भूय स्थितः । चित्रग्रीव उवाच । सखे हिरण्यक किमस्मान् न सम्भाषसे । हिरण्यकस् तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्यभिज्ञाय ससम्भ्रमं बहिर्निः सृत्याब्रवीत्। आः पुण्यवानस्मि प्रियसुहृन्मे चित्रग्रीवः समायातः ।

यस्य मित्रेण सम्भाषा यस्य मित्रेण संस्थितिः ।
यस्य मित्रेण संलापस् ततो नास्तीह पुण्यवान्॥ ४० ॥

पाशबद्धांश्च तान् दृष्ट्वा सविस्मयः क्षणं स्थित्वा उवाच । सखे किमेतत्। चित्रग्रीवो ऽवदत्। सखे ऽस्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणः फलमेतत ।

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभम् आत्मकर्म ।
तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ४१ ॥

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि च ।
आत्मापराधवृक्षस्य फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ४२ ॥

एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकश्चित्रग्रीवस्य बन्धनं छेत्तुं सत्वरमुपसर्पति । तत्र चित्रग्रीवो ब्रूते । मित्र मा मैवम् । प्रथममेषाम् अस्मदाश्रितानां पाशांस्तावच्छिन्धि । हिरण्यको ऽप्याह । अहम् अल्पशक्तिर्दन्ताश्च मे कोमलाः । तदेतेषामनेकेषां पाशांश्छेत्तुं कथमहं समर्थो ऽस्मि । तद्यावन्मे दन्ता न त्रुट्यन्ति तावत् तव पाशं छिनद्मि । तदनन्तरं यावच्छक्यमन्येषामपि बन्धनं छेत्स्यामि । चित्रग्रीव उवाच । अस्त्वेवं । तथापि यथाशक्ति बन्धनमेतेषां खण्डय । हिरण्यकेनोक्तम् । आत्मपरित्यागेन यदाश्रितानां परिरक्षणं तन्न नीतिवेदिनां सम्मतम् ।

यतः । आपदर्थे धनं रक्षेद् दारान् रक्षेद् धनैरपि ।
आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः ।
तान् निघ्नता किं न हतं रक्षता किं न रक्षितम् ॥ ४४ ॥

चित्रग्रीव उवाच । सखे नीतिस्तावद् ईदृश्येव । किन्त्वहम् अस्मदाश्रितानां दुःखं सोढुं न समर्थो ऽस्मि । तेनेदं ब्रवीमि ।

यतः । धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ ४५ ॥

अयमपरश्चासाधारणो हेतुः ।

जातिद्रव्यगुणानां च साम्यमेषां मया सह ।
मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तद्भविष्यति ॥ ४६ ॥

अन्यच्च । विना वर्तनम् एवैते न त्यजन्ति ममान्तिकम् ।
तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान् ममाश्रितान् ॥ ४७ ॥

किञ्च । मांसमूत्रपुरीषास्थिनिर्मिते ऽस्मिन् कलेवरे ।
विनश्वरे विहायास्थां यशः पालय मित्र मे ॥ ४८ ॥

अपरञ्च पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना ।
यशः कायेन लभ्येत तन्न लब्धं भवेन्नु किम् ॥ ४९ ॥

यतः । शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ५० ॥

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः सन्नब्रवीत्। साधु रे मित्र साधु। अनेन तवाश्रितानां वात्सल्येन त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि युज्यते। एवम् उक्त्वा सर्वेषां कपोतानां बन्धनानि छिन्नानि। ततो हिरण्यकः सर्वान् सादरं सम्पूज्य प्रत्याह। सखे चित्रग्रीव सर्वथात्र जालबन्धनविधौ सति दोषम् आशङ्क्य आत्मन्यवज्ञा न कर्तव्या।

यतः। यो ऽधिकाद् योजनशतात् पश्यतीहामिषं खगः
स एव प्राप्तकालस् तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ५१ ॥

अपि च। शशिदिवाकरयोर् ग्रहपीडनं गजभुजङ्गमयोर् अपि बन्धनम्।
मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिर् अहो बलवान् इति मे मतिः ॥ ५२ ॥

अन्यच्च। व्योमैकान्तविहारिणो ऽपि विहगाः सम्प्राप्नुवन्त्यापदं
बध्यन्ते निपुणैर् अगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्राद् अपि।
दुर्णीते हि विधौ कुतः सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः
कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूराद् अपि ॥ ५३ ॥

इति प्रबोध्यातिथ्यं विधायालिङ्ग्य च चित्रग्रीवस् तेन सम्प्रेषितो यथेष्टं देशं सपरिवारो ययौ।

यानि कानि च मित्राणि कर्तव्यानि शतानि च।
पश्य मूषिकमित्रेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥ ५४ ॥

हिरण्यको ऽपि स्वविवरं प्रविष्टः। अथ लघुपतनकनामा काकः सर्ववृत्तान्तदर्शी साश्चर्यम् इदम् आह। अहो हिरण्यक श्लाघ्यो ऽसि। अतो ऽहम् अपि त्वया सह मैत्रीं कर्तुम् इच्छामि। अतो मां मैत्र्येणानुग्रहीतुम् अर्हसि। एतच्छ्रुत्वा हिरण्यको ऽपि विवराभ्यन्तरे स्थित्वाह। कस् त्वम् भोः। काको ब्रूते। लघुपतनकनामा वायसो ऽहं। ततो हिरण्यको विहस्याह। का त्वया सह मैत्री।

यतः। यद् येन युज्यते लोके बुधस् तत्तेन योजयेत्।
अहम् अन्नं भवान् भोक्ता कथं प्रीतिर् भविष्यति ॥ ५५ ॥

अपरञ्च। भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर् विपत्तेर् एव कारणम्।
शृगालात् पाशबद्धो ऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥ ५६ ॥

वायसो ऽब्रवीत्। कथम् एतत्। हिरण्यकः कथयति।

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी। तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः। स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् हृष्टपुष्टाङ्गः केनचित् शृगालेनावलोकितः। तं दृष्ट्वा शृगालो ऽचिन्तयत्। आः कथम् एतन्मृगस्य मांसं सुललितं भक्षयामि। भवतु

विश्वासं तावद् उत्पादयामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् । मित्र कुशलं ते । मृगेणोक्तम् । कस् त्वम् । जम्बुको ब्रूते । क्षुद्रबुद्धिनामा जम्बुको ऽहम् । अत्रारण्ये मित्रबन्धुहीनो मृतवद् एकाकी निवसामि । इदानीं च भवन्तं मित्रम् आसाद्य पुनः जीवलोकं प्रविष्टो ऽस्मि । अधुना मया तवानुचरेण सर्वथा भवितव्यम् इति । मृगेणोक्तं । एवम् अस्तु । ततस् तावद् अस्तं गते भगवति तिग्ममरीचिमालिनि मृगस्य वासभूमिं प्रति मृगजम्बुकौ गतौ । तत्र चम्पकवृक्षशाखायां सुबुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति । तौ दृष्ट्वा काको ऽवदत् । सखे मृग को ऽयं द्वितीयः । मृगो ब्रूते । जम्बुको ऽयम् अस्मत्सख्यम् इच्छन् आगतः । काको ब्रूते । मित्र अकस्माद् आगन्तुना सह विश्वासो नैव युक्तः । तन्न भद्रम् आचरितम् ।

तथाचोक्तम् ।

अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ।
मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गवः ॥ ५७ ॥

तावाहतुः । कथमेतत् । काकः कथयति ।

अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान् पर्कटीवृक्षः । तस्य कोटरे दैवदुर्विपाकाद् गलितनखनयनो जरद्गवो नाम वृद्धो गृध्रः प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीवनाय तद्वृक्षवासिनः पक्षिणः स्वाहारात् किञ्चित् किञ्चिद् ददति । तेनासौ जीवति । अथ कदाचिद् दीर्घकर्णनामा मार्जारः पक्षिशावकान् भक्षितुं तत्रागतः । ततस् तम् आयान्तं दृष्ट्वा पक्षिशावकैर् भयार्तैः कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरद्गवेनोक्तम् को ऽयम् आयाति । दीर्घकर्णो गृध्रम् अवलोक्य सभयम् आह हा हतो ऽस्मि ।

यतः ।

तावद् भयस्य भेतव्यं यावद् भयम् अनागतम् ।
आगतं च भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद् यथोचितम् ॥ ५८ ॥

अधुनातिसन्निधानेन पलायनम् अशक्यं तद्यथा भवितव्यं तद् भवतु । एतत्समीपम् उपगच्छामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् आर्य त्वाम् अहम् अभिवन्दे । गृध्रो ऽवदत् । कस् त्वम् । सो ऽवदत् । मार्जारो ऽहम् । गृध्रो ब्रूते । आः पापभाव दूरम् अपसर नो चेद्धन्तव्यो ऽसि मया । मार्जारो ऽवदत् । श्रूयतां तावद् अस्मद्वचनम् । ततो यद्यहं बध्यस् तदा हन्तव्यः ।

यतः ।

जातिमात्रेण कश्चित् किं बध्यते पूज्यते क्वचित् ।
व्यवहारं परिज्ञाय बध्यः पूज्यो ऽथवा भवेत् ॥ ५९ ॥

गृध्रो ब्रूते । ब्रूहि कीदृग्व्यापारवान् । सो ऽवदत् । अहम् अत्र गङ्गातीरे नित्यस्नायी

निरामिषाशी ब्रह्मचर्येण चान्द्रायणव्रतम् आचरंस्तिष्ठामि । युष्माकं धर्मज्ञानां प्रेमविश्वासभूमयः पक्षिणः सर्वदा ममाग्रे त्वदीयगुणग्रामं स्तुवन्ति । अतो भवद्भ्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मकथां श्रोतुम् इहागतो ऽस्मि । भवन्तश् चैतादृशा धर्मज्ञा यन्माम् अतिथिं हन्तुम् उद्यताः । गृहस्थस्य धर्मश् चैष समुदीरितः ।

अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते ।
छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥ ६० ॥

किञ्च अन्नं यदि गृहे नास्ति तदा सुप्रीतेनापि वचसा तावदतिथिः पूज्यः ।

तथाचोक्तं । तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता ।
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ६१ ॥

अन्यच्च । बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।
तस्य पूजा विधातव्या सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ६२ ॥

अन्यच्च । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि ॥ ६३ ॥

अन्यच्च । अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्तते ।
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ६४ ॥

अन्यच्च । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचो ऽपि गृहमागतः ।
पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयो ऽतिथिः ॥ ६५ ॥

गृध्रो ऽवदत् । मार्जारा हि मांसरुचयो भवन्ति पक्षिशावकाश्चात्र निवसन्ति । तेनैवं ब्रवीमि । मार्जारो ऽप्येवं श्रुत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति ब्रूते च । मया वीतरागेण धर्मशास्त्रं अभ्यस्यता इदं दुष्करं व्रतं चान्द्रायणमध्यवसायितम् । यतः परस्परं विवदमानानामपि प्रमाणशास्त्राणां अहिंसा परमो धर्म इत्यत्रैकमत्यम् ।

यतः । सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये ।
सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ६६ ॥

अन्यच्च । एक एव सुहृद् धर्मो निधने ऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत् तु गच्छति ॥ ६७ ॥

किञ्च । यो ऽत्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ६८ ॥

अपिच । मर्तव्यमिति यद् दुःखं पुरुषस्योपजायते ।
शक्यस्तेनानुमानेन परो ऽपि परिरक्षितुम् ॥ ६९ ॥

शृणु पुनः । स्वच्छन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते ।
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात् पातकं नरः ॥ ७० ॥

एवं विश्वास्य स मार्जारः तरुकोटरे स्थितः । ततो दिनेषु गच्छत्सु पक्षिशावकान् आक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति । अथ येषामपत्यानि खादितानि तैः शोकार्तैः पक्षिभिरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा । तत्परिज्ञाय मार्जारः कोटरान्निःसृत्य बहिः पलायितः । पश्चात् पतत्रिभिरितस्ततो निरूपयद्भिस्तत्र तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि । अनन्तरं चानेनास्माकं शावकाः खादिता इति निश्चित्य मिलित्वा तैः पक्षिभिः स गृध्रो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि अज्ञातकुलशीलस्येत्यादि । इत्याकर्ण्य स जम्बुकः सकोपमाह । मृगस्य प्रथमदर्शनदिने भवानप्यज्ञातशील एवासीत् । तद्भवता सह कथमद्ययावदेव एतस्य महास्नेहानुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्धते ।

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।
निरस्तपादपे देशे एरण्डो ऽपि द्रुमायते ॥ ७१ ॥

अन्यच्च । अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां च वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ७२ ॥

यथा चायं मृगो मम बन्धुस्तथा भवानपि । मृगो ऽब्रवीत् । किमनेनोत्तरेण । सर्वैरेकत्र विश्रम्भालापैः सुखमनुभवद्भिः स्थीयताम् ।

यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः ।
व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ॥ ७३ ॥

काकः पुनराह । एवमस्तु । अथ प्रातः सर्वे यथाभिमतं देशं गताः । एकदा निभृतं शृगालो ब्रूते । सखे मृग एतस्मिन्नेव वनैकदेशे शस्यसम्पूर्णं क्षेत्रमस्ति । तदहं त्वां तत्र नीत्वा दर्शयामि । तथा कृते सति स मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं खादति । ततो दिनकतिपयेन क्षेत्रपतिना तं दृष्ट्वा पाशास्तत्र नियोजिताः । अनन्तरं पुनरागतो मृगस्तत्र चरन् पाशैर्बद्धो ऽचिन्तयत् । को मामितः कालपाशादिव व्याधपाशात् त्रातुं मित्रादन्यः समर्थः । अत्रान्तरे जम्बुकस्तत्रागत्य उपस्थितो ऽचिन्तयत् । आः फलितस्तावदस्माकं कपटप्रबन्धो मनोरथसिद्धिरपि बाहुल्यान्मे भविष्यति । यतः । एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृग्लिप्तानि अस्थीनि मयावश्यं प्राप्तव्यानि । स च मृगस्तं दृष्ट्वोल्लासितो ब्रूते । सखे जम्बुक छिन्धि तावन्मम बन्धनम् । सत्वरं त्रायस्व माम् ।

यतः । आपत्सु मित्रं जानीयात् युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।
भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ७४ ॥

अपरञ्च । उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ७५ ॥

जम्बुकः पाशं मुहुर्मुहुर् विलोक्याचिन्तयत् । दृढबन्धनबद्धो ऽस्ति तावदयं मृगः । ब्रूते च । सखे मृग स्नायुनिर्मिता एते पाशास् तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान् दन्तैः स्पृशामि । मित्र अन्यथा मन्तव्यं । तत् प्रभाते यत् त्वया वक्तव्यं तन्मया कर्तव्यमिति । इत्यभिधाय विरलविटपस्यान्तरे तूष्णीमवलम्ब्य स्थितः । अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतम् अवलोक्य इतस्ततो ऽन्विष्यन् तथाविधं दृष्ट्वोवाच । सखे किमेतत् । मृगेणोक्तम् । अवधीरितसुहृद्वाक्यस्य फलमेतत् ।

तथाचोक्तम् । सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।
विपत् सन्निहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ७६ ॥

काको ब्रूते । स शृगालः क्व । मृगेणोक्तम् । अत्रैव मन्मांसार्थी विरलविपिने तिष्ठति । काको ब्रूते । मित्र उक्तमेव मया पूर्वम् ।

अपराधो न मे ऽस्तीति नैतद् विश्वासकारणम् ।
विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ७७ ॥
दीपनिर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यम् अरुन्धतीम् ।
न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ७८ ॥
परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ७९ ॥

ततः काको दीर्घनिःश्वस्य अरे वञ्चक किं त्वया पापकर्मणा कृतम् ।

यतः । संलापितानां मधुरैर् वचोभिर् मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावतां श्रद्दधतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ८० ॥

अन्यच्च । उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् ।
तं जनम् असत्यसन्धं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ८१ ॥
दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥ ८२ ॥

अथवा स्थितिरियं दुर्जनानाम् ।

प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् ।
छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥ ८३ ॥

तथा च । दुर्जनः प्रियवादी च नैतद् विश्वासकारणम् ।
मधुरयति जिह्वाग्रे हृदि हालाहलं विषम् ॥ ८४ ॥

अथ प्रभाते स क्षेत्रपतिर्लगुडहस्तस् तं प्रदेशमागच्छन् काकेनावलोकितः । तमालोक्य काकेनोक्तम् । सखे मृग त्वं आत्मानं मृतवत् सन्दर्श्य वातेनोदरं पूरयित्वा पादान् स्तब्धीकृत्य तिष्ठ । यदाहं काशब्दं करोमि तदा त्वं सत्वरमुत्थाय पलायिष्यसि । मृगस् तथैव काकवचनेन स्थितः । ततः क्षेत्रपतिना हर्षोत्फुल्ललोचनेनावलोकितः । तथाविधं मृगम् अवलोक्यासौ आः स्वयं मृतो ऽयम् । इत्युक्त्वा क्षेत्रपतिर्मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान् संवरितुं कृतयत्नो बभूव । ततः कियद्दूरे ऽन्तरिते क्षेत्रपतौ स मृगः काकस्य शब्दं श्रुत्वा ससम्भ्रमः समुत्थाय पलायितः । तमुद्दिश्य तेन क्षेत्रपतिना लगुडो विक्षिप्तः । तेन निक्षिप्तलगुडाघातेन स शृगालो मृतः ।

तथा चोक्तम् । त्रिभिर् वर्षैस्त्रिभिर् मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर् दिनैः ॥
अत्युत्कटैः पापपुण्यैर् इहैव फलमश्नुते ॥ ८५ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।
त्वयि जीवति जीवामि चित्रग्रीव इवानघ ॥ ८६ ॥

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुण्यैककर्मणाम् ।
सतां हि साधुशीलत्वात् स्वभावो न निवर्तते ॥ ८७ ॥

किञ्च । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।
न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस् तृणोल्कया ॥ ८८ ॥

हिरण्यको ब्रूते । चपलस् त्वं चपलेन सह स्नेहः सर्वथा न कर्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस् तथा ।
विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नोचितः ॥ ८९ ॥

किञ्चान्यत् शत्रुपक्षे भवान् अस्माकम् । उक्तं चैतत् ।

शत्रुणा न हि सन्दध्यात् सुश्लिष्टेनापि सन्धिना ।
सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ॥ ९० ॥
दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालङ्कृतो ऽपि सन् ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥ ९१ ॥
यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।
नोदके शकटं याति न नौका गच्छति स्थले ॥ ९२ ॥

अपरञ्च । महताप्यर्थसारेण यो विश्वसिति शत्रुषु ।
भार्यासु च विरक्तासु तदन्तं तस्य जीवनम् ॥ ९३ ॥

लघुपतनको ब्रूते । श्रुतं मया सर्वम् । तथापि ममैतावानेव सङ्कल्पः यत् त्वया सह सौहृद्यमवश्यमेव मया करणीयम् । नो चेदनाहारेण मया तव द्वारि निजशरीरं त्याज्यम् ।

तथा हि । मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ।
सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः ॥ ९४ ॥

किञ्च । द्रवत्वात् सर्वलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् ।
भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां सङ्गतं दर्शनात् सताम् ॥ ९५ ॥

किञ्च । नारिकेलसमाकारा दृश्यन्ते ऽपि हि सज्जनाः ।
अन्ये वदरिकाकारा वहिरेव मनोहराः ॥ ९६ ॥

एतज्ज्ञात्वा सतां सङ्गतिरिष्यते ।

यतः । स्नेहच्छेदे ऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् ।
भङ्गे ऽपि हि मृणालानाम् अनुबध्नन्ति तन्तवः ॥ ९७ ॥

अन्यच्च । शुचित्वं त्यागिता शौर्यं सामान्यं सुखदुःखयोः ।
दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ९८ ॥

एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः सुहृत् प्राप्तव्यः । इत्यादि तद्वचनमाकर्ण्य हिरण्यको वहिर्निःसृत्याह । आप्यायितो ऽहं भवतामनेन वचनामृतेन । तथा ह्युक्तम् ।

घर्मार्तं न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली
न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् ।
प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसः
सद्युक्त्या च परिष्कृतं सुकृतिनाम् आकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ ९९ ॥

अन्यच्च । रहस्यभेदो याच्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता ।
क्रोधो निःसत्यता द्यूतम् एतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ १०० ॥

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते ।

यतः । पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते ।
अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १०१ ॥

अपरञ्च । अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत् स्वच्छान्तरात्मनः ।
प्रवर्तते ऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥ १०२ ॥

मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुरात्मनाम्।
मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम्॥ १०३ ॥

तद्भवतु भवतो ऽभिमतमेव। इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्र्यं विधाय भोजनविशेषैर्वायसं सन्तोष्य विवरं प्रविष्टः। वायसो ऽपि स्वस्थानं गतः। ततः प्रभृति तयोर् अन्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर् विश्रम्भालापैश्च कियान् कालो ऽतिवर्तते। एकदा वायसो हिरण्यकमाह। सखे वायसस्य कष्टतरलभ्याहारमिदं स्थानम्। तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुमिच्छामि। हिरण्यको ब्रूते।

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः
इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत्॥ १०४ ॥

काको ब्रूते। मित्र कापुरुषस्य वचनमेतत्।

यतः। स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः।
तत्रैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः॥ १०५ ॥

अन्यच्च। को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो
यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम्।
यद् दंष्ट्रानखलाङ्गुलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते
तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस् तृष्णां छिनत्त्यात्मनः॥ १०६ ॥

हिरण्यको ब्रूते। मित्र क्व गन्तव्यम्।

तथाचोक्तं। चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान्।
नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत्॥ १०७ ॥

वायसो ब्रूते। मित्र अस्ति स्थानं सुनिरूपितं तत्राहं युष्मान् नयामि। हिरण्यको ऽवदत्। किं तत्। वायसो कथयति। अस्ति दण्डकारण्ये कर्पूरगौराख्यं सरः। तत्र चिरकालोपार्जितः प्रियसुहृन्मे मन्थराभिधानः कूर्मः सहजधार्मिकः प्रतिवसति।

यतः। परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं भवेत्।
धर्मे स्वयमनुष्ठानं कस्यचित् तु महात्मनः॥ १०८ ॥

स च मत्स्याहारविशेषैर्मां संवर्धयिष्यति। हिरण्यको ऽवदत्। तत् किमत्रावस्थाय मया कर्तव्यम्।

यतः। यस्मिन् देशे न सम्मानं न वृत्तिर्न च बान्धवाः।
न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं परिवर्जयेत्॥ १०९ ॥

अपरञ्च। धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते तत्र वासं न कारयेत्॥ ११० ॥

अपरञ्च। लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता।
पञ्च यत्र न वर्तन्ते न कुर्यात् तत्र संस्थितिम्॥ १११ ॥

अन्यच्च। तत्र मित्र न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम्।
ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सुजला नदी॥ ११२ ॥

अतो मामपि तत्र नय। वायसो ऽवदत्। एवमस्तु। अथ वायसस्तेन मित्रेण सह विचित्रकथालापसुखेन तस्य सरसः समीपं जगाम। ततो मन्थरो दूरादेव लघुपतनकम् अवलोक्य उत्थाय यथोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्याप्यातिथ्यसत्कारं चकार।

यतः। गुरुर् अग्निर् द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः॥ ११३ ॥

वायसो ऽवदत्। सखे मन्थर सविशेषपूजामस्मै विधेहि। यतो ऽयं पुण्यकर्मणां धुरीणः कारुण्यरत्नाकरो हिरण्यको नाम मूषिकराजः। एतस्य गुणसङ्कीर्तनं जिह्वासहस्रद्वयेन सर्पेश्वरः कर्तुं न हि समर्थो भवति। इत्युक्त्वा चित्रग्रीवोपाख्यानं वर्णितवान्। ततो मन्थरः सादरं हिरण्यकं सम्पूज्याह। भद्र आत्मनो निर्जनवनागमनकारणम् आख्यातुमर्हसि। हिरण्यको ऽवदत्। कथयामि श्रूयताम्। अस्ति चम्पकाभिधायां पुरि परिव्राजकावसथः। तत्र चूडाकर्णो नाम परिव्राजकः प्रतिवसति। स च भोजनावशिष्टभिक्षान्नसहितं भिक्षापात्रं नागदन्तके ऽवस्थाप्य स्वपिति। अहं च तदन्नमुत्प्लुत्य प्रत्यहं भक्षयामि। अनन्तरं तस्य प्रियसुहृद् वीणाकर्णो नाम परिव्राजकः समायातः। तेन सह नाना कथाप्रसङ्गावस्थितो मम त्रासार्थं जर्जरवंशखण्डेन चूडाकर्णो भूमिम् अताडयत्। तं दृष्ट्वा वीणाकर्ण उवाच। सखे किमिति मम कथाविरक्तो ऽन्यासक्तो भवान्।

यतः। मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथानुरागो मधुरा च वाणी।
स्नेहो ऽधिकः सम्भ्रमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य लक्ष्म॥ ११४ ॥
अतुष्टिदानं कृतपूर्वनाशनं अमाननं दुश्चरितानुकीर्तनम्।
कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर् विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम्॥ ११५ ॥

चूडाकर्ण उवाच। भद्र नाहं विरक्तः। किन्तु पश्यायं मूषिको ममापकारी सदा पात्रस्थं भिक्षान्नं भक्षयति। वीणाकर्णो नागदन्तकम् अवलोक्याह। कथमयं मूषिकः स्वल्पबल एतावद्दूरमुत्पतति तदत्र केनापि कारणेन भवितव्यम्।

तथाचोक्तम्। अकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वाकृष्य चुम्बति।

पतिं निर्दयमालिङ्ग्य हेतुरत्र भविष्यति ॥ ११६ ॥

चूडाकर्णः पृच्छति । कथमेतत् । वीणाकर्णः कथयति । अस्ति गौडीये कौशाम्बी नाम नगरी । तस्यां चन्दनदासो नाम वणिग् महाधनो निवसति । तेन च पश्चिमे वयसि वर्तमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पाल्लीलावती नाम वणिक्पुत्री परिणीता । सा च मकरकेतोर् वैजयन्तीव नवयौवनवती बभूव । स च वृद्धपतिस् तस्याः सन्तोषाय नाभवत् ।

यतः । शशिनीव हिमार्तानां घर्मार्तानां रवाविव ।
मनो न रमते स्त्रीणां जराजीर्णेन्द्रिये पतौ ॥ ११७ ॥

अन्यच्च । पलितेष्वपि दृष्टेषु पुंसः का नाम कामिता ।
भैषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥ ११८ ॥

स च वृद्धपतिस् तस्याम् अतीवानुरागवान् ।

यतः । धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां सदा ।
वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्यो ऽपि गरीयसी ॥ ११९ ॥

अपिच । नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयान् जरी ।
अस्थि निर्दशनः श्वेव जिह्वया लेढि केवलम् ॥ १२० ॥

अथ सा लीलावती यौवनदर्पाद् अतिक्रान्तकुलमर्यादा केनापि वणिक्पुत्रेण सहानुरागवती बभूव ।

यतः । स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर् यात्रोत्सवे सङ्गतिर्
गोष्ठीपूरुषसन्निधावनियमो वासो विदेशे तथा ।
संसर्गः सह पुंश्चलीभिर् असकृद् वृत्तेर्निजायाः क्षतिः
पत्युर् वार्धकम् ईर्षितं प्रवसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ १२१ ॥

अपरञ्च । पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहो ऽटनम् ।
स्वप्नश्चान्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ १२२ ॥

किञ्च । स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२३ ॥

अन्यच्च । न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते ।
गावस् तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ १२४ ॥
स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विश्रुतम् ।
ताश्चापि रक्षिता येषां ते नराः सुखभागिनः ॥ १२५ ॥

न लज्जा न विनीतत्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता ।
प्रार्थकाभाव एवेति सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥ १२६ ॥

अपरञ्च । घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
तस्माद्घृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥ १२७ ॥

अपि च । पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रास्तु स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १२८ ॥
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १२९ ॥

एकदा ऽसौ लीलावती रत्नावलीकिरणकर्बुरे पर्यङ्के तेन वणिक्पुत्रेण सह विश्रम्भालापैः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहसा उत्थाय केशेषु गृहीत्वा निर्भरमालिङ्ग्य चुम्बितवती । अत्रान्तरे जारश्चोत्थाय पलायितः ।

उक्तञ्च । उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।
स्वभावेनैव तत्सर्वं स्त्रीबुद्धौ सुप्रतिष्ठितम् ॥ १३० ॥

तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्तिनी कुट्टिन्यचिन्तयत् । अकस्मादियमेनम् उपगूढवतीति । ततस्तया कुट्टिन्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा लीलावती गुप्तेन दण्डिता । अतो ऽहं ब्रवीमि अकस्माद्युवती वृद्धमित्यादि । मूषिकबलोपस्तम्भेन केनापि कारणेनात्र भवितव्यम् । क्षणं विचिन्त्य परिव्राजकेनोक्तम् । कारणं चात्र धनबाहुल्यमेव प्रतिभाति ।

यतः । धनवान् बलवान् लोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १३१ ॥

ततः खनित्रमादाय तेन परिव्राजकेन विवरं खनित्वा मम चिरकालोपार्जितं धनं गृहीतम् । ततः प्रत्यहं निजशक्तिहीनः सत्त्वोत्साहरहितः स्वाहारमप्युत्पादयितुम् अक्षमः सत्रासं मन्दं मन्दमुपसर्पन् चूडाकर्णेनावलोकितो ऽहं । ततस्तेनोक्तम् ।

अर्थेन बलवान् सर्वः अर्थाद्भवति पण्डितः ।
पश्येमं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतः ॥ १३२ ॥

किञ्च । अर्थेन हि विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ १३३ ॥

अपरञ्च । यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्था स पुमांल्लोके यस्यार्थाः स तु पण्डितः ॥ १३४ ॥

अन्यच्च । अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।
मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १३५ ॥

अपिच । दारिद्र्यान्मरणाद्वापि दारिद्र्यमवरं स्मृतम् ।
अल्पक्लेशेन मरणं दारिद्र्यमतिदुःसहम् ॥ १३६ ॥

अन्यच्च । तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १३७ ॥

एतत् सर्वमाकर्ण्य मयालोचितम् । यन्ममात्रावस्थानम् अयुक्तमिदानीम् । यच्चान्यस्मै एतद्वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् ।

ततः । अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।
वञ्चनं चापमानं च मतिमान् न प्रकाशयेत् ॥ १३८ ॥

अपिच । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् ।
तपोदानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥ १३९ ॥

तथाचोक्तम् । अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थयत्ने च पौरुषे ।
मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखम् ॥ १४० ॥

अन्यच्च । मनस्वी म्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति ।
अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १४१ ॥

किञ्च । कुसुमस्तवकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्विनः ।
सर्वेषां मूर्ध्नि वा तिष्ठेद् विशीर्येदथवा वने ॥ १४२ ॥

यच्चात्रैव याच्ञया जीवनं तदतीव गर्हितम् ।

यतः । वरं विभवहीनेन प्राणैः सन्तर्पितोऽनलः ।
नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १४३ ॥

अन्यच्च । दारिद्र्याद्ध्रियम् एति ह्रीपरिगतः सत्त्वात् परिभ्रश्यते
निःसत्त्वः परिभूयते परिभवान्निर्वेदम् आपद्यते ।
निर्विण्णः शुचमेति शोकविकलो बुद्ध्या परित्यज्यते
निर्बुद्धिः क्षयम् एत्यहो निधनता सर्वापदाम् आस्पदम् ॥ १४४ ॥

किञ्च । वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं
वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।
वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्
वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ १४५ ॥

वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो
वरं वेश्या पत्नी न च पुनरुपोढा कुलवधूः ।
वरं वासो ऽरण्ये न पुनर् अविवेकाधिपपुरे
वरं प्राणत्यागो न पुनर् अधमानामुपगमः ॥ १४६ ॥

अपि च । सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।
हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥ १४७ ॥

इति विमृश्य तत् किमहं परपिण्डेनात्मानं भोजयामि । कष्टं भोः । तदपि द्वितीयं मृत्युद्वारम् ।

यतः । पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ।
भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ १४८ ॥

अन्यच्च । रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सो ऽस्य विश्रामः ॥ १४९ ॥

इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरपि तदीयान्नं ग्रहीतुं ग्रहम् अकरवम् ।

तथा चोक्तं । लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।
तृषार्तो दुःखम् आप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ १५० ॥

ततो ऽहं वीणाकर्णेन तेन जर्जरवंशखण्डेन ताडितो ऽचिन्तयम् ।

धनलुब्धो ह्यसन्तुष्टो ऽनियतात्माजितेन्द्रियः ।
सर्वा एवापदस् तस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥ १५१ ॥

तथा च । सर्वाः सम्पत्तयस् तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।
उपानद्गूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः ॥ १५२ ॥

अन्यच्च । सन्तोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।
कुतस्तद् धनलुब्धानाम् इतश्चेतश्च धावताम् ॥ १५३ ॥

किञ्च । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सम्यगनुष्ठितम् ।
येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यम् अवलम्बितम् ॥ १५४ ॥

अपि च । असेवितेश्वरद्वारम् अदृष्टविरहव्ययम् ।
अनुक्तक्लीववचनं धन्यं कस्यापि जीवनम् ॥ १५५ ॥

यतः । न योजनशतं दूरं वाह्यमानस्य तृष्णया ।
सन्तुष्टस्य करप्राप्ते ऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ १५६ ॥

तदत्र अवस्थोचितकार्यपरिग्रहः श्रेयान् ।

उक्तञ्च । को धर्मो भूतदया किं सौख्यम् आरोगिता जगति जन्तोः ।
कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ १५७ ॥

तथाच । परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपद्दशा ।
अपरिच्छेदकर्तॄणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ १५८ ॥

तथा हि । त्यजेद् एकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ १५९ ॥

अपरञ्च । पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।
विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्वृतिः ॥ १६० ॥

इत्यालोच्याहं निर्जनवनम् आगतः । यतः ।

वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं द्रुमालयः पक्कफलाम्बुभक्षणम् ।
तृणानि शय्या परिधानवल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ १६१ ॥

ततोऽस्मत्पुण्योदयाद् अनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्यानुगृहीतः । अधुना च पुण्यपरम्परया भवदाश्रयः स्वर्ग एव मया प्राप्तः ।

यतः । संसारविषवृक्षस्य द्वे एव मधुरे फले ।
काव्यामृतरसास्वादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ १६२ ॥

अपरञ्च । सङ्गमः केशवभक्तिर् गङ्गाम्भसि निमज्जनम् ।
असारे खलु संसारे त्रीणि साराणि भावयेत् ॥ १६३ ॥

मन्थर उवाच । अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं
मानुष्यं जलबिन्दुलोलचपलं फेनोपमं जीवनम् ।
धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं
पश्चात्तापहतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥ १६४ ॥

युष्माभिर् अतिसञ्चयः कृतः । तस्यायं दोषः ।

शृणु । उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १६५ ॥

अन्यच्च । यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितम्पचः ।
तदधो निलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १६६ ॥

यतः । निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनम् इच्छति ।
परार्थं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १६७ ॥

तथाचोक्तम् । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।

पृथ्वीखातनिखातेन धनेन धनिनो वयम् ॥ १६८ ॥
दानभोगविहीनाश्च दिवसा यान्ति यस्य वै ।
स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १६९ ॥

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते बलेन किं यश्च रिपून् न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ १७० ॥

अन्यच्च । असम्भोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः ।
अस्येदमिति सम्बन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १७१ ॥

अपि च । न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चात्मने ।
कृपणस्य धनं याति वह्नितस्करपार्थिवैः ॥ १७२ ॥

अन्यच्च । दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ १७३ ॥

तथाचोक्तम् । दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ।
त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभम् एतच्चतुर्भद्रम् ॥ १७४ ॥

उक्तञ्च । कर्तव्यः सञ्चयो नित्यं कर्तव्यो नातिसञ्चयः ।
पश्य सञ्चयशीलो ऽसौ धनुषा जम्बुको हतः ॥ १७५ ॥

हिरण्यको ऽब्रवीत् । कथमेतत् । मन्थरः कथयति । आसीत् कल्याणकटकवास्तव्यो भैरवो नाम व्याधः । स चैकदा मांसलुब्धः धनुरादाय विन्ध्याटवीमध्यं गतः । तत्र तेन मृग एको व्यापादितः । मृगमादाय गच्छता तेन आरक्ताचो घोराकृतिः शूकरो दृष्टः । ततस् तेन मृगं भूमौ निधाय शूकरो ऽतितीक्ष्णशरेण हतः । शूकरेणाप्यागत्य प्रलयघनघोरगर्जनं कुर्वाणेन स व्याधो मुष्कदेशे हतः सन् छिन्नद्रुम इव भूमौ पपात ।

यतः । जलम् अग्निर् विषं शस्त्रं क्षुद् व्याधिः पतनं गिरेः ।
निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर् विमुच्यते ॥ १७६ ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पो ऽपि मृतः । अत्रान्तरे दीर्घरावो नाम जम्बुकः परिभ्रमन् आहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान् अपश्यत् । आलोक्याचिन्तयद् असौ । अहो भाग्यं महद्भोज्यं समुपस्थितं मे ।

अथवा । अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवम् अत्रातिरिच्यते ॥ १७७ ॥

भवतु । एषां मांसैर् मासत्रयं मे सुखेन गमिष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।
अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ १७८ ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायाम् इदं निःस्वादु कोदण्डाटनीलग्नं स्नायुबन्धनं खादामि । इत्युक्त्वा तथाकरोत् । ततश्छिन्ने स्नायुबन्धने द्रुतमुत्पतितेन धनुषा हृदि भिन्नः स दीर्घरावः सहसा पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि कर्तव्यः सञ्चयो नित्यं इत्यादि ।

तथाच । यद् ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १७९ ॥
यद् ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ १८० ॥

तदिदानीं यातु किमतिक्रान्तोपवर्णनेन ।

यतः । नाप्राप्यम् अभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ १८१ ॥

तत् सखे सर्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यम् ।

यतः । शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।
सुचिन्तितं चौषधम् आतुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ १८२ ॥

अन्यच्च । न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर् गुणं हि ।
अन्धस्य किं हस्ततलस्थितो ऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १८३ ॥

तदत्र सखे दशाविशेषेण शान्तिः करणीया ।

सुखमापतितं सेवेद् दुःखमापतितं तथा ।
चक्रवत् परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ १८४ ॥

अपरञ्च । निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णम् इवाण्डजाः ।
सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १८५ ॥

अपिच । उत्साहसम्पन्नम् अदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ १८६ ॥

विशेषतश्च । विनाप्यर्थैर् धीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं
समायुक्तो ऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।
स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां
द्युतिं सैंहीं किं श्वा धृतकनकमालो ऽपि लभते ॥ १८७ ॥

किञ्च । धनवानिति हि मदस्ते किं गतविभवो विषादमुपयासि ।

करनिहितकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम्॥ १८८ ॥

अपरञ्च। अभ्रच्छाया खलप्रीतिर् नवशस्यानि योषितः।
किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १८९ ॥

अन्यच्च। वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता।
गर्भान्निपतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥ १९० ॥

सखे शृणु। येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः।
मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १९१ ॥

अपरं च सतां रहस्यं शृणु मित्र।
जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु।
मोहयन्ति च सम्पत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १९२ ॥

अपरञ्च। धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूराद् अस्पर्शनं वरम्॥ १९३ ॥

यतः। यथा ह्यामिषम् आकाशे पक्षिभिः श्वापदैर् भुवि।
भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान्॥ १९४ ॥

अन्यच्च। राजतः सलिलाद् अग्नेश्चौरतः स्वजनादपि।
भयम् अर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १९५ ॥

तथा हि। जन्मनि क्लेशबहुले किन्नु दुःखमतः परम्।
इच्छासम्पद् यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ १९६ ॥

अन्यच्च भ्रातः शृणु।
धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण पाल्यते।
लब्धनाशो यथा मृत्युस् तस्माद् एतन्न चिन्तयेत्॥ १९७ ॥
सा तृष्णा चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः।
तस्याश्चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम्॥ १९८ ॥

अपरञ्च। यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते।
प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ १९९ ॥

किं बहुना। विश्रम्भालापैः मयैव सहात्र कालो नीयताम्।

यतः। आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास् तत्क्षणभङ्गुराः।
परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम्॥ २०० ॥

इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते। धन्योऽसि मन्थर सर्वदाश्रयणीयोऽसि।

यतः । सन्त एव सतां नित्यम् आपदुद्धरणक्षमाः ।
गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरन्धराः ॥ २०१ ॥

तथा च । गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।
अलिर् एति वनात् कमलं न हि भेकस् त्वेकवासो ऽपि ॥ २०२ ॥

अपरञ्च । श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ।
यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविभिन्ना विमुखाः प्रयान्ति ॥ २०३ ॥

तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वाणाः सन्तुष्टाः सुखं निवसन्ति स्म । अथ कदाचिच् चित्राङ्गनामा मृगः केनापि त्रासितस् तत्रागत्य मिलितः । ततः पश्चादायान्तं भयहेतुं सम्भाव्य मन्थरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं गत उड्डीयमानो काको वृक्षाग्रमारूढः । ततो लघुपतनकेन सुदूरं निरूप्य भयहेतुर्न को ऽप्यवलोकितः । पश्चादागत्य पुनः सर्वे मिलित्वोपविष्टाः । मन्थरेणोक्तम् । भद्र मृग कुशलं ते । स्वेच्छया उदकाद्याहारो ऽनुभूयताम् । अत्रावस्थानेन वनमिदं सनाथीक्रियताम् । चित्राङ्गो ब्रूते । लुब्धकत्रासितो ऽहं भवतां शरणमागतः ।

यतः । लोभाद् वाथ भयाद् वापि सन्त्यजेच्छरणागतम् ।
ब्रह्महत्यासमं तस्य पापम् आहुर्मनीषिणः ॥ २०४ ॥

ततश्च भवद्भिः सह मित्रत्वमिच्छामि । हिरण्यको ऽवदत् । मित्रत्वं तावदस्माभिः सहायत्वेन निष्पन्नमेव भवतः ।

यतः । औरसं कृतसम्बन्धं तथा वंशक्रमागतम् ।
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ २०५ ॥

तदत्र स्वगृहनिर्विशेषेण स्थीयताम् । तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दः कृतस्वेच्छाहारः पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुच्छायायाम् उपविष्टः ।

यतः । कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहम् ।
शीतकाले भवेदुष्णं उष्णकाले च शीतलम् ॥ २०६ ॥

अथ मन्थरो ब्रूते । सखे मृग केन त्रासितो ऽसि । अस्मिन् निर्जने वने कदाचित् किं व्याधाः सञ्चरन्ति । मृगेणोक्तम् । अस्ति कलिङ्गविषये रुक्माङ्गदो नाम नृपतिः । स च दिग्विजयव्यापारक्रमेणागत्य चन्द्रभागानदीतीरे समावासितकटको वर्तते । प्रातश्च तेनात्रागत्य कर्पूरसरः समीपे भवितव्यम् । इति व्याधानां मुखात् किम्बदन्ती श्रूयते । तदत्रापि प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथा कार्यं तथारभ्यताम् । तच्छ्रुत्वा कूर्मः सभयमाह । मित्र जलाशयान्तरं गच्छामि । काकमृगावपि उक्तवन्तौ । मित्र

एवमस्तु । हिरण्यको विमृश्याब्रवीत् । पुनर्जलाशये प्राप्ते मन्थरस्य कुशलम् । स्थले गच्छतो ऽस्य को विधिः ।

यतः । अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम्
स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां सैन्यं परं बलम् ॥ २०७ ॥

सखे लघुपतनक अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति
स्वयं वीक्ष्य यथा वध्वाः पीडितं स्तनकुड्मलम् ।
वणिक्पुत्रो ऽभवद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ २०८ ॥

त ऊचुः । कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गबलो नाम राजपुत्रो भोगपतिः कृतः । स च महाधनस् तरुणः । एकदा स्वनगरं भ्राम्यन्नतिप्रौढयौवनां लावण्यवतीं नाम वणिक्पुत्रवधूम् आलोकयामास । ततः स्वहर्म्यं गत्वा स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् ।

यतः । सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस् तावदेवेन्द्रियाणां
लज्जां तावद् विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।
भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते
यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ २०९ ॥

सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात् प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जरितहृदया तदेकचित्ताभवत् ।

तथाचोक्तम् । असत्यं साहसं माया मात्सर्यं चातिलुब्धता ।
निर्गुणत्वम् अशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २१० ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच । कथमेतस्मिन्नधर्मे पतिलङ्घने प्रवर्ते । अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्शमात्रमपि न करोमि ।

यतः । सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ २११ ॥
कोकिलानां स्वरं रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।
विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ २१२ ॥

अन्यच्च । न सा भार्येति ख्यातव्या यस्यां भर्ता न तुष्यति ।
तुष्टे भर्तरि नारीणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ २१३ ॥

ततो यद्यद् आदिशति मे प्राणेश्वरस् तदेवाहमविचारितं करोमि । दूत्योक्तम् । सत्यमेतत् । लावण्यवत्युवाच । ध्रुवं सत्यमेवैतत् । ततः सर्वमेव लावण्यवत्या यथाभिहितं

दूतिकया गत्वा तुङ्गबलस्याग्रे निवेदितम्। तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलो ऽवदत्। विषमेषुणा प्रणितहृदयस्तां विना कथमहं जीविष्यामि। कुट्टिन्याह। स्वामिनानीय समर्पयितव्येति। स प्राह। कथमेतच्छक्यम्। कुट्टिन्याह उपायः क्रियताम्।

तथाचोक्तम्। उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः।
शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना ॥ २१४ ॥

राजपुत्रः पृच्छति। कथमेतत्। सा कथयति। अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ती। तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति स्म। यद्ययं केनाप्युपायेन म्रियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेच्छाभोजनं भवेत्। ततस्तन्मध्यादेकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञा कृता। मया बुद्धिप्रभावेनास्य मरणं साधयितव्यम्। अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच। देव दृष्टिप्रसादं कुरु। हस्ती ब्रूते। कस्त्वं कुतः समायातः। सो ऽवदत्। जम्बुको ऽहम्। सर्वैर्वनवासिभिः पशुभिर् मिलित्वा भवत्सकाशं प्रस्थापितः। यद्विना राज्ञा स्थातुं न युक्तम्। तदत्राटवीराज्ये ऽभिषेक्तुं भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः।

यतः। कुलाचारजनाचारैर् अतिशुद्धः प्रतापवान्।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ २१५ ॥

अपरञ्च पश्य। राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्यां ततो धनम्।
राजन्यसति लोके ऽस्मिन् कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २१६ ॥

अन्यच्च। पर्जन्य इव भूतानाम् आधारः पृथिवीपतिः।
विकले ऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ २१७ ॥

किञ्च।

नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगाज्जगति परवशे ऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः।
कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाधनं वा पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥

तद्यथा लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन। इत्युक्त्वा उत्थाय चलितः। ततो ऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालदर्शितवर्त्मना धावन् महापङ्के निमग्नः। हस्तिनोक्तम्। सखे शृगाल किमधुना विधेयं महापङ्के पतितो ऽहं म्रिये परावृत्य पश्य। शृगालेन विहस्योक्तम्। देव मम पुच्छाग्रे हस्तं दत्त्वोत्तिष्ठ। यस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतस्तस्य फलमेतत्।

तथा चोक्तम्। यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि।
तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ २१८ ॥

ततो महापङ्के निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः। अतो ऽहं ब्रवीमि। उपायेन हि यच्छक्यमित्यादि। ततः कुट्टिन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं बणिक्पुत्रं स राजपुत्रः सेवकं चकार। ततो ऽसौ तेन सर्वविश्वासकार्येषु नियोजितः। एकदा कुट्टिन्युपदेशेन तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकालङ्कारधारिणा प्रोक्तम्। अये चारुदत्त मया मासमेकं यावद् गौरीव्रतं कर्तव्यम्। तदद्यारभ्य प्रतिरात्रमेकां कुलीनां युवतीमानीय समर्पय। सा च मया यथोचितेन विधिना पूजयितव्या। ततः स चारुदत्तस् तथाविधां तरुणीमानीय समर्पयति। पश्चात् प्रच्छन्नः सन् किमयं करोतीति निरूपयति। स च तुङ्गबलस् तां युवतीम् अस्पृशन्नेव दूराद् वस्त्रालङ्कारगन्धचन्दनैः सम्पूज्य रक्षकं दत्त्वा तत्क्षणमेव प्रस्थापयति। अथ तेन बणिक्पुत्रेण तद् दृष्ट्वोपजातविश्वासेन लोभाकृष्टमनसा स्ववधूः समानीय समर्पिता। स च तुङ्गबलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवतीं विज्ञाय ससम्भ्रममुत्थाय निर्दयमालिङ्ग्यानन्दोन्मीलितलोचनः प्रहृष्टमना बहुविधाम् अनङ्गक्रीडां विधाय पर्यङ्के तया सह विललास। तदालोक्य बणिक्पुत्रश्चित्रलिखित इव इतिकर्तव्यतामूढः परं विषादमुपागतः। तथा त्वयापि भवितव्यमिति। ततस् तद्वचनमवधीर्य महता भयेन मन्थरो जलाशयमुत्सृज्य प्रचलितः। ते ऽपि हिरण्यकादयः स्नेहादनिष्टं शङ्कमानास् तमनुजग्मुः। ततः स्थले गच्छन् केनापि व्याधेन वनं पर्यटता स मन्थरः प्राप्तः। स च तं गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा धन्यो ऽस्मीत्यभिधाय स्वगृहाभिमुखं प्रयातः। अथ ते मृगवायसमूषिकाः परं विषादमुपगतास् तम् अनुगच्छन्ति स्म। ततो हिरण्यको विलपति।

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य।
तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २२० ॥
स्वभावजं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते।
तद् अकृत्रिमसौहार्दम् आपत्स्वपि न मुञ्चति ॥ २२१ ॥

अपि च। न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे।
विश्वासस् तादृशः पुंसां यादृङ्मित्रे स्वभावजे ॥ २२२ ॥

इति मुहुर्विचिन्त्य। अहो मे दुर्दैवम्।

यतः। स्वकर्मसन्तानविचेष्टितानि कालान्तरावर्त्तिशुभाशुभानि।
इहैव दृष्टानि मयैव तानि जन्मान्तराणीव दशान्तराणि ॥ २२३ ॥

अथवा इत्थमेवैतत्। कायः सन्निहितापायः सम्पदः पदम् आपदाम्।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥ २२४ ॥

पुनर्विमृश्याह । शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् ।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ २२५ ॥

किञ्च । मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोर् आनन्दनं चेतसः
पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद् दुर्लभम् ।
ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्
ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपत् ॥ २२६ ॥

इति बहु विलप्य हिरण्यकश्चित्राङ्गलघुपतनकावाह । यावदयं व्याधो वनान्न निःसरति तावन्मन्थरं मोचयितुं यत्नः क्रियताम् । तावूचतुः । सत्वरं यथाकार्यमुपदिश । हिरण्यको ब्रूते । चित्राङ्गो जलसमीपं गत्वा मृतमिव आत्मानं निश्चेष्टं दर्शयतु । काकश्च तस्योपरि स्थित्वा चञ्च्वा किमपि लिखतु । नूनमनेन लुब्धकेन मृगमांसार्थिना तत्र कच्छपं परित्यज्य सत्वरं उपगन्तव्यम् । ततो ऽहं मन्थरस्य बन्धनं छेत्स्यामि । ततश्चित्राङ्गलघुपतनकाभ्यां शीघ्रं गत्वा तथानुष्ठिते सति स व्याधः परिश्रान्तः पानीयं पीत्वा तरोर् अधस्तादुपविष्टः सन् तथाविधं मृगमवलोक्य कच्छपं जलसमीपे निधाय कर्तरिकामादाय प्रहृष्टमना मृगान्तिकं चलितः । अत्रान्तरे हिरण्यकेनागत्य छिन्नबन्धनः स कूर्मः सत्वरं जलाशयं प्रविष्टः । स च मृग आसन्नं तं व्याधं विलोक्य उत्थाय द्रुतं पलायितः । प्रत्यावृत्य लुब्धको यावत् तरुतलमायाति तावत् कूर्मम् अपश्यन्नचिन्तयत् । उचितमेवैतत् ममासमीक्ष्यकारिणः ।

यतः । यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव हि ॥ २२७ ॥

ततो ऽसौ स्वकर्मवशान्निराशः कटकं प्रविष्टः । मन्थरादयश्च सर्वे मुक्तापदः स्वस्थानं गत्वा यथासुखमास्थिताः । अथ राजपुत्रैः सानन्दमुक्तम् । सर्वं श्रुतवन्तः सुखिनो वयम् । सिद्धं नः समीहितम् । विष्णुशर्मोवाच । एतावता भवताम् अभिलषितं सम्पन्नम् । अपरमपीदमस्तु ।

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदैर् लक्ष्मीः समालभ्यताम्
भूपालाः परिपालयन्तु वसुधां शश्वत् स्वधर्मे स्थिताः ।
आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर् नवोढेव वः ।
कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चन्द्रार्धचूडामणिः ॥ २२८ ॥

॥ इति विष्णुशर्मसङ्गृहीतहितोपदेशे मित्रलाभो नाम प्रथमः कथासंग्रहः ॥

॥ सुहृद्भेदः ॥

अथ राजपुत्रा ऊचुः । आर्य मित्रलाभः श्रुतस्तावदस्माभिः । इदानीं सुहृद्भेदं श्रोतुमिच्छामो वयम् । विष्णुशर्मोवाच । सुहृद्भेदं शृणुत यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वर्धमानो महास्नेहो मृगेन्द्रवृषयोर्वने ।
पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः ॥ १ ॥

राजपुत्रैरुक्तम् । कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति दक्षिणापथे सुवर्णवती नाम नगरी । तत्र वर्धमानो नाम वाणिजो महाधनः प्रतिवसति । तस्य प्रभूते ऽपि वित्ते ऽपरान् बन्धून् अतिसमृद्धान् विलोक्य पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मतिर्बभूव ।

यतः । अधो ऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते ।
उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ २ ॥

अपरञ्च । ब्रह्महा ऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ।
शशिनम् तुल्यवंशो ऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ३ ॥

अन्यच्च । अव्यवसायिनम् अलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीनम् ।
प्रमदेव हि वृद्धपतिं नेच्छत्युपगूहितुं लक्ष्मीः ॥ ४ ॥

किञ्च । आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् ।
सन्तोषो भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ५ ॥

यतः । सम्पदा सुस्थितम्मन्यो भवति स्वल्पयापि यः ।
कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ ६ ॥

अपरञ्च । निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्यम् अरिनन्दनम् ।
मास्म सीमन्तिनी काचित् जनयेत् पुत्रमीदृशम् ॥ ७ ॥

तथा ह्युक्तं । अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेद् अवेक्षया ।
रक्षितं वर्धयेत् सम्यक् वृद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥ ८ ॥

अवर्धमानश्चार्थः काले स्वल्पव्यये ऽप्यञ्जनवत् क्षयमेति । अनुपभुज्यमानश्च निष्प्रयोजन एव ।

तथा ह्युक्तं। अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य च सञ्चयम्।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्यात् दानाध्ययनकर्मभिः ॥ ९ ॥

यतः। जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १० ॥

इति सञ्चिन्त्य वर्धमानः सञ्जीवकनन्दकनामानौ द्वौ वृषभौ धुरि नियोज्य शकटं नानाविधद्रव्यपूर्णं कृत्वा वाणिज्येन काश्मीरं प्रति चलितः।

यतः। कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम्।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ११ ॥

अथ गच्छतस्तस्य दुर्गनाम्नि महारण्ये भग्नजानुः सञ्जीवको निपतितः। एतदालोक्य वर्धमानोऽचिन्तयत्।

करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः।
फलं पुनस्तदेव स्याद् यद् विधेर्मनसि स्थितम् ॥ १२ ॥

किन्तु। विस्मयः सर्वथा हेयः प्रत्यूहः सर्वकर्मणाम्।
तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर् विधीयते ॥ १३ ॥

इति सञ्चिन्त्य सञ्जीवकं तत्र परित्यज्य वर्धमानश्चलितः। सञ्जीवकोऽपि कथं कथमपि खुरत्रये भरं कृत्वा तत्रैव वने स्थितः।

यतः। निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात् पतितस्य च।
तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर् मर्माणि रक्षति ॥ १४ ॥

अपरञ्च। नाकाले म्रियते जन्तुर् विद्धः शरशतैरपि।
कुशाग्रेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ १५ ॥

तथा। अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति।
जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे न जीवति ॥ १६ ॥

ततो दिनेषु गच्छत्सु सञ्जीवकः स्वेच्छाहारादिलाभेन तामरण्यानीं परिभ्रमन् हृष्टपुष्टाङ्गो बलवन्ननाद। तस्मिन् वने पिङ्गलकनामा सिंहः स्वभुजोपार्जितराज्यसुखम् अनुभवन्नास्ते।

यथोक्तं। नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः।
विक्रमार्जितराज्यस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ १७ ॥

स चैकदा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकच्छम् अगमत्। तेन च तत्र सिंहेनाननुभूतपूर्वकं प्रलयघनगर्जितमिव सञ्जीवकनर्दितम् अश्रावि। तच्छ्रुत्वासौ पानीयमपीत्वा

सचकितं परिवृत्य स्वस्थानमागत्य किमिदमित्यालोच्य तूष्णीं स्थितः । स च तथाविधः करटकदमनकाभ्यां अस्य मन्त्रिपुत्राभ्यां शृगालाभ्यां दृष्टः । तं तथाविधं दृष्ट्वा दमनकः करटकमाह । सखे करटक किमित्ययमुदकार्थी स्वामी पानीयम् अपीत्वा मन्दं मन्दमवतिष्ठते । करटको ब्रूते । मित्र दमनक मम सम्मतेनास्य सेवैव न क्रियते । तत् किमस्य चेष्टानिरूपणेन । यतो ऽनेन राज्ञा ऽवधीरिताभ्याम् आवाभ्यां महद् दुःखम् अनुभूतम् ।

सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् ।
स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ १८ ॥

अपरञ्च । शीतवातातपक्लेशान् सहन्ते ये पराश्रिताः ।
तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥ १९ ॥

अन्यच्च । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।
ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ २० ॥

अपरञ्च । एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनो ऽर्थिभिः ॥ २१ ॥

किञ्च । अबुधैर् अर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् ।
आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ २२ ॥

अन्यच्च । या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।
स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ २३ ॥

विशेषतश्च । प्रणमत्युन्नतिहेतोर् जीवितहेतोर् विमुञ्चति प्राणान् ।
दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ २४ ॥

अपरञ्च । मौनान्मूर्खः प्रवचनपटुर् वातुलो जल्पको वा
चान्त्या भीरुर् यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः ।
धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ २५ ॥

दमनको ऽब्रवीत् । मित्र सर्वथा मनसा ऽपि नैतत्कर्तव्यम् ।

कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः ।
अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ २६ ॥

अन्यच्च । कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धूतसम्पदः ।
उद्दण्डधवलच्छत्रवाजिवारणवाहनाः ॥ २७ ॥

करटको ब्रूते । तथापि किमनेनाव्यापारेणास्माकम् । अव्यापारेषु व्यापारः सर्वथा परिहरणीयः ।

पश्य । अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति ।
स भूमौ निहतः शेते कीलोत्पाटीव वानरः ॥ २८ ॥

दमनकः पृच्छति । कथमेतत् । करटकः कथयति । अस्ति मगधदेशे धर्मारण्यसन्निहितायां वसुधायां शुभदत्तनाम्ना कायस्थेन विहारगृहं कारयितुमारब्धः । तत्र करपत्रविदार्यमाणकाष्ठस्तम्भस्य कियद्दूरस्फाटितस्य खण्डद्वयस्य मध्ये कीलकः सूत्रधारेण निहितः । तत्र त वनवासी बलवान् वानरयूथः क्रीडनार्थमायातः । तेष्वेको वानरः कालदण्डप्रेरित इव तं कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोपविष्टः । ततस्तस्य मुष्कद्वयं लम्बमानं काष्ठखण्डद्वयाभ्यन्तरे प्रविष्टम् । अनन्तरं सहजचपलतया महता प्रयत्नेन कीलकमाकृष्टवान् । आकृष्टे च कीलके काष्ठाभ्यां चूर्णिताण्डद्वयः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि । अव्यापारेषु व्यापारमित्यादि । दमनको ब्रूते । तथापि स्वामिचेष्टानिरूपणं भृत्येनावश्यं कर्तव्यम् । करटको ब्रूते । सर्वस्मिन्नधिकारे य एव नियुक्तः प्रधानमन्त्री स करोतु । यतोऽनुजीविना पराधिकारचर्चा न कर्तव्या ।

पश्य । पराधिकारचर्चां यः कुर्यात् स्वामिहितेच्छया ।
स विषीदति चित्कारात् ताडितो गर्दभो यथा ॥ २९ ॥

दमनकः पृच्छति । कथमेतत् । करटकः कथयति । अस्ति वाराणस्यां कर्पूरपटो नाम रजकः । स चैकदाभिनववयस्कया वध्वा सह चिरात् निधुवनं कृत्वा निर्भरं प्रसुप्तः । तदनन्तरं द्रव्याणि हर्तुं तद्गृहं कश्चिच्चौरः प्रविष्टः । तस्य प्राङ्गणे गर्दभो बद्धस्तिष्ठति । कुक्कुरश्चोपविष्टोऽस्ति । तं चौरमवलोक्य गर्दभः श्वानमाह । भवतोऽयं व्यापारः । तत् किमिति त्वमुच्चैः शब्दं कृत्वा स्वामिनं न जागरयसि । कुक्कुरो ब्रूते । नियोगस्यास्य चिन्ता त्वया न कार्या । त्वमेव जानासि यथाऽहमस्य गृहरक्षां करोमि । यतोऽयं चिरान्निर्वृतो ममोपयोगं न जानाति । तेनाधुना ममाहारदानेऽपि मन्दादरः । विना विधुरदर्शनं स्वामिनोऽनुजीविषु मन्दादरा भवन्ति । गर्दभो ब्रूते । शृणु रे बर्बर ।

याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् ।
कुक्कुरो ब्रूते । यो न सम्भावयेद् भृत्यान् कार्यकाले स किं प्रभुः ॥ ३० ॥

किञ्च । आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने ।
पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहस्तकाः ॥ ३१ ॥

ततो गर्दभः सकोपमाह । आः पापीयांस्त्वं यः स्वामिकार्योपेक्षां करोषि । भवतु । यथा स्वामी जागर्ति तथा मया कर्तव्यम् ।

यतः । पृष्ठतः सेवयेद् अर्कं जठरेण हुताशनम् ।
स्वामिनं सर्वभावेन परलोकम् अमायया ॥ ३२ ॥

इत्युक्त्वा स अतीव चित्कारशब्दं कृतवान् । ततः स रजकस्तेन चित्कारेण प्रबुद्धो निद्राविमर्दकोपाद् उत्थाय गर्दभं लगुडेन ताडयामास । ततस्तेन ताडनेन गर्दभः पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि पराधिकारचर्चामित्यादि । पश्य पशूनाम् अन्वेषणमस्माकं नियोगः । अतः स्वनियोगस्यैव चर्चा क्रियताम् । विमृश्य । किन्त्वद्य तया ऽपि चर्चया न प्रयोजनम् । यतः । आवयोर्भक्षितशेषाहारः प्रचुरस्तिष्ठति । दमनकः सरोषमाह । कथम् आहारमात्रार्थी भवान् नृपं सेवते । सेत्रकेन एतद् अयुक्तमुक्तम् ।

यतः । सुहृदामुपकारकारणात् द्विषतामप्यपकारकारणात् ।
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न बिभर्ति केवलम् ॥ ३३ ॥
जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥ ३४ ॥

अपि च । यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।
काको ऽपि किं न कुरुते चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥ ३५ ॥

पश्य । पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः को ऽपि मानवः ।
को ऽपि लक्षैः कृती को ऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ३६ ॥

यतः । मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वम् अतिगर्हितम् ।
प्रथमो यो न तत्रापि स ऽपि जीवत्सु गण्यते ॥ ३७ ॥

तथाचोक्तं । वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानाम् अन्तरं महदन्तरम् ॥ ३८ ॥

तथा हि । अल्पस्नायु वसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकं
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न च तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
सिंहो जम्बुकम् अङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतो ऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ ३९ ॥

अपरञ्च । पश्य सेव्यसेवकयोर् अन्तरम् ।

लाङ्गूलचालनम् अधश्चरणावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ४० ॥

किञ्च। यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिर् अभज्यमानम्।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काको ऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते॥
अपरञ्च। अहितहितविचारशून्यबुद्धेः श्रुतिविषयैर् बहुभिर् बहिष्कृतस्य।
उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः पुरुषपशोश्च पशोश्च को विशेषः॥ ४२॥

करटको ब्रूते। आवां तावदप्रधानौ तदाप्यावयोः किमनया विचारणया। दमनकः पुनराह। कियता कालेनामात्यः प्रधानताम् अप्रधानतां वा लभेत।

यतः। न कस्यचित् कश्चिदिह स्वभावाद् भवत्युदारो ऽभिमतः खलो वा।
लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति॥ ४३॥

किञ्च। आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा।
निपात्यते क्षणेनाधस् तथात्मा गुणदोषयोः॥ ४४॥

तद्भद्र स्वयत्नायत्तो ह्यात्मा सर्वस्य।
यात्यधो ऽधो व्रजत्युच्चैर् नरः स्वैरेव कर्मभिः।
कूपस्य खनिता यद्वत् प्राकारस्येव कारकः॥ ४५॥

करटको वदति। अथ भवान् किं ब्रवीति। दमनक आह। अयं तावत् स्वामी पिङ्गलकः पानीयमपीत्वा कुतो ऽपि भयात् सचकितं परिवृत्योपविष्टः। करटको ब्रूते। किं तत्र त्वं जानासि। दमनको वदति। किं प्रज्ञावताम् अविदितमस्ति।

उक्तञ्च। उदीरितो ऽर्थः पशुना ऽपि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति देशिताः।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः॥ ४६॥

अपि च। आकारैरिङ्गितैर् गत्या चेष्टया भाषणेन च।
नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यते ऽन्तर्गतं मनः॥ ४७॥

तदत्र भयप्रस्तावे ऽहमेनं प्रज्ञाबलेनात्मीयं करिष्यामि।

यतः। प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम्।
आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः॥ ४८॥

करटको वदति। सखे त्वं सेवानभिज्ञः।

पश्य। अनाहूतो विशेद् यस्तु अपृष्टो बहु भाषते।
आत्मानं मन्यते प्रेष्ठं भूपालस्य स दुर्मतिः॥ ४९॥

दमनको ब्रूते। भद्र कथमहं सेवानभिज्ञः।

पश्य। किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम्।
यदेव रोचते यस्मै तदेव तस्य सुन्दरम्॥ ५०॥

अपरञ्च । यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रम् आत्मवशं नयेत् ॥ ५१ ॥

अन्यच्च । को ऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यग् आदेशयेति च ।
आज्ञाम् अवितथां कुर्यात् यथाशक्ति महीपतेः ॥ ५२ ॥

किञ्च । अल्पेच्छुर् धृतिमान् प्राज्ञश्छायेवानुगतः सदा ।
आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ ५३ ॥

करटको ब्रूते । कदाचित् त्वाम् अनवसरप्रवेशाद् अवमन्यते स्वामी । दमनक आह । अस्त्वेवं । तथाप्यनुजीविना सान्निध्यम् अवश्यं करणीयम् ।

यतः । दोषभीतेर् अनारम्भः कापुरुषस्य लक्षणम् ।
कैर् अजीर्णभयाद् भ्रातर् भोजनं परिहीयते ॥ ५४ ॥

पश्य । आसन्नमेव नृपतिर् भजते मनुष्यं विद्याविहीनम् अकुलीनम् असङ्गतं वा ।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयन्ति ॥ ५५ ॥

करटको ब्रूते । अथ तत्र गत्वा किं वक्ष्यसि । दमनक आह । शृणु किमनुरक्तो विरक्तो वा मयि स्वामीति ज्ञास्यामि तावत् । करटको ब्रूते । किं तज्ज्ञानलक्षणम् । दमनको ब्रूते । शृणु ।

दूरादवेक्षणं हासः सम्प्रश्ने सादरो भृशम् ।
परोक्षे ऽपि गुणश्लाघा स्मरणं प्रियवस्तुषु ॥ ५६ ॥
असेवके ऽनुरक्तिश्च दानं प्रीतिविवर्धनम् ।
सुरक्तेश्वरचिह्नानि दोषे ऽपि गुणसङ्ग्रहः ॥ ५७ ॥
कालयापनम् आशानां वर्धनं फलखण्डनम् ।
विरक्तेश्वरचिह्नानि जानीयान्मतिमान् नरः ॥ ५८ ॥

एतज्ज्ञात्वा यथा चायं ममायत्तो भविष्यति तद् वक्ष्यामि ।

यथा । अपायसन्दर्शनजां विपत्तिम् उपायसन्दर्शनजां च सिद्धिम् ।
मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ५९ ॥

अपरञ्च । दोषा गुणा गुणा दोषा दोषा दोषा गुणा गुणाः ।
रक्ते विरक्ते मध्यस्थे स्वामिनि त्रिविधा गुणाः ॥ ६० ॥

करटको ब्रूते । तथाप्यप्राप्ते प्रस्तावे न वक्तुमर्हसि ।

यतः । अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
प्राप्नुयाद् बुद्ध्यवज्ञानम् अपमानं च शाश्वतम् ॥ ६१ ॥

दमनको ऽब्रवीत्। मित्र मा भैषीः। नाहम् अप्राप्तावसरवचनं वक्ष्यामि।

यतः। आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च।
अपृष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितम् इच्छता ॥ ६२ ॥

यदि च प्राप्तावसरे ऽपि मन्त्रो मया न वक्तव्यस् तदा मन्त्रित्वमेव ममानुपपन्नम्।

यतः। कल्पयति येन वृत्तिं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः।
स गुणस् तेन च गुणिना रक्ष्यः संवर्धनीयश्च ॥ ६३ ॥

तद्भद्रानुजानीहि पिङ्गलकसमीपम् अहं गच्छामि। करटको ब्रूते। शुभमस्तु यथाभिप्रेतम् अनुष्ठीयताम्।

गम्यताम् अर्थलाभाय क्षेमाय विजयाय च।
शत्रुपक्षविनाशाय पुनरागमनाय च ॥ ६४ ॥

ततो दमनको विस्मित इव पिङ्गलकसमीपं गतः। अथ दूरादेव राज्ञा दृष्टः सादरं प्रवेशितस् तं साष्टाङ्गं प्रणम्योपविष्टः। राजाह। चिराद् दृष्टो ऽसि। दमनको ब्रूते। यद्यपि मया सेवकेन श्रीमद्देवपादानां न किंचित् प्रयोजनम् अस्ति तथापि प्राप्तकाले ऽनुजीविना सान्निध्यम् अवश्यं कर्तव्यमित्यागतो ऽस्मि।

दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् कर्णस्य कण्डूयनकेन वा ऽपि।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किम् अङ्गवाक्पाणिमता नरेण ॥ ६५ ॥

यद्यपि स्वामिना चिरावधीरितस्य मे बुद्धिविनाशः शङ्क्यते तदपि न।

यतः। मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते।
क्रयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ६६ ॥

अन्यच्च। कदर्थितस्यापि च धैर्यवृत्तेर् बुद्धेर्विनाशो न हि शङ्कनीयः।
अधः कृतस्यापि तनूनपातो नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ६७ ॥

देव सर्वथा विशेषज्ञेन स्वामिना भवितव्यम्।

यतः। निर्विशेषं यदा राजा समं सर्वेषु वर्तते।
तदोद्यमसमर्थानाम् उत्साहः परिहन्यते ॥ ६८ ॥

किं च। त्रिविधाः पुरुषा राजन् उत्तमाधममध्यमाः।
नियोजयेत् तथैवैतांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ६९ ॥

यतः। स्थान एव हि युज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च।
न हि चूडामणिः पादे नूपुरो न च मूर्धनि ॥ ७० ॥

अपि च। कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस् त्रपुणि प्रणिधीयते।

न स विरौति न चापि स शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ७१ ॥

अन्यच्च । मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः ।
न हि दोषो मणेरस्ति किन्तु साधोरविज्ञता ॥ ७२ ॥

पश्य । बुद्धिमाननुरक्तो ऽयमिहोभयगुणो जनः ।
इति भृत्यविचारज्ञो भृत्यैरापूर्यते नृपः ॥ ७३ ॥

तथा हि । अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
प्राप्य मनुष्यविशेषं भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ ७४ ॥

अन्यच्च । किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा ।
भक्तं शक्तं च मां राजन्नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ ७५ ॥

यतः । अवज्ञानाद्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्
ततस्तत्प्रामाण्याद्भवति न समीपे बुधजनः ।
बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिर्गुणवती
विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ॥ ७६ ॥

अपरञ्च देव । जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् ।
नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥ ७७ ॥

किञ्च । बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः ।
रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् ॥ ७८ ॥

पिङ्गलको ब्रूते । भद्र दमनक किमेतत् । त्वमस्माकं प्रधानामात्यपुत्रः सुधीरियत्कालं नीत्वा कुतो ऽपि पिशुनवचनान्नागतो ऽसि । इदानीं यथाभिमतं ब्रूहि । दमनकः सधैर्यमाह । देव पृच्छामि किञ्चिदुच्यताम् । उदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा किमिति विस्मित इवावतिष्ठते । पिङ्गलको ऽवदत् । भद्रमुक्तं त्वया किन्तु एतद्रहस्यं वक्तुमस्माकं विश्वासभूमिरस्ति न को ऽपि त्वं तु तद्विधस्ततः शृणु कथयामि । सम्प्रति वनम् इदम् अपूर्वसत्त्वाधिष्ठितं अतो ऽस्माकं त्याज्यम् । तथा च श्रुतस् त्वयाप्यपूर्वः शब्दो महान् । शब्दानुरूपेण च तस्य प्राणिनो बलेनापि सुमहता भवितव्यम् । दमनको ब्रूते । देव अस्ति तावदयं महान् भयहेतुः शब्दो ऽस्माभिर् अप्याकर्णितः । किन्तु स किं मन्त्री यः प्रथमं मन्त्राभावेन भूपतिं परित्यागं युद्धोद्योगं चोपदिशति । अपरं च देव अस्मिन् कार्यसन्देहे भृत्यानामुपयोग एव ज्ञातव्यः ।

यतः । बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः ।
आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ ७९ ॥

सिंहो ब्रूते । भद्र महती शङ्का मां बाधते । दमनकः स्वगतमाह । अन्यथा राज्यसुखं परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुं कथं मां सम्भाषसे । प्रकाशं ब्रूते । देव यावदहं जीवामि तावद्भयं न कर्तव्यम् । किन्तु करटकादयो ऽपि आश्वास्यन्ताम् । यस्माद् आपत्प्रतीकाराय दुर्लभः पुरुषसमवायः । ततस्तौ दमनककरटकौ राज्ञा महाप्रसादेन पूजितौ भयप्रतीकारं प्रतिज्ञाय चलितौ । करटको गच्छन् दमनकमाह । सखे किं शक्यप्रतीकारो ऽयं भयहेतुर् अशक्यप्रतीकारो वेति न ज्ञात्वा भयोपशमं प्रतिज्ञाय कथमयं महाप्रसादो गृहीतः । यतो ऽनुपकुर्वाणो न कस्यापि उपायनं गृह्णीयात् । विशेषतो राज्ञः ।

पश्य । यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे ।
मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ८० ॥

तथा हि । बालो ऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८१ ॥

दमनको विहस्याह । मित्र तूष्णीमास्यतां ज्ञातं मया भयकारणम् । बलीवर्देन नर्दितम् । वृषभाश्चास्माकं भक्ष्याः किं पुनः सिंहस्य । करटको ब्रूते । यद्येवं तदा स्वामित्रासस् तत्रैव किं नापनीतः । दमनको ऽवदत् । यदि स्वामित्रासस् तत्रैव मुच्यते तदा कथमयं महाप्रसादलाभः स्यात् ।

अपरञ्च । निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ।
निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्याद्दधिकर्णवत् ॥ ८२ ॥

करटकः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्त्युत्तरापथे अर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते महाविक्रमो नाम सिंहः । तस्य पर्वतकन्दरम् अधिशयानस्य केशराग्रं मूषिकः कश्चिच्छिनत्ति । स सिंहः केशराग्रं लूनं बुद्ध्वा कुपितो विवरान्तर्गतं मूषिकम् अलभमानो ऽचिन्तयत् । किं विधेयमत्र । भवत्वेवं श्रूयते ।

क्षुद्रशत्रुर् भवेद्यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।
तमाहर्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥ ८३ ॥

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा दधिकर्णनामा विडालो मांसाद्याहारेण सन्तोष्य प्रयत्नादानीय स्वकन्दरे धृतः । ततस् तद्भयान्मूषिको बहिर्न निःसरति । तेनासौ सिंहो ऽक्षतकेशरः सुखं स्वपिति । मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति तदा तदा सविशेषं तं विडालं मांसाहारदानेन संवर्धयति । अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः सञ्चरंस्तेन मार्जारेण प्राप्तो व्यापादितः खादितश्च । अनन्तरं स सिंहो यदा कदाचिदपि मूषि-

कशब्दं न शुश्राव। तदोपयोगाभावात् तस्य विडालस्याहारदाने मन्दादरो बभूव। अतो ऽहं ब्रवीमि निरपेक्षो न कर्तव्य इत्यादि। ततो दमनककरटकौ सञ्जीवकसमीपं गतौ। तत्र करटकस्तरुतले साटोपमुपविष्टः। दमनकः सञ्जीवकसमीपं गत्वा ऽब्रवीत्। अरे वृषभ एषो ऽहं राज्ञा पिङ्गलकेनारण्यरक्षार्थं नियुक्तः। सेनापतिः करटकः समाज्ञापयति सत्वरमागच्छ नो चेदस्मादरण्याद् दूरमपसर। अन्यथा ते विरुद्धं फलं भविष्यति। न जाने क्रुद्धः स्वामी किं विधास्यति।

यतः। आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां ब्राह्मणानामनादरः।
पृथक् शय्या च नारीणाम् अशस्त्रविहितो वधः॥ ८४॥

ततो देशव्यवहारानभिज्ञः सञ्जीवकः सभयमुपसृत्य साष्टाङ्गपातं करटकं प्रणतवान्।

तथा चोक्तम्। मतिरेव बलाद्गरीयसी यदभावे करिणामियं दशा।
इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन्॥ ८५॥

अथ सञ्जीवकः साशङ्कमाह। सेनापते किं मया कर्तव्यं तदभिधीयताम्। करटको ब्रूते। वृषभ यदत्र कानने स्थातुमिच्छा वर्तते तदा देवपादारविन्दं गत्वा प्रणम। सञ्जीवको वदति। तदभयवाचं प्रयच्छ आगच्छामि। करटकेनोक्तम्। शृणु रे बलीवर्द अलमनया शङ्कया।

यतः। प्रतिवाचम् अदत्त केशवः शपमानाय न चेदिभूभुजे।
अनुहुङ्कुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केशरी॥ ८६॥

अपरञ्च। तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः।
समुच्छ्रितानेव तरून् प्रबाधते महान् महत्येव करोति विक्रमम्॥ ८७॥

ततस्तौ सञ्जीवकं नातिदूरे संस्थाप्य पिङ्गलकसमीपं गतौ। ततो राज्ञा सादरम् आलोकितौ प्रणम्योपविष्टौ। राजाह। स दृष्टः। दमनको ब्रूते। देव दृष्टः। यद् देवेनाकर्णितं तत्तथैव। महाबलो ऽसौ देवपादं द्रष्टुमिच्छति। सज्जीभूयोपविश्यतां महाराजेन। किन्तु शब्दमात्रान्न भेतव्यम्।

अम्भसा भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रो ऽप्यरक्षितः।
पैशुन्याद् भिद्यते स्नेहो वाग्भिर्भिद्यो हि कातरः॥ ८८॥

तथा चोक्तम्। शब्दमात्रान्न भेतव्यम् अज्ञात्वा शब्दकारणम्।
शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टिनी गौरवं गता॥ ८९॥

राजाह। कथमेतत्। दमनकः कथयति। अस्ति श्रीपर्वतमध्ये ब्रह्मपुराख्यं नगरम्। तत्र शैलशिखरे घण्टाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसतीति जनप्रवादः श्रूयते। एकदा

कस्यचिद् घण्टामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो व्याघ्रेण व्यापादितः । तत्पाणिपतिता घण्टा वानरैः प्राप्ता । ते च वानरास् तां घण्टामनुक्षणं वादयन्ति । ततो नगरजनैर्मनुष्यः खादितो दृष्टः प्रतिक्षणं घण्टारावश्च श्रूयते । अनन्तरं घण्टाकर्णः कुपितो मनुष्यान् खादति घण्टां च वादयति इत्युक्त्वा जनाः सर्वे नगरात् पलायिताः । ततः करालया नाम कुट्टिन्या विमृश्य मर्कटा घण्टां वादयन्ति स्वयं विज्ञाय राजा विज्ञापितः । देव यदि कियद्धनोपक्षयः क्रियते तदाहमेनं घण्टाकर्णं साधयामि । ततो राज्ञा तुष्टेन तस्यै धनं दत्तम् । कुट्टिन्या च मण्डलं कृत्वा तत्र गणेशादिगौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रियफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलान्याकीर्णानि । ततो घण्टां परित्यज्य वानराः फलासक्ता बभूवुः । कुट्टिनी च घण्टां गृहीत्वा नगरमागता सकललोकपूज्या ऽभवत् । अतो ऽहं ब्रवीमि शब्दमात्रान्न भेतव्यमिति । ततः सञ्जीवकमानीय दर्शनं कारितवन्तौ । पश्चात् तत्रैव वने चिरमतिप्रियेण वसति । अथ कदाचित् तस्य सिंहस्य भ्राता स्तब्धकर्णो नाम सिंहः समागतः । तस्यातिथ्यं कृत्वोपवेश्य पिङ्गलकस् तदाहाराय पशून् हन्तुं चलितः । अत्रान्तरे सञ्जीवको वदति । देव अद्य हतमृगाणां मांसानि क्व । राजाह । दमनककरटकौ जानीतः । सञ्जीवको ब्रूते । ज्ञायतां किमस्ति नास्ति वा । सिंहो विहस्याह । नास्त्येव तत् । सञ्जीवको ब्रूते । कथमेतावन्मांसं ताभ्यां खादितम् । राजाह । खादितं व्ययितं अवधीरितं च । प्रत्यहमेष क्रमः । सञ्जीवको ब्रूते । कथं श्रीमद्देवपादानाम् अगोचरेणैवं क्रियते । राजाह । मदीयागोचरेणैव क्रियते । सञ्जीवको ब्रूते । नैतदुचितम् ।

तथा चोक्तम् । नानिवेद्य प्रकुर्वीत भर्तुः किञ्चिदपि स्वयम् ।
कार्यम् आपत्प्रतीकाराद् अन्यत्र जगतीपते ॥ ९० ॥

अन्यच्च । कमण्डलूपमो ऽमात्यस् तनुत्यागो बहुग्रहः ।
नृपते किङ्क्षणो मूर्खो दरिद्रः किंवराटकः ॥ ९१ ॥
स ह्यमात्यः सदा श्रेयान् यः काकिन्या ऽपि वर्धयेत् ।
कोषः कोषवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥ ९२ ॥
किञ्चान्यैर्न कुलाचारैः सेव्यताम् एति पूरुषः ।
धनहीनः स्वपत्न्यापि त्यज्यते किम्पुनः परैः ॥ ९३ ॥

एतच्च राज्ये प्रधानदूषणम् । पश्य ।

अतिव्ययो ऽनपेक्षा च तथार्जनम् अधर्मतः ।
मोषणं दूरसंस्थानां कोषव्यसनमुच्यते ॥ ९४ ॥

यतः । क्षिप्रम् आयम् अनालोच्य व्ययमानः स्ववाञ्छया ।
अमणायत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ ९५ ॥

तदाकर्ण्य स्तब्धकर्णो ब्रूते । शृणु भ्रातः । चिराश्रितावेतौ दमनककरटकौ सन्धिविग्रहकार्याधिकारिणौ । कार्याधिकारी न धनाधिकारे नियोक्तव्यः । अपरं च नियोगिप्रस्तावे मया यत्किञ्चित् श्रुतं तत्कथयामि ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते ।
ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ ९६ ॥
नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवम् ।
सर्वार्थं ग्रसते बन्धुर् आक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥ ९७ ॥
अपराधे ऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः ।
स स्वामिनम् अवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ ९८ ॥
उपकर्ताधिकारास्थः स्वापराधं न मन्यते ।
उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेव विलुम्पति ॥ ९९ ॥
उपांशुक्रीडितो ऽमात्यः स्वयं राजायते ऽयतः ।
अवज्ञा क्रियते तेन सदा परिचयाद्ध्रुवम् ॥ १०० ॥
अन्तर्दुष्टः क्षमायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ।
शकुनिः शकटारश्च दृष्टान्तावत्र भूपते ॥ १०१ ॥
सदामात्यो न साध्यः स्यात् समृद्धः सर्व एव हि ।
सिद्धानाम् अयम् आदेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ १०२ ॥
प्राप्तार्थाग्रहणं द्रव्यपरिवर्तो ऽनुरोधनम् ।
उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगो ऽमात्यस्य दूषणम् ॥ १०३ ॥
नियोग्यर्थग्रहोपायो राज्ञां नित्यपरीक्षणम् ।
प्रतिपत्तिप्रदानं च तथा कर्मविपर्ययः ॥ १०४ ॥
नापीडिता वमन्त्युच्चैर् अन्तःसारं महीपतेः ।
दुष्टव्रणा इव प्रायो भवन्ति हि नियोगिनः ॥ १०५ ॥
मुहुर्नियोगिनो बोध्या वसुधारा महीपतेः ।
सकृत् किं पीडितं स्नानवस्त्रं मुञ्चेद् बहूदकम् ॥ १०६ ॥

एतत्सर्वं ज्ञात्वा यथावसरं व्यवहर्तव्यम् । पिङ्गलको ब्रूते । अस्ति तावदेवं किन्तु एतौ सर्वथा न मम वचनकरौ । स्तब्धकर्णो ब्रूते । एतत्सर्वथा ऽनुचितम् ।

यतः । आज्ञाभङ्गकरान् राजा न क्षमेत सुतानपि ।
विशेषः को नु राज्ञश्च राज्ञश्चित्रगतस्य च ॥ १०७ ॥

अन्यच्च । स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री
नष्टेन्द्रियस्य कुलम् अर्थपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ १०८ ॥

विशेषतश्च । तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् ।
नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत् पितेव हि ॥ १०९ ॥

भ्रातः सर्वथा मद्वचनं क्रियताम् । आहारो ऽप्यद्यास्माभिः कृत एव । अयं शस्यभक्षकः सञ्जीवको भोजनाधिकारे नियुज्यताम् । एतद्वचनात् तथानुष्ठिते सति पिङ्गलकसञ्जीवकयोः सर्वबन्धुपरित्यागेन महता स्नेहेन कालो ऽतिवर्तते । ततो ऽनुजीविनामप्याहारदाने शैथिल्यदर्शनाद् दमनककरटकावन्योन्यं चिन्तयतः । तदाह दमनकः । किमत्र विधेयम् । आत्मकृतो ऽयं दोषः । स्वयङ्कृते ऽपि दोषे परिदेवनमप्यनुचितम् ।

तथा चोक्तम् । स्वर्णरेखाम् अहं स्पृष्ट्वा बद्ध्वात्मानं च दूतिका ।
आदित्सुश्च मणिं साधुः स्वदोषाद् दुःखिता इमे ॥ ११० ॥

करटकः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति काञ्चनपुरनाम्नि नगरे वीरविक्रमः नाम राजा । तस्य धर्माधिकारिणा कश्चिन्नापितो वध्यभूमिं नीयमानः कन्दर्पकेतुनाम्ना परिव्राजकेन साधुद्वितीयेन नायं वध्य इत्युक्त्वा वस्त्राञ्चले धृतः । राजपुरुषा ऊचुः । किमिति नायं वध्यः । स आह श्रूयताम् । स्वर्णरेखाम् अहं स्पृष्ट्वा इत्यादि पठति । त आहुः । कथमेतत् । परिव्राजकः कथयति । अहं सिंहलद्वीपस्य भूपतेर्जीमूतकेतोः पुत्रः कन्दर्पकेतुः । अथैकदा केलिकाननावस्थितेन मया पोतवणिङ्मुखाच्छ्रुतं यदत्र समुद्रमध्ये चतुर्दश्याम् आविर्भूतकल्पतरुतले मणिकिरणावलीकर्बुरपर्यङ्के स्थिता सर्वालङ्कारभूषिता लक्ष्मीरिव वीणां वादयन्ती कन्या काचिद् दृश्यत इति । ततो ऽहं तं पोतवणिजम् आदाय पोतमारुह्य तत्र गतः । अनन्तरं तत्र गत्वा मया तथैव सा अवलोकिता । ततस् तल्लावण्यगुणाकृष्टेन पश्चान्मया ऽपि झम्पो दत्तः । तदनन्तरं कनकपत्तनं प्राप्य सुवर्णप्रासादे तथैव सा पर्यङ्कस्था विद्याधरीभिर् अभिनवयौवनाभिर् उपास्यमाना मयावलोकिता । तया ऽप्यहं दूरादेव दृष्ट्वा सखीं प्रस्थाप्य सादरं सम्भाषितः । ततस् तत्सख्या च मया पृष्टया समाख्यातम् । एषा कन्दर्पकेलिनाम्नो

विद्याधरचक्रवर्तिनः पुत्री रत्नमञ्जरी नाम। अनया प्रतिज्ञातम्। यः कनकपत्तनं स्वचक्षुषागत्य द्रक्ष्यति स एव पितुरगोचरे ऽपि मां परिणेष्यतीति। तदिमां गन्धर्वविवाहेन परिणीतवान्। अथ गन्धर्वविवाहे वृत्ते तया सहाहं रममाणश्चिरं तिष्ठामि। तत एकदा रहसि तयोक्तम्। स्वामिन् स्वेच्छया सर्वमिदमुपभोक्तव्यम्। किन्तु एषा चित्रगता स्वर्णरेखा नाम विद्याधरी न कदाचित् स्प्रष्टव्या। पश्चादुपजातकौतुकेन सा स्वर्णरेखा हस्तेन मया स्पृष्टा तया च चित्रगतयाप्यहं तथा कृत्वा चरणपद्मेनाहतः। यथा सौराष्ट्रदेशे पतितः। अतो दुःखार्तो ऽहं प्रव्रजितः पृथिवीं परिभ्रमन् इमां नगरीमनुप्राप्तः। अत्र चातिक्रान्ते दिवसे गोपगृहे सुप्तः सन्नपश्यम्। प्रदोषसमये सुहृदां पालनं कृत्वा स गोपो गोष्ठादागतः। स्ववधूं दूत्या सह मन्त्रयन्तीम् अपश्यत्। ततस्तां गोपीं ताडयित्वा गृहस्तम्भे हस्तौ बद्धा सुप्तः। ततो ऽर्धरात्रे ऽस्य नापितस्य वधूर्दूती पुनस्तां गोपीमुपेता ऽवदत्। तव वियोगानलदग्धो ऽसौ मुमूर्षुरिव वर्तते महानुभावः। तदहमात्मानमत्र बद्धा तिष्ठामि। त्वं तत्र गत्वा तं सम्भाष्य सत्वरमागच्छ। तथानुष्ठिते सति स गोपः प्रबुद्धो ऽवदत्। इदानीं जारान्तिकं कथं न यासि। ततो यदा सा दूती न किञ्चिद्ब्रूते। तदा दर्पान्मम वचनस्योत्तरं न ददासि इत्यभिधाय स पापः त्वरितं स्ववधूभ्रान्त्या तस्या नासिकां छिन्नवान्। तथा कृत्वा पुनः सुप्तो गोपो निद्रामुपगतः। अथ जारं सम्भाष्यागता सा गोपी सत्वरं दूतीम् अपृच्छत् कर्णे लगित्वा च भद्रे का वार्ता। दुती उवाच। पश्य मम मुखमेव वार्तां मुखरयति। अनन्तरं सा गोपी तथैवात्मानं बद्धावस्थिता। इयं च दूती छिन्ननासिकां गृहीत्वा निजगृहं प्रविश्य स्थिता। ततः प्रभाते ऽनेन नापितेन नगराटनाय क्षुरभाण्डं याचिता सती सा तस्मै क्षुरभाण्डमदत्त्वा क्षुरमेकं प्रादात्। पश्चादयं नापितो ऽसमग्रभाण्डप्राप्तिसमुपजातकोपो दूरादेव क्षुरं गृहे प्रक्षिप्तवान्। अथ कृतार्तरावा इयं विनापराधेन मम नासिका अनेन छिन्ना। इत्युक्त्वा धर्माधिकारिसमीपम् एनम् आनीतवती। सा च गोपी तेन गोपेन पृष्टा सत्युवाच। अरे पाप को मां महासतीं विरूपयितुं समर्थः। मम व्यवहारम् अष्टौ लोकपाला एव जानन्ति।

यतः। आदित्यचन्द्रावनिलो ऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्॥ १११॥

ततो ऽहं यदि परमसती स्यां त्वां विहायान्यं न जाने स्वप्ने ऽपि पुरुषान्तरं न हि भजे तदा मम मुखमक्षतं भवतु। ततो यावदसौ गोपः प्रदीपमानीय तस्या मुखमवलोकते तावदक्षतं मुखमवलोक्य तच्चरणयोः पतितः। तां निर्भरमालिङ्ग्य प्रबोधित-

वान्। यश्चायमास्ते साधुर् एतद्वृत्तान्तमपि शृणुत। अयं स्वगृहान्निःसृतो द्वादशभिर् वर्षैर् मलयोपकण्ठादिमां नगरीमागतः। अत्र च वेश्यागृहे सुप्तः। ततः कुट्टिन्या गृहद्वारि स्थापितकाष्ठघटितवेतालस्य मूर्ध्नि रत्नमेकम् उत्कृष्टम् आस्ते। तद् दृष्ट्वा ऽर्थलुब्धेनानेन साधुना रात्रावुत्थाय कियन्मूल्यं रत्नमिदम् आश्चर्यमवलोकयितुं तस्मिन् रत्ने हस्तो दत्तः। यत्नेनाकृष्टं च तद् रत्नम्। तदैव तेन वेतालेन सूत्रसञ्चारितबाहुभ्यां पीडितः सन्नार्तनादं चकार। पश्चादुत्थाय कुट्टिन्योक्तम्। पुत्र मलयोपकण्ठादागतो ऽसि। तत् सर्वरत्नानि प्रयच्छ नो चेदनेन न त्यक्तव्यो ऽसि। इत्थमेवायं चेटकः। ततो ऽनेन सर्वरत्नानि समर्पितानि। अधुना चायमपि हृतसर्वस्वो ऽस्मासु मिलितः। एतत्सर्वं श्रुत्वा राजपुरुषैर्न्यायः प्रवर्तितः। नापितवधूर्मुण्डिता। गोपी निःसारिता। कुट्टिनी च दण्डिता। साधोर् धनानि प्रदत्तानि। अतो ऽहं ब्रवीमि स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वेत्यादि। अतः स्वयङ्कृतो ऽयं दोषः। अत्र विलपनमनुचितम्। क्षणं विमृश्य। मित्र सहसैव यथा ऽनयोः सौहार्दं मया कारितं तथा भेदो ऽपि कार्यः।

यतः। अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्ति हि पेशलाः।
समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥ ११२ ॥

अपरञ्च। उत्पन्नेष्वपि कार्येषु मतिर्यस्य न हीयते।
स निस्तरति दुर्गाणि गोपी जारद्वयं यथा ॥ ११३ ॥

करटकः पृच्छति। कथमेतत्। दमनकः कथयति। अस्ति द्वारावत्यां पुर्यां कस्यचिद् गोपस्य वधूर्बन्धकी। सा च ग्रामस्य दण्डनायकेन तत्पुत्रेण च सह रमते।

तथा चोक्तम्। नाग्निस् तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः।
नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ ११४ ॥

अन्यच्च। न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया।
न शस्त्रेण न शास्त्रेण विषमाः सर्वथा स्त्रियः ॥ ११५ ॥

यतः। गुणाश्रयं कीर्तियुतं च कान्तं पतिं रतिज्ञं सधनं युवानम्।
विहाय शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तिकं शीलगुणादिहीनम् ॥ ११६ ॥

अपरञ्च। न तादृशीं प्रीतिमुपैति नारी विचित्रशय्यां शयिता ऽपि कामम्।
यथा हि दूर्वादिविकीर्णभूमौ प्रयाति सौख्यं परकान्तसङ्गात् ॥ ११७ ॥

अथ सा कदाचिद् दण्डनायकसुतेन सह रममाणा तिष्ठति। अत्रान्तरे दण्डनायको ऽप्यागतः। तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं कुशूले धृत्वा दण्डनायकेन समं तथैव क्रीडितवती।

अनन्तरं तस्या भर्ता गोपो गोष्ठात् समागतः। तमालोक्य गोप्योक्तम्। दण्डनायक त्वं लगुडं गृहीत्वा कोपं दर्शयन् सत्वरं याहि। तथानुष्ठिते सति स गोपस्तत्रागत्य भार्यां पृष्टवान्। केन कार्येण दण्डनायकः समागतोऽत्र। सा ब्रूते। अयं केनापि कारणेन पुत्रस्योपरि क्रुद्धः। स च मार्ग्यमाणोऽत्रागत्य भयेन प्रविष्टः। मया ऽसौ कुशूले निक्षिप्य रक्षितः। तत्पित्रा चान्विष्यता गृहे न दृष्टः। अतोऽयं कुपित एव गच्छति। ततः सा तत्पुत्रं कुशूलादवतार्य दर्शितवती।

तथा चोक्तम्। आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा।
षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः॥ ११८॥

अतोऽहं ब्रवीमि। उत्पन्नेष्वपि कार्येषु इत्यादि। करटको ब्रूते। अस्त्वेवं किन्त्वनयोर् महान् नैसर्गिकः स्नेहः कथं भेदयितुं शक्यः। दमनक आह। उपायश्चिन्तनीयः।

तथा चोक्तम्। उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः।
काकी कनकसूत्रेण कृष्णसर्पम् अघातयत्॥ ११९॥

करटकः पृच्छति। कथमेतत्। दमनकः कथयति। कस्मिंश्चित् तरौ वायसदम्पती निवसतः। तयोश्चापत्यानि तरुकोटरावस्थितकृष्णसर्पेण खादितानि। ततः पुनर्गर्भवती वायसी ब्रूते। स्वामिन् त्यज्यतामयं तरुः। अत्र यावत् कृष्णसर्पस् तावदावयोः सन्ततिः कदाचिदपि न भविष्यति।

यतः। दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः॥ १२०॥

वायसो ब्रूते। प्रिये न भेतव्यम्। वारं वारं मयैतस्य महापराधः सोढः। इदानीं पुनर्न क्षन्तव्यः। वायस्याह। कथमनेन बलवता कृष्णसर्पेण सार्धं भवान् विग्रहयितुं समर्थः। वायसो ब्रूते। अलमनया चिन्तया।

यतः। बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम्।
पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः॥ १२१॥

वायस्याह। कथमेतत्। वायसः कथयति। अस्ति मन्दरनाम्नि पर्वते दुर्दान्तो नाम सिंहः। स च सर्वदा पशूनां वधं विदधान एवास्ते। ततः सर्वैः पशुभिर्मेलकं कृत्वा स सिंहो विज्ञप्तः। देव किमर्थं एकदैव सर्वपशुवधः क्रियते। वयमेव भवदाहारार्थं प्रत्यहमेकैकं कृत्वा पशुमुपढौकयामः। सिंहेनोक्तम्। यद्येतदभिमतं भवतां तर्हि तदेव भवतु। अथ सर्वे पर्यायक्रमेण प्रत्यहं पशुं ददति। ततः प्रभृति प्रत्यहमेकैकं

पशुमुपकल्पितं भक्षयन्नास्ते। अथ कदाचित् कस्यापि वृद्धशशकस्य वासरः प्राप्तः। ततः सो ऽचिन्तयत्।

त्रासहेतोर्विनीतिस्तु क्रियते जीविताशया।
पञ्चत्वं चेद्गमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥ १२२ ॥

तन्मन्दं मन्दमुपगच्छामि। ततः सिंहो ऽपि क्षुधापीडितः कोपात् तमुवाच। कुतस्त्वं विलम्बादागतो ऽसि। शशको ऽब्रवीत्। नाहमपराद्धः पथि सिंहान्तरेण बलाद्धृतः। तस्याग्रे पुनरागमनाय शपथं कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुमत्रागतो ऽस्मि। सिंहः सकोपमाह। सत्वरं गत्वा मां दर्शय स दुरात्मा क्वास्ते। ततः शशकस्तं गृहीत्वा गभीरकूपसमीपमागतः। अत्रागत्य पश्यतु स्वामीत्युक्त्वा तस्मिन् कूपजले तस्यैव प्रतिबिम्बं दर्शितवान्। ततो ऽसौ क्रोधाध्मातो दर्पात् तस्योपरि आत्मानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः। अतो ऽहं ब्रवीमि। बुद्धिर्यस्य इत्यादि। वायसी ब्रूते। श्रुतं मया कर्तव्यतां ब्रूहि। वायसो ऽवदत्। प्रिये आसन्ने सरसि राजपुत्रः सततमागत्य स्नाति। तस्मिन् प्रस्तरे तदङ्गादवतारितं कनकसूत्रं चञ्च्वा धृत्वानीयास्मिन् कोटरे धरिष्यसि। अथ कदाचित् कनकसूत्रं दृषदि संस्थाप्य स्नातुं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनुष्ठितम्। अथ कनकसूत्रानुसरणप्रवृत्तैः राजपुरुषैः कोटरे निरूप्यमाणः कृष्णसर्पो व्यापादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि। उपायेन हि यच्छक्यमित्यादि। करटक आह। यद्येवं तदा गच्छ पन्थानः सन्तु ते शिवाः। ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा प्रणम्योवाच। देव आत्ययिकं किमपि महाभयकारि कार्यं मन्यमानो निवेदयितुमागतः।

यतः। आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च।
कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टो ऽपि हितो नरः ॥ १२३ ॥

अन्यच्च। भोगस्य भाजनं राजा मन्त्री कार्यस्य भाजनम्।
राजकार्यपरिध्वंसान्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ १२४ ॥

अमात्यानामेष क्रमः। वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम्।
न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोर् उपेक्षणम् ॥ १२५ ॥

पिङ्गलकः सादरं ब्रूते। अथ भवान् किं वक्तुमिच्छति। दमनक आह। अयं तावत् सञ्जीवकस् तवोपरि असदृशव्यवहारी लक्ष्यते। तथा चास्मत्सन्निधाने स्वामिनः शक्तित्रयनिन्दां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति। एतच्छ्रुत्वा पिङ्गलकः सभयं साश्चर्यं तूष्णीं स्थितः। दमनकः पुनराह। देव सर्वामात्यपरित्यागं कृत्वा त्वयैक एवायं सकलकार्याधिकारे नियुक्तः। अयं च महान् दोषः। यतः।

अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ १२६ ॥

अपरञ्च । एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रधानं यदा
तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ।
निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तकं द्रुह्यति ॥ १२७ ॥

तथा चोक्तम् । विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥ १२८ ॥

किञ्च । यः कुर्यात् सचिवायत्तां श्रियं तद्व्यसने सति ।
सो ऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत् सञ्चारकैर्विना ॥ १२९ ॥

स च सर्वकार्येषु स्वेच्छातः प्रवर्तते । तदत्र स्वामी प्रमाणम् । एतच्चाहं जानामि कार्यतः ।

न सो ऽस्ति पुरुषो लोके यो न कामयते श्रियम् ।
परस्य युवतीं रम्यां साकाङ्क्षं वीक्षते न कः ॥ १३० ॥

सिंहो विमृश्याह । भद्र यद्यपि एवं तथापि सञ्जीवकेन सह मम महान् स्नेहः ।

पश्य । कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ।
अशेषदोषदुष्टो ऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ १३१ ॥

अन्यच्च । अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ।
दग्धमन्दिरसारे ऽपि कस्य वह्नावनादरः ॥ १३२ ॥

दमनको वदति । देव स एव दोषः ।

यतः । यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः ।
सुते ऽमात्ये ऽप्युदासीने स लक्ष्म्याश्रीयते जनः ॥ १३३ ॥

श्रूयतां देव । अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ते रमन्ते तत्र सम्पदः ॥ १३४ ॥

त्वया च मूलभृत्यान् अपास्यायम् आगन्तुकः पुरस्कृतः । एतच्चानुचितं कृतम् ।

यतः । मूलभृत्यापराधेन नागन्तून् प्रतिपालयेत् ।
नातः परतरो ऽन्यो ऽस्ति राज्यभेदकरो यतः ॥ १३५ ॥

सिंहो ब्रूते । महदाश्चर्यम् । यन्मया ऽयम् अभयवाचं दत्त्वा समानीतः संवर्धितश्च । तत् कथं द्रुह्यति । दमनको वदति । देव ।

दुर्जनः प्रकृतिं याति सेव्यमानो ऽपि नित्यशः ।

स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ १३६ ॥

अपरञ्च । स्वेदितो मर्दितश्चैव रज्जुभिः परिवेष्टितः ।
मुक्तो द्वादशभिर्वर्षैः श्वपुच्छः प्रकृतिं गतः ॥ १३७ ॥

अन्यच्च । वर्धनं चाथ सन्मानं खलानां प्रीतये कुतः ।
फलन्त्यमृतसेके ऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः ॥ १३८ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अपृष्टो ऽपि हितं ब्रूयात् यस्य नेच्छेत् पराभवम्
एष एव सतां धर्मो विपरीतमतो ऽसताम् ॥ १३९ ॥

तथा चोक्तम् । स स्निग्धो ऽकुशलान्निवारयति यस् तत्कर्म यन्निर्मलं
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिर् अभ्यर्च्यते ।
सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस् तृष्णया मुच्यते
तन्मित्रं यद् अकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः ॥ १४० ॥

यदि सञ्जीवकव्यसनार्दितो विज्ञापितो ऽपि स्वामी न निवर्तते तदा भृत्यस्य न दोषः ।

तथा च । नृपः कामासक्तो न गणयति कार्यं न च हितं
यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रविचरति मत्तो गज इव ।
ततो मानध्मातः स पतति यदा शोकगहने
तदा भृत्ये दोषान् क्षिपति न निजं वेत्त्यविनयम् ॥ १४१ ॥

पिङ्गलकः स्वगतम् । न परस्यापवादेन परेषां दण्डम् आचरेत् ।
आत्मनावगमं कृत्वा बध्नीयात् पूजयेत वा ॥ १४२ ॥

तथा चोक्तम् । गुणदोषावनिश्चित्य विधिना ग्रहनिग्रहौ ।
स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात् सर्पमुखे करः ॥ १४३ ॥

प्रकाशं ब्रूते । तदा सञ्जीवकः किं प्रत्यादिश्यताम् । दमनकः ससम्भ्रमम् आह । देव मा मैवं तावत् । मन्त्रभेदो जायते ।

तथा चोक्तम् । मन्त्रवीजम् इदं गुप्तं रक्षणीयं तथा यथा ।
मनागपि न भिद्येत तद् भिन्नं न प्ररोहति ॥ १४४ ॥

किञ्च । आदेयस्य प्रदेयस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रम् अक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम् ॥ १४५ ॥

तदवश्यं समारब्धं महता प्रयत्नेन सम्पादनीयम् ।

किञ्च । मन्त्रो योध इवाधीरः सर्वाङ्गैः संवृतैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ १४६ ॥

यदि असौ दृष्टदोषो ऽपि दोषान्निवर्त्य सन्धातव्यस् तद् अतीवानुचितम्।

यतः। सकृद् दुष्टं यो तु मित्रं पुनः सन्धातुमिच्छति।
स मृत्युमेव गृह्णाति गर्भम् अश्वतरी यथा ॥ १४७ ॥

सिंहो ब्रूते। ज्ञायतां तावत् किम् अस्माकमसौ कर्तुं समर्थः। दमनक आह। देव।

अङ्गाङ्गिभावम् अज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः।
पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥ १४८ ॥

सिंहः पृच्छति। कथमेतत्। दमनकः कथयति। समुद्रतीरे टिट्टिभदम्पती निवसतः। अथ टिट्टिभी आसन्नप्रसवा भर्तारमाह। नाथ प्रसवयोग्यस्थानम् अन्विष्यताम्। टिट्टिभो ऽवदत्। नन्विदमेव स्थानं प्रसूतियोग्यम्। सा ब्रूते। समुद्रवेलया प्लाव्यते स्थानमेतत्। सो ऽब्रवीत्। भद्रे किमहं निरङ्कः। मम गृहावस्थितान्यण्डानि समुद्रेणापहर्तव्यानि। टिट्टिभी विहस्याह। नाथ त्वया समुद्रेण च महदन्तरम्।

अथवा। दुःखमात्मा परिच्छेत्तुमेव योग्यो न वेति वा।
अस्तीदृग् यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रे ऽपि न सीदति ॥ १४९ ॥

अपिच। अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्धा।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्योर् द्वाराणि चत्वारि ॥ १५० ॥

ततः स्वामिवचनात् तत्रैव प्रसूता सा। एतत्सर्वं श्रुत्वा समुद्रेणापि तच्छक्तिज्ञानार्थिना तदण्डान्यपहृतानि। ततस्तु टिट्टिभी शोकार्ता भर्तारमाह। नाथ कष्टमापतितम्। अण्डानि मे नष्टानि। टिट्टिभो ऽवदत्। प्रिये मा भैषीः। इत्युक्त्वा पक्षिणां मेलकं कृत्वा पक्षिस्वामिनो गरुडस्य समीपं गतः। निजाण्डानां विनाशकथां निवेदयति। ततस्तेन गरुत्मता तद्वचनमाकर्ण्य प्रभुर्भगवान् नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहेतुर् विज्ञप्तः। ततो भगवदाज्ञां मौलौ निधाय समुद्रसमीपं गतः। ततस् तद्वचनमाकर्ण्य समुद्रस् तान्यण्डानि समर्पितवान्। अतो ऽहं ब्रवीमि। अङ्गाङ्गिभावम् अज्ञात्वा इत्यादि। राजाह। कथमसौ ज्ञातव्यो द्रोहबुद्धिरिति। दमनकः पुनराह। यदा ऽसौ शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखश्चकित इवागच्छति तदा ज्ञास्यति स्वामी। एवमुक्त्वा सञ्जीवकसमीपं गतः। तत्र गतश्च मन्दं मन्दमुपसर्पन् विस्मितमिवात्मानम् अदर्शयत्। ततः सञ्जीवकेन सादरमुक्तम्। भद्र दमनक कुशलं ते। दमनको ब्रूते। अनुजीविनां कुतः कुशलम्।

यतः। सम्पत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतम्।
स्वजीविते ऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसंश्रयाः ॥ १५१ ॥

अन्यच्च । को ऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदो ऽस्तङ्गताः
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।
कः कालस्य भुजान्तरं न च गतः को ऽर्थी गतो गौरवं
को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १५२ ॥

सञ्जीवकेनोक्तम् । सखे ब्रूहि किमेतत् । दमनक आह । किं ब्रवीमि मन्दभाग्यः ।

पश्य । यथा समुद्रे निमग्नो लब्ध्वा सर्पावलम्बनम् ।
न मुञ्चति न चाधत्ते तथा मुग्धो ऽस्मि सम्प्रति ॥ १५३ ॥

यतः । एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र बान्धवः ।
किं करोमि क्व गच्छामि पतितो दुःखसागरे ॥ १५४ ॥

इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वस्योपविष्टः । सञ्जीवको ब्रूते । तथापि सुविस्तरं मनोगतं मित्र कथ्यताम् । दमनकः सुनिभृतमाह । यद्यपि राजविश्वासो ऽन्यस्मै न कथनीयस्तथापि भवान् अस्मदीयप्रत्ययाद् आगतः स्थितश्च । तन्मया परलोकार्थिना ऽवश्यं तव हितम् आख्येयम् । शृणु । अयं स्वामी तवोपरि विकृतबुद्धी रहस्येवमुक्तवान् । सञ्जीवकमेव हत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि । एतच्छ्रुत्वा सञ्जीवकः परं विषादमगमत् । दमनकः पुनराह । अलं विषादेन प्राप्तकालकार्यम् अनुष्ठीयताम् । सञ्जीवकः क्षणं विमृश्याह । स्पष्टार्थं खल्विदमुच्यते ।

दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणापात्रभृद् भवति राजा ।
कृपणानुसारि च धनं देवो गिरिजलधिवर्षी ॥ १५५ ॥

तथा । नीचम् आश्रयते लक्ष्मीर् अकुलेन सरस्वती ।
अपात्रं भजते नारी गिरौ वर्षति वासवः ॥ १५६ ॥

स्वगतं । किम् इदम् एतद्विचेष्टितं न वेत्येतद्व्यवहारादेव निर्णेतुं न शक्यते ।

यतः । कश्चिद् आश्रयसौन्दर्याद् धत्ते शोभामसज्जनः ।
प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवाञ्जनम् ॥ १५७ ॥

तत्र विचिन्त्योक्तम् । कष्टं किमिदमापतितम् । यतः ।

आराध्यमानो नृपतिः प्रयत्नान्न तोषमायाति किमत्र चित्रम् ।
अयं त्वपूर्वः प्रतिमाविशेषो यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ १५८ ॥

तदयमशक्यार्थः प्रयत्नः ।

यतः । निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।
अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ १५९ ॥

किं मयापकृतं राज्ञः । अथवा निर्निमित्तापकारिणो हि राजानः । दमनको ब्रूते । एवमेवैतत् । शृणु ।

विज्ञैः स्निग्धैर् उपकृतमपि द्वेष्यतामेति कैश्चित्
साक्षाद् अन्यैर् अपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।
चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १६० ॥

अन्यच्च । कृतशतम् असत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टम् अबुधेषु ।
वचनशतम् अवचनकरे बुद्धिशतम् अचेतने नष्टम् ॥ १६१ ॥

किञ्च । चन्दनतरुषु भुजङ्गा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः ।
गुणघातिनश्च पिशुना भोगे न सुखान्यविघ्नानि ॥ १६२ ॥

अन्यच्च । मूलं भुजङ्गैः कुसुमानि भृङ्गैः शाखाः प्लवङ्गैः शिखराणि भल्लैः ।
नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य यन्नाश्रितं दुष्टतरैः कुपङ्कैः ॥ १६३ ॥

दमनको ब्रूते । अयं तावत् स्वामी वाङ्मधुरः विषहृदयो मया ज्ञायते ।

यतः । दूरादुच्छ्रितपाणिर् आर्द्रनयनः प्रोत्सारितार्धासनो
गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादरः ।
अन्तर्गूढविषो बहिर् मधुमयश्चातीव मायापटुः
को नामायम् अपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥ १६४ ॥

तथा हि । पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपो ऽन्धकारागमे
निर्वाते व्यजनं मदान्धकरिणो दर्पोपशान्त्यै सृणिः ।
इत्थं तद् भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धाता ऽपि भग्नोद्यमः ॥ १६५ ॥

सञ्जीवकः स्वगतम् । कष्टं भो कथमहं शस्यभक्षकः सिंहेन व्यापादयितव्यः ।

यतः । द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलम् ।
तयोर्विवादो मन्तव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ १६६ ॥

पुनर्विचिन्त्याह । केनायं राजा ममोपरि विकारितः । भेदमुपगताद्राज्ञः सदा भेतव्यम् ।

यतः । मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित् ।
वलयं स्फटिकस्येव को हि सन्धातुमीश्वरः ॥ १६७ ॥

अन्यच्च । वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् ।
एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत् समन्ततः ॥ १६८ ॥

तत् सङ्ग्रामे मृत्युरेवाश्रीयताम् इदानीं तदाज्ञानुवर्तनम् अयुक्तम्।

यतः। मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा।
उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ १६९ ॥

युद्धकालश्चायम्। यत्रायुद्धे ध्रुवं नाशो युद्धे जीवितसंशयः।
तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १७० ॥

यतः। अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किञ्चिद्धितम् आत्मनः।
युध्यमानस् तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ १७१ ॥
जये च लभते लक्ष्मीं मृतेनापि सुराङ्गनाम्।
क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ १७२ ॥

एतच्चिन्तयित्वा सञ्जीवक आह। भो मित्र कथमसौ मां जिघांसुरिति ज्ञातव्यः। दमनको ब्रूते। यदासौ स्तब्धकर्णः समुद्धतलाङ्गूल उन्नतचरणो विवृतास्यस् त्वां पश्यति तदा त्वमपि स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि।

यतः। बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदम्।
निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ १७३ ॥

किन्तु सर्वमेतत् सुगुप्तमनुष्ठातव्यं नो चेन्न त्वं नाहम् इत्युक्त्वा दमनकः करटकसमीपं गतः। करटकेनोक्तम्। किं निष्पन्नम्। दमनकेनोक्तम्। निष्पन्नोऽनयोरन्योन्यभेदः। करटको ब्रूते। कोऽत्र सन्देहः।

यतः। बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्येत् को नातियाचितः।
को न दृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः ॥ १७४ ॥

अन्यच्च। दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमान् आत्मविवृद्धये।
किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत् ॥ १७५ ॥

ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा देव समागतोऽसौ पापाशयस्तत् सज्जीभूय स्थीयताम्। इत्युक्त्वा पूर्वोक्ताकारं कारयामास। सञ्जीवकोऽप्यागत्य तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुरूपं विक्रमं चकार। ततस्तयोः प्रवृत्ते महाहवे सञ्जीवकः सिंहेन व्यापादितः। अथ पिङ्गलकः सञ्जीवकं सेवकं व्यापाद्य विश्रान्तः सशोक इवासीनः। ब्रूते च। किं मया दारुणं कर्म कृतम्।

यतः। परैः सम्भुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम्।
धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥ १७६ ॥

अपरञ्च। भूम्येकदेशस्य गुणान्वितस्य भृत्यस्य वा बुद्धिमतः प्रणाशे।

भृत्यप्रणाशो मरणं नृपाणां नष्टा ऽपि भूमिः सुलभा न भृत्याः ॥ १७७ ॥

दमनको ब्रूते। स्वामिन् को ऽयं नूतनो न्यायः। यदरातिं हत्वा सन्तापः क्रियते। तथा ह्युक्तम्।

पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत्।
प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ १७८ ॥

अपि च।

धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरुणो भवेत्।
न हि हस्तस्थमप्यर्थं क्षमावान् रक्षितुं क्षमः ॥ १७९ ॥

किञ्च।

क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम्।
अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ॥ १८० ॥

अपरञ्च।

राज्यलोभाद् अहङ्कारादिच्छतः स्वामिनः पदम्।
प्रायश्चित्तं हि तत्रैकं जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ १८१ ॥

अन्यच्च।

राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षः स्त्री चावशा दुष्प्रकृतिः सहायः।
प्रेष्यः प्रतीपो ऽधिकृतः प्रमादी त्याज्या अमी यश्च कृतं न वेत्ति ॥ १८२ ॥

विशेषतश्च।

सत्या ऽनृता च परुषा प्रियवादिनी च हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या
नित्यव्यया प्रचुररत्नधनागमा च वाराङ्गनेव नृपनीतिर् अनेकरूपा ॥ १८३ ॥

इति कपटवचनेन दमनकेन सन्तोषितः स्वां प्रकृतिम् आपन्नः पिङ्गलकः सिंहासने समुपविष्टः। दमनकः प्रहृष्टमना भूत्वा राजानमाह। विजयतां महाराजः। शुभमस्तु सर्वजगताम्। इत्युक्त्वा यथासुखमवस्थितः। विष्णुशर्मोवाच। सुहृद्भेदः श्रुतः। राजपुत्रा ऊचुः। सुखिनो वयम्। विष्णुशर्मा ऽब्रवीत्। अपरमपीदमस्तु।

सुहृद्भेदस् तावद्भवतु भवतां शत्रुनिलये
खलः कालाकृष्टः प्रलयमुपसर्पत्वहरहः।
जनो नित्यं भूयात् सकलसुखसम्पत्तिवसतिः
कथारामे रम्ये सततमिह बालो ऽपि रमताम् ॥ १८४ ॥

॥ इति हितोपदेशे सुहृद्भेदो नाम द्वितीयः कथासङ्ग्रहः ॥

॥ विग्रहः ॥

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तम्। आर्य राजपुत्रा वयं तद्विग्रहं श्रोतुं नः कुतूहलमस्ति। विष्णुशर्मोवाच। यदेव भवद्भ्यो रोचते तत्कथयामि। विग्रहः श्रूयतां यस्यायमाद्यः श्लोकः।

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे।
विश्वास्य वञ्चिता हंसाः काकैः स्थित्वा ऽरिमन्दिरे॥ १॥

राजपुत्रा ऊचुः। कथमेतत्। विष्णुशर्मा कथयति। अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मकेलिनामधेयं सरः। तत्र हिरण्यगर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति। स च सर्वैर्जलचरैः पक्षिभिर् मिलित्वा पक्षिराज्ये ऽभिषिक्तः।

यतः। यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजा।
अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव॥ २॥

अपरञ्च। प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम्।
वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस् तदभावे सदप्यसत्॥ ३॥

एकदा ऽसौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यङ्के सुखासीनः परिवारपरिवृतस्तिष्ठति। ततः कुतो ऽपि देशादागत्य दीर्घमुखो नाम बकः प्रणम्योपविष्टः। राजोवाच। दीर्घमुख देशान्तरादागतो ऽसि। वार्तां कथय। स ब्रूते। देव अस्ति महती वार्ता। ताम् आख्यातुकाम एव सत्वरमागतो ऽहम्। अवधीयताम्। अस्ति जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिः। तत्र चित्रवर्णो नाम मयूरः पक्षिराजो निवसति। तस्यानुचरैरहं दग्धारण्यमध्ये चरन्नवलोकितः पृष्टश्च। कस्त्वं कुतः समागतो ऽसि। ततो मयोक्तम्। अहं कर्पूरद्वीपस्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्यानुचरः। कौतुकाद् देशान्तरं द्रष्टुमागतो ऽस्मि। तच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तम्। तदनयोः कीदृशो देशो भद्रतरो राजा वा। ततो मयोक्तम्। आः किमेवमुच्यते। महदन्तरम्। यतः कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकदेशः। राजा च द्वितीयस्वर्गपतिः। कथं वर्णयितुं शक्यते। अत्र मरुस्थले पतिता यूयं किं कुरुथ। आगच्छतास्मद्देशे गम्यताम्। ततस् तद्वचनमाकर्ण्य पक्षिणः सकोपा बभूवुः।

तथा चोक्तम्। पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम्।
उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ॥ ४ ॥

अन्यच्च। विद्वानेवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदाचन।
वानरानुपदिश्याज्ञान् स्थानभ्रष्टा ययुः खगाः ॥ ५ ॥

राजोवाच। कथमेतत्। दीर्घमुखः कथयति। अस्ति नर्मदातीरे पर्वतोपत्यकायां विशालः शाल्मलीतरुः। तत्र स्वयंनिर्मिते नीडे पक्षिणः सुखेन वर्षास्वपि निवसन्ति। अथ नीलपटलैरिव जलधरपटलैरावृते नभस्तले धारासारैर्महती वृष्टिर्बभूव। ततो वानरांस्तरुतले ऽवस्थितान् शीतार्तान् कम्पमानानवलोक्य कृपया पक्षिभिरुक्तम्। भो भो वानराः श्रूयताम्।

अस्माभिर् निर्मिता नीडाश्चञ्चुमात्राहृतैस्तृणैः।
हस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमिति सीदथ ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा वानरैर् जातामर्षैरालोचितम्। अहो निर्वातनीडगर्भावस्थिताः सुखिनः पक्षिणो ऽस्मान् निन्दन्ति। तद्भवतु तावद्वृष्टेरुपशमः। अनन्तरं शान्ते पानीयवर्षे तैर्वानरैर् वृक्षमारुह्य सर्वे नीडा भग्नाः। तेषां पक्षिणामण्डानि चाधःपातितानि। अतो ऽहं ब्रवीमि। विद्वानेवोपदेष्टव्य इत्यादि। राजोवाच। तदा पक्षिभिः किमुक्तम्। दीर्घमुखः कथयति। ततः पक्षिभिः कोपादुक्तम्। केनासौ राजहंसः कृतो राजा। ततो मयोपजातकोपेनोक्तं। अयं युष्मदीयमयूरः केन राजा कृतः। तच्छ्रुत्वा ते पक्षिणो मां हन्तुमुद्यताः। ततो मयापि सुविक्रमो दर्शितः।

यतः। अन्यदा भूषणं पुंसः क्षमा लज्जेव योषितः।
पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ ७ ॥

राजा विहस्याह। आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलम्।
अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियते ऽरिभिः ॥ ८ ॥

अन्यच्च। सुचिरं हि चरन् नित्यं क्षेत्रे शस्यम् अबुद्धिमान्।
द्वीपिचर्मपरिच्छन्नो वाग्दोषाद्गर्दभो हतः ॥ ९ ॥

बकः पृच्छति। कथमेतत्। राजा कथयति। अस्ति हस्तिनापुरे विलासो नाम रजकः। तस्य गर्दभो ऽतिभारवाहनाद् दुर्बलो मुमूर्षुरभवत्। ततस्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रच्छाद्यारण्यसमीपे शस्यक्षेत्रे मोचितः। ततो दूरादवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायन्ते। अथ केनापि शस्यरक्षकेण धूसरकम्बलकृततनुत्राणेन धनुःकाण्डं सज्जीकृत्यावनतकायेन एकान्ते स्थितम्। ततस्तं च दूरे दृष्ट्वा गर्दभः जातबलो गर्द-

भीयमिति मत्वा शब्दं कुर्वाणस्तदभिमुखं धावितः। ततस्तेन शस्यरक्षकेण गर्दभो ऽयमिति ज्ञात्वा लीलयैव व्यापादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि। सुचिरं हि चरन्नित्यमित्यादि। दीर्घमुखो ब्रूते। पश्चात्तैः पक्षिभिरुक्तम्। अरे पाप दुष्ट बक अस्माकं भूमौ चरन्नस्माकं स्वामिनमधिक्षिपसि। तन्न क्षन्तव्यमिदानीम्। इत्युक्त्वा सर्वे मां चञ्चुभिर्हत्वा सकोपा ऊचुः। पश्य रे मूर्ख स हंसस्तव राजा सर्वथा मृदुस्तस्य राज्याधिकारो नास्ति। यतः। एकान्ततो मृदुः करतलगतमप्यर्थं रक्षितुमक्षमः। कथं स पृथिवीं शास्ति। राज्यं वा तस्य किम्। त्वं च कूपमण्डूकस्तेन तदाश्रयणमुपदिशसि।

शृणु। सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः।
यदि दैवात्फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ १० ॥

अन्यच्च। हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः।
पयो ऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥
अजा सिंहप्रसादेन वने चरति निर्भयम्।
राममासाद्य लङ्कायां लेभे राज्यं विभीषणः ॥ १२ ॥

अन्यच्च। महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः।
आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ १३ ॥

विशेषतश्च। व्यपदेशे ऽपि सिद्धिः स्यादतिशक्ते नराधिपे।
शशिनो व्यपदेशेन वसन्ति शशकाः सुखम् ॥ १४ ॥

मयोक्तम्। कथमेतत्। पक्षिणः कथयन्ति। कदाचिद् वर्षास्वपि वृष्टेरभावात्तृषार्तो गजयूथो यूथपतिमाह। नाथ को ऽप्युपायो ऽस्माकं जीवनाय नास्ति। क्षुद्रजन्तूनां निमज्जनस्थानं वयं च निमज्जनाभावादन्धा इव क्व यामः किं वा कुर्मः। ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं ह्रदं दर्शितवान्। अनन्तरं तत्तीरवासिनः शशका गजयूथपादाहतिभिश्चूर्णिताः। अनन्तरं शिलीमुखो नाम शशकश्चिन्तयामास। अनेन गजयूथेन पिपासाकुलितेन प्रत्यहमत्रागन्तव्यम् अतो विनष्टमस्मत्कुलम्। ततो विजयो नाम वृद्धशशको ऽवदत्। मा विषीदत प्रतीकारो मया कर्तव्यः। इति प्रतिज्ञाय चलितः। पथि गच्छता च तेनालोचितम्। कथं मया गजयूथपनिकटे गत्वा वक्तव्यम्।

यतः। स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः।
पालयन्नपि भूपालः प्रहसन्नपि दुर्जनः ॥ १५ ॥

अतो ऽहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथमभिवादयामि। तथा ऽनुष्ठिते सति यूथनाथ

उवाच। कस्त्वं कुतः समायातः। स ब्रूते। दूतो ऽहं भगवता चन्द्रेण प्रेषितः। यूथपतिराह। कार्यमुच्यताम्। विजयो वदति।

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा।
सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः॥ १६॥

तदहं तदाज्ञया ब्रवीमि। शृणु। यदेते शशकाश्चन्द्रसरोरक्षकास्त्वया निःसारितास् तन्न युक्तं कृतम्। यतो रक्षकास्ते शशका मदीयाः। अत एव मे शशाङ्क इति प्रसिद्धिः। एवमुक्तवति दूते यूथपतिर्भयादिदमाह। देव इदमज्ञानतः कृतम्। पुनर्न गमिष्यामि। दूत उवाच। तदत्र सरसि भगवन्तं चन्द्रमसं कोपात् प्रकम्पमानं प्रणम्य प्रसाद्य च गच्छ। ततस्तेन रात्रौ नीत्वा तत्र जले चञ्चलं चन्द्रप्रतिबिम्बं दर्शयित्वा स यूथपतिः प्रणामं कारितः। देव अनेनाज्ञानेनापराधः कृतः तत्क्षम्यतामित्युक्त्वा तेन शशकेन स यूथपतिः प्रस्थापितः। अतो ऽहं ब्रवीमि। व्यपदेशे ऽपि सिद्धिः स्यादित्यादि। ततो मयोक्तम्। स एवास्मत्प्रभुर् महाप्रतापो ऽतिसमर्थस् त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तत्र युज्यते किम्पुना राज्यमिति। तदाहं तैः पक्षिभिर्दुष्ट कथमस्मद्भूमौ चरसि इत्यभिधाय चित्रवर्णस्य राज्ञः समीपं नीतः। ततो राज्ञः पुरतो मां प्रदर्श्य तैः प्रणम्योक्तम्। देव अवधीयताम्। एष दुष्टबको ऽस्मद्देशे चरन्नपि देवपादान् अधिक्षिपति। राजाह। को ऽयं कुतः समायातः। त ऊचुः। हिरण्यगर्भनाम्नो राजहंसस्यानुचरः कर्पूरद्वीपादागतः। अथाहं गृध्रेण मन्त्रिणा पृष्टः। कस्तत्र मुख्यो मन्त्रीति। मयोक्तम्। सर्वशास्त्रार्थपारगः सर्वज्ञो नाम चक्रवाकः। गृध्रो ब्रूते। युज्यते स्वदेशजो ऽसौ।

यतः। स्वदेशजं कुलाचारे विशुद्धमुपधाशुचिम्।
शास्त्रज्ञम् अव्यसनिनं व्यभिचारविवर्जितम्॥ १७॥
अधीतव्यवहाराङ्गं ख्यातं मौलं विपश्चितम्।
अर्थस्योत्पादकं सम्यग्विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः॥ १८॥

अत्रान्तरे शुकेन धर्माधिकारिणोक्तं। देव कर्पूरद्वीपादयो लघुद्वीपा जम्बुद्वीपान्तर्गता एव तत्रापि देवपादानामाधिपत्यम्। ततो राज्ञाप्युक्तम्। एवमेव।

यतः। राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमदा धनगर्वितः।
अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किम्पुनर्लभ्यमेव यत्॥ १९॥

ततो मयोक्तम्। यदि वचसैव तत्रापि श्रीमद्देवपादानाम् आधिपत्यं सिध्यति तदा जम्बुद्वीपे ऽप्यस्मत्प्रभोर्हिरण्यगर्भस्य स्वाम्यमस्ति। शुक उवाच। कथमत्र निर्णयः। मयोक्तम्। सङ्ग्राम एव। राज्ञा विहस्योक्तम्। स्वस्वामिनं गत्वा सज्जीकुरु। तदा मयोक्तम्।

स्वदूतो ऽपि प्रस्थाप्यताम्। राजाह। कः प्रयातु दौत्येन यत एवम्भूतो दूतः कार्यः।

भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भो ऽव्यसनी क्षमी।
ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात् प्रतिभानवान्॥ २०॥

गृध्रो वदति। सन्त्येवम्भूता बहवः। किन्तु ब्राह्मण एव दूतः कर्तव्यः।

यतः। प्रसादः कुरुते पत्युः सम्पत्तिं नाभिजातता।
कालिमा कालकूटस्य नापैतीश्वरसङ्गमात्॥ २१॥

राजाह। ततः शुक एव व्रजतु। शुक त्वमेवानेन सह तत्र गत्वा अस्मदभिलषितं ब्रूहि। शुको ऽवदत्। यथाज्ञापयति देवः। किन्त्वयं दुर्जनो बकः। दुर्जनेन सह न व्रजामि।

तथा ह्युक्तम्। खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु।
दशाननो हरेत् सीतां बन्धनं स्यान्महोदधेः॥ २२॥

अपरञ्च। न स्थातव्यं न गन्तव्यं दुर्जनेन समं क्वचित्।
काकसङ्गाद्धतो हंसस्तिष्ठन् गच्छंश्च वर्तकः॥ २३॥

राजोवाच। कथमेतत्। शुकः कथयति। अस्त्युज्जयिनीवर्त्मनि प्रान्तरे महान् पिप्पलवृक्षः। तत्र हंसकाकौ निवसतः। कदाचिद्ग्रीष्मसमये परिश्रान्तः कश्चित् पथिकस्तत्र तरुतले धनुःकाण्डं निधाय सुप्तः। ततः क्षणान्तरे तन्मुखाद् वृक्षच्छाया ऽपगता। अनन्तरं सूर्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तमवलोक्य कृपया पुण्यात्मना पापरहितेन तत्पिप्पलवृक्षस्थितेन हंसराजेन पक्षौ प्रसार्य पुनस्तन्मुखे छाया कृता। ततो निर्भरं निद्रासुखिना पथि भ्रमणाकुलेन परिश्रान्तेन पान्थेन मुखव्यादानं कृतम्। अनन्तरं स्वभावदौर्जन्येन परसुखमसहिष्णुः स काकस्तस्य मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः। ततो यावदसावुत्थाय ऊर्ध्वं निरीक्षते तावत् तेनावलोकितो हंसः। अथानेन तन्मुखपुरीषत्यागो विहित इति उपजातक्रोधेन काण्डेन हत्वा व्यापादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि। न स्थातव्यमित्यादि।

यतः। त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम्।
कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यताम्॥ २४॥

देव वर्तकवार्तामपि कथयामि। एकः काको वृक्षशाखायां स्वपिति। वर्तकस्याधस्ताद् भूमौ निवसति। एकदा सर्वे पक्षिणो भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसङ्गेन समुद्रतीरं प्रचलिताः। तत्र काकेन सह वर्तकश्चलितः। अथ पथि गच्छतो गोपालस्य मस्तकावस्थितभाण्डाद् दधि वारं वारं तेन काकेन खाद्यते। ततो यावदसौ दधिभाण्डं भूमौ

निधाय ऊर्ध्वमवलोकते तावत् काकवर्तकौ दृष्टौ । ततस्तेन खेटितः काकः पलायितः । वर्तको मन्दगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । न गन्तव्यमित्यादि । ततो मयोक्तम् । भ्रातः शुक किमेवं ब्रवीषि । मां प्रति यथा श्रीमद्देवपादास्तथा भवानपि । शुको ब्रूते । अस्त्वेवम् । किन्तु ।

दुर्जनैरुच्यमानानि सस्मितानि प्रियाण्यपि ।
अकालकुसुमानीव भयं सञ्जनयन्ति मे ॥ २५ ॥

दुर्जनत्वं च तव वाग्व्यापारादेव प्रत्यक्षीकृतम् । यतः । अनयोर्भूपालयोर्विग्रहे भवद्वचनमेव निदानम् ।

पश्य । प्रत्यक्षे ऽपि कृते दोषे मूर्खः सान्त्वेन तुष्यति ।
रथकारो निजां भार्यां सजारां शिरसा ऽकरोत् ॥ २६ ॥

राजोवाच । कथमेतत् । शुकः कथयति । अस्ति श्रीनगरे मन्दमतिर्नाम रथकारः । स च स्वभार्यां बन्धकीं जानाति । किन्तु जारेण समम् एकस्थाने स्वचक्षुषा न पश्यति । ततो द्रष्टुकामो ऽसौ रथकारो ऽहमद्य ग्रामान्तरं गमिष्यामीत्युक्त्वा प्रचलितः । स कियद्दूरं गत्वा निभृतं पुनरागत्य स्वगृहे खट्वातले पतित्वा स्थितः । अथ मम भर्ता ग्रामान्तरं गत इत्युपजातविश्वासया तद्वध्वा जारः सन्ध्याकाल एवाहूतः । पश्चात् तेन जारेण समं तस्यां खट्वायां निर्भरं क्रीडन्ती रथकारपत्नी खट्वातलस्थितस्य भर्तुः किञ्चिदङ्गस्पर्शात् स्वामिनं मायाविनमिति विज्ञाय विषण्णा ऽभवत् । ततो जारेणोक्तम् । किमिति मया सहाद्य निर्भरं न रमसे । विस्मितेव प्रतिभासि । अथ तयोक्तम् । अनभिज्ञस्त्वं । यो ऽसौ मे प्राणेश्वरः सो ऽद्य ग्रामान्तरं गतः । तेन विना सकलजनपूर्णो ऽप्ययं ग्रामो मां प्रत्यरण्यवत् प्रतिभाति । किं भावि तत्र परस्थाने किं खादितवान् कथं वा प्रसुप्त इत्यस्मद्धृदयं विदीर्यते । जारेणोक्तम् । तत् किमेवंविधा स्नेहभूमिः स ते भर्ता कलहकारः । बन्धकी ब्रूते । रे बर्बर किं ब्रवीषि । शृणु ।

परुषेणापि चोक्ता या दृष्टा वा क्रुद्धचक्षुषा ।
सुप्रसन्नमुखी भर्तुः सा नारी धर्मभागिनी ॥ २७ ॥

अपरञ्च । नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः ।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ॥ २८ ॥

अन्यच्च । भर्ता हि परमं नार्या भूषणं भूषणैर्विना ।
एषा विरहिता तेन शोभना ऽपि न शोभते ॥ २९ ॥

त्वं जारो पापमतिर् मनोलौल्यात् पुष्पताम्बूलचन्दनसदृशः कदाचित् सेव्यसे । स

च मे स्वामी पाणिग्रहकरो दूरस्थो ऽपि मां विक्रेतुं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा दातुं समर्थः। किं बहुना। तस्मिन् जीवति जीवामि तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामि इति प्रतिज्ञा वर्तते।

यतः। तिस्रः कोट्यो ऽर्धकोटी च यानि लोमानि मानवे।
तावद्वर्षं वसेत् स्वर्गे भर्तारं या ऽनुगच्छति ॥ ३० ॥

अन्यच्च। व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात्।
तद्वद्भर्तारम् आदाय तेनैव सह मोदते ॥ ३१ ॥

अपरञ्च। चितौ परिष्वज्य विचेतनं पतिं प्रिया हि या मुञ्चति देहमात्मनः।
हत्वा ऽपि पापं शतलक्षमप्यसौ पतिं गृहीत्वा सुरलोकमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥

यतः। यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता चानुमते पितुः।
तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च न लङ्घयेत् ॥ ३३ ॥

एतत्सर्वं श्रुत्वा स रथकारो धन्यो ऽहं यस्यैतादृशी भार्या प्रियवादिनी स्वामिवत्सला इति मनसि निधाय तां खट्वां स्त्रीपुरुषसहितां मूर्ध्नि धृत्वा स मन्दमतिः सानन्दं ननर्त। अतो ऽहं ब्रवीमि। प्रत्यक्षे ऽपि कृते दोष इत्यादि। ततो ऽहं तेन राज्ञा यथाव्यवहारं सम्पूज्य प्रस्थापितः। शुको ऽपि मम पश्चादागच्छन्नास्ते। एतत्सर्वं ज्ञात्वा यथाकार्यमनुसन्धीयताम्। महामन्त्री चक्रवाको विहस्याह। देव बकेन तावद् देशान्तरं गत्वा यथाशक्ति राजकार्यमनुष्ठितम्। किन्तु स्वभाव एव मूर्खाणाम्।

यतः। शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य सम्मतम्।
विना हेतुमपि द्वन्द्वमिति मूर्खस्य लक्षणम् ॥ ३४ ॥

राजाह। अलम् अनेनातीतोपालम्भेन। प्रस्तुतम् अनुसन्धीयताम्। चक्रवाको ब्रूते। देव विजने ब्रवीमि।

यतः। वर्णाकारप्रतिध्वानैर् नेत्रवक्त्रविकारतः।
अभ्यूहन्ति मनो धीरास् तस्माद्रहसि मन्त्रयेत् ॥ ३५ ॥

ततो राजा मन्त्री च स्थितौ तत्र। अन्ये ऽन्यत्र गताः। चक्रवाको ब्रूते। देव अहमेवं जानामि कस्याप्यस्मन्नियोगिनः प्रेरणया बकेनेदमनुष्ठितम्।

यतः। वैद्यानामातुरः श्रेयान् व्यसनी यो नियोगिनाम्।
विदुषां जीवनं मूर्खः सद्वन्द्वो नृपतेर्जनः ॥ ३६ ॥

राजाब्रवीत्। भवतु कारणमत्र पश्चान्निरूपणीयं सम्प्रति यत्कर्तव्यं तद् ब्रूहि। चक्रवाको ब्रूते। देव प्रणिधिस्तावत् तत्र यातु ततस्तदनुष्ठानं बलाबलं च जानीमः।

तथा हि । भवेत् स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने ।
चारश्चक्षुर् महीभर्तुर् यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ३७ ॥

स च द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु । तेनासौ स्वयं तत्रावस्थाय द्वितीयं तत्रत्यमन्त्रकार्यं सुनिभृतं निश्चित्य निगद्य प्रस्थापयतु ।

तथा चोक्तम् । तीर्थाश्रमसुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना ।
तपस्विव्यञ्जनोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत् ॥ ३८ ॥

गूढचारश्च यो जले स्थले चरति । ततो ऽसावेव बको नियुज्यताम् । एतादृश एव कश्चिद्बको द्वितीयत्वेन प्रयातु तद्गृहलोकश्च राजद्वारे तिष्ठतु । किन्तु देव एतदपि सुगुप्तम् अनुष्ठातव्यम् ।

यतः । षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया ।
इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता ॥ ३९ ॥

अपरञ्च । मन्त्रभेदेन ये दोषा भवन्ति पृथिवीपतेः ।
न शक्यास्ते समाधातुं इति नीतिविदां मतम् ॥ ४० ॥

राजा विमृश्योवाच । प्राप्तस्तावन्मया प्रणिधिः । मन्त्री ब्रूते । देव सङ्ग्रामे जयो ऽपि प्राप्तः । अत्रान्तरे प्रतीहारः प्रविश्य प्रणम्योवाच । देव अवधीयताम् । जम्बुद्वीपादागतो द्वारि शुकस्तिष्ठति । राजा चक्रवाकमुखमालोकते । चक्रवाकेणोक्तम् । कृतावासे गत्वा तावद्भवतु । पश्चादानीय द्रष्टव्यः । यथाज्ञापयति देव इत्यभिधाय प्रतीहारः शुकं गृहीत्वा गतः । राजाह । विग्रहस्तावदुपस्थितः । चक्रवाको ब्रूते । देव तथापि सहसा विग्रहो न विधिः

सचिवः किं स मन्त्री वा य आदावेव भूपतिम् ।
युद्धोद्योगं स्वभूत्यागं निर्दिशत्यविचारितम् ॥ ४१ ॥

अपरञ्च । विजेतुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ।
अनित्यो विजयो यस्माद् दृश्यते युध्यमानयोः ॥ ४२ ॥

अन्यच्च । साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
साधितुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ॥ ४३ ॥

यतः । सर्व एव जनः शूरो यो नासादितविग्रहः ।
अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्न हि ॥ ४४ ॥

किञ्च । न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिना दारुणा यथा ।
अल्पोपायान्महासिद्धिर् एतन्मन्त्रफलं महत् ॥ ४५ ॥

किन्तु विग्रहमुपस्थितं विलोक्य व्यवह्रियताम्।

यतः। यथा कालकृतोद्योगात् कृषिः फलवती भवेत्।
तद्वन्नीतिरियं देव चिरात् फलति न क्षणात्॥ ४६॥

अपरञ्च। महतो दूरे भीरुत्वम् आसन्ने शूरता गुणः।
विपत्तौ हि महाँल्लोके धीरत्वम् अधिगच्छति॥ ४७॥

अन्यच्च। प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल।
अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूतलम्॥ ४८॥

विशेषतश्च। देव महाबलो ऽसौ राजा चित्रवर्णो मयूरराजः।

यतः। बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम्।
न युद्धं हस्तिना सार्धं नराणां पादयुद्धवत्॥ ४९॥

अन्यच्च। स मूर्खः कालमप्राप्य यो ऽपकर्तरि वर्तते।
कलिर्बलवता सार्धं कीटपक्षोद्गमो यथा॥ ५०॥

किञ्च। कौर्मं सङ्कोचमास्थाय प्रहारमपि मर्षयेत्।
प्राप्तकालस्तु नीतिज्ञ उत्तिष्ठेत् क्रूरसर्पवत्॥ ५१॥

शृणु देव। महत्यल्पे ऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत् क्षमः।
समुन्मूलयितुं वृक्षान् तृणानीव नदीरयः॥ ५२॥

अतो दूतो ऽयं शुको ऽत्राश्वास्य तावद्ध्रियतां यावद्दुर्गं सज्जीक्रियते।

यतः। एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः।
शतं दशसहस्राणि तस्माद्दुर्गं विधीयते॥ ५३॥

किञ्च। अदुर्गविषयः कस्य नारेः परिभवास्पदम्।
अदुर्गो ऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत्॥ ५४॥
दुर्गं कुर्यान्महाखातम् उच्चप्राकारसंयुतम्।
सयन्त्रजलशैलं हि सरिन्मरुवनाश्रयम्॥ ५५॥
विस्तीर्णता ऽतिवैषम्यं रसधान्येध्मसङ्ग्रहः।
प्रवेशश्चापसारश्च सप्तैता दुर्गसम्पदः॥ ५६॥

राजाह। दुर्गानुसन्धाने को नियुज्यताम्। चक्रवाको ब्रूते।
यो यत्र कुशलः कार्ये तं तत्र विनियोजयेत्।
कर्मस्वदृष्टकर्मा यो शास्त्रज्ञो ऽपि विमुह्यति॥ ५७॥

तदाहूयतां सारसः सेनापतिः। तथानुष्ठिते सति समागतं सारसम् आलोक्य राजो-

वाच। सारस त्वं सत्वरं दुर्गमनुसन्धेहि। सारसः प्रणम्योवाच। देव दुर्गं तावदिदमेव चिरात् सुविहितमास्ते । महत् सरः। किन्त्वेतन्मध्यद्वीपे भक्ष्यवस्तूनां सङ्ग्रहः क्रियताम्।

यतः। धान्यानां सङ्ग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसङ्ग्रहात्।
निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात् प्राणधारणम्॥ ५८ ॥

किञ्च। ख्यातः सर्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः।
विना तेन हि राजेन्द्र व्यञ्जनं गोमयायते ॥ ५९ ॥

राजाह। सेनापते सारस सत्वरं गत्वा सर्वमनुष्ठीयताम्। ततः पुनरपि प्रविश्य प्रतीहारो ब्रूते। देव सिंहलद्वीपाद् आगतो मेघवर्णो नाम वायसराजो द्वारि वर्तते। स च परिवारवृतः प्रणमति। देवपादान् द्रष्टुमिच्छति। राजाह। काकः प्राज्ञः बहुदृश्वा च। तद्भवति सङ्ग्राह्य इत्यनुबुध्यते। चक्रवाको ब्रूते। देव अस्त्वेवम्। किन्त्वस्मद्विपक्षः काकः स्थलचरः। तेनास्माकं विपक्षपक्षे नियुक्तः। कथं सङ्ग्राह्यो भवति।

तथा चोक्तम्। आत्मपक्षपरित्यागात् परपक्षेषु यो रतः।
स परैर् हन्यते मूढो नीलवर्णशृगालवत्॥ ६० ॥

राजोवाच। कथमेतत्। मन्त्री कथयति। अस्ति शृगालः कश्चित् स्वेच्छया नगरोपान्ते भ्रमन् नीलसन्धानकुण्डे निपतितः। पश्चादुत्थातुम् असमर्थः प्रातरात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य स्थितः। अथ नीलीकुण्डस्वामिना ऽसावुत्थाप्य दूरे नीत्वा परित्यक्तः। ततो ऽसौ वनं गत्वात्मानं नीलवर्णम् अवलोक्याचिन्तयत्। अहमिदानीम् उत्तमवर्णस्तदात्मनः किमुत्कर्षं न साधयामि। इत्यालोच्य शृगालान् आहूय तेनोक्तम्। रे रे वनचराः। अहं भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वौषधिरसेनाभिषिक्तः। पश्यन्तु मम वर्णम्। तदद्यारभ्य अस्मदाज्ञया ऽस्मिन्नरण्ये व्यवहारः कार्यः। अथ शृगालाश् तं विशिष्टवर्णम् अवलोक्य साष्टाङ्गपातं प्रणम्योचुः। यथाज्ञापयति देवः। इत्यनेन क्रमेण सर्वेष्वरण्यवासिष्वाधिपत्यं तस्य बभूव। ततस्तेन स्वज्ञातिभिर् आवृतेनाधिक्यं साधितम्। ततस्तेन सिंहव्याघ्रादीन् उत्तमपरिजनान् प्राप्य सदसि शृगालान् अवलोक्य लज्जमानेनावज्ञाय दूरीकृताः स्वज्ञातयः। ततो विषण्णान् शृगालान् अवलोक्य वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञातम्। मा विषीदत चेदनेनानीतिज्ञेन वयं मर्मज्ञाः परिभूताः। तद्यथा ऽयं नश्यति तन्मया विधेयम्। यतो ऽमी व्याघ्रादयो वर्णमात्रविप्रलब्धाः शृगालम् अज्ञात्वा राजानम् अमुं मन्यन्ते। तद्यथायं परिचीयते

तत्कुरुत । तत्रैवम् अनुष्ठेयं यथा वदामि । सर्वे सन्ध्यासमये तत्सन्निधाने महारावमेकदा करिष्यथ । ततस्तं शब्दमाकर्ण्य स्वभावात् तेनापि शब्दः कर्तव्यः ।

यतः । यः स्वभावो हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः ।
श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् ॥ ६१ ॥

ततः शब्दादभिज्ञाय व्याघ्रेण हन्तव्यः । तथा ऽनुष्ठिते सति तद् वृत्तम् ।

तथा चोक्तम् । छिद्रं मर्म च वीर्यं च सर्वं वेत्ति निजो रिपुः ।
दहत्यन्तर्गतश्चैव शुष्कवृक्षमिवानलः ॥ ६२ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । आत्मपक्षपरित्यागादित्यादि । राजाह । यद्यप्येवं तथापि दृश्यतां तावत् । अयं दूरादागतः । तत्सङ्ग्रहे विचारः कर्तव्यः । चक्रवाको ब्रूते । देव प्रणिधिः प्रहितो दुर्गं च सज्जीकृतम् । अतः शुको ऽप्यालोक्य प्रत्युत्तरं दत्त्वा प्रस्थाप्यताम् ।

किन्तु । नन्दं जघान चाणक्यस् तीक्ष्णदूतप्रयोगतः ।
तद्दूरान्तरितं दूतं पश्येद् वीरसमन्वितः ॥ ६३ ॥

तत् सभां कृत्वाहूतः शुकः काको ऽपि । शुकः किञ्चिदुन्नतशिरा दत्तासनमुपविश्य ब्रूते । भो भो हिरण्यगर्भ सकलभूपालमौलिमाणिक्यकिरणावलीरञ्जितचरणकमलो महाराजाधिराजश्चित्रवर्णो मयूरराजस्त्वां समाज्ञापयति । यदि जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति तदा सत्वरम् आगत्यास्मच्चरणौ प्रणम नो चेदवस्थातुं स्थानान्तरं परिचिन्तय । एतच्छ्रुत्वा राजा सकोपमाह । आः सभायाम् अस्माकं पुरतो न को ऽपि विद्यते य एनं गलहस्तयति । तत उत्थाय मेघवर्णो ब्रूते । देव समाज्ञापय हन्मि चैनं दुष्टशुकम् । मन्त्री ब्रूते । भद्र मैवम् । शृणु तावत् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं न तद् यद् भयम् अभ्युपैति ॥ ६४ ॥

यतो धर्मो ह्येषः । दूतो म्लेच्छो ऽप्यवध्यः स्याद्राजा दूतमुखो यतः ।
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ॥ ६५ ॥

अन्यच्च । स्वापकर्षं परोत्कर्षं दूतोक्तैर् मन्यते तु कः ।
सदैवावध्यभावेन दूतः सर्वं हि जल्पति ॥ ६६ ॥

ततो राजा काकश्च प्रकृतिमापन्नः । शुकश्च तूर्णमुत्थाय चलितः । पश्चाच्चक्रवाकेणानीय प्रबोध्य कनकालङ्कारादिकं दत्त्वा शुकः सम्प्रेषितः । स्वदेशं ययौ । ततो विन्ध्याचलं गत्वा स्वराजानं चित्रवर्णं प्रणतवान् । तमालोक्य चित्रवर्णो राजाह । शुक का वार्ता । कीदृशो ऽसौ देशः । शुको ब्रूते । देव सङ्क्षेपादियं वार्ता । सम्प्रति युद्धो-

योगः क्रियताम्। देशश्चासौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकदेशः कथं वर्णयितुं शक्यते। राजा सर्वान् शिष्टानाहूय मन्त्रयितुमुपविष्टः। आह च। तात सम्प्रति यत्कर्तव्यं तद्ब्रूत। विग्रहः पुनरवश्यं कर्तव्यः।

तथा चोक्तम्। असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः सन्तुष्टाः पार्थिवाः सदा।
सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ॥ ६७ ॥

दूरदर्शी नाम गृध्रो मन्त्री ब्रूते। देव व्यसनितया विग्रहो न विधिः।

यतः। मित्रामात्यसहायाश्च यदा स्युर्दृढभक्तयः।
शत्रूणां विपरीताश्च कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६८ ॥

अन्यच्च। भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं त्रयम्।
यदैतन्निश्चितं भावि कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६९ ॥

राजाह। मम बलानि तावदवलोकयतु मन्त्री। तदैतेषामुपयोगो ज्ञायताम्। तदाहूयतां मौहूर्तिकः शुभलग्नं यात्रार्थं विदधातु। मन्त्री वदति। देव तथापि सहसा यात्राकरणमयुक्तम्।

यतः। विशन्ति सहसा मूढा ये ऽविचार्य द्विषद्बलम्।
खड्गधारापरिष्वङ्गं लभन्ते ते सुनिश्चितम् ॥ ७० ॥

राजाह। मन्त्रिन् ममोत्साहभङ्गं सर्वथा मा कृथाः। विजिगीषुर्यथा परभूमिम् आक्रमति तथोपदिश। गृध्रो ऽब्रवीत्। देव तत्कथयामि। किन्तु तदनुष्ठितमेव फलप्रदम्।

तथा चोक्तम्। किं मन्त्रेणाननुष्ठाने शास्त्रवत् पृथिवीपतेः।
न ह्यौषधपरिज्ञानाद् व्याधेः शान्तिः क्वचिद्भवेत् ॥ ७१ ॥

राजादेशश्चानतिक्रमणीय इति यथाश्रुतं निवेदयामि। शृणु देव।

नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं नृप।
तत्र तत्र च सेनानीर् यायाद् व्यूहीकृतैर्बलैः ॥ ७२ ॥
बलाध्यक्षः पुरो यायात् प्रवीरपुरुषान्वितः।
मध्ये कलत्रं स्वामी च कोषः फल्गु च यद् बलम् ॥ ७३ ॥
पार्श्वयोर् उभयोरश्वा अश्वानां पार्श्वतो रथाः।
रथानां पार्श्वतो नागा नागानां च पदातयः ॥ ७४ ॥
पश्चात् सेनापतिर्यायात् खिन्नान् आश्वासयन् शनैः।
मन्त्रिभिः सुभटैर्युक्तः प्रतिगृह्य बलं नृपः ॥ ७५ ॥

समेयाद्विषमं नागैर्जलाढ्यं समहीधरम् ।
समम् अश्वैर्जलं नौभिः सर्वत्रैव पदातिभिः ॥ ७६ ॥
हस्तिनां गमनं प्रोक्तं प्रशस्तं जलदागमे ।
तदन्यत्र तुरङ्गाणां पत्तीनां सर्वदैव हि ॥ ७७ ॥
शैलेषु दुर्गमार्गेषु विधेयं नृपरक्षणम् ।
स्वयोधै रक्षितस्यापि शयनं योगनिद्रया ॥ ७८ ॥
नाशयेत् कर्षयेच्छत्रुं दुर्गकण्टककर्दमैः ।
परदेशप्रवेशे च कुर्यादाटविकान् पुरः ॥ ७९ ॥
यत्र राजा तत्र कोषो विना कोषं न राजता ।
सुभटेभ्यस्ततो दद्यात् को हि दातुर् न युध्यते ॥ ८० ॥
यतः । न नरस्य नरो दासः किन्तु वित्तस्य भूपते ।
गौरवं लाघवं चापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ८१ ॥
अभेदेन च युध्येयू रक्षेयुश्च परस्परम् ।
फल्गुसैन्यं च यत्किञ्चिन्मध्ये व्यूहस्य कारयेत् ॥ ८२ ॥
पदातींश्च महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् ।
उपरुध्यारिम् आसीत राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ॥ ८३ ॥
स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृते चापैर् असिचर्मायुधैः स्थले ॥ ८४ ॥
दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनम् ।
भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखास्तथा ॥ ८५ ॥
बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथाऽन्यो महीपतेः ।
निजैरवयवैरेव मातङ्गोऽष्टायुधः स्मृतः ॥ ८६ ॥
बलम् अश्वश्च सैन्यानां प्राकारो जङ्गमो मतः ।
तस्माद् अश्वाधिको राजा विजयी स्थलविग्रहे ॥ ८७ ॥
तथा ह्युक्तम् । युध्यमाना हयारूढा देवानामपि दुर्जयाः ।
अपि दूरस्थितास् तेषां वैरिणो हस्तवर्तिनः ॥ ८८ ॥
प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् ।
दिङ्मार्गाणां विशोधित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ ८९ ॥
स्वभावशूरम् अस्त्रज्ञम् अविरक्तं जितश्रमम् ।

प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥ ९० ॥
यथा प्रभुकृतान्मानाद् युध्यन्ते भुवि मानवाः ।
न तथा बहुभिर् दत्तैर् द्रविणैरपि भूपते ॥ ९१ ॥
वरम् अल्पबलं सारं न बह्वी मुण्डमण्डली ।
कुर्याद् असारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम् ॥ ९२ ॥
अप्रसादो ऽनधिष्ठानं देयांशहरणं च यत् ।
कालयापो ऽप्रतीकार एतद् वैराग्यकारणम् ॥ ९३ ॥
अपीडयन् बलं शत्रून् जिगीषुरभिषेणयेत् ।
सुखसाध्यं द्विषां सैन्यं दीर्घप्रयाणपीडितम् ॥ ९४ ॥
दायादाद् अपरो मन्त्रो नास्ति भेदकरो द्विषाम् ।
तस्मादुत्थापयेद् यत्नाद् दायादं तस्य विद्विषः ॥ ९५ ॥
सन्धाय युवराजेन यदि वा मुख्यमन्त्रिणा ।
अन्तःप्रकोपनं कुर्याद् अभियोक्ता स्थिरात्मनः ॥ ९६ ॥
क्रूरं मित्रं रणे चापि भङ्गं दत्त्वा ऽभिघातयेत् ।
अथवा गोग्रहाकृष्ट्या तन्मुख्याश्रितबन्धनात् ॥ ९७ ॥
स्वराष्ट्रं वासयेद् राजा परदेशापहारणात् ।
अथवा दानमानाभ्यां वासितं धनदं हि तत् ॥ ९८ ॥

राजाह । आः किं बहुनोदितेन ।

आत्मोदयः परज्यानिर् द्वयं नीतिर् इतीयती ।
तदूरीकृत्य कृतिभिर् वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ ९९ ॥

मन्त्रिणा विहस्योक्तम् । सर्वं सत्यमेतत् । किन्तु ।

अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वम् अन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् ।
सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ॥ १०० ॥

तत उत्थाय राजा मौहूर्तिकावेदितलग्ने प्रस्थितः । अथ प्रणिधिप्रहितश्चरो हिरण्यगर्भसमीपम् आगत्य प्रणम्योवाच । देव समागतप्रायो राजा चित्रवर्णः सम्प्रति मलयपर्वतोपत्यकायां समावासितो वर्तते । दुर्गशोधनं प्रतिक्षणम् अनुसन्धातव्यम् । यतो ऽसौ गृध्रो महामन्त्री । किञ्च केनचित् सह तस्य विश्वासकथाप्रसङ्गेन एतदिङ्गितम् अवगतं मया यदनेन प्रागेव को ऽप्यस्मद्दुर्गे नियुक्तः । चक्रवाको ब्रूते । देव काक एवासौ सम्भविष्यति । राजाह । न कदाचिदेतत् । यद्येवं तदा कथं तेन शुकस्याभि-

भवाय समुद्योगः कृतः । अपरञ्च शुकस्यागमनात् प्रभृति तस्य विग्रहोत्साहः । स च चिराद् अत्रास्ते । मन्त्री वदति । तथाप्यागन्तुकः शङ्कनीयः । राजाह । आगन्तुका अपि प्रत्युपकारकारिणो दृश्यन्ते । शृणु ।

परो ऽपि हितवान् बन्धुर् बन्धुरप्यहितः परः ।
अहितो देहजो व्याधिर् हितमारण्यम् औषधम् ॥ १०१ ॥

अपरञ्च । आसीद् वीरवरो नाम शूद्रकस्य महीपतेः ।
सेवकः स्वल्पकालेन स ददौ सुतमात्मनः ॥ १०२ ॥

चक्रवाकः पृच्छति । कथमेतत् । राजा कथयति । अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्या कर्पूरमञ्जर्या सहानुरागवान् बभूव । तत्र वीरवरो नाम राजपुत्रः कुतश्चिद्देशाद् आगत्य राजद्वारि प्रतीहारमुपागम्य उवाच । अहं वर्तनार्थी राजपुत्रो मां राजदर्शनं कारय । ततस्तेनासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते । देव यदि मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद्वर्तनं क्रियताम् । शूद्रक उवाच । किं ते वर्तनम् । वीरवरेणोक्तम् । प्रत्यहं सुवर्णशतचतुष्टयम् । राजाह । का ते सामग्री । वीरवरो ब्रूते । द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः । राजा क्षणं विमृश्य सविस्मयमाह । भद्र नैतच्छक्यम् । तच्छ्रुत्वा वीरवरो प्रणम्य चलितः । अथ मन्त्रिभिरुक्तम् । देव दिनचतुष्टयस्य वर्तनं दत्त्वा ज्ञायतामस्य स्वरूपं किमुपयुक्तो ऽयं एतावद्वर्तनं गृह्णात्यनुपयुक्तो वेति । ततो मन्त्रिवचनाद् आहूय ताम्बूलं दत्त्वा तद्वर्तनं दत्तवान् ।

यतः । ताम्बूलं कटुतिक्तमिश्रमधुरं क्षारं कषायान्वितं
वातघ्नं कफनाशनं कृमिहरं दौर्गन्ध्यदोषापहम् ।
वक्त्रस्याभरणं मलापहरणं कामाग्निसन्दीपनं
ताम्बूलस्य सखे त्रयोदश गुणाः स्वर्गे ऽप्यमी दुर्लभाः ॥ १०३ ॥

वर्तनविनियोगश्च राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः । तदर्धं वीरवरेण देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दत्तम् । स्थितस्यार्धं दुःखितेभ्यः । तदवशिष्टं भोज्यव्ययविलासव्ययेन । एतत्सर्वं नित्यकृत्यं कृत्वा राजद्वारम् अहर्निशं खड्गपाणिः सेवते । यदा च राजा स्वयं समादिशति तदा स्वगृहमपि याति । अथ कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ सकरुणं क्रन्दनध्वनिं स राजा शुश्राव । तच्छ्रुत्वा राजा ब्रूते । कः को ऽत्र द्वारि तिष्ठति । तदा तेनोक्तम् । देव अहं वीरवरः । राजोवाच । क्रन्दनानुसरणं क्रियताम् । वीरवरो ऽपि यथा आज्ञापयति देव इत्युक्त्वा चलितः । ततो राज्ञा चिन्तितम् । अयमेकाकी राजपुत्रो मया सूचीभेद्ये तमसि प्रहितः । तदनुचितम् । अहमपि गत्वा निरूपयामि किमेतदिति । ततो

राजा ऽपि खड्गमादाय अनुसरणक्रमेण नगरद्वारात् बहिर्निर्जगाम । ततो गत्वा वीरवरेण रुदती रूपयौवनसम्पन्ना सर्वालङ्कारभूषिता काचित् स्त्री दृष्टा पृष्टा च । का त्वं किमर्थं रोदिषीति । स्त्रियोक्तम् । अहमेतस्य शूद्रकस्य राज्ञो लक्ष्मीश्चिरादेतस्य भुजच्छायायां महता सुखेन विश्रान्ता । तृतीयदिवसे राजा पञ्चत्वं यास्यति । अहम् अनाथा भविष्यामि । इदानीं न स्थास्यामि इति रोदिमि । वीरवरो ब्रूते । कथं पुनरिहावासो भगवत्या भवति । लक्ष्मीरुवाच । यदि त्वमात्मनः पुत्रस्य शक्तिधरस्य द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणोपेतस्य मस्तकं स्वहस्तेन छित्त्वा भगवत्याः सर्वमङ्गलाया उपहारीकरोषि तदा राजा शतायुर्भविष्यति अहं सुखं निवसामि । इत्युक्त्वा ऽदृश्या ऽभवत् । ततो हर्षयुक्तेन वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रालसा वधूः प्रबोधिता पुत्रस्य । तौ निद्रां परित्यज्योपविष्टौ । वीरवरस् तत्सर्वं लक्ष्मीवचनमुक्तवान् । तच्छ्रुत्वा शक्तिधरः सानन्दं ब्रूते । धन्यो ऽहं एवम्भूतः स्वामिराज्यरक्षार्थं यस्योपयोगः । तात को ऽधुना विलम्बहेतुः । यतः । कदापि तावदेवंविधे कर्मणि एतस्य देहस्य विनियोगः श्लाघ्यः ।

धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ १०४ ॥

शक्तिधरस्य माता ब्रूते । स्वामिन् यद्ययं निजप्रभुहिताय न कर्तव्यं तदा केनान्यकर्मणा महावर्तनस्य निस्तारो भविष्यति । इत्यालोच्य सर्वे सर्वमङ्गलायतनं गताः । तत्र सर्वमङ्गलां सम्पूज्य वीरवरो ब्रूते । देवि प्रसीद विजयतां शूद्रको महाराजः । गृह्यताम् अयमुपहारः । इत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिच्छेद । ततो वीरवरश्चिन्तयामास । गृहीतराजवर्तनस्य तावन्निस्तारः कृतः । अधुना निष्पुत्रजीवनं विडम्बनमित्यालोच्यात्मनः शिरश्चिच्छेद । ततस् तत्पत्न्या ऽपि स्वामिनः पुत्रस्य च शोकार्तया तदनुष्ठितम् । एतत्सर्वं श्रुत्वा दृष्ट्वा च राजा साश्चर्यं चिन्तयामास ।

जायन्ते च म्रियन्ते च मद्विधाः क्षुद्रजन्तवः ।
अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥ १०५ ॥

तदेतत्परित्यक्तेन राज्येनापि किं प्रयोजनम् । इत्युक्त्वा शूद्रकेण स्वशिरश्छेत्तुमुल्लासितः खड्गः । अथ सकरुणया भगवत्या सर्वमङ्गलया प्रत्यक्षभूतया राजा करे धृतः । पुत्र अलं साहसेन । इदानीं ते राज्यभङ्गो नास्ति । राजा साष्टाङ्गं प्रणम्योवाच । देवि न मे राज्येन जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति । यद्यहं अनुकम्पनीयस्तदा ममायुःशेषेण अमात्यविशेषो ऽयं मम सेवकः सदारपुत्रो राजपुत्रो जीवतु । अन्यथा ऽहं यथा प्राप्तां गतिं यास्यामि । भगवत्युवाच । अनेन ते सत्योत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन

च सर्वथा सन्तुष्टाऽस्मि। गच्छ विजयी भव। अयमपि सपरिवारो राजपुत्रो जीवतु। ततो वीरवरः सपुत्रदारः प्राप्तजीवनः स्वगृहं गतः। राजा तैरलक्षितः प्रासादपृष्ठं गत्वा तथैव सुप्तः। अथ वीरवरो द्वारस्थः पुनर्भूपालेन पृष्टः सन्नुवाच। देव सा रुदती स्त्री माम् अवलोक्यादृश्या ऽभवत्। न का ऽप्यन्या वार्ता विद्यते। तद्वचनम् आकर्ण्य सन्तुष्टो राजा साश्चर्यं चिन्तयामास। कथमयं श्लाघ्यतां महासत्त्वः।

यतः। प्रियं ब्रूयाद् अकृपणः शूरः स्याद् अविकत्थनः।
दाता सत्पात्रवर्षी स्यात् प्रगल्भः स्यादनिष्ठुरः॥ १०६॥

एतन्महापुरुषलक्षणम्। एतस्मिन् सर्वमस्ति। ततः स राजा प्रातः शिष्टसभां कृत्वा सर्वरात्रिवृत्तान्तं प्रस्तुत्य प्रसादं तस्य कर्णाटराज्यं ददौ। तत् किमागन्तुरेव विरुद्धः। तत्रापि उत्तमाधममध्यमाः सम्भवन्ति। चक्रवाको ब्रूते।

यो ऽकार्यं कार्यवच्छास्ति स किं मन्त्री नृपेच्छया।
वरं स्वामिमनोदुःखं तन्नाशो न त्वकार्यतः॥ १०७॥
वैद्यो गुरुश्च मन्त्री च यस्य राज्ञः प्रियंवदाः।
शरीरधर्मकोषेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते॥ १०८॥

शृणु देव। पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन्ममापि भविष्यति।
हत्वा भिक्षुं यतो मोहान्निध्यर्थी नापितो हतः॥ १०९॥

राजा पृच्छति। कथमेतत्। मन्त्री कथयति। अस्त्ययोध्यायां पुरि चूडामणिर्नाम क्षत्रियः। तेन धनार्थिना कायक्लेशेन भगवांश्चन्द्रार्धचूडामणिश् चिरमाराधितः। ततः क्षीणपापो ऽसौ स्वप्ने दर्शनं दत्त्वा भगवतः शम्भोः प्रसादाद्यक्षेश्वरेण समादिष्टः। भो क्षत्रियराज त्वमद्य प्रातरेव क्षौरं कारयित्वा लगुडहस्तः सन् स्वगृहद्वारि निभृतं स्थास्यसि। ततो यमेवागतं भिक्षुकं प्राङ्गणे पश्यसि तं निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्यसि। ततो ऽसौ भिक्षुकः तत्क्षणात् सुवर्णपूर्णकलशो भविष्यति। तेन त्वया यावज्जीवं स्वपरिवारेण सुखिना भवितव्यम्। तदनन्तरं तदनुष्ठिते सति तद् वृत्तम्। ततः क्षौरकरणायानीतेन नापितेन तत्सर्वम् आलोक्य चिन्तितम्। अहो निधिप्राप्तेर् अयमुपायः। तदहमप्येवं किं न करोमि। ततः प्रभृति स नापितः प्रतिदिनं तथाविधो लगुडहस्तः भिक्षुकागमनं प्रतीक्षते। एकदा तेन तथाविधो भिक्षुकः प्राप्तो लगुडेन हत्वा व्यापादितः। तेनापराधेन सो ऽपि नापितो राजपुरुषैस् ताडितः पञ्चत्वं गतः। अतो ऽहं ब्रवीमि। पुण्याल्लब्धं यदेकेन इत्यादि। राजाह।

पुरावृत्तकथोद्गारैः कथं निर्णीयते परः ।
किं स्यान्निष्कारणो बन्धुः किंवा विश्वासघातकः ॥ ११० ॥

यातु यातु । प्रस्तुतमनुष्ठीयताम् । मलयाधित्यकायां समावासितो वर्तते चित्रवर्णो नाम राजा । तदधुना किं विधेयम् । मन्त्री वदति । देव समागतप्रणिधिमुखान्मया श्रुतम् । यन्महामन्त्रिणो गृध्रस्योपदेशे चित्रवर्णेनानादरः कृतः । अतो मूढो ऽसौ सुखेन जेतुं शक्यः ।

तथा चोक्तम् । लुब्धः क्रूरो ऽवशो ऽसत्यः प्रमादी भीरुर् अस्थिरः ।
मूढो योधावमन्ता च सुखच्छेद्यो रिपुः स्मृतः ॥ १११ ॥

ततो ऽसौ यावद् अस्मद्दुर्गावरोधं न विदधाति तावन्नद्यद्रिवनवर्त्मसु तद्बलानि हन्तुं सारसादयः सेनापतयो नियुज्यन्तां ।

तथा चोक्तम् । दीर्घवर्त्मपरिश्रान्तं नद्यद्रिवनसङ्कुलम् ।
घोराग्निभयसन्त्रस्तं क्षुत्पिपासाहितक्लमम् ॥ ११२ ॥
प्रमत्तं भोजनव्यग्रं व्याधिदुर्भिक्षपीडितम् ।
असंस्थितम् अभूयिष्ठं वृष्टिवातसमाकुलम् ॥ ११३ ॥
पङ्कपांशुजलाच्छन्नं सुव्यस्तं दस्युविद्रुतम् ।
एवम्भूतं महीपालः परसैन्यं विघातयेत् ॥ ११४ ॥

अन्यच्च । अवस्कन्दभयाद् राजा प्रजागरकृतश्रमम् ।
दिवासुप्तं सदा हन्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम् ॥ ११५ ॥

अतस् तस्य प्रमादिनो बलं गत्वा यथावकाशं सारसादयो दिवानिशं च निघ्नन्तु । तथानुष्ठिते सैनिकाश् चित्रवर्णस्य बहवः सेनापतयश्च निहताः । ततश्चित्रवर्णो विषण्णः स्वमन्त्रिणं दूरदर्शिनमाह । तात किमिति त्वयास्मदुपेक्षा क्रियते किं वा क्वाप्यस्माकम् अविनयो ऽस्ति ।

तथा चोक्तम् । न राज्यं प्राप्तमित्येवं वर्तितव्यम् असाम्प्रतम् ।
श्रियं ह्यविनयो हन्ति जरा रूपमिवोत्तमम् ॥ ११६ ॥

अन्यच्च । दक्षः श्रियम् अधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखम् अरोगी ।
उद्योगी विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ११७ ॥

गृध्रो ऽवदत् । देव श्रूयताम् ।
अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया ।
परां श्रियम् अवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥ ११८ ॥

अन्यच्च । पानं स्त्री मृगया द्यूतम् अर्थदूषणमेव च ।
वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजाम् ॥ ११९ ॥

किञ्च । न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न वाप्युपायोपहतान्तरात्मना ।
विभूतयः शक्यम् अवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्ये च वसन्ति सम्पदः ॥ १२० ॥

त्वया स्वबलोत्साहम् अवलोक्य साहसैकरसिकेन मयोपन्यस्तेष्वपि मन्त्रेष्वनवधानं वाक्पारुष्यं च कृतम् । अतो दुर्नीतेः फलमिदम् अनुभूयते भवता ।

तथा चोक्तम् । दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः
सन्तापयन्ति कम् अपथ्यभुजं न रोगाः ।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः
कं स्त्रीकृता न विषयाः परितापयन्ति ॥ १२१ ॥

मुदं विषादः शरदं हिमागमस् तमो विवस्वान् सुकृतं कृतघ्नता ।
प्रियोपपत्तिः शुचम् आपदं नयः श्रियं समृद्धामपि हन्ति दुर्णयः ॥१२२॥

ततो मयाप्यालोचितम् । हा कष्टं एष मयूरराजः प्रज्ञाहीनो नो चेत् कथं नीतिशास्त्रकथाकौमुदीं वागुल्काभिस् तिमिरयति । यतः ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १२३ ॥

तेनाहमपि तूष्णीं स्थितः । अथ राजा बद्धाञ्जलिः स्वकीयम् अपराधमवगम्य सविनयमाह । तात अस्त्वयं ममापराधः । इदानीं यथा ऽहम् अवशिष्टबलसहितः प्रत्यावृत्य विन्ध्याचलं गच्छामि तथा सत्वरमुपदिश । गृध्रः स्वगतं चिन्तयति । कर्तव्यो ऽत्र प्रतीकारः ।

यतः । देवतासु गुरौ गोषु राजसु ब्राह्मणेषु च ।
नियन्तव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च ॥ १२४ ॥

ब्रूते च विहस्य । देव मा भैषीः समाश्वसिहि । शृणु देव ।

मन्त्रिणां भिन्नसन्धाने भिषजां सन्निपातके ।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा सुस्थे को वा न पण्डितः ॥ १२५ ॥

अपरञ्च । अल्पारम्भे ऽप्यल्पधियः कामं व्यग्रा भवन्ति च ।
महारम्भाः कृतधियस् तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ १२६ ॥

देव ततस्तव प्रतापादेव दुर्गं भङ्क्त्वा कीर्तिप्रतापबलसहितं त्वाम् अचिरेणैव कालेन विन्ध्याद्रिं नयामि । राजाह । कथम् अधुना स्वल्पबलेन तत्सम्पद्यते । गृध्रो वदति । देव सर्वं

भविष्यति । यतः । विजिगीषोर् अदीर्घसूत्रता विजयसिद्धेर् अवश्यं भावः । तदद्य दुर्गद्वारावरोधो विधीयताम् । अथ प्रणिधिना बकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य कथितम् । देव स्वल्पबल एवायं राजा चित्रवर्णो गृध्रस्य वचनोपष्टम्भादागत्य दुर्गद्वारावरोधनं करिष्यति । राजहंसो ब्रूते । भो सर्वज्ञ किमधुना विधेयम् । चक्रवाको वक्ति । न भेतव्यं स्वकीयबले सारासारविचारः क्रियताम् । तज्ज्ञात्वा सुवर्णवस्त्रादिकं यथार्हं प्रसादप्रदानं च क्रियताम् ।

तथा चोक्तम् । यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस् तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ॥१२७॥

अन्यच्च । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्रसङ्ग्रहे ।
प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ह्यतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥ १२८ ॥

यतः । मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात् सर्वनाशं करोति हि ।
कः सुधीः सन्त्यजेद् भाण्डं शुल्कस्यैवातिसाध्वसात् ॥ १२९ ॥

राजाह । कथमिह समये ऽतिव्ययो युज्यते । उक्तं च । आपदर्थे धनं रक्षेत् । मन्त्री ब्रूते । श्रीमतां कुत आपदः । राजाह । कदाचिच्चलते लक्ष्मीः । पुनर्मन्त्री ब्रूते । देव सञ्चितार्थो विनश्यति । तद्देव कार्पण्यं परित्यज्य स्वसुभटाः दानमानाभ्यां पुरस्क्रियन्ताम् ।
तथाचोक्तम् ।

परस्परज्ञाः संहृष्टाः त्यक्तप्राणाः सुनिश्चिताः ।
कुलीनाः पूजिताः सम्यग्विजयन्ते द्विषां बलम् ॥ १३० ॥

अपरञ्च । सुभटाः शीलसम्पन्नाः संहताः कृतनिश्चयाः ।
अपि पञ्चशतं शूरा मृद्नन्ति रिपुवाहिनीम् ॥ १३१ ॥

किञ्च । शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनाशकः ।
स्त्रिया ऽपि त्यज्यते नान्यैः किम्पुनः कृपणो नरः ॥ १३२ ॥

यतः । सत्यं शौर्यं तथा त्यागो नृपस्यैते त्रयो गुणाः ।
एतैस्त्यक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ १३३ ॥

ईदृशि प्रस्तावे अमात्यास् तावदेव पुरस्कर्तव्याः । तथा चोक्तम् ।

यो येन प्रतिबद्धः स्यात् सह तेनोदयी व्ययी ।
सुविश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥ १३४ ॥

यतः । धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः ।
अनीतिपवनक्षिप्तः कार्याब्धौ स निमज्जति ॥ १३५ ॥

पश्य देव । हर्षक्रोधौ यतौ यस्य कोषः स्वल्पव्ययेन च ।
नित्यं भृत्यानवेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ १२६ ॥
येषां राज्ञा सह स्याताम् उच्चयापचयौ ध्रुवम् ।
अमात्यान् नीतिमान् राजा नावमन्येत् कदाचन ॥ १२७ ॥

यतः । महीभुजो मदान्धस्य मज्जतः कार्यसागरे ।
स्खलतो हि करालम्बः सुश्लिष्टैरेव दीयते ॥ १२८ ॥

अथागत्य प्रणम्य मेघवर्णो ब्रूते । देव दृष्टिप्रसादं कुरु । एष युद्धार्थी विपक्षो मयूरो दुर्गद्वारि वर्तते । तद्यदि देवपादानामादेशो भवति तदाहं बहिर् निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शयामि । तेन देवप्रसादस्यानृण्यम् उपगच्छामि । चक्रवाको ब्रूते । मैवम् । यदि बहिर्निःसृत्य योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणमेव निष्प्रयोजनम् ।

तथा हि पश्य । विषमो ऽपि यथा नक्रः सलिलान्निःसृतो ऽवशः ।
वनात् तु प्रच्युतः सत्यं सिंहो ऽपि स्याच्छृगालवत् ॥ १२९ ॥

मन्त्री वदति । देव स्वयं गत्वा युद्धं दृश्यताम् ।

यतः । पुरस्कृत्य बलं राजा योधयेद् अवलोकयन् ।
स्वामिना ऽधिष्ठितः श्वा ऽपि किं न सिंहायते ध्रुवम् ॥ १४० ॥

अनन्तरं ते सर्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाहवं कृतवन्तः । परेद्युश्चित्रवर्णो नाम राजा गृध्रमुवाच । तात स्वप्रतिज्ञातम् अधुना विधीयताम् । गृध्रो ब्रूते । शृणु तावत् ।

अकालसहम् अत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकम् ।
अगुप्तं भीरुयोधं च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ १४१ ॥

तत्तावदत्र नास्ति । उपजापश्चिरारोधो ऽवस्कन्दस् तीव्रपौरुषम् ।
दुर्गस्य लङ्घनोपायाश्चत्वारः कथिता इमे ॥ १४२ ॥

अत्र च यथाशक्ति क्रियते यत्नः । चित्रवर्णः कथयत्येवमेव । तत अनुदिते भास्करे प्रातःकाले चतुर्ष्वपि द्वारेषु युद्धे प्रवृत्ते दुर्गाभ्यन्तरे गृहे गृहे काकैरेकदा अग्निर् निक्षिप्तः । ततो गृहीतं गृहीतं दुर्गमिति कोलाहलं श्रुत्वा अनेकगृहेषु च पावकं प्रदीप्तं प्रत्यक्षेणावलोक्य राजहंसस्य बहवः सैनिकास्तथान्ये दुर्गनिवासिनः सत्वरं ह्रदं प्रविष्टाः ।

यतः । सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ।
प्राप्तकाले यथाशक्ति कुर्यान्न तु विचारयेत् ॥ १४३ ॥

राजहंसः सुखिस्वभावान्मन्दगतिः । सारसद्वितीयस्य चित्रवर्णस्य सेनापतिना कुक्कु-

टेनागत्य वेष्टितः । हिरण्यगर्भो राजाह । सेनापते सारस ममानुरोधाद् आत्मानं न व्यापादयिष्यसि । अधुना ऽहं गन्तुमसमर्थः । त्वं गन्तुमधुना ऽपि समर्थः । तद्गत्वा जलं प्रविश । गत्वा च मत्पुत्रं चूडामणिनामानं सर्वज्ञस्य सम्मत्या राजानं करिष्यसि । सारसो ब्रूते । देव न वक्तव्यम् एवंदुःसहं वचः । यावत् चन्द्रार्कौ विद्येते तावद्विजयतां देवः । अहं देवदुर्गाधिकारी तन्मम मांसासृग्विलिप्तेन द्वारवर्त्मना तावत् प्रविशतु शत्रुः ।

अपरञ्च देव । क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी भाग्येन लभ्यते ।

राजाह । अस्त्येवं किन्तु । शुचिर्दक्षो ऽनुरक्तश्च भृत्यः खलु सुदुर्लभः ॥ १४४ ॥

सारसो ब्रूते । शृणु देव ।

यदि समरम् अपास्य नास्ति मृत्योर् भयमिति युक्तमितो ऽन्यतः प्रयातुम् ।
अथ मरणम् अवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः क्रियेत ॥ १४५ ॥

अन्यच्च । भवे ऽस्मिन् पवनोद्भ्रान्तवीचिविभ्रमभङ्गुरे ।
जायते पुण्ययोगेन परार्थे जीवितव्ययः ॥ १४६ ॥

त्वं देव सर्वदा स्वामी रक्षणीयः ।

यतः । प्रकृतिः स्वामिना त्यक्ता समृद्धा ऽपि न जीवति ।
अपि धन्वन्तरिर् वैद्यः किं करोति गतायुषि ॥ १४७ ॥

अपरञ्च । नरेशे जीवलोको ऽयं निमीलति निमीलति ।
उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहम् ॥ १४८ ॥

अपि च । स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोषो बलं सुहृत् ।
राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयो ऽपि च ॥ १४९ ॥

अत्रापि प्रधानाङ्गं राजा । अथ कुक्कुटेनागत्य राजहंसस्य शरीरे खरतरनखाघातः कृतः । ततः सत्वरमुपसृत्य सारसेन स्वदेहान्तरितो राजा । अनन्तरं कुक्कुटेन नखमुखप्रहारैर् जर्जरीकृतेन सारसेन स्वाङ्गेनाच्छाद्य राजा जले प्रक्षिप्तः । कुक्कुटो ऽपि सेनापतिना सारसेन बहुभिश्चञ्चुप्रहारपक्षाहतिभिर् जर्जरीकृत्य व्यापादितः । पश्चात् सारसो ऽपि बहुभिः पक्षिभिः सम्भूय व्यापादितः । अथ चित्रवर्णो दुर्गं प्रविश्य दुर्गावस्थितं द्रव्यं ग्राहयित्वा वन्दिभिर् जयशब्देनानन्दितः जगाम । राजपुत्रैरुक्तम् । तस्मिन् राजहंसबले पुण्यवान् सारस एव । येन स्वदेहदानेन स्वामी रक्षितः ।

यतः । जनयन्ति सुतान् गावः सर्वानेव गवाकृतीन् ।
विषाणोल्लिखितस्कन्धं कश्चिदेव गवाम्पतिम् ॥ १५० ॥

विष्णुशर्मणोक्तम्। स तावत् सत्त्वक्रीतान् अक्षयलोकान् विद्याधरीपरिजनो ऽनुभवतु महासत्त्वः। तथा चोक्तम्।

आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थं त्यक्तजीविताः।
भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः॥ १५१॥
यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः।
अक्षयान् लभते लोकान् यदि क्लैब्यं न गच्छति॥ १५२॥

विग्रहः श्रुतो भवद्भिः। राजपुत्रैरुक्तम्। श्रुत्वा सुखिनो भूता वयम्। विष्णुशर्मा ऽब्रवीत्। अपरमप्येवमस्तु।

विग्रहः करितुरङ्गपत्तिभिर्नो कदापि भवतां महीभृताम्।
नीतिमन्त्रपवनैः समाहताः संश्रयन्तु गिरिगह्वरं द्विषः॥ १५३॥

॥ इति हितोपदेशे विग्रहो नाम तृतीयः कथासङ्ग्रहः॥

॥ सन्धिः ॥

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तम्। आर्य विग्रहः श्रुतोऽस्माभिः। सन्धिर् अधुनाभिधीयताम्। विष्णुशर्मणोक्तम्। श्रूयताम्। सन्धिमपि कथयामि यस्यायमाद्यश्लोकः।

वृत्ते महति सङ्ग्रामे राज्ञोर्निहतसेनयोः।
स्थेयाभ्यां गृध्रचक्राभ्यां वाचा सन्धिः कृतः क्षणात्॥ १॥

राजपुत्रा ऊचुः। कथमेतत्। विष्णुशर्मा कथयति। ततस्तेन राजहंसेनोक्तम्। केनास्मद्दुर्गे निक्षिप्तोऽग्निः किं पारक्येण अथवाऽस्मद्दुर्गवासिना केनचिद्विपक्षप्रयुक्तेन। चक्रवाको वदति। देव भवतो निष्कारणबन्धुरसौ मेघवर्णः सपरिवारो नात्रावलोक्यते। तन्मन्ये तस्य विचेष्टितमिदम्। राजा क्षणं विचिन्त्याह। अस्ति तावदेवं मम दुर्भाग्यम् एतत्।

तथा चोक्तम्। अपराधः स दैवस्य न पुनर्मन्त्रिणाम् अयम्।
कार्यं सुघटितं यत्नात् दैवयोगाद्विनश्यति॥ २॥

मन्त्री ब्रूते। उक्तमेवैतत्। विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः।
आत्मनः कर्मदोषं च नैव जानात्यपण्डितः॥ ३॥

अपरञ्च। सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनन्दति।
स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्भ्रष्टो विनश्यति॥ ४॥

राजाह। कथमेतत्। मन्त्री कथयति। अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं सरः। तत्र चिरात् सङ्कटविकटनामानौ हंसौ निवसतः। तयोर्मित्रं कम्बुग्रीवनामा कूर्मः प्रतिवसति। अथैकदा धीवरैरागत्य तत्रोक्तम्। यदत्रास्माभिरद्योषित्वा प्रातर् मत्स्यकूर्मादयो व्यापादयितव्याः। तदाकर्ण्य कूर्मो हंसावाह। सुहृदौ श्रुतोऽयं धीवरालापः। तदधुना किं मया कर्तव्यम्। हंसावाहतुः। ज्ञायतां तावत् पश्चाद्यदुचितं तत्सुचिन्त्य कर्तव्यम्। कूर्मो ब्रूते। मैवम्। यतो दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र।

तथा चोक्तम्। अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा।
द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति॥ ५॥

तावाहतुः । कथमेतत् । कूर्मः कथयति । पुरा एतस्मिन्नेव सरसि एवंविधेष्वेव धीवरेषूपस्थितेषु मत्स्यत्रयेणालोचितम् । तत्रानागतविधाता नामैको मत्स्यः । तेनोक्तम् । अद्यैवाहं जलाशयान्तरं गच्छामीत्युक्त्वा यथाकथञ्चिद्दुःखेन स ह्रदान्तरं गतः । अपरेण प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभिहितम् । भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात् कुत्र मया गन्तव्यम् । तदुत्पन्ने कार्ये यथाकार्यमनुष्ठेयम् ।

तथा चोक्तम् । उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् ।
वणिजो भार्यया जारः प्रत्यक्षे निह्नुतो यथा ॥ ६ ॥

यद्भविष्यः पृच्छति । कथमेतत् । प्रत्युत्पन्नमतिः कथयति । अस्ति विक्रमपुरे समुद्रदत्तो नाम वणिक् । तस्य रत्नप्रभा नाम वधूः केनापि स्वसेवकेन समं सर्वदा रमते ।

यतः । न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते ।
गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ ७ ॥

अथैकदा सा रत्नप्रभा तस्य सेवकस्य मुखे चुम्बनं ददती समुद्रदत्तेनालोकिता । ततः सा बन्धकी भर्तुः समीपं द्रुतमागत्य उवाच । नाथ एतस्य सेवकस्य महती निर्वृतिः । यतो युष्मदर्थं नीयमानं कर्पूरमश्नाति । कर्पूरगन्धः प्रत्यक्षो ऽस्य मुखे मया घ्रातः

तथा चोक्तम् । आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ।
षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ८ ॥

तदाकर्ण्य सेवकेनाप्युपक्रुध्योक्तम् । यस्य गृहे ईदृशी भार्या तत्र सेवकेन कथं स्थातव्यम् । यत्र प्रतिक्षणं गृहिणी सेवकस्य मुखं जिघ्रति । ततो ऽसावुत्थाय चलितः । ततस् तेन साधुना प्रयत्नाद् बहुभिर् अतिप्रणयवचोभिः प्रबोध्यानीय ताम्बूलादिकं दत्त्वा सन्तोष्य धृतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । उत्पन्नामापदमित्यादि । ततो यद्भविष्येणोक्तम् ।

यदभावि न तद् भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नो ऽयम् अगदः किं न पीयते ॥ ९ ॥

ततः प्रातर्जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिर् मृतवदात्मानं सन्दर्श्य स्थितः । ततो जालाद् अपसारितः स्थलादुत्प्लुत्य गम्भीरं नीरं प्रविष्टः । यद्भविष्यश्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । अनागतविधातेत्यादि । तद्यथा ऽहमन्यह्रदं प्राप्नोमि तदद्य विधीयताम् । हंसावाहतुः । जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलम् । स्थले गच्छतस्ते को विधिः । कूर्मो ब्रूते । यथा ऽहं भवद्भ्यां सहाकाशवर्त्मना यामि स उपायो विधीयताम् । हंसौ ब्रूतः । कथमुपायः सम्भवति । कच्छपो वदति । युवाभ्यां चञ्चुधृतं

काष्ठमेकं मया मुखेनावलम्बितव्यम्। अतो भवतोः पक्षबलेन मया ऽपि सुखेन गन्तव्यम्। हंसौ ब्रूतः। सम्भवत्येष उपायः। अस्त्वेवम्।

किन्तु। उपायं चिन्तयन् प्राज्ञस् त्वपायमपि चिन्तयेत्।
पश्यतो वकमूर्खस्य नकुलैर्भक्षिताः सुताः ॥ १० ॥

कूर्मः पृच्छति। कथमेतत्। हंसौ कथयतः। अस्त्युत्तरापथे गृध्रकूटो नाम पर्वतः। तत्रैव रेवातीरे न्यग्रोधपादपे वका निवसन्ति। तस्य वटस्याधस्ताद्विवरे सर्पस्तिष्ठति। स च वकानां बालापत्यानि खादति। ततः शोकार्तानां वकानां प्रलापं श्रुत्वा केनचिद् वृद्धवकेनोक्तम्। भो एवं कुरुथ यूयम्। मत्स्यान् आनीय नकुलविवरादारभ्य सर्पविवरं यावत् पङ्क्तिक्रमेण एकैकशो मत्स्यान् विकीर्य धरिष्यथ। ततस्तदाहारवर्त्मना नकुलेनागत्य द्रष्टव्यः स्वभावद्वेषाद् व्यापादयितव्यः सर्पः। तथा ऽनुष्ठिते सति तद् वृत्तम्। अथ नकुलैर्वृक्षोपरि पक्षिशावकानां रावः श्रुतः। पश्चात् तेन नकुलेन वकशावकाः खादिताः। अत आवां ब्रूवः। उपायं चिन्तयन्नित्यादि। आवाभ्यां नीयमानं त्वां दृष्ट्वा लोकैः किञ्चिद्वक्तव्यमेव। तदाकर्ण्य यदि त्वमुत्तरं ददासि तदा तव मरणं भविष्यति। तत् सर्वथा ऽत्रैव स्थीयताम्। कूर्मो वदति। तत् किमहमज्ञः। न किमपि मया वक्तव्यम्। तत एवमनुष्ठिते सति आकाशे नीयमानं तं कूर्ममालोक्य सर्वे गोरक्षकाः पश्चाद्धावन्ति वदन्ति च। अहो महद् आश्चर्यं पक्षिभ्यां कूर्मः समुह्यते। तत्र कश्चिदाह। यद्ययं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खादितव्यः। को ऽपि निगदति। गृहं नेतव्यः। अपरो वदति। एनं पातयित्वा अग्निमानीय दग्ध्वा अत्रैव भक्षयिष्यामि। तत्परुषवचनमाकर्ण्य क्रोधाद्विस्मृतसंस्कारो ऽवदत्। युष्माभिर्भस्म भक्षितव्यमिति वदन्नेव काष्ठात् पतितो गोरक्षकैर्व्यापादितस्य। अतो ऽहं ब्रवीमि। सुहृदां हितकामानामित्यादि। अथ प्रणिधिर् वकस् तत्रागत्योवाच। देव प्रागेव मया निवेदितम्। दुर्गशोधनं प्रतिक्षणं कर्तव्यमिति। तच्च युष्माभिर्न कृतम्। अतस्तदनवधानस्य फलमिदमनुभूतम्। देव दुर्गदाहश्चायं मेघवर्णनाम्ना वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन कृतः। राजा निःश्वस्याह।

प्रणामादुपकाराद्वा यो विश्वसिति शत्रुषु।
स सुप्त इव वृक्षाग्रात् पतितः सन् प्रबुध्यते ॥ ११ ॥

अतः प्रणिधिरुवाच। इतो दुर्गदाहं विधाय यदागतो ऽसौ मेघवर्णस्तदा चित्रवर्णेन प्रसादितेनोक्तम्। अयं मेघवर्णो ऽत्र कर्पूरद्वीपचक्रे ऽभिषिच्यताम्।

तथा चोक्तम्। कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत्।
फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ १२ ॥

चक्रवाको ब्रूते। देव श्रुतं यत्प्रणिधिः कथयति। राजाह ततस्ततः। प्रणिधिरुवाच। ततः प्रधानमन्त्रिणा गृध्रेणोक्तम्। देव नेदमुचितम्। प्रसादान्तरं किमपि क्रियताम्।

यतः। अधिकारेण यो युक्तः कथं तस्यास्ति खण्डनम्।
नीचेषूपकृतं राजन् बालुकास्विव मुद्रितम्॥ १३॥

महतामास्पदे नीचः कदापि न कर्तव्यः।

तथा चोक्तम्। नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं लोप्तुमिच्छति।
मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हन्तुं गतो यथा॥ १४॥

चित्रवर्णः पृच्छति। कथमेतत्। गृध्रः कथयति। अस्ति गौतमस्य महर्षेस्तपोवने महातपा नाम मुनिः। तेनाश्रमसन्निधाने मूषिकशावकः काकमुखात् परिभ्रष्टः प्राप्तः। पश्चाद् दयालुना तेन मुनिना नीवारकणैः संवर्धितः। तदनन्तरं मूषिकं खादितुम् अनुधावन् विडालो मुनिना दृष्टः। पश्चात् तपःप्रभावात् तेन मुनिना मूषिको बलिष्ठो विडालः कृतः। स चापि विडालः कुक्कुराद्बिभेति। ततो ऽसौ कुक्कुरः कृतः। कुक्कुरस्य व्याघ्रान्महद्भयम्। तदनन्तरं स व्याघ्रः कृतः। अथ व्याघ्रमपि तं मूषिकनिर्विशेषं पश्यति मुनिः। अतः सर्वे तत्रस्था जनास्तं व्याघ्रं दृष्ट्वा वदन्ति। अनेन मुनिना मूषिको ऽयं व्याघ्रतां नीतः। एतच्छ्रुत्वा स व्याघ्रः सव्यथो ऽचिन्तयत्। यावदनेन मुनिना जीवितव्यं तावदिदं मम स्वरूपाख्यानम् अकीर्तिकरं न पलायिष्यते। इति समालोच्य मुनिं हन्तुं समुद्यतः। मुनिस्तस्य चिकीर्षितं ज्ञात्वा पुनर्मूषिको भव इत्युक्त्वा मूषिक एव कृतः। अतो ऽहं ब्रवीमि। नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य इत्यादि। अपरं च देव। सुकरम् इदमिति न मन्तव्यम्।

शृणु। भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान्।
अतिलौल्याद्बको मूर्खो मृतः कर्कटसङ्ग्रहात्॥ १५॥

चित्रवर्णः पृच्छति। कथमेतत्। मन्त्री कथयति। अस्ति मालवविषये पद्मगर्भाभिधानं सरः। तत्रैको वृद्धबकः सामर्थ्यहीनस् तथोद्विग्नमिवात्मानं दर्शयित्वा स्थितः। स च केनचित् कुलीरेण दूरादेव पृष्टः। किमिति भवानत्राहारपरित्यागेन तिष्ठति। बकेनोक्तम्। भद्र शृणु। मत्स्या मम जीवनहेतवः। मत्स्याश्चावश्यमेव कैवर्तैर्व्यापादयितव्या इति नगरोपान्ते कैवर्तालाप आकर्णितः। तदितो वर्तनाभावाद् अस्मन्मरणमुपस्थितमिति ज्ञात्वा आहारस्यापि निरादरः कृतः। ततः सर्वैर्मत्स्यैरालोचितम्।

इहसमये तावदुपकारक एवायमुपलक्ष्यते ऽस्माकम्। तदयमेव यथाकर्तव्यं पृच्छ्यताम्।

तथा चोक्तम्। उपकर्त्रा ऽरिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा।
उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥ १६ ॥

मत्स्या ऊचुः। भो वक अस्माकं कुत्र रक्षणोपायः। वको ब्रूते। अस्ति रक्षणहेतुर् जलाशयान्तरम्। तत्राहमेकैकशो युष्मान् नयामि। मत्स्यैरपि भयादुक्तमेवमस्तु। ततो ऽसौ दुष्टवकस्तान् मत्स्यानेकैकान् नीत्वा कस्मिंश्चिद्देशे खादित्वा पुनरागत्य वदति। ते मया जलाशयान्तरे स्थापिताः। अनन्तरं कुलीरस् तमुवाच। भो वक मामपि तत्र नय। ततो वको ऽप्यपूर्वकुलीरमांसार्थी सादरं तं नीत्वा स्थले धृतवान्। कुलीरो ऽपि मत्स्यकण्टकाकीर्णं भूतलमालोक्याचिन्तयत्। हा हतो ऽस्मि मन्दभाग्यः। भवतु। इदानीं समयोचितं व्यवहरामि।

यतः। तावद्भयात् तु भेतव्यं यावद्भयमनागतम्।
आगतं तु भयं वीक्ष्य प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ १७ ॥

अपरञ्च। अभियुक्तो यदा पश्येन्न किञ्चिद्गतिमात्मनः।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ १८ ॥

इत्यालोच्य स कुलीरस्तस्य वकस्य ग्रीवां चिच्छेद। स वकः पञ्चत्वं गतः। अतो ऽहं ब्रवीमि। भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानित्यादि। ततः पुनरपि राजा स चित्रवर्णो ऽब्रवीत्। शृणु तावन्महामन्त्रिन् मयैतदालोचितम्। यदत्रावस्थितेनानेन मेघवर्णेन राज्ञा यावन्ति कर्पूरद्वीपस्योत्तमवस्तूनि तावन्त्यस्माकमुपनेतव्यानि। तेन महता विलासेनास्माभिर् विन्ध्याचले स्थातव्यम्। दूरदर्शी विहस्याह। देव।

अनागतवतीं चिन्तां कृत्वा यस्तु प्रहृष्यति।
स तिरस्कारमाप्नोति भग्नभाण्डो द्विजो यथा ॥ १९ ॥

राजाह। कथमेतत्। दूरदर्शी कथयति। अस्ति देवीकोट्टनगरे देवशर्मा नाम ब्राह्मणः। तेन विषुवत्सङ्क्रान्तौ सक्तुपूर्णशरावः प्राप्तः। ततस्तमादायासौ भाण्डपूर्णकुम्भकारमण्डपिकायां रौद्रेणाकुलितः सुप्तः। ततः सक्तुरक्षार्थं हस्ते दण्डमादायाचिन्तयत्। यद्यहमिमं सक्तुशरावं विक्रीय दश कपर्दकान् प्राप्नोमि तदा तैरिहसमये कपर्दकैर् घटशरावादिकमुपक्रीय अनेकधा वृद्धैस्तैर्धनैः पुनः पुनः पूगवस्त्रादिकमुपक्रीय विक्रीय वाणिज्यं कृत्वा लक्षसङ्ख्यकधनान्युत्पाद्य विवाहचतुष्टयं करोमि। ततस्तासु पत्नीषु या रूपयौवनवती तस्यामधिकानुरागं करोमि। तदनन्तरं सञ्जातेर्ष्यास्ताः

सपत्न्य अन्योन्यं यदा द्वन्द्वं करिष्यन्ति तदा ऽहं कोपाकुलः सर्वाः सपत्नीर् लगुडेन ताडयिष्यामि। इत्यभिधाय तेन लगुडः प्रक्षिप्तः शक्तुशरावश्चूर्णितः। कुम्भकारागारस्थितानि बहूनि भाण्डानि च भग्नानि। ततो भग्नभाण्डश्रवणादागत्य कुम्भकारेण गले हस्तं दत्त्वा मण्डपिकाद्बहिःकृतः। अतो ऽहं ब्रवीमि। अनागतवतीं चिन्तामित्यादि। ततो राजा रहसि गृध्रं मन्त्रिणं पप्रच्छ। तात यथा कर्तव्यं तथोपदिश। गृध्रो वदति।

मदोद्धतस्य नृपतेः प्रकीर्णस्येव दन्तिनः।
गच्छन्त्युन्मार्गया तस्य नेतारः खलु वाच्यताम्॥ २०॥

शृणु तावद्देव किमस्माभिर् बलदर्पाद् दुर्गं भग्नं नोवा भवतः प्रतापाधिष्ठितेनोपायेन। राजाह। भवतामुपायेन। गृध्रो ब्रूते। यद्यस्मद्वचनं क्रियते तदा स्वदेशे गम्यताम्। अन्यथा प्रत्यासन्ने वर्षाकाले तुल्यबलेन सह पुनर्विग्रहे सत्यस्माकं परभूमिष्ठानां स्वदेशगमनमपि दुर्लभं भविष्यति। सुखशोभार्थं सन्धाय गम्यताम्। दुर्गं भग्नं कीर्तिश्च लब्धैव। मम सम्मतं तावदेतत्।

यतः। यो हि धर्मं पुरस्कृत्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रियम्।
अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान्॥ २१॥

अपरञ्च। सन्धिम् इच्छेत् समेनापि सन्दिग्धो विजयो युधि।
न हि सांशयिकं कुर्यात् इत्युवाच बृहस्पतिः॥ २२॥

अन्यच्च। सुहृद्बलं तथा राज्यम् आत्मानं कीर्तिमेव च।
युधि सन्देहदोलस्थं को हि कुर्याद् अबालिशः॥ २३॥

परन्तु। युद्धे विनाशो भवति कदाचिदुभयोरपि।
सुन्दोपसुन्दावन्योन्यं समवीर्यौ हतौ न किम्॥ २४॥

राजोवाच। कथमेतत्। मन्त्री कथयति। पुरा दैत्यौ महोदारौ सुन्दोपसुन्दनामानौ महता कायक्लेशेन त्रैलोक्यराज्यकामनया चिराच्चन्द्रशेखरम् आराधितवन्तौ। ततस् तयोर्भगवान् परितुष्टः सन् वरं वरयतमित्युवाच। अनन्तरं तयोर्भीरुमययोः समधिष्ठया सरस्वत्या तावन्यद् वक्तुकामावन्यदभिहितौ। यद्यावयोर् भगवान् परितुष्टस् तदा स्वप्रियां पार्वतीं परमेश्वरो ददातु। अथ भगवता क्रुद्धेन वरदानस्यावश्यकतया मूढतया च पार्वती प्रदत्ता। ततस्तस्या रूपलावण्यलुब्धाभ्यां जगद्घातिभ्यां मनसोत्सुकाभ्यां पापतिमिराभ्यां ममेत्यन्योन्यकलहाभ्यां प्रमाणपुरुषः कश्चित् पृच्छ्यतामिति मतौ कृतायां स एव भट्टारको वृद्धद्विजरूपी समागत्य तत्रो-

पस्थितः। अनन्तरम् आवाभ्यामियं स्वबललब्धा कस्येयम् आवयोर्भवति ब्राह्मणम् अपृच्छताम्। ब्राह्मणो ब्रूते।

ज्ञानश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियो बलवानपि।
धनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजसेवया ॥ २५ ॥

तद्युवां क्षत्रियधर्माणौ। युद्ध एव युवयोर्नियमः। इत्यभिहिते सति साधूक्तमनेनेति कृत्वा अन्योन्यतुल्यवीर्यौ समकाले ऽन्योन्यघातेन विनाशमुपगतौ। अतो ऽहं ब्रवीमि। सन्धिमिच्छेत् समेनापीत्यादि। राजाह। तत् किं प्रागेव नेदमुपदिष्टम्। मन्त्री वदति। तदा किं मम वचनम् अवसानपर्यन्तं श्रुतं भवद्भिः। तदापि मम सम्मत्या नायं विग्रहारम्भः। यतः सन्धेयगुणयुक्तो ऽयं हिरण्यगर्भो न विग्राह्यः।

तथा चोक्तम्।

सत्यार्यौ धार्मिको ऽनार्यो भ्रातृसङ्घातवान् बली।
अनेकयुद्धविजयी सन्धेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ २६ ॥
सत्यो ऽनुपालयन् सत्यं सन्धितो नैति विक्रियाम्।
प्राणबाधे ऽपि सुव्यक्तम् आर्यो नायात्यनार्यताम् ॥ २७ ॥
धार्मिकस्याभियुक्तस्य सर्व एव हि युध्यते।
प्रजानुरागाद्धर्माच्च दुःखच्छेद्यो हि धार्मिकः ॥ २८ ॥
सन्धिः कार्यो ऽप्यनार्येण विनाशे समुपस्थिते।
विना तस्याश्रयेणान्यः कुर्यान्न कालयापनम् ॥ २९ ॥
संहतत्वाद् यथा वेणुर् निविडः कण्टकैर्वृतः।
न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसङ्घातवांस्तथा ॥ ३० ॥
बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम्।
प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति ॥ ३१ ॥
जमदग्नेः सुतस्येव सर्वः सर्वत्र सर्वदा।
अनेकयुद्धजयिनः प्रतापादेव भुज्यते ॥ ३२ ॥
अनेकयुद्धविजयी सन्धानं यस्य गच्छति।
तत्प्रतापेन तस्याशु वशम् आयान्ति शत्रवः ॥ ३३ ॥

तदत्र बहुभिर् गुणैरुपेतः सन्धेयो ऽयं राजहंसः। चक्रवाको ऽवदत्। प्रणिधे सर्वम् अवगतम्। पुनश्च गत्वा तं परिज्ञाय सत्वरमागमिष्यसि। अथ हिरण्यगर्भश्चक्रवाकं पृष्टवान्। मन्त्रिन् असन्धेयाः कति। तान् विज्ञातुमिच्छामि। मन्त्री ब्रूते। देव कथयामि।

अट्ण । बालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिबहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुकजनो लुब्धो लुब्धजनस् तथा ॥ ३४ ॥
विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ ३५ ॥
दैवोपहतकश्चैव दैवचिन्तक एव च ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसङ्कुलः ॥ ३६ ॥
अदेशस्थो बहुरिपुर् युक्तः कालेन यश्च न ।
सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ ३७ ॥
एतैः सन्धिं न कुर्वीत विगृह्णीयात् तु केवलम् ।
एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशम् ॥ ३८ ॥
बालस्याल्पप्रभावत्वान्न लोको योद्धुमिच्छति ।
युद्धायुद्धफलं यस्मात् ज्ञातुं शक्तो न बालिशः ॥ ३९ ॥
उत्साहशक्तिहीनत्वाद् वृद्धो दीर्घामयस्तथा ।
स्वैरेव परिभूयेते द्वावप्येतावसंशयम् ॥ ४० ॥
सुखोच्छेद्यश्च भवति सर्वज्ञातिबहिष्कृतः ।
त एवैनं विनिघ्नन्ति ज्ञातयस् त्वात्मसात्कृताः ॥ ४१ ॥
भीरुर् युद्धपरित्यागात् स्वयमेव प्रणश्यति ।
तथैव भीरुकजनः सङ्ग्रामे तैर्विमुच्यते ॥ ४२ ॥
लुब्धस्यासंविभागित्वान्न युध्यन्तेऽनुजीविनः ।
लुब्धानुजीविकैर् एष दानहीनैर् निहन्यते ॥ ४३ ॥
सन्त्यज्यते प्रकृतिभिर् विरक्तप्रकृतिर् युधि ।
सुखाभियोज्यो भवति विषयेष्वतिसक्तिमान् ॥ ४४ ॥
अनेकचित्तमन्त्रस्तु द्वेष्यो भवति मन्त्रिणाम् ।
अनवस्थितचित्तत्वात् कार्ये तैः स उपेक्ष्यते ॥ ४५ ॥
सदा धर्मबलीयस्त्वाद् देवब्राह्मणनिन्दकः ।
विशीर्यते स्वयं ह्येष दैवोपहतकस्तथा ॥ ४६ ॥
सम्पत्तेश्च विपत्तेश्च दैवमेव हि कारणम् ।
इति दैवपरो ध्यायन् नात्मानमपि चेष्टयेत् ॥ ४७ ॥
दुर्भिक्षव्यसनी चैव स्वयमेवावसीदति ।

बलव्यसनयुक्तस्य योद्धुं शक्तिर्न जायते ॥ ४८ ॥
अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते ।
ग्राहो ऽल्पीयानपि जले गजेन्द्रमपि कर्षति ॥ ४९ ॥
बहुशत्रुस्तु सन्त्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत् ।
येनैव गच्छति पथा तेनैवासौ विपद्यते ॥ ५० ॥
अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना ।
कौशिकेन हतज्योतिर्निशीथ इव वायसः ॥ ५१ ॥
सत्यधर्मव्यपेतेन न सन्दध्यात् कदाचन ।
स सन्धितो ऽप्यसाधुत्वाद् अचिराद्याति विक्रियाम् ॥ ५२ ॥

अपरमपि कथयामि । सन्धिविग्रहासनयानसंश्रयद्वैधीभावाः षाड्गुण्यम् । कर्मणाम् आरम्भोपायः पुरुषद्रव्यसम्पद् देशकालविभागो निपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिः पञ्चाङ्गो मन्त्रः । सामदानभेददण्डाश्चत्वार उपायाः । उत्साहशक्तिर् मन्त्रशक्तिः प्रभुशक्तिश्चेति शक्तित्रयम् । एतत्सर्वमालोच्य नित्यं विजिगीषवो भवन्ति महान्तः ।

यतः । या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ।
सा श्रीर्नीतिविदां वेश्म चञ्चला ऽपि प्रधावति ॥ ५३ ॥

तथा चोक्तम् । वित्तं यदा यस्य समं विभक्तं गूढश्च चारो निभृतश्च मन्त्रः ।
न चाप्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति ॥ ५४ ॥

किन्तु देव यद्यपि महामन्त्रिणा गृध्रेण सन्धानमुपन्यस्तं तथापि तेन राज्ञा सम्प्रति भूतजयदर्पान्न मन्तव्यम् । तदेवं क्रियताम् । अस्मन्मित्रं सिंहलद्वीपस्य महाबलो नाम सारसो राजा जम्बुद्वीपे कोपं जनयतु ।

यतः । सुगुप्तिमाधाय सुसंहतेन बलेन वीरो विचरन्नरातिम् ।
सन्तापयेद् येन समं सुतप्तस् तप्तेन सन्धानम् उपैति तप्तः ॥ ५५ ॥

राजाह । एवमस्तु । इत्युक्त्वा विचित्रो नाम बकः सुगुप्तलेखं दत्त्वा सिंहलद्वीपं प्रस्थापितः । अथ प्रणिधिः पुनरागत्य उक्तवान् । देव श्रूयतां तावत् तत्रत्यप्रस्तावः । एवं तत्र गृध्रेणोक्तम् । देव मेघवर्णस्तत्र चिरमुषितः । स वेत्ति किं सन्धेयगुणयुक्तो हिरण्यगर्भो राजा न वेति । ततो ऽसौ मेघवर्णश्चित्रवर्णेन राज्ञा समाहूय पृष्टः । वायस कीदृशो ऽसौ हिरण्यगर्भो राजा चक्रवाको मन्त्री वा कीदृशः । मेघवर्णो ब्रूते । देव स हिरण्यगर्भो राजा युधिष्ठिरसमो महाशयः सत्यवाक् । चक्रवाकसदृशो

मन्त्री न काप्यवलोक्यते। राजाह। यद्येवं तदा कथमसौ त्वया वञ्चितः। मेघवर्णो विहस्य ब्रूते।

देव। विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने का विदग्धता।
अङ्कमारुह्य सुप्तानां हन्तुः किं नाम पौरुषम्॥ ५६॥

शृणु देव। तेन मन्त्रिणाऽहं प्रथमदर्शन एव विज्ञातः। किन्तु महाशयोऽसौ राजा। तेन मया विप्रलब्धः।

तथा चोक्तम्। आत्मौपम्येन यो वेत्ति दुर्जनं सत्यवादिनम्।
स एव वञ्चितस् तेन ब्राह्मणश्छागतो यथा॥ ५७॥

राजाह। कथमेतत्। मेघवर्णः कथयति। अस्ति गौडविषये यज्ञशर्मा नाम ब्राह्मणः। स च प्रस्तुतयज्ञनिमित्तं ग्रामान्तरं गत्वा श्वेतछागम् उपक्रीय स्कन्धे धृत्वा त्वरितं पथि गच्छन् धूर्तत्रयेण दृष्टः। ततस्ते धूर्ता यद्येष छागः केनाप्युपायेन लभ्यते तदा मतिप्रकर्षो भवति। इत्यालोच्य प्रान्तरे वृक्षत्रयतले तस्य ब्राह्मणस्य वर्त्मन्युपविश्य स्थिताः। तत्रैकेन धूर्तेन स ब्राह्मणोऽभिहितः। भो ब्राह्मण किमिति त्वया कुक्कुरः स्कन्धेनोह्यते। विप्रेणोक्तम्। अज्ञ रे नायं कुक्कुरो यज्ञछागोऽयम्। अनन्तरं पुनर्द्वितीयेन धूर्तेन क्रोशमात्रावस्थितेन तदेवोक्तम्। तदाकर्ण्य स ब्राह्मण उवाच। नायं श्वा इत्यभिधाय किञ्चिदुद्विग्नमनसा तं छागं भूमौ निधाय मङ्गमङ्गैर्निरीक्ष्य पुनः स्कन्धे कृत्वा दोलायमानमतिश्चलितः।

तथा चोक्तम्। मतिर् दोलायते नूनं सतामपि खलोक्तिभिः।
ताभिर्विश्वासितो योऽसौ म्रियते चित्रकर्णवत्॥ ५८॥

राजा पृच्छति। कथमेतत्। स कथयति। अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः। तस्यानुचरास्त्रयः। काको व्याघ्रः शृगालश्च। अथ तैर्भ्रमद्भिः सार्थात् परिभ्रष्ट उष्ट्रो दृष्टः पृष्टश्च। कुतो भवानागतः। स चात्मनः सर्ववृत्तान्तम् अकथयत्। ततस् तैर्नीत्वाऽसौ सिंहाय समर्पितः। अथ तेन सिंहेनाभयवाचं दत्त्वा चित्रकर्ण इति नाम कृत्वा स्थापितः। एवं कालो गच्छति। अथ कदाचित् सिंहस्य शरीरवैकल्यात् भूरिवृष्टिकारणाच्चाहारम् अलभमानास्ते व्यग्रा बभूवुः। ततः काकव्याघ्रगोमायुभिर् आलोचितम्। चित्रकर्णमेव यथा स्वामी व्यापादयति तथाऽनुष्ठीयताम्। किमनेन कण्टकभुजाऽस्माकम्। व्याघ्रो ब्रूते। स्वामिनाऽभयवाचं दत्त्वा गृहीतोऽयम्। तत् कथमेवं सम्भवति। वायसो वदति। इहसमये परिक्षीणः स्वामी पापमपि करिष्यति।

यतः । त्यजेत् क्षुधार्ता महिला ऽपि पुत्रं खादेत् क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ५९ ॥

अन्यच्च । मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्त आर्तः क्रोधी बुभुक्षितः ।
लुब्धो भीरुस् त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मवित् ॥ ६० ॥

इति निश्चित्य सर्वे सिंहान्तिकं जग्मुः । सिंहेनोक्तम् । आहारार्थं प्राप्तं किञ्चित् । काको ब्रूते । देव यत्नादपि प्राप्तं न किञ्चित् । सिंहो ऽवदत् । को ऽधुना जीवनोपायः । काको वदति । स्वाधीनाहारपरित्यागेन सर्वनाशो ऽयमुपस्थितः । सिंहेनोक्तम् । अत्राहारः कः स्वाधीनः । काकः सिंहकर्णे कथयति । चित्रकर्ण इति । सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति । मयैतस्य अभयवाग् दत्ता । तत् कथमेवैतादृशं दारुणं कर्म कर्तव्यम् ।

तथा हि । न भूप्रदानं न सुवर्णदानं न गोप्रदानं न तथा ऽन्नदानम् ।
यथा वदन्तीह महाप्रदानं सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानम् ॥ ६१ ॥

अन्यच्च । सर्वकामसमृद्धस्य अश्वमेधस्य यत्फलम् ।
तत्फलं लभते सम्यक् रक्षिते शरणागते ॥ ६२ ॥

काको ब्रूते । नासौ स्वामिना व्यापादयितव्यः । किन्त्वस्माभिरेव तथा कर्तव्यं यथा ऽसौ स्वदेहदानम् अङ्गीकरोति । तच्छ्रुत्वा सिंहस् तूष्णीं स्थितः । ततो ऽसौ लब्धावकाशः कूटं कृत्वा सर्वान् आदाय सिंहसमीपम् आगतः । अथ काकेनोक्तम् । देव यत्नादप्याहारो न प्राप्तः । अनेकोपवासक्लिष्टश्च स्वामी । तदिदानीं मदीयमांसम् उपभुज्यताम् ।

यतः । स्वामिमूला भवन्त्येताः सर्वाः प्रकृतयः खलु ।
समूलेषु हि वृक्षेषु प्रयत्नः सफलो नृणाम् ॥ ६३ ॥

सिंहेनोक्तम् । भद्र वरं प्राणपरित्यागो न पुनरीदृशे कर्मणि प्रवृत्तिः । जम्बुकेनापि तथोक्तम् । ततः सिंहेनोक्तम् । मैवम् । व्याघ्र उवाच । मद्देहेन जीवतु स्वामी । सिंहेनोक्तम् । न कदाचिदेवमुचितम् । ततस् तेषु वदत्सु चित्रकर्णेनापि वक्तुमीहितमिति । ततः स व्याघ्रः सञ्जीभूय स्थितः । अथ चित्रकर्णो ऽपि जातप्रत्ययस् तान् शृगालकाकव्याघ्रान् अवलोक्य आत्मदेहम् अङ्गीकृतवान् । तदनन्तरमेवासौ द्वीपिना कुक्षिं विदार्य व्यापादितः सर्वैर् भक्षितश्च । अतो ऽहं ब्रवीमि । मतिर् दोलायते नूनमित्यादि । तदनन्तरं तृतीयधूर्तवचनं श्रुत्वा स विप्रो भ्रमं निश्चित्य छागं त्यक्त्वा स्नात्वा गृहं ययौ । छागश्च नीत्वा धूर्तैः खादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । आत्मौपम्येन यो वेत्तीत्यादि । रा-

जाह । मेघवर्ण कथं त्वया शत्रुमध्ये सुचिरमुषितम् । कथं वा तेषाम् अनुनयः कृतः । मेघवर्ण आह । देव स्वामिकार्यार्थिना स्वप्रयोजनवशाद्वा किं किं न क्रियते ।

पश्य । लोको वहति किं राजन् न मूर्ध्ना दग्धुमिन्धनम् ।
क्षालयन्नपि वृक्षाङ्घ्रिं नदीवेला निकृन्तति ॥ ६४ ॥

तथा चोक्तम् । स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून् कार्यम् आसाद्य बुद्धिमान् ।
यथा वृद्धेन सर्पेण मण्डूका विनिपातिताः ॥ ६५ ॥

राजाह । कथमेतत् । मेघवर्णः कथयति । अस्ति कस्मिंश्चिज्जीर्णोद्याने मन्दविसर्पो नाम सर्पः । स चातिजीर्णतया स्वाहारमप्यन्वेष्टुम् अक्षमः सन् सरस्तीरे पतित्वा स्थितः । ततो दूरात् केनचिन्मण्डूकेन दृष्टः पृष्टश्च । किमिति भवान् आहारं नान्विष्यति । सर्पो ब्रूते । भद्र गच्छ किं ते मम मन्दभाग्यस्य वृत्तान्तप्रश्नेन । ततः सञ्जातकौतुकः स भेकः सर्वथा कथ्यतामिति तं सर्पमाह । सर्पो ब्रूते । भद्र अत्र ब्रह्मपुरे कौण्डिन्यनाम्नः श्रोत्रियस्य पुत्रो विंशतिवर्षदेशीयः सर्वगुणसम्पन्नो दुर्दैवान्मया नृशंसेन दष्टः । ततः सुशीलनामानं तं पुत्रं मृतम् अवलोक्य कौण्डिन्यः शोकेन मूर्च्छामुपगतः भूमौ लुलोठ । अनन्तरं ब्रह्मपुरनिवासिनस्तस्य सर्वे बान्धवास् तत्रागत्योपविष्टाः ।

तथा चोक्तम् । आहवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस् तिष्ठति स बान्धवः ॥ ६६ ॥

ततः कपिलो नाम स्नातको ऽवदत् । अरे कौण्डिन्य मूढो ऽसि तेनैवं विलपसि ।

शृणु । क्रोडीकरोति प्रथमं यथा जातम् अनित्यता ।
धात्रीव जननी पश्चात् तदा शोकस्य कः क्रमः ॥ ६७ ॥

तथा च । क्व गताः पृथिवीपालाः ससैन्यबलवाहनाः ।
वियोगसाक्षिणी येषां भूमिर् अद्यापि तिष्ठति ॥ ६८ ॥

अपरञ्च । प्रतिक्षणम् अयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ।
आमकुम्भ इवाम्भःस्थो विशीर्णः सन् विभाव्यते ॥ ६९ ॥
आसन्नतरताम् एति मृत्युर् जन्तोर् दिने दिने ।
आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे ॥ ७० ॥

यतः । अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसञ्चयः ।
ऐश्वर्यं प्रियसंवासो मुह्येत् तत्र न पण्डितः ॥ ७१ ॥
यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद् भूतसमागमः ॥ ७२ ॥

यथा हि पथिकः कश्चिच्छायाम् आश्रित्य तिष्ठति ।
विश्रम्य च पुनर्गच्छेत् तद्वद्भूतसमागमः ॥ ७३ ॥

अन्यच्च । पञ्चभिर् निर्मिते देहे पञ्चत्वं च पुनर्गते ।
स्वां स्वां योनिम् अनुप्राप्ते तत्र का परिदेवना ॥ ७४ ॥
यावतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान् मनसः प्रियान् ।
तावन्तो ऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ७५ ॥
नायम् अत्यन्तसंवासो लभ्यते येन केनचित् ।
अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥ ७६ ॥

अपि च । संयोगो हि वियोगस्य संसूचयति सम्भवम् ।
अनतिक्रमणीयस्य जन्म मृत्योरिवागमम् ॥ ७७ ॥
आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह ।
अपथ्यानामिवान्नानां परिणामो हि दारुणः ॥ ७८ ॥

अपरञ्च । व्रजन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितां यथा ।
आयुर् आदाय मर्त्यानां सदा रात्र्यहनी तथा ॥ ७९ ॥
सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्समागमः ।
स वियोगावसानत्वात् दुःखानां धुरि युज्यते ॥ ८० ॥
अत एव हि नेच्छन्ति साधवः सत्समागमम् ।
यद्वियोगासिलूनस्य मनसो नास्ति भेषजम् ॥ ८१ ॥
सुकृतान्यपि कर्माणि राजभिः सगरादिभिः ।
अथ तान्येव कर्माणि ते चापि प्रलयं गताः ॥ ८२ ॥
सञ्चिन्त्य सञ्चिन्त्य तम् उग्रदण्डं मृत्युं मनुष्यस्य विचक्षणस्य ।
वर्षाम्बुसिक्ता इव चर्मबन्धाः सर्वे प्रयत्नाः शिथिलीभवन्ति ॥ ८३ ॥
यामेव रात्रिं प्रथमाम् उपैति गर्भे निवासं नरलोकधीरः ।
ततः प्रभृत्यस्खलितप्रयाणः स प्रत्यहं मृत्युसमीपम् एति ॥ ८४ ॥

अथ संसारं विचारय शोको ऽयम् अज्ञानस्य प्रपञ्चः ।

पश्य । अज्ञानं कारणं न स्याद्वियोगो यदि कारणम् ।
शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्धताम् अपयाति किम् ॥ ८५ ॥

तद्भद्रात्मानम् अनुसन्धेहि । शोकचर्चां च परिहर ।

यतः । अकाण्डपातजातानाम् अस्त्राणां मर्मभेदिनाम् ।

गाढशोकप्रहाराणाम् अचिन्तैव महौषधम् ॥ ८६ ॥

ततस्तद्वचनं निशम्य प्रबुद्ध इव कौण्डिन्य उत्थायाब्रवीत्। तदलम् इदानीं गृहनरकवासेन। वनमेव गच्छामि। पुनः कपिलो ब्रूते।

वने ऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहे ऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस् तपः।
अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ८७ ॥

यतः। दुःखितो ऽपि चरेद् धर्मं यत्र कुत्राश्रमे रतः।
समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ८८ ॥

उक्तञ्च। वृत्त्यर्थं भोजनं येषां सन्तानार्थं च मैथुनम्।
वाक् सत्यवचनार्थं च दुर्गाण्यपि तरन्ति ते ॥ ८९ ॥

तथा हि। आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः।
अत्राभिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥ ९० ॥

विशेषतश्च। जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिर् अभिप्लुतम्।
संसारमिदम् अत्यन्तम् असारं त्यजतः सुखम् ॥ ९१ ॥
दुःखमेवास्ति न सुखं यस्मात् तदुपलभ्यते।
दुःखार्तस्य प्रतीकारे सुखसञ्ज्ञा विधीयते ॥ ९२ ॥

कौण्डिन्यो ब्रूते। एवमेव। ततो ऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राह्मणेन शप्तः। यदद्यारभ्य मण्डूकानां वाहनं भविष्यसीति। कपिलो ब्रूते। सम्प्रत्युपदेशासहिष्णुर् भवान् शोकाविष्टं ते हृदयम्। तथापि कार्यं शृणु।

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते।
स सद्भिः सह कर्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजम् ॥ ९३ ॥

अन्यच्च। कामः सर्वात्मना हेयः स चेद्धातुं न शक्यते।
स्वभार्यां प्रति कर्तव्यः सैव तस्य हि भेषजम् ॥ ९४ ॥

एतच्छ्रुत्वा स कौण्डिन्यः कपिलोपदेशामृतप्रशान्तशोकानलो यथाविधि दण्डग्रहणं कृतवान्। ततो ब्राह्मणशापं भोक्तुं मण्डूकान् वोढुम् अत्र तिष्ठामि। अनन्तरं तेन मण्डूकेन गत्वा मण्डूकनाथस्य जालपादस्य सर्वं कथितम्। ततो ऽसावागत्य स मण्डूकनाथो हर्षेण समुत्प्लुत्य सर्पस्य पृष्ठमध्ये स्थितवान्। स सर्पस् तं पृष्ठे कृत्वा चित्रपदक्रमं बभ्राम। परेद्युश्चलितुम् असमर्थं तं मण्डूकनाथो ऽवदत्। किमिति भवानद्य मन्दगतिः। सर्पो ब्रूते। देव आहारविरहाद् दुर्बलो ऽस्मि। मण्डूकनाथो ऽवदत्। अस्मदाज्ञया मण्डूकान् भक्षय। ततो गृहीतो ऽयं महाप्रसाद इत्युक्त्वा क्रमशो स सर्पो मण्डूकान् खा-

इति। अथ निर्मण्डूकं सरो विलोक्य मण्डूकनाथो ऽपि तेन खादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि। स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून् इत्यादि। देव यात्विदानीं पुरावृत्ताख्यानकथनं। सर्वथा सन्धेयो ऽयं हिरण्यगर्भो राजा सन्धीयतामिति मे मतिः। राजोवाच। को ऽयं भवतो विचारः। यतो जितस् तावदयम् अस्माभिः। ततो यद्यस्मदाज्ञया सेवायां वसति तदास्तां नो चेद्विगृह्यताम्। अत्रान्तरे जम्बुद्वीपाद् आगत्य शुकेनोक्तम्। देव सिंहलद्वीपस्य सारसो राजा सम्प्रति जम्बुद्वीपम् आक्रम्याधितिष्ठति। राजा तं ससम्भ्रमम् वदति। किं किम्। शुकः पूर्वोक्तं कथयति। गृध्रः स्वगतमुवाच। साधु रे चक्रवाक मन्त्रिन् साधु। राजा सकोपमाह। आस्तां तावदयं तमेव गत्वा समूलमुन्मूलयामि। दूरदर्शी विहस्याह।

न शरन्मेघवत् कार्यं वृथैव घनगर्जितम्।
परस्यार्थम् अनर्थं वा प्रकाशयति नो महान्॥ ९५॥

अपरञ्च। एकदा न विगृह्णीयात् बहून् राजा विरोधिनः।
सदर्पो ऽप्युरगः कीटैर् बहुभिर् नाशितो ध्रुवम्॥ ९६॥

देव किं इतो विना सन्धानं गमनमस्ति। यत अस्माकं पश्चात् प्रकोपो ऽनेन कर्तव्यः।

अपरञ्च। यो ऽर्थतत्त्वम् अविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः।
स तथा तप्यते मूढो ब्राह्मणो नकुलादिव॥ ९७॥

राजा पृच्छति। कथमेतत्। दूरदर्शी कथयति। अस्त्युज्जयिन्यां माधवो नाम ब्राह्मणः। तस्य ब्राह्मणी प्रसूता। सा च बालापत्यरक्षणार्थं स्वस्वामिनं अवस्थाप्य स्नातुं गता। अथ राज्ञा पार्वणश्राद्धकरणाय तमेव ब्राह्मणं नेतुं मनुष्यः प्रेरितः। तं दृष्ट्वा ब्राह्मणः सहजदारिद्र्याद् अचिन्तयत्। यदि सत्वरं न गच्छामि तदा ऽन्यः कश्चिच्छ्राद्धं ग्रहीष्यति।

उक्तञ्च। आदेयस्य प्रदेयस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः।
क्षिप्रम् अक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम्॥ ९८॥

शिशोश्चात्र रक्षकः को ऽपि नास्ति तत् किं करोमि। यातु। चिरकालपालितम् अमुं सुतनिर्विशेषं नकुलं बालकरक्षार्थं व्यवस्थाप्य गच्छामि। तथा कृत्वा गतः। ततस् तेन नकुलेन बालकसमीपम् आगच्छन् तूष्णीं कालसर्पो व्यापादितः खण्डितश्च। अथासौ नकुलो ब्राह्मणम् आयान्तम् अवलोक्य रक्तविलिप्तमुखपादः सत्वरमुपागम्य ब्राह्मणस्य चरणयोर् लुलोठ। ततो ऽसौ ब्राह्मणस् तं तथाविधं दृष्ट्वा मम पुत्रो ऽनेन भक्षित इत्यविचार्य तं लगुडेन व्यापादितवान्। अनन्तरं यावदसौ उपसृत्य पश्यति तावदेव सुखसुप्तं बालकं तदन्तिकं मृतं च कृष्णसर्पं दृष्ट्वा बहुविधं सन्तापं चकार। अतो ऽहं ब्रवीमि। यो ऽर्थतत्त्वम् अविज्ञाय इत्यादि।

अपरञ्च। काम: क्रोधस्_तथा लोभो हर्षो मानो मदस्_तथा।
षड्वर्गमुत्सृजेदेनम्_त्यक्ते तस्मिन्_सुखी भवेत्_॥ ९९ ॥

राजाह। मन्त्रिन्_एष ते निश्चयः। मन्त्री ब्रूते। एवमेव।

यतः। स्मृतिश्च परमार्थेषु वितर्को ज्ञाननिश्चयः।
दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिणः परमो गुणः॥ १०० ॥

तथा चोक्तम्_। सहसा विदधीत न क्रियाम्_अविवेकः परम्_आपदां पदम्_।
वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः॥ १०१ ॥

तद्देव यदीदानीम्_अस्मद्वचनं क्रियते तदा सन्धाय गम्यताम्_।

यतः। यद्यप्युपायाश्चत्वारो निर्दिष्टाः साध्यसाधने।
सङ्ख्यामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि व्यवस्थिता॥ १०२ ॥

राजाह। कथमेतत्_सत्वरं सम्भाव्यते। मन्त्री ब्रूते। देव सत्वरं भविष्यति।

यतः। मृद्घटवत्_सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति।
सुजनस्_तु कनकघटवत्_दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः॥ १०३ ॥

अपरञ्च। अज्ञः सुखम्_आराध्यः सुखतरम्_आराध्यते विशेषज्ञः।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मा ऽपि नरं न रञ्जयति॥ १०४ ॥

विशेषतश्च। असौ धर्मज्ञो राजा सर्वज्ञो मन्त्री च ज्ञातमेतन्मया पूर्वं मेघवर्णवचनात्_ तत्कृतकार्यसन्दर्शनाच्च।

यतः। कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षे गुणवृत्तयः।
तस्मात्_परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्म विभावयेत्_॥ १०५ ॥

राजाह। अलमुत्तरोत्तरेण। यथाभिप्रेतम्_अनुष्ठीयताम्_। एतन्मन्त्रयित्वा गृध्रो महामन्त्री तत्र यथार्हं कर्तव्यमित्युक्त्वा दुर्गाभ्यन्तरं प्रचलितः। ततः प्रणिधिवकेनागत्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्य निवेदितम्। देव सन्धिं कर्तुं महामन्त्री गृध्रो ऽस्मत्समीपम्_ आगच्छत्। राजहंसो ब्रूते। मन्त्रिन्_पुनः सम्बन्धिना केनचिद्_अत्रागन्तव्यम्। सर्वज्ञो विहस्याह। देव न शङ्कास्पदमेतत्_। यतो महाशयो ऽसौ दूरदर्शी। अथवा स्थितिरियं मन्दमतीनां कदाचित्_शत्रौ शङ्कैव न क्रियते। कदाचित्_सर्वत्रैव शङ्का।

तथा हि। सरसि बहुशस्_ताराच्छाये क्षणात्_परिवञ्चितः
कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु विचक्षणः।
न दशति पुनस्_ताराशङ्की दिवा ऽपि सितोत्पलं
कुहकचकितो लोकः सत्ये ऽप्यपायम्_अपेक्षते॥ १०६ ॥

दुर्जनदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।
बालः पायसदग्धो दध्यपि ननु फुत्कृतं भुङ्क्ते ॥ १०७ ॥

तद्देव यथाशक्ति तत्पूजार्थं रत्नोपहारादि सामग्री सज्जीक्रियताम् । तथा ऽनुष्ठिते सति स गृध्रो मन्त्री दुर्गद्वाराच्चक्रवाकेण सत्कृत्यानीय राजदर्शनं कारितो दत्तासने चोपवेशितः । चक्रवाक उवाच । महामन्त्रिन् भवदायत्तं सर्वं स्वेच्छयोपभुज्यताम् इदं राज्यम् । राजहंसो ब्रूते । एवमेव । दूरदर्शी ब्रूते । एवमेवैतत् किन्त्विदानीं बहुप्रपञ्चवचनं निष्प्रयोजनम् ।

यतः । लुब्धम् अर्थेन गृह्णीयात् स्तब्धम् अञ्जलिकर्मणा ।
मूर्खं छन्दोनुवृत्तेन याथातथ्येन पण्डितम् ॥ १०८ ॥

अन्यच्च । सद्भावेन हरेन्मित्रं सम्भ्रमेण तु बान्धवान् ।
स्त्रीभृत्यान् दानमानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ १०९ ॥

तदिदानीं सन्धाय गम्यताम् । महाप्रतापश्चित्रवर्णो राजा । चक्रवाको ब्रूते । यथा सन्धानं कार्यं तदप्युच्यताम् । राजहंसो ब्रूते । कति प्रकाराः सन्धीनां सम्भवन्ति । गृध्रो वदति । कथयामि । श्रूयताम् ।

बलीयसा ऽभियुक्तस्तु नृपो ऽनन्यप्रतिक्रियः ।
आपन्नः सन्धिम् अन्विच्छेत् कुर्वाणः कालयापनम् ॥ ११० ॥
कपाल उपहारश्च सन्तानः सङ्गतस्तथा ।
उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः ॥ १११ ॥
अदृष्टनर आदिष्ट आत्मादिष्ट उपग्रहः ।
परिक्रयस् तथोच्छिन्नस् तथा च परभूषणः ॥ ११२ ॥
स्कन्धोपनेयः सन्धिश्च षोडशैते प्रकीर्तिताः ।
इति षोडशकं प्राहुः सन्धिं सन्धिविचक्षणाः ॥ ११३ ॥
कपालसन्धिर् विज्ञेयः केवलं समसन्धितः ।
सम्प्रदानाद् भवति य उपहारः स उच्यते ॥ ११४ ॥
सन्तानसन्धिर् विज्ञेयो दारिकादानपूर्वकः ।
सद्भिस्तु सङ्गतः सन्धिर् मैत्रीपूर्व उदाहृतः ॥ ११५ ॥
यावदायुःप्रमाणस्तु समानार्थप्रयोजनः ।
सम्पत्तौ वा विपत्तौ वा कारणैर्यो न भिद्यते ॥ ११६ ॥
सङ्गतः सन्धिरेवायं प्रकृष्टत्वात् सुवर्णवत् ।

तथाऽन्यैः सन्धिकुशलैः काञ्चनः स उदाहृतः ॥ ११७ ॥
द्रव्यात्मकार्यसिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः ।
स उपन्यासकुशलैर् उपन्यास उदाहृतः ॥ ११८ ॥
मयास्योपकृतं पूर्वं ममाप्येष करिष्यति ।
इति यः क्रियते सन्धिः प्रतीकारः स उच्यते ॥ ११९ ॥
उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति ।
अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ १२० ॥
एकार्थां सम्यगुद्दिश्य क्रियां यत्र हि गच्छति ।
सुसंहितप्रमाणस्तु स च संयोग उच्यते ॥ १२१ ॥
आवयोर् योधमुख्यैस्तु मदर्थः साध्यतामिति ।
यस्मिन् पणस्तु क्रियते स सन्धिः पुरुषान्तरः ॥ १२२ ॥
त्वयैकेन मदीयोऽर्थः सम्प्रसाध्यस् त्वसाविति ।
यत्र शत्रुः पणं कुर्यात् सोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः ॥ १२३ ॥
यत्र भूम्येकदेशेन पणेन रिपुवर्जितः ।
सन्धीयते सन्धिविद्भिः आदिष्टः स उदाहृतः ॥ १२४ ॥
स्वसैन्येन तु सन्धानम् आत्मादिष्ट उदाहृतः ।
क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्वदानाद् उपग्रहः ॥ १२५ ॥
कोशांशेनार्धकोशेन सर्वकोशेन वा पुनः ।
शिष्टस्य प्रतिरक्षार्थं परिक्रय उदाहृतः ॥ १२६ ॥
भुवां सारवतीनां तु दानाद् उच्छिन्न उच्यते ।
भूम्युत्थफलदानेन सर्वेण परभूषणः ॥ १२७ ॥
परिच्छिन्नं फलं यत्र प्रतिस्कन्धेन दीयते ।
स्कन्धोपनेयं तं प्राहुः सन्धिं सन्धिविचक्षणाः ॥ १२८ ॥
परस्परोपकारस्तु मैत्री सम्बन्धकस् तथा ।
उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारश्चैव सन्धयः ॥ १२९ ॥
एक एवोपहारस्तु सन्धिरेव मतो मम ।
उपहारविभिन्नास्तु सर्वे मैत्रविवर्जिताः ॥ १३० ॥
अभियोक्ता बलीयस्त्वाद् अलब्ध्वा न निवर्तते ।
उपहाराद् ऋते तस्मात् सन्धिर् अन्यो न विद्यते ॥ १३१

राजाह । भवन्तो महापण्डिताः तदत्रास्माकं यथाकार्यम् उपदिश्यताम् । दूरदर्शी ब्रूते । आः किमुच्यते ।

आधिव्याधिपरितापैर् अद्य श्वो वा विनाशिने ।
को हि नाम शरीराय धर्मापेतं समाचरेत् ॥ १३२ ॥
जलान्तश्चन्द्रचपलं जीवितं खलु देहिनाम् ।
तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत् कल्याणम् आचरेत् ॥ १३३ ॥
मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभङ्गुरम् ।
सज्जनैः सङ्गतं कुर्यात् धर्माय च सुखाय च ॥ १३४ ॥

तन्मम सम्मतेन तदेव क्रियताम् ।

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ॥ १३५ ॥

अतः सत्याभिधानदिव्यपुरःसरं द्वयोरप्येतयोर् भूपालयोः काञ्चनाभिधानसन्धिर् विधीयताम् । सर्वज्ञो वदति । एवमस्तु । ततो वस्त्रोपहारादिना स मन्त्री दूरदर्शी पूजितः । ततः सन्तुष्टः प्रहृष्टमना दूरदर्शी चक्रवाकं गृहीत्वा मयूरस्य राज्ञः समीपं गतः । तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्वज्ञो गृध्रवचनाद् बहुमानदानपुरःसरं सम्भाषितः । तथाविधं सन्धिं स्वीकृत्य राजहंससमीपं प्रस्थापितः । दूरदर्शी ब्रूते । देव सिद्धं नः समीहितम् । इदानीं स्वस्थानमेव विन्ध्याचलं प्रतिगम्यताम् । अथ सर्वे स्वस्थानं प्राप्य मनोवाञ्छितं फलम् अनुभवन्ति । विष्णुशर्मणोक्तम् । अपरं किं कथयामि तदुच्यताम् । राजपुत्रा ऊचुः । आर्य भवत्प्रसादात् सकलराज्यव्यवहाराङ्गं ज्ञातम् । ततः सुखिनो भूता वयम् । विष्णुशर्मोवाच । यद्यप्येवं तथापि अपरम् अपीदम् अस्तु ।

सन्धिः सर्वमहीभुजां विजयिनामस्तु प्रमोदः सदा
सन्तः सन्तु निरापदः सुकृतिनां कीर्तिश्चिरं वर्धताम् ।
नीतिर् वारविलासिनीव सततं वक्षःस्थले राजतां
वक्त्रं चुम्बतु मन्त्रिणाम् अहरहो भूयान्महानुत्सवः ॥ १३६ ॥

॥ इति हितोपदेशे सन्धिर्नाम चतुर्थः कथासङ्ग्रहः ॥

॥ समाप्तिः ॥

ANNOTATIONS.

INTRODUCTION.

Verse 1—'A digit of the moon.' See Line 2112.

5—दुर्धर्ष is rendered in the Bengali version by दुष्प्राप्य 'hard to be reached, unapproachable.'

6—पात्रता and पात्रत्व are equivalent to योग्यता 'capacity, aptitude, fitness, capability.'

7—In the translation the alliteration, of course, is lost. 'To ridicule.' The word equally signifies, 'for laughter or merriment.'

'Shouldered his crutch and shewed how fields are won.'

After this verse, the London edition of 1810 has—

पण्डिते च गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलम्।
तस्मान्मूर्खसहस्रेषु प्राज्ञ एको विशिष्यते॥

"And in a learned man are all excellent qualities; but in a blockhead faults only. Therefore, amongst thousands of fools, one wise man is distinguished."

10—For दर्शकम् some copies read दर्शनम् 'exhibition.'

13—Preface to the Pancha Tantra.

After verse 13, some copies insert the following lines. They are of the metre Sikhariṇī.

वरं गर्भस्रावो वरमृतुषु नैवाभिगमनं
वरं जातः प्रेतो वरमपि च कन्यावजनिता।
वरं बन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिर्
न चाविद्वान् रूपद्रविणगणयुक्तोऽपि तनयः॥

"Better an abortion. Better even not visiting at [proper] seasons. Better born and dead; and better, even a girl born. Better a barren wife; and even better remaining in the womb: but on no account an illiterate son, although endued with beauty and ample wealth."

14—Bhartṛi Hari. परिवर्तिन् is explained by the commentator as जन्ममरणधर्मशालिन् janma-maraṇa-dharma-śālin, 'subject to the law of birth and death.'

15—There is here some difficulty about translating the word सम्भ्रम; which not only means 'hurry and confusion,' but also 'respect and reverence.'

16—प्रथित is equivalent to सचेष्ट sa-cheshṭa, 'active,' 'busy.'

17—Chāṇakya.

19—All copies are agreed in giving to भार्या the second epithet, although one might have expected the author would have mentioned a friend as constituting one of the chief elements of human happiness. See, among others, verses 38, 225 and 226 in the "Acquisition of Friends."

20—Kuśūla, 'a granary where rice is kept.' See line 1387

21—Chāṇakya.

22—In the second book of the Mahā-bhārata, entitled Sabhā-parva, 'the chapter of the meeting or assembling together,' a full account is given how Yudhishṭhira at play, lost his kingdom, and all his other possessions, including his wife.

23—यस्य तस्य. See verse 41 of the "Acquisition of Friends." Here is a paranomasia, or play on words, vanśa signifying at the same time 'a cane,' and 'pedigree;' guṇa 'a string,' and 'quality.'

27—Pancha Tantra, ii. 82. This and the two next verses are evidently intended to be the sentiments of an objector, who, not considering that a man's destiny is (according to the Hindu doctrine) the fruit of his own conduct in a former birth, contends that since everything relating to man has been fore-ordained, it is needless for him to exert himself.

30—Pancha Tantra, ii. 147. "The oil is already there in the seeds; but the labour of man is needful to extract it."

31—Pancha Tantra, i. 221.

35—काकतालीय kāka-tālīya. Compare with श्येनकपोतीय śyena-kapotīya, Like hawk and pigeon, and काकोलूकीय kākolūkīya, Like crow and owl, or as we say, like cat and dog (sworn foes). काकतालीयवत् kāka-tālīyavat seems to have become a proverbial expression denoting any event that occurs unexpectedly and opportunely.

36—Pancha Tantra, ii. 139.

38 and 39—Chāṇakya.

The London edition here inserts the following from Bhartṛi Hari. The metre is Śārdūla-vikrīḍita.

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं विद्यातिगुप्तं धनं
विद्या बन्धुरसौ विदेशगमने विद्याक्षयं सम्बलम् ।
विद्या कीर्तिकरी सभावशकरी विद्या परं लोचनं
विद्या जीवनहेतुरत्र भुवने विद्याविहीनः पशुः ॥

"Knowledge [is] truly the chief beauty of a man. Knowledge [is] a well-secured treasure. Knowledge, it [is] a companion in travelling abroad. Knowledge [is] an unwasting provision. Knowledge [is] the maker of fame,—the captivator of assemblies. Knowledge [is] another eye. Knowledge [is] a means of subsistence here in the world. Destitute of knowledge [one is] a brute."

गङ्गाहीनो हतो देशो विद्याहीनं हतं कुलम् ।
अप्रसूता हता नारी हतो यज्ञस् त्वदक्षिणः ॥

"Deprived of the Ganges, a country is stricken. Destitute of knowledge, a family is ruined. Without offspring, a woman is undone. Inefficacious is a sacrifice without gifts.

ACQUISITION OF FRIENDS.

1—Pancha Tantra, ii. 1.

Line 137—The MS. has लोभाकृष्टेन चेतसा "with a mind attracted by cupidity."

Line 155—The MS. has लोकापवादो "the censure of mankind."

10—Son of Pāṇḍu,—it may be Yudhishṭhira, the eldest of the five Pāṇḍava princes. This verse occurs probably in the Mahā-bhārata, the source from which many of the moral and didactic sayings of the Hitopadeśa have been drawn. They were chiefly spoken by Vidura, son of Vyāsa by a slave-girl, and half-brother and wise counsellor of the Rajas Dhṛitarāshṭra and Pāṇḍu. The Editor now regrets that he did not note them down in the course of his reading through a large portion of that immense and ponderous work. See "Indian Epic Poetry," by Prof. Monier Williams.

12—is in substance synonymous with Matthew vii. 12, although not expressed with the same clearness.

13—Chāṇakya.

14—Koontī was the senior of the two wives of Pāṇḍu, and mother of the three princes Yudhishṭhira, Bhīma, and Arjuna.

15—In the Bengali translation this passage is expounded thus: देश may mean any place of pilgrimage, as Kāśi, etc.; काल the occasion of an eclipse, or the like; and पात्र a worthy recipient, such as the maintainer of a perpetual fire, etc. (अग्निहोत्रादि).

18—Chāṇakya. As Sanskṛit literature is written chiefly in verse, it follows that the composition and structure of a sentence is often made totally subordinate and subservient to the exigencies of the metre; a proof whereof is afforded in this verse.

20—Instead of विधुः, the MS. reads रविः 'the sun.' It is not improbable that the more correct reading is प्रोञ्छितुं 'to efface, expunge, obliterate.' See Mṛich-chhakaṭi, Act 9, p. 140, Stenzler's edition.

21—Something must be supplied here; such as, the speaker having thought well,—the performer having well deliberated; because the indeclinable preter-participles are employed actively.

22—Some copies read भोजने ऽप्यप्रवर्तनं "in eating surely there is no [need of] direction, or command."

27—Quem deus vult perdere prius dementat.

29—Chāṇakya. The last half of the second hemistich is very laconic, and may, perhaps, be intended to mean, "Then go the way by which the desired object may be obtained."

30—In Campbell's Teloogoo and English Dictionary, under the word *uru*, we read *uru-drāḍu*, "a rope with which the calf is tied to the cow when she is milked. This is always done in India, otherwise the cow will not allow her milk to flow."

31—For भीत some copies read भीति 'fear, danger.'

32—Bhartṛi Hari. For सिद्धिरियं some copies read सिद्धमिदं 'this [is] ready prepared,' *i.e.* willing and waiting for a suitable opportunity of being called into exercise.

33—Pancha-Tantra, i. 118.

35—For वस्तूनां the MS. has जन्तूनां 'of animals.'

36—Pancha Tantra, iii. 55.

37—Pancha Tantra, ii. 10.

Line 235—After पचिषु the MS. has श्रमाविष्टः 'overcome with fatigue.'

38—The affix तय added to चतुर् 'four,' makes the substantive चतुष्टय 'a quaternion.' Similarly, from त्रि 'three,' may be derived त्रितय 'a trio;' but, it must be confessed, this word is not to be found in Wilson's Dictionary.

39—Pancha Tantra.

40—There must be some difference of meaning between सम्भाषा and संलाप; but the Editor is not sure of having accurately rendered the latter word.

Line 250—After अवदत् the MS. has मित्र किमनेन पृष्टेन "friend, why ask this?"

41—Pancha Tantra, ii. 141. In verse 23 of the Introduction, the words यस्य तस्य require to be taken together; and in order to give an intelligible meaning to this verse, the relatives and correlatives must be similarly taken together. The Pancha Tantra (ii. 134, etc.) has three apposite ślokas, so illustrative of this passage, that they have been here subjoined.

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम्।
तथा पुराकृतं कर्म कर्तारमनुविन्दति॥
शतसहस्रयानेन गच्छन्तमनुगच्छति।
नराणां प्राकृतं कर्म तद्वत् कर्म महात्मनः॥
यथा छायातपौ नित्यं सुसम्बद्धौ परस्परम्।
एवं कर्म च कर्ता च संश्लिष्टावितरेतरम्॥

"As amongst thousands of milch cows a calf finds [his] mother; so a deed committed a long while ago finds out the doer.

"An ignoble act of men follows [the doer] going through a hundred thousand transmigrations: in like manner the act of a magnanimous [man].

"As shade and light are always closely united the one with the other; in like manner a deed and the doer stick close to each other."

The Editor has some doubt if he is correct in giving the meaning 'transmigration' to the word यान yāna, which, undoubtedly, is in many respects equivalent to गति gati. Perhaps the idea intended in the second of the verses is "on a journey amongst hundreds and thousands of men;" still the translation given above seems to receive confirmation from Manu, who, in chapter vi. verses 61, 62, 63, enforces serious attention to the transmigrations of the soul of man, as the effect of sin, and its glidings through thousands of krores (10,000,000) of uterine passages! (योनिकोटिसहस्रेषु सृतीश्चान्तरात्मनः).

42—A lexicon or encyclopædia, in six volumes folio, with a supplement, has been published at Calcutta in the Bengali character, by Rādhā-kānta Deb. The author's name is given as शातातपभृण्डभरत Śātātapa-bhriṇḍa-bharata: hence the work is called शातातपीयकर्मविपाक śātātapīya - karma - vipāka. Under the word कर्मविपाक karma-vipāka, 'maturity of acts,' is given a long and minute catalogue of the various diseases with which men are born, as the fruit of their conduct in a former birth or previous state of existence; declaring also through how many future births these diseases will continue to afflict the sufferer ere they pass away. The expiatory gifts, whether of gold, silver, grain, cloth, etc. are all duly specified.

Those sinners whose crimes admit not of expiation (प्रायश्चित्तविहीनपापिनां) are invested with a body joined to the particular disease which is incidental to the sin, throughout each birth in Naraka; whilst other sins are expiated (शयं यान्ति) by the repetition of prayers (जप), worshipping of the gods, oblations (होम), gifts, etc.

The diseases with which those who have committed a महापातक mahā-pātaka, *i.e.* 'a crime of a very high degree, as killing a Brahman, stealing gold from a priest, drinking spirits, adultery with the wife of a spiritual teacher, and associating with persons who have committed these offences,' are first mentioned. These are कुष्ठ kushṭha, 'leprosy' (of which eighteen varieties are enumerated), राजयक्ष्मन् rāja-yakshman, 'pulmonary consumption,' प्रमेह prameha, 'urinary affection,' ग्रहणी grahaṇī, 'diarrhœa,' मूत्रकृच्छ्र mūtra-kṛichchhra, 'strangury,' अश्मरी aśmarī, 'stone,' कास kāsa, 'cough,' अतिसार atisāra, 'dysentery,' भगन्दर bhagandara, 'fistula,' दुष्टव्रण dushṭa-vraṇa, 'boil, sinus,' गण्डमाला gaṇḍa-mālā, 'inflammation of the glands of the neck,' पक्षाघात pakshāghāta, 'palsy, hemiplegy,' अक्षिनाशन akshi-nāśana, 'ophthalmia.' These diseases are said to afflict the offender throughout seven births or transmigrations.

The diseases consequent on crimes of a secondary character (उपपातक upapātaka), such as killing a cow, selling a daughter, atheism, etc. are—जलोदर

jalodara, 'dropsy,' यकृत् yakṛit, 'liver-disease,' प्लीहा plīhā, 'affection of the spleen,' शूल śūla, 'cholic,' व्रण vraṇa, 'ulcer,' श्वास śwāsa, 'asthma,' जीर्णज्वर jīrṇa-jwara, 'chronic fever,' छर्दि chhardi, 'vomiting,' भ्रम bhrama, 'vertigo,' मोह moha, 'syncope,' गलग्रह gala-graha, 'quinsey,' रक्तार्बुद raktārbuda, 'plethora, hemorrhage,' विसर्प visarpa, 'erysipelatous inflammation.' These diseases cleave to the transgressor during five births or transmigrations.

Diseases consequent on sins of a more ordinary character are—दण्डापतानक daṇḍāpatānaka, 'spasmodic contraction of the body, emprosthotonos,' चित्रवपुस् chitra-vapus (speckled-body), 'white or spotted leprosy,' कम्प kampa, 'tremor,' विचर्चिका vicharchikā, 'herpes, scab,' वल्मीक valmīka, 'elephantiasis,' पुण्डरीक puṇḍarīka, 'leprosy,' and others. These diseases arise during three births. Sins of a more serious character are visited with sorer maladies, as अर्श arśa, 'hemorrhoids,' and others of a compound nature.

The expiatory gifts are next mentioned; and as a general rule, if the gift be a cow, it is required that she be good-tempered, accompanied by her calf, and in full milk. If the gift be a male, it must be an ox, accompanied with white cloth and gold (शुक्लवस्त्रकाञ्चनसहितः śukla-vastra-kāṉchana-sahitah). If the gift be land, it shall be ground measuring ten nivartanas. A nivartana (निवर्तन) is a measure of land, 20 rods or 200 cubits square. In giving gold, the amount must be ten nishkas (निष्क), or a moiety thereof. If the gift be a horse, he must be good-tempered (सुशील su-śīla), accompanied by his trappings (उपस्कर upaskara). If the gift be a buffalo, it must be a female (महिषी mahishī), accompanied by weapons and gold (स्वर्णायुध swarṇāyudha). In the great gift of an elephant, it must be a male (गज gaja), with a pala (पल a certain weight) of gold.

In worshipping a god, there must be an offering of flowers 100,000 more or less (लक्षोच्चावचं lakshoch-chāvacham). In feeding Brahmans, there must be a provision of sweet condiment (मिष्टान्न mishṭānna) sufficient for a thousand Brahmans. In giving grain, the measure must be sixty kharīs (खरी). In giving cloth, a couple of pieces of woven silk (पट्टवस्त्रद्वयं paṭṭa-vastra-dwayam), imbued with camphor.

Instructions are afterwards laid down respecting the mode in which expiation (प्रायश्चित्त prāyaśchitta) is to be performed, including due worship to the gods, suitable entertainment to the Brahmans, and sundry other particulars, too numerous to be repeated in this place.

43—Chāṇakya. Manu, vii. 213.

46—Instead of गुणानां some copies read बलानां.

51—Pancha Tantra, ii. 19.

52—Bhartṛi Hari, and Pancha Tantra, ii. 20.

53—Pancha Tantra, ii. 21.

54—The MS. reads मुक्तितां गताः. If there be such a word as muktitā, it must mean 'a state of emancipation.'

61—Pancha Tantra, i. 187, and Manu, iii. 101.

63—Compare with Matthew v. 45.

65—Compare with Hebrews xiii. 2.

Line 356—Touching the ground and touching the ears may be a mode of expressing abhorrence similar to the Jews throwing dust in the air (Acts, xxii. 23).

Line 357—The eleventh chapter of Manu contains an account of the various modes of expiation ordained by the Hindu lawgiver.

Before Verse 66, the MS. has the following:

अहिंसा परमो धर्मः अहिंसा परमा गतिः ।
अहिंसा परमा प्रीतिस् त्वहिंसा परमं पदम् ॥

"Harmlessness [is] the chief duty. Harmlessness [is] the most excellent way. Harmlessness [is] joy supreme. Harmlessness [is] a lofty station."

67—Manu, viii. 17.

69—This verse is somewhat obscure; but the general sense has doubtless been given. In some copies the second hemistich reads,

शक्यते नानुमानेन परो ऽपि परिवर्णितुम्

but this version is still more unsatisfactory.

Line 381—The MS. reads मम प्राणाधिको बन्धुः "my more-than-life-valued friend."

73 and 75 are from Chāṇakya.

After Verse 76, the MS. has the following. The metre is Āryā.

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसन्तोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुनानां निष्कारणवैरिणो जगत् ॥

"Deer, fishes, and virtuous men, whose condition in life has been fixed amongst herbage, in the waters, and in contentment, have enemies without cause,—a world of hunters, fishermen, and malevolent whisperers."

79 and 84 are from Chāṇakya.

90—Pancha Tantra, iii. 23.

91—From Chāṇakya and Bhartṛi Hari.

"Which like the toad, ugly and venomous,
"Wears yet a precious jewel in his head."
—*As You Like It*, Act ii. Scene i.

93—Pancha Tantra, ii. 46.

Line 456—The MS. has विवरद्वारि vivara-dwāri, 'at the entrance of the hole.'

94—Pancha Tantra, ii. 36.

95—Pancha Tantra, ii. 35.

105—Pancha Tantra, i. 364.

106—Pancha Tantra, ii. 128.

107—Chāṇakya. Instead of नासमीक्ष्य some copies read मा ऽसमीक्ष्य implying 'dissuading or forbidding.'

109, 110, and 113 are from Chāṇakya

121—The MS. has प्रहसनं 'loud laughter.'

122—Manu, ix. 13.

123—Pancha Tantra, i. 154.

127—Chāṇakya.

128—Manu, ix. 3.

129—Manu, ii. 215.

130—Pancha Tantra, i. 199.

132—Pancha Tantra, ii. 131.

133—Pancha Tantra, ii. 92.

134—Pancha Tantra, i. 3.

After Verse 135 the MS. has—

दारिद्र्येणाभिभूतस्य पञ्च नश्यन्ति देहिनः।
लज्जा शौचं तथाचारः सत्यं धर्मश्च पञ्चमः॥

"Five [virtues] of a human being when overwhelmed by poverty, perish—shame, purity, good conduct, truth, and fifthly, religion.

137—Bhartṛi Hari.

138—Chāṇakya.

142—Bhartṛi Hari. "Aut Cæsar, aut nullus."

153—Pancha Tantra, ii. 162.

156—For वाह्यमानस्य the MS. has बाध्यमानस्य 'being tormented.'

159—Chāṇakya, and Pancha Tantra, iii. 81.

161—Pancha Tantra, v. 21.

162—For मधुरे the MS. has रसवत् 'delicious.'

165—Pancha Tantra, ii. 157.

The MS. here inserts a śloka—

आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्यो ऽपि गरीयसः।
एकैव गतिर् अर्थस्य दानम् अन्या विपत्तयः॥

"Of wealth acquired by hundreds of laborious efforts, [and] more precious even than life, [there is] but one way of disposal—distribution. Misfortunes [are] the others. Nearly the same as Verse 173.

169—Pancha Tantra, iii. 97.

173—Bhartṛi Hari, and Pancha Tantra, ii. 159.

186—Pancha Tantra, ii. 130.

187—For समायुक्तौ the MS. has परिष्वक्तौ 'surrounded, embraced.'

189—Pancha Tantra, ii. 122.

193—Pancha Tantra, ii. 167.

194—Pancha Tantra, i. 449.

Line 781—The MS. has सर्वदाश्रयणीयगुणो ऽसि.

206—Chāṇakya. The Vaṭa or Burr-tree—

"The fig-tree: not that kind for fruit renowned,
"But such as at this day, to Indians known,
"In Malabar or Deccan spreads her arms
"Branching so broad and long, that in the ground
"The bended twigs take root, and daughters grow
"About the mother tree, a pillar'd shade
"High overarched, and echoing walks between;
"There oft the Indian herdsman, shunning heat,
"Shelters in cool, and tends his pasturing herds
"At loop-holes, cut through thickest shade."
—*Paradise Lost*. Book ix., line 1100.

209—Bhartṛi Hari.

212—Chāṇakya.

213—Pancha Tantra, iii. 154. The second hemistich reads thus in the MS.—

अग्निसाक्षिकमर्यादो भर्ता हि शरणं स्त्रियः॥

"For the refuge of a woman [is] a husband, to whom conjugal fidelity has been pledged in the presence of the sacred fire."

218—Compare with Manu, vii. 22.

220—Pancha Tantra, ii. 187.

221—Pancha Tantra, ii. 190.

223—For आवृत्ति the MS. has आवर्ति; and for दशान्तराणि, दशाफलानि daśā-phalāni.

224—Pancha Tantra, ii. 192.

225—Pancha Tantra, ii. 194.

227—Chāṇakya, and Pancha Tantra, ii. 144.

SEPARATION OF FRIENDS.

1—Pancha Tantra, i. 1.

3—Chāṇakya. The sovereigns of India in the olden time pretended to derive their origin from the sun and moon. Hence one dynasty is called सूर्यवंश

sūrya-vanśa, and another चन्द्रवंश chandra-vanśa. A full account of these genealogies may be seen in Professor Monier Williams' "Indian Epic Poetry."

8—Manu, vii. 99.

After Verse 8, the London edition has

अलब्धमभीप्सतो ऽनुयोगादर्थप्राप्तिरेव ।
लब्धस्याप्यरक्षितस्य स्वयं भवति विनाशः ॥

"From the exertion of one wishing to obtain what has not been gained, [results] the acquisition of wealth. The loss of [property] although acquired, [if] not taken care of, ensues of itself."

The sentiment is plain enough, but some emendation in the metre is needed.

The learned Dr. Lassen has suggested the following, being partly his own composition:

अलब्धमलिप्सतो ऽनुद्योगादर्थस्य नाप्तिरेवास्ति ।
लब्धस्यारक्षितस्य धनस्य भवति स्वयं नाशः ॥

The MS. has

अलब्धमनिच्छतो ऽन्यमर्थयोगादर्थप्राप्तिरेव च ।
लब्धस्यावरक्षितस्य स्वयमर्थस्य विनाशः ॥

11—Chāṇakya and Pancha Tantra, i. 22.

The MS. has a couplet inserted before Verse 12—

किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः ।
प्रायेण हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥

"What can a wise man do, being urged forward by his acts, (that is, by his destiny, the fruit of actions done in former births)? for the mind, for the most part follows [or obeys] the actions of men."

12—The MS. reads तदेवास्य tad evāsya.

Line 964—After परित्यज्य the MS. has वृषभान्तरं धुरि नियोज्य "yoking another bull to the pole."

16—Pancha Tantra, i. 24.

Line 973—The MS. has राज्यखण्डसुखं.

17—Pancha Tantra, i. 25.

18—Pancha Tantra, i. 296.

19—Some copies have तदर्धेन tad-ardhena, 'with a moiety thereof.'

After Verse 20, the London edition reads thus:

क्रीडन्ति भुजङ्गैः सार्धं रमन्ति परयोषितः ।
राजानमपि सेवन्ते अहो साहसिको नरः ॥

"They play with snakes. They enjoy others' wives. They even serve a king. Oh! the daring man."

25—Bhartṛi Hari.

27—Some copies as well as the MS. read वाहिणी thus making a complex compound, "the cortege of the lofty-poled white umbrella, elephant and horse."

28—Pancha Tantra, i. 26.

Line 1030—The MS. has निवृत्तो 'ceased.'

32—In the Mahā-bhārata (Ādi Parva, line 4405), Karṇa is described as worshipping the sun आपृष्ठ-तापात् ā-pṛishṭha-tāpāt, 'to the scorching of [his] back.'

33—Pancha Tantra, i. 27.

35—Pancha Tantra, i. 28.

39 and 40—Bhartṛi Hari.

41—Pancha Tantra, i. 29. Instead of प्रथितं the MS. has प्रथितैः; and for अभज्यमानं it reads अ-भग्नमानं. See Manu, vii. 21, and Genesis, xv. 11.

42—For विषयैर् the MS. has समयैर्.

44—The MS. has सुखेन 'with ease.'

Line 1076—After सर्वस्य the MS. adds भाजनम्.

46—Pancha Tantra, i. 49.

47—Manu, viii. 26. Pancha Tantra, i. 50.

51—Pancha Tantra, i. 78.

55—Pancha Tantra, i. 41.

59—Pancha Tantra, i. 70. For प्रयुक्तां the MS has प्रयुक्ताः.

Line 1135—After राजाह the MS. has दक्षिणपाणिना परिमृज्य बहुमानपुरःसरम् अब्रवीत् 'having stroked with [his] right paw, said very respectfully.'

After Line 1137, the London edition has the following. The metre is Vasantatilaka.

येश्राहवेषु शतशस्त्रनिपातभिन्ना
मानाङ्गतुङ्गसुरभिः सततार्चिता भूः ।
तेषामपि प्रभुसमीपमुपागतानां
वाचः स्खलन्ति गुरुसाध्वसभावभिन्नाः ॥

"And the words even of those by whom the ever-adored earth, the bulky and the tall Surabhi (cow of plenty granting every wish) had been furrowed by the fall of hundreds of weapons in battles, [when] come into the presence of a monarch, falter, being broken (unconnected, incoherent) through depressing emotions of awe."

For अर्पित arpita, अर्चित has been substituted.

राजनि विदुषां मध्ये वरसुरतानां समागमे स्त्रीणां ।
साध्वसदूषितहृदयो वाक्पटुरपि कातरो भवति ॥

"He whose heart is tainted with fear, although eloquent in speech, becomes confused before a king, in the midst of the learned, [and] in the company of women well-inclined for a husband."

65—Pancha Tantra, i. 81.

After Line 1140, the London edition has

यस्य ये च गुणाः सन्ति विकसन्ति न ते स्वयम्।
न हि कस्तूरिकामोदं सुपथेन विभाव्यते ॥

'And whatever be the qualities of any one, they display not themselves spontaneously; for the fragrance of musk is not perceived along a good road." Perhaps the meaning intended, although at the first glance not very obvious, is this: that many shining and useful qualities are apt to lie dormant, until called forth on some special and trying occasion; as it is only in rugged and secluded spots, and not on the open highway, that the musk-deer of Tartary, by sharp scrubbing against the pointed rocks, squeezes out the musk secreted in his navel-bag.—It must be acknowledged that in Wilson's Dictionary, मोद् is given as a masculine noun.

66—For क्रयविक्रयवेलायां the MS. has यथैवास्तु तथैवास्तु 'be that, however, as it may.'

67—Bhartṛi Hari.

Line 1145—The MS. has सविशेषेणैव.

68—Pancha Tantra, i. 90. The MS. has परिहीयते.

69—The MS. has नियुज्यन्ते 'are employed.'

70—Pancha Tantra, i. 82.

71—Pancha Tantra, i. 85.

74—Pancha Tantra, i. 124.

75—Pancha Tantra, i. 110.

76—Instead of प्रामाण्यात् the MS. has प्राधान्यात् 'supremacy.'

Line 1184—After कर्तव्यम् the MS. has किन्तु करटकादयोऽपि श्रीमत्प्रभुचरणानां मत्सेवकाः सन्ति तेनाहूय सन्तोषवस्त्रादिकं दत्त्वा यथाकार्यें नियुज्यन्ताम्। यस्माद्द् etc. "But Karaṭaka and the rest are my [fellow] servants of the glorious feet of your Highness; therefore having called [them], and given garments, and the like as a gratuity, let them be employed in what is proper to be done."

80 and 81—Manu, vii. 11, 8.

Line 1211—After बभूव the MS. adds, ततोऽसौ आहाराभावेन दधिकर्णो दुर्बलोऽवसन्नो बभूव। "Then Dadhi-karṇa, enfeebled by want of food, sank."

87—Pancha Tantra, i. 115.

94—Instead of मोषणं the MS. has पोषणं 'nourishing, cherishing.'

108—Pancha Tantra, iii. 245.

Line 1337—After महानुभावः, the London edition has the following:

रजनीचयनाथेन खण्डिते तिमिरे निशि।
यूनां मनांसि विव्याध दृष्ट्वा दृष्ट्वा मनोभवः ॥

"The god of love looking [and] looking through the darkness, dispelled at night by the moon, pierced the hearts of young men."

It is known, only too well, that this edition swarms with errors; hence the Editor is doubtful about रजनीचयनाथ, a word not to be found in Wilson's Dictionary. The context, however, seemed to demand the translation which is here given.

111—Pancha Tantra, i. 98. Manu, viii. 86.

Line 1355—After प्रबोधितवान्, the London ed. has the following:

मधुरसस्य वाचि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलम्।
अत एव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते ॥

"And the flavour of honey [is] in women's speech; in [their] heart the most deadly poison only. Hence the nether lip is sipped, [but] the heart is thumped with blows of the fist."

After Verse 112, the MS. has the following—

पीडिताऽपि हि या बुद्धिर् वर्धते न तु हीयते।
सा बुद्धिर् जगदानन्दा तारिणी शुभकारिणी ॥

"The intellect which, although pressed down, waxes stronger and is not lost, that intellect is the rejoicing of mankind, enabling [its possessor] to surmount [difficulties], and is productive of happy results."

114—Pancha Tantra, i. 53.

115—The MS. has अवशगाः 'disobedient.'

116—In the first hemistich the MS. reads thus: गुणाश्रयं कीर्तिमयं स्वकान्तं रत्नं विधेयं सधनं रतिज्ञम्

Line 1387—After रचितः the MS. has as follows—

यो ददाति सहस्राणि गवां अश्वशतानि च।
तत्फलं भीतिसन्त्रस्ते रचिते शरणागते ॥

"When a refugee scared with fears is protected, the reward is that to which one who gives away thousands of kine and hundreds of horses [is entitled]." See a note on Verse 18 of the "Acquisition of Friends."

118—Chāṇakya.

119—Pancha Tantra, i. 233.

120—Chāṇakya.

121—Pancha Tantra, i. 245.

In line 1422, the MS. has राज्ञः पुत्रः, a reading more strictly in accordance with grammatical rules.

125—It would appear that death by decapitation was considered more ignominious than suicide.

126—Mudrā-Rākshasa, Act iv.

127—Pancha Tantra, i. 270.

128—The MS. has the following: विदग्धस्य च भक्तस्य 'and of an intriguing follower.'

130—Pancha-Tantra, i. 271. The MS. reads नेच्छते तु कः।

131—Pancha Tantra, i. 272.

133—Pancha Tantra, i. 273.

137—This may have been a tried experiment.

138—The MS. has सेकेन 'with a watering.' Probably the anchar-tree (arbor toxicaria), growing in the eastern extremity of the island of Java, is here spoken of.

139—Pancha Tantra, i. 269.

145—The MS. has आदानस्य प्रदानस्य.

147—Chāṇakya. All the copies read अश्वतरी, which, as a feminine noun, means a she-mule; in the masculine it also signifies, besides a mule, 'one of the Nāgas or serpent-race inhabiting Pātāla.' What is here said of the अश्वतरी, is also asserted of the कर्कटी or female crab. Draupadī, in her indignant expostulation with the ravisher Jayad-ratha, alludes to this popular superstition of the crab dying upon depositing her young:

यथा च वेणुः कदली नलो वा फलत्यभावाय न भूतयेत्मनः।
तथैव मां तैः परिरक्ष्यमाणामादास्यसे कर्कटीव गर्भम्॥

"And as the bambu, the plantain, or the reed beareth fruit to the annihilation, not to the benefit of itself; even so wilt thou take me away, being rescued by those [Pāṇḍava princes] as the she-crab [conceives] an embryo."—*Selections from the Mahābhārata*, by the Editor, Page 72.

In the first hemistich there is an anomaly both in Sandhi, and in metre. In the "Gulistān," the Persian poet Sāadi declares that the young of the scorpion eats its way out through the mother's entrails.

148—In speaking of this feeble but conceited little bird, the Pancha Tantra has a line (i. 357)

उत्क्षिप्य टिट्टिभः पादौ शेते भङ्गभयाद्दिवः

"The Sandpiper lies on his back having his feet upraised, from apprehension of the falling of the sky."

Line 1516—After गतः। the MS. has तं प्रणम्य विज्ञप्तो नाथ तवाश्रितस्य मम परिभूय समुद्रेण बलाद् अण्डान्यपहृतानि।

Line 1520—After अज्ञात्वा इत्यादि the London edition has

शास्त्रातिक्रममज्ञात्वा वैरमारभते द्विषः।
स पराभवमाप्नोति समुद्रमिव टिट्टिभात्॥

"He [who] ignoring a violation of the commandment, commences hostility against an enemy, meets with a defeat like the Sea from the Sandpiper."

151—Pancha Tantra, i. 295.

152—Pancha Tantra, i. 162.

155—Pancha Tantra, i. 310.

Line 1553—The MS. has प्रमेयः instead of प्रयत्नः.

159—Pancha Tantra, i. 315.

160—Pancha Tantra, i. 317.

After Verse 162, the MS. has the following—

अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्वर्तितं
स्थले कमलरोपणं सुचिरमूषरे वर्षितम्।
श्वपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापः कृतस्
तदन्धमुखमण्डनं यदबुधे जने भाषितम्॥

"What is spoken to a stupid person [is as] a cry made in the wilderness; a corpse perfumed; planting a lotus in dry soil; raining a long while on salt land; a cur's tail bent down; a whisper made in the ear of the deaf; adorning the face of the blind."

166—Pancha Tantra, i. 313.

169—Pancha Tantra, i. 344.

182—Pancha Tantra, i. 472.

183—Bhartṛi Hari. Pancha Tantra, i. 473.

WAR.

4—Pancha Tantra, i. 434.

5—Instead of स्थानभ्रष्टा ययुः the MS. has स्थानभ्रंशं ययुः "experienced the destruction of [their] habitations."

Line 1667—पटल signifies 'a roof'—

"And now the thickened sky
"Like a dark ceiling stood."
—*Paradise Lost*, Book xi. line 742.

Line 1673—After उपशमः the London edition has अनन्तरम् एकवानरेणोक्तम्।

शुचीमुखा दुराचारा मूर्खाः पण्डितमानिनः।
अशक्ता गृहकरणे शक्ताश्च गृहभञ्जने॥

"Immediately one monkey spoke—

"Fools fancying themselves wise, with clean faces,

but of wicked practice, unable to build a house, but able to demolish a house."

If the first be really the word intended, it should have been with a short vowel, शुचि.

9—Pancha Tantra, iv. 52.

10—Chāṇakya.

14—Pancha Tantra, iii. 79.

15—Pancha Tantra, iii. 80.

19—Instead of चैव the MS. has चौरः 'a robber.'

21—So deeply ingrained and inveterate is the dark hue of the poison, that it cannot be got rid of even by Mahā-deva himself!—The Bengali Translator, using the figure prosopopæia, says that the black hue of the poison has no desire for the comeliness of Śiva's fair complexion.

22—The ridge of submarine rocks stretching from Cape Comorin across to Ceylon, is said to have been once a causeway or bridge made by the monkey (barbarian?) allies of the semi-divine hero Rāma.

26—Pancha Tantra, iii. 203.

30—Pancha Tantra, iii. 186.

33—Manu, v. 151.

36—The MS. reads व्यसनीशो 'a dissolute ruler.'

38—The MS. reads तीर्थाश्रमे गुरुस्थाने.

Line 1842—The MS. has राजकुले 'in the king's family.'

40—Instead of इत्यात्मना द्वितीयेन the MS. has एवं मन्त्रिद्वितीयेन 'thus accompanied by the minister.'

43—Manu, vii. 198.

51—Pancha Tantra, iii. 20

53—Manu, vii. 74.

62—Instead of दहत्यन्तर्गतश्चैव the MS. has दहत्यन्तर्गतप्राणान् 'consumes the inner vitals.'

67—Chāṇakya.

69—Pancha Tantra, i. 257.

73—स्वामी. This word, which in classical Sanskṛit means 'owner,' 'proprietor, 'master,' or 'lord,' seems in later times to have acquired a more extended signification, answering in some measure to an amulet or charm. Whether the Hindu rajas of antiquity, when they went forth to war were accustomed to carry a tutelary deity or Palladium, as the sons of Eli bore the ark of the LORD on one occasion when going forth to battle with the Philistines, the Editor has not been able to ascertain

84—Manu, vii. 192.

85—Manu, vii. 195.

98—In the first hemistich the MS. has परराष्ट्राभिवाहनात्; and in the second वर्धितं तद् धनं भवेत्. The Editor would have been happy if the MS. had thrown a little light on several of the foregoing verses; in this part, however, it is confused, almost unintelligible, and altogether unserviceable.

Line 2065—After प्रहितः, the MS. has the following couplet, inserted apparently for the purpose of causing a break in the continuity of the prose:

झाङ्काराल्लक्ष्यते वृक्षः स्पर्शनाल्लक्षिता तनुः ।
वचोभिर् लक्ष्यते जन्तुस् तडिद्भिर् लक्षिता दिशः ॥

"From an obscure sound (as that of the rustling of leaves, or the creaking of branches) a tree is discerned: a body is perceived from touching: by words (by the voice) a living being is discovered: by lightnings the regions of the sky become visible."

In line 2093 the MS. reads षोडशेन 'with a sixteenth.'

103—These lines in praise of betel, which seems to be as general a favourite in the East as the cigar is with the inhabitants of the Western nations, are probably extracted from some old medical work.

Line 2094—The MS. has मत्युत्कर्षेण 'by elevation of mind.'

109—For मोहात् the MS. has लोभात् 'avarice.'

118—The MS. reads छायां 'splendour, lustre,' instead of श्रियं.

120—Although the MS. has शक्यतमाः, the feminine plural of the superlative, still there seems no need for changing the present reading. शक्य 'able,' giving a passive signification to the Sanskṛit infinitive, is for the most part made to agree in gender with the noun; as in Manu, ii. 217.

न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ।

"A requital thereof cannot be made even by hundreds of years (of dutiful behaviour.)"

The rule, however, is by no means absolute or universal; for in the drama of "Śakuntalā" (edition of Professor Monier Williams, page 104) शक्यं is in the neuter, although the word it agrees with (पवनः) is masculine. So, in the Rāmāyaṇa, शक्यं अञ्जलिभिः पातुं वाताः "The breezes are able to be quaffed by the hollow palms of the hands."

121—Pancha Tantra, iii. 244.

123—Chāṇakya.

Line 2170—After उपदिश्य the MS. has त्वं चास्माकं पितामहतुल्य इति 'and seeing that thou art equal to our paternal grandsire.'

125—Pancha Tantra, i. 143.

130—The MS. has परस्पराङ्गाः 'body to body' (shoulder to shoulder).

139—The MS. has the following:

वनाद् विनिर्गतः सिंहः स्थले ऽपि स्याच्छृगालवत् ।

Line 2226—Instead of विधीयताम् the MS. has निर्वाहय 'carry out, perform.'

After Verse 152, the MS. has the following—

कस्य स्वर्गश्रियो वश्याः कस्य चैन्द्रं पदं भुवि ।
कं देवा बहु मन्यन्ते सङ्ग्रामे मरणादृते ॥
सङ्ग्रामे मरणं पुण्यं गयायां मरणे तथा ।
गङ्गायां मरणे मोक्षः सङ्ग्रामे मरणं सुखम् ॥
यदि वस्तुं मनः पुंसां स्वर्गस्त्रीभिः समं चिरात् ।
अपरां सुखितां कृत्वा सङ्ग्रामे म्रियतां तदा ॥

"To whom are the glories of Paradise put under subjection? and whose position on earth is equal to that of Indra? Whom except after a death in battle, do the gods greatly honour?

"Dying in battle [is] meritorious: so [is there] merit in dying at Gayā. In dying in the Ganges [there is] beatitude. Dying in battle [ensures] bliss.

"If men have a mind to dwell for a long while with females of Paradise, enjoying supreme felicity, then let death be found in battle."

153—For समाहताः the MS. has समीरिताः, a more expressive term.

PEACE.

4—Pancha Tantra, i. 358.

5—Pancha Tantra, i. 320. The story of the Three Fishes, occupying twenty ślokas, is told in the Mahā-bhārata (Śānti Parva, Āpad-dharma, line 4889). The first fish is there named दीर्घकाल, 'Long-time;' the second उत्पन्नप्रतिभ, 'Ready-wit;' and the third दीर्घसूत्र, 'Procrastinator.'

7—This verse was given before in Mitra-lābha, 124; and the same is the case with several other verses as the book draws towards the close. It would seem as if Vishṇu-Śarma's stock of quotations was becoming exhausted; rather, however, than omit the citation of an apposite stanza, the author makes no scruple of repeating himself.

Instead of Verse 7, the London edition has the two following stanzas:

नैतावत् समवेक्षन्ते न चावयवनिश्चयम् ।
सुरूपं वा कुरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥

"They carry not their observations so far as to examine the limbs, or whether he be well-favoured or ill-favoured. 'He is a man,'—and they gratify their desires."

शास्त्रं सुचिन्तितमपि प्रतिचिन्तनीयं
आराधितो नरपतिः प्रतिशङ्कनीयः ।
अङ्के स्थिता ऽपि युवतिः परिशङ्कनीया
शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वम् ॥

"A statute of law, though it has been ever so well considered, is still to be re-considered. A king, who has been propitiated, is still to be apprehended. A young woman, although seated in the lap, is altogether to be suspected. Whence then is [this] fascinating power in a legal ordinance, in a prince, and in a young woman?"

10—Pancha Tantra, i. 454.

Line 2369—The MS. has मुनिकुमारः 'a youth of a hermit.'

15—Pancha Tantra, i. 237.

Line 2403—The MS. has—स कुलीरः सुदृढं वकं भक्षणोद्यतं तस्य ग्रीवायां विधृत्य तस्थौ । अनन्तरं स वकः कृतानेकयत्नः कुलीरं त्याजयितुम् असमर्थो ममार । "The Crab having seized very firmly by his throat the Crane prepared to devour [him], stood still. Afterwards the Crane, making many efforts, [but] unable to force the Crab to quit his hold, expired." Although diffusiveness is, in general, regarded by critics as an argument against the antiquity of a manuscript; still, it cannot be denied that a little amplification now and then, may be considered an improvement on the brevity and baldness of the older readings.

Line 2417—Instead of द्वन्द्वं the MS. has कलकलं 'clatter, hurly-burly.'

Line 2419—The MS. has more fully, ततो भाण्डभञ्जनजनितशब्देन जाग्रता कुम्भकारेण "by the potter awaking up through the noise caused by the breaking of the pots."

20—Instead of प्रकीर्णस्यैव दन्तिनः the MS. has विक्षिप्तस्य च वाजिनः "and of a restive steed."

The story of Sunda and Upasunda (line 2438) is not found in every MS. The style of this short fable is

somewhat lofty, differing widely from the usually simple and unpretending character of the prose in the Hitopadeśa. The story is told in the Mahā-bhārata, Ādi Parva, chapter 208, and line 7613. The two brothers Sunda and Upasunda are there said to be sons of the Asura Nikumbha, who was himself son of Hiraṇyakaśipu. The penances and tortures to which these Titans subjected themselves are described as being of the most severe kind: such as wearing matted hair, and bark-clothing; besmearing their bodies with dirt; feeding on air; offering their own flesh in sacrifice; standing on tip-toe, with arm uplifted, and not winking their eyes. In short, so intense was the severity of these self-inflicted torments, that even the Vindhya mountain, the scene of their ascetic discipline, is said to have emitted volumes of smoke; a wondrous spectacle, says the writer. The gods, as usual, becoming alarmed and uneasy, had recourse to their customary method of breaking their penance—that of despatching beautiful women, and other alluring objects, as jewels and the like. When these devices had all failed, Brahmā appeared to them, and desired them to choose a boon. They begged they might be made perfect in the use of arms, and in magic; and be endued with the faculty of assuming any shape at will, and rendered immortal. This last request, the boon of immortality, however, was not bestowed; still, a promise was given that they could receive no injury from any one save from themselves. They then began forthwith to run riot, taking forcible possession of Swerga, smiting and slaying the Yakshas and Rakshas, and other denizens of Indra's paradise. When matters had proceeded to such fearful extremities, Brahmā instructed the divine artist Viśwa-karma to form a female of exquisite beauty, whom he named Tilottamā. She was then sent to inflame the passions of Sunda and Upasunda; and in this errand she proved successful. The sequel of the story coincides with the Hitopadeśa.—Touching Śiva and Pārvatī, the Mahā-bhārata is silent; although in some versions of the Hitopadeśa it is said that a female resembling Pārvatī, not the goddess herself, was bestowed by the incensed deity. अथ भगवता क्रुद्धेन वरदानस्यावश्यकतया विचारमूढयोस्तयोः पार्वतीव निर्मायान्या स्त्री प्रादायि·

27—Instead of सत्यो ऽनुपालयन् सत्यं some copies have व्याहृतिं प्रापयन् सत्यः

30—Pancha Tantra, iii. 57.

31—Pancha Tantra, iii. 22.

32—Instead of प्रतापादेव भज्यते the MS. has प्रभावादेव युध्यते. Utrum horum mavis accipias.

33—Pancha Tantra, iii. 10.

52—Pancha Tantra, iii. 24.

Line 2522—Instead of भूत 'become, taken place, recent,' the MS. has भूमि 'country, territory.'

Line 2545—The MS. tells the story somewhat differently: पुनर्द्वितीयेन धूर्तेन क्रोशमात्रावस्थितेन तदेवोक्तम्। तदाकर्ण्य स ब्राह्मण उवाच। नैव श्वा इत्यभिधाय किञ्चिदुद्विग्नमनसा तं छागं भूमौ निधाय मुहुर्निरीक्ष्य किमित्येतस्य यज्ञाङ्गभूतछागस्य श्वापदोपन्यासं करोति ज्ञातमेतत्। बर्बरो ऽयं अल्पबुद्धिश्च। पुनः स्कन्धे कृत्वा चलितः। पुनः कियति दूरे तथैव स्थितेन धूर्तेन सस्मितमुखेनाभिहितः। रे रे ब्राह्मण किमिति त्वया श्रोत्रियवेशधारिणा ऽसौ चाण्डालस्पर्शकः कुक्कुरः

Line 2552—For सार्थात् the MS. has यूथात्.

59—Pancha Tantra, iv. 16.

61—Pancha Tantra, i. 322.

65—Pancha Tantra, iii. 247.

66—Chāṇakya.

73—In the MS. the first hemistich reads thus: व्रजमानो यथाध्वानं छायामाश्रित्य विश्रमेत्।

86—The MS. has आर्तानां for अस्त्राणां.

88—Manu, vi. 66.

104 and 108—Chāṇakya.

AN EXPLANATION

OF THE

ABBREVIATIONS USED IN THE VOCABULARY.

nom.	... nominative, or 1st case.
acc.	... accusative, or 2nd case.
ins.	... instrumental, or 3rd case.
dat.	... dative, or 4th case.
abl.	... ablative, or 5th case.
gen.	... genitive, or 6th case.
loc.	... locative, or 7th case.
voc.	... vocative, or 8th case.
sin.	... singular number.
du.	... dual.
pl.	... plural.
m.	... masculine.
f.	... feminine.
n.	... neuter.
cr.	... crude or uninflected state.
s.	... substantive.
adj.	... adjective.
pron.	... pronoun.
pers. pron.	... personal pronoun.
rel. pron.	... relative pronoun.
dem. pron.	... demonstrative pronoun.
interr. pron.	... interrogative pronoun.
pronom.	... pronominal.
vb.	... verb.
par.	... parasmai-pada.
ātm.	... ātmane-pada.
cl.	... class or conjugation.
caus.	... causal form.
pers.	... person.
pres.	... present.
pot.	... potential.
imp.	... imperative.
pret.	... preterite.
fut.	... future.
inf.	... infinitive.
pass.	... passive.
part.	... participle.
agt.	... agent, noun of agency, or verbal adjective.
prep.	... preposition.
comp.	... compounded.
ind.	... indeclinable.
abst.	... abstract.
obs.	... observe.
compar.	... comparative.
superl.	... superlative.
irreg.	... irregular.
indef.	... indefinite.

VOCABULARY.

अ as in "America."

अ a, *ind.* No, not (A privative, prohibitive, diminutive or depreciating particle, prefixed to words beginning with consonants.)

अंश anśa, *s.m.* Share, portion. **अंशेन** anśena, *ins.sin.*

अकथयत् akathayat, *3d pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **कथ** kath, *10th cl. par.* Tell, relate, narrate.

अकरवम् akaravam, *1st pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *8th cl. par.* Do, make. **अकरोत्** akarot, *3d pers. sin.*

अकर्णधारा a-karṇa-dhārā, *nom. sin. f.* BAHUV. Without a steersman, destitute of a helmsman.

अकस्मात् a-kasmāt, *ind.* Without a why, wherefore, cause, or reason. Suddenly, unexpectedly.

अकारण a-kāraṇa, *s.n.* Absence or non-existence of a cause. Used adverbially, Causelessly.

अकार्य a-kārya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, with **अ** a, *priv.*), Not to be done, or improper to be done. **अकार्यम्** a-kāryam, *acc. sin. n.* **अकार्यतस्** a-kāryatas, *ind.* By doing what should not be done.

अकाल a-kāla, *adj.* Out of season, unseasonable. *s.m.* Unseasonable time. **-ले** -le, *loc. sin.*

अकालकुसुम a-kāla-kusuma, KARM. A flower budding or blossoming out of season. **-मानि** -māni, *nom. pl. n.*

अकालसह a-kāla-saha, *agt.* Unable to hold out for any time. **-सहम्** -saham, *nom. sin. n.*

अकीर्तिकर a-kīrti-kara, *agt.* Disgraceful, inglorious, humiliating. **-करम्** -karam, *nom. sin. n.*

अकुत्सित a-kutsita (*pass. part.* of the *vb.* **कुत्स** kuts, Despise, revile, with **अ** a, *priv.*), Unreproached. **-ते** -te, *loc. sin. n.*

अकुल a-kula, *adj.* Low, mean, of no family. **अकुलेन** a-kulena, *ins. sin. m.*

अकुलीन a-kulīna, *adj.* Low, mean, of low origin, race, or family. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.* or *n.*

अकुशल a-kuśala, *adj.* Unlucky, inauspicious. **-लात्** -lāt, *abl. sin. n.*

अकृत्रिम a-kṛitrima, *adj.* Unfeigned, inartificial, natural, unsophisticated. **-मम्** -mam, *nom. sin. n.*

अकृपण a-kṛipaṇa, *adj.* Generous, not miserly. **-णस्** -ṇas, *nom. sin. m.*

अक्रियमाण a-kriyamāṇa (*part. pres. pass.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, with **अ** a, *priv.*), Not being done. **-णस्य** -ṇasya, *gen. sin. n.*

अक्षत a-kshata (*pass. part.* of the *vb.* **क्षण** kshaṇ, Kill, injure, with **अ** a, *priv.*), Unhurt, uninjured, unscathed; unnipped. **-तम्** -tam, *nom.* or *acc. sin. n.*

अक्षम a-kshama, *adj.* Unable, incapable. **-मस्** -mas, *nom. sin. m.* **-माणाम्** -māṇām, *gen. pl.*

अक्षय a-kshaya, *adj.* Imperishable. **अक्षयान्** a-kshayān, *acc. pl. m.*

अक्षयत्व a-kshayatwa, *abst. s.n.* (from **अक्षय** a-kshaya, *adj.* Imperishable) Indestructibility, exemption from waste or decay. **अक्षयत्वात्** a-kshayatwāt, *abl. sin.*

अक्षयलोक a-kshaya-loka, *s.m.* KARM. Heaven, the imperishable world or region. **-कान्** -kān, *acc. pl.*

अक्षर akshara, *s.n.* A letter of the alphabet. A syllable.

अखिल a-khila, *adj.* All, entire. **-लम्** -lam, *acc. sin. m.* or *n.*

अगद a-gada, *s.m.* A medicine. **-गदस्** -gadas, *nom.*

अगमत् agamat, *3d pers. sin. 3d pret.* of the *vb.* **गम** gam, *1st cl. par.* Go. **अगम्यस्** a-gamyas, *nom. sin. m.* (*fut. pass. part.* with **अ** a, *priv.*) Unattainable, impervious, inaccessible, unapproachable.

अगर्व a-garva, *adj.* Modest, humble, void of pride.

अगर्वस् a-garvas, *nom. sin. m.* **अगर्वम्** a-garvam, *nom. sin. n.*

अगाध a-gádha, *adj.* Deep, fathomless, bottomless.

अगुण a-guṇa, *s.m.* Absence of merit; demerit, defect.

अगुणशील a-guṇa-śīla, BAHUV. Worthless, of a bad disposition. **-लस्य** -lasya, *gen. sin. m.*

अगुप्त a-gupta (*pass. part.* of the *vb.* **गुप** gup, Conceal, *with* **अ** a, *priv.*), Unguarded. **अगुप्तम्** a-guptam, *nom. sin. n.*

अगोचर a-gochara, *s.n.* Unconsciousness. Non-concurrence. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.* **-रे** -re, *loc.*

अग्नि agni, *s.m.* Fire: always associated with the idea of the Deity presiding over it, and who is worshipped by the Hindus. **अग्निस्** agnis, *nom. sin.* **अग्निम्** agnim, *acc.* **अग्निना** agninā, *ins.* **अग्नेस्** agnes, *abl.* or *gen.* **अग्नौ** agnau, *loc.*

अग्र agra, *s.n.* The front, fore part, point, tip, summit, or extremity. **अग्रम्** agram, *acc. sin.* **अग्रेण** agreṇa, *ins.* **अग्रात्** agrāt, *abl.* **अग्रे** agre, *loc. ind.* Before, in presence of.

अग्रतस् agratas, *ind.* Before, in front, in the van. At the head. Beforehand.

अग्रहण a-grahaṇa, *s.n.* Non-taking, not securing. **-णम्** -ṇam, *nom. sin.*

अघातयत् aghātayat, *3d pers. sin. 1st pret.* of **घाति** ghāti (*caus.* form of the *vb.* **हन** han, Slay), He caused to be killed.

अङ्क aṅka, *s.n.* Flank, or part above the hips; lap. Embrace, hug, clasp. **अङ्कम्** aṅkam, *acc. sin.*

अङ्ग aṅga, *s.n.* A limb, member. The body. Branch. Department. Mind, understanding. **अङ्गम्** aṅgam, *nom. sin.* **अङ्गेन** aṅgena, *ins.* **अङ्गात्** aṅgāt, *abl.*

अङ्गद aṅga-da, *s.n.* A bracelet worn on the upper arm.

अङ्गना aṅganā, *s.f.* A woman.

अङ्गवाक्पाणिमत् aṅga-vāk-pāṇimat, *adj.* Endued with mind, speech, and hands. **-मता** matā, *ins. sin. m.*

अङ्गस्पर्श aṅga-sparśa, *s.m.* TATP. Touch of body, bodily contact. **-स्पर्शात्** -sparśāt, *abl. sin.*

अङ्गाङ्गि aṅgāṅgi, *ind.* Body and body, implying contact and co-operation.

अङ्गाङ्गिभाव aṅgāṅgi-bhāva, *s.m.* TATP. The reciprocal relation of the body and its members; of a whole and its appendages; of a chief and his followers, etc. **-भावम्** bhāvam, *acc. sin.*

अङ्गार aṅgāra, *s.m.* Coal, charcoal. **अङ्गारस्** aṅgāras, *nom. sin.*

अङ्गीकरोति aṅgī-karoti, *3d pers. sin. pres.* CHWI, (He) promises, or assents. **अङ्गीकृतवान्** aṅgīkṛitavān, *nom. sin. m.* of **-वत्** -vat, *indef. past part.* He proposed.

अङ्घ्रि aṅghri, *s.m.* Root of a tree. **अङ्घ्रिम्** aṅghrim, *acc. sin.*

अचल a-chala (not moving, immovable) *s.m.* A mountain. **-लस्** -las, *nom. sin.* **-लम्** -lam, *acc. sin.*

अचापल्य a-chāpalya, *abs.s.n.* (from **अचपल** a-chapala, *adj.* Not fickle) Firmness, steadiness, consistency. **-पल्यम्** -palyam, *nom. sin.*

अचिन्तयम् achintayam, *1st pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **चित** chit (**इ** i) *10th cl. par.* Think, reflect, consider, muse. **अचिन्तयत्** achintayat, *3d pers. sin.*

अचिन्ता achintā, *s.f.* Disregard, insensibility, the not thinking or brooding over.

अचिन्तित a-chintita (*pass. part.* of the *vb.* **चित** chit (**इ** i) Think, with **अ** a, *priv.*), Unthought of. **-तानि** -tāni, *nom. pl. n.*

अचिर a-chira, *adj.* Brief, short, momentary, not long. **अचिरेण** a-chireṇa, *ins. sin. m.* or *n.* or **अचिरात्** a-chirāt, *abl.* also used adverbially, Without delay.

अचेतन a-chetana, *adj.* Insensible, void of reason or feeling; unthinking, thoughtless. **-ने** -ne, *loc. sin. m.*

अज aja, *s.m.* A goat. **अजस्** ajas, *nom. sin.*

अजरामरवत् a-jarāmaravat, *ind. comp.* of the *adj.* **अजर** a-jara, *cr.* Undecaying, and **अमर** a-mara, *cr.* Undying, immortal, with the particle **वत्** vat, As, like, *subjoined.*

अजा ajā, *s.f.* A she-goat.

अजात a-jāta (*pass. part.* of the *vb.* **जन्** jan, Be born, with **अ** a, *priv.*), Not born, unborn.

अजातमृतमूर्खाणाम् a-jāta-mṛita-mūrkhāṇām, DWANDWA of the first species: *comp.* of **अजात** a-jāta, Unborn, **मृत** mṛita, Dead, and **मूर्खाणाम्** mūrkhāṇām, *gen. pl.* of **मूर्ख** mūrkha, *s.m.* A fool.

अजित a-jita (*pass. part.* of the *vb.* **जि** ji, Conquer with **अ** a, *priv.*), Unconquered, unvanquished.

अजितेन्द्रियस् a-jitendriyas, *nom. sin. m.* BAH. Whose passions are ungoverned; of unsubdued senses.

अजीर्ण a-jīrṇa, *s.n.* Indigestion. **अजीर्णे** a-jīrṇe, *loc. sin.*

अज्ञ a-gya, *adj.* Ignorant, unwise, foolish, stupid, senseless; a fool. **अज्ञस्** a-gyas, *nom. sin. m.* **अज्ञास्** a-gyās, *nom. pl. m.* **अज्ञान्** a-gyān, *acc. pl. m.*

अज्ञातकुलशीलस्य a-gyāta-kula-śīlasya, *gen. sin. m.*

BAHUV. *comp.* of **अज्ञात** a-gyāta, Unknown, **कुल** kula, Family, and **शील** śīla, *s.m.* Personal qualities, disposition, temper, character.

अज्ञातशीलस् a-gyāta-śīlas, *nom. sin. m.* BAHUV. Unknown as to character.

अज्ञात्वा a-gyātwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with **अ** a, *priv.*) Not knowing or discovering, not having known or discovered.

अज्ञान a-gyāna, *s.n.* Ignorance. **-नम्** -nam, *nom. sin. adj.* Ignorant, unwise. **अज्ञानेन** a-gyānena, *ins. sin. m.* **अज्ञानस्य** a-gyānasya, *gen. sin. m.*

अज्ञानतस् a-gyānatas, *ind.* Ignorantly, unwittingly, unknowingly, not of malice prepense.

अञ्चल an̲chala, *s.m.* The end or border of a cloth, veil, shawl, etc. **अञ्चले** an̲chale, *loc. sin.*

अञ्जन an̲jana, *s.n.* A collyrium or application to the eyelashes to darken and improve them ; a universal article of the Eastern toilet. Antimony, lamp-black, "soorma." **-नम्** -nam, *nom. sin.* **-नस्य** -nasya, *gen.*

अञ्जनवत् an̲jana-vat, *ind.* Like collyrium.

अञ्जलि an̲jali, *s.m.* The cavity formed by putting the hands together, and hollowing the palms; being in this form carried to the forehead, it forms the appropriate salutation from inferiors of respectability to their superiors.

अञ्जलिकर्मन् an̲jali-karman, *s.n.* TATP. A making of submission; civility, respect. **-र्मणा** -rmaṇā, *ins. sin.*

अटन aṭana, s.n. A roving or a gadding about. **-नम्** -nam, *nom. sin.* **-नाय** -nāya, *dat.*

अटनी aṭanī, *s.f.* The notched extremity of a bow.

अटवी aṭavī, *s.f.* A wood, a forest.

अण्ड aṇḍa, *s.n.* An egg. A testicle. **अण्डम्** aṇḍam, *acc. sin.* **अण्डानि** aṇḍāni, *nom.* or *acc. pl.* **अण्डानाम्** aṇḍānām, *gen.*

अण्डज aṇḍa-ja, *s.m.* (Egg-born) A fish. A bird. **अण्डजास्** aṇḍa-jās, *nom. pl.*

अत एव ata eva, *ind.* Therefore, on this account.

अतथ्य a-tathya, *adj.* Untrue, false, unreal. **अतथ्यानि** a-tathyāni, *acc. pl. n.*

अतन्द्रित a-tandrita, *adj.* Smart, active, not slothful. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अतस् atas, *ind.* From this. Than this. Hence, hereafter. On this account, for this reason.

अताडयत् atāḍayat (*3d pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **तड** taḍ, *10th cl. par.* Strike, beat, cudgel), He kept striking, he continued to strike.

अति ati, *prep.* Over, beyond, exceedingly, extremely, transcendently, much, very, beyond measure.

अतिक्रम ati-krama, *s.m.* Violation, transgression, overstepping. **-क्रमतस्** -kramatas, adverbially, By transgressing, through violation.

अतिक्रान्त ati-krānta (*pass. part.* of the *vb.* **क्रम्** kram, Step, with **अति** ati), Passed beyond, far gone, transgressed. Extended, prolix, diffuse. **-क्रान्ते** -krānte, *loc. sin. m.* **-क्रान्तेषु** -krānteshu, *loc. pl. m.*

अतिजीर्णता ati-jīrṇatā, *abs. s.f.* Extreme old age. **-तया** -tayā, *ins. sin.*

अतिथि a-tithi, *s.m.* A guest, one entitled to the rites of hospitality, one who does not prolong his stay beyond a **तिथि** tithi, or lunar day. **अतिथिस्** a-tithis, *nom. sin.* **अतिथिम्** a-tithim, *acc.*

अतिभार ati-bhāra, *s.m.* A great, too heavy, or excessive burden. **-भारस्** -bhāras, *nom. sin.*

अतिरिच्यते ati-richyate, *3d. pers. sin. pres.* of the *vb.* **रिच** rich, Flow. When conjugated in the passive with **अति** ati, Over, it means Exceed, become excessive, predominate, superabound; be more worthy, of greater importance and value ; be heavier.

अतिवर्तते ati-vartate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **वृत** vṛit, *1st cl. ātm.* Be, with **अति** ati), Passes, elapses, rolls on.

अतिव्यय ati-vyaya, *s.m.* Lavish expenditure, profusion, prodigality, extravagance. **-व्ययस्** vyayas, *nom. sin.*

अतिसक्तिमत् ati-saktimat, *adj.* Over or much attached. **-मान्** mān, *nom. sin. m.*

अतिसञ्चयस् ati-san̲chayas, *nom. sin. s. m.* Excessive accumulation, a vast hoard.

अतीत atīta (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **अति** ati, Beyond), Passed, gone over or by.

अतीत्य atītya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **अति** ati, Over), Having surpassed, gone over, surmounted, got beyond, or above.

अतीव atīva, *ind.* Excessively, much, very much, beyond measure.

अतुष्टि a-tushṭi, *s.f.* Dissatisfaction, displeasure, discontent.

अत्ति atti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **अद्** ad, *2d cl par.* Eat.

अत्यन्त aty-anta, or **अत्यन्तम्** aty-antam, *ind.* Much, very, excessive, excessively.

अत्यय aty-aya, *s.m.* (**अति** ati, Beyond, **अय** aya, Going) A passing away, a going by. Escape, loss. **अत्ययेषु** aty-ayeshu, *loc. pl.*

अत्यल्प aty-alpa, *adj.* Very small. **अत्यल्पम्** aty-alpam, *nom. sin. n.*

अत्याहित aty-āhita, *s.n.* A desperate, daring, or portentous action. **-तम्** -tam, *acc. sin.*

अत्युत्कट aty-utkaṭa, *adj.* Extreme, excessive, great. **-टैस्** ṭais, *ins. pl. n.*

अत्र atra, *ind.* Here, in this place. In this world. Hither.

अत्रान्तरे atrāntare, *ind.* Thereupon, meanwhile.

अत्रैव atraiva, *ind.* On this very spot, even here.

अथ atha, *an inceptive particle,* After. Then. Now. And. But.

अथवा athavā, *ind.* Or, or else. Moreover. But.

अदत्त adatta, *3d pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **दा** dā, *3d cl. ātm.* Give.

अदत्त्वा adattwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **दा** dā, Give, with **अ** a, *priv.*), Not having given.

अदर्शयत् adarśayat, *3d pers. sin. 1st pret. of* **दर्शि** darśi (*caus.* of the *vb.* **दृश** driś, See), He made to appear, he shewed.

अदीर्घसूत्र a-dīrgha-sūtra, *adj.* Not dilatory, prompt. **अदीर्घसूत्रम्** a-dīrgha-sūtram, *acc. sin. m.*

अदीर्घसूत्रता a-dīrgha-sūtratā, *abs. s.f.* Despatch, the reverse of dilatoriness.

अदुर्ग a-durga, BAHUV. Having no fortress, without a fortress. **अदुर्गस्** a-durgas, *nom. sin. m.*

अदुर्गविषयस् a-durga-vishayas, *nom. sin. m.* KARM. An unfortified country.

अदृश्य a-driśya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **दृश** driś, See, *with* **अ** a, *priv.*), Not to be seen, invisible. **अदृश्या** a-driśyā, *nom. sin. f.*

अदृष्ट a-drishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **दृश** driś, See, with **अ** a, *priv.*), Unseen, not seen.

अदृष्टकर्मा a-drishṭa-karmā, *nom. sin. m.* BAHUV. Not seen practice.

अदृष्टपरसामर्थ्यस् a-drishṭa-para-sāmarthyas, *nom. sin. m.* BAHUV. Not witnessed an enemy's power.

अदृष्टपुरुषस् a-drishṭa-purushas, *nom. sin. m.* (or **अदृष्टनरस्** a-drishṭa-naras, *nom. sin. m.*) BAHUV. A form of treaty, in which the parties treat direct without any mediator or surety.

अदृष्टविरहव्यथम् a-drishṭa-viraha-vyatham, *nom. sin. n.* BAHUV. *comp.* of **अदृष्ट** adrishṭa, Unseen (not experienced), **विरह** viraha. Separation, and **व्यथा** vyathā, *s.f.* Pain, pang.

अदेशस्थ a-deśa-stha, *agt.* An absentee, one absent from his country; or not abiding in his place. **अदेशस्थस्** a-deśa-sthas, *nom. sin. m.*

अद्य adya, *ind.* Now, to-day.

अद्ययावत् adya-yāvat, *ind.* Till now, unto the present day.

अद्यारभ्य ady-ārabhya, *ind.* Commencing to-day, this day forwards.

अद्यैव adyaiva, *ind.* This very day.

अद्रव्य a-dravya, *s.n.* A thing of nought, a worthless object. **अद्रव्ये** a-dravye, *loc. sin.*

अद्रि adri, *s.m.* A mountain. **अद्रिम्** adrim, *acc.*

अधःकृत adhah-krita, *pass. part.* Thrown or put down. **-तस्य** -tasya, *gen. sin. m.*

अधःपातित adhah-pātita, *pass. part.* Thrown down, made to fall down. **-तानि** -tāni, *nom. pl. n.*

अधन a-dhana, *adj.* Poor, indigent; *s.n.* The want or absence of wealth. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.* **-नेषु** -neshu, *loc. pl. m.*

अधम adhama, *adj.* Low, vile, despicable. **अधमानाम्** adhamānām, *gen. pl.*

अधर्म a-dharma, *s.m.* Breach of duty, unrighteous act, injustice. **अधर्मे** a-dharme, *loc. sin.*

अधर्मतस् a-dharmatas, *ind.* Unrighteously, iniquitously, unjustly.

अधस् adhas, *ind.* Down, downwards, below, beneath, under.

अधस्तात् adhastāt, Beneath, below, at the bottom.

अधि adhi, *prep.* Over, above, upon (in place, rank, quality, or quantity).

अधिक adhika, *adj.* Exceeding, extraordinary, superior, more, over, additional, more than. Paramount. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.* **-कम्** -kam, *nom.* or *acc. sin. n.* **-कात्** -kāt, *abl. sin. n.*

अधिकम् adhikam, *ind.* Exceedingly, very much.

अधिकार adhi-kāra, *s.m.* Superintendence, management, authority, controul. An office or post. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.* **-रे** re, *loc.*

अधिकाराढ्यस् adhi-kār-āḍhyas, *nom. sin. m.* TATP. Invested with authority.

अधिकारिन् adhi-kārin, *s.m.* A superintendent, director, administrator, comptroller, commandant. **-री** -rī, *nom. sin.* **-रिणौ** -riṇau, *nom. du.*

अधिकृत adhi-krita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kri,

Make, with **अधि** adhi, Over), Set over. A superintendent in general. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अधिक्षिपसि adhi-kshipasi (*2nd pers. sin. pres.* of the *vb.* **क्षिप** kship, *6th cl. par.* Cast, with **अधि** adhi, Over), Reproach, taunt, asperse, treat with disrespect, throw dirt upon. **अधिक्षिपति** adhi-kshipati, *3d pers. sin.*

अधिगच्छति adhi-gachchhati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **गम** gam, *1st cl. par.* substituting **गच्छ** gachchh in the four conjugational tenses, Go, with **अधि** adhi, Over), Goes over; reads, learns; gains, acquires.

अधितिष्ठति adhi-tishṭhati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, *1st cl. par.* Stand, with **अधि** adhi, Over), Governs.

अधित्यका adhityakā, *s.f.* Land on the upper part of a mountain, table-land. **-कायाम्** -kāyām, *loc. sin.*

अधिराज adhi-rāja, *s.m.* King paramount, emperor. **-जस्** -jas, *nom. sin.*

अधिशयान adhi-śayāna (*pres. part.* of the *vb.* **शी** śī, *2d cl. ātm.* Lie down, with **अधि** adhi, Over), Lying on, sleeping. **-नस्य** -nasya, *gen. sin. m.*

अधिष्ठित adhi-shṭhita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अधि** adhi, Over), Stood over, presided over, supervised, overlooked. Governed, influenced, swayed. Suggested, inspired. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तेन** -tena, *ins. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **अधिष्ठितवत्** adhi-shṭhitavat, *indef. pass. part.* He mounted or sat on. **तवान्** -tavān, *nom. sin. m.*

अधीत adhīta (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **अधि** adhi, Over), Read, perused, studied. Instructed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-त** -ta, *voc. sin.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **-तानि** -tāni, *nom. pl. n.*

अधीत्य adhītya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **अधि** adhi, Over), Having gone over; having read, studied, perused, or learned.

अधीर a-dhīra, *adj.* Unsteadfast, not staunch, timid. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.*

अधुना adhunā, *ind.* Now, at present.

अधोऽधस् adho 'dhas, *ind.* (**अधस्** adhas, repeated), Down, downwards, low down, below. Always down. Deep.

अध्यक्ष adhy-aksha, *s.m.* Overseer, inspector. **-क्षस्** -kshas, *nom. sin.*

अध्ययन adhy-ayana, *s.n.* Study; a reading, especially of the sacred books, one of the six duties of a Brahman. **-यनम्** -yanam, *nom. sin.*

अध्यवसाय adhy-ava-sāya, *s.m.* Effort, exertion, determined application.

अध्यवसायितम् adhyavasāyitam, *nom. sin. n. adj.* (from **अध्यवसाय** adhyavasāya, *s.m.* with affix **इत** ita, called **इतच्** itach), Undertaken, attempted as a difficult task.

अध्रुव a-dhruva, *adj.* Uncertain. **-वम्** -vam, *nom. sin. n.* **-वाणि** -vāṇi, *nom.* or *acc. pl.*

अन् an, *ind.* No, not, un-, in-. A privative, prohibitive, or diminutive particle, prefixed to words commencing with a vowel.

अनघ an-agha, *adj.* Sinless, innocent. **अनघस्** an-aghas, *nom. sin. m.* **अनघ** an-agha, *voc.*

अनङ्ग an-aṅga (bodiless) *s.m.* A name of Kāma, the Hindu deity of love, in allusion to his having been reduced to ashes by the eye of Śiva, for having disturbed his devotions, and rendered him enamoured of Pārvatī.

अनङ्गक्रीडा an-aṅga-krīḍā (pronounced krīrā), *s.f* TATP. Love, dalliance. **-डाम्** -rām, *acc. sin.*

अनतिक्रमणीय an-ati-kramaṇīya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **क्रम** kram, Step, with **अति** ati, Beyond, and **अन्** an, *priv.*), Not to be avoided or escaped; inevitable, unavoidable. Not to be broken, transgressed, infringed, or disobeyed; inviolable. **-यस्** -yas, *nom. sin. m.* **-यस्य** -yasya, *gen sin. m.*

अनधिगत an-adhi-gata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **अधि** adhi, Over, and **अन्** an, Not), Not gone over; unread.

अनधिगतशास्त्राणाम् an-adhi-gata-śāstrāṇām, *gen. pl. m.* BAHUV. comp. of **अनधिगत** an-adhi-gata, *cr.* Unread, and **शास्त्र** śāstra, *s.n.* Book, or science.

अनधिष्ठान an-adhi-shṭhāna, *s.n.* Want of superintendence, absence of presiding care. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

अननुभूत an-anu-bhūta (*pass. part.* of the *vb.* **भू** bhū, Be, with *prep.* **अनु** anu, and **अन्** an), Unperceived.

अननुष्ठान an-anu-shṭhāna, *s.n.* Non-observance, non-performance, neglect, inattention. **-नेन** -nena, *ins. sin.* **-ने** -ne, *loc. sin.*

अनन्तरम् an-antaram, *ind.* Immediately, presently, by and by, forthwith, anon. Afterwards.

अनन्यप्रतिक्रियस् an-anya-pratikriyas, *nom. sin. m.* BAHUV. Incapable of making further resistance.

अनपेक्षा an-apekshā, *s.f.* Carelessness, indifference, disregard.

अनभिज्ञ an-abhi-gya, *adj.* Ignorant, unacquainted, unskilled; an ignoramus. **-ज्ञस्** -gyas, *nom. sin. m.*

अनभिमत an-abhi-mata (*pass. part.* of the *vb.* **मन** man, Desire, with **अभि** abhi, and **अन्** an, *priv.*), Disliked, disagreeable, unpleasant. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.*

अनभ्यास an-abhy-āsa, *s.m.* The want or absence of practice, or exercise; disuse, neglect. **-से** se, *loc. sin.*

अनया anayā, *ins. sin. f.* of **इदम्** idam, *pron.* This. **अनयोस्** anayos, *gen. du. m.*

अनर्घ्यत्व an-arghyatwa, *abst. s. n.* Absence of price or value, invaluableness. **अर्घ्य** arghya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **अर्घ** argh, Cost), To be rated or appraised; rateable, with the privative particle **अन्** an. **-त्वात्** -twāt, *abl. sin.*

अनर्थ an-artha, *s.m.* Misfortune; disadvantage, ruin, poverty. **अनर्थम्** an-artham, *acc. sin.* **अनर्थाय** an-arthāya, *dat.* **अनर्थास्** an-arthās, *nom. pl.*

अनर्थकर an-artha-kara, *agt.* Unprofitable, useless. **-करस्** -karas, *nom. sin. m.*

अनल anala, *s.m.* Fire. **-लस्** -las, *nom. sin.*

अनवधान an-ava-dhāna, *s.n.* Inattention, inadvertency, neglect, negligence. **-नम्** -nam, *nom. sin.* **-नस्य** -nasya, *gen. sin.*

अनवसर an-avasara, *adj.* Unseasonable, inopportune.

अनवस्थितचित्तत्व an-ava-sthita-chittatwa, *abs. s. n.* Unsteady-mindedness. **-त्वात्** -twāt, *abl. sin.*

अनागत an-ā-gata, *pass. part.* Not come, not arrived; future. (See **आगत** āgata.) **-तम्** -tam, *nom.* or *acc. sin. n.* **अनागतवत्** an-ā-gatavat, *indef. past part.* That has not come to pass, or is unaccomplished. **-वतीम्** -vatīm, *acc. sin. f.*

अनागतविधातृ an-āgata-vidhātṛi, BAHUV. (Fate-not-come) Name of a certain fish. **-धाता** dhātā, *nom. sin. m.*

अनाथ a-nātha, *adj.* Destitute of a friend or protector; fatherless, orphan. **-थस्** -thas, *nom. sin. m.* **-था** -thā, *nom. sin. f.*

अनादर an-ādara, *s.m.* Disrespect, disregard, slight. **-दरस्** -daras, *nom. sin.*

अनायत्त an-āyatta, *adj.* Independent, uncontrolled.

अनारम्भ an-ārambha, *s.m.* Non-commencement. **-रम्भस्** -rambhas, *nom. sin.*

अनारुह्य an-ā-ruhya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **रुह** ruh, Mount, with **आ** ā, and **अन्** an, *priv.*), Not having surmounted, or overcome.

अनार्य an-ārya, *adj.* Not noble; plebeian. **अनार्यस्** an-āryas, *nom. sin. m.* **अनार्येण** an-āryeṇa, *ins.*

अनार्यता an-āryatā, *abs. s. f.* Unworthy conduct, disgracefulness; plebeianism. **-ताम्** -tām, *acc. sin*

अनालोच्य an-ā-lochya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **लोच** loch, See, with **आ** ā, and **अन्** an), Not having seen, considered, regarded, or looked at.

अनाश्रयस् an-āśrayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Destitute of asylum or place of refuge, defenceless.

अनाहार an-āhāra, *s.m.* Abstinence, fasting, starvation. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.*

अनाहूत an-ā-hūta (*pass. part.* of the *vb.* **ह्वे** hwe, Call, with **आ** ā, To, and **अन्** an), Uncalled, not summoned. **-हूतस्** -hūtas, *nom. sin. m.*

अनिच्छत् an-ichchhat (*pres. part.* of the *vb.* **इष** ish, Wish, 6*th cl. par.* with **अन्**), Not desiring. **-तस्** -tas, *gen. sin. m.*

अनित्य a-nitya, *adj.* Transient, not lasting, of short duration. Inconstant, variable, uncertain. **-त्यस्** -tyas, *nom. sin. m.* **-त्यम्** -tyam, *nom. sin. n.* **-त्येन** -tyena, *ins. sin. n.*

अनित्यता a-nityatā, *abs. s. f.* Transient or limited existence. The present transient, fleeting state of being; frail mortality. **-ताम्** tām, *acc. sin.*

अनियतात्मा a-niyat-ātmā, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of **अनियत** a-niyata, Unsubdued, and **आत्मन्** ātman, *s.* Soul, self.

अनियमस् a-niyamas, *nom. sin. s. m.* Absence of restraint, indecorous or improper conduct.

अनिर्वृत a-nir-vṛita, *adj.* Unhappy, ill at ease. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

अनिल anila, *s.m.* Wind. **-लस्** -las, *nom. sin.*

अनिवेद्य a-ni-vedya (*ind. pret. part.* of **वेदि** vedi, *caus.* of the *vb.* **विद्** vid, Know, with **नि** ni, and **अ** a), Not having announced, told, or informed.

अनिश्चित्य a-niś-chitya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **चि** chi, Gather, with **निर्** nir, Out, and **अ** a, *priv.*), Not having ascertained.

अनिष्ट an-ishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **इष** ish, Wish, with **अन्** an, *priv.*), Unwished, undesired; bad, unlucky, inauspicious. **-ष्टम** -shṭam, *acc. sin. n.* **-ष्टात्** -shṭāt, *abl. sin. m.* or *n.*

अनिष्ठुर a-nishṭhura, *adj.* Not contumelious. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.*

अनीक anīka, *s.m.* or *n.* An army, forces, host. **-कस्य** -kasya, *gen. sin.*

अनीति a-nīti, *s.f.* Bad policy, imprudence.

अनीतिज्ञ a-nīti-gya, *agt.* Impolitic, indiscreet, silly. **-ज्ञेन** -gyena, *ins. sin. m.* **-ज्ञे** -gye, *loc. sin. m.*

अनु anu, *prep.* After. Along with. According to.

अनुकम्पनीय anu-kampanīya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **कप** kap, Shake (**इ** i), with **अनु** anu), To be pitied; worthy of commiseration. **-यस्** -yas, *nom. sin. m.*

अनुकीर्तनम् anu-kīrtanam, *nom. sin. s. n.* A proclaiming, publishing, or blazing abroad.

अनुक्त an-ukta (*pass. part.* of the *vb.* **वच** vach, Speak, with **अन्** an, *priv.*), Not spoken, not uttered. **अनुक्तम्** an-uktam, *nom.* or *acc. sin. n.*

अनुक्तक्लीववचनम् an-ukta-klīva-vachanam, *nom. sin. n.* BAHUV. comp. of **अनुक्त** an-ukta, Not spoken, **क्लीव** klīva, Vain, and **वचन** vachana, *s.n.* A word.

अनुक्षणम् anu-kshaṇam, *ind.* Every instant, continually, moment after moment.

अनुगच्छति anu-gachchhati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **गम** gam, *1st cl. par.* Go, with **अनु** anu, After), Follows, goes after.

अनुगत anu-gata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **अनु** anu, After), Following; a follower. **-गतस्** -gatas, *nom. sin. m.*

अनुगतिकस् anu-gatikas, *nom. sin. m. adj.* Following, imitating. An imitator.

अनुगृहीतस् anu-gṛihītas (*nom. sin. m. pass. part.* of the *vb.* **ग्रह** grah, Take, with **अनु** anu), Favoured, obliged. **अनुग्रहीतुम्** anu-grahītum, *inf.* To favour or oblige.

अनुचर anu-chara, *s.m.* A companion, attendant, follower, servant. **-चरस्** -charas, *nom. sin.* **-चरेण** -chareṇa, *ins.* **-चरास्** -charās, *nom. pl.* **-चरैस्** -charais, *ins. pl.*

अनुचितम् an-uchitam, *nom. sin. n. adj.* Improper, unfit, unsuitable, unbecoming, absurd.

अनुजग्मुस् anu-jagmus (*3d pers. pl. 2d pret. par.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **अनु** anu, After), They followed.

अनुजानीहि anu-jānīhi, *2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, *9th cl. par.* Know, with **अनु** anu, Permit.

अनुजीविक anu-jīvika, *s.m.* A follower. **-कैस्** -kais, *ins. pl.*

अनुजीविन् anu-jīvin, *agt.* Following; a follower, attendant, dependant, servant; an inferior, a subordinate. **-विना** -vinā, *ins. sin. m.* **-विनस्** -vinas, *nom. pl.* **-विनाम्** -vinām, *gen. pl. m.* **-विषु** -vishu, *loc. pl. m.*

अनुत्तम an-uttama, *adj.* Best, having nothing better. **अनुत्तमम्** an-uttamam, *nom.* or *acc. sin. n.*

अनुदित an-ud-ita (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **उत्** ut, and **अन्** an), Not risen, unrisen. **-ते** -te, *loc. sin. m.*

अनुद्योग an-ud-yoga, *s.m.* Inactivity, absence of exertion. **अनुद्योगेन** an-ud-yogena, *ins. sin.*

अनुधावन् anu-dhāvan (*nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* **धाव** dhāv, *1st. cl. par.* Run, with **अनु** anu, After), Running after, pursuing, chasing.

अनुनय anu-naya, *s.m.* Civility, respect, courtesy. **-नयस्** -nayas, *nom. sin.* **-नयेन** -nayena, *ins. sin.*

अनुपकारिन् an-upa-kārin, *agt.* (from the *vb.* **कृ** kṛi, Do, with **उप** upa, and **अन्** an), Not assisting; not a benefactor; helpless. **-रिणे** -riṇe, *dat. sin. m.*

अनुपकुर्वाण an-upa-kurvāṇa (*pres. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *8th cl. ātm.* Do, with **उप** upa, and **अन्** an), Not assisting. **-णस्** -ṇas, *nom. sin. m.*

अनुपपन्न an-upa-panna (*pass. part.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with **उप** upa, and **अन्** an), Unproved, undemonstrated, unsubstantiated. Uneffected, unaccomplished. **-पन्नम्** -pannam, *nom. sin. m.*

अनुपभुज्यमान an-upa-bhujyamāna (*pres. pass. part.* of the *vb.* **भुज** bhuj, Eat, with **उप** upa, and **अन्** an), Not being enjoyed. **-मानस्** -mānas, *nom. sin. m.*

अनुपयुक्त an-upa-yukta, *adj.* Unserviceable, useless. **-युक्तस्** -yuktas, *nom. sin. m.*

अनुपालयन् anu-pālayan (*nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* **पा** pā, *10th cl. par.* with **अनु** anu), Keeping, maintaining.

अनुप्रविश्य anu-pra-viśya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **विश** viś, Enter, with **प्र** pra, and **अनु** anu), Having entered.

अनुप्राप्त anu-prāpta (*pass. part.* of the *vb.* **आप** āp, Obtain, with **प्र** pra, and **अनु** anu), Reached, arrived, found. **-प्राप्तस्** -prāptas, *nom. sin. m.* **-प्राप्ते** -prāpte, *loc. m.* or *n.*

अनुबध्नन्ति anu-badhnanti (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **बन्ध** bandh, *9th cl. par.* Bind, with **अनु** anu), Follow, adhere, are fixed, or attached to.

अनुबुध्यते anu-budhyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **बुध** budh, with **अनु** anu), (It) is understood

अनुभवन्ति anu-bhavanti, 3d *pers. pl. pres.* of the *vb.* **भू** bhū, 1*st cl. par.* Be, become, with **अनु** anu, Enjoy, experience. **अनुभवतु** anu-bhavatu, 3d *pers. sin. imp.* **-भवन्** -bhavan, *nom. sin. m. pres. part.* **अनुभवद्भिस्** anu-bhavadbhis, *ins. pl. m.*

अनुभूत anu-bhūta (*pass. part.* of **भू** bhū, with **अनु** anu), Experienced, felt. Resulted, followed as a consequence, ensued, ensuing. **-तम्** -tam, *nom. sin. m.*

अनुभूयते anu-bhūyate (3d *pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **भू** bhū, Be, with **अनु** anu), Is perceived or felt; results. **-यताम्** -yatām, 3d *pers. sin. imp. pass.* Let be enjoyed.

अनुमत anu-mata, *s.n.* Consent. **अनुमते** anu-mate, *loc. sin.* (in the sense of **अनुमत्या** anu-matyā) With the consent.

अनुमरण anu-maraṇa, *s.n.* Dying with, or following in death: the term usually denotes the cremation of a Hindu widow, whose husband's corpse is not on the spot, and with part of whose dress she therefore ascends the pile. It is synonymous with **अनुगमन** anu-gamana (post-cremation); whilst **सहगमन** saha-gamana denotes a woman's burning herself on the funeral-pile with her deceased husband (concremation). **-रणम्** -raṇam, *acc. sin.*

अनुमान anu-māna, *s.n.* Inference; a conclusion drawn from given premises; consideration, reflection. **-नेन** -nena, *ins. sin.*

अनुमेय anu-meya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **मा** mā, Measure, with **अनु** anu), To be inferred or proved. **-यास्** -yās, *nom. pl. f.*

अनुयाति anu-yāti (3d *pers. sin. pres.* of the *vb.* **या** yā, Go, 2d *cl. par.* with **अनु** anu, After), Goes after, follows, attends, accompanies.

अनुरक्तस् anu-raktas (*nom. sin. m. pass. part.* of the *vb.* **रञ्ज** rañj, Be attached, with **अनु** anu), Loving, liking, fond of, attached. **-रक्तस्य** -raktasya, *gen. sin. m.*

अनुरक्तिस् anu-raktis, *nom. sin. s. f.* Affection, love, attachment.

अनुराग anu-rāga, *s.m.* Attachment, love, affection. **अनुरागस्** anu-rāgas, *nom. sin.* **-रागम्** -rāgam, *acc. sin.* **-रागात्** -rāgāt, *abl. sin.*

अनुरागवत् anu-rāgavat, *adj.* Fond, in love with, doting. **-रागवान्** -rāgavān, *nom. sin. m.* **-रागवती** -rāgavatī, *nom. sin. f.*

अनुरूप anu-rūpa, *s.n.* Conformity. **अनुरूपेण** anu-rūpeṇa, *ins. sin.* (According to). *adj.* Fit, suitable, like, resembling, according to. **-पम्** -pam, *acc. sin. n.*

अनुरोध anu-rodha, *s.m.* Kindness, partiality. **-धात्** -dhāt, *abl. sin.*

अनुरोधन anu-rodhana, *s.n.* Compliance, complaisance. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

अनुलिप्तेन anu-liptena (*ins. sin. m. pass. part.* of the *vb.* **लिप्** lip, Anoint, smear, with **अनु** anu, After [bathing]), Anointed, smeared.

अनुवर्तन anu-vartana, *s.n.* Obedience, submission, compliance. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

अनुवर्तिन् anu-vartin, *agt.* Following, obeying, yielding to. **-ना** -nā, *ins. sin. m.*

अनुविधायिन् anu-vi-dhāyin, *agt.* Obedient, compliant, observant of rules. **-यिनी** -yinī, *nom. sin. f.*

अनुवृत्त anu-vṛitta, *s.n.* Compliance, conformity. **-वृत्तेन** -vṛittena, *ins. sin.*

अनुवृत्ति anu-vṛitti, *s.f.* Course, continuance. **-वृत्तिस्** -vṛittis, *nom. sin.* **-वृत्त्या** -vṛittyā, *ins. sin.*

अनुष्ठातव्य anu-shṭhātavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अनु** anu), To be followed, observed, done, attended to, conducted. **-तव्यम्** -tavyam, *nom. sin. m.*

अनुष्ठान anu-shṭhāna, A doing, or engaging in any thing; performance, course of proceeding; attention. **अनुष्ठानम्** anu-shṭhānam, *nom.* or *acc. sin.*

अनुष्ठितम् anu-shṭhitam (*nom. sin. n. pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अनु** anu), Done, followed, observed, attended to, performed, practised, executed, accomplished, carried out. **अनुष्ठिते** anu-shṭhite, *loc. sin. n.*

अनुष्ठीयताम् anu-shṭhīyatām (3d *pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, with **अनु** anu), Let be minded, attended to, followed, pursued, managed, done, put in execution.

अनुष्ठेय anu-shṭheya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अनु** anu), To be pursued, observed, done, performed, executed, accomplished. **-यम्** -yam, *nom. sin. n.*

अनुसन्धातव्य anu-san-dhātavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **सम्** sam, and **अनु** anu), To be heeded, minded, attended to, seen to. **-तव्यम्** -tavyam, *nom. sin. n.*

अनुसन्धान anu-sandhāna, *s.n.* An arranging, a setting in order. Close or narrow inspection, seeing to, looking after. **-ने** -ne, *loc. sin.*

अनुसन्धीयताम् anu-san-dhīyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam, and अनु anu), Let be sought out, investigated, searched, inquired into. Let be schemed, planned, devised.

अनुसन्धेहि anu-san-dhehi (*2d pers. sin. imp.* of the *vb.* धा dhā, *3d cl. par.* Hold, with सम् sam, and अनु anu), Inspect, look after, inquire into. Arrange, set in order. Compose.

अनुसरण anu-saraṇa, *s.n.* A following, going after, tracking, tracing. -णम् -ṇam, *nom. sin.*

अनुसारतस् anu-sāratas, *ind.* Conformable to the nature.

अनुसारिन् anu-sārin, *agt.* Following, attendant on. -रि -ri, *nom. sin. n.* -रिणी -riṇī, *nom. sin. f.*

अनुहुङ्कुरुते anu-huṅ-kurute (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* कृ kṛi, *8th cl. ātm.* Do, with the imitative particle हुम् hum, and अनु anu), Roars, grunts forth.

अनूप anūpa, *adj.* Watery, wet. अनूपे anūpe, *loc. sin. m.* or *n.*

अनृत an-ṛita, *adj.* False. -ता -tā, *nom. sin. f.* -तम् -tam, *nom. sin. n.*

अनृतम् an-ṛitam, *nom. sin.* of अनृत an-ṛita, *s.n.* Falsehood, untruth.

अनेक an-eka, *adj.* Not one, many, much.

अनेकचित्तमन्त्रस् an-eka-chitta-mantras, *nom. sin. m.* BAHUV. One in whose council are many minds.

अनेकधा an-ekadhā, *ind.* In many ways, manifold, or many times over.

अनेकयुद्धविजयिन् an-eka-yuddha-vijayin, *agt.* Victorious in numerous engagements. -जयी -jayī, *nom. sin. m.* -जयिनस् -jayinas, *gen. sin.*

अनेकरूप an-eka-rūpa, *adj.* Multiform. -पा -pā, *nom. sin. f.*

अनेकशस् an-ekaśas, *ind.* In great numbers.

अनेकसंशयोच्छेदि an-eka-sanśayo-chchhedi, TATP. comp. of अनेक an-eka, *cr.* Many, संशय sanśaya, *cr.* Doubts, and उच्छेदि uchchhedi, *nom. sin. n.* of उच्छेदिन् uchchhedin, *agt.* (of the *vb.* छिद् chhid, Cut, with *prep.* उत् ut, Up), Cutting up, destroying; a solver, one who, or that which, resolves or clears up.

अनेकेषाम् an-ekeshām, *gen. pl.* of अनेक an-eka, *pronom.* Many.

अनेकोपवासक्लिष्टस् anek-opavāsa-klishṭas, *nom. sin. m.* TATP. Worn out by much fasting.

अनेन anena (*ins. sin. m.* or *n.* of इदम् idam, *pron.*), By or with this, him, or it.

अन्त anta, *s.m.* End, term. अन्तम् antam, *acc. sin.*

अन्तःसार antah-sāra, *s.m.* Inward treasure, internal stores or contents. -सारम् -sāram, *acc. sin.*

अन्तक antaka, *s.m.* Yama, the king or angel of death. -कस् -kas, *nom. sin.*

अन्तर् antar, *ind.* Inwardly, within.

अन्तर antara, *s.n.* Interval, intermediate space, distance. Difference. Midst, the midst. -रम् -ram, *nom.* or *acc. sin.* -रेण -reṇa, *ins. sin.* -रे -re, *loc. sin* At the end of a word it may be rendered by "another;" as, देशान्तर deśāntara, Another country, पुरुषान्तर purushāntara, Another man.

अन्तरात्मन् antar-ātman, *s.m.* Soul. Internal feelings, heart or mind. -रात्मा -rātmā, *nom. sin.* -रात्मना -rātmanā, *ins. sin.* -रात्मनस् -rātmanas, *gen. sin.*

अन्तरित antar-ita (*pass. part.* of the *vb* इ i, Go, with अन्तर् antar), Retired, withdrawn, shielded, screened. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -ते -te, *loc. sin. n.*

अन्तरे antare, *loc. sin.* of अन्तर antara, *s.n.* Intermediate space. *ind.* Amidst, among, between.

अन्तर्गत antar-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम् gam, Go, with अन्तर् antar), Gone within, entered, passing within; inward, inner, internal; included in, within. -गतस् -gatas, *nom. sin. m.* -गतम् -gatam, *acc. sin. m.* or *nom. n.* -गतास् -gatās, *nom. pl. m.*

अन्तर्दुष्ट antar-dushṭa (*pass. part.* of the *vb.* दुष dush, Be corrupt, with अन्तर् antar), Inwardly bad, wicked, vile. -दुष्टस् -dushṭas, *nom. sin. m.*

अन्तिक antika, *s.n.* Vicinity, presence, close attendance. *ind.* Near. अन्तिकम् antikam, *acc.*

अन्तिम antima, *adj.* Last, final. अन्तिमस् antimas, *nom. sin. m.*

अन्ध andha, *adj.* Blind. अन्धस् andhas, *nom. sin. m.* अन्धस्य andhasya, *gen. sin.* अन्धास् andhās, *nom. pl*

अन्धकार andha-kāra, *s.m.* Darkness.

अन्धवत् andhavat, *ind.* As blind.

अन्न anna, *s.n.* Food in general; meat, viands. Boiled rice. Corn. अन्नम् annam, *nom.* or *acc.* अन्नानाम् annānām, *gen. pl.*

अन्नदानम् anna-dānam, *acc. sin. n.* TATP. The gift of food.

अन्य anya, *pronom.* Other, the other, another; different. अन्यस् anyas, *nom. sin. m.* अन्यम् an-

yam, *acc. sin. m.* अन्ये anye, *nom. pl. m.* अन्यैस् anyais, *ins. pl. m.* अन्या anyā, *nom. sin. f.*

अन्यच्च anyachcha, *ind.* (अन्यत् anyat, Another, and च cha, And) Moreover, again, and another.

अन्यत् anyat, *nom.* or *acc. sin. n.* of अन्य anya, *pronom.* Other, another. One. Besides, else.

अन्यतस् anyatas, *ind.* Elsewhere, to another place.

अन्यत्र anyatra, *ind.* Elsewhere, to another place. On the other hand. In any other case.

अन्यथा anyathā, *ind.* Otherwise, else, in any other way, of another kind, after another fashion, contrary, differently.

अन्यदा anyadā, *ind.* At another time. Occasionally.

अन्यमनस् anya-manas, *adj.* BAHUV. Otherwise-minded, fickle-minded. -मनसस् -manasas, *nom. pl. m.* or *f.*

अन्यस्मात् anyasmāt, *abl. sin. m.* or *n.* of अन्य anya, *pronom.* Other, another. अन्यस्मै anyasmai, *dat. sin. m.*

अन्ये anye, *nom. pl. m.* of अन्य anya, *pronom.* Other, another.

अन्येन केनचित् anyena kenachit (*ins. sin. m.* of अन्यत् किञ्चित् anyat kiṇchit, *pronom.*), With any one else.

अन्येषाम् anyeshām, *gen. pl. m.* of अन्य anya, *pronom.* Other, another.

अन्योन्य anyonya, *adj.* Mutual, with one another.

अन्योन्यकलह anyonya-kalaha, BAHUV. Quarrelling with one another. -हाभ्याम् -hābhyām, *ins. du.*

अन्योन्यम् anyonyam, *ind.* One with another, mutually.

अन्ववेक्षा anwawekshā, *s.f.* Regard, respect, attention.

अन्विच्छेत् anwichchhet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* इष ish, *1st cl. par.* Wish, with अनु anu), Should sue.

अन्वितस् anwitas (*nom. sin. m. pass. part.* of the *vb.* इ i, Go, with अनु anu), Joined, connected with, accompanied, possessing. अन्वितम् anwitam, *nom. sin. n.*

अन्विष्यति anwishyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* इष ish, *4th cl. par.* Wish, with अनु anu, Seek. अन्विष्यताम् anwishyatām, *3d pers. sin. imp. pass.*

अन्विष्यन् anwishyan, *nom. sin. m.* of अन्विष्यत् anwishyat (*pres. part.* of the *vb.* इष ish, *4th cl. par.* Go, with अनु anu), Seeking, searching. अन्विष्यता anwishyatā, *ins. sin. m.*

अन्वेषण anweshaṇa, *s.n.* A seeking, a searching; search, quest. -णम् -ṇam, *nom. sin.*

अन्वेषिन् anweshin, *agt.* Seeking, searching; a seeker. -षी -shī, *nom. sin. m.*

अन्वेष्टुम् anweshṭum, *inf.* of the *vb.* इष ish, Seek, with अनु anu.

अप apa, *prep.* Off, from, away. Below, worse.

अपकर्तृ apa-kartṛi, *agt.* Injurious, hostile, inimical; an enemy. अपकर्तरि apa-kartari, *loc. sin.*

अपकर्ष apa-karsha, *s.m.* Inferiority. अपकर्षम् apa-karsham, *acc. sin.*

अपकार apa-kāra, *s.m.* Hurt, injury, annoyance, disservice, spiting.

अपकारी apa-kārī, *nom. sin. m.* of -कारिन् -kārin, *agt.* (from the *vb.* कृ kṛi, Do, with अप apa), Hostile, inimical, offensive, injurious, mischievous. An enemy. -रिणा -riṇā, *ins. sin. m.* -कारिणस् -kāriṇas, *nom. pl. m.*

अपकृत apa-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Do, with अप apa), Done wrong; maliciously, offensively, or wickedly committed. *s.n.* Injury, unkind act, disservice. -कृतम् -kṛitam, *nom. sin.*

अपगत apa-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with अप apa), Gone off, passed away. -गता -gata, *nom. sin. f.*

अपगम apa-gama, *s.m.* A going off; departure, removal. Death. -गमे game, *loc. sin.* -गमास् -gamās, *nom. pl.*

अपगा apa-gā, *s.f.* A river. -गानाम् -gānām, *gen. pl.*

अपचय apa-chaya, *s.m.* Loss, privation. Decline.

अपण्डित a-paṇḍita, *adj.* Illiterate, not a scholar. Unwise. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

अपत्य a-patya, *s.n.* Offspring, male or female, a young one. अपत्यम् a-patyam, *nom. sin.* अपत्यानि a-patyāni, *nom. pl.*

अपथ a-patha, *s.n.* Absence of a road, wrong road.

अपथप्रपन्नाम् a-patha-prapannām, *acc. sin. f.* TATP. Gotten out of place, misplaced.

अपथ्य a-pathya, *adj.* (in medicine) Contra-indicated, unfit to be taken as food or drink in particular complaints. अपथ्यानाम् a-pathyānām, *gen. pl.*

अपथ्यभुज् a-pathya-bhuj, *agt.* KWIP, An eater of unwholesome things. -भुजम् -bhujam, *acc. sin. m.*

अपनीत apa-nīta (*pass. part.* of the *vb.* णी ṇī, Lead, with अप apa), Removed, driven away. -नीतस् -nītas, *nom. sin. m.*

अपमान apa-māna, *s.n.* Disrespect, disgrace, affront, insult. -**नम्** -nam, *nom.* or *acc. sin.*

अपयाति apa-yāti (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **या** yā, *2d cl. par.* Go, with **अप** apa), Goes off, departs.

अपर apara, *pronom.* Other. Better, more effectual. **अपरस्** aparas, *nom. sin. m.* -**रेण** -reṇa, *ins. sin. m.* -**रान्** -rān, *acc. pl.* -**राम्** -rām, *acc. sin. f.* -**रम्** -ram, *nom.* or *acc. sin. n.*

अपरञ्च aparancha, *ind.* (**अपरम्** aparam, Another, and **च** cha, And) Again, moreover.

अपराद्ध apa-rāddha, *adj.* Criminal, guilty, culpable, faulty. -**राद्धस्** -rāddhas, *nom. sin. m.*

अपराध apa-rādha, *s.m.* Fault, offence, wrong, transgression, trespass. -**राधस्** -rādhas, *nom. sin.* -**राधम्** -rādham, *acc. sin.* -**राधेन** -rādhena, *ins. sin.* -**राधे** -rādhe, *loc. sin.*

अपराधवृच apa-rādha-vṛiksha, *s.m.* TATP. The tree of transgression. -**वृचस्य** -vṛikshasya, *gen. sin.*

अपराधिन् apa-rādhin, *agt.* Transgressing, offending; faulty, guilty. -**धिषु** -dhishu, *loc. pl. m.*

अपरिच्छेद a-pari-chchheda, *s.m.* Want of discrimination, discernment, or judgment; inability to distinguish true from false, real from unreal.

अपवाद apa-vāda, *s.m.* Censure, blame, unjust imputation. -**देन** -dena, *ins. sin.*

अपश्यत् apaśyat, *3d pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **दृश्** dṛiś, See.

अपश्यन् a-paśyan, *nom. sin. m.* of **अश्यत्** a-paśyat (*part. pres. par.* of the *vb.* **दृश्** dṛiś, See, with **अ** a, *priv.*), Not seeing.

अपश्यम् apaśyam (*1st pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **दृश्** dṛiś, *1st cl. par.*), I saw, I noticed, I observed.

अपसर apa-sara (*2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **सृ** sṛi, *1st cl. par.* Go, with **अप** apa), Move off, go away; avaunt!

अपसार apa-sāra, *s.m.* Egress. A sally-port. -**रस्** -ras, *nom. sin.*

अपसारित apa-sārita (*pass. part.* of the *vb.* **सारि** sāri, *caus.* of the *vb.* **सृ** sṛi, Go, with **अप** apa), Thrown away, flung aside. -**तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अपह apa-ha, *agt.* (from **हन** han, Kill, used only in composition, with **अप** apa), Removing, destroying. -**हम्** -ham, *nom. sin. n.*

अपहरण apa-haraṇa, *agt.* Removing, carrying off; who or what removes or carries off. -**णम्** -ṇam, *nom. sin. n.*

अपहर्तव्य apa-hartavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Take, with **अप** apa), To be carried off; liable to be swept away. -**व्यानि** -vyāni, *nom. pl. n.*

अपहारक apa-hāraka, *s.m.* A robber, plunderer, one who carries off. -**कान्** -kān, *acc. pl.*

अपहारण apa-hāraṇa, *s.n.* A robbing, a spoiling, spoliation. -**णात्** -ṇāt, *abl. sin.*

अपहृत apa-hṛita (*pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Carry, with **अप** apa, Off), Carried off. -**तानि** -tāni, *nom. pl. n.*

अपात्र a-pātra, *adj.* Unworthy, undeserving. -**त्रम्** -tram, *acc. sin. m.*

अपात्रभृत् a-pātra-bhṛit, *agt.* KWIP, A cherisher of the undeserving. -**भृत्** -bhṛit, *nom. sin. m.*

अपाय apāya, *s.m.* Destruction, death, loss, harm, danger, peril, casualty. -**यस्** -yas, *nom. sin.* -**यम्** -yam, *acc.*

अपास्य apāsya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **अस** as, Throw, cast, with **अप** apa), Having quitted or discarded.

अपि api, *ind.* Although, though, even, also. Assuredly, surely. At least. (Obs. When subjoined to the interr. pron. **किम्** kim, What? or to any of its derivatives, it gives an indeterminate sense to the word.)

अपीडयन् a-pīḍayan (*nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* **पीड** pīḍ, *10th cl.* Pain, with **अ** a, *priv.*), Without distressing; not harassing. **अपीडितास्** a-pīḍitās, *nom. pl. m. pass. part.* Not pressed, unsqueezed.

अपीत्वा a-pītwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **पा** pā or **पी** pī, Drink, with **अ** a, *priv.*), Not having drank, without drinking.

अपुत्र a-putra, *s.m.* A man who has no son, a childless man. **अपुत्रस्य** a-putrasya, *gen. sin.*

अपूर्व a-pūrva, *adj.* Unprecedented, unparalleled, excellent. Wonderful, extraordinary. **अपूर्वस्** a-pūrvas, *nom. sin. m.*

अपृच्छत् apṛichchhat, *3d pers. sin. 1st pret.* of the *vb.* **प्रच्छ** prachchh, *6th cl. par.* Ask. **अपृच्छताम्** apṛichchhatām, *3d pers. du.*

अपृष्ट a-pṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **प्रच्छ** prachchh, Ask, with **अ** a, *priv.*), Unasked, unquestioned, not interrogated. -**ष्टस्** -shṭas, *nom. sin. m.* -**ष्टेन** -shṭena, *ins. sin. m.*

अपेचते apekshate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ईच**

īksh, 1*st cl. ātm.* See, with अप apa), Wait for, await, expect; see, consider.

अपेय a-peya (*fut. pass. part.* of the *vb.* पा pā, Drink, with अ a, *priv.*), Undrinkable. **अपेयास्** a-peyās, *nom. pl. f.*

अपैति apaiti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* इ i, 2*d cl. par.* Go, with अप apa), Departs, goes off.

अप्रगल्भस् a-pragalbhas, *nom. sin. m. adj.* Modest, unassuming, shy, not bold or forward.

अप्रतिहत a-prati-hata (*pass. part.* of the *vb.* हन han, Kill or strike, with प्रति prati, and अ a, *priv.*), Unaffected, uninjured, unimpaired.

अप्रतीकारस् a-pratīkāras, *nom. sin. s.m.* Non-retaliation.

अप्रधान a-pradhāna, *adj.* Subordinate, secondary, not chief. **-धानौ** -dhānau, *nom. du. m.*

अप्रधानता a-pradhānatā, *abl. s. f.* Secondary rank, social inferiority. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

अप्रसाद a-prasāda, *s.m.* Disfavour, disapprobation. **-दस्** -das, *nom. sin.*

अप्राप्त a-prāpta (*pass. part.* of the *vb.* आप āp, Obtain, with प्र pra, and अ a, *priv.*), Not found, unobtained, unarrived. **अप्राप्ते** a-prāpte, *loc. sin. m.*

अप्राप्तकाल a-prāpta-kāla, *adj.* Inopportune, unseasonable.

अप्राप्तावसर a-prāptāvasara, *adj.* Inopportune, ill-timed, unseasonable. (अप्राप्त अवसर)

अप्राप्य a-prāpya (*ind. pret. part.* of the *vb.* आप āp, Obtain, with प्र pra, and अ a), Not having found.

अप्राप्यम् a-prāpyam (*acc.sin.n.fut.pass.part.* of the *vb.* आप āp, Obtain, with प्र pra, and अ a, *priv.*), Unattainable, unobtainable.

अप्रिय a-priya, *adj.* Disliked, disagreeable, displeasing, offensive, unpalatable, distasteful, unwelcome. **-यस्** -yas, *nom. sin. m.* **-यस्य** -yasya, *gen. sin. m.* or *n.* **-याणि** -yāṇi, *acc. pl. n.*

अप्रियम् a-priyam, *ind.* Unkindly.

अबध्य a-badhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* बध badh, Kill, with अ a), Sacred, inviolate, not to be put to death. **अबध्यस्** a-badhyas, *nom. sin. m.*

अबध्यभाव a-badhya-bhāva, KARM. Immunity, sacredness of character (as that of an ambassador). **-वेन** -vena, *ins. sin.* (The word भाव bhāva, Being, condition, is used in the formation of abstract nouns, like the affixes ता tā, त्व twa, य ya, etc.)

अबन्ध्य a-bandhya, *adj.* Not barren, not unfruitful; fruitful, productive. **अबन्ध्यम्** a-bandhyam, *acc. sin. m.*

अबालिश a-bāliśa, *adj.* Not ignorant, childish, or silly; not an idiot. **-शस्** -śas, *nom. sin. m.*

अबुद्धिमत् a-buddhimat, *adj.* Stupid, foolish, senseless. **-मान्** -mān, *nom. sin. m.*

अबुध a-budha, *adj.* Stupid, foolish. **-धैस्** -dhais, *ins. pl. m.* **-धेषु** -dheshu, *loc. pl. m.*

अब्रवीत् abravīt, 3*d pers. sin.* 1*st pret.* of the *vb.* ब्रू brū, 2*d cl. par.* Say, speak.

अभज्यमान a-bhajyamāna (*pres. pass. part.* of the *vb.* भञ्ज bhanj, Break. Being broken, separated, severed, detached, with अ a), Accompanied, attended, associated. **-नम्** -nam, *nom. sin. n.*

अभयप्रदान a-bhaya-pradāna, *s.n.* TATP. The gift of exemption from fear. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

अभयवाच् a-bhaya-vāch, *s.f.* TATP. An assurance of safety, encouragement. **-वाक्** -vāk, *nom. sin.* **-वाचम्** -vācham, *acc. sin.*

अभवत् abhavat, 3*d pers. sin.* 1*st pret.* of the *vb.* भू -bhū, 1*st cl. par.* Be, become.

अभाव a-bhāva, *s.m.* Non-existence, absence, default, want. **-वस्** -vas, *nom. sin.* **-वेन** -vena, *ins.* **-वात्** -vāt, *abl.* **-वे** -ve, *loc.*

अभावि a-bhāvi, *nom. sin. n.* of **अभाविन्** a-bhāvin, *agt.* Not future, not to be, that will not be.

अभि abhi, *prep.* Before, over against, in presence of, ob-. Above, over. Much, very.

अभिगमन abhi-gamana, *s.n.* An approaching, approach. **नम्** -nam, *nom. sin.*

अभिघातयेत् abhi-ghātayet, 3*d pers. sin. pot.* of घाति ghāti, *caus.* of the *vb.* हन han, Slay, smite, strike, with अभि abhi, Against, upon.

अभिजात abhi-jāta (*pass. part.* of the *vb.* जन jan, Be born, with अभि abhi, Above, over), Well-born, well-bred. Wise. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अभिजातता abhi-jātatā, *abs. s.f.* High birth, nobility.

अभिजायते abhi-jāyate (3*d pers. sin.* of the *vb.* जन jan, Be born, 4*th cl. ātm.* with अभि abhi), Is born or produced.

अभिज्ञ abhi-gya (*agt.* from the *vb.* ज्ञा gyā, Know, with अभि abhi), Knowing, understanding; skilful, clever, proficient. **-ज्ञान्** -gyān, *acc. pl. m.*

अभिधा abhi-dhā, *s.f.* A name, appellation. **-धायाम** -dhāyām, *loc. sin.*

अभिधान abhi-dhāna, *s.n.* Name, appellation, mostly

used as the last member of Bahuvrīhi compounds.

अभिधाय abhi-dhāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **अभि** abhi), Having said, called, or cried out. **अभिधीयते** abhi-dhīyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is called, is held. **अभिधीयताम्** abhi-dhīyatām, *3d pers. sin. imp.* Let be told.

अभिनन्दति abhi-nandati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **णद्** ṇad (**इ** i), *1st cl. par.* Rejoice, with **अभि** abhi), Likes, relishes, heeds, regards, accepts, wishes for.

अभिनव abhi-nava, *adj.* New, fresh. Young.

अभिनवयौवन abhi-nava-yauvana, BAHUV. Youthful, juvenile, blooming. **-नाभिस्** -nābhis, *ins. pl. f.*

अभिप्रेत abhi-preta (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **प्र** pra, and **अभि** abhi), Meant, wished, intended. **अभिप्रेतम्** abhi-pretam, *nom. sin. n.*

अभिप्लुत abhi-pluta (*pass. part.* of the *vb.* **प्लु** plu, Swim, float, with **अभि** abhi), Overwhelmed, overflowed. **-तम्** -tam, *acc. sin. n.*

अभिभव abhi-bhava, *s.m.* Defeat, subjugation, humiliation, putting down, mortification, disgrace. **-वाय** -vāya, *dat. sin.*

अभिभूत abhi-bhūta (*pass. part.* of the *vb.* **भू** bhū, Be, with **अभि** abhi), Weighed down, oppressed, overcome, overpowered, crushed. **-तस्य** -tasya, *gen. sin. m.*

अभिमत abhi-mata (*pass. part.* of the *vb.* **मन** man, Think, with **अभि** abhi), Wished, desired; agreed, accepted, approved, acquiesced in; admitted, reputed. **-तस्** -tas, *nom.sin.m.* **-तम्** -tam, *nom.sin.n.*

अभिमुख abhi-mukha, *adj.* Present, facing.

अभिमुखम् abhi-mukham, *ind.* Towards, facing, fronting.

अभियुक्त abhi-yukta (*pass. part.* of the *vb.* **युज** yuj, Join, with **अभि** abhi), Attacked, assaulted, assailed. Defeated. **-युक्तस्** -yuktas, *nom. sin. m.*

अभियोक्तृ abhi-yoktṛi, *agt.* Assailant. Plaintiff, claimant, pretender; attacking party. **-योक्ता** -yoktā, *nom. sin. m.* **-योक्तुस्** -yoktus, *gen. sin. m.*

अभियोज्यस् abhi-yojyas (*nom. sin. m. fut. pass. part.* of the *vb.* **युज** yuj, with **अभि** abhi), Assailable.

अभिरुचि abhi-ruchi, *s.f.* Delight, taste, relish. Ambition. **-रुचिस्** -ruchis, *nom. sin.*

अभिलषति abhi-lashati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **लष** lash, *1st cl. par.* Like, with **अभि** abhi), Long for, aspire after.

अभिलषित abhi-lashita, *s.n.* Wish, will, desire, pleasure. **-तम्** -tam, *nom.* or *acc. sin.*

अभिलाष abhi-lāsha, *s.m.* Lust, desire, greed.

अभिवन्दे abhi-vande (*1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **वद्** vad (**इ** i), *1st cl. ātm.* with **अभि** abhi), Salute.

अभिवाञ्छन्ति abhi-vāñchhanti (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **वाछ** vāchh (**इ** i), *1st cl. par.* with **अभि** abhi), Long, hanker after, desire strongly.

अभिवादयामि abhi-vādayāmi (*1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **वद्** vad, *10th cl. par.* Speak, with **अभि** abhi), I salute respectfully, I address.

अभिषिक्त abhi-shikta (*pass. part.* of the *vb.* **षिच** shich, Sprinkle, with **अभि** abhi), Sprinkled. Anointed, installed, inaugurated, enthroned. **-षिक्तस्** -shiktas, *nom. sin. m.* **अभिषिच्यताम्** abhi-shichyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* Let (him) be inaugurated.

अभिषेक abhi-sheka, *s.m.* A bathing, sprinkling. Inauguration, royal unction. Ablution. **-कस्** -kas, *nom. sin.* **-कम्** -kam, *acc. sin.*

अभिषेक्तुम् abhi-shektum (*inf.* of the *vb.* **षिच** shich, Sprinkle, with **अभि** abhi), To anoint, inaugurate.

अभिषेणयेत् abhi-sheṇayet, *3d pers. sin. pot.* (a nominal verb equivalent to **सेनया** senayā, With an army, and **अभियायात्** abhi-yāyāt, He should go against) He should march forth against, he should lead forth an army.

अभिहित abhi-hita (*pass. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **अभि** abhi), Said, spoken, uttered. Spoken to, addressed, accosted. Whispered to, prompted to say. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तौ** -tau, *nom. du. m.* **-तम** -tam, *nom. sin. n.* **-ते** -te, *loc. sin. n.*

अभीतवत् a-bhīta-vat, *ind.* As not afraid.

अभीष्टा abhīshta (*pass. part.* of the *vb.* **इष** ish, Wish, with **अभि** abhi), Desired, loved, cherished. **-ष्टास्** -shṭās, *nom. pl. m.*

अभूयिष्ठ a-bhūyishṭha (*superl.* of **बहु** bahu, *adj.* Many, with **अ** a), Not very numerous. **-ष्ठम्** -shṭham, *acc. sin. n.*

अभेद a-bheda, *s.m.* Not breaking, compactness, closeness (of array). **-देन** -dena, *ins. sin.*

अभ्यञ्जन abhy-anjana, *s.n.* A smearing with oil, inunction.

अभ्यन्तर abhy-antara, *s.n.* Inner part, interior, in-

cluded space. **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रात्** -rāt, *abl.* **-रे** -re, *loc.*

अभ्यर्च्यते abhy-archyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **अर्च** arch, Honour, with **अभि** abhi), Is honoured or respected.

अभ्यस्यत् abhy-asyat, (*pres. part.* of the *vb.* **अस** as, *4th cl. par.* Throw, with **अभि** abhi), Studying. **-ता** -tā, *ins. sin.*

अभ्यागत abhy-āgata, *s.m.* Visitor, guest. **-तस्** -tas, *nom. sin.*

अभ्यास abhy-āsa, *s.m.* Practice, exercise, study; repeated performance or continued application in order to master.

अभ्युदय abhy-ud-aya, *s.m.* Increase, rise, ascent, prosperity. **-दये** -daye, *loc. sin.*

अभ्युपैति abhy-upaiti (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **इ** i, *2d cl. par.* Go, with **उप** upa, and **अभि** abhi), Goes near, approaches, repairs; agrees, promises, is faithful to; obeys, submits; affects, influenceth.

अभ्र abhra, *s.m.* A cloud.

अमर्ष a-marsha, *s.m.* Impatience. Anger, passion.

अमात्य amātya, *s.m.* A minister. **-त्यस्** -tyas, *nom. sin.* **-त्यस्य** -tyasya, *gen.* **-त्ये** -tye, *loc.* **-त्यास्** -tyās, *nom. pl.* **-त्यान्** -tyān, *acc.* **-त्यानाम्** -tyānām, *gen.*

अमानन a-mānana, Disrespect, disobedience. **-नम्** -nam, *nom.*

अमाया a-māyā, *s.f.* Sincerity, honesty, the absence of deceit or guile. **-यया** -yayā, *ins. sin.*

अमी amī, *nom. pl. m.* of **अदस्** adas, *pron.* This. **अमुम्** amum, *acc. sin. m.*

अमृत a-mṛita, *s.n.* Nectar, ambrosia, liquor of immortality, beverage of the gods. **-तम्** -tam, *nom. sin.* **-तेन** -tena, *ins.*

अम्बा ambā, *nom. sin. s.f.* A mother.

अम्बु ambu, *s.n.* Water.

अम्भस् ambhas, *nom. sin.* of **अम्भस्** ambhas, *s.n.* Water. **-सा** -sā, *ins.* **-सि** -si, *loc.* **अम्भांसि** ambhānsi, *nom. pl.* **अम्भसाम्** ambhasām, *gen.*

अम्भस्स्थस् ambhas-sthas, *nom. sin. m. agt.* Standing in water.

अयत a-yata (*pass. part.* of the *vb.* **यम** yam, Restrain, with **अ** a, *priv.*), Uncontrolled, unrestrained, unchecked. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अयत्न a-yatna, *s.m.* Absence of effort, ease. **अयत्नेन** a-yatnena, *ins. sin.*

अयम् ayam, *nom. sin. m.* of **इदम्** idam, *dem. pron.* This.

अयुक्तम् a-yuktam (*acc. sin. m.* and *nom. sin. n. pass. part.* of the *vb.* **युज** yuj, Join, with **अ** a, *priv.*), Not attached, disunited, separate. Improper, unsuitable. Used adverbially, Improperly, unfitly, unsuitably, absurdly.

अयुद्ध a-yuddha, *s.n.* Peace, absence of war, not fighting. **अयुद्धे** a-yuddhe, *loc. sin.*

अये aye, *interj.* Ho! hey! hark ye!

अयोग्य a-yogya, *adj.* Unfit, unsuitable, unserviceable. **-ग्यास्** -gyās, *nom. pl. m.*

अयोध्या a-yodhyā (inexpugnable), *s.f.* Name of the capital of Rāma, Ayodhyā, the modern Oude. **-ध्याम्** -yām, *loc. sin.*

अरक्षित a-rakshita (*pass. part.* of the *vb.* **रक्ष** raksh, Guard, with **अ** a, *priv.*), Unguarded. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

अरण्य araṇya, *s.n.* A forest. **अरण्यात्** araṇyāt, *abl. sin.* **अरण्ये** araṇye, *loc.*

अरण्यराज्य araṇya-rājya, *s.n.* TATP. The sovereignty of the forest. **-ज्ये** -jye, *loc. sin.*

अरण्यवत् araṇya-vat, *ind.* Like a wilderness.

अरण्यवासिन् araṇya-vāsin, *agt.* Forest-dwelling, or dweller. **-सिषु** -sishu, *loc. pl. m.*

अरण्यानी araṇyānī, *nom. sin.* of **अरण्यानी** araṇyānī, *s.f.* A large forest. **-नीम्** -nīm, *acc.*

अरविन्द aravinda, *s.n.* A lotus (Nymphæa nelumba).

अराति arāti, *s.m.* An enemy. **-तिम्** -tim, *acc. sin.*

अरि ari, *s.m.* An enemy, a foe. **अरिम्** arim, *acc. sin.* **अरिणा** ariṇā, *ins.* **अरेस्** ares, *gen.* **अरौ** arau, *loc.* **अरीन्** arīn, *acc. pl.* **अरिभिस्** aribhis, *ins.*

अरिनन्दन ari-nandana, *agt.* Gratifying an enemy, affording triumph to an enemy; an enemy's joy. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.*

अरुन्धती arundhatī, *s.f.* The daughter of Kardama and wife of Vaśishṭha, one of the seven Rishis; she is also one of the Pleiades. **-तीम्** -tīm, *acc.*

अरे are, *interj.* Ho! ho! sirrah! used as a call of contempt.

अरोग a-roga, *s.m.* Health. **-गम्** -gam, *acc. sin.*

अरोगिता a-rogitā, *nom. sin. abs. s.f.* (from **अरोगिन्** a-rogin, *adj.* Healthy), Exemption from sickness, healthfulness.

अरोगिन् a-rogin, *adj.* Exempt from sickness, healthy. **-गी** -gī, *nom. sin. m.*

अर्क arka, *s.m.* The sun. **अर्कम्** arkam, *acc. sin.*

अर्गल argala, *s.n.* A wooden bolt or pin for fastening a door (a lock).

अर्चयन्ति archayanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **अर्च्** arch, *10th cl. par.* Honour, treat with respect. **अर्चित** archita, *pass. part.* **-तम्** -tam, *acc. sin. m.*

अर्जन arjana, *s.n.* A gaining, earning; gain, acquisition of wealth. **-नम्** -nam, *nom.* or *acc. sin.* **-ने** -ne, *loc.*

अर्जित arjita (*pass. part.* of the *vb.* **अर्ज्** arj, Acquire), Acquired, gained, earned. **अर्जितम्** arjitam, *acc. sin. m.*

अर्णव arṇava, *s.m.* The ocean. **-वस्य** -vasya, *gen.*

अर्थ artha, *s.m.* Advantage, profit, benefit. Revenue, wealth. Cause, origin. Object, purpose, thing. Meaning, signification; contents. **अर्थस्** -arthas, *nom.*

अर्थकरी artha-karī, *nom. sin. f.* of **अर्थकर** artha-kara, TATP. comp. of **अर्थ** artha, Advantage, and **कर** kara, *agt.* (from the *vb.* **कृ** kṛi, Make) Making; a maker. (Advantageous, useful, profitable.)

अर्थतत्त्व artha-tattwa, *s.n.* TATP. True state of a case, fact of a matter. **-तत्त्वम्** -tattwam, *acc. sin.*

अर्थतस् arthatas, *ind.* Really, virtually, truly, substantially.

अर्थदूषण artha-dūshaṇa, *s.n.* TATP. An unjust seizure of property, or a withholding of what is due. **-णम्** -ṇam, *nom. sin.*

अर्थनाश artha-nāśa, *s.m.* TATP. Loss of property. **-शम्** -śam, *acc. sin.*

अर्थपर artha-para, *adj.* Intent on wealth. Parsimonious, niggardly. **-रस्य** -rasya, *gen. sin. m.* **-रा** -rā, *nom. sin. f.*

अर्थम् artham, *acc. sin.* of **अर्थ** artha, *s.m.* A thing, an object. Wealth, money, substance. Meaning, signification, intention. *ind.* For, on account of. (In this sense it is subjoined to the crude form of a noun or pronoun as a substitute for the dative, though it is occasionally met with following a genitive case.)

अर्थलाभ artha-lābha, *s.m.* TATP. Acquisition of wealth. **-लाभाय** -lābhāya, *dat. sin.* **-लाभे** -labhe, *loc.*

अर्थवत् arthavat, *adj.* Wealthy, opulent. **अर्थवताम्** arthavatām, *gen. pl. m.*

अर्थवृद्धिस् artha-vṛiddhis, *nom. sin. s.f.* TATP. Increase of wealth.

अर्थसार artha-sāra, *s.m.* TATP. Sum of money, large amount or best of wealth. **-सारेण** -sāreṇa, *ins.*

अर्थस्य arthasya, *gen. sin.* of **अर्थ** artha, *s.m.* Wealth, substance. Meaning, intention. Thing, object.

अर्थास् arthās, *nom. pl.* of **अर्थ** artha, *s.m.* Riches.

अर्थागमस् arthāgamas, TATP. comp. of **अर्थ** artha, Wealth, and **आगमस्** āgamas, *nom. sin.* of **आगम** āgama, *s.m.* Income, influx.

अर्थात् arthāt, *abl. sin.* of **अर्थ** artha, *s.m.* Wealth, riches. **अर्थान्** arthān, *acc. pl.*

अर्थिता arthitā, *nom. sin. abst. s.f.* (from **अर्थिन्** arthin, A beggar) The condition of a beggar; mendicancy; an asking, begging, solicitation.

अर्थी arthī, *nom. sin. m.* of **अर्थिन्** arthin, *agt.* (from the *vb.* **अर्थ** arth, Ask), Asking, sueing, begging, seeking, longing for. A beggar, suitor, petitioner, suppliant. **अर्थिना** arthinā, *ins. sin.* **अर्थिनस्** arthinas, *nom. pl.* **अर्थिभिस्** arthibhis, *ins. pl.* **अर्थिनाम्** arthinām, *gen. pl.*

अर्थे arthe, *loc. sin.* of **अर्थ** artha, *s.m.* Wealth. Matter, business, affair. *ind.* For, or on account of, for the sake of, against. (See **अर्थम्** artham). **अर्थेन** arthena, *ins. sin.* **अर्थैस्** arthais, *ins. pl.*

अर्थोष्मणा arthoshmaṇā, *ins. sin.* TATP. (comp. of **अर्थ** artha, Wealth, and **उष्मन्** ushman, *s.m.* Warmth) By the glow of wealth, or the condition of being wealthy.

अर्दित ardita (*pass. part.* of the *vb.* **अर्द्** ard), Pained. injured, hurt. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अर्ध ardha, *s.n.* Half, moiety. **अर्धम्** ardham, *nom.*

अर्धकोटी ardha-koṭī, *s.f.* KARM. Half a crore, five millions.

अर्धकोष ardha-kosha, *s.m.* KARM. A moiety of one's treasure. **-कोषेण** -kosheṇa, *ins. sin.*

अर्धरात्र ardha-rātra, *s.n.* KARM. Midnight. **-त्रे** -tre, *loc. sin.*

अर्पित arpita, *pass. part.* of the *vb.* **अर्पि** arpi (*caus.* of the *vb.* **ऋ** ṛi, Go), Placed in or on, applied. **-तम्** -tam, *nom. sin. m.*

अर्बुद arbuda, *s.m.* or *n.* A hundred millions. Name of a mountain in the west of India, called Abū, a place of pilgrimage, especially to the Jains.

अर्हसि arhasi, *2d pers. sin. pres.* of the *vb.* **अर्ह्** arh, *1st cl. par.* Be fit, worthy, deserve. Deign, be willing; ought. **अर्हति** arhati, *3d pers. sin.*

अलक्षित a-lakshita (*pass. part.* of the *vb.* **लक्ष** laksh,

See, with अ a, *priv.*), Unseen, unobserved, unperceived, unnoticed. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

अलक्षितोपस्थितम् a-lakshitopasthitam, *acc. sin. m.* BAHUV. comp. of अलक्षित a-lakshita, *cr. pass. part.* Unobserved, and उपस्थित upa-sthita, *pass. part.* Arrived.

अलङ्कार alaṅ-kāra, *s.m.* An ornament, trinket, jewel.

अलङ्कृत alaṅ-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Make, with अलम् alam, Ornament), Adorned, ornamented. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

अलब्ध a-labdha (*pass. part.* of the *vb.* लभ labh, Gain, with अ a, *priv.*), Not gained, unobtained. अलब्धम् a-labdham, *acc. sin. m.* अलब्ध्वा a-labdhwā, *ind. pret. part.* Not having gained.

अलभमान a-labhamāna (*pres. part.* of the *vb.* लभ labh, 1*st cl. ātm.* Gain, with अ a, *priv.*), Not gaining or getting hold of. -नस् -nas, *nom. sin. m.* -नास् -nās, *nom. pl. m.*

अलभ्यम् a-labhyam, *nom. sin. n.* of लभ्य labhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* लभ labh, Gain, with अ a), Unattainable, not to be gained or procured.

अलम् alam, *ind.* Enough! away! have done!

अलस alasa, *adj.* Lazy, idle, indolent. -सम् -sam, *acc. sin. m.*

अलि ali, *s.m.* A bee. अलिस् alis, *nom. sin.*

अलुब्धत्व a-lubdhatwa, *abs.s.n.* (from अलुब्ध a-lubdha, Not greedy), Freedom from covetousness, moderation, contentment. -त्वम् -twam, *nom. sin.*

अलोभ a-lobha, *s.m.* Moderation, content, absence of cupidity. -भस् -bhas, *nom. sin.*

अल्प alpa, *adj.* Small, trifling, little, insignificant. Few. अल्पम् alpam, *acc. sin. n.* अल्पे alpe, *loc. sin. m.* or *n.*

अल्पक alpaka, *adj.* Small, very little. अल्पकैस् alpakais, *ins. pl. m.*

अल्पता alpatā, *abs. s.f.* Littleness, smallness, insignificance. -ताम् -tām, *acc. sin.*

अल्पधीस् alpa-dhīs, *nom. sin. m.* BAHUV. (comp. of अल्प alpa, Small, and धी dhī, Understanding), Ignorant, foolish, of little sense. -धियस् -dhiyas, *nom. pl.*

अल्पप्रभाव alpa-prabhāva, BAHUV. Insignificant, of little weight or consequence, of small power.

अल्पप्रभावत्व alpa-prabhāvatwa, *abs. s.n.* Insignificance. -त्वात् -twāt, *abl. sin.*

अल्पबलम् alpa-balam, *nom. sin. m.* KARM. A small force.

अल्पमेधस् alpa-medhas, BAHUV. Ignorant, silly, of little understanding. -सस् -sas, *gen. sin. m.* or *f.*

अल्पशक्तिस् alpa-śaktis, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of अल्प alpa, *cr.* Little, and शक्ति śakti, *s.f.* Power, strength.

अल्पस्नायु alpa-snāyu, *acc. sin. n.* BAHUV. Having few sinews.

अल्पानाम् alpānām, *gen. pl.* of अल्प alpa, *adj.* Little, small.

अल्पीयस् alpīyas (*compar.* of अल्प alpa, *adj.* Few, small), Smaller, very small. -यान् -yām, *nom. sin. m.*

अल्पेच्छुस् alpechchhus, *nom. sin. m.* TATP. Moderate in one's wishes, seeking little. (अल्प alpa, and इच्छु ichchhu.)

अल्पोपाय alpopāya, *s.m.* KARM. Small means. -यस् -yas, *nom.* -यात् -yāt, *abl.*

अव ava, *prep.* Down, downward, from, off.

अवगत ava-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with अव ava), Understood, comprehended. -गतम् -gatam, *nom. sin. n.*

अवगम ava-gama, *s.m.* Knowledge, perception, certainty. -मम् -mam, *acc. sin.*

अवगम्य ava-gamya (*ind. pret. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with अव ava), Having perceived, having become aware of.

अवगम्यते ava-gamyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* गम gam, Go, with अव ava, Down), Is known, comprehended, understood.

अवचनकर a-vachana-kara, *agt.* Not doing what one is bid; disobedient. -करे -kare, *loc. sin. m.*

अवज्ञा ava-gyā, *nom. sin. s.f.* Disrespect, contempt, disparagement.

अवज्ञातुम् ava-gyātum (*inf.* of the *vb.* ज्ञा gyā, Know, with *prep.* अव ava), To despise. अवज्ञाय ava-gyāya, *ind. pret. part.* Having despised.

अवज्ञान ava-gyāna, *s.n.* Contempt. -नम् -nam, *nom. sin.* -नात् -nāt, *abl. sin.*

अवतारित ava-tārita (*pass. part.* of तारि tāri, *caus.* of the *vb.* तॄ tṛī, Cross, with अव ava), Taken off, laid down or aside. -तम् -tam, *acc. sin. n.* अवतार्य ava-tārya, *ind. pret. part.* Having brought down or caused to descend.

अवतिष्ठते ava-tishṭhate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.*

ष्ठा shṭhā, Stand, 1st cl. ātm. with अव ava), Stand off, retire, slink away, keep aloof.

अवदत् avadat, 3d pers. sin. 1st pret. of the vb. वद् vad, 1st cl. par. Say.

अवधीयताम् ava-dhīyatām (3d pers. sin. imp. pass. of the vb. धा dhā, Hold, with अव ava), Let attention be paid.

अवधीरित avadhīrita (pass. part. of the vb. अवधीर avadhīr, 10th cl.), Despised, disregarded, slighted, overlooked, unheeded, disdained, rejected, thrown away. -तस्य -tasya, gen. sin. m. -ताभ्याम् -tābhyām, ins. du. m. -तम् -tam, nom. sin. n. **अवधीर्य** ava-dhīrya, ind. pret. part. Having despised.

अवनतकायेन ava-nata-kāyena, ins. sin. m. BAHUV. Bending the body, bowed down, crouching.

अवपात ava-pāta, s.m. Descent, fall. -तम् -tam, acc. sin.

अवमत ava-mata (pass. part. of the vb. मन man, Honour, with अव ava), Despised. -मतस् -matas, nom. sin. m. **अवमन्तव्य** ava-mantavya, fut. pass. part. To be despised, or lightly esteemed. -व्यस् -vyas, nom. sin. m.

अवमन्तृ ava-mantṛi, agt. A despiser. -मन्ता mantā, nom. sin. m.

अवमन्यते ava-manyate (3d pers. sin. pres. of the vb. मन man, 4th cl. ātm. Honour, with अव ava), Contemns, treats with disrespect; is displeased with. Also pass. of मन man, par. Is despised. **अवमन्येत्** ava-manyet, 3d pers. sin. pot. par. He should despise.

अवयव avayava, s.m. Limb, member. -वैस् -vais, ins. pl.

अवर a-vara, pronom. Inferior, lower, less preferable, (not choice). **अवरम्** avaram, nom. sin. n.

अवरोध ava-rodha, s.m. A blockade, a siege. -धस् -dhas, nom. sin. -धम् -dham, acc. sin.

अवरोधन ava-rodhana, s.m. A blockade, a siege. -धनम् -dhanam, acc. sin.

अवर्धमान a-vardhamāna (pres. part. of the vb. वृध vṛidh, 1st cl. ātm. Increase, with अ a, priv.), Not increasing, unincreasing. -नस् -nas, nom. sin. m.

अवलम्बन ava-lambana, s.n. A depending upon, dependence; a grasping, clinging to, holding on by, hanging on or from. -नम् -nam, acc. sin.

अवलम्बित ava-lambita (pass. part. of the vb. लब lab (इ i), with prep. अव ava, Alight, descend, lean upon, rest, depend on, trust to), Alighted. -तास् -tās, nom. pl. m. -तम् -tam, nom. sin. n. **अवलम्बितव्यम्** ava-lambitavyam, nom. sin. n. fut. pass. part. To be seized, caught hold of, grasped; to be hung upon or clung to. **अवलम्ब्य** ava-lambya, ind. pret. part. Having depended or relied upon; supporting one's-self, leaning on; trusting; waiting.

अवलम्बिन् ava-lambin, agt. Reclining. -लम्बिनि -lambini, loc. sin. m.

अवलोकते ava-lokate, 3d pers. sin. pres. of the vb. लोक lok, 1st cl. ātm. Look, with अव ava.

अवलोकन ava-lokana, s.n. Sight, seeing; inspection. -ने -ne, loc. sin.

अवलोकयामास ava-lokayāmāsa (3d pers. sin. 2d pret. of the vb. लोक lok, 10th cl. par. Look, see, with अव ava), He looked down upon. **अवलोकयतु** ava-lokayatu, 3d pers. sin. imp. Let him inspect or review. **अवलोकयन्** ava-lokayan, nom. sin. m. pres. part. Looking on. **अवलोकयितुम्** ava-lokayitum, inf. **अवलोक्यते** ava-lokyate, 3d pers. sin. pres. pass. Is seen. **अवलोकितस्** ava-lokitas, nom. sin. m. pass. part. Seen, beheld, observed, espied. **अवलोकिता** ava-lokitā, nom. sin. f. **अवलोक्य** ava-lokya, ind. pret. part. Having seen.

अवश a-vaśa, adj. Unrestrained, uncontrolled, unruly, intractable; anarchical. Powerless. -शस् -śas, nom. sin. m. -शा -śā, nom. sin. f. -शम् -śam, nom. sin. n.

अवशिष्ट ava-śishṭa (pass. part. of the vb. शिष śish, Distinguish, with अव ava), Left, remaining. -ष्टम् -shṭam, nom. sin. n.

अवशेन्द्रियचित्तानाम् a-vaśendriya-chittānām, gen. pl. BAHUV. comp. of अवश a-vaśa, Unrestrained, इन्द्रिय indriya, An organ of sense, and चित्तानाम् chittānām, gen. pl. of चित्त chitta, s.n. The heart, considered as the seat of intellect. (Of those whose senses and minds are not held in subjection.)

अवशेष ava-śesha, s.m. Remains, leavings.

अवश्य a-vaśya (fut. pass. part. of the vb. वश vaś, Subdue, with अ a, priv.), Inevitable. **अवश्यम्** a-vaśyam, nom. sin. n.

अवश्यकता a-vaśyakatā, abst. s.f. Necessity, obligation. -तया -tayā, ins. sin.

अवश्यम् a-vaśyam, ind. Inevitably, of necessity, necessarily, certainly.

अवसत् avasat, 3*d pers. sin.* 1*st pret.* of the *vb.* **वस** vas, 1*st cl. par.* Dwell, inhabit.

अवसथस् avasathas, *nom. sin. s. m.* A college, a school.

अवसन्नायाम् ava-sannāyām, *loc. sin. f.* of **अवसन्न** ava-sanna (*pass. part.* of the *vb.* **षद्** shad, Sink, with **अव** ava), Ended, terminated, spent, waned.

अवसर avasara, *s.m.* Occasion, opportunity.

अवसान ava-sāna, *s.n.* End, close, conclusion.

अवसीदति ava-sīdati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **षद्** shad, 1*st cl. par.* Sink, with **अव** ava), Yield, sink, give away. **अवसीदथ** ava-sīdatha, 2*d pers. pl.*

अवस्कन्द ava-skanda, *s.m.* An attack, surprise. **-स्कन्दस्** -skandas, *nom. sin.*

अवस्था ava-sthā, *s.f.* State, condition, situation, circumstance of age or position.

अवस्थातुम् ava-sthātum (*inf.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, stay, with **अव** ava), To retire, to stand off.

अवस्थान ava-sthāna, *s.n.* A staying, stopping, residing; abode, stay, place or period of abiding. Situation, station. **-नम्** -nam, *nom.* or *acc. sin.* **-नेन** -nena, *ins.*

अवस्थाप्य ava-sthāpya, *ind. pret. part.* of **स्थापि** sthāpi (*caus.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अव** ava), Having fixed, placed, set or put.

अवस्थाय ava-sthāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अव** ava), Having stayed, or remained behind.

अवस्थित ava-sthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अव** ava), Stood, remained; rested, settled; laid up. Standing, resting on; lurking, ensconced. Engaged in, prosecuting, following. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तेन** -tena, *ins. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* **-तान्** -tān, *acc. pl.* **-ता** -tā, *nom. sin. f.* **-तम्** -tam, *acc. sin. n.* **-तानि** -tāni, *nom. pl.*

अवाप्ति avāpti, *s.f.* Attainment, acquisition.

अवाप्तुम् avāptum, *inf.* of the *vb.* **आप** āp, Obtain, with **अव** ava. **अवाप्नोति** avāpnoti, 3*d pers. sin. pres.* 5*th cl. par.* Obtains.

अविकत्थन a-vikatthana, *adj.* Not boasting, no boaster. **-नस्** -nas, *nom. sin. m.*

अविकल a-vikala, *adj.* Entire, unimpaired, unmutilated. **-लानि** -lāni, *nom. pl. n.*

अविघ्न a-vi-ghna, *adj.* Unimpeded, uninterrupted, unalloyed. **-घ्नानि** -ghnāni, *nom. pl. n.*

अविचारित a-vi-chārita, *pass. part.* of **चारि** chāri (*caus.* of the *vb.* **चर** char, Go, with **वि** vi, and **अ** a, *priv.*), Not investigated, deliberated, or discussed. **-तम्** -tam, *nom.* or *acc. sin. n. ind.* Promptly, without hesitation, discussion, deliberation, or demur. **अविचार्य** a-vichārya, *ind. pret. part.* Judging inaccurately, or without due deliberation.

अविज्ञता a-vigyatā, *abst. s.f.* (of **अविज्ञ** a-vigya, *adj.* Unwise) Stupidity, senselessness.

अविज्ञाय a-vi-gyāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with **वि** vi, and **अ** a, *priv.*), Not having become acquainted with.

अवितथ a-vitatha, *adj.* Effective; not unoperative, vain, false, or futile. **-थाम्** -thām, *acc. sin. f.*

अविदित a-vidita (*pass. part.* of the *vb.* **विद्** vid, Know, with **अ** a, *priv.*), Unknown. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

अविद्वस् a-vidwas, *adj.* Ignorant, unwise, unlearned. **अविद्वान्** a-vidwān, *nom. sin. m.*

अविनय a-vinaya, *s.m.* Indecorum. Impropriety, indiscretion, imprudence. **-यस्** -yas, *nom. sin.* **-यम्** -yam, *acc. sin.*

अविरक्त a-vi-rakta, *adj.* Attached, not indifferent, alienated, or estranged in affection. **-रक्तम्** -raktam, *acc. sin. n.*

अविवेक a-viveka, *s.m.* Want of discrimination, judgment, or investigation. **-कस्** -kas, *nom. sin.*

अविवेकता a-vivekatā, *nom. sin. abst. s. f.* Inconsiderateness, imprudence.

अविवेकाधिपपुरे avivekādhipa-pure, KARM. comp. of **अविवेक** a-viveka, Unjust, **अधिप** adhi-pa, A ruler, and **पुरे** pure, *loc.* of **पुर** pura, *s.n.* A city.

अविशेषज्ञ a-viśesha-gya, *agt.* Indiscriminating, not perceiving, or who discerneth not the difference of things. **-ज्ञस्** -gyas, *nom. sin. m.*

अविश्वास a-viśwāsa, *s.m.* Want of confidence. **-सस्** -sas, *nom. sin.*

अविषय a-vishaya, *s.m.* Absence, departure, failure of residence, range, or reach. **-ये** -ye, *loc. sin.*

अवेक्षण avekshaṇa, *s.n.* A seeing, looking at. **-णम्** -ṇam, *nom. sin.*

अवेक्षा avekshā, *s. f.* Care, attention. **अवेक्षया** avekshayā, *ins. sin.*

अव्यवसायिन् a-vyavasāyin, *adj.* Negligent, inactive, remiss. **-यिनम्** -yinam, *acc. sin. m.*

अव्यसनिन् a-vyasanin, *adj.* Exempt from the vicious

practices called व्यसन vyasana, *q.v.* -नी -nī, *nom. sin. m.* -निनम् -ninam, *acc. sin. m.*

अव्यापार a-vyāpāra, *s.m.* Business not practised, understood, pertaining, or belonging (to one). -रेण -reṇa, *ins. sin.* -रेषु -reshu, *loc. pl.*

अशक्यम् a-śakyam, *nom. sin. n.* (अ a, *priv.* and शक्य śakya, Possible), Impossible.

अशक्यार्थ a-śakyārtha, *adj.* Unavailing, ineffectual, useless, impossible, incapable of being realized (from अशक्य a-śakya, Impossible, and अर्थ artha, Object, result). -र्थस् -rthas, *nom. sin. m.*

अशङ्कस a-śankas, *nom. sin. m. adj.* Fearless, undaunted.

अशुचि a-śuchi, *s.f.* Impurity; *adj.* Foul, impure. अशुचौ a-śuchau, *loc. sin. m.* or *n.*

अशेष a-śesha, *adj.* Infinite, endless.

अशौचत्वम् a-śauchatwam, *nom. sin. abst. s.n.* (from अशौच a-śaucha, *adj.* Impure), Impurity.

अश्नाति aśnāti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* अश aś, 9*th cl. par.* Eat; also, Enjoy. -सि -si, 2*d pers. sin.*

अश्नुते aśnute, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* अश aś, 5*th cl. ātm.* Eat; also, Enjoy.

अश्मा aśmā, *nom. sin.* of अश्मन् aśman, *s.m.* A stone.

अश्रावि aśrāvi, 3*d pers. sin.* 3*d pret. pass.* of the *vb.* श्रु śru, Hear.

अश्व aśwa, *s.m.* A horse. अश्वस् aśwas, *nom. sin.* अश्वास् aśwās, *nom. pl.* अश्वैस् aśwais, *ins. pl.* अश्वानाम् aśwānām, *gen. pl.*

अश्वतरी aśwatarī, *s.f.* A she-mule.

अश्वमेध aśwa-medha, *s.m.* The actual or emblematic sacrifice of a horse, from अश्व aśwa, A horse, and मेध medha, Sacrifice. (This sacrifice is one of the highest order, and, performed a hundred times, entitles the sacrificer to the dominion of Swerga or paradise. It appears to have been originally typical; the horse and other animals being simply bound during the performance of certain ceremonies; the actual sacrifice is an introduction of a later period). -मेधस्य -medhasya, *gen. sin.*

अश्वाधिकस् aśwādhikas, *nom. sin. m.* TATP. Strong in cavalry, superior in horse.

अष्टगुणस् ashṭa-guṇas, *nom.sin.m.* DWIGU, Eightfold.

अष्टन् ashṭan, *num. common gender*, Eight. अष्टौ ashṭau, *nom.* अष्टसु ashṭasu, *loc.*

अष्टविध ashṭa-vidha, *adj.* Eight-fold, of eight kinds. अष्टविधस् ashṭa-vidhas, *nom. sin. m.*

अष्टाङ्ग ashṭānga, *s.n.* Eight parts of the body; the hands, breast, forehead, eyes, throat, and middle of the back: or four first, with the knees and feet: or these six, with the words and mind.

अष्टाङ्गपात ashṭānga-pāta, *s.m.* Prostration, as in reverence (a falling on the eight members).

अष्टायुधस् ashṭāyudhas, *nom. sin. m.* DWIGU, Furnished with eight weapons (अष्ट आयुध).

असंयम a-san-yama, *s.m.* Absence of check, want of restraint, uncontrol, especially of the senses. असंयमस् a-san-yamas, *nom. sin.*

असंशयम् a-sanśayam, *ind.* Doubtless, unquestionably.

असंस्थित a-san-sthitā (*pass. vart.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with सम् sam, and अ a, *priv.*), Not standing together. -तम् -tam, *nom. sin. n.*

असकृत् a-sakṛit, *ind.* Not once. More than once; frequently, repeatedly.

असक्त a-sakta (*pass. part.* of the *vb.* षञ्ज shanj, Stick, adhere, with अ a, *priv.*), Indifferent, unattached, unaddicted. Detached from worldly feelings and passions. असक्तम् a-saktam, *acc. sin. m.*

असङ्गत a-san-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with सम् sam, and अ a, *priv.*), Unbecoming, unseemly. Rude, ill-mannered, unpolished, clownish. -तम् -tam, *acc. sin. m.*

असज्जन a-saj-jana, *s.m.* A wicked person, a bad man. -नस् -nas, *nom. sin.*

असत् a-sat, *nom. sin. n.* of सत् sat (*pres. part.* of the *vb.* अस as, 2*d cl. par.* Be, with अ a, *priv.*), Non-existing, non-existed, unreal. Not good; bad, wicked. असति a-sati, *loc. sin. m.* असताम् a-satām, *gen. pl.* असत्सु a-satsu, *loc. pl. m.*

असत्य a-satya, *s.n.* Untruth, falsehood. असत्यम् a-satyam, *nom. sin.*

असत्यस् a-satyas, *nom. sin. m. adj.* Untrue.

असत्यसन्ध a-satya-sandha, *adj.* False, treacherous, base, wicked. -सन्धम् -sandham, *acc. sin. m.*

असदृशव्यवहारिन् a-sadṛiśa-vyavahārin, *agt.* Behaving, or who behaves improperly and unseemly. -व्यवहारी -vyavahārī, *nom. sin. m.*

असन्तुष्ट a-san-tushṭa (*pass. part.* of the *vb.* तुष tush, Be satisfied, with सम् sam, and अ a), Discontented. -ष्टस् -shṭas, *nom. sin. m.* -ष्टास् -shṭās, *nom. pl. m.*

असन्धेय a-sandheya (*fut. pass. part.* of the *vb.* धा

dhā, Hold, with सम् sam, and अ a, *priv.*), Not to be made peace with. -यास -yās, *nom. pl. m.*

असमग्र a-samagra, *adj.* Incomplete, not entire.

असमर्थ a-samartha, *adj.* Unable, incapable. -मर्थस् -marthas, *nom. sin. m.* -मर्थम् -martham, *acc. sin. m.* -मर्थेन -marthena, *ins. sin. m.*

असमीक्ष्य a-sam-īkshya (*ind. pret. part.* of the *vb.* ईक्ष īksh, See, with सम् sam, Completely, and अ a, *priv.*), Not having well inspected.

असमीक्ष्यकारिन् a-sam-īkshya-kārin, *agt.* Acting or who acts inconsiderately; heedless, uncircumspect. -कारिणस् -kāriṇas, *gen. sin. m.*

असम्भव a-sam-bhava, *adj.* Impossible, non-existent, unlikely. -वम् -vam, *nom. sin. n.*

असम्भोग a-sam-bhoga, *s.m.* Non-enjoyment. -गेन -gena, *ins. sin.*

असह a-saha, *adj.* Impatient, intolerant, not enduring. असहा a-sahā, *nom. sin. f.*

असहिष्णु a-sahishṇu, *adj.* Unable to bear, impatient of. -ष्णुस् -shṇus, *nom. sin. m.*

असाधन a-sādhana, *adj.* Destitute of means, resources, materials, instruments, or implements. असाधनास् a-sādhanās, *nom. pl. m.*

असाधारण a-sādhāraṇa, *adj.* Special, specific. Uncommon, incomparable. -रणस् -raṇas, *nom. sin. m.*

असाधुत्व a-sādhutwa, *abst. s.n.* Dishonesty, want of probity. -त्वात् -twāt, *abl. sin.*

असाध्य a-sādhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* साध sādh, Accomplish, with अ a), Impracticable; untractable, unmanageable. -ध्यस् -dhyas, *nom. sin. m.*

असाम्प्रतम् a-sāmpratam, *ind.* Unsuitably, improperly.

असार a-sāra, *adj.* Sapless, insipid, flat, stale, unprofitable, worthless, unsound, weak, flimsy. -रम् -ram, *acc. sin. m.* -रे -re, *loc. sin. n.*

असि asi, 2*d pers. sin. pres.* of the *vb.* अस as, 2*d cl. par.* Be.

असि asi, *s.m.* A sword.

असुन्दर a-sundara, *adj.* Plain, ugly, not comely. -रम् -ram, *nom. sin. n.*

असुलभम् a-su-labham, *nom. sin. n. adj.* Not easy of attainment.

असृज् asṛij, *s.n.* Blood, gore.

असेवक a-sevaka, Not a servant. An indifferent or so-so kind of servant. -के -ke, *loc. sin.*

असेवितेश्वरद्वारम् a-seviteśwara-dwāram, *nom. sin. n.* BAHUV. comp. of असेवित a-sevita, Not waited, ईश्वर īśwara, A grandee, and द्वार dwāra, *s.n.* A gate or door.

असौ asau, *nom. sin. m. f.* of अदस् adas, *pron.* He, she, that.

अस्खलितप्रयाणस् a-skhalita-prayāṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Not stumbling in his march, with unfaltering step.

अस्तङ्गत astaṅ-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, added to अस्तम् astam), Gone to (its) setting, set. -गतास् -gatās, *nom. pl. f.*

अस्तब्धत्व a-stabdhatwa, *abst. s. n.* Unsteadiness, a being confused or confounded; the want of self-possession. -त्वम् -twam, *nom. sin.*

अस्तम् astam, *acc. sin.* of अस्त asta, *s.m.* The western mountain, behind which the sun is supposed to set. Sunset. *ind.* Disappearance, setting, vanishing.

अस्ताचल astāchala, *s.m.* The western mountain.

अस्ति asti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* अस as, 2*d cl. par.* Be), There is, it is.

अस्तु astu (3*d pers. sin. imp.* of the *vb.* अस as, 2*d cl. par.* Be), Let there be, may there be.

अस्त्र astra, *s.n.* A missile weapon discharged from any instrument. A shot, a shot-wound. अस्त्राणाम् astrāṇām, *gen. pl.*

अस्त्रज्ञ astra-gya, *agt.* Skilled in arms or in launching missiles. ज्ञम् -gyam, *acc. sin. m.*

अस्त्वेवम् astwevam (अस्तु astu एवम् evam), Be it so, granted.

अस्थि asthi, *nom.* or *acc. sin.* of अस्थि asthi, *s.n.* A bone. अस्थीनि asthīni, *nom. pl.*

अस्थिक asthika, *s.n.* A little or a contemptible bone. -कम् -kam, *acc. sin.*

अस्थिर a-sthira, *adj.* Unsteady. -रस् -ras, *nom. sin. m.*

अस्पर्शनम् a-sparśanam, *nom. sin. s. n.* Non-contact, the avoiding the contact of any thing or person, especially of one who is impure.

अस्पृशन् a-spṛiśan, *nom. sin. m.* of अस्पृशत् a-spṛiśat, *pres. part.* of the *vb.* स्पृश spṛiś, 6*th cl. par.* Touch, with अ a, *priv.*

अस्मत्पुत्राणाम् asmat-putrāṇām, TATP. comp. of अस्मद् asmad, *cr.* Of me, my, and पुत्राणाम् putrāṇām, *gen. pl.* of पुत्र putra, *s.m.* A son.

अस्मद् asmad, *cr.* form of the *pers. pron.* I, used only in composition, implying, My, mine, our.

अस्मदीय asmadīya, *adj.* My, our.

अस्मद्धृदयम् asmad-dhṛidayam, *nom. sin. n.* TATP. My heart (from **अस्मद्** asmad, and **हृदय** hṛidaya).

अस्मन्मित्रम् asman-mitram, *nom. sin. s. n.* TATP. Our ally, my friend.

अस्मात् asmāt, *abl. sin. n.* of **इदम्** idam, *pron.* This.

अस्मान् asmān, *acc. pl.* of **अस्मद्** asmad, *pers. pron.* I. **अस्माभिस्** asmābhis, *ins. pl.* **अस्माकम** asmākam, *gen. pl.* **अस्मासु** asmāsu, *loc. pl.*

अस्मि asmi (1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be), I am.

अस्मिन् asmin, *loc. sin. m.* or *n.* of **इदम्** idam, *pron.* This. **अस्मै** asmai, *dat. sin. m.* **अस्य** asya, *gen. sin. m.* or *n.*

अहः ahah, *nom. sin.* of **अहन्** ahan, *s.n.* A day.

अहङ्कार ahan-kāra, *s.m.* Pride, egotism. **-रात्** -rāt, *abl. sin.*

अहम् aham, *nom. sin.* of **अस्मद्** asmad, *pers. pron.* I.

अहरहर् ahar-ahar, *ind.* Day by day, daily.

अहर्निशम् ahar-niśam, *ind.* Day and night.

अहह ahaha, *interj.* Aha.

अहार्यत्वात् a-hāryatwāt, *abl. sin.* of **अहार्यत्व** a-hāryatwa, *abst. s.n.* Security, incapability of being stolen, safety from seizure. **हार्य** hārya, is the *fut. pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Seize, carry off, To be seized, with the privative particle **अ** a.

अहि ahi, *s.m.* A serpent. **अहिस्** ahis, *nom. sin.*

अहिंसा a-hinsā, *nom. sin. s.f.* Harmlessness, a doing injury to nothing; one of the cardinal virtues of most Hindu sects, but particularly of the Bauddhas and Jainas.

अहित a-hita, *adj.* Ill-disposed, unfriendly, malignant. Hurtful, prejudicial. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

अहितहितविचारशून्यबुद्धेस् ahita-hita-vichāra-śūnya-buddhes, *gen. sin. m.* BAHUV. Whose intellect is void of discrimination between evil and good.

अहो aho, *interj.* Ah! oh! alas!

अहोरात्रम् aho-rātram, *ind.* Day and night.

आ ā, as in "father."

आ ā, *prep.* To, at, as far as, until, ad-, when prefixed to a noun, governing the ablative or accusative case. Prefixed to verbs denoting Giving and Going, it imparts to them the sense of Taking and Coming. When prefixed to words denoting colour, it modifies the meaning of the original, as in the English words blueish, blackish, etc.

आः āh, *interj.* Alas! ah! oh!

आकर ākara, *s.m.* A mine. **-रे** -re, *loc.*

आकर्णित ā-karṇita (*pass. part.* of the *vb.* **कर्ण** karṇ, Hear, listen, with **आ** ā, to), Heard, overheard. **-तस** -tas, *nom. sin. m.* **-तम** -tam, *nom. sin. n.*

आकर्ण्य ā-karṇya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **कर्ण** karṇ, Hear, listen, with *prep.* **आ** ā), Having heard or listened to.

आकार ākāra, *s.m.* Form, appearance; any outward indication of inward feeling, as perspiration, horripilation, etc. **-रस** -ras, *nom. sin.* **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रैस्** -rais, *ins. pl.*

आकाश ākāśa, *s.m.* or *n.* Air, sky, atmosphere, æther. **-शे** śe, *loc.*

आकाशवर्त्मन् ākāśa-vartman, *s.n.* TATP. The atmosphere, firmament, air, etc. **-ना** -nā, *ins. sin.*

आकीर्ण ā-kīrṇa (*pass. part.* of the *vb.* **कॄ** kṝi, Scatter, with **आ** ā), Scattered, overstrewed. **आकीर्णाम** ā-kīrṇām, *acc. sin. f.* **आकीर्णम्** ā-kīrṇam, *acc. sin. n.* **आकीर्णानि** ā-kīrṇāni, *nom. pl. n.*

आकुल ā-kula, *adj.* Affected, filled, full. Distressed. **-लस्** -las, *nom. sin. m.* **लेन** -lena, *ins.* **-लास्** -lās, *nom. pl. m.*

आकुलित ā-kulita (*pass. part.* of the *vb.* **कुल** kul, with **आ** ā), Agitated, disturbed, flurried, distressed, incommoded, inconvenienced, tormented. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तेन** -tena, *ins. sin. m.*

आकृष्ट ā-kṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **कृष** kṛish, Draw, with **आ** ā), Drawn, dragged, pulled, tugged at; lured, attracted. **-ष्टस्** -shṭas, *nom. sin. m.* **-ष्टेन** -shṭena, *ins.* **-ष्टे** -shṭe, *loc.* **-ष्टम्** -shṭam, *nom. sin. n.* **आकृष्टवान्** ā-kṛishṭavān, *nom. sin. m. indef. past part.* He drew.

आकृष्टि ā-kṛishṭi, *s.f.* Attraction. A pulling, drawing, or carrying away; capture, rapine. **आकृष्ट्या** ā-kṛishṭyā, *ins. sin.*

आकृष्य ā-kṛishya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **कृष** kṛish, Draw, with **आ** ā), Having drawn or extracted; having pulled or dragged.

आक्रमति ā-kramati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **क्रम** kram, 1*st cl. par.* Step, with **आ** ā), Invades, advances towards, overruns.

आक्रम्य ā-kramya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **क्रम** kram, Step, with **आ** ā), Having attacked, invaded, seized upon, overrun, or encroached.

आक्रान्त ā-krānta, (*pass. part.* of the *vb.* **क्रम** kram,

Step, with आ ā), Beset, accompanied, attended, overspread, overrun. -तम -tam, *nom. sin. n.*

आक्रोशित ā-krośita (*pass. part.* of the *vb.* क्रुश kruś, Cry out, with आ ā), Cursed, abused, railed at, reviled. -तस्-tas, *nom. sin. m.*

आखु ākhu, *s.m.* A rat or a mouse. आखुस् ākhus, *nom. sin.* आखवस् ākhavas, *nom. pl.*

आख्या ākhyā, *s.f.* Name, appellation, designation.

आख्यातुम् ā-khyātum, *inf.* of the *vb.* ख्या khyā, Tell, relate, with आ ā. आख्यातुकामस् ā-khyātu-kāmas, *nom. sin. m.* Longing, or desirous to tell.

आख्यान ākhyāna, *s.n.* A story. -नम् -nam, *nom. sin.*

आख्येय ā-khyeya (*fut. pass. part.* of the *vb.* ख्या khyā, Tell, with आ ā), To be told. -यम् -yam, *nom. sin. n.*

आगच्छामि ā-gachchhāmi (1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* गम gam, 1*st cl. par.* Go, with आ ā), I come. आगच्छति ā-gachchhati, 3*d pers.* आगच्छत् ā-gachchhat, 3*d pers. sin.* 1*st pret.* He came. आगच्छ ā-gachchha, 2*d pers. imp.* Come thou. आगच्छत ā-gachchhata, 2*d pers. pl.* Come ye. आगच्छन् ā-gachchhan, *nom. sin. m. pres. part.* Coming.

आगत ā-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with आ ā), Come, arrived; near at hand. Returned. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तम् -tam, *acc. sin. m.* or *n.* -तेन -tena, *ins. sin. m.* or *n.* -ते -te, *loc. sin. m.* or *n.* -ता -tā, *nom. sin.f.* आगन्तव्यम् ā-gantavyam, *nom. sin. n. fut. pass. part.* To be come. आगत्य ā-gatya, *ind. pret. part.* Having come. आगम्यताम् ā-gamyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* Let there be come.

आगन्तु ā-gantu, *s.m.* A stranger, a new comer. आगन्तुस् ā-gantus, *nom. sin.* आगन्तुना ā-gantunā, *ins. sin.* आगन्तून् ā-gantūn, *acc. pl.*

आगन्तुक ā-gantuka, *s.m.* A stranger, a new comer. -कस् -kas, *nom. sin.* -कास् -kās, *nom. pl.*

आगम ā-gama, *s.m.* Arrival, approach. Income, influx. -मम् -mam, *acc. sin.* -मे -me, *loc.*

आगमन ā-gamana, *s.n.* A coming, arrival. -नम् -nam, *acc. sin.* -नात् -nāt, *abl.* -ने -ne, *loc.*

आगमिष्यसि ā-gamishyasi (2*d pers. sin.* 2*d fut.* of the *vb.* गम gam, Go, with आ ā), Thou wilt come.

आगार āgāra, *s.n.* House, dwelling. A prison.

आघात āghāta, *s.m.* A blow. A slaughter-house. -तस् -tas, *nom.sin.* -तम् -tam, *acc.* -तेन -tena, *ins.*

आचरतु ā-charatu (3*d pers. sin. imp.* of the *vb.* चर char, 1*st cl. par.* Go, with *prep.* आ ā), Practice, observe, follow, attend to, as a rite or usage; also, Inflict. आचरेत् ā-charet, 3*d pers. sin. pot.* आचरन् ā-charan, *nom. sin. m.* of आचरत् ā-charat, *pres. part.* आचरित ā-charita, *pass. part.* -तम् -tam, *nom. sin. n.*

आचार ā-chāra, *s.m.* Established rule of conduct; custom, practice, usage; ordinance, institute, precept. -रस् -ras, *nom. sin.*

आच्छन्न ā-chchhanna (*pass. part.* of the *vb.* छद् chhad, Cover, with आ ā), Covered. -न्नम् -nnam, *acc.sin.n.* आच्छाद्य ā-chchhādya, *ind. pret. part.* Having covered or protected.

आज्ञा āgyā, *s.f.* An order, command, mandate. आज्ञाम् āgyām, *acc. sin.* आज्ञया āgyayā, *ins.*

आज्ञापयति ā-gyāpayati, 3*d pers. sin. pres.* of ज्ञापि gyāpi (*caus.* of the *vb.* ज्ञा gyā, Know, with *prep.* आ ā), Commandeth. यथाज्ञापयति देवस् yathā-gyāpayati devas, As (your) Majesty commands.

आटविक āṭavika, *s.m.* A woodman, pioneer. -कान् -kān, *acc. pl.*

आटोप āṭopa, *s.m.* Pride, pomp, state, haughtiness.

आढ्य āḍhya, *adj.* (usually in comp.) Opulent, rich. Abounding. Having, possessed of. -ढ्यस् -ḍhyas, *nom. sin. m.*

आतप ā-tapa, *s.m.* Heat, sunshine.

आतिथ्य ātithya, *abst. s.n.* (from अतिथि a-tithi, *s.m.* A guest), Hospitality, guest-rite. A hospitable reception. आतिथ्यम् ātithyam, *nom.* or *acc. sin.*

आतिथ्यसत्कारम् ātithya-satkāram, *acc. sin. s. m.* TATP. The rites or good offices of hospitality.

आतुर ātura, *adj.* Sick, poorly, diseased, ailing. -रस् -ras, *nom. sin. m.* -राणाम् -rāṇām, *gen. pl.* -रेषु -reshu, *loc. pl. m.*

आत्म ātma is used for आत्मन् ātman, when it occurs as the first member of a compound.

आत्मकर्म ātma-karma, *nom. sin.* of आत्मकर्मन् ātma-karman, *s.n.* TATP. One's own act, or the soul's destiny (in the daily occurrences of life), as the fruit and effect of actions done in a former birth.

आत्मकृत ātma-kṛita, TATP. Self-done, made or prepared by himself. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तम् -tam, *acc. sin. n.*

आत्मज ātma-ja, *agt.* Born of one's self; a son (not an adopted one). -जे -je, *loc. sin. m.*

आत्मद्रोहिन् ātma-drohin, *agt.* Self-tormenting,

fretful, miserable, peevish. **-द्रोही** -drohī, *nom. sin. m.*

आत्मपरित्याग ātma-parityāga, *s.m.* TATP. Self-sacrifice. **-गेन** -gena, *ins. sin.*

आत्मम्भरिस् ātmam-bharis, *nom. sin. m. agt.* Selfish, greedy; who feeds himself. (**आत्म भरि**).

आत्मवत् ātma-vat, *ind.* As one's self, like one's self.

आत्मविवृद्धि ātma-vivṛiddhi, *s.f.* TATP. Own advantage, self-aggrandizement. **-वृद्धये** -vṛiddhaye, *dat. sin.*

आत्मवृत्तान्त ātma-vṛittānta, *s.m.* TATP. Own story, account of one's self, autobiography. **-वृत्तान्तम्** -vṛittāntam, *acc. sin.*

आत्मशक्ति ātma-śakti, *s.f.* TATP. Inherent or own power. **आत्मशक्त्या** ātma-śaktyā, *ins. sin.*

आत्मसन्देह ātma-sandeha, *s.m.* TATP. Internal doubt, doubt of the soul. **-सन्देहे** -sandehe, *loc. sin.*

आत्मसात् ātma-sāt, *ind.* One's own. **आत्मसात्कृत** ātmasāt-kṛita, *pass. part.* Made one's own, rendered subject to one's self. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

आत्मा ātmā, *nom. sin.* of **आत्मन्** ātman, *s.m.* Soul, self, spirit, life. **आत्मानम्** ātmānam, *acc. sin.* **आत्मना** ātmanā, *ins.* **आत्मने** ātmane, *dat. sin.* **आत्मनस्** ātmanas, *gen.* **आत्मनि** ātmani, *loc.*

आत्मादिष्टस् ātmādishṭas, *nom. sin. m.* TATP. Self-counselled. *s.m.* A treaty dictated by the party wishing it himself. (**आत्म आदिष्ट**)

आत्मानम् ātmānam, *acc. sin.* of **आत्मन्** ātman, *s.m.* Self.

आत्मापराध ātmāparādha, *s.m.* TATP. Own offence, personal transgression. (**आत्म अपराध**)

आत्मार्थे ātmārthe or **आत्मार्थम्** ātmārtham, *ind.* For one's own sake, for the sake of self.

आत्मीय ātmīya, *adj.* Own, subject to self. **-यम्** -yam, *acc. sin. m.*

आत्मोदयस् ātmodayas, *nom. sin. s.m.* TATP. Self-advantage, rise, or elevation. (**आत्म उदय**)

आत्मौपम्य ātmaupamya, *s.n.* TATP. Likeness to self, analogy to one's own self, comparison with one's self. **आत्मौपम्येन** ātmaupamyena, *ins. sin.* (**आत्म औपम्य**)

आत्ययिक ātyayika, *adj.* Ill-omened, unpropitious, disastrous, destructive. **-कम्** -kam, *acc. sin. n.*

आदत्ते ā-datte, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **दा** dā, *3d cl. ātm.* Give, with **आ** ā, Take.

आदयस् ādayas, *nom. pl.* of **आदि** ādi, *s.m.* A beginning. In Bahuvrīhi compounds it is often translated by Et cætera, and the rest; as, **इन्द्रादयः सुरास्** indrādayah surās, The gods, Indra, and the rest; *lit.* The gods, commencing with Indra. **व्याघ्रादयस्** vyāghrādayas, Tigers and the rest. **आदीन्** ādīn, *acc. pl. m.* **आदिभिस्** ādibhis, *ins. pl. m.* **आदीनाम्** ādīnām, *gen. pl. m.*

आदर ādara, *s.m.* Respect, reverence, honour, esteem, regard, consideration. **आदरस्** ādaras, *nom. sin.* **आदरस्य** ādarasya, *gen.*

आदाय ā-dāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **दा** dā, Give, with **आ** ā), Having taken. See **आ** ā.

आदि ādi, *s.m.* Beginning, commencement. **आदिना** ādinā, *ins. sin.* **आदौ** ādau, *loc. sin.* **आदावेव** ādāveva, In the very beginning. **आदीन्** ādīn, *acc. pl.* **आदिभिस्** ādibhis, *ins. pl.* **आदीनाम्** ādīnām, *gen. pl.* **आदि** ādi, and also **आदिकम्** ādikam, *ind.* in comp. Et cætera, the rest. See **आदयस्** ādayas, above.

आदित्य āditya, *s.m.* The sun.

आदित्यचन्द्रौ āditya-chandrau, *nom. du. m.* DWANDWA, Sun and moon.

आदित्सु ā-ditsu, *agt.* Wishing to have, desirous of taking. **आदित्सुस्** ā-ditsus, *nom. sin. m.*

आदिशति ā-diśati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **दिश्** diś, *6th cl.* Shew, with **आ** ā), Command, order, exhort, enjoin. **आदिष्टस्** ā-dishṭas, *nom. sin. m. pass. part.*; also, *s.m.* A kind of treaty, in which an enemy is got rid of by the cession of a portion of territory. **आदेशय** ā-deśaya, *2d pers. sin. imp. caus.* Cause your commands to be made.

आदेय ā-deya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **दा** dā, Give, with **आ** ā), To be taken or received. **-यस्य** -yasya, *gen. sin. n.*

आदेश ā-deśa, *s.m.* An order, command, precept. A rule, maxim; axiom, dictate. **-शस्** śas, *nom. sin.* **-शात्** -śāt, *abl. sin.*

आद्य ādya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **अद्** ad, Eat), To be eaten, eatable, esculent, edible. *s.n.* Food, grain.

आद्यस् ādyas, *nom. sin. m.* of **आद्य** ādya, *adj.* First, former. **आद्यौ** ādyau, *nom. du. m.* **आद्या** ādyā, *nom. sin. f.*

आद्रियते ā-driyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **दृ** dṛi, *6th cl. ātm.* with **आ** ā), Honour. See **आदरस्** ādaras.

आधत्ते ā-dhatte, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **धा** dhā,

3d *cl. ātm.* Hold, with आ ā. **आधाय** ā-dhāya, *ind. pret. part.* Having recourse to, having practised.

आधार ā-dhāra, *s.m.* A support, prop, stay. A receptacle; a reservoir; anything that holds or contains. -रस् -ras, *nom. sin.*

आधाराधेयभाव ādhārādheya-bhāva, *s.m.* Relation of location and located (as a village on the Ganges). The influence or action of the support or recipient upon the object received or supported. वेन -vena, *ins. sin.* (आधार आधेय भाव)

आधि ādhi, *s.m.* Mental anguish.

आधिकरण्य ādhikaraṇya, *abst.s.n.* Location. -रण्यम् -raṇyam, *nom. sin.*

आधिक्य ādhikya, *abst. s. n.* Pre-eminence, superiority. -क्यम् -kyam, *nom. sin.*

आधिपत्य ādhipatya, *abst. s. n.* (of अधिपति adhipati, *s.m.*) Sovereignty, supremacy, lordship, paramount suzerainty. -पत्यम् -patyam, *nom. sin.*

आधेय ā-dheya (*fut. pass. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with आ ā), To be held, received or supported.

आध्मात ā-dhmāta (*pass. part.* of the *vb.* ध्मा dhmā, Blow, with आ ā), Inflated, swelled, puffed. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

आनन्द ānanda, *s.m.* Joy, happiness, delight.

आनन्दनम् ānandanam, *nom. sin. s. n.* A delighting, rejoicing, a making happy.

आनन्दितस् ā-nanditas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of the *vb.* णद् ṇad (इ i), with आ ā), Happy, rejoiced, gladdened, delighted.

आनीत ā-nīta (*pass. part.* of the *vb.* णी ṇī, Bring, lead, with आ ā), Brought, fetched. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तेन -tena, *ins. sin. m.* **आनीतवती** ā-nītavatī, *nom. sin. f. indef. past part.* She brought. **आनीय** ā-nīya, *ind. pret. part.* Having brought.

आनृण्य ānṛiṇya, *abst. s.n.* Acquittance of debt or obligation. -ण्यम् -ṇyam, *acc. sin.*

आपतन्तीनाम् ā-patantīnām, *gen. pl. f.* of पतत् patat, *pres. part.* of the *vb.* पत pat, 1*st cl. par.* Fall, impend, befall, happen, with आ ā. **आपतितम्** ā-patitam, *nom.* or *acc. sin. n. pass. part.*

आपत्काल āpat-kāla, *s.m.* TATP. A season of distress. -ले -le, *loc. sin.*

आपत्सु āpatsu, *loc. pl.* of आपद् āpad, *s.f.* Misfortune, calamity, distress, tribulation.

आपद् āpad, *s.f.* Misfortune, calamity, disaster. -दम् -dam, *acc. sin.* -दि -di, *loc.* -दस् -das, *nom. pl.* -दाम् -dām, *gen.*

आपदर्थे āpad-arthe, *ind.* For, or against adversity.

आपद्यते ā-padyate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* पद् pad, 4*th cl. ātm.* Go, step, with आ ā), Gain, attain, receive.

आपन्न ā-panna (*pass. part.* of the *vb.* पद् pad, Go, with आ ā), Gotten, gained, attained, obtained, acquired, regained, recovered. Overtaken with misfortune (आपद् āpad), in difficulties, unfortunate, distressed. **आपन्नस्** ā-pannas, *nom. sin. m.* **आपन्ना** ā-pannā, *nom. sin. f.* **आपन्नैस्** ā-pannais, *ins. pl.*

आपस् āpas, *nom. pl.* of अप् ap, *s.f.* Water.

आपात āpāta, *s.m.* The instant, the current moment.

आपूर्यते ā-pūryate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* पूर् pūr, Fill, with आ ā), Is filled, or plenteously supplied.

आप्तुम् āptum, *inf.* of the *vb.* आप āp, Obtain.

आप्नोति āpnoti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* आप āp, 5*th cl. par.* Obtain, gain), He obtains, he finds, he meets with. He incurs. **आप्नुयात्** āpnuyāt, 3*d pers. sin. pot.*

आप्यायितस् ā-pyāyitas (*nom.sin.m. pass. part.* of the *vb.* प्यै pyai, Increase, fatten, with आ ā), Enlarged, amplified, dilated. Refreshed, recruited, invigorated, satisfied.

आभरण ābharaṇa, *s.n.* An ornament, decoration. -णम् -ṇam, *nom. sin.* -णानि -ṇāni, *nom. pl.*

आम āma, *adj.* Crude, unbaked (jar, etc.).

आमय āmaya, *s.m.* Sickness.

आमरणान्तास् ā-maraṇāntās, *nom. pl. m.* BAHUV. Lasting for life, terminating at death. (आ ā, At, मरण maraṇa, Death, अन्त anta, End.)

आमिष āmisha, *s.n.* Food, flesh, meat. Prey. -षम् -sham, *nom.* or *acc. sin.*

आय āya, *s.m.* Income, revenue. -यम् -yam, *acc. sin.*

आयतन āyatana, *s.n.* Abode, house, home, quarters. An altar; a shed for sacrifices. -नम् -nam, *acc. sin.*

आयत्त ā-yatta, *adj.* Dependent, subject. **आयत्तस्** ā-yattas, *nom. sin. m.* **आयत्ताम्** ā-yattām, *acc. sin. f.* **आयत्तम्** ā-yattam, *nom. sin. n.*

आयाति ā-yāti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* या yā, 2*d cl. par.* Go, with आ ā), Come, approach, arrive; arise; flock to, assail; consent, yield. **आयातस्** ā-yātas, 3*d pers. du.* **आयान्ति** āyānti, 3*d pers. pl.*

आयान्तम् ā-yāntam, *acc. sin. m. pres. part.* **आयातस्** ā-yātas, *nom. sin. m. pass. part.*

आयास āyāsa, *s.m.* Trouble, labour, moil; effort, exertion. Fatigue, weariness.

आयुःशेष āyuh-śesha, *s.m.* TATP. The residue of life; the remnant of (one's) days. **-षेण** sheṇa, *ins. sin.*

आयुध ā-yudha, *s.m.* A weapon in general. **-धैस्** -dhais, *ins. pl.*

आयुस् āyus, *nom.* or *acc. sin.* of **आयुष्** āyush, *s.n.* Age, life-time. The destined age, allotted term, or duration of life.

आरक्त ā-rakta, *adj.* Reddish, pinky. **आरक्ताक्ष** ā-raktāksha, BAHUV. Pink-eyed. **-क्षस्** -kshas, *nom. sin. m.* (**आरक्त** and **अक्ष** from **अक्षि**)

आरण्य āraṇya, *adj.* Forest, wild, grown in the forest. **आरण्यम्** āraṇyam, *nom. sin. n.*

आरब्ध ā-rabdha (*pass. part.* of the *vb.* **रभ** rabh, Begin, with **आ** ā), Commenced, begun. **-रब्धस्** -rabdhas, *nom. sin. m.*

आरभन्ते ā-rabhante, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **रभ** rabh, *1st cl. ātm.* Begin, commence (usually with *prep.* **आ** ā, prefixed). **आरभ्यताम्** ā-rabhyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* **आरभ्य** ā-rabhya, *ind. pret. part.* Having commenced, beginning, commencing.

आरम्भ ā-rambha, *s.m.* Commencement, beginning. **आरम्भस्** ā-rambhas, *nom. sin.* **आरम्भे** ā-rambhe, *loc.*

आराति ārāti, *s.m.* An enemy.

आराधित ā-rādhita (*pass. part.* of the *vb.* **राध** rādh, Complete, with **आ** ā), Served, worshipped. Conciliated, propitiated. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **आराधितवन्तौ** ā-rādhitavantau, *nom. du. m.* They both propitiated. **आराध्यस्** ā-rādhyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* **आराध्यते** ā-rādhyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is conciliated. **आराध्यमानस्** ā-rādhyamānas, *nom. sin. m. pres. pass. part.*

आराम ārāma, *s.m.* A garden, grove. **-मे** -me, *loc. sin.*

आरुह्य ā-ruhya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **रुह** ruh, Mount, with **आ** ā), Ascend, climb, mount, surmount, rise above; also, Go on board, embark. **आरूढस्** ā-rūḍhas, *nom. sin. m. pass. part.* **-ढास्** -ḍhās, *nom. pl. m.* **आरोहति** ā-rohati, *3d pers. sin. pres. 1st cl.*

आरोधस् ā-rodhas, *nom. sin. s. m.* Siege, blockade.

आरोपयति ā-ropayati, *3d pers. sin. pres.* of **रोपि** ropi (*caus.* of the *vb.* **रुह** ruh, Ascend, with *prep.* **आ** ā), Place, fix. **आरोप्यते** ā-ropyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is made to ascend; is lifted, raised, heaved up or elevated.

आर्जव ārjava, *abst. s. n.* (from **ऋजु** ṛiju, *adj.* Straight) Straightforwardness, sincerity. **-वेन** -vena, *ins. sin*

आर्त ārta (*pass. part.* of the *vb.* **ऋ** ṛi or **ऋत** ṛit), Pained, afflicted. Disturbed, confounded. **आर्तस्** ārtas, *nom. sin. m.* **आर्तान्** ārtān, *acc. pl. m.* (Obs. This word often occurs as the last member of a compound.)

आर्तनाद ārta-nāda, *s.m.* TATP. The cry of one in pain. **-नादम्** -nādam, *acc. sin.*

आर्तराव ārta-rāva, *s.m.* TATP. The cry of one in pain.

आर्द्रनयनस् ārdra-nayanas, *nom. sin. m.* BAHUV. Moist-eyed, having the eyes suffused.

आर्यस् āryas, *nom. sin. m.* of **आर्य** ārya, *adj.* Respectable, venerable, worthy. **आर्य** ārya, *voc. sin. s.m.* A master. A friend.

आलय ā-laya, *s.m.* A house, dwelling. Receptacle, asylum. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

आलस्य ālasya, *abst. s.n.* (from **अलस** alasa, *adj.* Idle) Idleness, sloth, laziness. **-स्यम्** -syam, *nom. sin.* **-स्येन** -syena, *ins.*

आलस्यनिबन्धनम् ālasya-nibandhanam, *nom. sin. n.* BAHUV. Originating in indolence.

आलाप ā-lāpa, *s.m.* A speaking to, an addressing, conversation. **-पस्** -pas, *nom. sin.* **-पैस्** -pais, *ins. pl.*

आलिङ्गन ā-lingana, *s.n.* Embracing; an embrace. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

आलिङ्गितवती ā-lingitavatī (*nom. sin. f. indef. past part.* of the *vb.* **लिग** lig (**इ** i), with **आ** ā), She embraced. **आलिङ्ग्य** ā-lingya, *ind. pret. part.* Having embraced, having hugged.

आलोकते ā-lokate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **लोक** lok, *1st cl. ātm.* Look, with **आ** ā), Looks at.

आलोकयामास ā-lokayāmāsa, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **लोक** lok, *10th cl. par.* See, look, with *prep.* **आ** ā, To, at. **आलोकितस्** ā-lokitas, *nom. sin. m. pass. part.* Seen, looked at. **आलोकितौ** ā-lokitau, *nom. du. m.* **आलोकिता** ā-lokitā, *nom. sin. f.* **आलोक्य** ā-lokya, *ind. pret. part.* Having seen; looking at.

आलोचित ā-lochita (*pass. part.* of the *vb.* **लोच** loch, See, with **आ** ā), Considered, seen fit; planned, agreed. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **आलोच्य** ā-lochya, *ind. pret. part.* Having considered, considering.

आवयोस् āvayos (*gen. du.* of **अस्मद्** asmad, *pers.*

pron.), Of us two. **आवाभ्याम्** āvābhyām, *ins. du.* By us two. **आवाम्** āvām, *nom. du.* We two.

आवली āvalī, *nom. sin. s.f.* A row, line, string.

आवास ā-vāsa, *s.m.* Residence. **-सस्** -sas, *nom. sin.*

आविर्भूत āvir-bhūta (*pass. part.* of the *vb.* **भू** bhū, Become, with **आविस्** āvis, Apparent), Appeared, manifest, become visible.

आविशन्ति ā-viśanti (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **विश्** viś, *6th cl. par.* Enter, with **आ** ā), Engross, occupy, possess, fill; also, overcome. **आविष्टम्** ā-vishṭam, *nom. sin. n. pass. part.*

आवृत ā-vṛita (*pass. part.* of the *vb.* **वृ** vṛi, Surround), with **आ** ā), Surrounded, encircled. Covered over, overspread, overcast. **आवृतेन** ā-vṛitena, *ins. sin. m.* **आवृते** ā-vṛite, *loc. sin. n.*

आवृत्ति ā-vṛitti, *s.f.* A revolving, a going round. Worldly existence, the revolution of births.

आवेदित ā-vedita (*pass. part.* of **वेदि** vedi, *caus.* of the *vb.* **विद्** vid, Know, with **आ** ā), Made known, told, announced.

आशङ्क्य ā-śaṅkya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **शक्** śak (**इ** i) with **आ** ā), Fear, apprehend, doubt, suspect.

आशय āśaya, *s.m.* Meaning, intention.

आशा āśā, *s.f.* Desire, hope, dependence, expectance. **आशया** āśaya, *ins. sin.* **आशास्** āśās, *acc. pl.* **आशानाम्** āśānām, *gen. pl.*

आशावत् āśāvat, *adj.* Hoping, having hope. **-वताम्** -vatām, *gen. pl. m.*

आशाविभिन्नास् āśā-vibhinnās, *nom. pl. m.* TATP. Disappointed in expectation, cut off from hope.

आशु āśu, *ind.* Quickly, speedily, readily.

आश्चर्य āścharya, *s.n.* A wonder, marvel. **आश्चर्यम्** āścharyam, *nom. sin. adj.* Marvellous, wonderful. **आश्चर्यम्** āścharyam, *nom. sin. n.*

आश्रम ā-śrama, *s.m.* A hermitage, cell. A religious order, of which there are four kinds, referrible to the different periods of life: 1st, that of the student, or Brahmachārī; 2nd, that of the householder, or Gṛihastha; 3rd, that of the anchorite, or Vānaprastha; and 4th, that of the beggar, or Bhikshu. **आश्रमे** ā-śrame, *loc. sin.*

आश्रय ā-śraya, *s.m.* A dwelling, asylum, place of refuge; patronage, protection. A recipient, the person or thing in which any quality or article is inherent, retained, or received. A patron, protector. The betaking one's-self to a protector or asylum. Contiguity, vicinity. **आश्रयस्** ā-śrayas, *nom. sin.* **आश्रयेण** ā-śrayeṇa, *ins. sin.* **आश्रयाणाम्** ā-śrayāṇām, *gen. pl.*

आश्रयण ā-śrayaṇa, *s.n.* A refuge, shelter, protection. **-णम्** -ṇam, *nom.* or *acc. sin.*

आश्रयणीयस् ā-śrayaṇīyas (*nom. sin. m. fut. pass. part.* of the *vb.* **श्रि** śri, Serve, with **आ** ā), To be had recourse to, or followed.

आश्रयते ā-śrayate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **श्रि** śri, *1st cl. ātm.* Serve, with **आ** ā) Resort, repair.

आश्रयभूत āśraya-bhūta, KARM. Who protects, supports, or is become the refuge of another. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

आश्रयाश āśrayaśa, *s.m.* A name of fire (from **आश्रय** āśraya, A dwelling, and **आश** āśa, What consumes).

आश्रित ā-śrita (*pass. part.* of the *vb.* **श्रि** śri, Serve, with **आ** ā), Resorted to, occupied, infested, tenanted. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* also *s.m.* A dependant, follower, adherent, client, retainer, hanger on. **-तान्** -tān, *acc. pl.* **-तानाम्** -tānām, *gen.*

आश्रित्य ā-śritya, (*ind. pret. part.* of the *vb.* **श्रि** śri, Serve, with **आ** ā), Having had recourse to, or gained; occupying. Having sought shelter. **आश्रीयते** ā-śrīyate, *3d pers. sin. pres. pass.* He is resorted to. **आश्रीयताम्** ā-śrīyatām, Let (him) be sought or preferred.

आश्वासयन् ā-śwāsayan, *nom. sin. m. pres. part.* of **श्वासि** śwāsi (*caus.* of the *vb.* **श्वस** śwas, Breathe, with **आ** ā), Encouraging, animating. **-स्यन्ताम्** -syantām, *3d pers. pl. imp. pass.* Let them be comforted, consoled, cheered, or encouraged. **आश्वास्य** ā-śwāsya *ind. pret. part.* Having cheered, encouraged, or reassured.

आसक्त ā-sakta (*pass. part.* of the *vb.* **षञ्ज** shañj, Adhere, stick, with **आ** ā), Attached, fixed, intent upon, engrossed by. **आसक्तस्** ā-saktas, *nom. sin. m.* **आसक्तास्** ā-saktās, *nom. pl. m.*

आसन āsana, *s.n.* A stool, a seat. Halting, sitting still (one of the six modes of military policy). **-नम्** -nam, *nom. sin.*

आसन्न ā-sanna (*pass. part.* of the *vb.* **षद्** shad, Go, with **आ** ā), Near, adjacent, proximate, close at hand. **आसन्नम्** ā-sannam, *acc. sin. m.* **आसन्ने** ā-sanne, *loc. sin. m.* or *n.*

आसन्नतर ā-sannatara (*compar.* of **आसन्न** ā-sanna, Near), Nearer, more near.

आसन्नतरता ā-sannataratā, *abst. s. f.* Greater nearness or proximity. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

आसन्नप्रसवा ā-sanna-prasavā, *nom. sin. f.* BAHUV. Near parturition or incubation; about to lay eggs.

आसम् āsam, 1*st pers. sin.* 1*st pret.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be.

आसादित ā-sādita (*pass. part.* of the *vb.* **षद्** shad, Go, with **आ** ā), Encountered, met, found, obtained.

आसादितविग्रहस् ā-sādita-vigrahas, *nom. sin. m.* BAHUV. Used to war, encountered battle.

आसाद्य ā-sādya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **षद्** shad, Go, with **आ** ā), Having met, reached, obtained, found.

आसीत् āsīt, 3*d pers. sin.* 1*st pret.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be.

आसीत āsīta, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* **आस** ās, 2*d cl. ātm.* Sit. **आसीनस्** āsīnas, *nom. sin. m. pres. part.* Sitting, seated.

आस्ताम् āstām, 3*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **आस** ās, 2*d cl. ātm.* Sit. Be present. Be, exist, continue. **आस्ते** āste, 3*d pers. sin. pres.* **आगच्छन्नास्ते** ā-gachchhann āste, He is now coming. **भक्षयन्नास्ते** bhakshayann āste, He continues eating.

आस्था ā-sthā, *s. f.* Pains, care, consideration, regard. **आस्थाम्** ā-sthām, *acc. sin.*

आस्थाय ā-sthāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **आ** ā), Having betaken one's self, or had recourse to.

आस्थित ā-sthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **आ** ā), Stayed, dwelt, abided. **आस्थितास्** ā-sthitās, *nom. pl. m.*

आस्पद āspada, *s.n.* employed chiefly in composition, A place, site, seat, object. **आस्पदम्** āspadam, *nom. sin.* **आस्पदे** āspade, *loc. sin.*

आस्य āsya, *s.n.* The mouth.

आस्यताम् āsyatām (3*d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **आस** ās), Let there be sat or seated.

आस्वाद ā-swāda, *s.m.* Taste, flavour, enjoyment. **आस्वादस्** ā-swādas, *nom. sin.*

आस्वादन ā-swādana, *s.n.* A tasting, eating.

आस्वाद्यतोयास् ā-swādya-toyās, *nom. pl. f.* BAHUV. comp. of **आस्वाद्य** ā-swādya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **स्वद्** swad, Be savoury, with **आ** ā), Sweet, palatable, and **तोय** toya, *s.n.* Water.

आह āha, 3*d pers. sin.* of **आह** āh, *defective vb.* Say, **आहतुस्** āhatus, 3*d pers. du.* See **ब्रू** brū, 2*d cl.*

आहत ā-hata (*pass. part.* of the *vb.* **हन** han, Strike, with **आ** ā), Struck, beaten. Repulsed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

आहति ā-hati, *s.f.* A blow, stroke. **आहतिभिस** ā-hatibhis, *ins. pl.*

आहर्तुम् ā-hartum (*inf.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Seize, with **आ** ā), To seize, to take.

आहव ā-hava, *s.m.* War, battle, combat. An invitation. A call, challenge. **-वम्** -vam, *acc. sin.* **-वे** -ve, *loc.* **-वेषु** -veshu, *loc. pl.*

आहार ā-hāra, *s.m.* Food: a meal, dinner, rations. A taking. **रस्** -ras, *nom. sin.* **-रम्** -ram, *acc.* In line 487, *nom. sin. n.* BAHUV. **-रेण** -reṇa, *ins.* **-राय** -rāya, *dat.* **-रात्** -rāt, *abl.* **-रस्य** -rasya, *gen.*

आहारनिद्राभयमैथुनम् ā-hāra-nidrā-bhaya-maithunam, DWANDWA of the 2d species, comp. of **आहार** ā-hāra, *cr.* Food, **निद्रा** nidrā, *cr.* Sleep, **भय** bhaya, *cr.* Fear, and **मैथुनम्** maithunam, *nom. sin. n.* Sexual intercourse.

आहारविरह āhāra-viraha, *s.m.* TATP. Want of food, **-हात्** -hāt, *abl. sin.*

आहारार्थम् āhārārtham, *ind.* For dinner, for food.

आहारार्थी āhārārthī, *nom. sin. m.* of **आहारार्थिन्** āhārārthin, *agt.* Seeking food. See **अर्थी** arthī.

आहितक्लमम् ā-hita-klamam, *acc. sin. n.* BAHUV. Exhausted (from **आहित** ā-hita, Felt, and **क्लम** klama, Exhaustion).

आहुस् āhus (3*d pers. pl.* of the *defective vb.* **आह** āh, Say. See **ब्रू** brū, 2*d cl.*), They say, they call.

आहूयताम् ā-hūyatām (3*d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **ह्वे** hwe, Call, with **आ** ā), Let (him) be called or summoned. **आहूतस्** ā-hūtas, *nom. sin. m. pass. part.* Called, summoned. **आहूय** ā-hūya, *ind. pret. part.* Having called, summoned, convoked, or convened.

आहृत ā-hṛita (*pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Take, with **आ** ā), Carried, brought, fetched. **-तैस्** -tais, *ins. pl. n.*

इ i, as in "fill."

इङ्गित ingita, *s.n.* A hint, sign, gesture, inuendo (such as a wink of the eye). **-तम्** -tam, *nom. sin.* **-तैस्** -tais, *ins. pl.*

इच्छा ichchhā, *nom. sin. s.f.* Wish, desire, will. **इच्छया** ichchhayā, *ins. sin.*

इच्छामि ichchhāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **इष** ish, 6*th cl. par.* substituting **इच्छ** ichchh in the

conjugational tenses, Wish, desire, will, be willing, seek, sue, like, choose, consent. **इच्छति** ichchhati, *3d pers. sin.* **इच्छामस्** ichchhāmas, *1st pers. pl.* **इच्छन्ति** ichchhanti, *3d pers. pl.* **इच्छेत्** ichchhet, *3d pers. sin. pot.* **इच्छन्** ichchhan, *nom. sin. m. pres. part.* **इच्छता** ichchhatā, *ins.* **इच्छतस्** ichchhatas, *gen.* **इच्छद्भिस्** ichchhadbhis, *ins. pl.*

इच्छासम्पत् ichchhā-sampat, *nom. sin. s.f.* TATP. Fulfilment or attainment of wishes.

इच्छु ichchhu, *agt.* Desirous, wishing, meaning, purposing. **इच्छुस्** ichchhus, *nom. sin. m.* **इच्छोस्** ichchhos, *gen.*

इज्या ijyā, *s.f.* Sacrifice, worship.

इज्याध्ययनदानानि ijyādhyayana-dānāni, DWANDWA of the 1st species, comp. of **इज्या** ijyā, *cr.* Sacrifice, **अध्ययन** adhyayana, *cr.* Study, and **दानानि** dānāni, *nom. pl.* of **दान** dāna, *s.n.* Liberality, gift.

इतर itara, *pronom.* Other. **इतरम्** itaram, *acc. sin. m.* **इतरे** itare, *nom. pl. m.*

इतश्चेतश्च itaś chetaś cha, *ind.* Both here and there.

इतस् itas, *ind.* Hence, from this place.

इतस्ततस् itas tatas, *ind.* Here and there, hither and thither.

इति iti, *ind.* Thus, to this effect, so; saying; thinking; knowing. This particle is used when the very words or thoughts of another are given, answering the purpose of the inverted comma; as, **को ऽत्र इत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगादेशयेति च** ko tre ty aham iti brūyāt, samyag ādeśaye ti cha, "Who is there?" he should say, "I," and "Command (me) wholly." **पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मतिर्बभूव** punar artha-vriddhih karaṇīyeti matir babhūva, (His) opinion was, "a further increase of wealth must be made."

इतिकर्तव्यता iti-kartavyatā, *abst. s.f.* (from **इतिकर्तव्य** iti kartavya, So to be done), Proper and right measures.

इतिकर्तव्यतामूढस् iti kartavyatā-mūḍhas, *nom. sin. m.* TATP. Embarrassed, dumb-founded, non-plused, wholly at a loss what to do.

इत्थम् ittham, *ind.* Thus, so, in this manner.

इत्यादि ity ādi, *ind.* Thus, etc., this and the like.

इदम् idam, *nom.* or *acc. sin. n.* of **इदम्** idam, *pron.* This.

इदानीम् idānīm, *ind.* Now, immediately.

इध्म idhma, *s.n.* Fuel.

इन्द्र indra, *s.m.* The deity presiding over Swerga or the Hindu paradise, and the secondary divinities; (in composition), Best, excellent, chief.

इन्द्रिय indriya, *s.n.* An organ of sense, divided into three classes, Gyānendriyas, Karmendriyas, and Antarindriyas, or organs of perception and action, and the internal organs. The first are, the eye, ear, nose, tongue, and skin; the second, the organ of speech or larynx, hand, foot, anus, and parts of generation; the last are, Manas, the mind or organ of thought; Buddhi, the organ of apprehension; Ahankāra, the organ of selfishness (or consciousness); and Chitti, the heart, or organ of feeling. **-ये** -ye, *loc. sin.* **-याणि** -yāni, *nom. pl.* **-यैस्** -yais, *ins.* **-याणाम्** -yāṇām, *gen.*

इन्धन indhana, *s.n.* Firewood. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

इमम् imam, *acc. sin. m.* of **इदम्** idam, *pron.* This. **इमाम्** imām, *acc. sin. f.* **इमे** ime, *nom. pl. m.*

इयत् iyat, *adj.* So much, thus much. **इयती** iyatī, *nom. sin. f.*

इयम् iyam, *nom. sin. f.* of **इदम्** idam, *pron.* This.

इव iva, *ind.* Like, as, as if, as it were.

इष्ट ishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **इष** ish, Wish), Wished, desired. **इष्टम्** ishṭam, *nom. sin. n.*

इष्टका ishṭakā, *s.f.* A brick.

इष्टकागृहम् ishṭakā-griham, *nom. sin. s. n.* TATP. House of brick, brick-house.

इष्यते ishyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **इष** ish, Wish, desire, seek.

इह iha, *ind.* Here, in this place. In this world, in the present life.

इहसमय iha-samaya, *s.m.* Here, now, on the present occasion, at such a time as this. **-ये** -ye, *loc.*

ई ī, as in "police."

ईदृश् īdriś, *adj.* Such, so like, so much as this, such as this. **ईदृशि** īdriśi, *loc. sin. m.* **ईदृशी** īdriśī, *nom. sin. f.* **ईदृक्** īdrik, *nom. sin. n.*

ईदृश īdriśa, *adj.* Such as this, such like. **ईदृशम्** īdriśam, *acc. sin. m.* **ईदृशे** īdriśe, *loc. sin. n.*

ईर्षितम् īrshitam, *nom. sin. n. adj.* Envied. *s.n.* Envy, jealousy (**ईर्ष्यितम्** īrshyitam is more correct).

ईर्ष्या īrshyā, *s.f.* Envy.

ईर्ष्यिन् īrshyin, *adj.* Envious, spiteful. **ईर्ष्यी** irshyī, *nom. sin. m.*

ईश्वर íśwara, *s.m.* Lord, owner, rich man. Master. Able, capable. A name of Śiva. **-रस्** -ras, *nom. sin.* **-रे** -re, *loc.* **-राणाम्** -rāṇām, *gen. pl.*
ईहा īhā, *nom. sin. s.f.* Wish, desire.
ईहित īhita (*pass. part.* of the *vb.* **ईह** īh, Wish), Wished, desired. Sought, attempted. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

उ u, as in "full."

उ u, an indeclinable affix, implying Doubt.
उक्त ukta (*pass. part.* of the *vb.* **वच** vach, Speak), Spoken, said, told; thing said, word. **उक्ता** uktā, *nom. sin. f.* **उक्तम्** uktam, *nom. sin. n.* **उक्तैस्** uktais, *ins. pl. n.* **उक्तवत्** uktavat, *indef. past part.* **उक्तवान्** uktavān, *nom. sin. m.* He said. **उक्तवति** uktavati, *loc.* **उक्तवन्तौ** uktavantau, *nom. du. m.* **उक्त्वा** uktwā, *ind. pret. part.* Having said.
उक्ति ukti, *s.f.* A word, phrase, speech, or saying. **उक्तिभिस्** uktibhis, *ins. pl.* **उक्तिषु** uktishu, *loc.*
उग्र ugra, *adj.* Furious, wrathful, severe, cruel, fell, grim. **उग्रस्** ugras, *nom. sin. m.*
उग्रदण्डम् ugra-daṇḍam, *acc. sin. m.* BAHUV. Stern-sceptered. Relentless, remorseless.
उचित uchita, *adj.* Proper, fit, suitable, expedient, becoming, convenient, suited, adapted. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom.* or *acc. sin. n.*
उच्च uch-cha, *adj.* Lofty.
उच्चय uch-chaya, *s.m.* Elevation, rise; prosperity.
उच्चयापचयौ uch-chayāpachayau, *nom. m. du.* DWAND. Prosperity and decline, rise and fall.
उच्चार uch-chāra, *s.m.* Excrement, ordure. **-रस्** -ras, *nom. sin.*
उच्चैस् uch-chais, *ind.* Up, upwards, above. Aloud.
उच्छिद्यन्ते uch-chhidyante (3*d pers. pl. pres. pass.* of the *vb.* **छिद्** chhid, Cut, with **उत्** ut), Are cut off, withheld, wanting, or deficient; fail.
उच्छिन्न uch-chinna (*pass. part.* of the *vb.* **छिद्** chhid, Cut, with **उत्** ut), Cut off. Peace obtained by ceding valuable lands. **उच्छिन्नस्** uch-chhinnas, *nom. sin. m.*
उच्छृङ्खल uch-chhṛinkhala, *adj.* Unrestrained, perverse, self-willed. **-लम्** -lam, *nom. sin. n.*
उच्छ्रित uch-chhrita (*pass. part.* of the *vb.* **श्रि** śri, Serve, with **उत्** ut, Up), Uplifted, raised, high, tall, elevated. **-ते** -te, *loc. sin. m.*

उच्छ्रितपाणिस् uch-chhrita-pāṇis, *nom. sin. m.* BAHUV. With outstretched hand.
उच्यते uchyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **वच** vach, Speak, say, tell, call. **उच्यताम्** uchyatām, 3*d pers. sin. imp.* **उच्यमान** uchyamāna, *pres. pass. part.* Being spoken. **-मानानि** -mānāni, *nom. pl. n.*
उज्जयिनी ujjayinī, *s.f.* Ujjayinī or Ougein, a city so called in Mālava, formerly the capital of Vikramāditya. **-यिन्याम्** -yinyām, *loc. sin.*
उड्डीयताम् uḍ-ḍīyatām (3*d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **डी** ḍī, Fly, with **उत्** ut, Up), Let there be flown up (by us); *i.e.* let (us) fly up. **उड्डीयमानस्** uḍ-ḍīyamānas, *nom. sin. m. pres. part.* 4*th cl. ātm.*
उत् ut, *prep.* Up, upwards, on high, above, on, upon.
उत्कट ut-kaṭa, *adj.* Much, excessive. Proud, haughty. Drunk, mad, furious. **उत्कटस्** ut-kaṭas, *nom. sin. m.* **उत्कटैस्** ut-kaṭais, *ins. pl. n.*
उत्कर्ष ut-karsha, *s.m.* Superiority, elevation, exaltation, eminence, promotion, advancement. **उत्कर्षम्** ut-karsham, *acc. sin.*
उत्कृत्यमान ut-kṛityamāna (*part. pres. pass.* of the *vb.* **कृत** kṛit, Cut, with **उत्** ut, Up), Being cut up. **-नस्य** -nasya, *gen. sin. m.*
उत्कृष्ट ut-kṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **कृष** kṛish, Draw, with **उत्** ut), Excellent, rare, costly. **-ष्टस्** -shṭas, *nom. sin. m.* **-ष्टम्** -shṭam, *nom. sin. n.*
उत्तम uttama, *adj.* Highest, best, finest, chief, principal. **-मस्** -mas, *nom. sin. m.* **-मस्य** -masya, *gen. sin. m.* **-मम्** -mam, *acc. sin. n.*
उत्तमाधममध्यमास् uttamādhama-madhyamās, *nom. pl. m.* DWANDWA, Good, bad, and indifferent. High, low, and middling. **-मान्** -mān, *acc. pl. m.*
उत्तमाधमयोस् uttamādhamayos, *gen. du.* DWANDWA, Of high and low. (**उत्तम अधम**)
उत्तर uttara, *pronom.* Latter, last-mentioned. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.* *s.n.* Answer, reply, discussion. **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रेण** -reṇa, *ins.*
उत्तरदायक uttara-dāyaka, *agt.* Impertinent, giving (pert) answers. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*
उत्तरा uttarā, *s.f.* The north.
उत्तरापथ uttarā-patha, *s.n.* The north, the northern road or course. **-पथे** -pathe, *loc. sin.*
उत्तरोत्तर uttarottara, *s.n.* A reply to an answer, a rejoinder; discussion. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.*

उत्तरोत्तरम् uttarottaram, *ind.* More and more, higher and higher.

उत्ताप ut-tāpa, *s.m.* Warmth, passion, excitement. **-पस्** -pas, *nom. sin.*

उत्तिष्ठ ut-tishṭha (*2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, *1st cl. par.* Stand, with **उत्** ut), Arise, get up. **उत्तिष्ठेत्** ut-tishṭhet, *3d pers. sin. pot.*

उत्थ ut-tha, *agt.* Springing, arising; uprising.

उत्थातुम् ut-thātum, *inf.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **उत्** ut, Arise, get up.

उत्थापयामि ut-thāpayāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **स्थापि** sthāpi (*caus.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **उत्** ut, which always requires the initial **स्** s to be dropped), Raise, lift up. **उत्थापयेत्** ut-thāpayet, *3d pers. sin. pot.* He should set up. **उत्थाप्यते** ut-thāpyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is upraised or uplifted. **उत्थाप्य** ut-thāpya, *ind. pret. part.* Having lifted or picked up.

उत्थाय ut-thāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **उत्** ut), Having arisen. **उत्थायोत्थाय** ut-thāyot-thāya, Having arisen, having arisen.

उत्पतति ut-patati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **पत** pat, Fall, *1st cl. par.* with **उत्** ut), Arises, ascends, jumps or springs up. **उत्पतितास्** ut-patitās, *nom. pl. m. pass. part.* **-तेन** -tena, *ins. sin. n.* Springing up. **-ते** -te, *loc. sin. n.* Produced, born, arisen.

उत्पन्न ut-panna (*pass. part.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with **उत्** ut, Up), Occurred, happened, arisen, sprung up. Unexpected. Known, ascertained. **उत्पन्नाम्** ut-pannām, *acc. sin. f.* **उत्पन्ने** ut-panne, *loc. sin. n.* **उत्पन्नेषु** ut-panneshu, *loc. pl. n.*

उत्पल utpala, *s.n.* A blue lotus. A water-lily. **-लम्** -lam, *acc. sin.*

उत्पाटिन् ut-pāṭin, *agt.* Pulling up, tugging, plucking out. **-टी** -ṭī, *nom. sin. m.*

उत्पात ut-pātā, *s.m.* An ascent, rise. **उत्पातास्** ut-pātās, *nom. pl.*

उत्पादक ut-pādaka, *agt.* Producing, raising; who or what produces or creates; a producer. **-कम्** -kam, *acc. sin. m.*

उत्पादन ut-pādana, *s.n.* A producing, generating, begetting; procreation. **-ने** -ne, *loc. sin.*

उत्पादयामि ut-pādayāmi, *1st pers. sin. pres.* of **पादि** pādi (*caus.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with **उत्** ut), I produce, raise, excite, create, beget, procure. **उत्पादयितुम्** ut-pādayitum, *inf.* **उत्पाद्य** ut-pādya, *ind. pret. part.* Having raised, accumulated, acquired, or cleared.

उत्पादि ut-pādi, *nom. sin. n.* of **उत्पादिन्** ut-pādin, *agt.* (from the *vb.* **पद्** pad, Go, with **उत्** ut), Arising, coming into being; what is born or produced.

उत्प्लुत्य ut-plutya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **प्लु** plu, Jump, with **उत्** ut), Having leaped up, jumped, or sprung.

उत्फुल्ल ut-phulla, *adj.* Blown (flower), open, expanded (eye).

उत्सर्ग ut-sarga, *s.m.* An abandoning, quitting, resigning. A voiding; dejection, excretion. **उत्सर्गस्** ut-sargas, *nom. sin.*

उत्सव ut-sava, *s.m.* A festivity, jubilee. A rejoicing, a merry-making. Elevation, prosperity. Joy. **-वस्** -vas, *nom. sin.* **-वे** -ve, *loc.*

उत्साह ut-sāha, *s.m.* Effort, energy, perseverance, strenuous and continued exertion, ardour. Firmness, fortitude. **-हस्** -has, *nom. sin.* **-हम्** ham, *acc.*

उत्सुक utsuka, *adj.* Eager, impatient, excited towards, anxiously desirous. **-काभ्याम्** -kābhyām, *ins. du. m.*

उत्सृजेत् ut-sṛijet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **सृज** sṛij, *6th cl. par.* Create, with **उत्** ut), Let go, relinquish, leave, vacate, abandon; yield up, eschew, avoid. **उत्सृज्य** ut-sṛijya, *ind. pret. part.*

उदक udaka, *s.n.* Water. **-कम्** -kam, *nom.* or *acc. sin.* **-के** -ke, *loc.*

उदकार्थिन् udakārthin, *agt.* Seeking water. **उदकार्थी** udakārthī, *nom. sin. m.*

उदग्र ud-agra, *adj.* High, tall; large, vast. Projecting, pointing upwards. Fierce, intense. **-ग्रस्** -gras, *nom. sin. m.*

उदय ud-aya, *s.m.* The eastern mountain, from behind which the sun is supposed to rise. The rising (of the sun or planets). Light, splendour, prosperity, good-fortune. **उदयस्** ud-ayas, *nom. sin.*

उदयगिरि udaya-giri, *s.m.* The eastern mountain behind which the sun rises. **-गिरौ** -girau, *loc.*

उदयिन् ud-ayin, *adj.* Prosperous, flourishing. **-यी** yī, *nom. sin. m.*

उदर udara, *s.n.* The belly. The crop or craw of a bird. Inside, interior. **-रम्** -ram, *acc. sin.*

उदरभरणमात्रकेवलेच्छोस् udara-bharaṇa-mātra-kevalechchhos, *gen. sin. m.* TATP. Desirous only of the mere filling of the belly.

उदार udāra, *adj.* Generous, liberal. Great, noble.

Upright. Sincere. -रस् -ras, *nom. sin. m.* -रौ -rau, *nom. du. m.*

उदारचरित udāra-charita, BAHUV. Of a generous habit, noble-minded. -तानाम् -tānām, *gen. pl.*

उदासीन ud-āsīna (*pres. part.* of the *vb.* आस ās, 2*d cl. ātm.* Sit, with उत् ut), Sitting aside. *s.m.* A stranger, a neutral, a common acquaintance, a person neither a friend or foe. -ने -ne, *loc. sin.*

उदाहृत ud-ā-hṛita (*pass. part.* of the *vb.* हृ hṛi, Take, with आ ā, and उत् ut), Called, named, entitled. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

उदित udita (*pass. part.* of the *vb.* वद् vad), Said, spoken. -तेन -tena, *ins. sin. n.*

उदीयमान ud-īyamāna (*pres. part.* of the *vb.* ई ī, Go, 4*th cl. ātm.* with उत् ut), Rising. -ने -ne, *loc. sin. m.*

उदीरित ud-īrita (*pass. part.* of the *vb.* ईर् īr, Go, with उत् ut), Said, uttered, declared. -तस् -tas, *nom. sin. n.*

उदेति ud-eti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* इ i, 2*d cl. par.* Go, with उत् ut), Rises, arises.

उद्गम ud-gama, *s.m.* A rising, going up, ascending; ascent. -मस् -mas, *nom. sin.*

उद्गार ud-gāra, *s.m.* An ejecting anything from the mouth; uttering, telling. -रैस् -rais, *ins. pl.*

उद्घाटनम् ud-ghāṭanam, *acc. sin. s.n.* An opening or unlocking. An opener: the instrument or means of opening; a key.

उद्दण्ड ud-daṇḍa, *adj.* Raised on a staff or pole.

उद्दिश्य ud-diśya (*ind. pret. part.* of the *vb.* दिश् diś, Shew, with उत् ut), Having aimed at, aiming at. Having pointed out or shewn; pointing to. At. For, on account of; towards.

उद्देश ud-deśa, *s.m.* A part, a quarter. -शे -śe, *loc. sin.*

उद्धरण ud-dharaṇa, *s.n.* A raising, lifting, or tearing up, extraction. -णम् -ṇam, *nom. sin.*

उद्धरते ud-dharate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* हृ hṛi, 1*st cl. ātm.* Take, with उत् ut), Draw up or out, raise.

उद्धूत ud-dhūta, (*pass. part.* of the *vb.* धू dhū, Shake, with उत् ut), Tossed up; exalted.

उद्भूत ud-bhūta (*pass. part.* of the *vb.* भू bhū, Become, with उत् ut), Born, produced. Lofty (literally or figuratively). -ताम् -tām, *acc. sin. f.*

उद्भ्रान्त ud-bhrānta (*pass. part.* of the *vb.* भ्रम bhram, Move round, with उत् ut), Agitated, whirled about, tossed.

उद्यत ud-yata (*pass. part.* of the *vb.* यम yam, Restrain, with उत् ut), Raised up, upraised, uplifted; ready, prepared, ready to strike. -तास् -tās, *nom. pl. m.* -तेषु -teshu, *loc. pl. n.*

उद्यम ud-yama, *s.m.* Strenuous and continued effort, perseverance. -मेन -mena, *ins. sin.*

उद्यान udyāna, *s.n.* A garden. -ने -ne, *loc. sin.*

उद्योग ud-yoga, *s.m.* Exertion, effort, zealous and strenuous endeavour, active preparation. -गस् -gas, *nom. sin.* -गम् -gam, *acc.* -गात् -gāt, *abl.*

उद्योगसमर्थ ud-yoga-samartha, TATP. Capable of exertion. -समर्थानाम् -samarthānām, *gen. pl. m.*

उद्योगिन् udyogin, *adj.* Energetic, active, laborious, persevering, diligent. उद्योगी ud-yogī, *nom. sin. m.* -गिनम् -ginam, *acc. s.m.*

उद्वर्तित ud-vartita (*pass. part.* of the *vb.* वृत vṛit, Be, with उत् ut), Rubbed, kneaded, shampooed (body). Perfumed, scented. -तम् -tam, *nom. sin. n.*

उद्विग्न ud-vigna (*pass. part.* of the *vb.* विज vij, Tremble, with उत् ut), Troubled, distressed, vexed, grieved. उद्विग्नम् ud-vignam, *acc. sin. m.*

उद्विग्नमनास् ud-vigna-manās, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of उद्विग्न ud-vigna (*pass. part.* of the *vb.* विज vij, Grieve, with *prep.* उत् ut), Perplexed, and मनस् manas, *s.n.* Mind. -मनसा -manasā, *ins.*

उन्नत un-nata (*pass. part.* of the *vb.* णम ṇam, Bend, with उत् ut), High, tall, elevated, uplifted.

उन्नतचरणस् un-nata-charaṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. With uplifted paws, rampant.

उन्नतशिरास् un-nata-śirās, *nom. sin. m.* BAHUV. of -शिरस् -śiras, Raising his head; with head upraised.

उन्नति un-nati, *s.f.* Rising, rise. Elevation, advancement.

उन्नस un-nasa, *adj.* Having a prominent nose. -सम् -sam, *acc. sin. n.*

उन्मत्त un-matta (*pass. part.* of the *vb.* मद् mad, Be proud, with उत् ut), Insane, mad, frantic. Drunk. -मत्तस् -mattas, *nom. sin. m.*

उन्मार्ग un-mārga, *s.m.* A wrong road, devious way. An evil course, an error.

उन्मार्गगमन un-mārga-gamana, *s.n.* A going in a wrong road. -ने -ne, *loc. sin.*

उन्मार्गगामिनाम् un-mārga-gāminām, TATP. comp. of उन्मार्ग un-mārga, *cr.* A wrong road, and

गामिनाम् gāminām, *gen. pl. m.* of **गामिन्** gāmin, *agt.* (from the *vb.* **गम** gam, Go), Going; goers.

उन्मार्ग un-mārga, *s.f.* Evil course, deviation from the right way, vagary. **उन्मार्गया** un-mārgayā, *ins.*

उन्मीलित un-mīlita (*pass. part.* of the *vb.* **मील** mīl, Wink, with **उत्** ut), Opened (as the eyes).

उन्मूलयामि un-mūlayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **मूल** mūl, 10*th cl. par.* with **उत्** ut, Uproot, eradicate, extirpate. **उन्मूलयति** un-mūlayati, 3*d pers. sin.*

उप upa, *prep.* By, with, near, by the side of.

उपकण्ठ upa-kaṇṭha, *adj.* Near, proximate. The outskirts or boundaries of a place. Neighbourhood. **-कण्ठात्** -kaṇṭhat, *abl. sin.*

उपकरण upa-karaṇa, *s.n.* An implement, instrument, tool, or vessel. **-करणीकृतस्** -karaṇī-kṛitas, *nom. sin. m.* CHWI.

उपकर्तृ upa-kartṛi, *agt.* Assisting, befriending, conferring benefits. A helper, a benefactor. **-कर्ता** -kartā, *nom. sin. m.* **-कर्त्रा** -kartrā, *ins. sin. m.*

उपकल्पित upa-kalpita (*pass. part.* of **कल्पि** kalpi, *caus.* of the *vb.* **कृप** kṛip, Be able, with **उप** upa), Prepared, made. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.*

उपकार upa-kāra, *s.m.* Help, assistance, aid, benefit, service, use, advantage. **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रात्** -rāt, *abl. sin.*

उपकारक upa-kāraka, *agt.* A helper, a benefactor. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

उपकारापकारौ upakārāpakārau, *nom. du. m.* DWANDWA, Kindness and injury. (**उपकार अपकार**).

उपकारिन् upa-kārin, *agt.* (from the *vb.* **कृ** kṛi), Helping; helper, benefactor. **-रिणि** -riṇi, *loc. m.*

उपकृत upa-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make, with **उप** upa), Done kindly or beneficently, rendered as assistance, holpen. *s.n.* Service, help, assistance; favour, kind act, benefit. **-तम्** -tam, *nom. sin.*

उपक्रीय upa-krīya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **क्री** krī, Buy, with **उप** upa), Having bought, or purchased.

उपक्रुश्य upa-kruśya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **क्रुश** kruś, Cry out, scold, with **उप** upa), Affecting to be angry, seeming to be offended; chiding.

उपक्षय upa-kshaya, *s.m.* Waste, loss, expenditure, outlay. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

उपगच्छामि upa-gachchhāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **गम** gam, 1*st cl. par.* substituting **गच्छ** gachchh in the conjugational tenses, Go, with **उप** upa, Go near, approach. **उपगत** upa-gata, *pass. part.* Gone to. Met. Experienced. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तात्** -tāt, *abl.* **-तौ** -tau, *nom. du. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* Experiencing, suffering, or feeling. **उपगन्तव्य** upa-gantavya, *fut. pass. part.* To be approached. **-व्यम्** -vyam, *nom. sin. n.* **उपगम्य** upa-gamya, *ind. pret. part.*

उपगम upa-gama, *s.m.* Acquaintance, society, intercourse. **-गमस्** -gamas, *nom. sin.*

उपगूहितुम् upa-gūhitum (*inf.* of the *vb.* **गुह** guh, Conceal, with **उप** upa), To embrace. **उपगूढ** upa-gūḍha, *pass. part.* **उपगूढवत्** upa-gūḍhavat, *indef. past part.* **-वती** -vatī, *nom. sin. f.*

उपग्रह upa-graha, *s.m.* Peace purchased by the cession of everything. **-हस्** -has, *nom. sin.*

उपचय upa-chaya, *s.m.* Elevation. Prosperity.

उपचार upa-chāra, *s.m.* Service, attendance, kind offices, attentions, courtesies to guests, etc.; the rendering of assistance. A presenting of delicacies, water, betel, etc. **-रैस्** -rais, *ins. pl.*

उपचारपरिभ्रष्टस् upa-chāra-pari-bhrashṭas, *nom. sin. m.* TATP. Void of civility, destitute of kindness, churlish, uncourteous.

उपचीयते upa-chīyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **चि** chi, Gather, with **उप** upa), Is heightened or enhanced.

उपजात upa-jāta (*pass. part.* of the *vb.* **जन** jan, Be Born, with **उप** upa), Produced, engendered, excited, aroused.

उपजातकोपेन upa-jāta-kopena, *ins. sin. m.* BAHUV. Provoked, excited, moved to anger.

उपजातक्रोधेन upa-jāta-krodhena, *ins. sin. m.* BAHUV. Moved to wrath, with rage excited.

उपजातविश्वासया upa-jāta-viśwāsayā, *ins. sin. f.* BAHUV. Believing, confiding, confident, trusting.

उपजाप upa-jāpa, *s.m.* Treason, treachery. Disunion. **-पस्** -pas, *nom. sin.*

उपजायते upa-jāyate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **जन** jan, 4*th cl. ātm.* substituting **जा** jā, in the conjugational tenses, with **उप** upa), Is born or produced, arises.

उपजीविन् upa-jīvin, *agt.* Living, subsisting; liver, subsister. **-जीवी** -jīvī, *nom. sin. m.*

उपढौकयामस् upa-ḍhaukayāmas, 1*st pers. pl. pres.*

(a *nominal vb.* from उपढौकन upa-ḍhaukana, A respectful offering or present, a Nazzar), We (will) make a respectful offering or present.

उपतिष्ठते upa-tishṭhate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, *1st cl. ātm.* Stand, with उप upa), Attends, waits upon, stands near.

उपत्यका upatyakā, *s.f.* Land lying at the foot of a mountain; a vale, a valley. **-कायाम्** -kāyām, *loc. sin.*

उपदिशसि upa-diśasi (*2d pers. sin. pres.* of the *vb.* दिश् diś, *6th cl. par.* Point out, with उप upa), Counsel, advise, recommend, instruct, exhort, admonish. **-दिशति** -diśati, *3d pers. sin.* **-दिश** diśa, *2d pers. sin. imp.* **-दिश्यताम्** -diśyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* **-दिश्य** -diśya, *ind. pret. part.* **उपदिष्ट** upa-dishṭa, *pass. part.* Advised, exhorted, admonished. **-ष्टस्** -shṭas, *nom. sin. m.* **-ष्टम्** -shṭam, *nom. sin. n.* **उपदेष्टव्य** upa-deshṭavya, *fut. pass. part.* Proper to be admonished, fit to be advised. **-व्यस्** -vyas, *nom. sin. m.*

उपदेश upa-deśa, *s.m.* Instruction, advice, exhortation, counsel. Initiation. **-देशस्** -deśas, *nom. sin.* **-देशेन** -deśena, *ins.* **-देशाय** -deśāya, *dat.* **-देशात्** -deśāt, *abl.* **-देशे** -deśe, *loc.*

उपदेशिन् upa-deśin, *agt.* Advising; an adviser, instructor, preacher. **-शिनीम्** -śinīm, *acc. sin. f.*

उपधा upa-dhā, *s.f.* A trial or test of loyalty, honesty, etc., of four kinds, loyalty, disinterestedness, continence, and courage.

उपनेतव्य upa-netavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* णी ṇī, Bring, with उप upa), To be brought. **-तव्यानि** -tavyāni, *nom. pl. n.*

उपन्यस्त upa-nyasta (*pass. part.* of the *vb.* अस as, Throw, with *prep.* नि ni, and उप upa), Laid down, propounded, proposed, offered. **-स्तम्** -stam, *nom. sin. n.* **-स्तेषु** -steshu, *loc. pl. n.*

उपन्यास upa-nyāsa, *s.m.* A pledge, pawn, hostage. A mode of alliance. **-सस्** -sas, *nom. sin.*

उपपत्ति upa-patti, *s.f.* Birth, production. Association, connexion.

उपपीडयेत् upa-pīḍayet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* पीड pīḍ, *10th cl. par.* Pain, with उप upa), Oppress.

उपभुज्यताम् upa-bhujyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* भुज bhuj, Eat, enjoy, with उप upa. **उपभोक्तव्यम्** upa-bhoktavyam, *nom. sin. n. fut. pass. part.* **उपभोक्तुम्** upa-bhoktum, *inf.*

उपभोग upa-bhoga, *s.m.* Enjoyment.

उपभोग्य upa-bhogya, *fut. pass. part.* of the *vb.* भुज bhuj, Eat, enjoy, with उप upa. **उपभोग्यानि** upa-bhogyāni, *nom. pl. n.*

उपम upama, *adj.* Like (used only in composition). **-मस्** -mas, *nom. sin. m.* **-मास्** -mās, *nom. pl. m.* **-मम्** -mam, *nom. sin. n.*

उपयासि upa-yāsi, *2nd pers. sin. pres.* of the *vb.* या yā, *2d cl. par.* Go, with उप upa, Near; also, Indulge, feel, or manifest; also, Fall upon, find, meet with. **-याति** -yāti, *3d pers. sin.* **-यान्ति** -yānti, *3d pers. pl.*

उपयुक्तस् upa-yuktas, *nom. sin. m. adj.* Worthy, useful, serviceable.

उपयोग upa-yoga, *s.m.* Usefulness, utility, service, fitness, suitableness, adaptation to any one end or purpose, merit, efficiency. Need of, demand, occasion for. **-गस्** -gas, *nom. sin.* **-गम्** -gam, *acc. sin.*

उपरि upari, *ind.* Upon, above, up, aloft, on high, over. With. Against.

उपरुध्य upa-rudhya (*ind. pret. part.* of the *vb.* रुध rudh, Obstruct, with उप upa), Having kept in check, obstructed, blockaded, hemmed in.

उपर्युपरि upary-upari, *ind.* Upwards, always upwards.

उपलक्षितस् upa-lakshitas (*nom. sin. m. pass. part.* of the *vb.* लक्ष laksh, See, with उप upa), Discovered. **उपलक्ष्यते** upa-lakshyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is seen, or observed.

उपवर्णन upa-varṇana, *s.n.* Minute description, detail. **-वर्णनेन** -varṇanena, *ins. sin.*

उपवास upa-vāsa, *s.m.* Fasting.

उपविश्यताम् upa-viśyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* विश viś, Enter, with उप upa, Sit), Let there be sat. **उपविश्य** upa-viśya, *ind. pret. part.* Having sat.

उपविष्ट upa-vishṭa (*pass. part.* of the *vb.* विश viś, Enter, with उप upa), Alighted; seated, sitting. Sat down, squatted. **-विष्टस्** -vishṭas, *nom. sin. m.* **-विष्टौ** -vishṭau, *nom. du. m.* **-विष्टास्** -vishṭās, *nom. pl. m.* **-विष्टानाम्** -vishṭānām, *gen. pl.*

उपवेश्य upa-veśya, *ind. pret. part.* of वेशि veśi (*caus.* of the *vb.* विश viś, Enter, with उप upa), Having made sit down, having seated. **उपवेशित** upa-veśita, *pass. part.* Made to sit. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

उपशम upa-śama, *s.m.* Abatement, subsiding, cessation. **-मस्** -mas, *nom. sin.* **-मम्** -mam, *acc.*

उपशान्ति upa-śānti, *s.f.* A calming, stilling, allaying, assuaging; abatement. **-शान्तये** -śāntaye, *dat. sin.*

उपष्टम्भ upa-shṭambha, *s.m.* Base, basis, ground, occasion, support (as of a reasoning, assurance, etc.). **उपष्टम्भात्** upa-shṭambhāt, *abl. sin.*

उपसंहरते upa-san-harate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **हृ** hṛi, 1*st cl. ātm.* Seize, with **सम्** sam, and **उप** upa, Withhold, withdraw.

उपसर्पति upa-sarpati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **सृप** sṛip, 1*st cl. par.* Go, move, with **उप** upa), Approach, creep near, move onward. **-सर्पतु** -sarpatu, 3*d pers. sin. imp.* **-सर्पन्** -sarpan, *nom. sin. m.* of **-सर्पत्** -sarpat, *pres. part.*

उपसुन्द upa-sunda, *s.m.* Name of a Daitya or Titan.

उपसृत्य upa-sṛitya, *ind. pret. part.* of the *vb.* **सृ** sṛi, Go, with **उप** upa, Near.

उपसेवा upa-sevā, *s.f.* Service, attention. **उपसेवया** upa-sevayā, *ins. sin.*

उपस्तम्भ upa-stambha, *s.m.* Support of life; as food, sleep, and government of the passions. **उपस्तम्भेन** upa-stambhena, *ins. sin.*

उपस्थित upa-sthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **उप** upa), Approached, arrived, stood or standing by, or near; at hand, impending. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *acc. sin. m.* also, *nom.* or *acc. sin. n.* **-ते** -te, *loc. sin. m.* or *n.* **-तेषु** -teshu, *loc. pl. m.*

उपहत upa-hata (*pass. part.* of the *vb.* **हन** han, Smite, with **उप** upa), Impaired, evilly affected by. Destitute of, at a loss for.

उपहतक upa-hataka, *adj.* Ill-fated, unfortunate, unlucky. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

उपहार upa-hāra, *s.m.* A complimentary gift, a present to a superior. A victim, an offering to a deity. Tribute, indemnification, presents as the price of peace. **-रस्** -ras, *nom. sin.* **-रम्** -ram, *acc.* **-रात्** -rāt, *abl.* **उपहारीकरोषि** upa-hārī-karoshi, CHWI. Thou makest an offering, thou offerest.

उपांशु upānśu, *ind.* Secretly, privately.

उपांशुक्रीडित upānśu-krīḍita (*pass. part.* of the *vb.* **क्रीड** krīḍ, Play, with **उपांशु** upānśu), Played with in secret, made the companion of (a king's) private amusements. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

उपाख्यान upākhyāna, *s.n.* A story, a history, tale, or narrative. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

उपागत upāgata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **आ** ā, and **उप** upa), Experienced, felt, suffered. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-गम्य** -gamya, *ind. pret. part.* Having come near, having approached.

उपानद्गूढ upānad-gūḍha, TATP. Covered with a shoe (from **उपानह्** upānah, A shoe, and **गूढ** gūḍha, *pass. part.* of the *vb.* **गुह** guh, Cover, conceal).

उपानह् upānah, *s.f.* A shoe. **उपानहम्** upānaham, *acc. sin.*

उपान्त upānta, *s.m.* Edge, outskirts, suburbs, environs. **उपान्ते** upānte, *loc. sin.*

उपाय upāya, *s.m.* A stratagem, device, expedient, scheme, contrivance, means, appliance, remedy, resource. A means of success against an enemy; four are usually enumerated: as, sowing dissension, chastisement, conciliation, and gifts. **उपायस्** upāyas, *nom. sin.* **-यम्** -yam, *acc.* **-येन** -yena, *ins.* **यास्** -yās, *nom. pl.* **-यैस्** -yais, *ins.*

उपायचिन्ता upāya-chintā, *s.f.* TATP. A devising of an expedient, a thought of, or a care for a resource or expedient.

उपायज्ञ upāya-gya, *adj.* Skilled in expedients, fertile in resources. **-ज्ञस्** -gyas, *nom. sin. m.*

उपायन upāyana, *s.n.* A present, a complimentary or respectful gift. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

उपार्जित upārjita (*pass. part.* of the *vb.* **अर्ज** arj, Acquire, with **उप** upa), Acquired, gained. **उपार्जितानाम्** upārjitānām, *gen. pl.*

उपालम्भ upālambha, *s.m.* Abuse, reviling, blame, censure, criticism. **उपालम्भेन** upālambhena, *ins.*

उपास्यमान upāsyamāna (*pres. pass. part.* of the *vb.* **आस** ās, Sit, with **उप** upa), Being served, waited upon, attended, ministered unto. **-ना** -nā, *nom. sin. f.*

उपेक्षण upekshaṇa, *s.n.* Endurance, connivance, sufferance, the overlooking (of an offence). **-णम्** ṇam, *nom. sin.*

उपेक्षा upekshā, *s.f.* An abandoning, leaving. Negligence, neglect. Contempt, disdain. **उपेक्षाम्** upekshām, *acc. sin.*

उपेक्ष्यते upekshyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **ईक्ष** īksh, See, with **उप** upa), He is neglected.

उपेत upeta (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **उप**

upa), Endued, possessed of, having; approached. **उपेतस्** upetas, *nom. sin. m.* **उपेतैस्** upetais, *ins. pl. m.* **उपेता** upetā, *nom. sin. f.*

उपैति upaiti (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **इ** i, *2d cl. par.* Go, with **उप** upa, Near), Goes near, comes; waits upon; aids, assists, favours; also, receives, experiences, feels, entertains, indulges in; also, overtakes, befals, finds (one) out.

उपोढ upoḍha (*pass. part.* of the *vb.* **वह** vah, Carry, with **उप** upa), Married. **-ढा** -ḍhā, *nom. sin. f.*

उभ ubha, *pronom.* Both. **उभौ** ubhau, *nom. du. m.* **उभे** ubhe, *nom. du. f.* **उभयोस्** ubhayos, *gen.* or *loc. du. m. f. n.*

उभयगुणस् ubhaya-guṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Possessed of both qualities.

उरग ura-ga, *s.m.* A serpent. **उरगस्** ura-gas, *nom. sin.*

उल्का ulkā, *nom. sin. s.f.* A torch, a firebrand. A meteor. **उल्कया** ulkayā, *ins. sin.* **उल्काभिस्** ulkābhis, *ins. pl.*

उल्लसित ul-lasita (*pass. part.* of the *vb.* **लस** las, Shine, with **उत्** ut), Uplifted, brandishing. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

उल्लासित ul-lāsita, (*pass. part.* of **लासि** lāsi, *caus.* of the *vb.* **लस** las, Shine, with **उत्** ut), Delighted, overjoyed, rejoicing. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

उल्लिखित ul-likhita (*pass. part.* of the *vb.* **लिख** likh, Write, with **उत्** ut), Scraped, scratched.

उवाच uvācha, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **वच** vach, *par.* Speak, say.

उशना uśanā, *nom. sin. irreg.* of **उशनस्** uśanas, *s.m.* A name of Śukra, regent of the planet Venus.

उषित ushita (*pass. part.* of the *vb.* **वस** vas, Dwell), Dwelt, resided. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **उषित्वा** ushitwā, *ind. pret. part.* Having stayed, tarried, or lodged.

उष्ट्र ushṭra, *s.m.* A camel. **उष्ट्रस्** ushṭras, *nom. sin.*

उष्ण ushṇa, *adj.* Hot. **उष्णस्** ushṇas, *nom. sin. m.* **उष्णम्** ushṇam, *nom. sin. n.*

उष्णकाले ushṇa-kāle, *loc. sin. s.m.* KARM. In hot weather, in summer-time.

उष्मणा ushmaṇā, *ins. sin.* of **उष्मन्** ushman, *s.m.* Heat, warmth.

उह्यते uhyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **वह** vah, Carry.

ऊ ū, as in "rule."

ऊचतुस् ūchatus, *3d pers. du. 2d pret.* of the *vb.* **वच** vach, *par.* Speak, say. **ऊचुस्** ūchus, *3d pers. pl.*

ऊरीकृत्य ūrī-kṛitya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make, with the particle **ऊरी** ūrī, denoting Assent), Having promised, agreed or assented to.

ऊर्जित ūrjita, *adj.* Mighty, great, excellent. **-तास्** -tās, *nom. pl. f.*

ऊर्ध्वम् ūrdhwam, *ind.* Up, above.

ऊर्मि ūrmi, *s.m.* or *f.* A wave. A current.

ऊहति ūhati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ऊह** ūh, *1st cl. par.* Infer, apprehend, guess, deduce by reasoning. **ऊहन्ति** ūhanti, *3d pers. pl.*

ऋ ṛi, as in "merrily."

ऋण ṛiṇa, *s.n.* A debt, a loan. **ऋणम्** ṛiṇam, *nom.* or *acc. sin.* **ऋणे** ṛiṇe, *loc.*

ऋणकर्ता ṛiṇa-kartā, *nom. sin. m.* of **-कर्तृ** -kartṛi, *agt.* A maker of debts. See **कर्ता** kartā.

ऋणदाता ṛiṇa-dātā, *nom. sin. m.* of **-दातृ** -dātṛi, *agt.* A payer of debts. See **दाता** dātā.

ऋते ṛite, *ind.* Without, besides (governing the ablative case).

ऋद्धि ṛiddhi, *s.f.* Fortune, prosperity, affluence, opulence. **ऋद्धिस्** ṛiddhis, *nom. sin.*

ऋषि ṛishi, *s.m.* A Rishi, or sanctified person so called. There are seven orders of these saints, as the Śrutarshi, Kāndarshi, Paramarshi, Maharshi, Rājarshi, Brahmarshi, and Devarshi.

ए e, as in "where."

एक eka, *pronom.* One, a. Sole, alone. **एकस्** ekas, *nom. sin. m.* **एकम्** ekam, *acc. sin. m.* or *n.*, also, *nom. sin. n.* **एकेन** ekena, *ins. sin. m.* or *n.* **एकस्य** ekasya, *gen. sin. m.* or *n.* **एका** ekā, *nom. sin. f.* **एकाम्** ekām, *acc.*

एकचित्त eka-chitta, *adj.* BAHUV. Thinking of one thing only, intent upon, absorbed in. Of one mind, agreeing, concurring. **एकचित्ता** eka-chittā, *nom. sin. f.*

एकचित्तीभूय eka-chittī-bhūya, CHWI of **एकचित्त** eka-chitta, Unanimous, and **भूय** bhūya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **भू** bhū), Having become.

एकतर ekatara, *pronom.* One of two. **-रम्** -ram, *acc. sin. m.*

एकत्र ekatra, *ind.* In one place, together. On the one hand.

एकदा ekadā, *ind.* One day, on a certain time. At once, simultaneously, at the same time.

एकदेशस् eka-deśas, *nom. sin. s.m.* KARM. One part, region or province. -**शेन** -śena, *ins.*

एकरसिक eka-rasika, *adj.* Influenced by one feeling, relishing solely. -**केन** -kena, *ins. sin. m.*

एकवास eka-vāsa, BAHUV. Of one house, of the same residence, cohabitant. -**वासस्** -vāsas, *nom. sin. m.*

एकाकिन् ekākin, *adj.* Alone, solitary. -**की** -kī, *nom. sin. m.*

एकान्त ekānta, *adj.* Solitary, lonely, retired, sole. Excessive, extreme. Aside, apart. **एकान्तविहारिणस्** ekānta-vihāriṇas, *nom. pl. m.* (of -**रिन्** -rin), Solitary wanderers.

एकान्तकरुणस् ekānta-karuṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Extremely compassionate.

एकान्ततस् ekāntatas, *ind.* Much, exceedingly.

एकान्ते ekānte, *ind.* Apart, aside.

एकार्थाम् ekārthām, *acc. sin. f.* BAHUV. Having one object.

एकैक ekaika, *adj.* Singly, one by one. -**कम्** -kam, *acc. sin. m.* or *nom. sin. n.* -**कान्** -kān, *acc. pl. m.*

एकैकम् ekaikam, *ind.* One by one, singly.

एकैकशस् ekaikaśas, *ind.* One by one.

एतद् etad, *nom.* or *acc. sin. n.* of **एतद्** etad, *pron.* This. **एतस्य** etasya, *gen. sin. m.* or *n.* **एतस्मिन्** etasmin, *loc. sin. m.* **एतौ** etau, *nom. du. m.* **एतयोस्** etayos, *gen.* **एते** ete, *nom. pl. m.* **एतान्** etān, *acc.* **एतैस्** etais, *ins.* **एतेषाम्** eteshām, *gen.* **एतास्** etās, *nom. pl. f.* **एतासु** etāsu, *loc.* **एतानि** etāni, *nom. pl. n.*

एतादृश etādṛiśa, *adj.* Such, such like. -**शस्** -śas, *nom. sin. m.* -**शास्** -śās, *nom. pl.* -**शी** -śī, *nom. sin. f.* -**शम्** -śam, *nom. sin. n.*

एतावत् etāvat, *ind.* Thus, so far, so much.

एतावान् etāvān, *nom. sin. m.* of **एतावत** etāvat, *adj.* So much, so many, so far, so great. **एतावत्** etāvat, *nom.* or *acc. sin. n.* **एतावता** etāvatā, *ins. sin.*

एति eti (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **इ** i, *2d cl. par.*) Goes, attains, finds, meets with.

एधेते edhete, *3d pers. du. pres.* of the *vb.* **एध** edh, *1st cl. ātm.* Grow, thrive, prosper, flourish.

एनम् enam, *acc. sin. m.* of **इदम्** idam, *pron.* This. **एनाम्** enām, *acc. sin. f.*

एरण्ड eraṇḍa, *s.m.* The castor-oil plant (Palma Christi, or Ricinus communis). **एरण्डस्** eraṇḍas, *nom. sin.*

एव eva, *ind.* Also. Indeed, truly, yes, verily, surely. Even. Very, self-same, itself. Already. As, in like manner. Accordingly.

एवंदुःसह evan-duh-saha, *adj.* So hard to bear. -**हम्** -ham, *nom. sin. n.*

एवंविध evan-vidha, *adj.* Such-like, of such and such a manner, form, or kind. -**धेषु** -dheshu, *loc. pl. m.* -**धा** -dhā, *nom. sin. f.* -**धे** -dhe, *loc. sin. n.*

एवम् evam, *ind.* Thus, so, in this manner, in like manner.

एवमेव evam-eva, *ind.* Even so, exactly so, true.

एवम्भूत evam-bhūta, *adj.* So, in such a manner, such as this. -**तस्** -tas, *nom. sin. m.* -**तास्** -tās, *nom. pl. m.* -**तम्** -tam, *acc. sin. n.*

एषस् eshas, *nom. sin. m.* of **एतद्** etad, *pron.* This. **एषो ऽहम्** esho 'ham, I myself. **एषा** eshā, *nom. sin. f.*

एषाम् eshām, *gen. pl. m.* or *n.* of **इदम्** idam, *pron.* This.

एष्यन्ति eshyanti, *3d pers. pl. 2d fut. par.* of the *vb.* **इ** i, Go.

एहि ehi (*2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **इ** i, *2d cl. par.* Go, with *prep.* **आ** ā, reversing the action), Come.

ऐ ai, as in "aisle."

ऐकमत्य aika-matya, *abst. s.n.* (from **एकमति** eka-mati, *adj.* Unanimous) Unanimity. -**मत्यम्** -matyam, *nom. sin.*

ऐक्य aikya, *abst. s.n.* (from **एक** eka, One) Oneness.

ऐन्द्र aindra, Suited to, worthy of, sacred to, or relating to the god **इन्द्र** indra. **ऐन्द्रम्** aindram, *nom. sin. n.*

ऐश्वर्य aiśwarya, *abst. s.n.* Power, might, dominion. **ऐश्वर्यम्** aiśwaryam, *nom. sin.*

ओ o, as in "shore."

ओषधि oshadhi, *s.f.* An annual plant or herb, one that dies after becoming ripe; a simple.

औ au, as in "how," "our."

औपम्य aupamya, *abst. s.n.* (from **उपम** upama, *adj.* Like) Likeness, resemblance, analogy, comparison. **औपम्येन** aupamyena, *ins. sin.*

औरस aurasa, *adj.* Legitimate (son), *i.e.* by a wife of the same tribe. **-सम्** -sam, *nom. sin. n.*

औषध aushadha, *s.n.* A medicament, drug, medicine; any herb or mineral. **-धम्** -dham, *nom. sin.* **-धैस्** -dhais, *ins. pl.*

क k, as in "king."

कः kah (for **कस्** kas), *nom. sin. m.* of **किम्** kim, *interr. pron.* Who? which? what? What!

कङ्कण kankaṇa, *s.n.* A bracelet. **-णम्** -ṇam, *nom.* or *acc. sin.* **-णस्य** -ṇasya, *gen.*

कच्छ kachchha, *s.m.* The bank of a river. **कच्छम्** kachchham, *acc. sin.*

कच्छप kachchhapa, *s.m.* A tortoise. A turtle. **कच्छपम्** kachchhapam, *acc. sin.*

कञ्चित् kanchit, *acc. sin. m.* of **किञ्चित्** kinchit, *pron.* A certain one; an occasional or a remarkable one.

कटक kaṭaka, *s. m. n.* A camp. An army. A city, town, village. A house, a dwelling. The side or ridge of a hill or mountain. **-कम्** -kam, *acc. sin.*

कटु kaṭu, *adj.* Pungent.

कठिनी kaṭhinī, *s.f.* Chalk. **-नी** -nī, *nom. sin.*

कण kaṇa, *s.m.* An atom, minute particle, grain. **कणान्** kaṇān, *acc. pl.* **कणैस्** kaṇais, *ins. pl.*

कण्टक kaṇṭaka, *s. m. n.* A thorn. A fish-bone. A rogue, knave, villain. **-कैस्** -kais, *ins. pl.*

कण्टकभुज् kaṇṭaka-bhuj, *agt.* KWIP, A thorn-eater. **-जा** -jā, *ins. sin. m.*

कण्ठ kaṇṭha, *s.m.* The throat.

कण्डूयनक kaṇḍūyanaka, *agt.* A tickler; who or what tickles, scratches, or pricks. **-केन** -kena, *ins. sin. m.* or *n.*

कति kati, *adj.* How many?

कतिपय katipaya, *adj.* A certain number, so many. **दिनकतिपयेन** dina-katipayena, After certain days.

कथं कथमपि katham kathamapi, *ind.* By some means, somehow or other.

कथन kathana, *s.n.* A telling, relating. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

कथम् katham, *ind.* How? in what manner?

कथयामि kathayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of **कथ** kath, 10*th cl. par.* Tell, relate, recount, repeat; say, declare, discourse, teach, explain, unfold. **कथयति** kathayati, 3*d. pers. sin.* **कथयतस्** kathayatas, 3*d pers. du.* **कथयन्ति** kathayanti, 3*d pers. pl.* **कथय** kathaya, 2*d pers. sin. imp.* **कथनीयस्** kathanīyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* Fit to be told.

कथा kathā, *s.f.* A story, tale, fable, narrative, account, relation, discourse. **कथाम्** kathām, *acc. sin.*

कथाछलेन kathā-chhalena, TATP. comp. of **कथा** kathā, *cr.* Fable, fiction, and **छलेन** chhalena, *ins. sin.* of **छल** chhala, *s.n.* Device, artifice.

कथाप्रसङ्ग kathā-prasanga, *s.m.* TATP. Talking, conversation; a speaking to or with. The course of conversation. **कथाप्रसङ्गेन** kathā-prasangena, *ins. sin.*

कथायोगेन kathā-yogena, *ins. sin. s.m.* TATP. By conversation or discourse.

कथारम्भकाले kathārambha-kāle, *loc. sin. m.* TATP. At story-beginning-time. (**कथा आरम्भ काल**).

कथाराम kathārāma, *s.m.* TATP. Garden of fable. **-मे** -me, *loc. sin.* (**कथा आराम**).

कथासङ्ग्रहस् kathā-sangrahas, *nom. sin. s.m.* TATP. A collection of stories.

कथित kathita (*pass. part.* of the *vb.* **कथ** kath), Called, declared, told. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **कथ्यते** kathyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* **कथ्यताम्** kathyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* Let (it) be told.

कदर्थित kad-arthita, *adj.* (from **कदर्थ** kad-artha, Unmeaning), Despised, disdained, rejected. **-तस्य** -tasya, *gen. sin. m.*

कदा kadā, *ind.* When?

कदाचन kadāchana, *ind.* At any time, ever.

कदाचित् kadāchit, *ind.* On a certain time, once upon a time, at any time, ever. Sometimes, now and then, occasionally, one while.

कदापि kadāpi, *ind.* Ever, at any time. On certain occasions. At another time.

कनक kanaka, *s.n.* Gold.

कनकसूत्र kanaka-sūtra, *s.n.* TATP. A gold-cord, a golden string. **-त्रम्** -tram, *acc. sin.* **-त्रेण** -treṇa, *ins. sin.*

कन्दर kandara, *s.m.* or *n.* A cave, cavern. A glen. **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रे** -re, *loc.*

कन्दर्प kan-darpa, Kāma, the Hindu Cupid (from **कम्** kam, Brahma, and **दर्प** darpa, Inflaming).

कन्दुक kanduka, *s.m.* A ball for playing with.

कन्या kanyā, *s.f.* A damsel, maid, virgin. **कन्याम्** kanyām, *acc. sin.*

कपट kapaṭa, *s. m. n.* Fraud, deceit, circumvention.

कपटप्रबन्धस् kapaṭa-prabandhas, *nom.sin.s.m.* TATP. A deep-laid plot, a stratagem.

कपटवचन kapaṭa-vachana, *s.n.* TATP. Deceitful talk. **-नेन** -nena, *ins. sin.*

कपर्दक kapardaka, *s.m.* A small shell used as a coin, a cowrie. **-कान्** -kān, *acc. pl.* **-कैस्** -kais, *ins. pl.*

कपाल kapāla, *s.m.* A treaty of peace on equal terms; cessation of hostilities. **-लस्** -las, *nom. sin.*

कपिल kapila, *s.m.* Name of a celebrated Muni, or saint. **-लस्** -las, *nom. sin.*

कपोत kapota, *s.m.* A dove, a pigeon. **-तस्** -tas, *nom. sin.* **-तास्** -tās, *nom. pl.* **-तान्** -tān, *acc. pl.* **-तानाम्** -tānām, *gen. pl.*

कपोतराजस् kapota-rājas, *nom. sin. m.* TATP. A king of pigeons, pigeon-king.

कफ kapha, *s.m.* Phlegm, one of the three humours of the body.

कफनाशन kapha-nāśana, *agt.* Antiphlegmatic; phlegmagogue. **-नम्** -nam, *nom. sin. n.*

कम् kam, *acc. sin. m.* of **किम्** kim, *pron.* Who? what?

कमण्डलु kamaṇḍalu, *s. m.* or *n.* A wooden or earthen water-pot with a wide mouth and narrow spout, used by the ascetic or religious student.

कमल kamala, *s.n.* A lotus. **-लम्** -lam, *acc. sin.* **-लानि** -lāni, *nom. pl.*

कम्पमान kampamāna, *pres. part.* of the *vb.* **कप** kap (**इ** i), 1*st cl. ātm.* Tremble, shake, quake, didder. **-नान्** -nān, *acc. pl. m.*

कम्बल kambala, *s.m.* A blanket.

कम्बु kambu, *s.m.* A shell.

कम्बुग्रीव kambu-grīva, *s.m.* (Shell-neck), Name of a turtle.

कर kara, *s.m.* The hand. **करस्** karas, *nom. sin.* **करम्** karam, *acc.* **करे** kare, *loc.*

करटक karaṭaka, *s.m.* The name of a jackal.

करण karaṇa, *s.n.* A doing; performance. **-णाय** -ṇāya, *dat.*

करणीय karaṇīya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi), To be made, formed or done. **-या** -yā, *nom. sin. f.* **-यम्** -yam, *nom. sin. n.*

करतल kara-tala, *s.n.* TATP. The palm of the hand.

करतलगत kara-tala-gata, *pass. part.* In or under the hand. **-गतम्** -gatam, *acc. sin. m.*

करपत्र kara-patra, *s.n.* A saw.

करप्राप्ते kara-prāpte, *loc. sin. m.* TATP. Held in the hand, gotten, secured.

करालम्बस् karālambas, *nom. sin. s.m.* TATP. Support of a hand, helping hand. (**कर आलम्बस्**).

कराला karālā, *s.f.* Name of a certain woman.

करिन् karin, *s.m.* An elephant. **करिणस्** kariṇas, *gen. sin.* or *acc. pl.* **करिणाम्** kariṇām, *gen. pl.*

करुण karuṇa, *s.m.* Tenderness, pity, compassion.

करोमि karomi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **कृ** kṛi, 8*th cl. par.* Do, make, commit. **करोषि** karoshi, 2*d pers.* **-ति** -ti, 3*d pers.* **करिष्यामि** karishyāmi, 1*st pers. sin.* 2*d fut.* **करिष्यसि** karishyasi, 2*d pers.* **करिष्यति** karishyati, 3*d pers.* **करिष्यथ** karishyatha, 2*d pers. pl.* **करोतु** karotu, 3*d pers. sin. imp.*

कर्कट karkaṭa, *s.m.* A crab.

कर्ण karṇa, *s.m.* The ear. Helm, rudder. **कर्णस्य** karṇasya, *gen. sin.* **कर्णे** karṇe, *loc.* **कर्णौ** karṇau, *acc. du.*

कर्णधार karṇa-dhāra, *s.m.* A steersman, helmsman, pilot.

कर्णाट karṇāṭa, *s.m.* A country, Karṇāṭa, whence the modern Carnatic.

कर्तन kartana, *s.n.* A cutting off, excision. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

कर्तरिका kartarikā, *s.f.* A knife, a hunter's knife or sword, couteau de chasse. **-काम्** -kām, *acc. sin.*

कर्तव्य kartavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, make), To be made, proper to be made or done. **-व्यस्** -vyas, *nom. sin. m.* **-व्या** -vyā, *nom. sin. f.* **-व्यम्** -vyam, *nom. sin. n.* **-व्यस्य** -vyasya, *gen. sin. n.* **-व्यानि** -vyāni, *nom. pl. n.*

कर्तव्यता kartavyatā, *abst. s.f.* Suitable measures. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

कर्ता kartā, *nom. sin. m.* of **कर्तृ** kartṛi (*agt.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make), A maker, doer. A manufacturer. **कर्तृणाम्** kartṛiṇām, *gen. pl. m.* or *n.*

कर्तुम् kartum, *inf.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, make, form.

कर्दम kardama, *s.m.* Mud, mire, clay. **-मैस्** -mais, *ins. pl.*

कर्पूर karpūra, *s.m.n.* Camphor. **-रम्** -ram, *acc. sin.*

कर्पूरगौराख्यम् karpūra-gaur-ākhyam, *nom. sin. n.* BAHUV. Called Karpūragaura.

कर्पूरद्वीप karpūra-dwīpa, *s.m.* (Camphor-island) Name of a country or territory. **-पात्** -pāt, *abl.*

कर्बुर karbura, *adj.* Variegated. **-रे** -re, *loc. sin. m.*

कर्म karma, *nom.* or *acc. sin.* of **कर्मन्** karman, *s.n.* A deed, work, operation, act, action, conduct, ex-

ercise. An exploit. Destiny, or the allotment to be enjoyed or suffered in the present life, of the fruit of the good and evil actions performed in a former state of existence. **कर्मणा** karmaṇā, *ins.* **कर्मणस्** karmaṇas, *gen.* **कर्मणि** karmaṇi, *loc.* **कर्माणि** karmāṇi, *nom. pl.* **कर्मभिस्** karmabhis, *ins.* **कर्मणाम्** karmaṇām, *gen.* **कर्मसु** karmasu, *loc.*

कर्मकार karma-kāra, *s.m.* A blacksmith, one of the progeny of the divine artist Viśwakarmā.

कर्मदोष karma-dosha, *s.m.* TATP. The evil consequence of human acts done in a former birth. Error, blunder. **-षम्** -sham, *acc. sin.* **-षान्** -shān, *acc. pl.*

कर्मवश karma-vaśa, *s.m.* TATP. The necessary influence of acts. Fate, considered as the inevitable consequence of actions done in a former life. **-शात्** -śāt, *abl. sin.*

कर्मविपर्ययस् karma-viparyayas, *nom. sin. m.* TATP. Change of office.

कर्मानुसारतस् karmānusāratas, *ind.* According to the deeds. (**कर्म अनुसारतस्**).

कर्षति karshati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **कृष** kṛish, 1*st cl. par.* Draw, entice, drag, pull, gripe. **कर्षयेत्** karshayet, 3*d pers. sin. pot. caus.* He should drag, harass, or gall.

कल kala, *s.m.* A low or soft tune, as humming or buzzing; a pleasing sound. **कलम्** kalam, *acc. sin.*

कलत्र kalatra, *s.n.* A wife. A harem, seraglio. **कलत्रम्** kalatram, *acc. sin.*

कलशस् kalaśas, *nom. sin. s.m.* An earthen jar.

कलह kala-ha, *s.m.* (Harmony-destroying) Contention, quarrel, broil, strife. **-हेन** -hena, *ins. sin.* **-हाभ्याम्** -hābhyām, *ins. du.*

कलहकार kalaha-kāra, *agt.* Quarrelsome, turbulent. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.*

कला kalā, *s.f.* A digit, or one-sixteenth of the moon's diameter. **कला** kalā, *nom. sin.*

कलिङ्ग kaliṅga, Name of a district on the Coromandel coast, extending from below Cuttack to the vicinity of Madras.

कलिस् kalis, *nom. sin. s.m.* Strife, contention.

कलेवर kalevara, *s.n.* The body. **-वरे** -vare, *loc.*

कल्प kalpa, *s.m.* A day or night of Brahmā, a period of 4,320,000,000 solar sidereal years, or years of mortals, measuring the duration of the world, and as many the interval of its annihilation. One of the trees of Indra's paradise or Swerga.

कल्पतरु kalpa-taru, *s.m.* A fabulous tree, one granting everything desired.

कल्पयति kalpayati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **कृप** kṛip, 10*th cl. par.* Earn, make.

कल्पान्त kalpānta, *s.m.* TATP. The destruction of the world, the end of the Kalpa, or of a day of Brahmā.

कल्मष kalmasha, *s.n.* Foulness, feculence, filth.

कल्मषध्वंसकारी kalmasha-dhwansa-kārī, *nom. sin. m.* comp. of **कल्मष** kalmasha, *cr.* Sin (*quere*, Darkness), **ध्वंस** dhwansa, *cr.* Destruction, and **कारिन्** kārin (*agt.* of the *vb.* **कृ** kṛi), Making; a maker.

कल्यता kalyatā, *abst. s.f.* Health. Recovery, convalescence. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

कल्याण kalyāṇa, *adj.* Virtuous, good, fair, honourable. **कल्याणम्** kalyāṇam, *acc. sin. n.* also *acc. sin. s.n.* Happiness, prosperity.

कल्याणकटक kalyāṇa-kaṭaka, *s.m.* (Happy village), Name of a place.

कल्याणवचन kalyāṇa-vachana, KARMADH. A friendly speech, good wishes. **-नम्** -nam, *acc. sin. n.*

कश्चित् kaśchit, *nom. sin. m.* of **किञ्चित्** kiṉchit, *pron. indef.* Some one, a certain person, any one, any person. **कस्यचित्** kasyachit, *gen. sin. m.* **कस्मिंश्चित्** kasminśchit, *loc. sin. m.*

कषाय kashāya, *s.m.* or *n.* An astringent flavour or taste.

कषायान्वित kashāyānwita, *adj.* Styptic. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

कष्ट kashṭa, *adj.* Painful, inconvenient, troublesome. *s.n.* Distress, trouble, embarrassment. **कष्टम्** kashṭam, *nom. sin. n.*

कष्टतर kashṭatara, *compar.* More difficult, inconvenient or painful.

कष्टम् kashṭam, *ind.* Alas!

कस्मिंश्चित् kasminśchit, *loc. sin. m.* of **किञ्चित्** kiṉchit, *pron.* A certain.

कस्य kasya, *gen. sin. m.* of **किम्** kim, *pron.* Who? what?

कस्यचित् kasyachit (*gen. sin. m.* of **किञ्चित्** kiṉchit), Some one, any one.

कस्यापि kasyāpi (*gen. sin. m.* or *n.* of **किमपि** kimapi, *pron. indef.*), Of any one, of some one. Of a certain, (for the sake) of somebody.

का kā, *nom. sin. f.* of **किम्** kim, *interr. pron.* Who? which? what? Also a prefix to certain words used to denote, Bad, vile, etc.

काक kāka, *s.m.* A crow. **-कस्** -kas, *nom.* **-केन** -kena, *ins.* **-कस्य** -kasya, *gen.* **-कास्** -kās, *nom. pl.* **-कैस्** -kais, *ins.*

काककूर्ममृगाखवस् kāka-kūrma-mṛig-ākhavas, *nom. pl.* DWANDWA, The crow, tortoise, deer, and mouse.

काककूर्मादीनाम् kāka-kūrm-ādīnām, *gen. pl. masc.* comp. of **काक** kāka, **कूर्म** kūrma, and **आदीनाम्** ādīnām. See **आदयस्** ādayas.

काकतालीय kāka-tālīya, *adj.* Accidental, unexpected, opportune (from **काक** kāka, *s.m.* A crow, and **ताल** tāla, *s.n.* The fruit of the palm: it alludes to a story of the fruit of the palm falling in the way of a crow.) **ईय** īya is an affix of relationship.

काकतालीयवत् kāka-tālīya-vat, *ind.* Suddenly, unexpectedly, opportunely.

काकमृगौ kāka-mṛigau, *nom. du. m.* DWANDWA. The crow and the deer.

काकवर्तकौ kāka-vartakau, *nom. du. m.* DWANDWA, The crow and the quail.

काकव्याघ्रगोमायुभिस् kāka-vyāghra-gomāyubhis, *ins. pl. m.* DWANDWA, By the crow, the tiger, and the jackal.

काकिनी kākinī, *s.f.* The quarter of a Pana, a weight or a tale of shells used as a coin equal to twenty Cowries. **-नीम्** -nīm, *acc. sin.* **-न्या** -nyā, *ins.*

काकी kākī, *s.f.* A hen-crow.

काच kācha, *s.m.* Glass. **-चस्** -chas, *nom. sin.*

काचमणि kācha-maṇi, *s.m.* Crystal, quartz. **-मणेस्** -maṇes, *gen. sin.*

काचित् kāchit, *nom. sin. f.* of **किञ्चित्** kiñchit, *pron.* Whatsover, any-soever. A certain.

काञ्चन kāñchana, *s.n.* Gold. *adj.* Golden, of gold. **-नस्** -nas, *nom. sin. m.*

काञ्चनाभिधानसन्धिस् kāñchanābhidhāna-sandhis, *nom. sin. m.* Golden-named-alliance.

काण kāṇa, *adj.* Blind, sightless. **काणेन** kāṇena, *ins. sin.*

काण्ड kāṇḍa, *s.m.* or *n.* An arrow. **काण्डेन** kāṇḍena, *ins. sin.*

काण्डपात kāṇḍa-pāta, *s.m.* TATP. An arrow's fall or flight.

कातर kātara, *adj.* Timid, confused. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.*

कानन kānana, *s.n.* A forest, a grove. **-नम्** -nam, *nom. sin.* **-ने** -ne, *loc.*

कान्त kānta, *adj.* Handsome, comely. *s.m.* A lover. **कान्तम्** kāntam, *acc. sin.*

कान्यकुब्ज kānyakubja, *s.m.* A country, the modern Kanouj.

कापि kāpi, *nom. sin. f.* of **किमपि** kimapi, *pron.* Any-soever.

कापुरुष kā-purusha, *s.m.* A mean, weak, contemptible, effeminate, dastardly, cowardly fellow; a loon. **-षस्** -shas, *nom. sin.* **-षस्य** -shasya, *gen. sin.* **-षास्** -shās, *nom. pl.*

काम kāma, *s.m.* Desire, lust. The tender passion. Kāma, the Indian Cupid, or god of love. **कामस्** kāmas, *nom. sin.*

कामना kāmanā, *s.f.* Wish, desire. **-नया** -nayā, *ins. sin.*

कामम् kāmam, *ind.* Willingly, readily, easily.

कामयते kāmayate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **कम** kam, 1*st cl. ātm. irreg.* Desire, long for.

कामाग्नि kāmāgni, *s.m.* TATP. Passion, lust, violent desire. (**काम अग्नि**)

कामाग्निसन्दीपनम् kāmāgni-sandīpanam, *nom. sin. n. agt.* Kindling the fire of lust; an aphrodisiac.

कामासक्तस् kāmāsaktas, *nom. sin. n.* TATP. Addicted to lust. (**काम आसक्त**)

कामिता kāmitā, *nom. sin. abst. s.f.* (from **कामिन्** kāmin, *s.m.* A lover) Love, desire.

कामुकस् kāmukas, *nom. sin. m. adj.* Lustful.

काय kāya, *s.m.* The body. **-यस्** -yas, *nom. sin.* **-येन** -yena, *ins.* **-यास्** -yās, *nom. pl.*

कायक्लेश kāya-kleśa, *s.m.* TATP. Pain of body, bodily suffering, toil, or pain. **-शेन** -śena, *ins. sin.*

कायस्थ kāyastha, *s.m.* A Kāyeth, or man of the writer caste, proceeding from a Kshettriya father and a Śūdra mother. **-स्थेन** -sthena, *ins. sin.*

कारक kāraka, *agt.* A maker, a builder. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

कारण kāraṇa, *s.n.* A cause, motive, reason; sake, means, instrument. **-णम्** -ṇam, *nom.* or *acc. sin.* **-णेन** -ṇena, *ins.* **-णात्** -ṇāt, *abl.* **-णैस्** -ṇais, *ins. pl.*

कारयामास kārayāmāsa, 3*d pers. sin.* 2*d pret.* of **कारि** kāri (*caus.* form of the *vb.* **कृ** kṛi, Do), He caused or allowed to make, do, act, or be effected. **-रय** -raya, 2*d pers. sin. imp.* **कारयेत्** kārayet, 3*d pers. sin. pot.* **कारयितुम्** kārayitum, *inf.* **कारयित्वा** kārayitwā, *ind. pret. part.* **कारित** kārita, *pass. part.* **-तस** -tas, *nom. sin. m.* Made

to make or do. -तम् -tam, *nom. sin. n.* कारितवत् kāritavat, *indef. past part.* (He) caused to be made. -तवन्तौ -tavantau, *nom. du. m.*

कारिन् kārin, *agt.* Making, doing; a maker, a doer. -णस् -ṇas, *nom. pl. m.*

कारुण्य kāruṇya, *abst. s.n.* Compassion, tenderness.

कार्पण्यम् kārpaṇyam, *acc. sin. abst. s.n.* (from कृपण kṛipaṇa, *adj.* Poor, miserable, sordid), Poverty, penury. Niggardliness, penuriousness, parsimony. Poorness of spirit, imbecility.

कार्य kārya (*fut. pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Do, make), To be made, done, practised, exercised, or conducted. Proper to be made or done. कार्यस् kāryas, *nom. sin. m.* कार्या kāryā, *nom. sin. f.* कार्यम् kāryam, *nom.* or *acc. sin. n.* कार्ये kārye, *loc. sin. n. s.n.* Work to be done. An affair, matter, business, occurrence. Conduct, deportment. Occasion, purpose, object. Enterprise. Emergency. crisis. कार्यम् kāryam, *nom.* or *acc. sin.* कार्येण kāryeṇa, *ins.* कार्यस्य kāryasya, *gen.* कार्ये kārye, *loc.* कार्याणि kāryāṇi, *nom.* or *acc. pl.* कार्येषु kāryeshu, *loc.*

कार्यकारण kārya-kāraṇa, *s.n.* TATP. Cause of a special or incidental kind, originating in some act or occasion.

कार्यकारणतस् kārya-kāraṇatas, *ind.* Incidentally, from some special cause; from the relation of cause and effect.

कार्यकाल kārya-kāla, *s.m.* TATP. Time for action, working-time. An appointed or fitting time, season, or opportunity. -ले -le, *loc. sin.*

कार्यतस् kāryatas, *ind.* From practical experience.

कार्यवत् kārya-vat, *ind.* As what ought to be done.

कार्यसन्देह kārya-sandeha, *s.m.* TATP. Embarrassment, difficulty. -हे -he, *loc. sin.*

कार्यसागर kārya-sāgara, *s.m.* TATP. Business, heavy business, weighty business, an ocean of business. -रे -re, *loc. sin.*

कार्यसिद्धिस् kārya-siddhis, *nom. sin. s.f.* TATP. The success of an object, completion of an undertaking.

कार्याक्षम kāryākshama, *adj.* TATP. Incapable of business. -माणाम् -māṇām, *gen. pl.*

कार्याब्धि kāryābdhi, *s.m.* TATP. An ocean of business. कार्याब्धौ kāryābdhau, *loc. sin.*

काल kāla, *s.m.* Time. A seasonable opportunity. A crisis. Death. A name, or rather a form, of Śiva, in his character of the destroying deity, being then represented of a black colour, and an aspect more or less terrific. कालस् kālas, *nom. sin.* कालम् kālam, *acc.* कालेन kālena, *ins.* कालस्य kālasya, *gen.* काले kāle, *loc.* कालेषु kāleshu, *loc. pl.* *adj.* Black.

कालकूट kālakūṭa, *s.n.* The poison produced from the ocean on the churning of it by the gods and demons. It was swallowed by Śiva, and occasioned him his blue neck and his name नीलकण्ठ Nīla-kaṇṭha. Venom. -टस्य -ṭasya, *gen. sin.*

कालदण्ड kāla-daṇḍa, *s.m.* TATP. The wand of death, or death itself.

कालपाश kāla-pāśa, *s.m.* TATP. Snare of death -शात् -śāt, *abl.*

कालयाप kāla-yāpa, *s.m.* TATP. Procrastination, delay, a passing away or wasting of time. -पस् -pas, *nom. sin.*

कालयापन kāla-yāpana, *s.n.* TATP. Procrastination, a putting off or a wasting of time; a whiling away or gaining of time. -नम् -nam, *nom.* or *acc. sin.*

कालयोधिन् kāla-yodhin, *agt.* TATP. Fighting or who fights in season, or at the proper time. -ना -nā, *ins. sin. m.*

कालसर्पस् kāla-sarpas, *nom. sin. m.* KARM. A black serpent.

कालान्तरावृत्तिशुभाशुभानि kālāntarāvṛittiśubhāśubhāni, *nom. pl. n.* TATP. Good and evil things (occurring) within the revolutions of time. (काल अन्तर् आवृत्ति शुभ अशुभानि).

कालिमन् kāliman, *abst. s.m.* Blackness. A stain, sully, blur, blot. -मा -mā, *nom. sin.*

कालेन kālena, *ins. sin.* of काल kāla, *s.m.* Time. काले kāle, *loc. sin.*

काव्य kāvya, *abst. s.n.* (from कवि kavi, *s.m.* A poet) Poetry; a poem.

काशब्द kā-śabda, The noise "caw." -शब्दम् -śabdam, *acc.*

काश्मीर kāśmīra, *s.n.* The country called Cashmere. -रम् -ram, *acc. sin.*

काष्ठ kāshṭha, *s.n.* Wood. A stick. A piece of drift wood. काष्ठम् kāshṭham, *nom. sin.* काष्ठात् kāshṭhāt, *abl.* काष्ठाभ्याम् kāshṭhābhyām, *ins. du.* काष्ठानाम् kāshṭhānām, *gen. pl.*

काष्ठघटित kāshṭha-ghaṭita, TATP. Formed of wood, wooden.

काष्ठपाषाणवाससाम् kāshṭha-pāshāṇa-vāsasām, *gen. pl. n.* DWANDWA, Of wood, stone, and clothes.

काष्ठस्तम्भ kāshṭha-stambha, *s.m.* TATP. A beam of wood. **-स्तम्भस्य** -stambhasya, *gen.*

किं kim. See **किम्** kim.

किंवराटकस् kim-varāṭakas, *nom. sin. m.* BAHUV. One who makes no account of money (from **किम्** kim, What? and **वराटक** varāṭaka, A certain coin).

किंशुक kinśuka, *s.m.* The Butea Frondosa or Palāsa, a tree bearing beautiful red blossoms, and often alluded to by the poets. **-कास्** -kās, *nom. pl.*

किङ्क्षणस् kiṅ-kshaṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. One who thinks little of time (from **किम्** kim, What? and **क्षण** kshaṇa, A moment).

किञ्च kiñcha, *ind.* Moreover, further, again. But.

किञ्चित् kiñchit, *nom.* or *acc. sin. n.* of **किञ्चित्** kiñchit, *pron.* Some, something, anything, a little, anysoever, anything whatsoever, aught. *ind.* Something, somewhat.

किञ्चित्काल kiñchit-kāla, *s.m.* A little time.

किन्तु kintu, *ind.* But.

किन्नु kinnu, *ind.* What? what then? but what?

किम् kim, *nom.* or *acc. sin. n.* of **किम्** kim, *interr. pron.* Who? which? what? why? what! whether. Obs. It is often employed merely as a note of interrogation.

किमथ kim atha (more usually **अथ किम्** atha kim, *ind.*), Assuredly.

किमपि kimapi, *nom.* or *acc. sin.* of the *pron.* **किम्** kim, with **अपि** api, *q.v.* Somewhat, some, any. Anything soever.

किमर्थम् kim-artham, TATP. Wherefore? comp. of **किम्** kim, *cr.* What? and **अर्थम्** artham, *ind.* On account. See **अर्थम्** artham.

किमिति kimiti, *ind.* How so? How is it? How now? What's this? Why then?

किमु kimu, *ind.* How much more! What then!

किमुत kimuta, *ind.* How much less!

किम्पुनर् kimpunar (or **किम्पुनः** kimpunah), *ind.* How much more! (Before another **र्** r, **किम्पुना** kimpunā.)

किम्वदन्ती kim-vadantī, *nom. sin. s.f.* Rumour, report, on dit.

किम्वा kimvā, *ind.* Whether.

कियत् kiyat, *adj.* Some, a little. How long? **कियान्** kiyān, *nom. sin. m.* **कियता** kiyatā, *ins. sin.*

कियद्दूर kiyad-dūra, KARM. A little distance, a little way. **-दूरम्** -dūram, *acc. sin. n.* **-दूरे** -dūre, *loc. sin. n.*

कियन्मूल्य kiyan-mūlya, *adj.* What price, of what value. **-मूल्यम्** -mūlyam, *nom. sin. m.*

किरण kiraṇa, *s.m.* A ray of the sun or moon.

किल kila, *ind.* Indeed, verily, assuredly.

कीट kīṭa, *s.m.* An insect. A worm. Any stinging insect, as a wasp, etc. **कीटस्** kīṭas, *nom. sin.* **कीटैस्** kīṭais, *ins. pl.*

कीदृग्व्यापारवान् kīdṛig-vyāpāravān, *nom. s.m* BAHUV. Of what profession or vocation? (**कीदृश् व्यापार वत्**).

कीदृश kīdṛiśa, *adj.* Who, which, or what like. **-शस्** -śas, *nom. sin. m.*

कीदृशी kīdṛiśī, *nom. sin. f.* of **कीदृश्** kīdṛiś, *adj.* Who, which, or what like?

कीर्ति kīrti, *s.f.* Fame, glory, renown. **कीर्तिस्** kīrtis, *nom. sin.* **कीर्तिम्** kīrtim, *acc.*

कीर्तिकरी kīrti-karī, *nom. sin. f.* of **कीर्तिकर** kīrti-kara, *agt.* A maker of fame.

कीर्तित kīrtita (*pass. part.* of the *vb.* **कृत** kṛit), Declared. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

कीर्तिप्रतापबलसहितम् kīrti-pratāpa-bala-sahitam, *acc. sin. m.* TATP. Attended with fame, majesty, and power (or the army).

कीर्तियुत kīrti-yuta, TATP. Renowned, celebrated, possessed of fame. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.*

कील kīla, *s.m.* A wedge.

कीलक kīlaka, *s.m.* A wedge. **-कस्** -kas, *nom. sin.* **-कम्** -kam, *acc. sin.* **-के** -ke, *loc.*

कु ku, *ind.* A prefix, denoting, Bad, vile, etc.

कुकृत्य ku-kṛitya, *s.n.* Wickedness, evil-doing. **-त्ये** -tye, *loc. sin.*

कुक्कुट kukkuṭa, *s.m.* A cock. **-टेन** -ṭena, *ins. sin.*

कुक्कुर kukkura, *s.m.* A dog. **-रस्** -ras, *nom. sin.* **-रात्** -rāt, *abl.* **-रस्य** -rasya, *gen.*

कुक्षि kukshi, *s.m.* The flank. **कुक्षिम्** kukshim, *acc. sin.*

कुटुम्बक kuṭumbaka, *s.n.* A family. **-कम्** -kam, *nom. sin.*

कुट्टनी kuṭṭanī, *s.f.* A procuress. **कुट्टनीम्** kuṭṭanīm, *acc. sin.*

कुट्टिनी kuṭṭinī, *nom. sin. s.f.* A bawd. **कुट्टिन्या** kuṭṭinyā, *ins.* **कुट्टिन्यास्** kuṭṭinyās, *gen.*

कुट्मल kuṭmala, *s.m.* or *n.* An opening bud.

कुण्ड kuṇḍa, *s.n.* A hole in the ground for receiving and preserving consecrated fire. A pit, a vat. **कुण्डे** kuṇḍe, *loc. sin.*

कुतश्चित् kutaśchit, *ind.* From some, or from a certain.

कुतस् kutas, *ind.* Whence? Wherefore? To what purpose? **कुतो ऽपि** kuto 'pi, *ind.* From, through, or on account of some, or a certain. Somewhere or other.

कुतूहल kutūhala, *s.n.* Eagerness, joy, amusement. Curiosity. **-लम्** -lam, *nom. sin.*

कुत्र kutra, *ind.* Where? In what case?

कुत्सित kutsita (*pass. part.* of the *vb.* **कुत्स** kuts, Reprove), Low, vile, contemptible, reprehensible.

कुन्ती kuntī, *s.f.* The wife of Pāṇḍu and mother of the three elder Pāṇḍava princes by as many gods.

कुपङ्क ku-paṅka, *s.m.* Filth, ordure. **कुपङ्कैस्** ku-paṅkais, *ins. pl.*

कुपथ्य ku-pathya, *adj.* Unwholesome, improper (as diet, etc.). **कुपथ्यानाम्** ku-pathyānām, *gen. pl. n.*

कुपित kupita (*pass. part.* of the *vb.* **कुप** kup, Be angry), Enraged, offended, incensed, provoked, angry, irate. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-ता** -tā, *nom. sin. f.*

कुप्येत् kupyet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **कुप** kup, *4th cl. par.*), Be angry, offended, displeased.

कुमुद kumuda, *s.n.* The white esculent water-lily.

कुमुदिनी kumudinī, *s.f.* A multitude of water-lilies, or a place abounding in them.

कुमुदिनीनायके kumudinī-nāyake, TATP. comp. of **कुमुदिनी** kumudinī, The lotus, and **नायके** nāyake, *loc. sin.* of **नायक** nāyaka, *s.m.* Lover; the white esculent lotus, expanding its petals during the night and closing them in the day-time.

कुम्भ kumbha, *s.m.* A pot or jar. **कुम्भस्** kumbhas, *nom. sin.* **कुम्भम्** kumbham, *acc.*

कुम्भकार kumbha-kāra, *s.m.* A potter. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.*

कुरु kuru, *2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *8th cl. par.* Do, make, practise. **कुरुत** kuruta, *2d pers. pl.* **कुरुथ** kurutha, *2d pers. pl. pres.*

कुरुताम् kurutām, *3d pers. sin. imp.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *8th cl. ātm.* Do, make, act. **कुरुते** kurute, *3d pers. sin. pres.*

कुरूप ku-rūpa, *adj.* Ill-favoured, plain, ugly, deformed. **-पाणाम्** -pāṇām, *gen. pl.*

कुर्मस् kurmas, *1st pers. pl. pres.* of the *vb.* **कृ** kri, *8th cl. par.* Do.

कुर्यात् kuryāt, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *8th cl. par.* Do, make, construct. Act, practise, exercise, commit. **कुर्वन्ति** kurvanti, *3d pers. pl. pres.* **कुर्वन्** kurvan, *nom. sin. m. pres. part.* **कुर्वीत** kurvīta, *3d pers. sin. pot. ātm.* **कुर्वाणस्** kurvāṇas, *nom. sin. m. pres. part.* **-णेन** -ṇena, *ins.* **-णास्** -ṇās, *nom. pl. m.* or *f.*

कुल kula, *s.n.* A family, a tribe. **कुलम्** kulam, *nom.* or *acc. sin.* **कुलस्य** kulasya, *gen.* **कुलैस्** kulais, *ins. pl.*

कुलनारी kula-nārī, *nom. sin. s.f.* TATP. A woman of good family.

कुलमर्यादा kula-maryādā, *nom. sin. s.f.* TATP Family honour or respectability.

कुलवधूस् kula-vadhūs, *nom. sin. s.f.* TATP. A respectable woman, one of good family.

कुलाङ्गना kulāṅganā, *s.f.* TATP. A woman of good family, a respectable woman. (**कुल अङ्गना**).

कुलाचार kulāchāra, *s.m.* TATP. The proper duty or practice of a caste or family. **-रे** -re, *loc. sin.* **-रैस्** -rais, *ins. pl.* (**कुल आचार**).

कुलालम्बी kulālambī, *nom. sin. m.* from **कुल** kula, A family, and **आलम्बिन्** ālambin, *agt.* (from the *vb.* **लब** lab (**इ** i) with *prep.* **आ** ā, Sustain), Supporting; a supporter.

कुलीन kulīna, *adj.* Well born, of a good family, of noble birth. **-नास्** -nās, *nom. pl. m.* or *f.* **-नाम्** nām, *acc. sin. f.*

कुलीर kulīra, *s.m.* A crab. **-रस्** -ras, *nom. sin.* **-रेण** -reṇa, *ins. sin.*

कुश kuśa, *s.m.* A species of grass used in many solemn and religious observances, hence called sacrificial grass (Poa cynosuroides).

कुशल kuśala, *adj.* Expert, skilful, clever. **-लस्** -las, *nom. sin. m.* **-लैस्** -lais, *ins. pl. m.* Also *s.n.* Well-being, happiness, safety, health, welfare. **कुशलम्** kuśalam, *nom.* or *acc. sin.*

कुशलप्रश्नैस् kuśala-praśnais, *ins. pl. s.m.* TATP. By salutations, greetings, friendly inquiries respecting a person's health.

कुशहस्तस् kuśa-hastas, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of **कुश** kuśa, *cr.* Kuśa grass, and **हस्त** hasta, *s.* Hand or paw.

कुशाग्र kuśāgra, *s.m.* TATP. The point of a blade of Kuśa grass. **-ग्रेण** -greṇa, *ins. sin.*

कुसूल kuśūla, *s.m.* A granary, cupboard, store-room, or a place in which rice or other grain is kept. **-लात्** -lāt, *abl. sin.* **-ले** -le, *loc.*

कुसूलपूरणाढकैस् kuśūla-pūraṇāḍhakais, *ins. pl. m.* BAHUV. comp. of **कुसूल** kuśūla, *s.m.* A granary, store-room, closet, or cupboard, in which rice or grain is kept, **पूरण** pūraṇa, *adj.* Filling, and **आढक** āḍhaka, *s.* A measure of grain equal to four prasthas, or containing 7 lbs. 11 oz. avoirdupois. In Bengal, an āḍhaka or āṛaka is equal to two mans, or 164 avds.

कुसरित् ku-sarit, *s.f.* A shallow stream, streamlet, brook, rivulet, or rill. **-तस्** -tas, *nom. pl.*

कुसुम kusuma, *s.n.* A flower, blossom. **कुसुमानि** kusumāni, *nom. pl.*

कुसुमस्तवक kusuma-stavaka, *s.m.* TATP. A collection or bunch of flowers, a garland, posy, nosegay. **-कस्य** -kasya, *gen. sin.*

कुहक kuhaka, *s.m.* Roguery, juggling, deception.

कूट kūṭa, *s.m.n.* The peak or summit of a mountain. Fraud, deceit. A roguish scheme or plot. **कूटम्** kūṭam, *acc. sin.*

कूप kūpa, *s.m.* A well. **कूपस्य** kūpasya, *gen. sin.*

कूपमण्डूकस् kūpa-maṇḍūkas, *nom. sin. s.m* TATP. A frog in a well (applied to one of confined ideas and ignorant of the world).

कूपोदकम् kūpodakam, *nom. sin. s.n.* TATP. Well-water. (**कूप उदक**).

कूर्म kūrma, *s.m.* A tortoise, a turtle. **कूर्मस्** kūrmas, *nom. sin.* **कूर्मम्** kūrmam, *acc.*

कृच्छ्र kṛichchhra, *s.m.n.* Difficulty, labour, trouble. Bodily pain. Reluctance. Torture. **कृच्छ्रेण** kṛichchhreṇa, *ins. sin.* **कृच्छ्रे** kṛichchhre, *loc.*

कृच्छ्रगतस् kṛichchhra-gatas, *nom. sin. m.* TATP. Reduced to distress.

कृत kṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do), Done, made, performed, committed. **कृतस्** kṛitas, *nom. sin. m.* **कृतम्** kṛitam, *acc. sin. m.* also *nom.* or *acc. sin. n.* **कृते** kṛite, *loc. sin. m.* or *n.* **कृता** kṛitā, *nom. sin. f.* **कृतायाम्** kṛitāyām, *loc.* Also *s.n.* An act; a kindness, a benefit; labour.

कृतकृत्य kṛita-kṛitya, BAHUV. Having done, or who has done what was or ought to be done; who has performed his part or duty. **-कृत्यस्** -kṛityas, *nom. sin. m.* **-कृत्यस्य** -kṛityasya, *gen. sin. m.*

कृतघ्न kṛita-ghna, *adj.* Ungrateful.

कृतघ्नता kṛitaghnatā, *nom. sin. abst. s.f.* Ingratitude.

कृतज्ञ kṛita-gya, *adj.* Grateful. **-ज्ञम्** -gyam, *acc. sin. m.* **-ज्ञास्** -gyās, *nom. pl. m.*

कृततनुत्राण kṛita-tanu-trāṇa, BAHUV. Mailed, protected, covered one's self with armour. **-णेन** -ṇena, *ins. sin. m.*

कृतधी kṛita-dhī, BAHUV. Intelligent, of cultivated understanding. **-धियस्** -dhiyas, *nom. pl. m.*

कृतनाशक kṛita-nāśaka, *agt.* TATP. Ungrateful. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

कृतनिश्चयास् kṛita-niśchayās, *nom. pl. m.* BAHUV. Resolved, determined.

कृतपूर्व kṛita-pūrva, KARMADH. Done formerly or precedingly.

कृतपूर्वनाशनम् kṛita-pūrva-nāśanam, *nom. sin. s. n.* TATP. Ingratitude, forgetfulness of past services.

कृतप्रयत्नस् kṛita-prayatnas, or **कृतयत्नस्** kṛita-yatnas, *nom. sin. m.* BAHUV. Endeavouring, taking trouble, painstaking, using every precaution.

कृतवत् kṛitavat, *indef. past part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, (He) made. **-वान्** -vān, *nom. sin. m.* **-वन्तस्** -vantas, *nom. pl. m.*

कृतश्रम kṛita-śrama, BAHUV. Persevering, painstaking, making or who has made great or continuous exertions. **-श्रमम्** -śramam, *acc. sin. m.*

कृतसम्बन्धम् kṛita-sambandham, *nom. sin. n.* BAHUV. (**कृत** kṛita, Made, and **सम्बन्ध** sambandha, Connection), Connected, allied.

कृतस्वेच्छाहारस् kṛita-swechchhāhāras, *nom. sin. m.* BAHUV. Feeding at pleasure. (**कृत स्वेच्छा आहार**)

कृतान्त kṛitānta, *s.m.* A name of Yama, regent of the dead, or Death personified; (he who makes an end, or terminates men's lives). **कृतान्तम्** kṛitāntam, *acc. sin.*

कृताभ्यासस् kṛitābhyāsas, *nom.sin.m.* BAHUV. (comp. of **कृत** kṛita, Made, and **अभ्यास** abhyāsa, Practice, exercise), Trained, exercised, practised.

कृतार्तनादा kṛitārta-nādā, *nom. sin. f.* BAHUV. Making cries of pain.

कृतावास kṛitāvāsa, *s.m.* KARM. A lodging, temporary accommodation, prepared apartment. **-से** -se, *loc. sin.*

कृति kṛiti, *s.f.* An act, action, doing. **कृतिभिस्** kṛitibhis, *ins. pl.*

कृतिन् kṛitin, *adj.* Clever, skilful, learned. **कृती** kṛitī, *nom. sin. m.* **कृतिभिस्** kṛitibhis, *ins. pl.*

कृते kṛite, *loc. sin. n.* of **कृत** kṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do), Done or made. *ind.* For, on account of.

कृत्वा kṛitwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi), Having made or done.

कृथास् kṛithās, *2d pers. sin. 3d pret.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *ātm.* after prohibitive particle **मा** mā, Do not.

कृपण kṛipaṇa, *adj.* Poor, low, feeble, pitiable, miserable. Miserly, avaricious, mean. **कृपणस्** kṛipaṇas, *nom. sin. m.* *s.m.* A miser. **कृपणस्य** kṛipaṇasya, *gen. sin.*

कृपा kṛipā, *s.f.* Pity, tenderness, compassion. **कृपया** kṛipayā, *ins. sin.*

कृमि kṛimi, *s.m.* A worm.

कृमिहर kṛimi-hara, *agt.* Vermifuge. **-हरम्** -haram, *nom. sin. n.*

कृश kṛiśa, *irreg. pass. part.* (of the *vb.* **कृश** kṛiś), Emaciated, thin, spare, meagre, weak, feeble. **कृशम्** kṛiśam, *acc. sin. m.*

कृषि kṛishi, *s.f.* A ploughing of the soil, husbandry, tillage, agriculture. **-षिस्** -shis, *nom. sin.*

कृष्ण kṛishṇa, *voc.* of **कृष्ण** kṛishṇa, *s.m.* Kṛishṇa, the most celebrated form of Vishṇu, or rather Vishṇu himself: he is distinct from the ten Avatārs, or rather incarnations, being identified with the deity. *adj.* Black, or dark blue.

कृष्णचतुर्दशी kṛishṇa-chaturdaśī, *s.f.* The fourteenth day in the dark half of a month; the day preceding the new moon. **-श्याम्** -śyām, *loc. sin.*

कृष्णसर्प kṛishṇa-sarpa, *s.m.* KARM. A black serpent. **-सर्पस्** -sarpas, *nom. sin.* **-सर्पम्** -sarpam, *acc. sin.* **-सर्पेण** -sarpeṇa, *ins. sin.*

कृष्णायते kṛishṇāyate, *3d pers. sin. pres. ātm.* a nominal *vb.* signifying Blacken, colly (derived from the *adj.* **कृष्ण** kṛishṇa, Black).

केतु ketu, *s.m.* A banner, a flag.

केन kena, *ins. sin. m.* or *n.* (of **किम्** kim, *interr. pron.* Who? which?) Wherefore? **के** ke, *nom. pl. m.*

केनचित् kenachit (*ins. sin. m.* or *n.* of **किञ्चित्** kiṉchit, *pron. indef.* Somebody, something), By a certain.

केनापि kenāpi (*ins. sin. m.* or *n.* of **किमपि** kimapi, *pron. indef.*), By or with some or a certain, or any-soever (person or thing).

केलि keli, *s.m.f.* Play, sport, pastime, amusement. **केलिम्** kelim, *acc. sin.*

केलिकानन keli-kānana, *s.n.* TATP. Pleasure-garden, pleasaunce.

केवलम् kevalam, *ind.* Only, alone, merely, simply.

केश keśa, *s.m.* Hair of the head. **केशास्** keśās, *nom. pl.* **केशेषु** keśeshu, *loc.*

केशर keśara, *s.m.* A lion's mane. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

केशरिन् keśarin, *s.m.* The maned one (a name for a lion). **-री** -rī, *nom. sin.*

केशव keśava, *s.m.* A name of Kṛishṇa or Vishṇu, as the handsome-haired god. **केशवस्** keśavas, *nom. sin.*

केषाञ्चित् keshāṉchit, *gen. pl. m.* of **किञ्चित्** kiṉchit, *pron.* Some, certain.

कैवर्त kaivarta, *s.m.* A fisherman. **कैवर्तैस्** kaivartais, *ins. pl.*

कैश्चित् kaiśchit, *ins. pl. m.* of **किञ्चित्** kiṉchit, *pron.* By certain.

कैस् kais, *ins. pl. m.* of **किम्** kim, *pron.* Who or what.

कोकिल kokila, *s.m.* The Köil, the black or Indian cuckoo. **-लानाम्** -lānām, *gen. pl.*

कोटर koṭara, *s.m.n.* The hollow of a tree. **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रात्** -rāt, *abl.* **-रे** -re, *loc.*

कोटि koṭi, *s.f.* A crore or ten millions. **कोटिषु** koṭishu, *loc. pl.*

कोटी koṭī, *s.f.* A crore or ten millions. **कोट्यस्** koṭyas, *nom. pl.*

कोदण्ड kodaṇḍa, *s.m.n.* A bow.

कोप kopa, *s.m.* Anger, wrath, pet, passion. A revolt. Disturbance, insurrection. **-पस्** -pas, *nom. sin.* **-पम्** -pam, *acc.* **-पात्** -pāt, *abl.* **-पास्** -pās, *nom. pl.*

कोपाकुलस् kopākulas, *nom. sin. m.* TATP. Furious, enraged. (**कोप आकुल**).

को ऽपि ko 'pi, *nom. sin. m.* of **किमपि** kimapi, *pron.* Some, any. One. A certain person.

कोमल komala, *adj.* Soft. **-लास्** -lās, *nom. pl. m.*

कोलाहल kolāhala, *s.m.* A loud and confused noise, an uproar; a great and indistinct noise. **-लस्** -las, *nom. sin.* **-लम्** -lam, *acc.*

कोष kosha, *s.m.* Accumulated wealth, treasure, exchequer. **-षस्** -shas, *nom. sin.* **-षम्** -sham, *acc.* **-षेभ्यस्** -shebhyas, *abl. pl.*

कोषवत् koshavat, *adj.* Rich, wealthy. **-वतस्** -vatas, *gen. sin. m.*

कौण्डिन्य kauṇḍinya, *s.m.* Name of a Muni or divine sage.

कौतुक kautuka, *s.n.* Sport, pastime, fun, amusement. Curiosity. **-केन** -kena, *ins.* **-कात्** -kāt, *abl.*

कौन्तेय kaunteya, *voc. sin.* of **कौन्तेय** kaunteya, *s.m.* A son of **कुन्ती** Kuntī, mother of the three eldest of the Pāṇḍu princes.

कौमार kaumāra, *abst.s.n.* (from **कुमार** kumāra, *adj.* Maiden) Youth, maidenhood to the age of sixteen. **-रे** -re, *loc. sin.*

कौमुदी kaumudī, *s.f.* Moonlight, mild lustre. **-दीम्** -dīm, *acc. sin.*

कौर्म kaurma, *adj.* Tortoise-like. **कौर्मम्** kaurmam, *acc. sin. m.*

कौशिक kauśika, *s.m.* An owl. **-केन** -kena, *ins. sin.*

क्रतु kratu, *s.m.* A sacrifice. **क्रतौ** kratau, *loc. sin.*

क्रन्दन krandana, *s.n.* A crying out, calling. A weeping, sobbing, lamenting.

क्रम krama, *s.m.* Course, order, progress, method, way. A sacred precept, practice or rule; obligation, need. **क्रमस्** kramas, *nom. sin.* **क्रमेण** kramena, *ins.*

क्रमशस् kramaśas, *ind.* By degrees.

क्रय kraya, *s.m.* A purchase.

क्रयक्रीतम् kraya-krītam, *nom. sin. n.* (from **क्रय** kraya, Purchase, and **क्रीत** krīta, *pass. part.* Bought), Bought, purchased.

क्रियते kriyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, make. Render. **क्रियताम्** kriyatām, *3d pers. sin. imp.* **क्रियन्ताम्** kriyantām, *3d pers. pl.* **क्रियेत** kriyeta, *3d pers. sin. pot.*

क्रिया kriyā, *s.f.* Act, action, work, labour, affair, study. An undertaking. An act, devotional or ceremonial (as sacrifice, etc.). **क्रिया** kriyā, *nom. sin.* **क्रियाम्** kriyām, *acc.* **क्रियास्** kriyās, *nom. pl.*

क्रियावान् kriyāvān, *nom. sin. m.* of **क्रियावत्** kriyāvat, *adj.* Practical, active.

क्रियाविधि kriyā-vidhi, *s.m.* TATP. Rule of acting, conduct of affairs.

क्रियाविधिज्ञम् kriyā-vidhi-gyam, *acc. sin. m.* Acquainted with business, knowing the proper way of acting.

क्रीडन krīḍana, *s.n.* Play, pastime, sport.

क्रीडन्ति krīḍanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **क्रीड** krīḍ, *1st cl. par.* Play, sport, dally. **क्रीडन्ती** krīḍantī, *nom. sin. f. pres. part.* **क्रीडित** krīḍita, *pass. part.* **-डितवत्** -ḍitavat, *indef. pass. part.* **-वती** -vatī, *nom. sin. f.*

क्रीडा krīḍā, *s.f.* Play, sport. **-डाम्** -ḍām, *acc. sin.*

क्रीडासरस् krīḍā-saras, *s.n.* TATP. A bason, a reservoir. **-सि** -si, *loc. sin.*

क्रीत krīta, *pass. part.* of the *vb.* **क्री** krī, Bought, purchased. **क्रीतान्** krītān, *acc. pl. m.*

क्रुद्ध kruddha, *pass. part.* of the *vb.* **क्रुध** krudh, Enraged, angry, scowling. **क्रुद्धस्** kruddhas, *nom. sin. m.* **क्रुद्धेन** kruddhena, *ins.*

क्रूर krūra, *adj.* Cruel, pitiless, terrible, formidable. Insincere, faithless. Harsh, disagreeable. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.* **-रम्** -ram, *acc. sin. n.*

क्रूरसर्पवत् krūra-sarpa-vat, *ind.* Like an enraged serpent.

क्रोड kroḍa, *s.n.* The bosom, breast. A cavity, a hollow. **-डे** -ḍe, *loc. sin.* **क्रोडीकरोति** kroḍīkaroti, CHWI, Embraces, clasps, folds to the bosom.

क्रोध krodha, *s.m.* Wrath, anger, ire. **-धस्** -dhas, *nom. sin.* **-धात्** -dhāt, *abl.* **-धस्य** -dhasya, *gen.* **-धे** -dhe, *loc.*

क्रोधन krodhana, *adj.* Wrathful, choleric, irascible. **क्रोधनस्** krodhanas, *nom. sin. m.*

क्रोधिन् krodhin, *adj.* Passionate, choleric. **-धी** -dhī, *nom. sin. m.*

क्रोश krośa, *s.m.* A measure of distance, a league, a koss or coss.

क्रोशमात्रस्थित krośa-mātra-sthita, TATP. Standing at the distance of a coss. **-तेन** -tena, *ins. sin. m.*

क्लिश्यन्ते kliśyante, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **क्लिश** kliś, *4th cl. ātm.* Suffer distress, endure torment.

क्लिष्ट klishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **क्लिश** kliś, Suffer pain), Distressed, pained; reduced. **क्लिष्टस्** klishṭas, *nom. sin. m.*

क्लीव klīva, *adj.* Weak, impotent, effeminate; idle, vain.

क्लेश kleśa, *s.m.* Pain, anguish, affliction, distress, care, trouble, incommodity, inconvenience. **क्लेशेन** kleśena, *ins.* **क्लेशस्य** kleśasya, *gen.* **क्लेशान्** kleśān, *acc. pl.*

क्लैव्य klaivya, *abst. s. n.* (from **क्लीव** klīva, *adj.* Impotent), Impotency, incapacity of propagation. Cowardice, unmanliness. **क्लैव्यम्** klaivyam, *nom.* or *acc. sin.*

क्व kwa, *ind.* Where? whither?

क्वचित् kwachit, *ind.* Anywhere, somewhere.

क्वणन् kwaṇan, *nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* **क्वण** kwaṇ, *1st cl. par.* Sounding.

क्वापि kwāpi, *ind.* Anywhere, somewhere.

क्षण kshaṇa, *s.m.* A measure of time, equal to thirty Kalās, or four minutes. A moment, instant. Leisure, opportunity. क्षणस् kshaṇas, *nom. sin.* क्षणम् kshaṇam, *acc.* क्षणेन kshaṇena, *ins.* Also used adverbially, Instantly, presently, in an instant, or short time. क्षणात् kshaṇāt, *abl.*

क्षणभङ्गुर kshaṇa-bhaṅgura, *adj.* TATP. Transient, frail, perishable, evanescent. रम् -ram, *acc.sin.m.*

क्षणान्तर kshaṇāntara, *s.n.* A moment afterwards, the next moment. -रे -re, *loc. sin.*

क्षणिक kshaṇika, *adj.* Momentary, transient. क्षणिका kshaṇikā, *nom. sin. f.*

क्षति kshati, *s.f.* A wound, injury, loss, hurt, harm, evil. क्षतिस् kshatis, *nom. sin.*

क्षत्रिय kshatriya, *s.m.* A soldier. -यस् -yas, *nom.sin.*

क्षत्रियधर्मन् kshatriya-dharman, BAHUV. Having a soldier's duty, of the military profession. -धर्माणौ -dharmāṇau, *nom. du. m.*

क्षत्रियराज kshatriya-rāja, *s.m.* TATP. Chief of kshatriyas. -ज -ja, *voc.*

क्षन्तव्य kshantavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* क्षम ksham), To be suffered, borne, endured, or submitted to patiently. -व्यस् -vyas, *nom. sin. m.* -व्यम् -vyam, *nom. sin. n.*

क्षम kshama, *adj.* Able, adequate, competent. Benevolent, friendly. Suitable, proper. क्षमस् kshamas, *nom. sin. m.* क्षमास् kshamās, *nom. pl. m.*

क्षमा kshamā, *nom. sin.* of क्षमा kshamā, *s.f.* Patience, moderation, meekness, lenity, forbearance, clemency. Forgiveness.

क्षमायुक्तस् kshamā-yuktas, *nom. sin. m.* TATP. Patient, enduring.

क्षमावत् kshamāvat, *adj.* Patient, lenient. -वान् -vān, *nom. sin. m.*

क्षमिन् kshamin, *adj.* Patient. क्षमी kshamī, *nom. sin. m.*

क्षमेत kshameta, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* क्षम ksham, 1*st cl. ātm.* Bear, tolerate, endure, pardon, forgive. क्षम्यताम् kshamyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.*

क्षय kshaya, *s.m.* Waste, destruction, decline, decay; atrophy. क्षयम् kshayam, *acc.sin.* क्षये kshaye, *loc.*

क्षान्ति kshānti, *s.f.* Patience, endurance, patient submission. क्षान्त्या kshāntyā, *ins. sin.*

क्षार kshāra, *adj.* Alkaline. -रम् -ram, *nom. sin. n.*

क्षालयन् kshālayan (*nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* क्षल kshal, 10*th cl. par.*), Washing.

क्षिति kshiti, *s.f.* The earth. क्षितौ kshitau, *loc. sin.*

क्षिपति kshipati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* क्षिप kship, 6*th cl. par.* Throw, toss, fling, cast. क्षिप्तस् kshiptas, *nom. sin. m. pass. part.*

क्षिप्तलगुडेन kshipta-laguḍena, *ins. sin. m.* BAHUV. Flinging the staff.

क्षिप्रम् kshipram, *ind.* Quickly, speedily.

क्षीण kshīṇa (*pass. part.* of the *vb.* क्षी kshī, Waste), Wasted, expended, exhausted. Emaciated, thin, pining. क्षीणास् kshīṇās, *nom. pl. m.* क्षीणेषु kshīṇeshu, *loc. pl. n.*

क्षीणपापस् kshīṇa-pāpas, *nom. sin. m.* BAHUV. Purified, having suffered the consequences of sin.

क्षीयमाणस् kshīyamāṇas (*nom. sin. m. pres. pass. part.* of the *vb.* क्षि kshi or क्षी kshī), Being wasted; wasting, decaying, perishing.

क्षुत् kshut or क्षुद् kshud, *nom. sin.* of क्षुध् kshudh, *s.f.* Hunger.

क्षुद्र kshudra, *adj.* Little, small, mean, insignificant, contemptible, despicable.

क्षुद्रबुद्धिनामा kshudra-buddhi-nāmā, BAHUV. comp. of क्षुद्र kshudra, Little, mean, बुद्धि buddhi, Wit, and नामा nāmā, *nom. sin. m.* of नामन् nāman, *s.n.* A name (Named Kshudra-Buddhi).

क्षुध् kshudh, *s.f.* Hunger.

क्षुधा kshudhā, *s.f.* Hunger.

क्षुधार्त kshudhārta, *adj.* TATP. Hungry, starving, famishing. क्षुधार्ते kshudhārte, *loc. sin. m.* क्षुधार्ता kshudhārtā, *nom. sin. f.*

क्षुर kshura, *s.m.* A razor. क्षुरम् kshuram, *acc. sin.*

क्षुरभाण्ड kshura-bhāṇḍa, *s.m.* TATP. A razor-box, a case of razors. -भाण्डम् -bhāṇḍam, *acc. sin.*

क्षेत्र kshetra, *s.n.* A field. क्षेत्रम् kshetram, *nom. sin.* क्षेत्रे kshetre, *loc.*

क्षेत्रपति kshetra-pati, *s.m.* TATP. The owner of a field. -पतिना -patinā, *ins. sin.* -पतौ -patau, *loc.* -पतयस् -patayas, *nom. pl.*

क्षेम kshema, *s.m.* or *n.* Happiness, well-being, safety, prosperity. क्षेमेण kshemeṇa, *ins. sin.* क्षेमाय kshemāya, *dat. sin.*

क्षौर kshaura, *s.m.* A shaving of the head, or shaving in general. -रम् -ram, *acc. sin.*

क्षौरकरण kshaura-karaṇa, *s.n.* The operation of shaving. -णाय -ṇāya, *dat. sin.*

ख kh, as in "inkhorn."

खग kha-ga, *s.m.* A bird (Sky-goer). **खगस्** kha-gas, *nom. sin.* **खगास्** kha-gās, *nom. pl.*

खट्वा khaṭwā, *s.f.* A bed or bedstead. **खट्वाम्** khaṭwām, *acc. sin.* **खट्वायाम्** khaṭwāyām, *loc.*

खड्ग kharga, *s.m.* A sword, sabre. **खड्गस्** khargas, *nom. sin.* **खड्गम्** khargam, *acc.*

खड्गपाणिस् kharga-pāṇis, *nom. sin. m.* BAHUV. Sword-in-hand.

खण्ड khaṇḍa, *s.m.n.* A piece, part, fragment, or portion. **खण्डेन** khaṇḍena, *ins. sin.*

खण्डन khaṇḍana, *s.n.* A breaking or reducing to pieces. A discarding, dismissal. Opposition. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

खण्डय khaṇḍaya, 2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **खड** khaḍ (**इ** i) 10*th cl. par.* Break.

खण्डित khaṇḍita, *pass. part.* of the *vb.* **खड** khaḍ (**इ** i), Broken, shivered, reduced to fragments. Disappointed. Betrayed, abandoned. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

खनितृ khanitṛi, *s.m.* A digger, delver. **-ता** -tā, *nom. sin.*

खनित्र khanitra, *s.n.* A spade, a pick-axe. **खनित्रम्** khanitram, *acc. sin.*

खनित्वा khanitwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **खन** khan, Dig), Having dug.

खर khara, *adj.* Sharp. **खरतर** kharatara, *compar.* Sharper, very sharp.

खल khala, *adj.* Low, vile, cruel, bad, wicked. **खलस्** khalas, *nom. sin. m.* **खलस्य** khalasya, *gen. sin. m.* **खलानाम्** khalānām, *gen. pl.*; also *s.m* A wretch, villain. **खलस्** khalas, *nom. sin.*

खलप्रीतिस् khala-prītis, *nom. sin. s.f.* TATP. The friendship or favour of wicked or low persons.

खलसंसर्गस् khala-sansargas, *nom. sin. m.* TATP. A coalition of villains, intercourse with rogues.

खलु khalu, *ind.* Indeed, certainly, surely, assuredly.

खात khāta (*pass. part.* of the *vb.* **खन** khan, Dig), Dug. *s.n.* An excavation. A fosse, cavern. **खातम्** khātam, *acc. sin.*

खादामि khādāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **खाद** khād, 1*st cl. par.* Eat, devour, feed, prey upon. **खादति** khādati, 3*d pers.* **खादेत्** khādet, 3*d pers. sin. pot.* **खाद्यते** khādyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* **खादित** khādita, *pass. part.* **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **-तानि** -tāni, *nom. pl. n.* **-तवत्** -tavat, *indef. past part.*, Has eaten. **-तवान्** -tavān, *nom. sin. m.* **-तव्य** -tavya, *fut. pass. part.* **-तव्यस्** -tavyas, *nom. sin. m.* **खादितुम्** khāditum, *inf.* **खादित्वा** khāditwā, *ind. pret. part.*

खिद्यते khidyate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **खिद्** khid, 4*th cl. ātm.* Is tormented.

खिन्न khinna (*pass. part.* of the *vb.* **खिद्** khid), Wearied, exhausted, dispirited, distressed. **खिन्नान्** khinnān, *acc. pl. m.*

खुर khura, *s.m.* A hoof. **खुरत्रये** khura-traye, *loc. sin.* TATP. On three legs.

खेटित kheṭita (*pass. part.* of the *vb.* **खिट** khiṭ) Disturbed, scared, terrified, frightened. **खेटितस्** kheṭitas, *nom. sin. m.*

ख्यात khyāta (*pass. part.* of the *vb.* **ख्या** khyā), Called, declared, pronounced. Famous, celebrated, renowned, of good note, well-reputed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *acc. sin. m.* **ख्यातव्य** khyātavya, *fut. pass. part.* To be styled, called, or denominated. **-व्या** -vyā, *nom. sin. f.*

ग g, as in "give," "gun."

ग ga, *agt.* in compos. (from *vb.* **गम** gam, Go), Going.

गगण gagaṇa, *s.n.* Sky, atmosphere, heaven.

गगणविहारी gagaṇa-vihārī, *nom. sin. m.* of **गगण** gagaṇa, Sky, and **विहारिन्** vihārin, *agt.* of *vb.* **हृ** hṛi, with *prep.* **वि** vi, Sporting; who sports or roams about for pleasure. (Sporting in the sky.)

गङ्गा gangā, *s.f.* The Ganges.

गच्छ gachchha is substituted, in the four conjugational tenses, for the *vb.* **गम** gam, 1*st cl. par.* Go; pass, elapse, depart; also descend, submit, incur. **गच्छामि** gachchhāmi, 1*st pers. sin. pres.* **गच्छति** gachchhati, 3*d pers. sin.* **गच्छन्ति** gachchhanti, 3*d pers. pl.* **गच्छ** gachchha, 2*d pers. sin. imp.* **गच्छेत्** gachchhet, 3*d pers. sin. pot.* **गच्छत** gachchhat, *pres. part. cr.* **गच्छन्** gachchhan, *nom. sin. m.* **गच्छता** gachchhatā, *ins. sin.* **गच्छतस्** gachchhatas, *gen. sin.* **गच्छत्सु** gachchhatsu, *loc. pl. n.*

गज gaja, *s.m.* An elephant. **गजस्** gajas, *nom. sin.* **गजास्** gajās, *nom. pl.* **गजानाम्** gajānām, *gen.*

गजपुङ्गवस् gaja-pungavas, *nom. sin. m.* TATP. A large or noble elephant.

गजभुजङ्गमयोस् gaja-bhujangamayos, DWANDWA, comp. of **गज** gaja, An elephant, and **भुजङ्गमयोस्** bhujangamayos, *gen. du.* of **भुजङ्गम** bhujangama, *s.m.* A serpent. (Of an elephant and a serpent.)

गजयूथ gaja-yūtha, *s.n.* TATP. Herd of elephants.

गजेन्द्रस् gajendras, *nom. sin. s.m.* (from **गज** gaja, Elephant, and **इन्द्र** indra, Chief), A large or excellent elephant. **गजेन्द्रम्** gajendram, *acc.*

गण gaṇa, *s.m.* A tribe, troop, bevy, flock, class, clan, multitude, host. **गणस्य** gaṇasya, *gen. sin.* **गणैस्** gaṇais, *ins. pl.*

गणन gaṇana, *s.n.* A counting, enumeration.

गणना gaṇanā, *nom. sin. s.f.* Reckoning, calculation, enumeration.

गणयति gaṇayati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **गण** gaṇ, 10*th cl. par.* Count, reckon, calculate. **गण्यते** gaṇyate, 3*d pers. sin. pres. pass.*

गणिका gaṇikā, *s.f.* Harlot, whore, courtezan.

गणेश gaṇeśa, *s.m.* Gaṇeśa, the son of Śiva and Pārvatī: he is the deity of wisdom, and remover of obstacles; whence, in the commencement of all undertakings, the opening of all compositions, etc. he receives the reverential homage of the Hindus. (From **गण** gaṇa, a troop or class (of deities attendant on Śiva), and **ईश** īśa, lord or master). **गणेशाय** gaṇeśāya, *dat. sin.*

गण्डकी gaṇḍakī, *s.f.* The name of a river in the north of India, the Gaṇḍakī.

गत gata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go), Gone, passed, went, attained, assayed. **गतस्** gatas, *nom. sin. m.* **गतम्** gatam, *acc. sin. m.* **गते** gate, *loc. sin. m.* or *n.* **गतौ** gatau, *nom. du. m.* **गतास्** gatās, *nom. pl. m.* or *f.* **गता** gatā, *nom. sin. f.* **गत** gata is occasionally added to certain words without necessarily implying the idea of "Gone;" as **हस्तगत** hasta-gata, **चित्रगत** chitra-gata, **पार्श्वगत** pārśwa-gata, and others.

गतविभवस् gata-vibhavas, *nom. sin. m.* BAHUV. Poor, indigent, whose wealth is gone.

गतानुगतिकस् gatānugatikas, *nom. sin. m.* (**गत** gata, Gone, and **अनुगतिक** anugatika, Who goes after), Following, imitating, imitative, doing as others do.

गतायुष् gatāyush, BAHUV. Whose life is spent; dying, past recovery or dead. **-युषि** -yushi, *loc. sin. m.* **-युषस्** -yushas, *nom. pl.* (**गत आयुष्**).

गति gati, *s.f.* Motion, progress. A road, path, way. The course of events; fate, fortune, destiny; issue, end, upshot. Gait, or shuffling of the feet. **गतिस्** gatis, *nom. sin.* **गतिम्** gatim, *acc. sin.* **गत्या** gatyā, *ins. sin.* **गतयस्** gatayas, *nom. pl.*

गत्वा gatwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go), Having gone.

गन्तव्यम् gantavyam, *nom. sin. n.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go), To be gone. Proper to go. One should go.

गन्तुम् gantum, *inf.* of the *vb.* **गम** gam, Go.

गन्ध gandha, *s.m.* Scent, perfume, smell. Stench. **गन्धस्** gandhas, *nom. sin.* **गन्धम्** gandham, *acc.*

गन्धर्व gandharva, *s.m.* A Gandharba or celestial musician. These demi-gods inhabit Indra's heaven, and form the orchestra at all the banquets of the principal deities.

गन्धर्वविवाह gandharva-vivāha, *s.m.* TATP. A marriage by mutual consent without any ceremonies. Manu, Book ii. verse 21, etc. **-हेन** -hena, *ins. sin.* **-हे** -he, *loc.*

गमन gamana, *s.n.* A going; departure. The marching (of an army). **-नम्** -nam, *nom. sin.* **-नस्य** -nasya, *gen.* **-ने** -ne, *loc.*

गमिष्यामि gamishyāmi, 1*st pers. sin.* 2*d fut.* of the *vb.* **गम** gam, *par.* Go.

गम्भीर gambhīra, *adj.* Deep. **-रम्** -ram, *acc. sin. n.*

गम्यते gamyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **गम** gam, Go), There is being gone. He is visited. **गम्यताम्** gamyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* Let there be gone. **गम्यास्** gamyās, *nom. pl. f. fut. pass. part.* Accessible, attainable.

गया gayā, *s.f.* Gayā, a city in Behār still so called, and a place of pilgrimage. **गयायाम्** gayāyām, *loc.*

गरीयस् garīyas (*compar.* of **गुरु** guru, *adj.* Heavy), Weightier. Greater. More precious or valuable, dearer. **-यसस्** -yasas, *abl. sin. m.* **-यसी** -yasī, *nom. sin. f.*

गरुड garuḍa, *s.m.* The bird and vehicle of Vishṇu; he is generally represented as a being something between a man and a bird, and is considered the sovereign of the feathered race. **-डस्य** -ḍasya, *gen. sin.*

गरुत् garut, *s.m.* A wing.

गरुत्मत् garutmat, *s.m.* A bird. The bird of Vishṇu. **-मता** -matā, *ins. sin.*

गर्जनम् garjanam, *acc. sin. s.n.* A grumbling noise, a growl, a grunt.

गर्जित garjita (*pass. part.* of the *vb.* **गर्ज** garj), Roared, *s.n.* The muttering of clouds, or rolling of distant thunder. **-तम्** -tam, *nom. sin.*

गर्दभस् gardabhas, *nom. sin. s.m.* An ass. **-भम्** -bham, *acc.* **-भी** -bhī, *nom. sin. f.*

गर्भ garbha, *s.m.* The womb. A fœtus or embryo. The interior or middle. **गर्भम्** garbham, *acc. sin.* **गर्भात्** garbhāt, *abl.* **गर्भे** garbhe, *loc.*

गर्भच्युति garbha-chyuti, *s.f.* Birth.

गर्भवती garbhavatī, *nom. sin. f.* Breeding (female), incubating (bird).

गर्भस्थ garbha-stha (from **गर्भ** garbha, The womb, and **स्थ** stha, *agt.* from the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), Staying, abiding. (Dwelling in the womb, existing in an embryo-state.) **गर्भस्थस्य** garbha-sthasya, *gen. sin. m.*

गर्वित garvita (*pass. part.* of the *vb.* **गर्व** garv), Proud, elated with pride. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

गर्हयते garhayate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **गर्ह** garh, *10th cl. ātm.* Blame, censure, rail at, accuse.

गर्हित garhita (*pass. part.* of the *vb.* **गर्ह** garh), Blamed, contemned, despised. Reproachable, reproachful, ignominious. Bad, vile. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

गल gala, *s.m.* The throat. **गले** gale, *loc. sin.*

गलहस्तयति gala-hastayati, *3d pers. sin. pres.* (a nominal *vb.* from **गलहस्त** gala-hasta), Throttles, strangles, puts to silence.

गलित galita (*pass. part.* of the *vb.* **गल** gal), Dropped, fallen. Decayed, impaired, lost. Sunken, shrunken.

गलितनखदन्तस् galita-nakha-dantas, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of **गलित** galita, Fallen, **नख** nakha, Claws, and **दन्त** danta, Teeth.

गलितनखनयनस् galita-nakha-nayanas, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of **गलित** galita, Perished, **नख** nakha, Nails or claws, and **नयन** nayana, Eyes.

गवाकृति gav-ākṛiti, BAHUV. Cow-shaped. **-कृतीन्** -kṛitīn, *acc. pl. m.* (**गो आकृति**).

गवाम् gavām, *gen. pl.* of **गो** go, *s.f.* A cow.

गवाम्पति gavām-pati, *s.m.* TATP. Lord of kine. **-पतिम्** -patim, *acc. sin.*

गहन gahana, *adj.* Impenetrable; inexplicable, hard to be understood. **गहनस्** gahanas, *nom. sin. m.* Also *s.n.* A thicket, labyrinth, maze. **-ने** -ne, *loc. sin.*

गह्वर gahwara, *s.n.* A cave, cavern, recess in a rock or mountain. **-रम्** -ram, *acc. sin.*

गाढ gāḍha, *adj.* Excessive, much, very much, heavy. Oppressive. Hard, close.

गाढशोकप्रहाराणाम् gāḍha-śoka-prahārāṇām, *gen. pl. n.* BAHUV. Inflicting the keenest anguish.

गावस् gāvas, *nom. pl.* of **गो** go, *s.f.* A cow.

गाहते gāhate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **गाह** gāh, *1st cl. ātm.* Penetrate, roam, range, rove.

गिरि giri, *s.m.* A mountain. **गिरिस्** giris, *nom. sin.* **गिरेस्** gires, *abl.* or *gen.* **गिरौ** girau, *loc.*

गिरिनदी giri-nadī, *s.f.* TATP. A mountain-torrent.

गुण guṇa, *s.m.* A rope, cord. A bow-string. A property or quality attaching to all created beings, fettering, as it were, the soul; three are particularized, the Sattwa, Rajas, and Tamas, or principles of truth or goodness, passion or foulness, and darkness or ignorance. Vishṇu is said to embody the first, Brahmā (the creator) the second, and Śiva the third. Virtue, excellence, moral worth, merit. Accomplishment, acquirement. Excellency, prerogative. Benefit, profit, advantage. **गुणस्** guṇas, *nom. sin.* **गुणम्** guṇam, *acc. sin.* **गुणौ** guṇau, *nom. du.* **गुणास्** guṇās, *nom. pl.* **गुणैस्** guṇais, *ins. pl.* **गुणान्** guṇān, *acc. pl.* **गुणानाम्** guṇānām, *gen.*

गुणग्राहिन् guṇa-grāhin, *agt.* Capable of appreciating merit, a judge of merit. **-ही** -hī, *nom. sin. m.*

गुणघातिन् guṇa-ghātin, *agt.* A destroyer of merit, a detractor, a calumniator; envious, censorious. **-नस्** -nas, *nom. pl. m.*

गुणज्ञ guṇa-gya (**गुण** guṇa and **ज्ञ** gya, *agt.* from the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know), Knowing how to appreciate men or things, knowing or judging of their merit. **गुणज्ञस्** guṇa-gyas, *nom. sin. m.*

गुणत्व guṇatwa, *abst. s.n.* Multiplication. The state or thickness of a cord, consistency of a rope. **गुणत्वम्** guṇatwam, *acc. sin.*

गुणदोषौ guṇa-doshau, *acc. du. m.* DWANDWA, Innocence and guilt. **गुणदोषयोस्** guṇa-doshayos, *loc. du.* In virtue and vice.

गुणलुब्धास् guṇa-lubdhās, *nom. pl. f.* TATP. Greedy of excellence, attached to or patronizers of merit.

गुणवान् guṇavān, *nom. sin. m.* of **गुणवत्** guṇavat, *adj.* Virtuous, accomplished; endued with (good) qualities. Excellent. **गुणवन्तस्** guṇavantas. *nom.*

pl. m. -वताम् -vatām, *gen. pl.* -वती -vatī, *nom. sin. f.*

गुणविस्तरस् guṇa-vistaras, *nom. sin. m.* BAHUV. Abounding in excellent qualities.

गुणवृत्ति guṇa-vṛitti, *s.f.* TATP. Character or style of qualities or merits. -वृत्तयस् -vṛittayas, *nom. pl.*

गुणशतम् guṇa-śatam, *acc. sin. n.* TATP. A hundred excellent qualities.

गुणसङ्कीर्तन guṇa-saṅkīrtana, *s.n.* TATP. Celebration of qualities. -नम् -nam, *acc. sin.*

गुणसङ्ग्रह guṇa-saṅgraha, *s.m.* TATP. An acknowledging or appreciating of merit. -हस् -has, *nom. sin.*

गुणस्तुति guṇa-stuti, *s.f.* TATP. Panegyric. गुणस्तुतिम् guṇa-stutim, *acc. sin.*

गुणागुणज्ञास् guṇāguṇa-gyās, *nom. pl. m.* Judges of merit and demerit. See गुणज्ञ guṇa-gya.

गुणान्वित guṇānwita, TATP. Virtuous, meritorious, accomplished. -तस्य -tasya, *gen. sin. m.*

गुणाश्रय guṇāśraya, *s.m.* TATP. A repository of merit; virtuous, excellent, endowed with good qualities. -श्रयम् -śrayam, *acc. sin.*

गुणिगण guṇi-gaṇa, TATP. (comp. of गुणिन् guṇin, *adj.* Virtuous, accomplished, and गण gaṇa, *s.m.* A flock or troop), A number of virtuous persons.

गुणिता guṇitā, *abst. s.f.* (from गुणिन् guṇin, *adj.* Accomplished), The condition of an accomplished man. -ताम् -tām, *acc. sin.*

गुणी guṇī, *nom. sin. m.* of गुणिन् guṇin, *adj.* Accomplished, talented; virtuous, endowed with good qualities. गुणिना guṇinā, *ins. sin. m.* गुणिनि guṇini, *loc.* गुणिनस् guṇinas, *nom. pl. m.*

गुप्त gupta (*pass. part.* of the *vb.* गुप gup, Conceal, guard), Preserved, guarded, protected. Hidden, concealed, secret. गुप्तस् guptas, *nom. sin. m.* गुप्तेन guptena, *ins. sin. m.*

गुप्तम् guptam, *ind.* Privately, secretly, closely.

गुप्ति gupti, *s.f.* Secrecy, concealment. Protection. गुप्तिस् guptis, *nom. sin.*

गुरु guru, *s.m.* A spiritual parent, from whom the youth receives the initiatory Mantra or prayer, and who conducts the ceremonies necessary at various seasons of infancy and youth, up to the period of investiture with the characteristic thread or string: this person may be the natural parent or the religious preceptor. A religious teacher, one who explains the law and religion to his pupil, instructs him in the Śāstras, etc. A spiritual guide. A name of Vṛihaspati, who is considered as the Guru or preceptor of the gods. A father, or any venerable male relation; any person worthy of respect. *adj.* Heavy, weighty, grave. Great. Dear, valuable, highly prized. गुरुस् gurus, *nom. sin.* गुरौ gurau, *loc. sin.*

गुरुत्वम् gurutwam, *acc. sin. abst. s.n.* Respectability.

गुर्वी gurwī, *nom. sin. f.* of गुरु guru, *adj.* Great.

गुल्म gulma, *s.m.* A shrub, a bush; brushwood.

गूढ gūḍha (*pass. part.* of the *vb.* गुह guh, Conceal), Covered, concealed, hidden, secret. गूढस् gūḍhas, *nom. sin. m.*

गृध्र gṛidhra, *s.m.* A vulture. गृध्रस् gṛidhras, *nom. sin.* गृध्रम् gṛidhram, *acc.* गृध्रेण gṛidhreṇa, *ins.*

गृध्रचक्राभ्याम् gṛidhra-chakrābhyām, *ins. du. m.* DWANDWA, By the vulture and the Chakravāka.

गृह gṛiha, *s.n.* A house, home. A wife. गृहम् gṛiham, *nom.* or *acc. sin.* गृहात् gṛihāt, *abl.* गृहे gṛihe, *loc.* गृहेषु gṛiheshu, *loc. pl.*

गृहच्छिद्रम् gṛiha-chchhidram, *nom. sin. s.n.* TATP. Private or family affliction or trouble. (गृह छिद्र).

गृहनरक gṛiha-naraka, *s.n.* TATP. A hell of a house.

गृहरक्षा gṛiha-rakshā, *s.f.* TATP. The guarding of a house. -रक्षाम् -rakshām, *acc. sin.*

गृहस्थ gṛiha-stha, *s.m.* A householder, the man of the second order, or he who, after having finished his studies, and been invested with the sacred thread, performs the duties of the master of a house, and father of a family. गृहस्थस् gṛiha-sthas, *nom. sin.* गृहस्थस्य gṛiha-sthasya, *gen. sin.*

गृहाण gṛihāṇa (2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* ग्रह grah, 9*th cl. par.*), Take, accept.

गृहिणी gṛihiṇī, *nom. sin. s.f.* The mistress of a house.

गृहीत gṛihīta (*pass. part.* of the *vb.* ग्रह grah, Take), Seized, caught, held, taken. Accepted, received. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तम् -tam, *nom. sin. n.* गृहीत्वा gṛihītwā, *ind. pret. part.* Having taken, caught, or seized; having picked up.

गृह्णाति gṛihṇāti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* ग्रह grah, 9*th cl. par.* Seize, catch, take, receive, accept, gain, win. गृह्णीयात् gṛihṇīyāt, 3*d pers. sin. pot.* गृह्यते gṛihyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* Is seized, caught, apprehended, comprehended. गृह्यताम् gṛihyatām, 3*d pers. sin. imp.* Let be taken, seized, or accepted.

गेह geha, *s.n.* House, dwelling. **गेहे** gehe, *loc. sin.*

गो go, *s.m.f.* A bull. A cow. Kine. **गोषु** goshu, *loc. pl.*

गोग्रह go-graha, *s.m.* TATP. Spoil, booty, capture of cattle.

गोघ्न go-ghna, *agt.* Cow-killing, or the killer of a cow. **गोघ्नम्** go-ghnam, *acc. sin. m.*

गोत्र gotra, *s n.* A family, race, tribe. **गोत्रे** gotre, *loc. sin.*

गोदावरी godāvarī, *s.f.* The name of a river in the Peninsula, the Godāveri.

गोप go-pa, *s.m.* A cow-keeper, herdsman, dairyman. **-पस्** -pas, *nom. sin. m.* **-पेन** -pena, *ins.* **-पस्य** -pasya, *gen.*

गोपाल go-pāla, *s.n.* A cow-keeper, a cow-herd, a dairyman. **-लस्य** -lasya, *gen. sin.*

गोपी go-pī, *s.f.* A female cow-herd, the wife of a herdsman. **-पीम्** -pīm, *acc. sin.* **-प्या** -pyā, *ins.*

गोप्य gopya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **गुप** gup, Hide), To be kept secret or hidden. **गोप्यानि** gopyāni, *nom. pl. n.*

गोप्रदानम् go-pradānam, *acc.s.n.* TATP. Gift of cattle.

गोब्राह्मणमनुष्य go-brāhmaṇa-manushya, DWANDWA, Cattle, Brahmans and men.

गोमयायते gomayāyate, *3d pers. sin. pres. ātm.* (a nominal *vb.* from **गोमय** gomaya, Cow-dung), Tastes like cow-dung, is unsavoury as cow-dung.

गोमायु gomāyu, *s.m.* A jackal.

गोरक्षक go-rakshaka, *s.m.* TATP. A cow-keeper, a herdsman. **-कास्** -kās, *nom. pl.* **-कैस्** -kais, *ins.*

गोष्ठ go-shṭha, *s.m.* or *n.* A fold for cattle, or cattle-station. **-ष्ठात्** -shṭhāt, *abl. sin.*

गोष्ठी goshṭhī, *s.f.* An assembly, meeting; company, society, community. Family connexions, especially the dependent or junior branches. **गोष्ठीषु** goshṭhīshu, *loc. pl.*

गौड gaura, *s.m.* The district of Gaur, the central part of Bengal, extending from Bang to Bhuvaneswar in Orissa: the ruins of its capital, called by the same name, are still extensive.

गौडीय gaurīya, *adj.* Belonging to the district of Gaur. **-ये** -ye, *loc.*

गौतम gautama, *s.m.* Name of a saint or sage, and founder of the Nyāya philosophy. Name of Śākya Muni, the original Buddha or founder of the Bauddha sect. **-मस्य** -masya, *gen. sin.*

गौरव gaurava, *abst.s.n.* Respectability, consequence, importance, weight, influence, authority, honour, reverence, worship. **-वम्** -vam, *nom.* or *acc. sin.*

गौरी gaurī, *s.f.* A name of the goddess Pārvatī, consort of Śiva (from **गौर** gaura, White, fair).

गौस् gaus, *nom. sin.* of **गो** go, *s.m.f.* An ox or cow. **गोषु** goshu, *loc. pl.*

ग्रन्थ grantha, *s.m.* A book. **ग्रन्थात्** granthāt, *abl.sin.*

ग्रसते grasate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ग्रस** gras, *1st cl. ātm.* Eat, devour, swallow. **ग्रस्यते** grasyate, *3d pers. sin. pres. pass.*

ग्रस्त grasta, *pass. part.* of the *vb.* **ग्रस** gras, Seized, held. **ग्रस्तैस्** grastais, *ins. pl. n.*

ग्रह graha, *s.m.* Effort. Purpose, design. Grasp, gripe, grab. Favour, patronage. A planet. Name of Rāhu, or the ascending node, and author of eclipses. **ग्रहम्** graham, *acc. sin.*

ग्रहण grahaṇa, *s.n.* A taking, assuming; assumption. **-णम्** -ṇam, *acc. sin.*

ग्रहनिग्रहौ graha-nigrahau, *nom. du. m.* DWAND. Favour and punishment.

ग्रहपीडनम् graha-pīḍanam, *acc. sin. s.n.* TATP. The influence of an unpropitious planet, an eclipse.

ग्रहीष्यति grahīshyati, *3d pers. sin. 2d fut.* of the *vb.* **ग्रह** grah, *par.* Collect, gather. **ग्रहीतुम्** grahītum, *inf.* **ग्रहीतव्यम्** grahītavyam, *nom. sin. n. fut. pass. part.*

ग्राम grāma, *s.m.* A village, a town. In comp. A multitude. **ग्रामस्** grāmas, *nom. sin.* **ग्रामम्** grāmam, *acc. sin.* **ग्रामस्य** grāmasya, *gen.* (See Manu, ii. 215).

ग्रामान्तरम् grāmāntaram, *acc.sin.n.* Another village.

ग्रावा grāvā, *nom. sin.* of **ग्रावन्** grāvan, *s.m.* A huge stone, a rock.

ग्राह grāha, *s.m.* A shark. An alligator. **ग्राहस्** grāhas, *nom. sin.* **ग्राहास्** grāhās, *nom. pl.*

ग्राहयितुम् grāhayitum, *inf.* of **ग्राहि** grāhi (*caus.* of the *vb.* **ग्रह** grah, Take) To cause to take, to order to be seized. In line 95, it must be rendered, To be made to take. **ग्राहयित्वा** grāhayitwā, *ind. pret. part.*

ग्राह्य grāhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **ग्रह** grah, Take) To be taken, received, accepted, admitted. **ग्राह्यम्** grāhyam, *nom. sin. n.*

ग्रीवा grīvā, *s.f.* The neck. The throat. **ग्रीवाम्** grīvām, *acc. sin.*

ग्रीष्म grīshma, *s.m.* The hot season, comprehending two months about June-July. **ग्रीष्मे** grīshme, *loc.*

घ gh, as in "log-hut."

घट ghaṭa, *s.m.* A large earthen water-jar. **घटस्** ghaṭas, *nom. sin.*

घटित ghaṭita (*pass. part.* of the *vb.* **घट** ghaṭ), Fashioned, formed, constructed.

घण्टा ghaṇṭā, *s.f.* A bell. **घण्टाम्** ghaṇṭām, *acc. sin.*

घण्टाकर्ण ghaṇṭā-karṇa, *s.m.* (Bell-ear) Name of a supposed demon or vampire. **-कर्णम्** -karṇam, *acc.*

घन ghana, *s.m.* or *n.* A cloud, a thunder-cloud. **घनस्** ghanas, *nom. sin.*

घनगर्जित ghana-garjita, *s.n.* TATP. The roar of thunder, a deep loud roar. **-तम्** -tam, *nom. sin.*

घर्म gharma, *s.m.* Heat. The hot season.

घर्मार्त gharmārta, *adj.* TATP. Oppressed with heat. **घर्मार्तम्** gharmārtam, *acc. sin. m.* **घर्मार्तानाम्** gharmārtānām, *gen. pl.* (**घर्म आर्त**).

घात ghāta, *s.m.* A blow. **घातेन** ghātena, *ins. sin.*

घृणी ghṛiṇī, *nom. sin. m.* of **घृणिन्** ghṛiṇin, *adj.* Censorious, abusive. Compassionate, merciful.

घृत ghṛita, *s.n.* Ghee, clarified butter, or butter which has been boiled gently, and allowed to cool; it is then used for culinary or religious purposes, and is highly esteemed by the Hindus. **घृतम्** ghṛitam, *acc. sin.*

घोर ghora, *adj.* Dreadful, awful, frightful, hideous.

घोराकृतिस् ghorākṛitis, *nom.sin.m.* BAHUV. comp. of **घोर** ghora, and **आकृति** ākṛiti, *s.f.* Form, figure, aspect.

घोषयति ghoshayati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **घुष** ghush, *10th cl. par.* Proclaim.

घ्न ghna, *agt.* (from the *vb.* **हन** han, Kill, used in composition only), Destroying, slaying, destructive; a killer, slayer.

घ्रात ghrāta (*pass. part.* of the *vb.* **घ्रा** ghrā), Smelt. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

च cha, as in "church."

च cha, *ind.* And, also. Either, both. Or.

चकार chakāra, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *par.* Make, do.

चकित chakita (*pass. part.* of the *vb.* **चक** chak), Alarmed, afraid of, frightened at, or startled. **चकितस्** chakitas, *nom. sin. m.*

चक्र chakra, *s.m.* The ruddy or Brahmany goose (anas casarca). A province, a district. A wheel. **चक्रेण** chakreṇa, *ins. sin.* **चक्रे** chakre, *loc.*

चक्रवत् chakravat, *ind.* Like a wheel.

चक्रवर्तिन् chakra-vartin, *s.m.* An emperor, a sovereign of the world, the ruler of a Chakra or country described as extending from sea to sea. **-नस्** -nas, *gen. sin.*

चक्रवाक chakravāka, *s.m.* The ruddy goose, commonly called in India the Brahmany duck or goose. **-कस्** -kas, *nom. sin.* **-केण** -keṇa, *ins.*

चक्रे chakre, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *ātm.* Make, do.

चक्षुर्विषयम् chakshur-vishayam, *acc. sin. m.* TATP. Ken (from **चक्षुष्** chakshush, *s.n.* The eye, and **विषय** vishaya, *s.m.* Sphere, range).

चक्षुस् chakshus, *nom.* or *acc. sin.* of **चक्षुष्** chakshush, *s.n.* The eye. **चक्षुषा** chakshushā, *ins.* **चक्षुषी** chakshushī, *acc. du.*

चञ्चल chanchala, *adj.* Quivering, flickering, playing, moving irregularly. Fickle. **-चला** -chalā, *nom. sin. f.* **-लम्** -lam, *acc. sin.n.*

चञ्चुप्रहार chanchu-prahāra, TATP. A peck with the beak.

चञ्च्वा chanchwā, *ins. sin.* of **चञ्चु** chanchu, *s.f.* A bird's beak, a bill. **चञ्चुभिस्** chanchubhis, *ins. pl.*

चतुर् chatur, *num.* Four. **चत्वारस्** chatwāras, *nom. pl. m.* **चत्वारि** chatwāri, *nom. pl. n.* **चतुर्षु** chaturshu, *loc. pl. n.*

चतुर्गुण chatur-guṇa, *adj.* Fourfold. **-णा** -ṇā, *nom. sin. f.*

चतुर्थ chaturtha, *adj.* Fourth. **चतुर्थस्** chaturthas, *nom. sin. m.* **चतुर्थी** chaturthī, *nom. sin. f.*

चतुर्दशी chaturdaśī, *s.f.* The fourteenth lunation, or day of the moon. **-श्याम्** -śyam, *loc. sin.*

चतुर्भद्रम् chatur-bhadram, *nom. sin. s.n.* An aggregate or assemblage of four excellent things.

चतुर्वर्गस् chatur-vargas, TATP. *comp.* of **चतुर्** chatur, *cr.* Four, and **वर्गस्** vargas, *nom. sin. s.m.* A class, an assemblage.

चतुर्विधम् chatur-vidham, *nom. sin. n. adj.* Of four kinds.

चतुष्टय chatushṭaya, *s.n.* The aggregate of four, a quaternion. Four. **चतुष्टयम्** chatushṭayam, *nom.*

or *acc. sin.* चतुष्टयस्य chatushṭayasya, *gen. sin.*

चन्दन chandana, *s.m.* Sandal (Sirium myrtifolium): it implies either the tree, the wood, or the unctuous preparations of the wood, held in high estimation as perfumes. चन्दनैस् chandanais, *ins. pl.*

चन्द्र chandra, *s.m.* The moon. चन्द्रस् chandras, *nom. sin.* चन्द्रेण chandreṇa, *ins.*

चन्द्रभागा chandra-bhāgā, *s.f.* Name of a river, the Chinnāb, one of the five streams of the Punjāb.

चन्द्रमस् chandramas, *s.m.* The moon. -मसम् -masam, *acc. sin.* -मसि -masi, *loc.*

चन्द्रशेखर chandra-śekhara, *s.m.* The god Śiva. -रम् -ram, *acc. sin.*

चन्द्रार्कौ chandrārkau, *nom. du. m.* DWANDWA, Sun and moon.

चन्द्रार्धचूडामणिस् chandrārdha-chūrā-maṇis, *nom. sin. m.* A name of Śiva, whose crest-jewel is the half-moon.

चपल chapala, *adj.* Fickle, unsteady, trembling, tremulous. चपलस् chapalas, *nom. sin. m.* चपला chapalā, *nom. sin. f.* चपलास् chapalās, *nom. pl.* चपलम् chapalam, *nom.* or *acc. sin. n.* चपलेन chapalena, *ins. sin. m.* or *n.*

चपलता chapalatā, *abst. s.f.* Unsteadiness, giddiness. -तया -tayā, *ins. sin.*

चम्पक champaka, *s.m.* A tree bearing a yellow fragrant flower (Michelia champaca).

चम्पकवती champakavatī, *nom. sin. f.* of चम्पकवत् champakavat, *adj.* Abounding in champaka trees.

चर chara, *s.m.* A spy, secret emissary or agent. चरस् charas, *nom. sin.* चरैस् charais, *ins. pl.*

चरण charaṇa, *s.m.* The walking-member, the foot. चरणौ charaṇau, *acc. du.* चरणयोस् charaṇayos, *loc. du.* (at the feet).

चरणकमल charaṇa-kamala, *s.n.* (Lotus of a foot) A beautiful foot.

चरणपद्म charaṇa-padma, *s.m.* or *n.* TATP. (Lotus of a foot) The foot of a deity, lover, etc. -पद्मेन -padmena, *ins. sin.*

चरणाभरण charaṇābharaṇa, *s.n.* TATP. An ornament for the foot. -णे -ṇe, *loc. sin.*

चरन् charan, *nom. sin. m.* of चरत् charat, *pres. part.* of the *vb.* चर् char, 1*st cl. par.* Go. Also, Feed, graze.

चरसि charasi, 2*d pers. sin. pres.* of the *vb.* चर् char, 1*st cl. par.* Go; also, Act, practise; also, Graze, feed. चरति charati, 3*d pers. sin.* चरतु charatu, 3*d pers. sin. imp.* चरेत् charet, 3*d pers. sin. pot.*

चरित charita (*pass. part.* of the *vb.* चर् char), Practised. *s.n.* Practice, behaviour, conduct. चरितम् charitam, *nom.* or *acc. sin.*

चर्चा charchā, *s.f.* Reflection, consideration, thought, attention, concern, care. Inquiry, investigation. चर्चाम् charchām, *acc. sin.* चर्चया charchayā, *ins.*

चर्मन् charman, *s.n.* A hide, skin. A shield. चर्मणा charmaṇā, *ins. sin.*

चर्मबन्ध charma-bandha, *s.m.* TATP. A leather thong. -बन्धास् -bandhās, *nom. pl.*

चर्मावृता charmāvṛitā, *nom. sin. f.* TATP. (from चर्मन् charman, *s.n.* Leather, and आवृत āvṛita, *pass. part.* of the *vb.* वृ vṛi, Surround, with *prep.* आ ā), Covered with leather.

चलचित्तता chala-chittatā, *nom. sin. abst. s.f.* (from चलचित्त chala-chitta, *adj.* Fickle-minded) Fickle-mindedness, mutability, frivolity.

चलति chalati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* चल chal, 1*st cl. par.*) Moves, goes, passes, shakes, stirs, lapses, trembles, staggers, vacillates. चलते chalate, 3*d pers. sin. pres. ātm.*

चलित chalita (*pass. part.* of the *vb.* चल chal), Moved, moved about, went, set out, departed; moving, loose. चलितस् chalitas, *nom. sin. m.* चलितस्य chalitasya, *gen. sin. m.* चलितौ chalitau, *nom. du. m.* चलितुम् chalitum, *inf.*

चाटु chāṭu, *s.m.* or *n.* Flattery, coaxing.

चाणक्य chāṇakya, *s.m.* Name of a Brahman, the celebrated author of a system of Nīti or polity, the minister of Chandragupta, and the Machiavel of India. चाणक्यस् chāṇakyas, *nom. sin.*

चाण्डाल chāṇḍāla, *s.m.* A man of an impure or degraded tribe, a Chāṇḍāla, Pariah, outcast.

चान्द्रायण chāndrāyaṇa, *s.n.* A religious or expiatory observance, regulated by the moon's age; diminishing the daily consumption of food every day, by one mouthful, for the dark half of the month, beginning with fifteen at the full moon, until it is reduced to one, at the new moon, and then increasing it in like manner during the fortnight of the moon's increase: there are other forms of this penance. (See Manu, xi. 217). चान्द्रायणम् chāndrāyaṇam, *nom. sin.*

चाप chāpa, *s.m.* A bow. चापैस् chāpais, *ins. pl.*

चामर् chāmara, *s.n.* A chowri, the tail of the Yak or Tartary ox, used to whisk off flies; also an emblem or insignia of princely rank.

चार् chāra, *s.m.* A spy, a secret emissary. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

चारु chāru, *adj.* Beautiful, elegant, pretty.

चारुदत्त chāru-datta, *s.m.* Name of a man. **चारुदत्तनामानम्** chāru-datta-nāmānam, *acc. sin. m.* Named Chārudatta.

चालन chālana, *s.n.* A causing to move, a wagging. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

चिकीर्षित chikīrshita (*pass.part.* of **चिकीर्ष** chikīrsh, *desid.* form of the *vb.* **कृ** kṛi, Do), Wished to be done. *s.n.* Design, purpose, intention. **-तम्** -tam, *acc. sin.*

चिच्छेद chichheda, 3*d pers. sin.* 2*d pret. par.* of the *vb.* **छिद्** chhid, Cut.

चिति chiti, *s.f.* A funeral pile, a pyre. **चितौ** chitau, *loc. sin.*

चित्कार् chit-kāra, *s.m.* A scream, a bray. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.* **-रात्** -rāt, *abl.*

चित्त chitta, *s.n.* The mind or faculty of reasoning, the heart considered as the seat of intellect. **चित्तम्** chittam, *nom.* or *acc. sin.* **चित्ते** chitte, *loc.* **चित्तानाम्** chittānām, *gen. pl.*

चित्तविकारिन् chitta-vikārin, *agt.* Who or what changes (or a perverter of) the mind or feelings. **-रिणी** -riṇī, *nom. sin. f.*

चित्र chitra, *adj.* Variegated, spotted, speckled. Strange, wonderful, surprising. Lovely, charming. **-त्रम्** -tram, *nom. sin. n.* **किमत्र चित्रं** kim atra chitram, What is there surprising in that? There is nothing strange in that. *s.n.* A painting, a picture.

चित्रं चित्रम् chitran chitram, *nom. sin. n.* Strange, very strange, passing strange.

चित्रकथालापसुखेन chitra-kath-ālāpa-sukhena, *ins. sin. m.* BAHUV. Happy in telling charming stories.

चित्रकर्ण chitra-karṇa (Strange-ear) A name conferred on a camel. **चित्रकर्णेन** chitra-karṇena, *ins.*

चित्रकर्मन् chitra-karman, *s.n.* TATP. The art of painting.

चित्रकर्मविद् chitra-karma-vid, KWIP, Skilled in the art of painting. **-दस्** -das, *nom. pl.*

चित्रगत chitra-gata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **चित्र** chitra), Painted, delineated, represented on a picture. **-गतस्य** -gatasya, *gen. sin. m.* **-गता** -gatā, *nom. sin. f.* **-गतया** -gatayā, *ins.*

चित्रग्रीव chitra-grīva (Speckled-neck) Name of a pigeon. **-वस्** -vas, *nom. sin.* **-वस्य** -vasya, *gen.*

चित्रपदक्रमम् chitra-pada-kramam, *acc. sin.* At a brisk pace (from **चित्र** chitra, Charming, **पद** pada, Foot, step, and **क्रम** krama, Progress).

चित्रलिखितस् chitra-likhitas, *nom. sin. m.* TATP. Represented, delineated (as in a picture); motionless, dumb (as a picture or statue).

चित्रवर्ण chitra-varṇa (Spotted-colour) Name of the peacock-king.

चित्राङ्ग chitrānga, *adj.* Spotted, dappled, streaked, striped in the body. (**चित्र अङ्ग**).

चित्रित chitrita (*pass. part.* of the *vb.* **चित्र** chitr, Paint), Painted, coloured with various hues. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

चिन्तयामि chintayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of *vb.* **चित** chit (**इ** i) 10*th cl. par.* Think, reflect, consider. **-यति** -yati, 3*d pers.* **-यतस्** -yatas, 3*d pers. du.* **-यन्ति** -yanti, 3*d pers. pl.* **चिन्तयामास** chintayāmāsa, 3*d pers. sin.* 2*d pret.* **चिन्तयेत्** chintayet, 3*d pers. sin. pot.* **चिन्तयन्** chintayan, *nom. sin. m. pres. part.* **चिन्त्यताम्** chintyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* **चिन्तित** chintita, *pass. part.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **चिन्तनीय** chintanīya, *fut. pass. part.* **-यस्** -yas, *nom. sin. m.* **चिन्तयित्वा** chintayitwā, *ind. pret. part.*

चिन्ता chintā, *s.f.* Thought, care, concern, anxiety. Design, purpose, plan. **चिन्ताम्** chintām, *acc. sin.* **चिन्तया** chintayā, *ins. sin.*

चिरकाल chira-kāla, KARM. A long time.

चिरकालोपार्जितस् chira-kālopārjitas, *nom. sin. m.* TATP. Acquired or accumulated slowly, or after a long time. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

चिरप्रवासी chira-pravāsī, *nom. sin. m.* (from **चिर** chira, Long, and **प्रवासिन्** pravāsin, *agt.* of the *vb.* **वस** vas, Dwell, with *prep.* **प्र** pra, Away), Dwelling long time abroad, a long absentee.

चिरम् chiram, *ind.* Long. A long while.

चिरमित्रम् chira-mitram, *nom. sin. n.* KARM. An old friend, a crony.

चिरसेवकस् chira-sevakas, *nom. sin. m.* KARM. An old servant.

चिरात् chirāt, *ind.* For a long time. After a long time.

चिराय chirāya, *ind.* For a long time.

चिरारोधस् chirārodhas, *nom. sin. m.* KARM. A long or protracted siege. (**चिर आरोध**).

चिराश्रित chirāśrita, KARM. Long maintained or protected; an old dependant. **-तौ** -tau, *nom. du. m.*

चिह्न chihna, *s.n.* A sign or mark. **चिह्नानि** chihnāni, *nom.* or *acc. pl.*

चुम्बति chumbati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **चुब** chub (**इ** i), *1st cl. par.* Kiss. **चुम्बतु** chumbatu, *3d pers.sin.imp.* **चुम्बितवती** chumbitavatī, *nom. sin. f.* of **चुम्बितवत्** chumbitavat, *indef. past part.* She kissed.

चुम्बन chumbana, *s.n.* A kiss, buss. **-नम्** -nam, *acc.*

चूडा chūrā, *s.f.* Top, summit. A single lock of hair left on the crown of the head, at the ceremony of tonsure. A crest, plume, diadem.

चूडामणि chūrā-maṇi, *s.m.* TATP. A jewel worn in a crest or diadem. **-णिस्** -ṇis, *nom. sin.*

चूडावलम्बिनि chūrāvalambini, TATP. comp. of **चूडा** chūrā, A crest, and **अवलम्बिनि** ava-lambini, *loc. sin. m.* of **अवलम्बिन्** ava-lambin, *agt.* Reclining.

चूर्णित chūrṇita (*pass. part.* of the *vb.* **चूर्ण** chūrṇ) Crushed, squeezed, pounded, ground to powder, smashed to pieces, squashed to atoms. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

चेत् chet, *ind.* If. Although.

चेतक cheṭaka, *s.m.* A servant, slave. **-कस्** -kas, *nom.*

चेतस् chetas, *s.n.* The mind, intellect, faculty of reasoning or understanding. **चेतसा** chetasā, *ins. sin.* **चेतसस्** chetasas, *gen.* **चेतसि** chetasi, *loc.*

चेदि chedi, *s.m.* The name of a country, perhaps the modern Chandail.

चेदिभूभृत् chedi-bhū-bhṛit, *s.m.* (King of Chedi) A name of Śiśupāla, the foe of Kṛishṇa, and slain by him. In one birth he appears as Hiraṇyakaśipu, in another as Rāvaṇa; but always as the implacable enemy of Vishṇu. See Vishṇu Purāṇa, p. 437. **-ते** -te, *dat. sin.*

चेष्टा cheshṭā, *s.f.* Any bodily motion or gesture. An action. **चेष्टया** cheshṭayā, *ins. sin.*

चेष्टानिरूपण cheshṭā-nirūpaṇa, *s.n.* TATP. The observing of a person's actions.

चेष्टेत cheshṭeta, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **चेष्ट** cheshṭ, *1st cl. ātm.* Strive, pursue as an avocation. **चेष्टित** cheshṭita, *pass. part.* Done. *s.n.* Action. **-तानि** tāni, *nom. pl.* **चेष्टयेत्** cheshṭayet, *3d pers. pot.* (of **चेष्टि** cheshṭi, *caus.*) He should make or persuade to strive, he should induce or rouse to exertion.

चैव chaiva, And also.

चौर chaura, *s.m.* A thief, a robber. **चौरस्** chauras, *nom. sin.* **चौरम्** chauram, *acc.*

चौरतस् chauratas, *ind.* (for **चौरेभ्यस्** chaurebhyas) From robbers.

च्युत chyuta (*pass. part.* of the *vb.* **च्यु** chyu), Fallen.

च्युति chyuti, *s.f.* A fall.

छ chh, as in "church-hill."

छत्र chhatra, *s.n.* A parasol, an umbrella, the Indian chhattah.

छन्दस् chhandas, *s.n.* Wilfulness, independence, uncontrolled or unrestrained conduct.

छन्दोनुवृत्त chhandonuvṛitta, *s.n.* Humouring, indulgence, compliance with one's wishes. **-वृत्तेन** -vṛittena, *ins. sin.* (**छन्दस् अनुवृत्त**).

छल chhala, *s.n.* Device, artifice, disguise.

छाग chhāga, *s.m.* A goat. **छागस्** chhāgas, *nom. sin.* **छागम्** chhāgam, *acc. sin.* **छागतस्** chhāgatas, *ind.*

छाया chhāyā, *s.f.* A shade, shadow. A reflected image. **छाया** chhāyā, *nom. sin.* **छायाम्** chhāyām, *acc.* **छायायाम्** chhāyāyām, *loc.*

छित्त्वा chittwā (*ind.pret.part.* of the *vb.* **छिद्** chhid) Having cut off.

छिद्र chhidra, *s.n.* A hole. A fault, defect, flaw, blemish, infirmity (moral or physical). **छिद्रम्** chhidram, *acc. sin.* **छिद्रेषु** chhidreshu, *loc. pl.*

छिनद्मि chhinadmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **छिद्** chhid, *7th cl. par.* Cut; gnaw or nibble. Also, Quench, slake, allay. **छिनत्ति** chhinatti, *3d pers.* **छिन्धि** chhindhi, *2d pers. sin. imp.*

छिन्न chhinna (*pass. part.* of the *vb.* **छिद्** chhid, Cut) Cut, severed, gnawed asunder. **छिन्ना** chhinnā, *nom. sin. f.* **छिन्ने** chhinne, *loc. sin.* **छिन्नानि** chhinnāni, *nom. pl. n.* **छिन्नवत्** chhinnavat, *indef. past part.* **छिन्नवान्** chhinnavān, *nom. sin. m.* He cut.

छिन्नद्रुमस् chhinna-drumas, *nom. sin. m.* KARM. A riven tree, a tree cut down.

छिन्नबन्धनस् chhinna-bandhanas, *nom. sin. m.* BAHUV. His bonds cut, loosed from the snare.

छेत्तुस् chhettus, *gen. sin. m.* of **छेत्तृ** chhetṛi, *agt.*

(from the *vb.* छिद् chhid, Cut), Cutting, hewing; solving. A hewer, or feller of wood. A resolver (of difficulties), one who dissipates doubts. छेत्तारस् chettāras, *nom. pl. m.*

छेत्तुम् chettum (*inf.* of the *vb.* छिद् chhid, Cut), To cut.

छेत्स्यामि chhetsyāmi, 1*st pers. sin.* 3*d fut.* of *vb.* छिद् chhid, *par.* Cut. छेत्स्यसि chhetsyasi, 2*d pers.* छेत्स्यति chhetsyati, 3*d pers.*

छेद् chheda, *s.m.* A cutting; interruption, breach. छेदे chhede, *loc.*

छेद्य chhedya (*fut. pass. part.* of the *vb.* छिद् chhid) To be cut, to be cut off. छेद्यस् chhedyas, *nom. sin. m.*

ज j, as in "James."

ज ja (from जन jan, Be born), as the last member of a compound word, is a verbal adjective or noun of agency denoting, Arising, springing, born or produced. -जाम् -jām, *acc. sin. f.*

जगत् jagat, *s.n.* The world. People, mankind. जगति jagati, *loc. sin.* जगताम् jagatām, *gen. pl.*

जगतीपति jagatī-pati, *s.m.* TATP. A king (lord of the world). -ते -te, *voc. sin.*

जगतीपाल jagatī-pāla, *s.m.* TATP. A king (protector of the world). -लस् -las, *nom. sin.*

जगदानन्द jagad-ānanda, *agt.* Rejoicing the world. जगदानन्दा jagad-ānandā, *nom. sin. f.*

जगद्घातिन् jagad-ghātin, *agt.* World-destroying. -तिभ्याम् -tibhyām, *ins. du.*

जगाम jagāma (3*d pers. sin.* 2*d pret.* of the *vb.* गम gam, *par.* Go) He went. जग्मुस् jagmus, 3*d pers. pl.*

जघान jaghāna, 3*d pers. sin.* 2*d pret. par.* of *vb.* हन han, Slay.

जङ्गम jangama, *adj.* Moving, locomotive. -मस् -mas, *nom. sin. m.*

जङ्घा jaṅghā, *nom. sin.* of जङ्घा jaṅghā, *s.f.* The leg.

जठर jaṭhara, *s.m.* or *n.* The belly. -रम् -ram, *acc. sin.* -रेण -reṇa, *ins.*

जन jana, *s.m.* A man, person. People, folk. जनस् janas, *nom. sin.* जनम् janam, *acc.* जनस्य janasya, *gen.* जनास् janās, *nom. pl.*

जननी jananī, *nom. sin. s.f.* A mother.

जनपद jana-pada, *s.m.* An inhabited country. Man, mankind; a large community. -पदस्य -padasya, *gen. sin.* -पदास् padās, *nom. pl.* -पदैस् -padais, *ins.*

जनप्रवाद jana-pravāda, *s.m.* TATP. Rumour, report, common talk of the people. -दस् -das, *nom. sin.*

जनयति janayati, 3*d pers. sin. pres.* of जनि jani (*caus.* of the *vb.* जन jan, Be born), Produces, brings forth, gives birth to, creates, engenders, excites. जनयन्ति janayanti, 3*d pers. pl.* जनयतु janayatu, 3*d pers. sin. imp.* जनयेत् janayet, 3*d pers. sin. pot.* जनयते janayate, 3*d pers. sin. pres. ātm.*

जनाचार janāchāra, *s.m.* TATP. Propriety, decorum, good conduct. Social duty. -रैस् -rais, *ins. pl.*

जन्तु jantu, *s.m.* An animal, a living being (hence, the word Gentoo). जन्तुस् jantus, *nom. sin.* जन्तोस् jantos, *gen.* जन्तौ jantau, *loc.* जन्तवस् jantavas, *nom. pl.* जन्तूनाम् jantūnām, *gen.*

जन्म janma, *nom. sin.* of जन्मन् janman, *s.n.* Birth, production, life, state of being. जन्मनि janmani, *loc.*

जन्मभूमि janma-bhūmi, *s.f.* TATP. Native soil, birthplace.

जन्मान्तराणि janmāntarāṇi, *nom. pl. s. n.* Different births. (जन्म अन्तर).

जमदग्नि jamad-agni, *s.m.* Name of a Muni or saint, and father of Paraśurāma, the sixth Avatār or descent of the deity Vishṇu. -ग्नेस् -gnes, *gen. sin.*

जम्बु jambu, *s.m.* Jambu-dwīpa, said to be so named from the Jambu-tree abounding in it, and implying, according to the Purāṇas, the central division of the world, or the known world; according to the Bauddhas, it is confined to India.

जम्बुक jambuka, *s.m.* A jackal. जम्बुकस् jambukas, *nom. sin.* जम्बुकम् jambukam, *acc.* जम्बुकेन jambukena, *ins.*

जम्बुद्वीप jambu-dwīpa, *s.m.* One of the divisions of the world. -पात् -pāt, *abl.* -पे -pe, *loc.*

जय jaya, *s.m.* Victory, conquest, subjugation. Triumph. जयस् jayas, *nom. sin.* जये jaye, *loc.*

जयशब्द jaya-śabda, *s.m.* TATP. A shout or song of victory, a huzza, a pæan. -शब्देन -śabdena, *ins.*

जयिन् jayin, *agt.* Victorious. -नस् -nas, *gen. sin. m.*

जरद्गवस् jaradgavas, *nom. sin. s.m.* Jaradgava (name of an old vulture).

जरा jarā, *nom. sin. s.f.* Old age, decrepitude; the debility of old age. जरया jarayā, *ins.*

जरापरिणतस् jarā-pariṇatas, *nom. sin. m.* TATP. Weighed down, (or bent double) with old age.

जरी jarī, *nom. sin. m.* of जरिन् jarin, *adj.* Old, infirm, decayed, decrepit.

जर्जर jarjara or **जर्जरित** jarjarita, *adj.* Old, split, broken. Wounded, pierced.

जर्जरितहृदया jarjarita-hṛidayā, *nom. sin. f.* BAHUV. Stricken to the heart, her heart lacerated.

जर्जरीकृत jarjarī-kṛita, CHWI, Wounded. **-तेन** -tena, *ins. sin. m.*

जल jala, *s.n.* Water. **जलम्** jalam, *nom.* or *acc. sin.* **जले** jale, *loc.* **जलैस्** jalais, *ins. pl.* **जलेषु** jaleshu, *loc.*

जलचर jala-chara, *agt.* Water-going, aquatic. **-चरैस्** -charais, *ins. pl. m.*

जलजन्तु jala-jantu, *s.m.* TATP. An aquatic animal. **जलजन्तूनाम्** jala-jantūnām, *gen. pl.*

जलद jala-da, *s.m.* A cloud (Water-giver).

जलदागम jaladāgama, *s.m.* TATP. The approach of clouds, the rainy season. **-मे** -me, *loc. sin.*

जलधर jala-dhara, *s.m.* A cloud (Water-holder).

जलधि jala-dhi, *s.m.* The sea, the ocean (receptacle of water). **-धौ** -dhau, *loc. sin.*

जलविन्दु jala-vindu, *s.m.* TATP. A drop of water.

जलाढ्य jalāḍhya, *adj.* Watery, marshy, abounding in water. **जलाढ्यम्** jalāḍhyam, *acc. sin. n.*

जलाशय jalāśaya, *s.m.* TATP. A pool, lake, tank, reservoir. **-शयम्** -śayam, *acc. sin.* **-शये** -śaye, *loc.*

जलाशयान्तरम् jalāśayāntaram, *nom.* or *acc. sin. s.n.* Another lake. **-रे** -re, *loc.* (**जलाशय अन्तर**).

जलाश्रय jalāśraya, *s.m.* A lake. **-श्रयम्** -śrayam, *acc.*

जल्पक jalpaka, *s.m.* A prater, prattler, blab, idle talker. **जल्पकस्** jalpakas, *nom. sin.*

जल्पति jalpati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **जल्प** jalp, *1st cl. par.* Speak out boldly and plainly, blab, blurt.

जहाति jahāti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **हा** hā, *3d cl. par.* Quit, leave, forsake, give the slip.

जागर्ति jāgarti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **जागृ** jāgṛi, *2d cl. par.* Awake. **जागरयसि** jāgarayasi, *2d pers. sin. pres.* of **जागरि** jāgari, *caus.* Waken, arouse from sleep.

जात jāta (*pass. part.* of the *vb.* **जन** jan, Be born), Born, produced, caused, arisen, come into being. **जातस्** jātas, *nom. sin. m.* **जातम्** jātam, *acc. m. nom.* or *acc. sin. n.* **जातेन** jātena, *ins. sin. m.* **जातानाम्** jātānām, *gen. pl. n.*

जातप्रत्ययस् jāta-pratyayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having his confidence raised.

जातबलस् jāta-balas, *nom. sin. m.* BAHUV. Grown strong, waxen vigorous.

जातविश्वासस् jāta-viśwāsas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having his confidence excited.

जातामर्षैस् jātāmarshais, *ins. pl. m.* BAHUV. Having their anger roused, put in a passion.

जाति jāti, *s.f.* Birth, production. Class, caste.

जातिमात्रेण jāti-mātreṇa, *ins. sin.* of **-मात्र** -mātra, *s.n.* Caste only, not the performance of its especial duties.

जानामि jānāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, *9th cl. par.* Know, think, consider, perceive, surmise, acknowledge, admit, recognize. **जानासि** jānāsi, *2d pers.* **जानाति** jānāti, *3d pers.* **-नीतस्** -nītas, *3d pers. du.* **-नीमस्** -nīmas, *1st pers. pl.* **-नीथ** -nītha, *2d pers.* **-नन्ति** nanti, *3d pers.*

जानीयात् jānīyāt (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, *9th cl. par.* Know), One may know.

जाने jāne (*1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, *9th cl. ātm.* Know), I know.

जायते jāyate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **जन** jan, *4th cl. ātm.* substituting **जा** jā in the conjugational tenses, Be born, come into existence. **जायन्ते** jāyante, *3d pers. pl.*

जार jāra, *s.m.* A paramour, a gallant. **जारस्** jāras, *nom. sin.* **जारम्** jāram, *acc.* **जारेण** jāreṇa, *ins.*

जारद्वयम् jāra-dwayam, *acc. sin. s.n.* TATP. A couple of gallants.

जाल jāla, *s.n.* A net. **जालम्** jālam, *nom.* or *acc. sin.* **-लेन** lena, *ins.* **-लात्** -lāt, *abl.*

जालपाद jāla-pāda, *s.m.* (Web-foot) Name of a frog. **-दस्य** -dasya, *gen. sin.*

जालबद्ध jāla-baddha, TATP. (comp. of **जाल** jāla, and **बद्ध** baddha, *pass. part.* of the *vb.* **बन्ध** bandh, Bind), Confined in a net. **जालबद्धास्** jāla-baddhās, *nom. pl. m.*

जाह्नवी jāhnavī, *s.f.* Gangā, or the Ganges, personified as the daughter of Rājā Jahnu. The river in its course disturbed the devotions of the saint Jahnu, upon which he drank up its waters; having released them at the intercession of Bhāgīratha, he is thus considered as the parent of the stream. Vishṇu Purāṇa, p. 398.

जाह्नवीफेनलेखा jāhnavī-phena-lekhā, TATP. comp. of **जाह्नवी** jāhnavī, *cr.* The Ganges, **फेन** phena, *cr.* Foam, and **लेखा** lekhā, *nom. sin. s.f.* A streak.

जिगीषुस् jigīshus, *nom. sin. m. agt.* Desirous of conquest, ambitious of victory, victorious.

जिघांसुस् jighānsus, *nom. sin. m. agt.* Desirous of killing, wishing to slay; murderously disposed, hostile, inimical.

जिघ्रति jighrati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **घ्रा** ghrā, *1st cl. par.* substituting **जिघ्र** jighr, in the conjugational tenses, Smell. **जिघ्रन्ति** jighranti, *3d pers. pl.* **जिघ्रन्** jighran, *nom. sin. m. pres. part.*

जिज्ञासा jigyāsā, *nom. sin. s.f.* A desire to know; inquiry, search.

जित jita (*pass. part.* of the *vb.* **जि** ji), Conquered, subdued, vanquished. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

जितश्रमम् jita-śramam, *acc. sin. n.* BAHUV. Inured to fatigue.

जितेन्द्रियस् jitendriyas, *nom. sin. m.* BAHUV. (comp. of **जित** jita, Subdued, and **इन्द्रिय** indriya, An organ of sense) One who has subdued his senses; calm, unmoved.

जिह्वा jihwā, *s.f.* The tongue. **जिह्वया** jihwayā, *ins. sin.*

जिह्वाग्र jihwāgra, *s.m.* TATP. Tip of the tongue **-ग्रे** -gre, *loc. sin.* (**जिह्वा अग्र**).

जीमूत jīmūta, *s.m.* A cloud.

जीमूतकेतु jīmūta-ketu, *s.m.* Name of a king of Ceylon. **-तोस्** -tos, *gen. sin.*

जीर्ण jīrṇa (*pass. part.* of the *vb.* **जॄ** jrī, Decay), Decayed; broken down, impaired; neglected; old.

जीर्णता jīrṇatā (*abst. s.f.* of **जीर्ण** jīrṇa, Old), Old age. **-तया** -tayā, *ins. sin.*

जीर्णोद्यान jīrṇodyāna, KARM. An old, neglected or uncultivated garden. **-ने** -ne, *loc. sin. n.*

जीवत् jīvat (*pres. part. par.* of the *vb.* **जीव** jīv, *1st cl.*), Living; a living being, a live creature. A dependant; live stock. **जीवन्तम्** jīvantam, *acc. sin. m.* **जीवति** jīvati, *loc. sin. m.* **जीवत्सु** jivatsu, *loc. pl. m.*

जीवति jīvati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **जीव** jīv, *1st cl. par.* Live), He lives. **जीवन्ति** jīvanti, *3d pers. pl.* **जीवतु** jīvatu, *3d pers. sin. imp.*

जीवन jīvana, *s.n.* Life, existence, livelihood, support. A living. **जीवनम्** jīvanam, *nom. sin.* **जीवनाय** jīvanāya, *dat.*

जीवय jīvaya, *2d pers. sin. imp.* of **जीवि** jīvi (*caus.* of the *vb.* **जीव** jīv, Live), Cause thou to live, preserve alive.

जीवलोक jīva-loka, *s.m.* The land of the living, the world, the habitation of living beings. Mankind. **जीवलोकस्** jīva-lokas, *nom. sin.* **-लोकम्** -lokam, *acc.* **-लोकस्य** -lokasya, *gen.*

जीवामि jīvāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **जीव** jīv, *1st cl. par.* Live.

जीवित jīvita, *s.n.* Life. **जीवितम्** jīvitam, *nom.* or *acc. sin.* **जीवितेन** jīvitena, *ins.* **जीविते** jīvite, *loc.*

जीवितव्ययस् jīvita-vyayas, *nom. sin. m.* TATP. A sacrifice of life.

जीवितसंशयस् jīvita-sanśayas, *nom. sin. m.* TATP. A chance of life.

जीवितव्य jīvitavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **जीव** jīv, Live), To be lived, to be kept alive; life to be supported. **जीवितव्यम्** jīvitavyam, *nom. sin. n.*

जीविताशा jīvitāśā, *nom. sin. s.f.* TATP. Hope of life; love of life. **-शया** -śayā, *ins. sin.*

जीविष्यामि jīvishyāmi (*1st pers. sin. 2d fut.* of the *vb.* **जीव** jīv, *1st cl. par.*), I shall live.

जीवोत्सर्गस् jīvotsargas, *nom. sin. s.m.* TATP. Abandonment of life, death. (**जीव उत्सर्ग**).

जीव्यते jīvyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **जीव** jīv), There is lived, *i.e.* One may or does live.

जेतुम् jetum, *inf.* of the *vb.* **जि** ji, Conquer. **जेतुं शक्यस्** jetum śakyas, He [is] able to be conquered.

ज्ञ jna (but commonly pronounced gya), *agt.* used only as the last member of a compound (from the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know), Knowing, acquainted, conversant with. **ज्ञस्** gyas, *nom. sin. m.* **ज्ञम्** gyam, *acc.*

ज्ञात gyāta (*pass. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā), Known, understood, learnt, discovered. **ज्ञातम्** gyātam, *nom. sin. n.* **ज्ञातव्यस्** gyātavyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* To be known, ascertained, discovered.

ज्ञाति gyāti, *s.m.* A kinsman, a relation. **ज्ञातयस्** gyātayas, *nom. pl.* **ज्ञातिभिस्** gyātibhis, *ins.*

ज्ञातिभाव gyāti-bhāva, *s.m.* The condition of a kinsman, relationship, kin. **ज्ञातिभावतस्** gyāti-bhāvatas, *ind.* On the score of relationship.

ज्ञातुम् gyātum (*inf.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā), To know. **ज्ञात्वा** gyātwā, *ind. pret. part.* Having known or discovered.

ज्ञान gyāna, *s.n.* Knowledge, discovery. Religious knowledge. **ज्ञानम्** gyānam, *nom. sin.*

ज्ञाननिश्चयस् gyāna-niśchayas, *nom. sin. s.m.* TATP. Soundness of knowledge, certainty, ascertainment

ज्ञानश्रेष्ठस gyāna-śreshṭhas, *nom. sin. m.* TATP. Preeminent in wisdom.

ज्ञायते gyāyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of *vb.* **ज्ञा**

gyā), Is known. ज्ञायताम् gyāyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* Let be known or ascertained. ज्ञास्यामि gyāsyāmi, *1st pers. sin. 2d fut. par.* I will know or discover. -स्यति -syati, *3d pers. sin.*

ज्ञेयम् jneyam (usually gyeyam), *nom. sin. n.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* ज्ञा gyā, Know), To be known, knowable; to be considered.

ज्यानिस् jyānis, *nom. sin. s.f.* Decay, decline.

ज्योतिस् jyotis, *s.n.* A star. -तिषाम् -tishām, *gen. pl.*

ज्योत्स्ना jyotsnā, *s.f.* Moonlight. -त्स्नाम् -tsnām, *acc.*

झ jh, as in "hedgehog."

झम्पस् jhampas, *nom. sin. s.m.* A jump, a leap.

ट ṭ, as in "take."

टिट्टिभ ṭiṭṭibha, *s.m.* A certain kind of little bird called sandpiper, which builds on the sea-shore. -भी bhī, *nom. sin. f.*

ड ḍ, as in "drum."

डिण्डिभ ḍiṇḍibha, *s.m.* A musical instrument, a kind of small drum or tabor. -भस् -bhas, *nom. sin.*

त t, as in "tube."

तक्षक takshaka, *s.m.* One of the principal Nāgas or serpents of Pātāla. तक्षकेण takshakeṇa, *ins. sin.*

तच्छक्ति tach-chhakti, *s.f.* TATP. His strength.

तज्जयस् taj-jayas (तद् tad + जय jaya) *nom. sin. m.* TATP. The victory over it or them, the conquest thereof.

तज्जीवनाय taj-jīvanāya (तद् tad + जीवनाय jīvanāya) *dat. sin. n.* TATP. For his support.

तज्ज्ञान taj-jnāna, *s.n.* TATP. Knowledge of that.

तज्ज्ञास् taj-jnās, *nom. pl. m. agt.* Knowing that, acquainted with that (matter).

तट taṭa, *s.m.* or *n.* A bank, a shore.

तडाग taḍāga, *s.m.* or *n.* A pool, pond, reservoir, tank. -गानि -gāni, *acc. pl.*

तडित् taḍit (pronounced tarit), *s.f.* Lightning. तडिद्भिस् taridbhis, *ins. pl.*

तण्डुल taṇḍula, *s.m.* Grain after threshing, especially rice. तण्डुलास् taṇḍulās, *nom. pl.*

तण्डुलकण taṇḍula-kaṇa, *s.m.* TATP. A grain of rice, rice-grain. -कणान् -kaṇān, *acc. pl.* -कणानाम् -kaṇānām, *gen. pl.*

तत् tat, *ind.* Therefore, so. Then, in that case.

ततःप्रभृति tatah prabhṛiti, *ind.* Thenceforth, thenceforward.

ततस् tatas, *ind.* (equivalent to तस्मात् tasmāt) Thence, from that; in consequence thereof. Afterwards, after that, thereupon. Then; therefore. Than him, than that person.

ततस्ततस् tatas tatas, *ind.* And what next? Proceed, continue.

तत्क्षणभङ्गुरास् tat-kshaṇa-bhaṅgurās, *nom. pl. m. adj.* Vanishing immediately, transient, momentary.

तत्क्षणम् tat-kshaṇam, or तत्क्षणात् tat-kshaṇāt, *ind.* Immediately, instantly, instantaneous, at that instant, forthwith.

तत्त्व tattwa, *abst. s.n.* (from तद् tad, *dem. pron.* That) Truth, reality. A first principle, an axiom.

तत्त्वज्ञ tattwa-gya, *agt.* Acquainted with the principles. तत्त्वज्ञस् tattwa-gyas, *nom. sin. m.* (See ज्ञस् gyas.)

तत्त्वनिकषग्रावा tattwa-nikasha-grāvā, *nom. sin. s.m.* TATP. The touchstone of principle. (तत्त्व निकष ग्रावन्).

तत्पर tat-para, *adj.* Diligent, intent, anxiously attentive. -परस् -paras, *nom. sin. m.*

तत्र tatra, *ind.* There, in that place, thither, to that spot.

तत्रत्य tatratya, *adj.* Produced there, or belonging to that place.

तत्रस्थ tatra-stha, *agt.* There-standing, dwelling there; a bystander. -स्थास् -sthās, *nom. pl. m.*

तत्रैव tatraiva, *ind.* Even there, on the spot, in the self-same place.

तथा tathā, *ind.* Thus, so, likewise, in the same or in like manner. So much, to such a degree.

तथापि tathāpi, *ind.* Still, yet, nevertheless, notwithstanding.

तथाविध tathā-vidha, *adj.* Of such a sort or kind, in such a state, plight, or condition. तथाविधस् tathā-vidhas, *nom. sin. m.* तथाविधम् tathā-vidham, *acc. sin. m.* or *n.* तथाविधाम् tathā-vidhām, *acc. sin. f.*

तथा हि tathā hi, For example, for instance.

तथैव tathaiva, *ind.* Even so, just so, exactly so, so also, in the same manner, in like manner.

तथ्य tathya, *adj.* True, real. **तथ्यानि** tathyāni, *acc. pl. n.*

तद् tad, *nom.* or *acc. sin. n.* of **तद्** tad, *dem. pron.* He, she, it, that.

तदंश tad-anśa, *s.n.* TATP. A portion thereof. **तदंशेन** tad-anśena, *ins. sin.*

तदनन्तरम् tad-anantaram, *ind.* Afterwards, forthwith, next to that.

तदनुसरणक्रमेण tad-anusaraṇa-krameṇa, *ins. sin. n.* TATP. By way, or in the course of following him.

तदन्त tad-anta, BAHUV. Ending at that, there terminating. **तदन्तम्** tad-antam, *nom. sin. n.*

तदन्यत्र tad-anyatra, *ind.* At any other than that.

तदर्ध tad-ardha, *s.m.* or *n.* TATP. A half of that, a moiety thereof. **तदर्धम्** tad-ardham, *nom. sin.* **तदर्धेन** tad-ardhena, *ins. sin.*

तदा tadā, *ind.* Then.

तदीय tadīya, *adj.* Of or belonging to him or that.

तदेकचित्ता tad-eka-chittā, *nom. sin. f.* BAHUV. Having her sole thoughts fixed on him.

तदेव tad eva, *nom. sin. n.* The same (thing), just that.

तद्रसम् tad-rasam, *acc. sin. s.m.* TATP. The spirit thereof.

तद्वचःप्रतीतस् tad-vachah-pratītas, *nom. sin. m.* TATP. Believing his words.

तद्वत् tadvat, *ind.* In like manner, after the same way, of the same fashion.

तद्विध tad-vidha, *adj.* Of that kind. **-धस्** dhas, *nom. sin. m.*

तनु tanu, *adj.* Thin, tenuis. *s.f.* The body. **तनुस्** tanus, *nom. sin.*

तनुत्यागस् tanu-tyāgas, *nom. sin. m.* BAHUV. Niggardly, sparing, letting little go or be spent.

तनुत्राण tanu-trāṇa, *s.n.* Armour, mail, a protection for the body. **-णेन** ṇena, *ins. sin.*

तनूनपात् tanūnapāt, *s.m.* Fire. **-तस्** -tas, *gen. sin.*

तन्तवस् tantavas, *nom. pl.* of **तन्तु** tantu, *s.m.* A thread, filament.

तन्द्रा tandrā, *nom. sin. s.f.* Slothfulness.

तन्नाशस् tan-nāśas, *nom. sin. s.m.* TATP. His destruction.

तन्मध्यात् tan-madhyāt, *abl. sin.* TATP. From the midst of them, from amongst them.

तन्मरण tan-maraṇa, *s.n.* TATP. His death. **-णे** -ṇe, *loc.*

तपःप्रभाव tapah-prabhāva, *s.m.* TATP. The efficacy of devotion. **-प्रभावात्** -prabhāvāt, *abl. sin.*

तपस् tapas, *s.n.* Religious austerity, mortification, penance, piety. **तपस्** tapas, *nom. sin.* **तपसि** tapasi, *loc. sin.* **तपस्तप्त्वा** tapas taptwā, *ind. pret. part.* Having done or suffered penance.

तपस्विन् tapaswin, *s.m.* An ascetic, a religious man engaged in the practice of rigorous and devout penance. **तपस्विनाम्** tapaswinām, *gen. pl.*

तपोवन tapo-vana, *s.n.* TATP. A forest of penance. **-वनम्** -vanam, *nom. sin.* **-वने** -vane, *loc.*

तप्त tapta (*pass. part.* of the *vb.* **तप** tap, Be or make hot), Heated, inflamed, burnt; burning, glowing. Distressed. **तप्तस्** taptas, *nom. sin. m.* **तप्तेन** taptena, *ins.* **तप्तम्** taptam, *nom. sin. n.*

तप्यते tapyate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **तप** tap, 4*th cl. ātm.* Become sorry, repent, regret.

तम् tam (*acc. sin. m.* of **तद्** tad, *dem. pron.*), Him, that.

तमस् tamas, *s.n.* Darkness, gloom. **तमस्** tamas, *acc. sin.* **तमसि** tamasi, *loc.*

तया tayā (*ins. sin. f.* of **तद्** tad, *dem. pron.* He, she, it, that), By or with that, or her. **तयोस्** tayos, *gen. du. m.* or *n.*

तरण taraṇa, *s.n.* A crossing over, passing, going across. **तरणे** taraṇe, *loc. sin.*

तरन्ति taranti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **तॄ** trī, 1*st cl. par.* Cross over, surmount.

तरु taru, *s.m.* A tree. **तरुस्** tarus, *nom. sin.* **तरोस्** taros, *gen.* **तरौ** tarau, *loc.* **तरून्** tarūn, *acc. pl.* **तरुषु** tarushu, *loc.*

तरुण taruṇa, *s.m.* A young man. **तरुणस्** taruṇas, *nom. sin.*

तरुणी taruṇī, *s.f.* A young woman, a young wife. **तरुणी** taruṇī, *nom. sin.* **तरुणीम्** taruṇīm, *acc.*

तरुतलम् taru-talam, *acc. sin. s.n.* TATP. The foot of a tree. **तरुतले** taru-tale, *loc.*

तर्पयामि tarpayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **तृप** trip, 10 *cl. par.* Please, satisfy, content, treat, gratify. **तर्पयन्ति** tarpayanti, 3*d pers. pl.*

तर्हि tarhi, *ind.* Then, in that case.

तल tala, *s.n.* The lower part, bottom, foot; base, basement. **तले** tale, *loc. sin.*

तव tava (*gen. sin.* of **युष्मद्** yushmad, *pers. pron.*), Of thee, thy, thine.

तस्कर taskara, *s.m.* A thief, robber. **तस्करेभ्यस्** taskarebhyas, *abl. pl.*

तस्मात् tasmāt (*abl. sin. m.* or *n.* of **तद्** tad, *dem.*

pron.), From him, from that. Therefore, hence.

तस्मिन् tasmīn, *loc. sin. m.* or *n.* of **तद्** tad, *pron.* He, she, it, that. **तस्मै** tasmai, *dat. sin. m.* **तस्य** tasya, *gen. sin. m.* or *n.* **तस्यै** tasyai, *dat. sin. f.* **तस्यास्** tasyās, *abl.* or *gen. sin. f.* **तस्याम्** tasyām, *loc. sin. f.*

ताडन tāḍana, *s.n.* A drubbing, beating, thrashing. **-नेन** -nena, *ins. sin.*

ताडयामास tāḍayāmāsa, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **तड** taḍ, *10th cl. par.* Beat, strike, thrash, belabour, whack, drub, castigate. **ताडयिष्यामि** tāḍayishyāmi, *1st pers. sin. 2d fut.* **ताडयित्वा** tāḍayitwā, *ind. pret. part.*

ताडितस् tāḍitas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of the *vb.* **तड** taḍ, *10th cl.* Strike), Hit, struck, beaten, cudgelled, thrashed, whacked, drubbed, belaboured.

तात tāta, *voc. sin.* of **तात** tāta, *s.m.* Father, dad (a term of affection addressed to a junior or inferior).

तादृशस् tādṛiśas, *nom. sin. m. adj.* Such, such like. **-दृशम्** -dṛiśam, *acc. sin. n.* **-दृशीम्** -dṛiśīm, *acc. sin. f.*

तान् tān, *acc. pl. m.* of **तद्** tad, *pron.* That. **तानि** tāni, *nom.* or *acc. pl. n.*

तापयन्ति tāpayanti, *3d pers. pl. pres.* of **तापि** tāpi, (*caus.* of the *vb.* **तप** tap, Be hot), Afflict, occasion sorrow.

तापयितुम् tāpayitum (*inf.* of the *vb.* **तप** tap, *10th cl. par.*), To heat, make hot, or burn.

ताभिस् tābhis, *ins. pl. f.* of **तद्** tad, *pron.* He, she, it, or that. **ताम्** tām, *acc. sin. f.*

ताभ्याम् tābhyām (*ins. du.* of **तद्** tad, *pron.*), By those two.

ताम्बूल tāmbūla, *s.n.* Betel, or its pungent leaf, which together with the areca-nut and catechu, and sometimes caustic lime and spices, is chewed very generally by the natives of the east. **-लम्** -lam, *nom.* or *acc. sin.* **-लस्य** -lasya, *gen.*

तारा tārā, *s.f.* A star.

ताराच्छाये tārā-chhāye, *loc. sin. n.* BAHUV. Reflecting the stars.

तारिन् tārin, *agt.* Enabling or causing to cross and get over. **तारिणी** tāriṇī, *nom. sin. f.*

तावत् tāvat, *adj.* So much, so many. **तावन्तस्** tāvantas, *nom. pl. m.* **तावन्ति** tāvanti, *nom. pl. n.*

तावत् tāvat, *ind.* So far, so soon, so long, so much, so many. A while. As soon, etc. Just a little, at least, but, only, at any rate, however.

तावद्वर्षम् tāvad-varsham, *acc. sin. s. m.* (used adverbially), For so many years, for an equal period.

तास् tās, *nom. pl. f.* of **तद्** tad, *dem. pron.* They, those.

तासाम् tāsām, *gen. pl.* of **तद्** tad, *pron.* He, she, it, or that. **तासु** tāsu, *loc. pl. f.*

तिक्त tikta, *adj.* Bitter.

तिग्म tigma, *adj.* Hot, fiery, scorching.

तिमिर timira, *s.n.* Darkness. **तिमिरयति** timirayati, *3d pers. sin. pres.* (a nominal verb), He darkens, he bedims.

तिरश्चाम् tiraśchām, *gen. pl.* of **तिर्यञ्च्** tiryanch, *s.m.* A bird, or beast; a brute.

तिरस्कार tiraskāra, *s.m.* Abuse, reproach, censure. Disgrace. **-कारम्** -kāram, *acc. sin.*

तिरस्कुर्वन्ति tiras-kurwanti (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **कृ** kṛi, *8th cl. par.* Do, make, with the prefix **तिरस्** tiras, a particle of abuse or depreciation), Revile, reproach, abuse, censure, set at nought. **तिरस्क्रियते** tiras-kriyate, *3d pers. sin. pres. pass.*

तिल tila, *s.m.* The sesamum-plant. **तिलेभ्यस्** tilebhyas, *abl. pl.*

तिलक tilaka, *s.m.* A mark or marks made with coloured earths or unguents upon the forehead and between the eyebrows, either as an ornament or a sectarial distinction. A freckle. A title, especially in composition, implying pre-eminence, as **रघुवंशतिलकः** raghu-vanśa-tilakah, The Tilaka of Raghu's race, a name of Rāma. **तिलकम्** tilakam, *acc. sin.*

तिष्ठामि tishṭhāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, *1st cl. par.* substituting **तिष्ठ** tishṭh in the conjugational tenses, Stand, remain, abide, halt, tarry. **तिष्ठति** tishṭhati, *3d pers.* **तिष्ठन्ति** tishṭhanti, *3d pers. pl.* **तिष्ठ** tishṭha, *2d pers. sin. imp.* **तिष्ठतु** tishṭhatu, *3d pers.* **तिष्ठेत्** tishṭhet, *3d pers. sin. pot.* **तिष्ठन्** tishṭhan, *nom. sin. m. pres. part.*

तिस्रस् tisras, *nom. pl. f.* of **त्रि** tri, *num.* Three.

तीक्ष्ण tīkshṇa, *adj.* Sharp, keen. Intelligent.

तीर tīra, *s.n.* A shore, bank. **तीरम्** tīram, *acc. sin.* **तीरे** tīre, *loc.*

तीर्थ tīrtha, *s.n.* A holy place of pilgrimage, a shrine. **तीर्थे** tīrthe, *loc. sin.* **तीर्थेषु** tīrtheshu, *loc. pl.*

तीर्थाश्रमसुरस्थाने tīrthāśrama-sura-sthāne, *loc. sin. n.* DWAND. In a place of pilgrimage, hermitage, and temple.

तीव्र tīvra, *adj.* Hot. Excessive, exceeding.

तीव्रपौरुष tīvra-paurusha, KARM. The most daring heroism, such as the storming of a fortress. **-षम्** -sham, *nom. sin.*

तु tu, *ind.* But. (It is sometimes an expletive).

तुङ्ग tuṅga, *adj.* High, elevated, lofty. Passionate, hot.

तुभ्यम् tubhyam, *dat. sin.* of **युष्मद्** yushmad, *pers. pron.* Thou.

तुरङ्ग turaṅga, *s.m.* A horse. **तुरङ्गानाम्** turaṅgānām, *gen. pl.*

तुला tulā, *s.f.* Balances, scales. **तुलया** tulayā, *ins.*

तुल्य tulya, *adj.* Equal, like, well-matched. **तुल्याम्** tulyām, *acc. sin. f.* **तुल्यायाम्** tulyāyām, *loc.*

तुल्यवंशस् tulya-vanśas, *nom. sin. m.* BAHUV. Equal in race, of equal race.

तुल्यविक्रमे tulya-vikrame, *loc. sin. m.* BAHUV. Of equal prowess.

तुल्यवीर्यौ tulya-vīryau, *nom. du. m.* BAHUV. Of equal strength.

तुष tusha, *s.m.* Husk or chaff. **तुषैस्** tushais, *ins. pl.*

तुष्ट tushṭa (*pass. part.* of *vb.* **तुष** tush, Be pleased), Pleased, satisfied, contented. **तुष्टेन** tushṭena, *ins. sin. m.* **तुष्टे** tushṭe, *loc. sin. m.* **तुष्टास्** tushṭās, *nom. pl. m.* or *f.* **तुष्टम्** tushṭam, *nom. sin. n.*

तुष्टि tushṭi, *s.f.* Satisfaction, contentment, gratification. **तुष्टये** tushṭaye, *dat. sin.*

तुष्यति tushyati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **तुष** tush, *4th cl. par.* Be pleased), Is delighted, or satisfied.

तूर्णम् tūrṇam, *ind.* Quickly, speedily, in haste.

तूष्णीम् tūshṇīm, *ind.* Silent, in silence, silently, softly, without noise.

तूष्णीम्भूय tūshṇīm-bhūya, Having become silent.

तृण tṛiṇa, *s.n.* Grass. A straw. **तृणम्** tṛiṇam, *acc. sin.* **तृणेन** tṛiṇena, *ins.* **तृणानि** tṛiṇāni, *nom.* or *acc. pl.* **तृणैस्** tṛiṇais, *ins. pl.*

तृणोल्का tṛiṇolkā, *s.f.* TATP. A torch of hay or straw. **तृणोल्कया** tṛiṇolkayā, *ins. sin.* (**तृण उल्का**).

तृतीय tṛitīya, *adj.* Third. **-यस्** -yas, *nom. sin. m.* **-या** -yā, *nom. sin. f.*

तृप्त tṛipta (*pass. part.* of the *vb.* **तृप** tṛip, Be satisfied), Satisfied, contented. **तृप्तानाम्** tṛiptānām, *gen. pl.*

तृप्यति tṛipyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **तृप** tṛip, *4th cl. par.* Be satisfied (governing genitive case).

तृषा tṛishā, *s.f.* Thirst. Wish, lust. **तृषाम्** tṛishām, *acc. sin.*

तृषार्तस् tṛishārtas, *nom. sin. m.* TATP. Thirsty. Affected by desire. (**तृषा आर्त**).

तृष्णा tṛishṇā, *s.f.* Thirst. Desire. **तृष्णाम्** tṛishṇām, *acc. sin.* **तृष्णया** tṛishṇayā, *ins.*

ते te, *nom. pl. m.* (of **तद्** tad, *dem. pron.*), They, those. Also *dat.* or *gen. sin.* (of **युष्मद्** yushmad, *pers. pron.* Thou), To thee. Of thee, thy, thine.

तेजस् tejas, *s.n.* Glare, scorching, fervid, fierce heat (of the sun, etc). Fire, energy. Light. Strength, power. Mettle. Fierceness, severity. **तेजस्** tejas, *nom. sin.* **तेजसा** tejasā, *ins.*

तेजस्तिमिरयोस् tejas-timirayos, *gen. du. n.* DWAND. Of light and darkness.

तेजोमय tejomaya, *adj.* Made of glory, glorious. **-मयस्** -mayas, *nom. sin. m.*

तेन tena (*ins. sin. m.* or *n.* of **तद्** tad, *dem. pron.*), By or with him or that. Therefore. **तेषाम्** teshām, *gen. pl. m.* **तेषु** teshu, *loc. pl. m.* or *n.* **तैस्** tais, *ins. pl. m.* or *n.*

तैल taila, *s.n.* Oil. **तैलानि** tailāni, *acc. pl.*

तोय toya, *s.n.* Water. **तोयानाम्** toyānām, *gen. pl.*

तोष tosha, *s.m.* Joy, satisfaction, gratification. **तोषम्** tosham, *acc. sin.*

तौ tau (*nom.* or *acc. du. m.* of **तद्** tad), They two. Them two. Those two.

त्यक्त tyakta (*pass. part.* of the *vb.* **त्यज** tyaj), Abandoned, forsaken, deserted, let alone. **त्यक्तस्** tyaktas, *nom. sin. m.* **त्यक्ता** tyaktā, *nom. sin. f.* **त्यक्ते** tyakte, *loc. sin. m.* or *n.*

त्यक्तजीवितास् tyakta-jīvitās, *nom. pl. m.* BAHUV. Ready to die.

त्यक्तप्राणास् tyakta-prāṇās, *nom. pl. m.* BAHUV. Ready to die; willing to run all hazards, having relinquished the expectation of life, as men on the forlorn hope.

त्यक्तव्य tyaktavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **त्यज** tyaj), To be let go or released. **-व्यस्** -vyas, *nom. sin. m.*

त्यक्त्वा tyaktwā, *ind. pret. part.* Having released, quitted, or let go.

त्यक्तुम् tyaktum, *inf.* of the *vb.* **त्यज** tyaj, *1st cl. par.* Quit, leave, relinquish, abandon, forsake, give up, renounce, resign. **त्यजन्ति** tyajanti, *3d pers. pl. pres.* **त्यज** tyaja, *2d pers. sin. imp.* **त्यजेत्** tyajet, *3d pers. sin. pot.* **त्यजते** tyajate, *3d pers. sin. pres. ātm.* Lets go, gives up. **त्यज्यते** tyajyate, *3d pers.*

sin. pres. pass. त्यज्यताम् tyajyatām, *3d pers. sin. imp. pass.*

त्यजत् tyajat (*pres. part. par.* of the *vb.* त्यज tyaj, 1*st cl.*), Quitting, leaving. -तस् -tas, *gen. sin. m.*

त्याग tyāga, *s.m.* An abandoning, leaving, letting go, parting with, gift, donation, distribution. Abdication. Generosity, liberality. Excretion. त्यागस् tyāgas, *nom. sin.*

त्यागशीलता tyāga-śīlatā, *nom. sin. abst. s. f.* (from त्यागशील tyāga-śīla, *adj.* Liberally disposed), Generosity, liberality.

त्यागिता tyāgitā, *nom. sin. abst. s.f.* (from त्यागिन् tyāgin, *adj.* Liberal), Liberality, generosity, renunciation.

त्याज्य tyājya (*fut. pass. part.* of the *vb.* त्यज tyaj), To be left, abandoned, avoided, or shunned. Necessarily to be quitted, absolutely to be shunned. त्याज्यस् tyājyas, *nom. sin. m.* त्याज्यास् tyājyās, *nom. pl. m.* त्याज्यम् tyājyam, *nom. sin. n.*

त्रपु trapu, *s.n.* Lead. त्रपुणि trapuṇi, *loc. sin.*

त्रय traya, *s.n.* A third. (in compos.) Three; as भुवनत्रय bhuvana-traya, The three worlds, *i.e.* Heaven, earth, and the subterranean region called Pātāla. मत्स्यत्रयेण matsya-trayeṇa, *ins. sin.* By three fishes. *adj.* Triple. त्रयम् trayam, *nom. sin. n.* त्रयस् trayas, *nom. pl. m.* of त्रि tri, *card. num.* Three.

त्रयोदशन् trayodaśan, *num.* Thirteen. त्रयोदश trayodaśa, *nom. com. gen.*

त्राण trāṇa, *s.n.* A preserving, protection. त्राणम् trāṇam, *nom. sin.*

त्रातुम् trātum (*inf.* of the *vb.* त्रा trā or त्रै trai), To rescue, save, draw.

त्रायस्व trāyaswa (2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* त्रै trai, 1*st cl. ātm.*), Preserve, save, rescue.

त्रास trāsa, *s.m.* Fear, terror, fright. त्रासस् trāsas, *nom. sin.* त्रासात् trāsāt, *abl.*

त्रासित trāsita, *pass. part.* of त्रासि trāsi (*caus.* of the *vb.* त्रस tras, Fear), Frightened, scared. त्रासितस् trāsitas, *nom. sin. m.*

त्रि tri, *num.* Three. त्रिभिस् tribhis, *ins. pl. m.* त्रीणि trīṇi, *acc. pl. n.*

त्रितय tritaya, *adj.* Third. A trio, triad (like चतुष्टय chatushṭaya, which signifies a quaternion). त्रितयम् tritayam, *nom. sin. n.*

त्रिविध tri-vidha, *adj.* Threefold, of three kinds or sorts. -धास् -dhās, *nom. pl. m.* -धेषु -dheshu, *loc. pl. n.*

त्रुट्यन्ति truṭyanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* त्रुट truṭ, 4*th cl. par.* Break, snap, be broken.

त्रैलोक्य trai-lokya, *collective s. n.* The three worlds, or heaven, earth, and Pātāla. त्रैलोक्यस्य trai-lokyasya, *gen. sin.*

त्वदीय twadīya, *adj.* Thy, thine. Your.

त्वम् twam, *nom. sin.* of युष्मद् yushmad, *pers. pron.* Thou. त्वाम् twām, *acc.* त्वया twayā, *ins.* त्वयि twayi, *loc.*

त्वरा twarā, *s.f.* Haste.

त्वरायुक्त twarā-yukta, TATP. Hasty, impetuous. -युक्तस् -yuktas, *nom. sin. m.*

त्वरितम् twaritam, *ind.* Quickly, hastily, in haste.

द d, as in "duke."

दंष्ट्रा danshṭrā, *s.f.* A large tooth or tusk.

दंष्ट्रानखलाङ्गूलप्रहरणस् danshṭrā-nakha-lāngula-praharaṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Armed (or wounding) with teeth, claws, and tail.

दक्ष daksha, *adj.* Clever, able, adroit, expert, dexterous. दक्षस् dakshas, *nom. sin. m.* दक्षा dakshā, *nom. sin. f.*

दक्षिण dakshiṇa, *adj.* Southern.

दक्षिणा dakshiṇā, *s.f.* The south.

दक्षिणापथ dakshiṇā-patha, *s.n.* The south. The southern road or course. -पथे -pathe, *loc. sin.*

दक्षिणारण्य dakshiṇāraṇya, *s.n.* The peninsula, the great southern forest. -रण्ये -raṇye, *loc. sin.*

दग्ध dagdha (*pass. part.* of the *vb.* दह dah), Burned, scorched, consumed. दग्धस् dagdhas, *nom. sin. m.* दग्ध्वा dagdhwā, *ind. pret. part.* Having burned.

दग्धमन्दिरसारे dagdha-mandira-sāre, *loc. sin. m.* BAHUV. Burned the best of mansions.

दग्धुम् dagdhum, *inf.* of the *vb.* दह dah, To burn.

दग्धोदरस्य dagdhodarasya, *gen. sin. n.* KARM. (दग्ध dagdha, Burned, and उदर udara, Belly), Appetite, an empty or craving stomach.

दण्ड daṇḍa, *s.m.* A stick, rod, staff. Punishment, castigation, amercement, imprisonment, or putting to death. Force of arms. दण्डम् daṇḍam, *acc. sin.* दण्डेन daṇḍena, *ins.*

दण्डका daṇḍakā, *s.f.* The peninsula of India, from between the Nermadā and Godāveri rivers to the

south, the whole of which, in the days of Rāma, was a large forest.

दण्डकारण्य daṇḍakāraṇya, *s.n.* The peninsula, the peninsular forest. दण्डकारण्ये daṇḍakāraṇye, *loc.*

दण्डग्रहणम् daṇḍa-grahaṇam, *acc. sin. s.n.* TATP. A taking of the (pilgrim's) staff.

दण्डनायक daṇḍa-nāyaka, *s.m.* TATP. A magistrate or head police-officer, the kotwal. -केन -kena, *ins.*

दण्डभीत्या daṇḍa-bhītyā, *ins. sin. s.f.* TATP. Through dread of the rod.

दण्डयोग daṇḍa-yoga, *s.m.* TATP. The infliction of punishment. दण्डयोगात् daṇḍa-yogāt, *abl. sin.*

दण्डितस् daṇḍitas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of the *vb.* दण्ड् daṇḍ, Punish), Punished, chastised. Fined, amerced, mulcted. -ता -tā, *nom. sin. f.*

दत्तस् dattas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of the *vb.* दा dā, Give) Given, presented. Extended, stretched forth. दत्ता dattā, *nom. sin. f.* दत्तम् dattam, *nom. sin. n.* दत्तैस् dattais, *ins. pl. n.* दत्तवत् dattavat, *indef. past part.* दत्तवान् dattavān, *nom. sin. m.* Datta is an appropriate surname for a man of the Vaiśya caste, as समुद्रदत्त samudra-datta.

दत्तादरस् dattādaras, *nom. sin. m.* BAHUV. Shewing respect, respectful.

दत्तासन dattāsana, KARM. A given seat, a seat presented. -नम् -nam, *acc. sin. n.* -ने -ne, *loc. sin. n.*

दत्त्वा dattwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* दा dā, Give), Having given. Having extended or put forth, or applied.

ददासि dadāsi, 2*d pers. sin. pres.* of the *vb.* दा dā, 3*d cl. par.* Give; give up, surrender. ददाति dadāti, 3*d pers. sin.* ददति dadati, 3*d pers. pl.* ददौ dadau, 3*d pers. sin.* 2*d pret.* ददातु dadātu, 3*d pers. sin. imp.* दद्यात् dadyāt, 3*d pers. sin. pot.* ददत् dadat, *pres. part.* ददती dadatī, *nom. sin. f.*

दधि dadhi, *nom.* or *acc. sin. s.n.* Curds.

दधिकर्ण dadhi-karṇa, *s.m.* (Curd-ear) Name of a cat.

दधिभाण्ड dadhi-bhāṇḍa, *s.n.* TATP. A curd-pail. -भाण्डात् -bhāṇḍāt, *abl. sin.*

दन्त danta, *s.m.* A tooth, tusk. दन्तस् dantas, *nom. sin.* दन्तस्य dantasya, *gen.* दन्तास् dantās, *nom. pl.* दन्तैस् dantais, *ins.*

दन्तिन् dantin, *s.m.* An elephant (tusked). दन्तिनस् dantinas, *gen. sin.* or *nom. pl.*

दम्पती dampatī, *nom. du. m.* DWANDWA, Wife and husband, a wedded pair.

दम्भ dambha, *s.m.* Hypocrisy. Ostentation, pride.

दम्भार्थम् dambhārtham, *ind.* For ostentation's sake.

दया dayā, *s.f.* Pity, mercy, tenderness, compassion. दयाम् dayām, *acc. sin.*

दयायुक्त dayā-yukta, TATP. Full of pity, pitiful, compassionate. -युक्तेन -yuktena, *ins. sin. m.*

दयालु dayālu, *adj.* Tender, compassionate. -लुस् -lus, *nom. sin. f.* -लुना -lunā, *ins. sin. m.*

दयावत् dayāvat, *adj.* Tender, compassionate. -वान् -vān, *nom. sin. n.*

दयोर्मिस् dayormis, *nom. sin. f.* BAHUV. Having compassion for its waves. (दया ऊर्मि).

दरिद्र daridra, *adj.* Poor, indigent, needy. -द्रस् -dras, *nom. sin. m.* -द्रस्य -drasya, *gen.* -द्रे -dre, *loc.* -द्रान् -drān, *acc. pl. m.*

दरिद्रता daridratā, *nom. sin. abst. s.f.* (from दरिद्र daridra, *adj.* Poor, needy, distressed) Poverty, indigence, penury. दरिद्रताम् daridratām, *acc.*

दरिद्रति daridrati, 3*d pers. pl. pres.* of *vb.* दरिद्रा daridrā, 2*d cl. par.* Be poor.

दर्प darpa, *s.m.* Pride, arrogance, haughtiness; temerity; insolence, sullenness, sulkiness. दर्पात् darpāt, *abl. sin.*

दर्पण darpaṇa, *s.m.* A mirror. -णस् -ṇas, *nom. sin.* -णे -ṇe, *loc.*

दर्पयति darpayati, 3*d pers. sin. pres.* of दर्पि darpi (*caus.* of the *vb.* दृप् dṛip, Be proud) Renders proud.

दर्शक darśaka, *agt.* Who or what shews; an exhibitor, discoverer. -कम् -kam, *nom. sin. n.*

दर्शन darśana, *s.n.* Sight, seeing. Aspect, appearance. Shewing. Virtue, moral merit. Knowledge (especially religious). A mirror. दर्शनम् darśanam, *nom.* or *acc. sin.* दर्शनात् darśanāt, *abl. sin.*

दर्शयामि darśayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of दर्शि darśi (*caus.* of the *vb.* दृश् dṛiś, See) Cause to appear, make to look, bring to sight, shew, display, exhibit, point out. दर्शयति darśayati, 3*d pers.* दर्शयन्ति darśayanti, 3*d pers. pl.* दर्शयिष्यसि darśayishyasi, 2*d pers. sin.* 2*d fut.* दर्शयिष्यति darśayishyati, 3*d pers.* दर्शयिष्यन्ति darśayishyanti, 3*d pers. pl.* दर्शय darśaya, 2*d pers. sin. imp.* दर्शयतु darśayatu, 3*d pers.* दर्शयन् darśayan, *nom. sin. m. pres. part.* दर्शितस् darśitas, *nom. sin. m. pass. part.* दर्शितवान् darśitavān, *nom. sin. m. indef. past part.* दर्शितवती darśitavatī, *nom. sin. f.*

दर्शयित्वा darśayitwā, *ind. pret. part.* दर्शयते darśayate, 3*d pers. sin. pres. ātm.*

दर्शी darśī, *nom. sin. m.* of दर्शिन् darśin, *agt.* (from the *vb.* दृश् driś, See) Seeing, observing; a spectator. दर्शिनम् darśinam, *acc. sin. m.*

दशति daśati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* दंश् dans, 1*st cl. par.* Bite, nibble.

दशन् daśan, *num.* Ten. दश daśa, *acc.*

दशशतकरधारी daśa-śata-kara-dhārī, *nom. sin. m.* comp. of दश daśa, Ten, शत śata, Hundred, कर kara, Ray, hand, and धारिन् dhārin (*agt.* of the *vb.* धृ dhṛi, Hold), Having, holding, possessing.

दशा daśā, *s.f.* A state, condition, period or time of life, as youth, age, manhood, etc. दशाम् daśām, *acc. sin.* दशायाम् daśāyām, *loc.*

दशानन daśānana, *s.m.* (Ten-faced) Rāvaṇa, the sovereign of Lanka or Ceylon. -नस् -nas, *nom. sin.*

दशान्तराणि daśāntarāṇi, *nom. pl. s.n.* Various or different conditions.

दशाविशेष daśā-viśesha, *s.m.* TATP. Existing circumstances, a peculiar condition. दशाविशेषेण daśā-viśesheṇa, *ins. sin.*

दष्ट dashṭa (*pass. part.* of the *vb.* दंश् dans), Bitten, stung. दष्टस् dashṭas, *nom. sin. m.* दष्टस्य dashṭasya, *gen.*

दस्यु dasyu, *s.m.* A robber, a bandit, an outcast.

दहति dahati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* दह् dah, 1*st cl. par.* Burn, consume. दह्यते dahyate, 3*d pers. sin. pres. pass.*

दाक्षिण्य dākshiṇya, *abst. s.n.* (from दक्षिण dakshiṇa, *adj.* Clever), Cleverness, talent. Concord, harmony. Honesty, sincerity, candour. दाक्षिण्यम् dākshiṇyam, *nom. sin.* दाक्षिण्येन dākshiṇyena, *ins.*

दातव्यम् dātavyam, *nom. sin. n.* of दातव्य dātavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* दा dā, Give), To be given.

दाता dātā, *nom. sin. m.* of दातृ dātṛi, *agt.* (from the *vb.* दा dā, Give), Giving; a giver, generous.

दातुम् dātum (*inf.* of the *vb.* दा dā, Give), To give.

दातृ dātṛi, *s.m.* A giver. दातुस् dātus, *gen. sin.*

दान dāna, *s.n.* A giving; serving out, distribution. A gift. Liberality. दानम् dānam, *nom. sin.* दानेन dānena, *ins.* दानात् dānāt, *abl.* दानस्य dānasya, *gen.* दाने dāne, *loc.*

दानधर्म dāna-dharma, *s.m.* TATP. Almsgiving, charity. दानधर्मम् dāna-dharmam, *acc. sin.*

दानमानाभ्याम् dāna-mānābhyām, *ins. du. n.* DWAND. By a gift and honour. दानमानैस् dāna-mānais, *ins. pl.* With gifts and compliments.

दानहीन dāna-hīna, TATP. Deprived of gifts. दानहीनैस् dāna-hīnais, *ins. pl. m.*

दायाद dāyāda, *s.m.* An heir. A candidate, a pretender. -दम् -dam, *acc. sin.* -दात् dāt, *abl. sin.*

दारास् dārās, *nom. pl. m.* (used only in this gender and number, from the *vb.* दॄ drī, Tear), A wife. दारान् dārān, *acc.* दारैस् dārais, *ins.* दारेषु dāreshu, *loc.*

दारिका dārikā, *s.f.* A daughter.

दारिकादान dārikā-dāna, *s.n.* TATP. The gift of a daughter in marriage.

दारिद्र dāridra, *abst. s.n.* (from दरिद्र daridra, *adj.* Poor), Poverty. दारिद्रम् dāridram, *nom. sin.* -द्रेण -dreṇa, *ins.* -द्रात् -drāt, *abl.*

दारिद्र्य dāridrya, *abst. s.n.* Poverty. दारिद्र्यात् dāridryāt, *abl. sin.*

दारु dāru, *s.m.* Wood, timber. A lever. दारुणा dāruṇā, *ins. sin.*

दारुण dāruṇa, *adj.* Dreadful, shocking, dire, atrocious. -णस् -ṇas, *nom. sin. m.* -णम् -ṇam, *nom. sin. n.*

दास dāsa, *s.m.* A servant, a slave. दासस् dāsas, *nom.*

दासत्व dāsatwa, *abst. s.n.* Servitude, slavery. दासत्वम् dāsatwam, *acc. sin.*

दास्यम् dāsyam, *nom. sin. abst. s.n.* (from दास dāsa, *s.m.* A slave), Servitude, slavery.

दाह dāha, *s.m.* A burning, combustion, conflagration. -हस् -has, *nom. sin.* -हम् -ham, *acc. sin.*

दिग्देशात् dig-deśāt, DWANDWA, of the 2d species, comp. of दिश् diś, *cr.* A quarter or region of the sky, and देशात् deśāt, *abl. sin.* of देश deśa, *s.m.* A country. (From quarters and countries.)

दिग्विजय dig-vijaya, *s.m.* TATP. The subjugation of a country.

दिङ्मार्गाणाम् diṅ-mārgāṇām, *gen. pl. s.m.* TATP. Of the roads of the country.

दिन dina, *s.n.* A day. दिनम् dinam, *acc. sin.* दिने dine, *loc.* दिनैस् dinais, *ins. pl.* दिनेषु dineshu, *loc.*

दिने दिने dine dine, *ind.* Daily.

दिवस divasa, *s.m.* A day. दिवसम् divasam, *acc. sin.* दिवसे divase, *loc. sin.* दिवसास् divasās, *nom. pl.*

दिवसे दिवसे divase divase, *ind.* Day by day, daily.

दिवा divā, *ind.* By day.

दिवानिशम् divā-niśam, *ind.* Day and night.

दिवासुप्तम् divā-suptam, *acc. sin. m.* TATP. Asleep by day.

दिव्य divya, *s.n.* An oath.

दिश् diś, *s.f.* A region, space, quarter, part. **दिशस्** diśas, *nom. pl.*

दीप dīpa, *s.m.* A lamp. **दीपस्** dīpas, *nom. sin.*

दीप्यते dīpyate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **दीप** dīp, *4th cl. ātm.*), Shines.

दीयते dīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **दा** dā, Give), Is given, afforded, extended, placed.

दीर्घ dīrgha, *adj.* Long. **दीर्घम्** dīrgham, *ind.* Deeply.

दीर्घकर्णनामा dīrgha-karṇa-nāmā, *nom. sin. m.* BAHUV. Named Long-ear. (**दीर्घ कर्ण नामन्**).

दीर्घनिःश्वस्य dīrgha-nihśwasya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **श्वस** śwas, Breathe, with **दीर्घ** dīrgha, Long, and *prep.* **निर्** nir, Out), Sighing deeply, having fetched a long drawn breath.

दीर्घरावस् dīrgha-rāvas, *nom.sin.m.* BAHUV. Making a long-continued noise, yelling, howling.

दीर्घरोगिन् dīrgha-rogin, *adj.* Long sick. **-गी** -gī, *nom. sin. m.*

दीर्घसूत्रता dīrgha-sūtratā, *nom. sin. abst. s.f.* (from **दीर्घसूत्र** dīrgha-sūtra, *adj.* Prolix) Dilatoriness, tediousness (spinning a long yarn).

दीर्घामयस् dīrghāmayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Long sick, afflicted with a chronical disease.

दुःख duhkha, *s.n.* Pain, sorrow, affliction, distress, misery, anguish, agony. Difficulty, trouble. **दुःखम्** duhkham, *nom.* or *acc. sin.* **दुःखेन** duhkhena, *ins.* **दुःखस्य** duhkhasya, *gen.* **दुःखानि** duhkhāni, *nom. pl.* **दुःखानाम्** duhkhānām, *gen.*

दुःखकरौ duhkha-karau, *nom. du. m.* of **दुःखकर** duhkha-kara (from **दुःख** duhkha, Pain, and **कर** kara, *agt.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make), Causing pain, afflicting, causing sorrow or trouble.

दुःखच्छेद्य duhkha-chchhedya, TATP. To be conquered with difficulty. **-च्छेद्यस्** -chchhedyas, *nom. sin. m.*

दुःखभागिन् duhkha-bhāgin, BAHUV. Having trouble for one's portion. **-भागिनस्** -bhāginas, *nom. pl. m.*

दुःखार्त duhkhārta, TATP. Afflicted with pain, pained, distressed. **दुःखार्तस्** duhkhārtas, *nom. sin. m.* **दुःखार्तस्य** duhkhārtasya, *gen.*

दुःखित duhkhita, *adj.* Pained, suffering pain. Distressed, poor, indigent. **-तस्** tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* **-तेभ्यस्** -tebhyas, *dat. pl. m.*

दुःखिन् duhkhin, *adj.* Pained, grieved. **दुःखी** duhkhī, *nom. sin. m.*

दुःखीयति duhkhīyati, *3d pers. sin. pres.* (a nominal *vb.*) (He) suffers pain.

दुःसन्धानस् duh-sandhānas, *nom. sin. m.* (from **दुर्** dur, Hard, and **सन्धान** san-dhāna, *pres. part.* of **धा** dhā, Together, with *prep.* **सम्** sam, Hold), Not coherent, difficult to be united or joined.

दुःसह duh-saha, *adj.* Intolerable, hard to bear. **दुःसहम्** duh-saham, *nom. sin. n.*

दुर् dur, *prep.* (but never prefixed to the tenses of verbs) Ill, bad, hard, difficult. **दुः** duh, **दुश्** duś, **दुष्** dush, and **दुस्** dus, are forms which this preposition assumes, according to the class of the consonant to which it happens to be prefixed.

दुरतिक्रम dur-atikrama, *adj.* Hard to overcome, difficult to be suppressed, unsurmountable, unconquerable. **-मस्** -mas, *nom. sin. m.*

दुरात्मन् dur-ātman, *adj.* Vile, wicked. A scoundrel, villain. **दुरात्मा** dur-ātmā, *nom. sin. m.* **दुरात्मनस्** dur-ātmanas, *gen.* **दुरात्मनाम्** dur-ātmanām, *gen. pl.*

दुरित dur-ita, *s.n.* Sin. **दुरितम्** dur-itam, *acc. sin.*

दुर्ग dur-ga, *adj.* Difficult of access or approach; difficult to pass, impassable, impervious, impermeable; *s.n.* A fort, a stronghold, castle, a droog, or hill-fort. A difficulty. **दुर्गम्** dur-gam, *nom.* or *acc. sin.* **दुर्गस्य** durgasya, *gen.* **दुर्गे** durge, *loc.* **दुर्गाणि** durgāṇi, *acc. pl.*

दुर्गत dur-gata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with *prep.* **दुर्** dur, Ill), Distressed, afflicted, poor, indigent. **दुर्गतस्** dur-gatas, *nom. sin. m.*

दुर्गनिवासिन् durga-nivāsin, *agt.* An inhabitant of, or any one quartered in, a fort. **-नस्** -nas, *nom. pl. m.* **-नाम्** -nām, *gen. pl.*

दुर्गव्यसनम् durga-vyasanam, *nom. sin. n.* TATP. A defect, fault, or weakness in a citadel.

दुर्जन dur-jana, *s.m.* A bad man, a wicked person; *adj.* Bad, wicked, vile, malicious, mischief-making. **दुर्जनस्** dur-janas, *nom. sin.* **दुर्जनम्** dur-janam, *acc.* **दुर्जनेन** dur-janena, *ins.* **दुर्जनैस्** dur-janais, *ins. pl.* **दुर्जनानाम्** dur-janānām, *gen.*

दुर्जनत्व dur-janatwa, *abst. s n.* Wickedness, villainy. **-त्वम्** -twam, *nom. sin.*

दुर्जनदूषितमनसस् durjana-dūshita-manasas, *gen. sin. m.* (of -मनस् -manas) Of one whose mind has been spoiled (or disgusted) by the wicked.

दुर्जय dur-jaya, *adj.* Hard to conquer. -यास् -yās, *nom. pl. m.*

दुर्णय dur-ṇaya, *s.m.* Bad conduct, impropriety, impolicy. -यस् -yas, *nom. sin.*

दुर्णीत dur-ṇīta (*pass. part.* of the *vb.* णी ṇī, Lead, with दुर् dur), Ill-behaved, froward; untoward. दुर्णीते dur-ṇīte, *loc. sin. m.*

दुर्णीति dur-ṇīti, *s.f.* Misconduct, impolicy. -तेस् -tes, *gen. sin.*

दुर्दान्त dur-dānta (*pass. part.* of the *vb.* दम dam, Tame, with दुर् dur), Untameable, intractable, hard to be restrained. -दान्तस् -dāntas, *nom. sin. m.*

दुर्दैव dur-daiva, *s.n.* Hard fate, bad luck. दुर्दैवम् dur-daivam, *nom. sin.* दुर्दैवात् dur-daivāt, *abl.*

दुर्धर्ष dur-dharsha, *adj.* Difficult of approach, difficult of mastering or overawing. Inaccessible. दुर्धर्षम् dur-dharsham, *acc. sin. m.*

दुर्निवार dur-nivāra, *adj.* Hard to be stopped or checked, difficult to suppress. दुर्निवारस् dur-nivāras, *nom. sin. m.*

दुर्बल dur-bala, *adj.* Weak, feeble. दुर्बलस् dur-balas, *nom. sin. m.* दुर्बलानि dur-balāni, *nom. pl. n.*

दुर्बुद्धि dur-buddhi, *adj.* Foolish, silly. दुर्बुद्धिस् dur-buddhis, *nom. sin. m.*

दुर्भगा dur-bhagā, *s.f.* A wife disliked by her husband, a bad or ill-tempered woman.

दुर्भाग्य dur-bhāgya, *s.n* Ill luck. -ग्यम् -gyam, *nom. sin.*

दुर्भिक्ष dur-bhiksha, *s.n.* Dearth, famine. दुर्भिक्षे dur-bhikshe, *loc. sin.*

दुर्भिक्षव्यसन dur-bhiksha-vyasana, *s.n.* TATP. The horrors of famine.

दुर्भिक्षव्यसनिन् dur-bhiksha-vyasanin, *adj.* Afflicted by famine. -सनी -sanī, *nom. sin. m.*

दुर्भेद्य dur-bhedya (*fut. pass. part.* of the *vb.* भिद bhid, Break, with दुर् dur,), To be broken with difficulty. दुर्भेद्यस् dur-bhedyas, *nom. sin. m.*

दुर्मति dur-mati, *adj.* Simple, silly, ignorant. -तिस् -tis, *nom. sin. m.*

दुर्मन्त्रिन् dur-mantrin, *s.m.* An unlucky minister. -णम् -ṇam, *acc. sin.*

दुर्लभ dur-labha, *adj.* Difficult of attainment, or accomplishment. दुर्लभस् dur-labhas, *nom. sin. m.* दुर्लभौ dur-labhau, *nom. du. m.* दुर्लभास् dur-labhās, *nom. pl. m.* दुर्लभम् dur-labham, *nom. sin. n.*

दुर्विदग्ध dur-vi-dagdha, *adj.* Imperfectly skilled, unskilled, scantily versed. -दग्धम् -dagdham, *acc. sin. m.*

दुर्विपाक dur-vipāka, *s.m.* Unfavourable consequences of action, either in this or a former birth. दुर्विपाकात् dur-vipākāt, *abl. sin.*

दुर्वृत्त dur-vṛitta, *adj.* Wicked, vile, criminal, infamous, misbehaved, cheating, roguish. दुर्वृत्तस् dur-vṛittas, *nom. sin.* *s.n.* Wickedness, sin. दुर्वृत्तम् dur-vṛittam, *acc. sin.*

दुश्चरित duś-charita, Misbehaviour, misdoing, ill-conduct. दुश्चरितानि duś-charitāni, *acc. pl.*

दुष्कर dush-kara, *agt.* (from दुर् dur, Difficult, and कर kara, *agt.* from the *vb.* कृ kṛi, Do), Difficult, hard to be performed, arduous. दुष्करम् dush-karam, *nom. sin. n.*

दुष्कृत dush-kṛita, *s.n.* Sin, crime, guilt, evil-doing दुष्कृतम् dush-kṛitam, *acc. sin.*

दुष्ट dushṭa (*pass. part.* of the *vb.* दुष dush), Bad, corrupt. Wicked, worthless. Roguish, artful. Infected, contaminated, diseased, tainted. Weak, impotent. दुष्टस् dushṭas, *nom. sin. m.* दुष्टस्य dushṭasya, *gen. sin. m.* दुष्ट dushṭa, *voc. sin. m.* दुष्टानाम् dushṭānām, *gen. pl. m.* दुष्टा dushṭā, *nom. sin. f.* दुष्टम् dushṭam, *acc. sin. n.* दुष्टतर dushṭatara, *compar.* Viler, vilest. -तरैस् -tarais, *ins. pl. m.*

दुष्टव्रण dushṭa-vraṇa, *s.m.* KARM. An obstinate tumour. -णास् -ṇās, *nom. pl.*

दुष्प्रकृति dush-prakṛiti, *adj.* Of a bad nature or disposition. -तिस् -tis, *nom. sin. m.*

दुस्तर dus-tara, *adj.* Difficult to be crossed.

दुहित्रा duhitrā, *ins. sin.* of दुहितृ duhitṛi, *s.f.* A daughter.

दूत dūta, *s.m.* A messenger, envoy, ambassador. दूतस् dūtas, *nom. sin.* दूतम् dūtam, *acc.* दूते dūte, *loc.*

दूतमुखस् dūta-mukhas, *nom. sin. m.* BAHUV. Speaking by an ambassador.

दूतिका dūtikā, *s.f.* A female messenger, confidante -काम् -kām, *acc. sin.* -कया -kayā, *ins. sin.*

दूती dūtī, *s.f.* A female messenger, a procuress. दूतीम् dūtīm, *acc. sin.* दूत्या dūtyā, *ins. sin.*

दूर dūra, *adj.* Distant, far. दूरम् dūram, *nom.* or

acc. sin. n. ind. Far, far off, away. **दूरात्** dūrāt, *abl.* **दूरे** dūre, *loc.*

दूरतस् dūratas, *ind.* At a distance.

दूरदर्शिन् dūra-darśin, *agt.* Far-seeing, long-sighted (name of the Vulture prime-minister of Chitra-varṇa).

दूरसंस्थ dūra-sanstha, *agt.* Remote, distant. **-संस्थानाम्** -sansthānām, *gen. pl.*

दूरस्थ dūra-stha, *agt.* Situated at a distance, standing afar off. **-स्थस्** -sthas, *nom. sin. m.*

दूरस्थित dūra-sthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, with **दूर** dūra), Remote, distant. **-तास्** -tās, *nom. pl.*

दूरान्तर dūrāntara, *s.n.* Distant space, interval.

दूरान्तरित dūrāntarita, *adj.* Separated by a wide space. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.*

दूरीकृत dūrī-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make, with **दूर** dūra, CHWI), Put to a distance. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

दूर्बा dūrbā, *s.f.* Bent grass, commonly called Dūb (Panicum dactylon).

दूषण dūshaṇa, *s.n.* A spoiling, a ruining, corrupting, depravation, cause of ruin. Defect, fault, offence. Blame. **दूषणम्** dūshaṇam, *nom. sin.* **दूषणानि** dūshaṇāni, *nom. pl. n.*

दूषयेत् dūshayet, 3*d pers. sin. pot.* of **दूषि** dūshi (*caus.* of the *vb.* **दुष** dush), He should spoil, mar, or render unserviceable. **दूषित** dūshita, *pass. part.* Spoiled, disgusted, poisoned.

दृढ dṛiḍha (*pass. part.* of the *vb.* **दृह** dṛih, Be tight), Hard, firm, tight, staunch. **दृढस्** dṛiḍhas, *nom. sin. m.*

दृढता dṛiḍhatā, *abst. s.f.* Firmness.

दृढबन्धनबद्धस् dṛiḍha-bandhana-baddhas, *nom. sin. m.* TATP. Caught fast in a snare.

दृढभक्ति dṛiḍha-bhakti, BAHUV. Firm in attachment, loyalty, or devotedness. **-भक्तयस्** -bhaktayas, *nom. pl. m.*

दृढसौहृदम् dṛiḍha-sauhṛidam, *acc. sin. m.* BAHUV. Firm in friendship, staunch, constant. (**दृढ** dṛiḍha and **सौहृद** sauhṛida, *s.n.*)

दृप्यति dṛipyati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **दृप** dṛip, 4*th cl. par.* Become proud.

दृश्यते dṛiśyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **दृश** dṛiś, See), Is seen, is to be seen, appears. **दृश्यन्ते** dṛiśyante, 3*d pers. pl.* **दृश्यताम्** dṛiśyatām, 3*d pers. sin. imp.*

दृषद् dṛishad, *s.f.* A stone, or rock. **दृषदि** dṛishadi, *loc. sin.*

दृष्ट dṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **दृश** dṛiś, See), Seen, viewed, witnessed, discovered. **दृष्टस्** dṛishṭas, *nom. sin. m.* **दृष्टौ** dṛishṭau, *nom. du. m.* **दृष्टा** dṛishṭā, *nom. sin. f.* **दृष्टानि** dṛishṭāni, *nom. pl. n.* **दृष्टेषु** dṛishṭeshu, *loc. pl. n.*

दृष्टदोष dṛishṭa-dosha, BAHUV. Found out in a fault, discovered, detected. **-षस्** -shas, *nom. sin. m.*

दृष्टव्यतिकरस् dṛishṭa-vyatikaras, *nom. sin. m.* BAH Seen a misfortune.

दृष्टान्त dṛishṭānta, *s.m.* An example, illustration, simile, similitude, case in point. **दृष्टान्तौ** dṛishṭāntau, *nom. du.*

दृष्टि dṛishṭi, *s.f.* The eye. Sight, seeing, look, glance. **दृष्टिस्** dṛishṭis, *nom. sin.* **दृष्टिम्** dṛishṭim, *acc.* **दृष्ट्या** dṛishṭya, *ins.*

दृष्टिप्रसादम् dṛishṭi-prasādam, *acc. sin. s.m.* TATP. The favour of a look.

दृष्टिवाणास् dṛishṭi-vāṇās, *nom. pl. s.m.* TATP. Arrows of the eye, *i.e.* leers, glances.

दृष्ट्वा dṛishṭwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **दृश** dṛiś), Having seen, noticed, or observed.

देय deya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **दा** dā, Give), To be given, that ought to be given; due. **देयस्** deyas, *nom. sin. m.* **देयम्** deyam, *nom. sin. n.*

देयांश deyānśa, *s.n.* A due share, meed.

देव deva, *s.m.* A god. A king (in poetical or dramatic language). A cloud. **देवस्** devas, *nom. sin.* **देवम्** devam, *acc.* **देवेन** devena, *ins.* **देवाय** devāya, *dat.* **देव** deva, *voc.* Sire, please your Majesty, please your Excellence. **देवास्** devās, *nom. pl.* **देवेभ्यस्** devebhyas, *dat. pl.* **देवानाम्** devānām, *gen.*

देवता devatā, *abst. s.f.* A deity, divinity. **देवतास्** devatās, *nom. pl.* **देवतासु** devatāsu, *loc. pl.*

देवत्व devatwa, *abst. s.n.* (from **देव** deva, *s.m.* A god) Godship, divinity, deification. **-त्वम्** -twam, *acc. sin.*

देवपाद deva-pāda, *s.m.* TATP. The royal presence, your Majesty's favour. Royalty, *lit.* your Majesty's foot. **-दम्** -dam, *acc. sin.* **-दस्य** -dasya, *gen. sin.* **-दान्** -dān, *acc. pl.* **-दानाम्** -dānām, *gen.*

देवब्राह्मणनिन्दकस् deva-brāhmaṇa-nindakas, *nom. sin. m.* TATP. A despiser of the gods and Brahmans.

देवी devī, *s.f.* A goddess. A queen. **देवि** devi, *voc.*

देवीकोट्ट devīkoṭṭa, *s.m.* Name of a town, the city of Vāṇa on the Coromandel coast.

देश deśa, *s.m.* A country, region, province; a place, part, portion, quarter. **देशस्** deśas, *nom. sin.* **देशम्** deśam, *acc.* **देशात्** deśāt, *abl.* **देशस्य** deśasya, *gen.* **देशे** deśe, *loc.* **देशान्** deśān, *acc. pl.*

देशकालविभागस् deśa-kāla-vibhāgas, *nom. sin. m.* TATP. An apportioning of place and time.

देशान्तर deśāntara, *s.n.* Abroad, foreign parts. **-रम्** -ram, *acc. sin.* **-रात्** -rāt, *abl.*

देशित deśita, *pass. part.* of **देशि** deśi (*caus.* of the *vb.* **दिश** diś, Point out), Directed, bidden, commanded. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

देह deha, *s.n.* The body. **देहम्** deham, *acc. sin.* **देहेन** dehena, *ins.* **देहस्य** dehasya, *gen.* **देहे** dehe, *loc.*

देहज deha-ja, *adj.* Generated in the body. **देहजस्** deha-jas, *nom. sin. m.*

देहिन् dehin, *adj.* Corporeal, living. **देही** dehī, *nom. sin. m.* *s.m.* A corporeal being. The embodied spirit. **देहिनस्** dehinas, *gen.* **देहिनाम्** dehinām, *gen. pl.*

दैत्य daitya, *s.m.* A Daitya, Titan or giant. **दैत्यौ** daityau, *nom. du.*

दैव daiva, *s.n.* Destiny, fate, fortune. **दैवम्** daivam, *nom.* or *acc. sin.* **दैवेन** daivena, *ins.* **दैवस्य** daivasya, *gen.* **दैवे** daive, *loc.*

दैवचिन्तक daiva-chintaka, *s.m.* A fatalist, one who thinks on fate. **-कस्** -kas, *nom. sin.*

दैवदुर्विपाक daiva-durvipāka, *s.m.* TATP. Hardness of fortune, unpropitiousness of fate. **-पाकात्** -pākāt, *abl. sin.*

दैवपर daiva-para, *s.m.* A fatalist. **-परम्** -param, *acc. sin.*

दैवयोग daiva-yoga, *s.m.* TATP. The intervention of destiny. **-गात्** -gāt, *abl. sin.*

दैवरक्षितम् daiva-rakshitam, *nom. sin. n.* TATP. Guarded by destiny.

दैवहतम् daiva-hatam, *nom. sin. n.* TATP. Stricken by destiny, fate-stricken.

दैवात् daivāt, *abl. sin.* of **दैव** daiva, *s.n.* used adverbially, By chance, by accident.

दोल dola, *s.m.* A swing, swinging cot, dooly.

दोलस्थ dola-stha, *agt.* Standing (sitting or lying) in a swing. **-स्थम्** -stham, *acc. sin. m.* or *n.*

दोलायते dolāyate, *3d pers. sin. pres. ātm.* (a nominal *vb.*) Wavers, vacillates, is staggered. **दोलायमान** dolāyamāna, *pres. part.* Wavering, vacillating, fluctuating.

दोलायमानमतिस् dolāyamāna-matis, *nom. sin. m.* BAHUV. Staggering-minded, with a wavering mind.

दोष dosha, *s.m.* A fault, a defect, blemish, vice, infirmity; offence, sin, villainy, mischief, criminality. Evil. Culpability, blameworthiness. **दोषस्** doshas, *nom. sin.* **दोषम्** dosham, *acc. sin.* **दोषेण** doshena, *ins.* **दोषात्** doshāt, *abl.* **दोषे** doshe, *loc.* **दोषास्** doshās, *nom. pl.* **दोषान्** doshān, *acc.* (In line 106 the context seems to require that this word be translated as an adjective, similar to the word **पाप** pāpa, which means "sin" and "sinful.")

दोषभीति dosha-bhīti, *s.f.* TATP. Fear of offence. **-तेस्** -tes, *abl. sin.*

दौत्य dautya, *abst. s.f.* A message, an embassy. **दौत्येन** dautyena, *ins. sin.*

दौर्गन्धि daur-gandhi, *s.m.* Fætor, bad smell.

दौर्जन्य daurjanya, *abst. s.n.* Wickedness, maliciousness, depravity. **दौर्जन्येन** daurjanyena, *ins. sin.*

द्युति dyuti, *s.f.* Beauty, lustre. **द्युतिम्** dyutim, *acc. sin.*

द्यूत dyūta, *s.n.* Gaming (with dice or other inanimate objects). **द्यूतम्** dyūtam, *nom. sin.*

द्यौस् dyaus, *nom. sin.* of **दिव्** div, *s.f.* Heaven, air, sky.

द्रक्ष्यति drakshyati, *3d pers. sin. 2d fut.* of the *vb.* **दृश** dris, See.

द्रवत्व dravatwa, *abst. s.n.* (from **द्रव** drava, *adj.* Fluid) Fluidity, fusion. Ductility. **द्रवत्वात्** dravatwāt, *abl. sin.*

द्रविण dravina, *s.n.* Wealth, property, thing. **-णैस्** -ṇais, *ins. pl.*

द्रव्य dravya, *s.n.* A thing, substance; property, goods, wares, chattels. **द्रव्यम्** dravyam, *nom.* or *acc. sin.* **द्रव्ये** dravye, *loc.* **द्रव्याणि** dravyāṇi, *acc. pl.* **द्रव्येषु** dravyeshu, *loc.*

द्रव्यसञ्चयस् dravya-sanchayas, *nom. sin. s.m.* TATP. A store of worldly goods.

द्रव्यात्मकार्यसिद्धिम् dravyātma-kārya-siddhim, *acc. sin. s.f.* TATP. The effecting of one's object by wealth.

द्रष्टव्यस् drashṭavyas, *nom. sin. m.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* **दृश** dris, See), To be seen. **द्रष्टुम्** drashṭum, *inf.* To see. **द्रष्टुकाम** drashṭu kāma, Wishing to see. **-मस्** -mas, *nom. sin. m.*

द्रुतम् drutam, *ind.* Swiftly, quickly.

द्रुम druma, *s.m.* A tree. **द्रुमस्** drumas, *nom. sin.*

द्रुमायते drumāyate, *3d pers. sin. pres. ātm.* (a

nominal *vb.*, derived from द्रुम druma, A tree) Ranks as a tree, passes as a tree, is counted as a tree.

द्रुमालयस् drumālayas, *nom. sin. m.* TATP. A sheltering or dwelling in trees. (द्रुम druma and आलय ālaya, Abode.)

द्रुह्यति druhyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* द्रुह druh, *4th cl. par.* Plot revengefully, maliciously contrive, machinate or meditate mischief.

द्रोहबुद्धिस् droha-buddhis, *nom. sin. m.* BAHUV. Maliciously-minded, one whose mind is set on mischief.

द्वन्द्व dwandwa, *s.n.* Strife, contention, bickering, quarrel. A secret. द्वन्द्वम् dwandwam, *nom.* or *acc. sin.*

द्वय dwaya, *s.n.* A pair, couple, brace (chiefly used in composition). Both. द्वयम् dwayam, *nom.* or *acc. sin.* द्वयेन dwayena, *ins.* द्वयस्य dwayasya, *gen.*

द्वयोस् dwayos, *gen. du. m.* of द्वि dwi, *num.* Two.

द्वात्रिंशत् dwātrinśat, *num.* Thirty-two.

द्वात्रिंशल्लक्षणोपेत dwātrinśal-lakshaṇopeta, TATP. Endued with thirty-two auspicious marks, or spots upon the body; illustrious, great. -तस्य -tasya, *gen. sin. m.*

द्वादशन् dwādaśan, *num.* Twelve. द्वादशभिस् dwādaśabhis, *ins. pl.*

द्वार् dwār, *s.f.* A door, a gate. द्वारि dwāri, *loc. sin.*

द्वार dwāra, *s.n.* A gate. A gateway, passage, entrance, avenue. द्वारात् dwārāt, *abl. sin.* द्वाराणि dwārāṇi, *nom. pl.* द्वारेषु dwāreshu, *loc.*

द्वारवर्त्मन् dwāra-vartman, *s.n.* A gate-way. -ना -nā, *ins. sin.*

द्वारस्थस् dwāra-sthas, *nom. sin. m. agt.* Standing at the door.

द्वारावती dwārāvatī, *s.f.* The city of Dwārakā. -वत्याम् -vatyām, *loc. sin.*

द्वि dwi, *num.* Two.

द्विगुण dwi-guṇa, *adj.* Two-fold, of two kinds. -णस् -ṇas, *nom. sin. m.*

द्विज dwi-ja, *s.m.* Twice-born. A man of either of the three first classes, a Brahman, a Kshetriya, or a Vaiśya, whose investiture with the sacrificial string at years of puberty constitutes, religiously and metaphorically, their second birth. द्विजस् dwi-jas, *nom. sin.* द्विजम् dwi-jam, *acc. sin.* द्विजास् dwi-jās, *nom. pl.*

द्विजाति dwi-jāti, *s.m.* A Brahman. A man of either of the three first classes. द्विजातीनाम् dwi-jātīnām, *gen. pl.*

द्वितीय dwitīya, *ord. num.* Second. द्वितीयस् dwitīyas, *nom. sin. m.* द्वितीयम् dwitīyam, *acc. sin. m. nom. sin. n.* द्वितीयेन dwitīyena, *ins. sin. m.* द्वितीया dwitīyā, *nom. sin. f.*

द्वितीयत्व dwitīyatwa, *abst. s.n.* The quality or rank of a second. -त्वेन -twena, *ins. sin.*

द्विप dwi-pa, *s.m.* An elephant (as drinking twice, first with his trunk and secondly with his mouth). द्विपम् dwi-pam, *acc. sin.* द्विपैस् dwi-pais, *ins. pl.*

द्विपेन्द्र dwipendra, *s.m.* (from द्विप dwipa, An elephant, and इन्द्र indra, Best), A large or excellent elephant.

द्विष् dwish, *s.m.* An enemy. द्विषस् dwishas, *nom. pl.* द्विषाम् dwishām, *gen.*

द्विषत् dwishat (*pres. part.* of the *vb.* द्विष dwish, *2d cl. par.* Hate), Hating. An enemy. द्विषताम् dwishatām, *gen. pl.*

द्वीप dwīpa, *s.m.* or *n.* An island, or peninsula (as having two waters). द्वीपस् dwīpas, *nom. sin.* द्वीपस्य dwīpasya, *gen.* द्वीपे dwīpe, *loc.* द्वीपास् dwīpās, *nom. pl.*

द्वीपिन् dwīpin, *s.m.* A tiger. द्वीपिना dwīpinā, *ins.*

द्वे dwe, *nom. du. f.* or *n.* of द्वि dwi, *num.* Two.

द्वेष dwesha, *s.m.* Hatred. द्वेषात् dweshāt, *abl. sin.*

द्वेषिन् dweshin, *agt.* Hating; a hater. द्वेषि dweshi, *nom. sin. n.*

द्वेष्य dweshya (*fut. pass. part.* of the *vb.* द्विष dwish, Hate), To be hated; odious. द्वेष्यस् dweshyas, *nom. sin. m.*

द्वेष्यता dweshyatā, *abst. s.f.* Aversion, dislike, disfavour. -ताम् -tām, *acc. sin.*

द्वैधीभाव dwaidhī-bhāva, *s.m.* A double state. A dividing of one's army into two detachments (one of the six modes of military policy). A making peace with one, and waging war with another.

द्वौ dwau, *nom.* or *acc. sin.* of द्वि dwi, Two.

ध dh, as in "adhere."

धत्ते dhatte (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* धा dhā, *3d cl. ātm.* Have, hold), Possesses, acquires.

धन dhana, *s.n.* Wealth, riches, money, treasure. धनम् dhanam, *nom.* or *acc.* धनेन dhanena, *ins.* धनात dhanāt, *abl.* धनस्य dhanasya, *gen.* धने

dhane, *loc.* **धनानि** dhanāni, *nom.* or *acc. pl.* **धनैस्** dhanais, *ins.* **धनेषु** dhaneshu, *loc.*

धनगर्वितस् dhana-garvitas, *nom. sin. m.* TATP. Purse-proud.

धनद् dhana-da, *agt.* Giving wealth, wealth-yielding; tributary. **-दा** -dā, *nom. sin. f.* **-दम्** dam, *nom. sin. n.*

धनदर्प dhana-darpa, *s.m.* TATP. Pride of wealth. **धनदर्पात्** dhana-darpāt, *abl. sin.*

धनधान्याधिकस् dhana-dhānyādhikas, *nom. sin. n.* TATP. Rich in money and grain.

धनमूलम् dhana-mūlam, *nom. sin. n.* BAH. Founded on wealth, having wealth for a basis.

धनलुब्धस् dhana-lubdhas, *nom. sin. m.* TATP. Greedy of wealth, avaricious. **धनलुब्धानाम्** dhana-lubdhānām, *gen. pl. m. n.* or *f.*

धनवान् dhanavān, *nom. sin. m.* of **धनवत्** dhanavat, *adj.* Wealthy.

धनसम्पत्तिस् dhana-sampattis, TATP. comp. of **धन** dhana, Wealth, and **सम्पत्तिस्** sampattis, *nom. sin.* of **सम्पत्ति** sampatti, *s.f.* Accumulation.

धनहीन dhana-hīna, TATP. Poor, reduced to poverty. **धनहीनस्** dhana-hīnas, *nom. sin. m.*

धनाधननिबन्धनम् dhanādhana-nibandhanam, *nom. sin. n.* BAHUV. Contingent on the possession or non-possession of wealth.

धनार्जनम् dhanārjanam, *acc. sin. s.n.* TATP. The acquisition of wealth.

धनार्थिन् dhanārthin, *agt.* Wealth-seeking, a seeker of riches. **-ना** -nā, *ins. sin. m.*

धनाशा dhanāśā, *nom. sin. s.f.* TATP. Thirst of wealth, desire of riches.

धनिकस् dhanikas, *nom. sin. s.m.* A rich man. A money-lender, a creditor.

धनिन् dhanin, *adj.* Wealthy, affluent. **धनी** dhanī, *nom. sin. m.* **धनिनस्** dhaninas, *gen. sin.*, also *nom. pl. m.*

धनु dhanu, *s.m.* A bow. **धनुस्** dhanus, *nom. sin.*

धनुःकाण्डम् dhanuḥ-kāṇḍam, *acc. sin. n.* DWAND. Bow and arrow.

धनुर्गुण dhanur-guṇa, *s.m.* TATP. A bowstring. **धनुर्गुणस्** dhanur-guṇas, *nom. sin.*

धनुर्धर dhanur-dhara, *s.m.* A bowman, archer. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

धनुस् dhanus, *s.n.* A bow. **धनुस्** dhanus, *acc. sin.* **धनुषा** dhanushā, *ins.* **धनुषि** dhanushi, *loc.*

धन्य dhanya, *adj.* Happy, fortunate, blest. **धन्यस्** dhanyas, *nom. sin. m.* **धन्यम्** dhanyam, *nom. sin. n.*

धन्वन्तरि dhanwantari, *s.m.* Dhanwantari, the physician of the gods, one of the 14 gems produced by the churning of the ocean. Name of a celebrated physician. **-रिस्** -ris, *nom. sin.*

धरा dharā, *s.f.* The earth.

धरिष्यसि dharishyasi, 2*d pers. sin.* 2*d fut.* of the *vb.* **धृ** dhṛi, *par.* Put, place. **धरिष्यथ** dharishyatha, 2*d pers. pl.*

धर्म dharma, *s.m.* Religion, duty, law. Virtue, moral and religious merit according to the law and the Vedas. Any thing right, proper, and just; and conformable to the law and reason. Any peculiar or prescribed practice or duty; thus, giving alms, etc., is the *dherma* of a householder; administering justice, the *dherma* of a king; piety, that of a Brahman; courage, that of a Kshetriya, etc. A name of Yama. The fifteenth of the twenty-four Jaina pontiffs of the present age. The bull of Śiva, a personification or type of virtue. **धर्मस्** dharmas, *nom. sin.* **धर्मम्** dharmam, *acc. sin.* **धर्मेण** dharmeṇa, *ins.* **धर्माय** dharmāya, *dat.* **धर्मात्** dharmāt, *abl.* **धर्मस्य** dharmasya, *gen.* **धर्मे** dharme, *loc.*

धर्मकथा dharma-kathā, *s.f.* TATP. A discourse upon the law. **-कथाम्** -kathām, *acc.*

धर्मकारणम् dharma-kāraṇam, *nom. sin.* TATP. Cause of virtue.

धर्मज्ञ dharma-gya, *adj.* Knowing one's duty, conversant with virtue. **धर्मज्ञस्** dharma-gyas, *nom. sin. m.* **धर्मज्ञास्** dharma-gyās, *nom. pl. m.* **धर्मज्ञानाम्** dharma-gyānām, *gen. pl. m.*

धर्मज्ञान dharma-gyāna, *s.n.* TATP. Knowledge of moral, legal, and religious duty.

धर्मभागिन् dharma-bhāgin, *adj.* Possessed of a share of religion or virtue. **-भागिनी** -bhāginī, *nom. sin. f.*

धर्मविद् dharma-vid, KWIP, Duty-knowing, endued with a sense of justice. **-वित्** -vit, *nom. sin.*

धर्मशास्त्र dharma-śāstra, *s.n.* The body or code of Hindu law; any work on the subject. **धर्मशास्त्रम्** dharma-śāstram, *nom.* or *acc. sin.* **धर्मशास्त्राणि** dharma-śāstrāṇi, *nom. pl.* **धर्मशास्त्राणाम्** dharma-śāstrāṇām, *gen.*

धर्माधिकारिन् dharmādhikārin, *s.m.* A magistrate, a chief officer of justice, an administrator of the law, lord chief justice. **-णा** ṇā, *ins. sin.*

धर्मापेत dharmāpeta, *s.n.* Vice, injustice. **-तम्** -tam, *acc. sin.*

धर्मारण्य dharmāraṇya, *s.n.* A forest into which Dharma once retired.

धर्मार्थकाममोक्षाणाम् dharmārtha-kāma-mokshāṇām, DWANDWA of the 1st species, comp. of **धर्म** dharma, *cr.* Virtue, **अर्थ** artha, *cr.* Wealth, **काम** kāma, *cr.* Desire, and **मोक्षाणाम्** mokshāṇām, *gen. pl. m.* of **मोक्ष** moksha, *s.m.* Liberation. The four ends or objects of the existence of man are said to be, the acquisition of merit by pious and virtuous acts; the pursuit of fame, riches, etc.; the enjoyment of the pleasures of sense; and the seeking and working out of final emancipation.

धर्मार्थम् dharmārtham, *ind.* For religious purposes. See **अर्थम्** artham.

धर्मार्थयशांसि dharmārtha-yaśānsi, *acc. pl. n.* DWAN. Virtue, profit, and fame.

धवल dhavala, *adj.* White; argent.

धाता dhātā, *nom. sin.* of **धातृ** dhātṛi, *s.m.* The Creator. **धात्रा** dhātrā, *ins.*

धात्री dhātrī, *s.f.* A nurse, a foster-mother.

धान्य dhānya, *s.n.* Grain, corn. **धान्यानाम्** dhānyānām, *gen. pl.*

धारण dhāraṇa, *s.n.* A supporting, sustaining, upholding. **-णम्** ṇam, *acc.*

धारयन्तस् dhārayantas, *nom. pl. m.* of **धारयत्** dhārayat (*pres. part.* of the *vb.* **धृ** dhṛi, 10*th cl. par.* Hold), Possessing, holding; acquainted with, versed in. Believing, maintaining, asserting, professing.

धारा dhārā, *s.f.* The sharp edge of a sword, or any other cutting instrument.

धारासार dhārā-sāra, *s.m.* TATP. A heavy fall of rain; a large drop or shower. **-रैस्** -rais, *ins. pl.*

धारिन् dhārin, *agt.* (from the *vb.* **धृ** dhṛi, Hold), Possessing, having, wearing. **धारिणा** dhāriṇā, *ins. sin. m.*

धार्मिक dhārmika, *adj.* Virtuous, religious, pious, just, righteous. **धार्मिकस्** dhārmikas, *nom. sin. m.* **धार्मिकेण** dhārmikeṇa, *ins. sin. m.* **धार्मिकस्य** dhārmikasya, *gen. sin.*

धार्यते dhāryate, 3*d pers. sin. pres. pass.* of **धारि** dhāri (*caus.* of the *vb.* **धृ** dhṛi), Is worn.

धावन्ति dhāvanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **धाव** dhāv, 1*st cl. par.* Run, proceed quickly, advance. **धावन्** dhāvan, *nom. sin. m. pres. part.* **धावताम्** dhāvatām, *gen. pl. m.* **धावितस्** dhāvitas, *nom. sin. m. pass. part.*

धियस् dhiyas, *gen. sin.* of **धी** dhī, *s.f.* Understanding, intellect, intellectual power.

धीमत् dhīmat, *adj.* Wise, intellectual. **धीमताम** dhīmatām, *gen. pl. m.*

धीर dhīra, *adj.* Wise, sensible, shrewd. Firm, steady, grave. **धीरस्** dhīras, *nom. sin. m.* **धीरास्** dhīrās, *nom. pl. m.* **धीरम्** dhīram, *n.* (used adverbially), Gravely, steadily.

धीरत्व dhīratwa, *abst. s.n.* (from **धीर** dhīra, *adj.* Firm), Firmness, fortitude. **धीरत्वम्** dhīratwam, *nom.* or *acc. sin.*

धीवर dhīvara, *s.m.* A fisherman. **-रैस्** -rais, *ins. pl.* **-रेषु** -reshu, *loc.*

धुर् dhur, *s.f.* The pole of a carriage or cart. **धुरि** dhuri, *loc. sin.*

धुरन्धरास् dhuran-dharās, *nom. pl. m.* (from **धुर** dhura, *s.m.* A burden, and **धर** dhara, *agt.* from the *vb.* **धृ** dhṛi, Hold), Bearing a burden.

धुरीण dhurīṇa, *adj.* Bearing, charged, abounding with (qualities). **धुरीणस्** dhurīṇas, *nom. sin. m.* *s.m.* A beast of burden.

धूर्जटि dhūrjaṭi, *s.m.* A name of Śiva, as bearing the burden of the three worlds. **धूर्जटेस्** dhūrjaṭes, *gen.*

धूर्त dhūrta, *s.m.* A rogue, cheat, swindler. **धूर्तस्** dhūrtas, *nom. sin.* **धूर्तेन** dhūrtena, *ins.* **धूर्तास्** dhūrtās, *nom. pl.* **धूर्तैस्** dhūrtais, *ins.*

धूर्तत्रय dhūrta-traya, *s.n.* TATP. Three rogues, a trio of swindlers. **-त्रयेण** -trayeṇa, *ins. sin.*

धूसर dhūsara, *adj.* Gray, of a gray colour.

धृत dhṛita (*pass. part.* of the *vb.* **धृ** dhṛi, Hold), Held, seized, griped, grasped, kept, retained, detained. Carried. Weighed, **धृतस्** dhṛitas, *nom. sin. m.* **धृतम्** dhṛitam, *nom. sin. n.* **धृतवत्** dhṛitavat, *indef. past part.* **धृतवान्** dhṛitavān, *nom. sin. m.* He placed, he laid. **धृत्वा** dhṛitwā, *ind. pret. part.* Having seized, grasped, or held. Having placed or secreted. Having laid.

धृतकनकमालस् dhṛita-kanaka-mālas, *nom. sin. m.* BAHUV. Wearing a golden collar (or wreath). (**धृत कनक माला**).

धृति dhṛiti, *s.f.* Steadfastness. Firmness, fortitude. **धृतिस्** dhṛitis, *nom. sin.*

धृतिमत् dhṛitimat, *adj.* Steady. **-मान्** -mān, *nom. sin. m.*

धृतिमुष् dhṛiti-mush, KWIP, Fortitude-stealing; who or what robs (one) of (one's) steadfastness. **-मुषस्** -mushas, *nom. pl. m.*

धृष्ट dhṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **धृष** dhṛish), Bold, forward, saucy. **धृष्टस्** dhṛishṭas, *nom. sin. m.*

धैर्य dhairya, *abst. s.n.* (from **धीर** dhīra, *adj.* Firm) Firmness, fortitude, steadiness, consistency. Wisdom. **धैर्यम्** dhairyam, *nom.* or *acc. sin.*

धैर्यवृत्ति dhairya-vṛitti, BAHUV. Of steady conduct, steadily-behaved. **-वृत्तेस्** -vṛittes, *gen. sin.*

ध्मात dhmāta (*pass. part.* of the *vb.* **ध्मा** dhmā), Blown, inflated, puffed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

ध्यायन् dhyāyan, *nom. sin. m.* (*pres. part. par.* of the *vb.* **ध्यै** dhyai), Thinking, considering, reflecting, supposing, imagining.

ध्रियताम् dhriyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **धृ** dhṛi), Let (him) be detained.

ध्रुव dhruva, *adj.* Sure, certain. **ध्रुवाणि** dhruvāṇi, *acc. pl. n.*

ध्रुवम् dhruvam, *ind.* Certainly, assuredly.

ध्वंस dhwansa, *s.m.* Destruction, demolition.

ध्वज dhwaja, *s.m.* A flag, a banner. **ध्वजीकृत्य** dhwajī-kṛitya, CHWI, Having made a standard.

ध्वनि dhwani, *s.m.* A sound. **ध्वनिम्** dhwanim, *acc.*

न n, as in "no."

न na, *ind.* No, not, nor, neither.

नः nah, for **नस्** nas, *acc. dat.* or *gen. pl.* of **अस्मद्** asmad, *pers. pron.* I.

नकुल nakula, *s.m.* An ichneumon or mungoose. **-लम्** -lam, *acc.* **-लेन** -lena, *ins. sin.* **-लात्** -lāt, *abl.* **-लास्** -lās, *nom. pl.* **-लैस्** -lais, *ins.*

नक्र nakra, *s.m.* An alligator. **नक्रस्** nakras, *nom. sin.*

नख nakha, *s.m.* A nail, claw, talon. The spur of a cock. **नखास्** nakhās, *nom. pl.*

नखिन् nakhin, *adj.* Nailed, clawed; having nails, claws, or talons. **नखिनाम्** nakhinām, *gen. pl. m.*

नगर nagara, *s.n.* A city. **नगरम्** nagaram, *nom.* or *acc. sin.* **नगरात्** nagarāt, *abl.* **नगरे** nagare, *loc.*

नगरजन nagara-jana, *s.m.* TATP. Townsfolk; a citizen. **-जनैस्** -janais, *ins. pl.*

नगरद्वार nagara-dwāra, *s.n.* TATP. A city-gate. **-द्वारात्** dwārāt, *abl. sin.*

नगरस्थस् nagara-sthas, *nom. sin. m. agt.* City-dwelling; a resident in a city, a townsman, burgess.

नगरी nagarī, *nom. sin. s.f.* A city. **नगरीम्** nagarīm, *acc. sin.*

नग्नत्व nagnatwa, *abst. s.n.* (from **नग्न** nagna, *adj.* Naked), Nakedness, nudity. **नग्नत्वम्** nagnatwam, *nom. sin.*

नच na cha, *ind.* And not, neither.

नदी nadī, *nom. sin. s.f.* A river. **नद्यस्** nadyas, *nom. pl.* **नदीनाम्** nadīnām, *gen.*

नद्यद्रिवनदुर्गेषु nady-adri-vana-durgeshu, *loc. pl. n.* DWANDWA, At rivers, at mountains, in woods, and difficult passes.

ननर्त nanarta, *3d pers. sin. 2d pret. par.* of the *vb.* **नृत** nṛit, Dance.

ननाद nanāda, *3d pers. sin. 2d pret. par.* of the *vb.* **नद** nad, Sound, bellow, low, roar.

ननु nanu, *ind.* Not? Is not? are not? does he not? *Latin*, Nonne.

नन्द nanda, *s.m.* Name of a king of Palibothra in Behar, cut off by the machinations of the Brahman Chāṇakya. **नन्दम्** nandam, *acc. sin.*

नन्दक nandaka, *s.m.* Name of a bull.

नन्दन nandana, *agt.* (from the *vb.* **णद** ṇad (**इ** i), Rejoice), Delighting, rejoicing, making glad. *s.m.* A son. **नन्दनस्** nandanas, *nom. sin. m.* **नन्दन** nandana, *voc. sin.*

नभस् nabhas, *s.n.* The sky.

नभस्तल nabhas-tala, *s.n.* TATP. Nether sky, atmosphere. **-ले** -le, *loc. sin.*

नमस् namas, *ind.* A term used in connexion with the name of a deity in the fourth case, to signify Veneration; as, **रामाय नमः** rāmāya namah, Salutation, glory or reverence to Rāma.

नय naya, *s.m.* Policy. **नयस्** nayas, *nom. sin.* **नये** naye, *loc. sin.*

नयनयोस् nayanayos, *gen. du.* of **नयन** nayana, *s.n.* The eye.

नयामि nayāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **णी** ṇī, *1st cl. par.* Lead, conduct, transport, convey. **नयन्ति** nayanti, *3d pers. pl.* **नय** naya, *2d pers. sin. imp.* **नयेत्** nayet, *3d pers. sin. pot.*

नर nara, *s.m.* A man. **नरस्** naras, *nom. sin.* **नरम्** naram, *acc.* **नरेण** nareṇa, *ins.* **नरस्य** narasya, *gen.* **नरास्** narās, *nom. pl.* **नराणाम्** narāṇām, *gen.*

नरक naraka, *s.m.* or *n.* Hell.

नरपति nara-pati, *s.m.* TATP. Lord of men, king. **नरपतिस्** nara-patis, *nom. sin.*

नररूप nara-rūpa, *s.n.* TATP. Form of man, human form. **-रूपेण** -rūpeṇa, *ins. sin.*

नरलोक nara-loka, TATP. World of men.

नराधिप narādhipa, *s.m.* TATP. Lord of men, king. **-पस्य** -pasya, *gen. sin.* **-पे** -pe, *loc.* **-प** -pa, *voc.*

नरेन्द्र narendra, *s.m.* TATP. Lord of men, king. **नरेन्द्राणाम्** narendrāṇām, *gen. pl.*

नरेश nareśa, *s.m.* TATP. Lord of men, king. **-शे** -śe, *loc. sin.*

नर्दित nardita (*pass. part.* of the *vb.* **नर्द** nard), Roared. *s.n.* Sound, roar, bellow. **-तम्** -tam, *nom. sin.*

नर्मदा narmadā, *s.f.* The Nermadā (Nerbudda) river, which, rising in the Vindhya mountains, runs westward to the Gulf of Cambay.

नव nava, *nom.* of **नवन्** navan, *num. pl.* only, and *com. gend.* Nine. *adj.* New, fresh. **नवम्** navam, *acc. sin. m.* or *n.* **नवे** nave, *loc. sin. m.* or *n.*

नवयौवन nava-yauvana, KARM. Incipient youth.

नवयौवनवती nava-yauvanavatī, *nom.sin.f.* Blooming with the freshness of youth.

नवोढा navoḍhā, *s.f.* A newly-married woman, a bride.

नश्यति naśyati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **णश** ṇaś, 4*th cl. par.* Perish, be lost. **नश्यन्ति** naśyanti, 3*d pers. pl.*

नष्टा nashṭā, *nom. sin. f.* (*pass. part.* of the *vb.* **णश** ṇaś, Perish), Lost, disappeared. Ruined, undone. Thrown away. **नष्टास्** nashṭās, *nom. pl. m.* **नष्टम्** nashṭam, *nom.* or *acc. sin. n.* **नष्टानि** nashṭāni, *nom. pl. n.*

नष्टेन्द्रियस्य nashṭendriyasya, *gen. sin. m.* BAHUV. Of one whose organs of sense are destroyed.

नाग nāga, *s.m.* An elephant. **-गास्** -gās, *nom. pl.* **-गैस्** -gais, *ins.* **-गानाम्** -gānām, *gen.*

नागदन्त nāga-danta, *s.m.* (Elephant-tusk) A wooden pin or bracket projecting from a wall; a shelf. **नागदन्ते** nāga-dante, *loc. sin.*

नागदन्तक nāga-dantaka, *s.m.* A peg. **-कम्** -kam, *acc. sin.*

नाटक nāṭaka, *s.m.* A play, a drama; acting, dancing.

नाटकविधिस् nāṭaka-vidhis, *nom. sin. s.m.* TATP. A mimic art, the art of acting.

नातिदूरम् nāti-dūram, *ind.* Not very far, no great distance.

नाथ nātha, *s.m.* A lord, master. **नाथस्** nāthas, *nom. sin.* **नाथम्** nātham, *acc. sin.* **नाथस्य** nāthasya, *gen.* **नाथ** nātha, *voc.*

नाना nānā, *ind.* Many, various, sundry.

नापित nāpita, *s.m.* A barber. **-तस्** -tas, *nom. sin.* **-तेन** -tena, *ins.* **-तस्य** -tasya, *gen.*

नाम nāma, *nom.* or *acc. sin.* of **नामन्** nāman, *s.n.* A name, an appellation. *ind.* By name. Evidently, certainly, indeed, forsooth. (Often an emphatic particle.)

नामधेय nāmadheya, *s.n.* A name.

नामन् nāman, *s.n.* Name, appellation. This word most usually occurs as the last member of a Bahuvrīhi compound. **नामानम्** nāmānam, *acc. sin. m.* **नाम्ना** nāmnā, *ins.* **नाम्नस्** nāmnas, *gen.* **नाम्नि** nāmni, *loc.* **नामानौ** nāmānau, *nom. du. m.*

नाममात्रेण nāma-mātreṇa, *ins. sin. n.* TATP. By the mere name. Merely, nominally.

नामविस्मृतिस् nāma-vismṛitis, *nom. sin. s.f.* TATP. A forgetting of the name.

नामित nāmita, *pass. part.* of **नामि** nāmi (*caus.* of the *vb.* **नम** nam), Bent down, bowed. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

नायक nāyaka, *s.m.* A guide or leader. (In erotic poetry) A husband or lover. **नायके** nāyake, *loc. sin.*

नारद nārada, *voc. sin.* of **नारद** nārada, *s.m.* Nārada, son of Brahmā, and one of the ten divine Munis or Ṛishis; he is a friend of Kṛishṇa, a celebrated legislator, and inventor of the Vīṇā or lute.

नारायण nārāyaṇa, *s.m.* A name of Vishṇu (from **नार** nāra, Water, and **आयन** āyana, Path). **-णस्** -ṇas, *nom. sin.*

नारिकेल nārikela, *s.m.* The cocoa-nut.

नारी nārī, *nom. sin. s.f.* A woman. **नार्यास्** nāryās, *gen.* **नार्यस्** nāryas, *nom. pl.* **नारीणाम्** nārīṇām, *gen.* **नारीषु** nārīshu, *loc.*

नारीपुरुषतोयानाम् nārī-purusha-toyānām, *gen. pl.* DWAND. Of women, men, and water.

नाश nāśa, *s.m.* Destruction, ruin, loss, annihilation. **नाशस्** nāśas, *nom. sin.* **नाशम्** nāśam, *acc.* **नाशाय** nāśāya, *dat.* **नाशस्य** nāśasya, *gen.*

नाशन nāśana, *s.n.* Destroying, causing to be lost or to perish. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

नाशयेत् nāśayet, 3*d pers. sin. pot.* of **नाशि** nāśi (*caus.* of the *vb.* **णश** ṇaś, Perish), He should destroy. **नाशितस्** nāśitas, *nom. sin. m. pass. part.*

नासिका nāsikā, *s.f.* The nose. **-काम्** kām, *acc. sin.*

नि ni, *prep.* In, into, within. Down. On, upon.

निःशङ्क nih-śanka, *adj.* Fearless, without misgiving or apprehension. **निःशङ्कस्** nih-śankas, *nom. sin. m.* **निःशङ्कम्** nih-śankam, *ind.* Fearlessly.

निःश्वस्य nih-śwasya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **श्वस्** śwas, Breathe, with **निर्** nir, Out), Sighing or having sighed.

निःसङ्ग nih-sanga, *adj.* Free from attachment or desire, disinterested. **निःसङ्गस्** nih-sangas, *nom. sin. m.* **निःसङ्गास्** nih-sangās, *nom. pl. m.*

निःसत्त्व nih-sattwa, *adj.* Weak, impotent, devoid of steadiness, unsouled, unnerved, exanimated. **निःसत्त्वस्** nih-sattwas, *nom. sin. m.*

निःसत्यता nih-satyatā, *nom. sin. abst. s.f.* (from **निःसत्य** nih-satya, *adj.* False) Insincerity, falsehood, truthlessness.

निःसरति nih-sarati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **सृ** sṛi, *1st cl. par.* Go, with **निर्** nir, Out. **निःसृतस्** nih-sṛitas, *nom. sin. m. pass. part.* Went out, gone forth or out. **निःसृत्य** nih-sṛitya, *ind. pret. part.* Having issued forth. **निःसारित** nih-sārita, *pass. part.* of the *caus.* Made to go out, expelled, ejected, evicted, driven out, banished. **-ता** -tā, *nom. sin. f.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

निःस्वादु nih-swādu, *acc. sin. n. adj.* Insipid, tasteless.

निकट nikaṭa, *adj.* Near. **-टे** -ṭe, *loc. sin. n.*

निकष nikasha, *s.m.* A touchstone.

निकृन्तति ni-kṛintati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **कृत** kṛit, *6th cl. par.* Cut, with **निर्** nir), Eats away.

निक्षिपेत् ni-kshipet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **क्षिप** kship, *6th cl. par.* Throw, with **नि** ni), He should freely part with or bestow. **निक्षिप्त** ni-kshipta, *pass. part.* Thrown, cast, flung, hurled. **निक्षिप्तस्** ni-kshiptas, *nom. sin. m.* **निक्षिप्तम्** ni-kshiptam, *nom. sin. n.* **निक्षिप्य** ni-kshipya, *ind. pret. part.* Having thrown in or secreted. Having cast down.

निखन्यन्ते ni-khanyante (*3d pers. pl. pres. pass.* of the *vb.* **खन** khan, Dig, with **नि** ni), Are infixed or implanted.

निखातेन ni-khātena (*ins. sin. n. pass. part.* of the *vb.* **खन** khan, Dig, with **नि** ni), Fixed, buried (in the ground).

निगदति ni-gadati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **गद्** gad, *1st cl. par.* with **नि** ni), Shouts out, says.

निगद्य ni-gadya, *ind. pret. part.* Having told.

निग्रह ni-graha, *s.m.* Coercion, keeping in check. **-हस्** -has, *nom. sin.*

निघ्नत् ni-ghnat (*part. pres.* of the *vb.* **हन** han, *2d cl. par.* Kill, with *prep.* **नि** ni) By killing or destroying. **निघ्नता** ni-ghnatā, *ins. sin. m.*

निघ्नन्तु ni-ghnantu, *3d pers. pl. imp.* of the *vb.* **हन** han, *2d cl. par.* Kill, with **नि** ni.

निचखान ni-chakhāna (*3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **खन** khan, Dig, with **नि** ni), He buried.

निज ni-ja, *adj.* Own, innate, native; of one's own party or country. **निजस्** ni-jas, *nom. sin. m.* **निजम्** ni-jam, *acc.* **निजैस्** ni-jais, *ins. pl.* **निजाम्** ni-jām, *acc. sin. f.* **निजायास्** ni-jāyās, *gen.*

नित्य nitya, *adj.* Constant, perpetual, eternal, endless **नित्यम्** nityam, *nom. sin. n. ind.* Always, ever, constantly, perpetually, continually, daily.

नित्यकृत्य nitya-kṛitya, *s.n.* Daily or regular act or routine. **-कृत्यम्** -kṛityam, *acc. sin.*

नित्यपरीक्षणम् nitya-parīkshaṇam, *nom. sin. n.* KARM. Constant investigation, or inspection.

नित्यव्यया nitya-vyayā, *nom. sin. f.* BAHUV. Always expending, ever laying out.

नित्यशङ्कितस् nitya-śankitas, *nom. sin. m.* Perpetually alarmed, always suspicious.

नित्यशस् nityaśas, *ind.* Continually.

नित्यस्नायी nitya-snāyī, *nom. sin. m.* of **नित्य** nitya, Constant, and **स्नायिन्** snāyin, *agt.* (from the *vb.* **ष्णा** shṇā, Bathe), Bathing, making ablutions.

निदध्यात् ni-dadhyāt, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **धा** dhā, *3d cl. par.* Hold, with **नि** ni, Appoint.

निदर्शन ni-darśana, *s.n.* Example, illustration. Injunction, precept, authority, text. Ordinance, scriptural authority. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

निदान ni-dāna, *s.n.* A primary or remote cause. **निदानम्** ni-dānam, *nom. sin.*

निद्रा nidrā, *s.f.* Sleep, slumber, sleepiness. **निद्राम्** nidrām, *acc. sin.* **निद्रया** nidrayā, *ins.*

निद्रालस nidrālasa, *adj.* Fast asleep. **-लसा** -lasā, *nom. sin. f.*

निधन ni-dhana, *s.n.* Death. **निधनम्** ni-dhanam, *nom.* or *acc. sin.* **निधने** ni-dhane, *loc.*

निधनता ni-dhanatā, *nom. sin. abst. s.f.* (from **निधन** ni-dhana, *adj.* Poor) Poverty, indigence.

निधाय ni-dhāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **धा** dhā,

Hold, have, with नि ni), Having put, placed, or laid down, or deposited. Having fixed.

निधि nidhi, *s.m.* A treasure. **निधिम्** nidhim, *acc. sin.* **निधेस्** nidhes, *gen.*

निधुवन nidhuvana, *s.n.* Coition, copulation. Pleasure, enjoyment. Sport, play, pastime. **-नम्** nam, *acc.*

निध्यर्थिन् nidhy-arthin, *agt.* Treasure-seeking. **निध्यर्थी** nidhy-arthī, *nom. sin. m.*

निन्दक nindaka, *agt.* Despising, contemning; a despiser, scorner. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

निन्दन्ति nindanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **णिद्** ṇid (**इ** i), *1st cl. par.* Blame, censure.

निन्दा nindā, *s.f.* Contempt, censure, abuse, blame. **निन्दाम्** nindām, *acc. sin.*

निपतति ni-patati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **पत** pat, *1st cl. par.* Fall, with **नि** ni), He falls. **निपतिष्यति** ni-patishyati, *3d pers. sin. 2d fut.* Will fall, befal, or alight. **निपतिष्यन्ति** ni-patishyanti, *3d pers. pl.* **निपतितस्** ni-patitas, *nom. sin. m. pass. part.* Fallen down or in. **निपतिते** ni-patite, *loc. sin. m.* **निपत्य** ni-patya, *ind. pret. part.*

निपात nipāta, *s.m.* A fall. **-तेन** -tena, *ins. sin.*

निपातप्रतीकारस् nipāta-pratīkāras, *nom. sin. s.m.* TATP. The repelling of assaults. Remedying of casualties.

निपात्यते ni-pātyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of **पाति** pāti, *caus.* of the *vb.* **पत** pat, Fall, with **नि** ni), Is made to fall, is hurled down or precipitated. **निपातितस्** ni-pātitas, *nom. sin. m. pass. part.* Made to fall or descend. Killed.

निपान nipāna, *s.n.* A well, trench, ditch, or trough. **निपानम्** nipānam, *acc. sin.*

निपुण nipuṇa, *adj.* Expert, clever, adroit. **निपुणैस्** nipuṇais, *ins. pl. m.*

निबन्धन ni-bandhana, *s.n.* A binding. A cause, motive, origin. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

निभृत nibhṛita, *adj.* Secret. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

निभृतम् nibhṛitam, *ind.* Privately, secretly, apart. Out of sight, concealed.

निमग्नस् ni-magnas, *nom. sin. m.* of **मग्न** magna (*pass. part.* of the *vb.* **मस्ज** masj, Plunge, dive, with *prep.* **नि** ni, In), Immersed, sunk, plunged. **निमग्नस्य** ni-magnasya, *gen. sin. m.*

निमज्जति ni-majjati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **मस्ज** masj, *6th cl. par.* with **नि** ni, In), Sinks, becomes immersed, founders.

निमज्जन ni-majjana, *s.n.* A bathing, immersion, plunging. **निमज्जनम्** ni-majjanam, *nom. sin.*

निमित्त nimitta, *s.n.* Cause, motive, occasion, account. Instinct. For the sake. **निमित्तम्** nimittam, *nom.* or *acc. sin.* **निमित्तात्** nimittāt, *abl.* **निमित्ते** nimitte, *loc.*

निमीलति ni-mīlati, *3d pers. sin. pres.* also *loc. sin. m. pres. part.* of *vb.* **मील** mīl, *1st cl. par.* with **नि** ni, Close, slumber; fade away, die.

निम्न nimna, *adj.* Depressed, hollow, concave.

निम्नोन्नत nimnonnata, DWANDWA, Depressed and elevated, sunk and raised. Hill and dale. **-तानि** -tāni, *acc. pl. n.* (**निम्न उन्नत**).

नियत ni-yata (*pass. part.* of the *vb.* **यम** yam, Restrain, with **नि** ni, In), Restrained. Fixed, decreed; positive, definite; certain, inevitable. Attentive, intent upon. **नियते** ni-yate, *loc. sin. m.*

नियतम् niyatam, *ind.* Always, constantly. Assuredly.

नियतविषयवर्ती niyata-vishaya-vartī, *nom. sin. m.* One steadily abiding in his appointed sphere. See **वर्ती** vartī.

नियन्तव्य ni-yantavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **यम** yam, Restrain, with **नि** ni), To be suppressed, or checked, or restrained. **-व्यस्** -vyas, *nom. sin. m.*

नियन्त्रित ni-yantrita (*pass. part.* of the *vb.* **यत्र** yatr (**इ** i), with *prep.* **नि** ni), Restrained, kept in check. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

नियम niyama, *s.m.* Agreement, contract, promise. A religious vow or promise. A bounden duty. Obligation. **नियमस्** niyamas, *nom. sin.* **नियमात्** niyamāt, *abl. sin.*

नियुक्त ni-yukta (*pass. part.* of the *vb.* **युज** yuj, Join, with **नि** ni), Attached. Appointed, set over, engaged, employed. A public functionary or government officer, an official. **-युक्तस्** -yuktas, *nom. sin. m.* **-युक्तेभ्यस्** -yuktebhyas, *abl. pl. m.*

नियुज्यताम् ni-yujyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **युज** yuj, Join, with **नि** ni), Let (him) be appointed, set over, used, employed, or commissioned. **-युज्यन्ताम्** -yujyantām, *3d pers. pl.*

नियोक्तव्य ni-yoktavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **युज** yuj, Join, with **नि** ni) To be employed, fit to be appointed. **-व्यस्** -vyas, *nom. sin. m.*

नियोग ni-yoga, *s.m.* An appointed duty, office or function. **-गस्** -gas, *nom. sin.* **-गस्य** -gasya, *gen.*

नियोगिन् ni-yogin, *s.m.* Any one appointed, authorized or entrusted with authority, an officer, or public functionary. A minister, deputy, agent. **-गी** -gī, *nom.sin.* **-गिनस्** -ginas, *gen.* **-गिनाम्** -ginām, *gen. pl.*

नियोग्यर्थग्रहोपायस् niyogyarthagrahopāyas, *nom. sin. s.m.* TATP. The resource of confiscating the property of men in office. (**नियोगि अर्थ ग्रह उपाय**).

नियोजयेत् ni-yojayet (3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* **युज** yuj, 10*th cl. par.* Bind, tie, connect, with **नि** ni), Entrust with, appoint to, employ or set over; also, Set or lay (as a snare); fix or place. **नियोज्यन्ते** ni-yojyante, 3*d pers. pl. pres. pass.* **नियोजित** ni-yojita, *pass. part.* **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* **नियोज्य** ni-yojya, *ind. pret. part.* Having yoked.

निर् nir, *prep.* Out, outside, without. **निः** nih, **निश्** niś, **निष्** nish, and **निस्** nis, are forms which it assumes, according to the character or class of the consonant to which it is prefixed.

निरङ्ग nir-anga, *adj.* Resourceless. **निरङ्गस्** nir-angas, *nom. sin. m.*

निरपेक्ष nir-apeksha, *adj.* Free from apprehension, or solicitude; easy, careless, independent of. **-क्षस्** -kshas, *nom. sin. m.* **-क्षम्** -ksham, *acc. sin. m.*

निरर्थक nir-arthaka, *adj.* Useless, vain, unprofitable, unmeaning. **निरर्थकम्** nir-arthakam, *nom. sin. n.*

निरवग्रह nir-avagraha, *adj.* Self-willed, unchecked, independent, uncontrolled. **-हस्** -has, *nom. sin. m.*

निरस्त nir-asta (*pass. part.* of the *vb.* **अस** as, Throw, with **निर्** nir), Expelled, rooted out; destroyed, gone.

निराकुल nir-ākula, *adj.* Unperplexed, unconfused, calm, steady. **-लास्** -lās, *nom. pl. m.*

निरादर nir-ādara, *s.m.* Indifference; *adj.* Indifferent, regardless. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

निरानन्द nir-ānanda, *agt.* Causing, or who causes no pleasure, undelighting. **-नन्दम्** -nandam, *acc. sin. m.*

निरापद् nir-āpad, *adj.* Free from adversity. **-दस्** -das, *nom. pl. m.*

निरामिषाशी nir-amishāśī, *nom. sin. m.* of **निर्** nir, Without, **आमिष** āmisha, Flesh, **आशिन्** āśin, *agt.* (from the *vb.* **अश** aś, Eat) Eating. Not eating flesh, not carnivorous.

निरायास nir-āyāsa, *adj.* Not involving trouble, ready, easily attained. **निरायासम्** nir-āyāsam, *nom. sin. n.*

निराश nir-āśa, *adj.* Hopeless, despairing, disappointed. **निराशस्** nir-āśas, *nom. sin. m.*

निरीक्षते nir-īkshate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ईक्ष** īksh, 1*st cl. ātm.* See, look, with **निर्** nir, Out, denoting Much. **निरीक्ष्य** nir-īkshya, *ind. pret. part.* Eyeing, viewing narrowly.

निरीहता nir-īhatā, *nom. sin. s.f.* Indifference, absence of effort or wish to get anything.

निरुत्साह nir-utsāha, *adj.* Indolent, spiritless, destitute of energy. **-हम्** -ham, *acc. sin. m.*

निरुन्धानस् ni-rundhānas (*nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* **रुध** rudh, 7*th cl. ātm.* Obstruct, oppose, with **नि** ni), Hindering, obstructing, impeding.

निरूपण ni-rūpana, *s.n.* A looking into, a narrowly watching. **-णेन** -ṇena, *ins. sin.*

निरूपयामि ni-rūpayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **रूप** rūp, 10*th cl. par.* with **नि** ni, Look, see into, investigate, examine, search, pry, watch, discover, find, ascertain. **निरूपयति** ni-rūpayati, 3*d pers. sin.* **निरूपयद्भिस्** ni-rūpayadbhis, *ins. pl. m. pres. part.* **निरूपितस्** ni-rūpitas, *nom. sin. m. pass. part.* Appointed, fixed upon. **निरूपितम्** ni-rūpitam, *nom.sin.n.* **निरूपणीय** ni-rūpaṇīya, *fut. pass. part.* To be investigated or ascertained. To be described, narrated, told. **-यम्** -yam, *nom. sin. n.* **निरूप्य** ni-rūpya, *ind. pret. part.* **निरूप्यताम्** ni-rūpyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* **निरूप्यमाण** ni-rūpyamāṇa, *pres. pass. part.* Being discovered. **-णस्** -ṇas, *nom. sin. m.*

निर्गन्ध nir-gandha, *adj.* Inodorous, scentless. **निर्गन्धास्** nir-gandhās, *nom. pl. m.*

निर्गुण nir-guṇa, *adj.* Worthless, bad, destitute of good qualities. Stringless (bow). **निर्गुणस्** nir-guṇas, *nom. sin. m.* **निर्गुणम्** nir-guṇam, *acc. sin. m.*, *nom.* or *acc. sin. n.* **निर्गुणे** nir-guṇe, *loc. sin. m.* or *n.* **निर्गुणेषु** nir-guṇeshu, *loc. pl. m.*

निर्गुणत्वम् nir-guṇatwam, *nom. sin. abst. s.n.* (from **निर्गुण** nir-guṇa, *adj.* Worthless) Worthlessness.

निर्घर्षणक nir-gharshaṇaka, *agt.* Who or what rubs, a rubber, or dentifrice. **-केन** -kena, *ins. sin. m.* or *n.*

निर्जगाम nir-jagāma, 3*d pers. sin.* 2*d pret.* of the *vb.* **गम** gam, *par.* Go, with **निर्** nir, Out.

निर्जन nir-jana, *adj.* (**निर्** nir, Without, and **जन** jana,

People) Lonely, unpeopled, unfrequented, desolate. निर्जने nir-jane, *loc. sin. n.*

निर्जनवनम् nirjana-vanam, *acc. sin. n.* KARM. A lonely, unfrequented forest.

निर्णय nir-ṇaya, *s.m.* Certainty, complete ascertainment, undeniable proof; determination, settlement, conclusion, decision. -यस् -yas, *nom. sin.*

निर्णीयते nir-ṇīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* णी ṇī, Bring, with निर् nir, Out) Is ascertained, educed, or elicited. निर्णेतुम् nir-ṇetum, *inf.*

निर्दयम् nir-dayam, AVYAYĪ. Unmercifully. Excessively, much. (निर् nir, Without, दया dayā, Pity).

निर्दशन nir-daśana, *adj.* Toothless. निर्दशनस् nir-daśanas, *nom. sin. m.*

निर्दिशति nir-diśati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* दिश् diś, *6th cl. par.* Shew, with निर् nir), Points out, suggests. निर्दिष्ट nir-dishṭa, *pass. part.* Pointed out, specified. निर्दिष्टास् nir-dishṭās, *nom. pl. m.*

निर्धन nir-dhana, *adj.* Poor, indigent. -नस् -nas, *nom. sin. m.*

निर्निमित्त nir-nimitta, *adj.* Causeless, groundless,

निर्बल nir-bala, *adj.* Without strength, weak. -लस् -las, *nom. sin. m.*

निर्बुद्धि nir-buddhi, *adj.* Out of one's wits, stupid, senseless. निर्बुद्धिस् nir-buddhis, *nom. sin.* निर्बुद्धेस् nir-buddhes, *gen. sin.*

निर्भयम् nir-bhayam, AVY. Fearlessly, without danger.

निर्भरम् nir-bharam, *ind.* Much, excessively. Soundly.

निर्भिद्यते nir-bhidyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* भिद् bhid, Break, with *prep.* निर् nir, Out), Is subverted, spoiled, or ruined. निर्भिन्न nir-bhinna, *pass. part.* Ruined, spoiled. निर्भिन्नस्य nir-bhinnasya, *gen. sin. m.*

निर्मण्डूक nir-maṇḍūka, *adj.* Destitute of frogs. -कम् -kam, *acc. sin. n.*

निर्मल nir-mala, *adj.* Unsullied, pure, clear, limpid. निर्मलम् nir-malam, *nom.* or *acc. sin. n.*

निर्मांस nir-mānsa, *adj.* Fleshless. निर्मांसम् nir-mānsam, *acc. sin. n.*

निर्मित nir-mita (*pass. part.* of the *vb.* मा mā, Measure, with निर् nir), Meted out, formed, fashioned, built, constructed, manufactured, made. निर्मिते nir-mite, *loc. sin. m.* or *n.* निर्मितास् nir-mitās, *nom. pl. m.* निर्मिता nir-mitā, *nom. sin. f.*

निर्लज्ज nir-lajja, *adj.* Immodest, shameless, brazen. निर्लज्जा nir-lajjā, *nom. sin. f.*

निर्वंश nir-vanśa, *adj.* Childless, without offspring or posterity. -शस् -śas, *nom. sin. m.*

निर्वर्तते nir-vartate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वृत vṛit, *1st cl. ātm.* Be, with निर् nir), Draws back, recedes, desists.

निर्वाण nir-vāṇa (*pass. part.* of the *vb.* वा vā, Blow, with *prep.* निर् nir, Out), Blown out, gone out, extinguished. *s.n.* A blowing out, extinction. निर्वाणम् nir-vāṇam, *acc. sin.*

निर्वात nir-vāta, *adj.* Free from wind, sheltered. *s.m.* A calm. -ते -te, *loc. sin.*

निर्विण्णस् nir-viṇṇas (*nom. sin. m. pass. part.* of the *vb.* विद् vid, Find, with निर् nir), Desponding, self-disparaged.

निर्विशेष nir-viśesha, *adj.* Same, like, without distinction, having no difference. -षम् -sham, *acc. sin. m.* Also *ind.* Indiscriminately.

निर्विशेषेण nir-viśesheṇa, *ins. sin.* of निर्विशेष nir-viśesha, *s.m.* The absence of distinction. (Used adverbially), Indifferently, equally, without distinction.

निर्वीर्य nir-vīrya, *adj.* Tame, feeble, spiritless. निर्वीर्यम् nir-vīryam, *acc. sin. m.*

निर्वृत nir-vṛita, *adj.* Happy, secure, at ease, free from anxiety and trouble. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

निर्वृति nir-vṛiti, *s.f.* A ceasing, an abstaining from; rest, repose, tranquillity. Assurance, coolness, liberty, freedom. निर्वृतिस् nir-vṛitis, *nom. sin.*

निर्वेद nirveda, *s.m.* Self-disparagement, shame, self-displacency. निर्वेदम् nirvedam, *acc. sin.*

निलय nilaya, *s.m.* A house, abode. निलयम् nilayam, *acc. sin.* निलये nilaye, *loc.*

निवर्तते ni-vartate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वृत vṛit, *1st cl. ātm.* Be, with नि ni), Ceases, refrains, abstains, desists, stops, retreats, retires. निवर्तन्ते ni-vartante, *3d pers. pl.* निवर्त्य ni-vartya, *ind. pret. part. caus.* Having induced to desist, having brought back.

निवसति nivasati, *s.f.* An abiding; abode, residence. निवसतिस् nivasatis, *nom. sin.*

निवसामि ni-vasāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* वस vas, *1st cl. par.* Dwell, inhabit, reside, lodge, roost, with नि ni, In. निवसति ni-vasati, *3d pers. sin.* निवसतस् ni-vasatas, *3d pers. du.* निवसन्ति ni-vasanti, *3d pers. pl.*

निवारयति ni-vārayati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.*

वृ vṛi, 10*th cl. par.* Screen, with नि ni). निवार्यते ni-vāryate, 3*d pers. sin. pres. pass.* of वारि vāri, *caus. form,* Is prohibited, hindered, prevented, or forbidden.

निवास nivāsa, *s.m.* Residence, dwelling. **-सम्** -sam, *acc. sin.*

निवासिन् nivāsin, *agt.* An inhabitant, resident. **-सिनस्** -sinas, *nom. pl. m.*

निविड niviḍa (pronounced nivira), *adj.* Thick, impervious, impenetrable, dense. **-डस्** -ḍas, *nom. sin. m.*

निवृत्त ni-vṛitta (*pass. part.* of the *vb.* वृत vṛit, Be, with नि ni, In), Ceased, stopped, turned back. Abstained, desisted, refrained from. **निवृत्तस्** ni-vṛittas, *nom. sin. m.* **निवृत्तम्** ni-vṛittam, *acc. sin. m.* **निवृत्तास्** ni-vṛittās, *nom. pl. m.*

निवृत्तरागस्य nivṛitta-rāgasya, *gen. sin. m.* BAHUV. Of subdued passions or appetites.

निवेदयामि ni-vedayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of वेदि vedi, *caus.* of *vb.* विद् Know, with नि ni. **निवेदयति** ni-vedayati, 3*d pers. sin.* **निवेदयितुम्** ni-vedayitum, *inf.* **निवेदितम्** ni-veditam, *nom. sin. n. pass. part.* (Word was brought or sent).

निशम्य ni-śamya (*ind. pret. part.* of the *vb.* शम śam, with नि ni), Having heard.

निशा niśā, *s.f.* Night. **निशासु** niśāsu, *loc. pl.*

निशीथ niśītha, *s.n.* Night. **-थे** -the, *loc. sin.*

निश्चय niśchaya, *s.m.* Determination, resolve, fixed intention, settled purpose. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

निश्चलमतिस् niśchala-matis, *nom. sin. m.* BAHUV. Steady-minded, of unshaken mind. (निर् चल मति)

निश्चित्य niś-chitya (*ind. pret. part.* of the *vb.* चि chi, Gather, with निर् nir, Out), Having concluded, ascertained, or made out for certainty, having settled and come to a final decision; feeling assured and convinced. **निश्चित** niś-chita, *pass. part.* Ascertained; certain. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

निश्चेष्ट niś-cheshṭa, *adj.* Motionless. **निश्चेष्टम्** niś-cheshṭam, *acc. sin. m.*

निषेवते ni-shevate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* षेव shev, 1*st cl. ātm.* Serve, with नि ni), Attends, heeds, pursues.

निष्क nishka, *s.m.* or *n.* A Nishka, name of a certain gold weight.

निष्करुण nish-karuṇa, *adj.* Pitiless, merciless, cruel. **-णास्** ṇās, *nom. pl. m.*

निष्कारण nish-kāraṇa, *adj.* Causeless, needless, unnecessary. Free from motive; disinterested. **-णस्** ṇas, *nom. sin. m.*

निष्पन्नस् nish-pannas (*nom. sin. m. pass. part.* of the *vb.* पद् pad, Go, with निर् nir), Completed, concluded, effected, accomplished, done. Fixed, settled. **निष्पन्नम्** nish-pannam, *nom. sin. n.*

निष्पुत्र nish-putra, *adj.* Childless, sonless.

निष्प्रयोजन nish-prayojana, *adj.* Useless, needless, unnecessary, uncalled for. **-नस्** nas, *nom. sin. m.* **-नम्** nam, *nom. sin. n.*

निस्तरति nis-tarati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* तॄ tṛī, 1*st cl. par.* Pass, with निर् nir, Pass through, get out of, escape, get clear of.

निस्तार nistāra, *s.m.* Acquittance, requital. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

निस्तेजस् nis-tejas, *adj.* Dull, spiritless, without fire or heat. **-जास्** jās, *nom. sin. m.*

निहत ni-hata (*pass. part.* of the *vb.* हन han, Slay, with नि ni), Stricken, struck down, smitten, slain, or overcome. **निहतस्** ni-hatas, *nom. sin. m.* **निहतास्** ni-hatās, *nom. pl. m.* **निहत्य** ni-hatya, *ind. pret. part.*

निहतसेनयोस् nihata-senayos, *gen. du. m.* BAHUV. Having their armies slain, or greatly cut up.

निहन्ति ni-hanti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* हन han, 2*d cl. par.* Kill, with नि ni. **निहन्यते** ni-hanyate, 3*d pers. sin. pres. pass.*

निहित ni-hita (*pass. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with *prep.* नि ni, In), Placed, applied, bestowed. Inserted, infixed. Held. **निहितस्** ni-hitas, *nom. sin. m.* **निहिता** ni-hitā, *nom. sin. f.* **निहितम्** ni-hitam, *nom. sin. n.*

निह्नुत ni-hnuta, *pass. part.* of the *vb.* ह्नु hnu, 2*d cl.* Deny, with नि ni), Denied, disowned. Concealed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

नीच nīcha, *adj.* Low. Vile, base. Deep. **नीचस्** nīchas, *nom. sin. m.* **नीचम्** nīcham, *acc. sin.* **नीचेषु** nīcheshu, *loc. pl.*

नीचगा nīcha-gā, *nom. sin. f.* of नीचग nīcha-ga, *adj.* (from नीच nīcha, Low, and ग ga, Going, *agt.* of the root गम gam, Go) Low; descending.

नीचैस् nīchais, *ind.* Low.

नीड nīḍa, *s.m.* A nest. **-डे** -ḍe, *loc.* **-डास्** -ḍās, *nom. pl.*

नीत nīta (*pass. part.* of the *vb.* **णी** ṇī, Lead), Brought, led, conducted. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

नीति nīti, *s.f.* Polity, political wisdom or science, treating especially of the administration of government, including the practice of morality in private life, both by the sovereign and his subjects. Prudence; any political measure. Guidance, direction. **नीतिस्** nītis, *nom. sin.* **नीतिम्** nītim, *acc.* **नीतौ** nītau, *loc.*

नीतिकुशलस् nīti-kuśalas, *nom. sin. m.* TATP. Politic, conversant with government and skilful in human affairs.

नीतिज्ञ nīti-gya, *agt.* Prudent, politic. *s.m.* A politician, a prudent statesmen or soldier. **-ज्ञस्** -gyas, *nom. sin.*

नीतिदोष nīti-dosha, *s.m.* TATP. Error of conduct, mistake in policy. **-षास्** -shās, *nom. pl.*

नीतिमत् nītimat, *adj.* Prudent, politic. **-मान्** -mān, *nom. sin. m.*

नीतिविद् nīti-vid, KWIP, A politician; any one versed in policy. **-दाम्** -dām, *gen. pl.*

नीतिविद्या nīti-vidyā, *s.f.* TATP. Political science. **नीतिविद्याम्** nīti-vidyām, *acc. sin.*

नीतिवेदिन् nīti-vedin, *agt.* (from the *vb.* **विद्** vid, Know) Knowing policy; a politician. **नीतिवेदिनाम्** nīti-vedinām, *gen. pl. m.*

नीतिशास्त्र nīti-śāstra, *s.n.* TATP. The science of political ethics, or any work treating of it.

नीत्वा nītwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **णी** ṇī, Lead), Having conducted, led, guided, taken, or carried. Having passed (as time).

नीयताम् nīyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **णी** ṇī), Let be passed (as time), or led (as life).

नीयमान nīyamāna (*pres. pass. part.* of the *vb.* **णी** ṇi, Lead), Being led, conducted, conveyed, carried or brought. **-नस्** -nas, *nom. sin. m.* **-नस्य** -nasya, *gen. sin. m.* **-नम्** -nam, *acc. m.* or *n.*

नीर nīra, *s.n.* Water. **-रम्** -ram, *acc. sin.*

नीरुजस् nīrujas, *gen. sin. m.* or *f.* of **नीरुज्** nīruj, or *nom. sin. m.* of **नीरुज** nīruja, *adj.* Convalescent, well, in health (from **निर्** nir, Without, and **रुज्** ruj, Sickness, the **र्** being dropped, and the vowel lengthened by rule 71*c*).

नील nīla, *adj.* Black or dark blue. *s.n.* Indigo, dye.

नीलकण्ठस्य nīla-kaṇṭhasya, *gen. sin.* of **नीलकण्ठ** nīla-kaṇṭha, *s.m.* A name of Mahādeva (from **नील** nīla, Blue, and **कण्ठ** kaṇṭha, The throat. The neck of Śiva was stained blue by the acrimony of the poison, which, upon its production at the churning of the ocean, he swallowed).

> "To soften human ills, dread Śiva drank
> The poisonous flood that stained his azure neck."

नीलपक्ष्माणस् nīla-pakshmāṇas, *nom. pl. m.* BAHUV. (comp. of **नील** nīla, Black, and **पक्ष्मन्** pakshman, *s.n.* An eye-lash) Feathered with black eye-lashes (epithet of **दृष्टिवाणास्** dṛishṭi-vāṇās, Eye-shafts).

नीलवर्णम् nīla-varṇam, *acc. sin. m.* BAHUV. Blue-coloured.

नीलवर्णशृगालवत् nīla-varṇa-śṛigāla-vat, *ind.* Like the blue jackal.

नीली nīlī, *s.f.* The indigo-plant.

नीवार nīvāra, *s.m.* Rice growing wild without cultivation.

नु nu, *ind.* A particle of interrogation (like *ne* in Latin.)

नूतन nūtana, *adj.* New, novel. **-नम्** -nam, *nom. sin. m.*

नूनम् nūnam, *ind.* Surely, assuredly, without doubt.

नूपुर nūpura, *s.m.* An ornament for the toes or feet; an anklet. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

नृणाम् nṛiṇām, *gen. pl.* of **नृ** nṛi, *s.m.* A man.

नृप nṛi-pa, *s.m.* A king (man-protector). **नृपस्** nṛi-pas, *nom. sin.* **नृपम्** nṛi-pam, *acc.* **नृपेण** nṛi-peṇa, *ins.* **नृपस्य** nṛi-pasya, *gen.* **नृप** nṛi-pa, *voc.* **नृपाणाम्** nṛi-pāṇām, *gen. pl.*

नृपति nṛi-pati, *s.m.* A king (lord of men). **नृपतिस्** nṛi-patis, *nom. sin.* **नृपतेस्** nṛi-pates, *gen.* **नृपते** nṛi-pate, *voc.*

नृपनीति nṛipa-nīti, *s.f.* TATP. Kingly policy, kingcraft. **-तिस्** -tis, *nom. sin.*

नृपवल्लभ nṛipa-vallabha, *s.m.* TATP. A royal favourite. **-भात्** -bhāt, *abl. sin.*

नृपेच्छा nṛipechchhā, *s.f.* TATP. The royal pleasure. **नृपेच्छया** nṛipechchhayā, *ins. sin.*

नृशंस nṛi-śansa, *agt.* Malicious, noxious, hurtful, mischievous, injurious to mankind. **नृशंसेन** nṛi-śansena, *ins. sin. m.* **नृशंसेभ्यस्** nṛi-śansebhyas, *abl. pl. m.*

नेतव्य netavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **णी** ṇī), To be carried. **-तव्यस्** -tavyas, *nom. sin. m.*

नेता netā, *nom. sin. m.* of **नेतृ** netṛi, *agt.* A leader, guide, conductor. **नेतारस्** netāras, *nom. pl.*

नेतुम् netum (*inf.* of the *vb.* **णी** ṇī), To bring.

नेत्र netra, *s.n.* The eye.

नैक naika, *adj.* Not one; many, various.

नैकभावाश्रय naika-bhāvāśraya, *adj.* Changeable, fickle, unsteady. **-याणाम्** -yāṇām, *gen. pl. m.* (from **न** na, Not, **एक** eka, One or a, **भाव** bhāva, State, **आश्रय** āśraya, Possessor, abode.)

नैराश्यम् nairāśyam, *nom. sin. abst. s.n.* (from **निराश** nir-āśa, *adj.* Hopeless) Hopelessness, despair; the absence of wish or expectation, non-expectance.

नैष्ठुर्य naishṭhurya, *abst. s. n.* (from **निष्ठुर** nishṭhura, *adj.* Severe, harsh) Harshness, severity, cruelty. **नैष्ठुर्यम्** naishṭhuryam, *nom. sin.*

नैसर्गिक naisargika, *adj.* Natural, innate, inherent, constitutional. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

नो no, *ind.* Not. **नो चेत्** no chet, If not. Otherwise, else, unless. **नो वा** no vā, Or rather not.

नौ nau, *s.f.* A boat. A ship. **नौस्** naus, *nom. sin.* **नौभिस्** naubhis, *ins. pl.*

नौका naukā, *s.f.* A ship. A boat.

न्यग्रोध nyagrodha, *s.m.* The Indian fig-tree.

न्यस्त nyasta (*pass. part.* of the *vb.* **अस्** Throw, with **नि** ni), Inserted, put in, placed, applied. **न्यस्तस्** nyastas, *nom. sin. m.* **न्यस्तम्** nyastam, *nom. sin. n.*

न्याय nyāya, *s.m.* Logic, logical philosophy, doctrine. Justice, right, equity, law. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

प p, as in "pear."

प pa (from the root **पा** pā, Protect), in composition denotes Protecting, protector; as **नृप** nṛi-pa, Protector of men, a king; also (from the root **पा** pā, Drink), as **द्विप** dwi-pa, Twice-drinking (with trunk and mouth), an elephant.

पक्व pakwa (*irreg. pass. part.* of the *vb.* **पच** pach, Cook, ripen), Matured, ripe. **पक्त्वा** paktwā, *ind. pret. part.* Having cooked.

पक्ष paksha, *s.m.* A wing. A partisan. A fortnight. A side, a party. **पक्षस्** pakshas, *nom. sin.* **पक्षे** pakshe, *loc. sin.* **पक्षौ** pakshau, *acc. du.* **पक्षैस्** pakshais, *ins. pl.*

पक्षबल paksha-bala, *s.n.* TATP. Strength of wing. **-बलेन** -balena, *ins. sin.*

पक्षाहति pakshāhati, *s.f.* TATP. A stroke with the wing. **-तिभिस्** -tibhis, *ins. pl.*

पक्षिन् pakshin, *s.m.* A bird. **पक्षिणस्** pakshiṇas, *nom. pl.* **पक्षिभ्याम्** pakshibhyām, *ins. du.* **पक्षिभिस्** pakshibhis, *ins. pl.* **पक्षिणाम्** pakshiṇām, *gen.* **पक्षिषु** pakshishu, *loc.*

पक्षिराज pakshi-rāja, *s.m.* TATP. King of birds. **-जस्** -jas, *nom. sin.*

पक्षिराज्य pakshi-rājya, *s.n.* TATP. The sovereignty of the feathered tribes. **-राज्ये** -rājye, *loc. sin.*

पक्षिशावक pakshi-śāvaka, *s.m.* TATP. A young bird. **-कास्** -kās, *nom.pl.* **-कान्** -kān, *acc.* **-कैस्** -kais, *ins.*

पक्षिस्वामिन् pakshi-swāmin, *s.m.* TATP. Lord of birds. **-नस्** -nas, *gen. sin.*

पङ्क paṅka, *s.m.* Mire. A slough, quagmire. **पङ्कस्य** paṅkasya, *gen. sin.* **पङ्के** paṅke, *loc.*

पङ्कमग्नानाम् paṅka-magnānām, *gen. pl.* of **पङ्कमग्न** paṅka-magna, TATP. comp. of **पङ्क** paṅka, and **मग्न** magna, *pass. part.* of the *vb.* **मस्ज** masj, Sink), Sunk in the mire.

पङ्कवर्त्मन् paṅka-vartman, *s.n.* TATP. A miry road, a path of mud. **-ना** -nā, *ins. sin.*

पङ्क्ति paṅkti, *s.f.* A line, a row.

पञ्च pancha, *nom. m.f. n.* of **पञ्चन्** panchan, *nom. pl.* only, Five. **पञ्चभिस्** panchabhis, *ins.*

पञ्चतन्त्र pancha-tantra, *s.n.* The Pancha Tantra (the title of a work, containing, as its name imports, five chapters or treatises). **पञ्चतन्त्रात्** pancha-tantrāt, *abl. sin.*

पञ्चत्व panchatwa, *abst. s. n.* (from **पञ्चन्** panchan, Five) Death, *i.e.* the separation of the five elements, of whose aggregate the body consists. **पञ्चत्वम्** panchatwam, *acc. sin.*

पञ्चम panchama, *ord. num.* Fifth. **पञ्चमस्** panchamas, *nom. sin. m.*

पञ्चशत pancha-śata, DWIGU, Five hundred. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

पञ्चाङ्ग panchāṅga, BAHUV. Five-membered. **पञ्चाङ्गस्** panchāṅgas, *nom. sin. m.*

पट paṭa, *s.m.n.* Fine cloth.

पटल paṭala, *s.n.* A heap. A multitude. A coating or covering. **-लैस्** -lais, *ins. pl.*

पटु paṭu, *adj.* Clever, dexterous. **पटुस्** paṭus, *nom. sin. m.*

पटुत्व paṭutwa, *abst. s.n.* (from **पटु** paṭu, *adj.* Clever) Cleverness, eloquence. **पटुत्वम्** paṭutwam, *nom. sin.*

पठति paṭhati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **पठ** paṭh, 1*st cl. par.* Read, recite, repeat, rehearse. **पठ्यमानम्** paṭhyamānam, *acc. sin. n. part. pres. pass.* Being recited.

पण paṇa, *s.m.* Agreement, stipulation, contract. A fine. पणस् paṇas, *nom. sin.* पणम् paṇam, *acc. sin.* पणेन paṇena, *ins.*

पण्डित paṇḍita, *s.m.* A scholar, a teacher, a Paṇḍit, learned Brahman, or one read in sacred science, and teaching it to his disciples. A wise or clever man, an adept, proficient, a scholar. पण्डितस् paṇḍitas, *nom. sin.* पण्डितम् paṇḍitam, *acc. sin.* पण्डितास् paṇḍitās, *nom.* or *voc. pl.*

पण्डितबुद्धि paṇḍita-buddhi, BAHUV. Philosophic-minded. -बुद्धयस् -buddhayas, *nom. pl. m.*

पण्डितसभाम् paṇḍita-sabhām, *acc. sin. s.f.* TATP. An assembly of Paṇḍits or literati.

पण्यस्त्री paṇya-strī, KARM. A whore, harlot (from पण्य paṇya, Vendible, and स्त्री strī, A woman). -स्त्रीभिस् -strībhis, *ins. pl.*

पतति patati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* पत pat, 1*st cl. par.* Fall. पतन्ति patanti, *3d pers. pl.* पत pata, *2d pers. sin. imp.* पतत् patat, *pres. part.* पततस् patatas, *abl.* or *gen. sin. m.*

पतत्रिन् patatrin, *s.m.* A bird. पतत्रिभिस् patatribhis, *ins. pl.*

पतनम् patanam, *nom. sin. s.n.* A falling, fall.

पति pati, *s.m.* A husband. A lord, master, owner, proprietor. पतिस् patis, *nom. sin.* पतिम् patim, *acc.* पत्युस् patyus, *gen.* पतिना patinā, *ins.* when forming the last member of a compound term.

पतित patita (*pass. part.* of the *vb.* पत pata, Fall), Fallen, dropped, lighted. पतितस् patitas, *nom. sin. m.* पतितम् patitam, *acc.* पतितस्य patitasya, *gen.* पतितास् patitās, *nom. pl. m.* पतिता patitā, *nom. sin. f.* पतित्वा patitwā, *ind. pret. part.* Having flung one's-self, or lain down; squatting, crouching.

पतिप्राणा pati-prāṇā, *nom. sin. s.f.* BAHUV. A faithful and devoted wife, one whose husband is her life.

पतिलङ्घन pati-laṅghana, *s.n.* Conjugal infidelity in a wife. -ने -ne, *loc. sin.*

पतिव्रतम् pati-vratam, *nom. sin. s.n.* TATP. Fidelity to a husband.

पतिव्रता pati-vratā, *nom. sin. s.f.* BAHUV. A good and virtuous wife, one devoted to her husband.

पतिष्यसि patishyasi, *2d pers. sin. 2d fut.* of the *vb.* पत pat, 1*st cl. par.* Fall.

पतौ patau, *loc. sin.* of पति pati, *s.m.* A husband.

पत्तन pattana, *s.n.* A town, city. -नम् -nam, *acc. sin.*

पत्ति patti, *s.m.* A foot-soldier, infantry. पत्तिभिस् pattibhis, *ins. pl.* पत्तीनाम् pattīnām, *gen.*

पत्तिकर्मन् patti-karman, *s.n.* TATP. The business of the infantry. -कर्म -karma, *acc. sin.*

पत्नी patnī, *nom. sin.* of पत्नी patnī, *s.f.* A wife. पत्न्या patnyā, *ins.* पत्नीषु patnīshu, *loc. pl.*

पत्या patyā, *ins. sin.* of पति pati, A husband. पत्युस् patyus, *gen.*

पथिक pathika, *s.m.* A traveller. पथिकस् pathikas, *nom. sin.*

पथिन् pathin, *s.m.* A road, a way. पथा pathā, *ins. sin.* पथि pathi, *loc.*

पथ्य pathya, *adj.* Proper, fit, suitable, agreeing with, wholesome, salutary (applied chiefly, though not exclusively, with respect to diet, regimen, etc.). पथ्यम् pathyam, *nom. sin. n.* पथ्यस्य pathyasya, *gen. sin. m.* or *n.* पथ्यानि pathyāni, *acc. pl. n.*

पथ्याशिन् pathyāśin, *agt.* Eating, or an eater, of wholesome diet. -शी -śī, *nom. sin. m.*

पद pada, *s.n.* The foot. A footing. Place, site, spot, station. A degree, step. Post, rank. पदम् padam, *nom.* or *acc. sin.*

पदाति padāti, *s.m.* A footman, a foot-soldier. -तयस् -tayas, *nom. pl.* -तीन् -tīn, *acc.* -तिभिस् -tibhis, *ins.* -तीनाम् -tīnām, *gen.*

पदे पदे pade pade, *ind.* At every step, continually.

पद्म padma, *s.m.* or *n.* A lotus.

पद्मरागाणाम् padma-rāgāṇām, *gen. pl.* of -राग -rāga, *s.m.* A ruby (lotus-colour).

पद्मा padmā, *s.f.* A name of the goddess Lakshmī.

पन्थास् panthās, *nom. sin.* of पथिन् pathin, *s.m. irreg.* A path, way, road. पन्थानम् panthānam, *acc.* पन्थानस् panthānas, *nom. pl.*

पपात papāta, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* पत pat, 1*st cl. par.* Fall.

पप्रच्छ paprachchha, *3d pers. sin. 2d pret. par.* of the *vb.* प्रच्छ prachchh, Ask, enquire.

पयःपानम् payaḥ-pānam, *nom. sin. s.n.* TATP. The drinking of milk. A draught of milk.

पयस् payas, *nom. sin.* of पयस payas, *s.n.* Milk. Water.

पयोमुखम् payo-mukham, *acc. sin. m.* BAHUV. Having milk on the surface, milk-faced.

पयोराशि payo-rāśi, *s.m.* TATP. A large body of water. -शौ -śau, *loc. sin.*

पर para, *pronom.* Other, another. Strange, alien,

different. Extreme. Best, pre-eminent, chiefest. Intense, greater, more. A neighbour. A stranger. An enemy. परस् paras, *nom. sin. m.* परम् param, *acc. m.* also *nom.* or *acc. sin. n.* परस्य parasya, *gen. sin.* परान् parān, *acc. pl. m.* परैस् parais, *ins. pl.* परेभ्यस् parebhyas, *abl. pl.* परेषाम् pareshām, *gen. pl.* पराम् parām, *acc. sin. f.*

परकलत्राभिगमनम् para-kalatrābhigamanam, *nom. sin. s.n.* Adultery. (पर para, Another's, कलत्र kalatra, Wife, अभिगमन abhi-gamana, Approach).

परतर paratara, *compar.* Greater, more. -तरस् -taras, *nom. sin. m.*

परत्र paratra, *ind.* In the next world, hereafter.

परदारेषु para-dāreshu, *loc. pl. m.* TATP. On another's wife. See दारास् dārās.

परद्रव्येषु para-dravyeshu, *loc. pl. s.n.* TATP. On the goods of another.

परपक्ष para-paksha, *s.m.* TATP. The side of the enemy. -क्षे -kshe, *loc. sin.* -क्षेषु -ksheshu, *loc. pl.*

परपिण्डेन para-piṇḍena, *ins. sin. s.n.* TATP. With another's cake.

परपुरुष para-purusha, *s.m.* Another man, a stranger.

परभाग्योपजीवी para-bhāgyopajīvī, *nom. sin. m.* TATP. परभाग्य para-bhāgya, Another's fortune, उपजीविन् upajīvin, *agt.* Living.

परभूमिष्ठ para-bhūmi-shṭha, *agt.* Abiding in an enemy's country. -ष्ठानाम् -shṭhānām, *gen. pl. m.*

परभूषणस् para-bhūshaṇas, *nom. sin. s.m.* (Adorning another) Peace purchased by the ceding the produce of land. (Sic vos non vobis).

परम parama, *adj.* Chief, primary, principal. Exceeding. परमस् paramas, *nom. sin. m.* परमम् paramam, *nom. sin. n.*

परमर्मज्ञ para-marma-gya, *agt.* Knowing, or who knows another's character or disposition, who can dive into the recesses of another's heart.

परमापद् paramāpad, *s.f.* KARM. The greatest misfortune. -दाम् -dām, *gen. pl.*

परमार्थ paramārtha, *s.m.* KARM. Important matter. परमार्थेषु paramārtheshu, *loc. pl.*

परमेश्वर parameśwara, *s.m.* KARM. A mighty lord. Śiva. -रस् -ras, *nom. sin.* -रास् -rās, *nom. pl.*

परम्परा param-parā, *s.f.* A regular series, an uninterrupted succession. -रया -rayā, *ins. sin.*

परलोक para-loka, *s.m.* Another world, the future state, heaven, paradise. -कम -kam, *acc.*

परलोकार्थिन् para-lokārthin, *agt.* Seeking a future state; a candidate for immortality. -ना -nā, *ins. sin. m.*

परवशे para-vaśe, *loc. sin. n. adj.* Subservient, dependent, subject to another.

परस्थान para-sthāna, *s.n.* KARM. Another, or a strange place. -ने -ne, *loc. sin.*

परस्पर paraspara, *adj.* Mutual. Mutually, one another. -रम् -ram, *acc. sin. m.*

परस्परज्ञ paraspara-gya, *agt.* Knowing one another; a friend, an intimate. -ज्ञास् -gyās, *nom. pl. m.*

परस्पराम् paras-parām, *ind.* Mutually.

परस्परोपकारस् parasparopakāras, *nom. sin. s.m.* KARM. Mutual benefit.

परा parā, *prep.* Back, backward. Over.

पराक्रम parākrama, *s.m.* Power, strength, valour, prowess. Forcible means. पराक्रमस् parākramas, *nom. sin.* पराक्रमे parākrame, *loc. sin.* पराक्रमैस् parākramais, *ins. pl.*

पराधिकार parādhikāra, *s.m.* TATP. Another's office or post.

पराधिकारचर्चा parādhikāra-charchā, *s.f.* TATP. Officiousness, an interference with another's concerns. -चर्चाम् -charchām, *acc. sin.*

पराधीन parādhīna, *adj.* Dependent, subject, subservient (from पर para, Another, and अधीन adhīna, Subject). पराधीनम् parādhīnam, *nom sin. n.* पराधीनास् parādhīnās, *nom. pl. f.*

पराधीनता parādhīnatā, *abst. s.f.* Subjection, dependence upon another. -ताम् -tām, *acc. sin.*

परान्नभोजी parānna-bhojī, *nom. sin. m.* (from पर para, Another's, अन्न anna, Food, and भोजिन् bhojin, *agt.* of *vb.* भुज bhuj, Eat) Living, or one who lives, at another's cost.

पराभव parābhava, *s.m.* Disgrace. Overthrow, destruction, ruin. -वम् -vam, *acc. sin.*

परार्थम् parārtham or परार्थे parārthe, *ind.* For another's sake, for the good of others.

परावसथशायी parāvasatha-śāyī, *nom. sin. m.* (from पर para, Another's, अवसथ avasatha, House, शायिन् śāyin, *agt.* of the *vb.* शी śī, Sleep), Sleeping in another's house.

परावृत्य parāvṛitya, *ind. pret. part.* of *vb.* वृत vṛit, Turn, with परा parā, Back) Having turned back.

पराश्रित parāśrita, *s.m.* TATP. A dependant. -तास् -tās, *nom. pl.*

परि pari, *prep.* Round, around, about. Entirely.

परिकीर्तित pari-kīrtita (*pass. part.* of the *vb.* **कृत** krīt, Celebrate, with *prep.* **परि** pari), Declared, proclaimed, promulgated. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

परिक्रय pari-kraya, *s.m.* Redemption, purchasing back. Buying off. A giving up part of a treasure to preserve the rest. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

परिक्षीण pari-kshīṇa (*pass. part.* of the *vb.* **क्षी** kshī, Waste, with *prep.* **परि** pari), Emaciated, wasted away. **-णस्** -ṇas, *nom. sin. m.*

परिखा pari-khā, *s.f.* A ditch, trench, fosse. **-खास्** -khās, *nom. pl.*

परिगतस् pari-gatas, *nom. sin. m. pass. part.* (of the *vb.* **गम** gam, Go, with *prep.* **परि** pari, Round), Encompassed, surrounded. Overwhelmed.

परिग्रहस् pari-grahas, *nom. sin. s.m.* Acceptance, taking.

परिचय pari-chaya, *s.m.* Acquaintance, intimacy, familiarity. **-यात्** -yāt, *abl. sin.*

परिचिन्तय pari-chintaya, 2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **चित** chit (**इ** i) 10*th cl. par.* with **परि** pari, Think about, bethink one's-self.

परिचीयते pari-chīyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* (of the *vb.* **चि** chi, Collect, with **परि** pari) Is known, or found out.

परिच्छन्न pari-chchhanna (*pass. part.* of the *vb.* **छद** chhad, Cover, with **परि** pari), Covered over, clothed, clad. **-च्छन्नस्** -chchhannas, *nom. sin. m.*

परिच्छिन्न pari-chchhinna (*pass. part.* of the *vb.* **छिद** chhid, Cut, with **परि** pari), Cut, reaped. **-च्छिन्नम्** chchhinnam, *nom. sin. n.*

परिच्छेत्तुम् pari-chchhettum (*inf.* of the *vb.* **छिद** chhid, Cut, with *prep.* **परि** pari), To cut through; to obviate, to avert.

परिच्छेद pari-chchheda, *s.m.* Separation of one thing from another, detaching false from true: discrimination of, or a distinguishing between, the good and the bad, the right and the wrong, the expedient and inexpedient; sound judgment, discernment, discretion. **परिच्छेदस्** pari-chchhedas, *nom.*

परिजन pari-jana, *s.m.* Dependants, servants, family, followers; train, retinue. **-नस्** -nas, *nom. sin.* **-नान्** -nān, *acc. pl.*

परिज्ञान pari-gyāna, *s.n.* A thorough knowledge, a complete acquaintance. **-नात्** -nāt, *abl. sin.*

परिज्ञाय pari-gyāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with **परि** pari), Having fully known or ascertained, having become aware of.

परिणत pari-ṇata (*pass. part.* of the *vb.* **णम्** ṇam, Bend, with **परि** pari), Bent down, bowed down. **-तस्** tas, *nom. sin. m.*

परिणाम pari-ṇāma, *s.m.* A change of form, transmutation. End, last stage, final state. **-मस्** -mas, *nom. sin.*

परिणीता pari-ṇītā, *nom. sin. f.* (*pass. part.* of the *vb.* **णी** ṇī, Lead, with **परि** pari), Married. **परिणीतवत्** pari-ṇītavat, *indef. past part.* **-वान्** -vān, *nom. sin. m.* **परिणेष्यति** pari-ṇeshyati, 3*d pers. sin. par.* 2*d fut.*

परिताप pari-tāpa, *s.m.* Pain, anguish, sorrow. **परितापैस्** pari-tāpais, *ins. pl.*

परितापयन्ति pari-tāpayanti (3*d pers. pl. pres.* of **तापि** tāpi, *caus.* of the *vb.* **तप** tap, Be hot, with **परि** pari), Fill with anguish or uneasiness, afflict.

परितुष्ट pari-tushṭa (*pass. part.* of the *vb.* **तुष** tush, with **परि** pari), Pleased, delighted. **-तुष्टस्** -tushṭas, *nom. sin. m.*

परितोष pari-tosha, *s.m.* Satisfaction, glee, contentment, pleasure, delight. **-षस्** -shas, *nom. sin.* **-षम्** -sham, *acc. sin.*

परितोषयिष्यति pari-toshayishyati, 3*d pers. sin.* 2*d fut.* of **तोषि** toshi (*caus.* of the *vb.* **तुष** tush, Be pleased, with **परि** pari), Will satisfy or content.

परित्यजेत् pari-tyajet (3*d pers. sin. pot.* of **त्यज** tyaj, 1*st cl. par.* with **परि** pari), Quit, abandon, leave, forsake, neglect, give up, surrender, abdicate, renounce. Shake off (sleep). **परित्यज्यते** pari-tyajyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* **परित्यक्त** pari-tyakta, *pass. part.* **-त्यक्तस्** -tyaktas, *nom. sin. m.* **-त्यक्तास्** -tyaktās, *nom. pl. m.* **-त्यक्ता** -tyaktā, *nom. sin. f.* **-त्यक्तेन** -tyaktena, *ins. sin. n.* **परित्यज्य** pari-tyajya *ind. pret. part.*

परित्याग pari-tyāga, *s.m.* A neglecting, leaving, quitting. Abandonment, desertion, abdication. Liberality. Loss, privation. **-गस्** -gas, *nom. sin.* **-गम्** -gam, *acc.* **-गेन** -gena, *ins.* **-गात्** -gāt, *abl.* **-गास्** -gās, *nom. pl.*

परित्राण pari-trāṇa, *s.n.* A preserving, protecting, or rescuing.

परिदेवन pari-devana, *s.n.* Complaint, lamentation **-नम्** -nam, *nom. sin.*

परिदेवना pari-devanā, *s.f.* Lamentation.

परिधान pari-dhāna, *s.n.* Vesture, clothing. A lower garment.

परिधानवल्कलम् paridhāna-valkalam, *nom. sin. s.n.* TATP. Bark for clothing.

परिध्वंस pari-dhwansa, *s.m.* Injury, destruction. **-ध्वंसात्** -dhwansāt, *abl. sin.*

परिपालयन्तु pari-pālayantu, 3*d pers. pl. imp.* of the *vb.* **पा** pā, 10*th cl. par.* Protect, with **परि** pari.

परिभव pari-bhava, *s.m.* Disrespect, contempt, disgrace, insult. **परिभवात्** pari-bhavāt, *abl. sin.* **परिभवे** pari-bhave, *loc.*

परिभूयते pari-bhūyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **भू** bhū, Be, with **परि** pari), Is despised. **परिभूयेते** pari-bhūyete, 3*d pers. du.* **परिभूत** pari-bhūta, *pass. part.* Despised, insulted. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

परिभ्रमन् pari-bhraman, *nom. sin. m.* of **परिभ्रमत्** pari-bhramat (*part. pres.* of the *vb.* **भ्रम** bhram, 1*st cl. par.* Whirl, with **परि** pari), Prowling, roaming, roving, or wandering about.

परिभ्रश्यते pari-bhraśyate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **भ्रंश** bhranś, 4*th cl. par.* Fall, with **परि** pari), **परिभ्रष्टस्** pari-bhrashṭas, *nom. sin. m. pass. part.* Fallen. Strayed away. Deprived; void, devoid of.

परिरक्षणम् pari-rakshaṇam. *nom. sin. s.n.* A guarding, defending. Preservation.

परिरक्षितुम् pari-rakshitum (*inf.* of the *vb.* **रक्ष** raksh, Guard, with **परि** pari), To defend, preserve, save, rescue.

परिवञ्चित pari-vañchita, *pass. part.* of the *vb.* **वच** vach (**इ** i), Deceived. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

परिवर्जयेत् pari-varjayet, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* **वृज** vṛij, 10*th cl. par.* Shun, avoid, leave, quit, abandon, with **परि** pari, denoting Completeness.

परिवर्त pari-varta, *s.m.* Exchange, barter. **-वर्तस्** -vartas, *nom. sin.*

परिवर्तते pari-vartate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **वृत** vṛit, 1*st cl. ātm.* Be, with **परि** pari), Revolve, turn round. **परिवर्तन्ते** pari-vartante, 3*d pers. pl.*

परिवर्तिनि pari-vartini, *loc. sin. m.* of **-वर्तिन्** -vartin (*agt.* of *vb.* **वृत** vṛit, Be, with **परि** pari), Revolving.

परिवार pari-vāra, *s.m.* Retinue, train, domestics, attendants, family, household. **परिवारम्** pari-vāram, *acc. sin.*

परिवृत pari-vṛita (*pass. part.* of the *vb.* **वृ** vṛi, Surround, with **परि** pari), Surrounded, encircled, attended. **-वृतस्** vritas, *nom. sin. m.* **परिवृत्य** pari-vṛitya, *ind. pret. part.* Having returned, or turned round.

परिवेष्टयन्ति pari-veshṭayanti, 3*d pers. pl. pres.* of **वेष्टि** veshṭi (*caus.* of the *vb.* **वेष्ट** veshṭ, Surround, with *prep.* **परि** pari), They twine around. **परिवेष्टित** pari-veshṭita, *pass. part.* Encompassed, surrounded. Beset, beleagued. Bound around, swathed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

परिव्राजक pari-vrājaka, *s.m.* The man of the fourth or last religious order, the mendicant devotee. **परिव्राजकस्** pari-vrājakas, *nom. sin.* **परिव्राजकेन** pari-vrājakena, *ins.*

परिश्रान्त pari-śrānta (*pass. part.* of the *vb.* **श्रम** śram, Be weary, with **परि** pari), Overcome with fatigue, exhausted, tired, wearied, worn out, dead beat. **-श्रान्तस्** śrāntas, *nom. sin. m.* **-श्रान्तेन** -śrāntena, *ins.* **-श्रान्तम्** -śrāntam, *acc. sin. n.*

परिष्कृत parishkṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make, with **परि** pari), Embellished, adorned, beautified, highly finished or perfected. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

परिष्वङ्ग pari-shwanga, *s.m.* Embracing; an embrace. **-ष्वङ्गम्** -shwangam, *acc. sin.*

परिष्वज्य pari-shwajya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ष्वञ्ज** shwañj, with *prep.* **परि** pari), Having embraced.

परिहन्यते pari-hanyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **हन** han, Kill, with **परि** pari), Is destroyed, is paralyzed.

परिहर pari-hara (2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **हृ** hṛi, 1*st cl. par.* Seize, with **परि** pari), Drive away.

परिहरणीय pari-haraṇīya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Seize, with **परि** pari), To be shunned or avoided. **-यस्** -yas, *nom. sin. m.*

परिहर्तव्य pari-hartavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Seize, with *prep.* **परि** pari), To be shunned, avoided, or removed. **परिहर्तव्यस्** pari-hartavyas, *nom. sin. m.*

परिहीयते pari-hīyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **हा** hā, Quit, with *prep.* **परि** pari), Is left, abandoned, discontinued, deprived, debarred, excluded, ejected. **परिहीन** pari-hīna, *pass. part.* Deprived, wholly destitute. Wasted, reduced. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.*

परीक्षण parīkshaṇa, *s.n.* Examination, investigation.

inspection, inquiry, testing, proving. **-णम्** -ṇam, *nom.* or *acc.*

परीक्ष्यन्ते parīkshyante (*3d pers. pl. pres. pass.* of the *vb.* **ईक्ष** īksh, *1st cl. ātm.* See, with *prep.* **परि** pari), Try, test, assay, prove, examine.

परीवाहस् parīvāhas, *nom. sin. s.m.* A drain or channel made to carry off water from a pond that overflows, a waste-water pipe.

परुष parusha, *adj.* Harsh, severe, abusive. **परुषा** parushā, *nom. sin. f.* also *s.n.* Harsh and contumelious speech, abuse. **-षेण** -sheṇa, *ins. sin. m.* or *n.*

परुषवचन parusha-vachana, *s.n.* KARM. Harsh or contumelious speech. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

परेङ्गितज्ञानफलास् pareṅgita-gyāna-phalās, *nom. pl. f.* BAHUV. Fruitful in the discovery of another's hints. (**पर इङ्गित ज्ञान फल**).

परेद्युस् paredyus, *ind.* Next day. On the morrow.

परैस् parais, *ins. pl. m.* of **पर** para, *pronom.* Other, another.

परोक्ष paroksha, *adj.* Invisible. *ind.* Out of sight, behind one's back. **परोक्षे** parokshe, *loc. sin. n.*

परोक्षवृत्तीनाम् paroksha-vṛittīnām, *gen. pl. m.* of **परोक्षवृत्ति** paroksha-vṛitti, BAHUV. Acting out of sight.

परोक्षार्थस्य parokshārthasya, KARM. comp. of **परोक्ष** paroksha, *cr.* Invisible, secret, recondite, and **अर्थस्य** arthasya, *gen. sin.* of **अर्थ** artha, *s.m.* Object, thing. Meaning.

परोपदेशे paropadeśe, *loc. sin. m.* TATP. In instructing others, in the instruction of others.

पर्कटी parkaṭī, *s.f.* The waved-leaf fig-tree.

पर्जन्य parjanya, *s.m.* A cloud. **पर्जन्यस्** parjanyas, *nom. sin.* **पर्जन्ये** parjanye, *loc.*

पर्यङ्क paryaṅka, *s.m.* A bed, couch. **पर्यङ्कम्** paryaṅkam, *acc. sin.* **पर्यङ्के** paryaṅke, *loc. sin.*

पर्यङ्कस्था paryaṅka-sthā, *nom. sin. f. agt.* Sitting on a sofa.

पर्यटत् paryaṭat (*part. pres.* of the *vb.* **अट** aṭ, Travel, *1st cl. par.* with **परि** pari), Prowling about. **पर्यटता** paryaṭatā, *ins. sin. m.*

पर्यन्त paryanta, *s.n.* Far; *limitative*, To, unto, as far as. **किं पर्यन्तम्** kim paryantam, How far?

पर्याय paryāya, *s.m.* Regular succession.

पर्यायक्रम paryāya-krama, *s.m.* TATP. Order of succession, regular rotation. **-मेण** -meṇa, *ins. sin.*

पर्वत parvata, *s.m.* A mountain, a hill. **पर्वतात्** parvatāt, *abl. sin.* **पर्वते** parvate, *loc.*

पलायन palāyana, *s.n.* Flight, escape. **पलायनम्** palāyanam, *nom. sin.*

पलायन्ते palāyante (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **अय** ay, *1st cl. par. ātm.* Go, with **परा** parā, Back, **र** r being changed to **ल** l), Escape, flee, run away, scamper, make off. **पलायिष्यते** palāyishyate, *3d pers. sin. 2d fut.* Will drop, sink into oblivion, die away. **पलायिष्यसि** palāyishyasi, *2d pers. sin. 2d fut. par.* **पलायमान** palāyamāna, *pres. part. ātm.* **-नस्** -nas, *nom. sin. m.* **पलायित** palāyita, *pass. part.* **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* **पलायितुम्** palāyitum, *inf.*

पलित palita, *s.n.* Gray hair. **-तेषु** -teshu, *loc. pl.*

पल्लव pallava, *s.m.* A sprout, a shoot. The extremity of a branch bearing new leaves.

पल्लवग्राहि pallava-grāhi, *nom. sin. n.* of **पल्लव** pallava and **ग्राहिन्** grāhin, *agt.* (from the *vb.* **ग्रह** grah, Take), Twig-picking, straw-gathering, superficial (knowledge).

पवन pavana, *s.m.* Wind, air. A tempest, a gale or gust. **-नैस्** -nais, *ins. pl.*

पवनक्षिप्त pavana-kshipta, TATP. Tempest-tossed.

पशु paśu, *s.m.* A beast, brute, animal. **पशुस्** paśus, *nom. sin.* **पशुम्** paśum, *acc.* **पशुना** paśunā, *ins.* **पशोस्** paśos, *gen.* **पशून्** paśūn, *acc. pl.* **पशुभिस्** paśubhis, *ins.* **पशूनाम्** paśūnām, *gen.* **पशुषु** paśushu, *loc.*

पश्चात् paśchāt, *ind.* After, afterwards. Subsequently, soon after. Behind. In the rear.

पश्चात्ताप paśchāt-tāpa, *s.m.* Repentance, remorse.

पश्चादागत्य paśchād-āgatya, *ind. pret. part.* Having returned. See **आगत्य** āgatya.

पश्चादायान्तम् paśchād-āyāntam, *acc. sin. m.* Coming behind, following. See **आयान्तम्** ā-yāntam.

पश्चिमे paśchime, *loc. sin. n. adj.* Last, latest, latter, hinder, final.

पश्यामि paśyāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **दृश** dṛiś, *1st cl. par.* substituting **पश्य** paśy in the conjugational tenses, See, observe, behold, view, look. **पश्यति** paśyati, *3d pers.* **पश्यन्ति** paśyanti, *3d pers. pl.* **पश्य** paśya, *2d pers. sin. imp.* **पश्यतु** paśyatu, *3d pers. sin.* **पश्यत** paśyata, *2d pers. pl.* **पश्यन्तु** paśyantu, *3d pers.* **पश्येत्** paśyet, *3d pers. sin. pot.* **पश्यत्** paśyat, *pres. part.* **पश्यतस्** paśya-

tas, *gen. sin. m.* पश्यन्तस् paśyantas, *nom. pl. m.*

पांसु pānśu, *s.m.* Dust.

पाटलिपुत्रनामधेयम् pāṭaliputra-nāmadheyam, *nom. sin. n.* BAHUV. comp. of पाटलिपुत्र pāṭaliputra, *cr.* A city supposed to be the ancient Palibothra and modern Patna, and नामधेय nāmadheya, *s.* A name.

पाटव pāṭava, *abst. s.n.* (from पटु paṭu, *adj.* Eloquent. Clever), Eloquence. Cleverness, skill. -टवम् -ṭavam, *acc. sin.*

पाठितस् pāṭhitas, *nom. sin. m. pass. part.* of पाठि pāṭhi (*caus.* of the *vb.* पठ paṭh, Read, recite), Made to talk, read or recite, taught, instructed. पाठ्यते pāṭhyate, *3d pers. sin. pres. pass.*

पाणि pāṇi, *s.m.* The hand.

पाणिग्रह pāṇi-graha, *s.m.* TATP. A laying hold of the hand; marriage.

पाणिग्रहकर pāṇi-graha-kara, Taker of the hand; lawful husband. -करस् -karas, *nom. sin.*

पाण्डित्य pāṇḍitya, *abst. s.n.* (from पण्डित paṇḍita, *s.m.* A scholar), Learning, scholarship, erudition. Skill, talent, tact. पाण्डित्यम् pāṇḍityam, *nom. sin.*

पाण्डु pāṇḍu, *s.m.* The name of a sovereign of ancient Delhi, and nominal father of Yudhishṭhira, and the other four Pāṇḍava princes.

पाण्डुपुत्र pāṇḍu-putra, *s.m.* TATP. A son of Pāṇḍu. -पुत्र -putra, *voc. sin.*

पातक pātaka, *s.n.* Sin, crime. पातकम् pātakam, *acc. sin.*

पातयित्वा pātayitwā (*ind. pret. part.* of पाति pāti, *caus.* of the *vb.* पत pat, Fall), Having made to fall.

पातित pātita (*pass. part.* of पाति pāti, *caus.* of the *vb.* पत pat, Fall), Made to fall, thrown down. -तानि -tāni, *nom. pl. n.*

पातुम् pātum, *inf.* (of the *vb.* पा pā) To drink.

पातोत्पातास् pātotpātās, *nom. pl. m.* DWANDWA, Falls and rises, depressions and elevations, ups and downs. (पात उत्पात).

पात्र pātra, *s.n.* A vessel, plate, bowl, cup. A sacrificial vase or vessel. Receptacle, recipient. A fit or competent person. A king's minister. Worthy. पात्रम् pātram, *nom. sin.* पात्रे pātre, *loc. sin.*

पात्रता pātratā, *abst. s.f.* (from पात्र pātra, *adj.* Worthy) Merit, capacity, fitness. पात्रताम् pātratām, *acc. sin.*

पात्रत्व pātratwa, *abst. s.n.* (from पात्र pātra, Fit) Fitness, capacity. पात्रत्वात् pātratwāt, *abl. sin.*

पात्रस्थ pātra-stha, *adj.* Lying in a dish. पात्रस्थम् pātra-stham, *acc. sin. n.*

पाद pāda, *s.m.* A foot, leg. पादस् pādas, *nom. sin.* पादेन pādena, *ins. sin.* पादस्य pādasya, *gen.* पादे pāde, *loc.* पादौ pādau, *acc. du.* पादयोस् pādayos, *gen.* or *loc.* पादान् pādān, *acc. pl.* पादेषु pādeshu, *loc.*

पादप pādapa, *s.m.* A tree. पादपस्य pādapasya, *gen. sin.* पादपे pādape, *loc.*

पादयुद्ध pāda-yuddha, *s.n.* TATP. Foot-fight.

पादारविन्द pādāravinda, *s.m.* TATP. (Lotus of a foot) The foot of a deity, lover, etc. -विन्दम् -vindam, *acc. sin.* (पाद अरविन्द).

पादास्फालनेन pādāsphālanena, *ins. sin. s.n.* TATP The trampling, shuffling action or motion of the feet, as in wrestling, sparring, striving, scuffling, or struggling. (पाद आस्फालन).

पादाहति pādāhati, *s.f.* Blow with the foot, treading, trampling. -तिभिस् -tibhis, *ins. pl.*

पान pāna, *s.n.* A drinking. Drink. पानम् pānam, *nom. sin.*

पानीय pānīya, *fut. pass. part.* of the *vb.* पा pā, Drink,—hence *s.n.* Water. पानीयम् pānīyam, *nom.* or *acc. sin.*

पान्थ pāntha, *s.m.* A traveller. पान्थस् pānthas, *nom. sin.* पान्थेन pānthena, *ins.* पान्थ pāntha, *voc.*

पाप pāpa, *adj.* Wicked; a villain, a sinner. पापस् pāpas, *nom. sin.* पापम् pāpam, *acc. sin. m.* पाप pāpa, *voc. sin.* O miscreant! पापम् pāpam, *nom.* or *acc. sin.* of पाप pāpa, *s.n.* Sin, wickedness, evil, villainy, crime. पापस्य pāpasya, *gen.*

पापकर्मणा pāpa-karmaṇā, *ins. sin. m.* BAHUV. Wicked, sinful, of evil doings.

पापतिमिर pāpa-timira, TATP. Blinded by sin, sin-bedarkened. -राभ्याम् -rābhyām, *ins. du. m.*

पापपुण्य pāpa-puṇya, *m.* or *n.* DWANDWA, Vicious or virtuous (deeds). पापपुण्यैस् pāpa-puṇyais, *ins. pl.*

पापभाव pāpa-bhāva, *s.m.* BAHUV. Evil-minded.

पापमति pāpa-mati, *s.m.* BAHUV. Evil-minded, graceless, ungodly. -मतिस् -matis, *nom. sin. m.*

पापरहित pāpa-rahita, TATP. Freed from sin; sinless. -तेन -tena, *ins. sin. m.*

पापाशयस् pāpāśayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Evil-intentioned (पाप आशय).

पापीयस् pāpīyas (compar. of पाप pāpa, Wicked), More wicked, very wicked. -यान् -yān, *nom. sin. m.*

पायस pāyasa, *adj.* Made of milk, milken.

पायसदग्धस् pāyasa-dagdhas, *nom. sin. m.* TATP. Scalded by milk-porridge.

पार pāra, *s.m.* The further or opposite bank of a river. The further shore of the sea (which in all ages appears to have been to the natives of India an object of dread). The end, extremity, or last. **पारम्** pāram, *acc. sin.*

पारक्य pārakya, *s.m.* An enemy. Alien, belonging to an enemy. **-रक्येण** -rakyeṇa, *ins. sin.*

पारग pāra-ga, *agt.* Crossing over. Going through, over, across, or to the end. **-गस्** -gas, *nom. sin. m.*

पारुष्य pārushya, *abst. s.n.* Severity, violence, in word or deed; the former being called **वाक्पारुष्य** vāk-pārushya, the latter **दण्डपारुष्य** daṇḍa-pārushya. **-रुष्यम्** -rushyam, *nom. sin.*

पार्थिव pārthiva, *s.m.* A king. **-वम्** -vam, *acc. sin.* **-वे** -ve, *loc.* **-वास्** -vās, *nom. pl.* **-वैस्** -vais, *ins.*

पार्वण pārvaṇa, *s.m.* The general funeral ceremony to be offered to all the manes at the Parva, or conjunction of the sun and moon, at which double oblations are offered; three cakes to the father, paternal grandfather, and great grandfather; and three to the maternal grandfather, his father and grandfather; and the crumbs of each set to the remoter ancestors in each line.

पार्वती pārvatī, *s.f.* A name of Durgā, in her capacity of daughter of Himāla, the sovereign of the snowy mountains: she is the consort of Śiva. **पार्वतीम्** pārvatīm, *acc.*

पार्श्व pārśwa, *s.m.* A side, flank. **पार्श्वे** pārswe, *loc. sin.* **पार्श्वयोस्** pārśwayos, *loc. du.*

पार्श्वगताम् pārśwa-gatām, *acc. sin. f.* (from **पार्श्व** pārśwa, *s.* The side; also, near, by the side of, and **गताम्** gatām, Gone) Sheltered, screening.

पार्श्वतस् pārśwatas, *ind.* By the side, at the side, on the flank or flanks.

पालन pālana, *s.n.* Protection, protecting. Cherishing, nourishing. The milk of a cow that has recently calved. **-नम्** -nam, *nom.* or *acc. sin.*

पालय pālaya, 2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **पा** pā, 10*th cl. par.* Preserve, protect, guard, keep. **पालयन्** pālayan, *nom. sin. m. pres. part.* Protecting, ruling. **पाल्यते** pālyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* **पालितस्** pālitas, *nom. sin. m. pass. part.* Nourished, reared, cherished. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.*

पावक pāvaka, *s.m.* Fire. **पावकम्** pāvakam, *acc. sin.*

पाश pāśa, *s.m.* A snare, noose, or gin for catching birds, deer, etc., a fetter, cord. **पाशस्** pāśas, *nom. sin.* **पाशम्** pāśam, *acc.* **पाशात्** pāśāt, *abl.* **पाशास्** pāśās, *nom. pl.* **पाशान्** pāśān, *acc.* **पाशैस्** pāśais, *ins.*

पाशबद्ध pāśa-baddha, TATP. Snared, noosed, entrapped, caught in a net. **पाशबद्धान्** pāśa-baddhān, *acc. pl. m.*

पाशबन्ध pāśa-bandha, *s.n.* TATP. A noose, snare, halter, net. **पाशबन्धम्** pāśa-bandham, *acc. sin.*

पाशहस्तम् pāśa-hastam, *acc. sin. m.* BAHUV. Snare-in-hand.

पाषाण pāshāṇa, *s.m.* A stone. **-णे** -ṇe, *loc. sin.*

पिङ्गल piṅgala, *adj.* Tawny, yellowish; hence **पिङ्गलक** piṅgalaka, A name given to a lion.

पिण्ड piṇḍa, *s.m.* A lump, ball, or cake. **पिण्डतस्** piṇḍatas, *ind.* (equivalent to **पिण्डात्** piṇḍāt) From a ball or lump.

पिण्डद piṇḍa-da, *s.m.* The giver of a mouthful; hence, a master. **-दस्य** -dasya, *gen. sin.*

पिता pitā, *nom. sin.* of **पितृ** pitṛi, *s.m.* A father. **पित्रा** pitrā, *ins.* **पितुस्** pitus, *gen.*

पितृमन्दिरे pitṛi-mandire, *loc. sin. s.n.* TATP. In the paternal mansion, in the house of a father.

पिपासा pipāsā, *s.f.* Thirst, desire to drink.

पिप्पल pippala, *s.m.* The holy fig-tree.

पिवति pivati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **पा** pā, 1*st cl. par. irreg.* Drink, drink up.

पिशुन piśuna, *s.m.* A spy, informer, tale-bearer. *adj.* Slanderous, calumnious. Wicked, insidious, vile. **पिशुनेन** piśunena, *ins. sin.* **पिशुनास्** piśunās, *nom. pl. m.*

पिशुनवचन piśuna-vachana, *s.n.* KARM. Evil speech, detraction, slander. **-नात्** -nāt, *abl. sin.*

पीडन pīḍana, *s.n.* A pressing, squeezing, or paining. **पीडनम्** pīḍanam, *acc. sin.*

पीडा pīḍā (pronounced pīrā), *nom. sin.* of **पीडा** pīḍā, *s.f.* Pain, annoyance.

पीडित pīḍita (*pass. part.* of the *vb.* **पीड** pīḍ), Pressed, pained, squeezed, griped, wrung, tormented. Distressed, harassed. **पीडितस्** pīḍitas, *nom. sin. m.* **पीडिते** pīḍite, *loc. sin. m.* **पीडिता** pīḍitā, *nom. sin. f.* **पीडितम्** pīḍitam, *nom.* or *acc. sin. n.*

पीत्वा pītwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **पी** pī or **पा** pā, Drink), Having drunk.

पीयते pīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **पा** pā, Drink), Is drunk or imbibed.

पुंश्चली puns-chalī, *s.f.* A harlot, an unchaste woman, a frequenter of men. **पुंश्चलीभिस्** puns-chalībhis, *ins. pl.*

पुंसस् punsas, *gen. sin.* of **पुमस्** pumas, *s.m.* (irregular in its declension), A man, male. Masculine, manly. **पुंसाम्** punsām, *gen. pl.*

पुङ्गव puṅ-gava, *s.m.* A bull; mostly used as the final member of a compound term, denoting, Excellent, pre-eminent.

पुच्छ puchchha, *s.m.* A tail. **पुच्छस्** puchchhas, *nom. sin.* **पुच्छम्** puchchham, *nom. sin. s.n.*

पुच्छाग्र puchchhāgra, *s.n.* TATP. Tip of the tail. **पुच्छाग्रे** puchchhāgre, *loc. sin.* (**पुच्छ अग्र**).

पुण्य puṇya, *adj.* Virtuous, pure, righteous, holy, meritorious. Beautiful, pleasing. **पुण्यम्** puṇyam, *nom. sin. n.* *s.n.* Virtue, moral or religious merit, a good action. Good fortune, as the results of virtuous acts in a former life. **पुण्यम्** puṇyam, *acc. sin.* **पुण्यात्** puṇyāt, *abl.*

पुण्यकर्मन् puṇya-karman, KARM. A virtuous action. **पुण्यकर्मणाम्** puṇya-karmaṇām, *gen. pl.*

पुण्यतीर्थे puṇya-tīrthe, KARM. comp. of **पुण्य** puṇya, *adj. cr.* Pure, holy, and **तीर्थे** tīrthe, *loc. sin.* of **तीर्थ** tīrtha, *s.n.* A holy place, any place of pilgrimage, as Benares, etc.; but especially particular spots along the course of sacred streams, as the Ganges, etc.; and in the vicinity of some piece of water, or sacred springs.

पुण्ययोग puṇya-yoga, *s.m.* TATP. The effect or consequence of virtuous actions done in a former life. **-गेन** -gena, *ins. sin.*

पुण्यवान् puṇyavān, *nom. sin. m.* of **पुण्यवत्** puṇyavat, *adj.* Meritorious, pure, holy. Fortunate, lucky, well-fated. (In line 248, this adjective being followed by a pronoun in the ablative case, must be rendered comparatively, Happier, more fortunate.)

पुण्यात्मन् puṇyātman, BAHUV. Pure-souled. **-ना** -nā, *ins. sin. m.*

पुण्यैककर्मणाम् puṇyaika-karmaṇām, *gen. pl. m.* BAHUV. Of those whose actions are pure and single. (**पुण्य एक कर्मन्**).

पुण्योदय puṇyodaya, *s.m.* TATP. Good fortune, as the result of virtuous acts in a former life. **पुण्योदयात्** puṇyodayāt, *abl. sin.* (**पुण्य उदय**).

पुत्र putra, *s.m.* A son, a child. **पुत्रस्** putras, *nom. sin.* **पुत्रम्** putram, *acc.* **पुत्रेण** putreṇa, *ins.* **पुत्रस्य** putrasya, *gen.* **पुत्र** putra, *voc.* **पुत्राभ्याम्** putrābhyām, *ins. du.* **पुत्रास्** putrās, *nom. pl.* **पुत्रान्** putrān, *acc.* **पुत्रैस्** putrais, *ins.* **पुत्राणाम्** putrāṇām, *gen.*

पुत्रक putraka, *voc. sin.* of **पुत्रक** putraka, *s.m.* A son, a child.

पुत्री putrī, *s.f.* A daughter. **पुत्र्या** putryā, *ins.*

पुनः पुनर् punah punar, *ind.* Again and again.

पुनर् punar, and before certain letters **पुनः** punah, *ind.* Again, any more, any longer. Yet, still, further. After all. But, on the contrary, on the other hand. Assuredly.

पुनरागतस् punar-āgatas, *nom. sin. m.* Come again, returned. **पुनरागत्य** punar-āgatya, *ind. pret. part.* Having returned. See **आगत** āgata and **आगत्य** āgatya.

पुनरागमन punar-āgamana, *s.n.* A coming again, return. **-नाय** -nāya, *dat. sin.*

पुनराह punar-āha (*3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **ब्रू** brū, *2d cl.* Say, with **पुनर्** punar), He replied.

पुनरूपोढा punar-upoḍhā, *nom. sin. f.* Re-married, married again (*pass. part.* of the *vb.* **वह** vah, Carry, with **उप** upa and **पुनर्** punar).

पुनर्जन्मन् punar-janman, *s.n.* A second birth, regeneration. **पुनर्जन्म** punar-janma, *acc. sin.*

पुमान् pumān, *nom. sin.* of **पुमस्** pumas, *s.m.* A man, a male. A man of spirit or of consequence.

पुर् pur, *s.f.* A city. **पुरि** puri, *loc. sin.*

पुर pura, *s.n.* A town, a city. **पुरे** pure, *loc. sin.*

पुरःसरम् purah-saram, *ind.* By or with, *i.e.* preceded by, attended with.

पुरतस् puratas, *ind.* Before, in the presence.

पुरस् puras, *ind.* Before, in front, in the van.

पुरस्कर्तव्यास् puras-kartavyās, *nom. pl. m. fut. pass. part.* (of the *vb.* **कृ** kṛi, Make, with **पुरस्** puras), To be honoured, respected, or put before. **पुरस्कार्यस्** puras-kāryas, *nom. sin. m.* To be prepared or fitted out. **पुरस्कृतस्** puras-kṛitas, *nom. sin. m. pass. part.* Placed in front, advanced to the foremost rank, honoured. **पुरस्कृत्य** puras-kṛitya, *ind. pret. part.* Having placed before, setting before. Having rewarded. **पुरस्क्रियन्ताम्** puras-kriyantām, *3d pers. pl. imp. pass.* Let them be honoured or distinguished.

पुरस्तात् purastāt, *ind.* Before, in front.

पुरा purā, *ind.* Formerly, in olden time, in days of yore. Old, past. Long past.

पुराण purāṇa, *s.m.* A Karsha, or measure of silver equal to sixteen Paṇas of Cowries. -णैस् -ṇais, *ins. pl.*

पुरावृत्त purā-vṛitta, *s.n.* Any old or legendary event.

पुरावृत्तकथा purā-vṛitta-kathā, *s.f.* TATP. An old story or legend, a story of the olden time.

पुरावृत्ताख्यानकथनम् purā-vṛittākhyāna-kathanam, *nom. sin. s.n.* TATP. A telling of old stories.

पुरि puri, *s.f.* A town, a city. पुर्याम् puryām, *loc.*

पुरीष purīsha, *s.n.* Excrement, ordure.

पुरुष purusha, *s.m.* A man. पुरुषस् purushas, *nom. sin.* पुरुषेण purusheṇa, *ins.* पुरुषस्य purushasya, *gen.* पुरुषास् purushās, *nom. pl.*

पुरुषकार purusha-kāra, *s.m.* TATP. A manly act, the effort of man. पुरुषकारेण purusha-kāreṇa, *ins. sin.*

पुरुषद्रव्यसम्पद् purusha-dravya-sampad, *nom. sin. s.f.* TATP. Abundance of men and materiel.

पुरुषपशु purusha-paśu, *s.m.* TATP. A beast of a man, a human brute. -पशोस् -paśos, *gen. sin.*

पुरुषसिंहम् purusha-singham, *acc. sin. m.* (comp. of पुरुष purusha, Man, and सिंह singha, A lion), A lion of a man, *i.e.* a brave man.

पुरुषान्तरस् purushāntaras, *nom. sin. s.m.* A mode of alliance; that which is made by proxy (*lit.* Another man). पुरुषान्तरम् purushāntaram, *acc. sin.*

पुरुषार्थम् purushārtham, *ind.* For man. (See अर्थम्).

पुलकितस् pulakitas, *nom. sin. m.* of पुलकित pulakita, *adj.* (from पुलक pulaka, Erection of the hairs of the body) Having the down of the body erect (symptomatic of exquisite delight).

पुष्कल pushkala, *adj.* Plenteous. पुष्कलस् pushkalas, *nom. sin. m.*

पुष्ट pushṭa (*pass. part.* of the *vb.* पुष push, Feed), Nourished, fed.

पुष्टाङ्गस् pushṭāṅgas, *nom.sin.m.* BAHUV. Fat in body.

पुष्प pushpa, *s.n.* A flower.

पूग pūga, *s.m.* Betel-nut.

पूजयेत pūjayeta, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* पूज pūj, 10*th cl. ātm.* Honour. पूजित pūjita, *pass. part.* Honoured, treated with marks of distinction. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तौ -tau, *nom. du. m.* -तास् -tās, *nom. pl. m.* पूजनीयस् pūjanīyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* To be worshipped or honoured; deemed worthy of respect, worship, or honour. पूजयितव्या pūjayitavyā, *nom. sin. f.* पूज्यस् pujyas, *nom. sin. m.* Worshipped, venerable, fit for, deserving of worship, adoration, etc. पूज्या pujyā, *nom. sin. f.* पूजयित्वा pūjayitwā, *ind. pret. part.*

पूजा pūjā, *s.f.* Worship, homage, honour, respect. पूजाम् pūjām, *acc. sin.*

पूज्यते pūjyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* पूज pūj, Honour), Is honoured, or respected.

पूरण pūraṇa, *s.n.* A filling. -णम् -ṇam, *acc. sin.*

पूरयन्ति pūrayanti (3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* पूर pūr, 10*th cl. par.*), Fill, satisfy, fulfil. पूर्यते pūryate, 3*d pers. sin. pres. pass.*

पूरयित्वा pūrayitwā, *ind. pret. part.* of the *vb.* पूर pūr, 10*th cl.* Having filled.

पूरुष pūrusha, *s.m.* A man. पूरुषस् pūrushas, *nom.*

पूर्ण pūrṇa (*pass. part.* of the *vb.* पूर pūr, Fill), Filled, full. पूर्णस् pūrṇas, *nom. sin. m.* पूर्णम् pūrṇam, *nom.* or *acc. sin. n.*

पूर्व pūrva, *pronom.* Former, old. First-mentioned. पूर्वस् pūrvas, *nom.sin.m.* पूर्वम् pūrvam, *acc.sin.n.*

पूर्वक pūrvaka, *adj.* Prior, before, preceding. -कम् -kam, *nom. sin. n.* This word frequently forms the last member of a compound term; as, दारिकादानपूर्वकस् dārikā-dāna-pūrvakas, *nom.sin.m.* Preceded by the gift of a daughter.

पूर्वजन्मकृतम् pūrva-janma-kṛitam, TATP. comp. of पूर्वजन्म pūrva-janma, *cr.* A former birth, or previous state of existence, and कृतम् kṛitam, *nom. sin. n.* (*pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Do), Done, wrought, performed.

पूर्वम् pūrvam, *nom.* or *acc. sin. n.* of पूर्व pūrva, *pronom.* Former. *ind.* Previously.

पूर्वोक्त pūrvokta (*pass. part.* of the *vb.* वच vach, Say, with पूर्व pūrva), Said before, aforesaid, aforementioned. पूर्वोक्तम् pūrvoktam, *acc. sin. n.*

पृच्छामि prichchhāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* प्रच्छ prachchh, 6*th cl. par.* Asks, inquires. पृच्छति prichchhati, 3*d pers.* पृच्छ्यताम् prichchhyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* Let (him) be asked or enquired of.

पृथक् prithak, *ind.* Separately.

पृथिवी prithivī, *s.f.* The earth. पृथिवीम् prithivīm, *acc. sin.*

पृथिवीतल prithivī-tala, *s.n.* TATP. The bare ground, the very ground. -ले -le, *loc. sin.*

पृथिवीपतिस् pṛithivī-patis, *nom. sin. s.m.* TATP. A sovereign, a king. **-पतेस्** -pates, *gen.*

पृथिवीपाल pṛithivī-pāla, *s.m.* A ruler of the earth, king, monarch. **-लस्** -las, *nom. sin.* **-लास्** -lās, *nom. pl.*

पृथ्वी pṛithvī, *s.f.* The earth.

पृथ्वीखात pṛithvī-khāta, *s.n.* TATP. A cavern, hole, or pit in the earth.

पृष्ट pṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **प्रच्छ्** prachchh), Asked, questioned, interrogated, demanded. **पृष्टस्** pṛishṭas, *nom. sin. m.* **पृष्टा** pṛishṭā, *nom. sin. f.* **पृष्टया** pṛishṭayā, *ins.* **पृष्टवत्** pṛishṭavat, *indef. past part.* **-वान्** -vān, *nom. sin. m.* He asked or questioned.

पृष्ठ pṛishṭha, *s.n.* The back. The surface. The flat roof or terrace of a house. **पृष्ठम्** pṛishṭham, *acc. sin.* **पृष्ठे** pṛishṭhe, *loc.*

पृष्ठतस् pṛishṭhatas, *ind.* Behind the back. On the back, with the back.

पृष्ठमध्य pṛishṭha-madhya, *s.m.* TATP. Middle of the back. **-मध्ये** -madhye, *loc.*

पृष्ठमांसादस् pṛishṭha-mānsādas, *nom. sin. m.* (**पृष्ठ** pṛishṭha, The back, **मांस** mānsa, Flesh, and **अद** ada, *agt.* Eating) A backbiter.

पेशल peśala, *adj.* Skilful, dexterous, clever, ingenious. **पेशलास्** peśalās, *nom. pl. m.*

पैशुन्य paiśunya, *abst. s.n.* Tale-bearing, reporting evil of others, espionage. **-न्यात्** -nyāt, *abl. sin.*

पोत pota, *s.m.* A vessel, ship, boat, bark. **-तस्** -tas, *nom. sin.* **-तम्** -tam, *acc. sin.*

पोतवणिज् pota-baṇij, *s.m.* A voyaging merchant. **-जम्** -jam, *acc. sin.*

पौर paura, *s.m.* A citizen. **पौराणाम्** paurāṇām, *gen. pl.*

पौरुष paurusha, *abst. s.n.* (from **पुरुष** purusha, *s.m.* A man) Manliness, vigour, manly conduct, courage, valour. **पौरुषम्** paurusham, *nom.* or *acc. sin.* **पौरुषे** paurushe, *loc.*

प्र pra, *prep.* Forth, forward, before, away, pro, pre. Very much, exceeding.

प्रकम्पमान pra-kampamāna (*pres. part. ātm.* of the *vb.* **कप** kap, **इ** i, 1*st cl. ātm.* with **प्र** pra) Trembling, quivering, quaking, violently shaking. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.*

प्रकार pra-kāra, *s.m.* Kind, sort. **-रास्** -rās, *nom. pl.*

प्रकाशन pra-kāśana, *s.n.* Illumination. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

प्रकाशम् pra-kāśam, *ind.* (In dramatic language) Aloud.

प्रकाशयति pra-kāśayati, 3*d pers. sin. pres.* of **काशि** kāśi (*caus.* of the *vb.* **काश** kāś, Shine, with **प्र** pra, Forth), Irradiates, illumines, makes manifest, displays; publishes, reveals, blazons abroad, discloses. **प्रकाशयेत्** pra-kāśayet, 3*d pers. sin. pot.*

प्रकीर्ण pra-kīrṇa (*pass. part.* of the *vb.* **कॄ** kṛī, Scatter, with **प्र** pra), Agitated, excited, wild. **प्रकीर्णस्य** pra-kīrṇasya, *gen. sin. m.*

प्रकीर्तित pra-kīrtita (*pass. part.* of the *vb.* **कॄत** kṛīt, Celebrate, with **प्र** pra), Declared, proclaimed. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

प्रकुप्यति pra-kupyati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **कुप** kup, 4*th cl. par.* Be angry. **प्रकुपितस्** prakupitas, *nom. sin. m. pass. part.* **प्रकुप्य** pra-kupya, *ind. pret. part.* Being enraged.

प्रकुर्वीत pra-kurvīta, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* **कृ** kṛi, 8*th cl. ātm.* Do, with **प्र** pra.

प्रकृति pra-kṛiti, *s.f.* Nature, the natural state or condition of a thing. Constitution, disposition, temper, whether of body or mind. Nature; in philosophy, the passive or material cause of the world, as opposed to the active or spiritual; and in mythology, a goddess, the personified will of the Supreme in the creation, identified with Māyā or allusion; hence it is the same with the Śakti, or personified energy or bride of a deity, as Lakshmī, Durgā, etc. A requisite of regal administration, of which seven are enumerated: the king, the minister, an ally, treasure, territory, fortress, and an army: the corporations or companies of citizens are sometimes added, making an eighth class. **प्रकृतिस्** pra-kṛitis, *nom. sin.* **प्रकृतिम्** pra-kṛitim, *acc.* **प्रकृत्या** pra-kṛityā, *ins.* **प्रकृतयस्** pra-kṛitayas, *nom. pl.* **प्रकृतिभिस्** pra-kṛitibhis, *ins.*

प्रकृष्टत्व pra-kṛishṭwa, *abst. s.n.* Transcendent excellence. **-त्वात्** -twāt, *abl. sin.*

प्रकोप pra-kopa, *s.m.* Irritation, provocation, enraging, exasperation; a rage. An attack. Insurrection, mutiny. **-पस्** -pas, *nom. sin.* **-पाय** -pāya, *dat.* **-पात्** -pāt, *abl.*

प्रकोपन pra-kopana, *s.n.* Irritating, provoking, angering; irritation. **-नस्** -nam, *acc. sin.*

प्रकोपित pra-kopita, *pass. part.* of **कोपि** (*caus.* of the *vb.* **कुप** kup, Be angry, with **प्र** pra), Much incensed,

greatly provoked, moved to anger. प्रकोपितस्य pra-kopitasya, *gen. sin. m.*

प्रक्षालन pra-kshālana, *s.n.* A washing, a cleansing. प्रक्षालनात् pra-kshālanāt, *abl. sin.*

प्रक्षिप्त pra-kshipta (*pass. part.* of the *vb.* क्षिप kship, Throw, with प्र pra), Thrown, flung, cast. प्रक्षिप्तस् pra-kshiptas, *nom. sin. m.* प्रक्षिप्तवत् pra-kshiptavat, *indef. past part.* -वान् -vān, *nom. sin. m.* He threw.

प्रगल्भ pragalbha, *adj.* Bold, confident, resolute, energetic. Prompt, ready. प्रगल्भस् pragalbhas, *nom. sin. m.*

प्रचक्षते pra-chakshate (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* चक्ष chaksh, 2*d cl. ātm.* Speak, say, with प्र pra), They call.

प्रचलित pra-chalita (*pass. part.* of the *vb.* चल chal, Go, with प्र pra), Moved forwards, proceeded, set out, gone forth, departed, went. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तास् -tās, *nom. pl. m.*

प्रचुर prachura, *adj.* Plenteous, plentiful, much, many. -रस् -ras, *nom. sin. m.*

प्रचुररत्नधनागमा prachura-ratna-dhanāgamā, *nom. sin. f.* BAHUV. Having a large income of gems and money. (प्रचुर रत्न धन आगम).

प्रच्युत pra-chyuta (*pass. part.* of the *vb.* च्यु chyu, Fall, with प्र pra), Fallen, strayed. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

प्रच्छन्न pra-chchhanna (*pass. part.* of the *vb.* छद् chhad, Cover, with प्र pra), Covered, concealed, hidden, secreted. प्रच्छन्नस् pra-chchhannas, *nom. sin. m.* प्रच्छाद्य pra-chchhādya, *ind. pret. part.* Having covered.

प्रजा prajā, *s.f.* People, subjects. प्रजाम् prajām, *acc. sin.* प्रजास् prajās, *acc. pl.*, in which number it is chiefly used.

प्रजागर pra-jāgara, *s.m.* Watching, waking.

प्रजायते pra-jāyate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* जन jan, 4*th cl. ātm.* substituting जा jā in the conjugational tenses, with प्र pra, Forth), Is born or produced.

प्रजावती prajāvatī, *nom. sin. f.* of -वत् -vat, *adj.* Possessing children. A mother, a matron.

प्रज्ञा pragyā, *s.f.* Understanding, wisdom, knowledge.

प्रज्ञावत् pragyāvat, *adj.* Wise, knowing, intelligent, shrewd. -वताम् -vatām, *gen. pl. m.*

प्रणमति pra-ṇamati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* णम ṇam, 1*st cl. par.* Bow, with प्र pra), Stoops, bows down, makes obeisance. प्रणम pra-ṇama, 2*d pers. sin. imp.* Do homage, make obeisance. प्रणम्य pra-ṇamya, *ind. pret. part.* प्रणत pra-ṇata, *pass. part.* Bent forward, stooped, stooping. -तानि -tāni, *acc. pl. n.* प्रणतवत् pra-ṇatavat, *indef. past part.* -वान् -vān, *nom. sin. m.*

प्रणय praṇaya, *s.m.* Friendship, friendly regard. प्रणयात् praṇayāt, *abl. sin.* प्रणयास् praṇayās, *nom. pl.*

प्रणश्यति pra-ṇaśyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* णश् ṇaś, 4*th cl. par.* Perish, with प्र pra.

प्रणाम praṇāma, *s.m.* Obeisance. -मम् -mam, *acc. sin.* -मात् -māt, *abl.*

प्रणाश pra-ṇāśa, *s.m.* Loss, destruction. -शस् -śas, *nom. sin.* -शे -śe, *loc. sin.*

प्रणाशयेत् pra-ṇāsayet, *3d pers. sin. pot.* of नाशि nāśi (*caus.* of the *vb.* णश् ṇaś, Perish, with प्र pra), He should suffer to be lost, he should allow to perish.

प्रणिधि praṇidhi, *s.m.* A spy, secret agent or emissary. -धिस् -dhis, *nom. sin.* -धिना -dhinā, *ins.* -धे -dhe, *voc.*

प्रणिधीयते pra-ṇi-dhīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with नि ni and प्र pra), Is set or inlaid.

प्रताप pra-tāpa, *s.m.* Majesty, dignity. Vigour, power, energy. प्रतापेन pra-tāpena, *ins. sin.* -पात् -pāt, *abl.*

प्रतापवान् pra-tāpavān, *nom. sin. m.* of प्रतापवत् pra-tāpavat, *adj.* Majestic, glorious.

प्रति prati, *prep.* Again, against, back again. Each. As a postposition it governs the accusative case, and then means, Towards, to, with, in regard to.

प्रतिक्रिया prati-kriyā, *s.f.* Retaliation, revenge. Remedy, counteraction.

प्रतिक्षणम् prati-kshaṇam, *ind.* Every moment, every instant, continually.

प्रतिगम्यताम् prati-gamyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* गम gam, Go, with प्रति prati), Let there be gone back.

प्रतिगृह्य prati-gṛihya, *ind. pret. part.* of the *vb.* ग्रह grah, Take, with प्रति prati.

प्रतिज्ञा prati-gyā, *s.f.* A promise.

प्रतिज्ञातम् prati-gyātam, *nom. sin. n.* (*pass. part.* of the *vb.* ज्ञा gyā, Know, with प्रति prati) Promised, agreed. Propounded, proposed. *s.n.* A thing pro-

mised, a promise. प्रतिज्ञाय prati-gyāya, *ind. pret. part.* Having promised.

प्रतिदिनम् prati-dinam, *ind.* Daily.

प्रतिध्वान prati-dhwāna, *s.m.* Echo, reiterated or repeated sound. -नैस् -nais, *ins. pl.*

प्रतिनिवर्तते prati-ni-vartate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वृत vṛit, *1st cl. ātm.* Be, with नि ni and प्रति prati), Turns away, retires.

प्रतिपत्ति prati-patti, *s.f.* Fame, renown. Elevation, exaltation, promotion. प्रतिपत्तये prati-pattaye, *dat. sin.*

प्रतिपत्तिप्रदानम् prati-patti-pradānam, *nom. sin. s.n.* TATP. Giving of preferment, conferring promotion.

प्रतिपद्यते prati-padyate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* पद् pad, *4th cl. ātm.* Go, with प्रति prati, Gain, obtain.

प्रतिपन्न prati-panna (*pass. part.* of *vb.* पद् pad, Step, with प्रति prati), Obtained, gained. Overcome, conquered, subdued. -पन्नानाम् -pannānām, *gen. pl.*

प्रतिपालयेत् prati-pālayet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* पा pā, *10th cl. par.* with प्रति prati), He should protect, defend, cherish, or patronize.

प्रतिबद्ध prati-baddha (*pass. part.* of the *vb.* बन्ध bandh, Bind, with प्रति prati), Connected. -बद्धस् -baddhas, *nom. sin. m.*

प्रतिभासि prati-bhāsi (*2d pers. sin. pres.* of the *vb.* भा bhā, *2d cl. par.* Shine, with प्रति prati), Thou appearest or seemest. -भाति -bhāti, *3d pers. sin.*

प्रतिभान prati-bhāna, *s.n.* Sharpness, brilliancy of conception. Audacity, boldness, confidence, consequence.

प्रतिभानवत् prati-bhānavat, *adj.* Bright, brilliant. Bold, prompt, audacious. -वान् -vān, *nom. sin. m.*

प्रतिमा prati-mā, *s.f.* A resemblance, figure, image, picture. प्रतिमाविशेषस् pratimā-viśeshas, *nom. sin. m.* TATP. A sort of image, a kind of figure or character.

प्रतिरक्ष prati-raksha, *s.m.* Safety, preservation.

प्रतिरक्षा prati-rakshā, *s.f.* Safety, preservation.

प्रतिरक्षार्थम् prati-rakshārtham, *ind.* For the saving.

प्रतिरात्रम् prati-rātram, AVYAYĪ. Each night, every night, nightly.

प्रतिवसति prati-vasati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वस vas, *1st cl. par.* Dwell, with प्रति prati.

प्रतिवाच् prati-vāch, *s.f.* An answer, reply. -चम् -cham, *acc. sin.*

प्रतिवातम् prati-vātam, AVYAYĪ. Against the wind.

प्रतिबिम्ब prati-vimba, *s.n.* A resemblance or counterpart of real forms, as a picture, a reflected image, shadow, etc. -बिम्बम् -vimbam, *acc. sin.*

प्रतिस्कन्ध prati-skandha, *s.m.* Each or every shoulder. -स्कन्धेन -skandhena, *ins. sin.*

प्रतिहस्तक prati-hastaka, *s.m.* A substitute, a deputy, or proxy. -कास् -kās, *nom. pl.*

प्रतीकार pratī-kāra, *s.m.* Reaction. A remedying, remedy. A preventive, a corrective, prevention. Retaliation, requital. A mode of alliance, that which is formed on the ground of former services. -रस् -ras, *nom. sin.* -रम् -ram, *acc.* -राय -rāya, *dat.* -रात् -rāt, *abl.* -रे -re, *loc.*

प्रतीक्षते pratīkshate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* ईक्ष īksh, Look, with प्रति prati), He watches or waits for.

प्रतीत pratīta (*pass. part.* of the *vb.* इ i, Go, with प्रति prati), Believed, trusted. Glad, delighted. प्रतीतस् pratītas, *nom. sin. m.*

प्रतीप pratīpa, *adj.* Disobedient, cross-grained. -पस् -pas, *nom. sin. m.*

प्रतीयते pratīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* इ i, Go, with प्रति prati), Becomes manifest or is evident, or is proved.

प्रतीहार pratī-hāra, *s.m.* A porter, a warder. -रस् -ras, *nom. sin.* -रम् -ram, *acc.*

प्रत्यक्ष praty-aksha, *adj.* Perceptible to the eye, visible, present; evident, clear, plain. प्रत्यक्षस् praty-akshas, *nom. sin. m.* प्रत्यक्षेण praty-akshena, *ins. sin.* प्रत्यक्षे praty-akshe, *loc. sin. m.* or *n.*

प्रत्यक्षभूत praty-aksha-bhūta (*pass. part.* of the *vb.* भू bhū, with प्रत्यक्ष praty-aksha), Manifested, become visible. -तया -tayā, *ins. sin. f.* प्रत्यक्षीकृत praty-akshī-kṛita, CHWI, Made manifest, rendered apparent. -तम् -tam, *nom. sin. m.*

प्रत्यङ्गम् praty-angam, AVYAYĪ. On the body or limbs severally. (प्रति prati, and अङ्ग anga, Body or limb.)

प्रत्यभिज्ञाय praty-abhigyāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* ज्ञा gyā, Know, with अभि abhi and प्रति prati), Having recognised.

प्रत्यय praty-aya, *s.m.* Trust, faith. A promise given. Belief, confidence. -यस् -yas, *nom. sin.* -यात् -yāt, *abl.*

प्रत्यहम् praty-aham, AVYAYĪ. Daily, every day, each day.

प्रत्याख्यान praty-ākhyāna, *s.n.* Denial, refusal. **-ख्याने** -khyāne, *loc. sin.*

प्रत्यादिश्यताम् praty-ādiśyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **दिश्** diś, *6th cl. par.* with *preps.* **आ** ā, and **प्रति** prati), Let be warned or cautioned.

प्रत्यादेश praty-adeśa, *s.m.* A solemn admonition.

प्रत्यावृत्य praty-ā-vṛitya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **वृत** vṛit, Be, with **आ** ā, and **प्रति** prati), Having returned.

प्रत्यासन्न praty-ā-sanna, *adj.* Near, proximate, close at hand. **-सन्ने** -sanne, *loc. sin. m.*

प्रत्याह praty-āha (*3d pers. sin.* of the *defective vb.* **आह** āh, Say, with **प्रति** prati, Again), He replied.

प्रत्युत्तर praty-uttara, *s.n.* Reply to an answer, rejoinder. **प्रत्युत्तरम** praty-uttaram, *acc. sin.*

प्रत्युत्पन्न praty-ut-panna (*pass. part.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with *preps.* **उत्** ut, and **प्रति** prati), Prompt, ready.

प्रत्युत्पन्नमतिस् praty-utpanna-matis, *nom. sin. m.* BAHUV. Ready-witted, sharp, quick. Name of a fish.

प्रत्युपकार praty-upa-kāra, *s.m.* A requital of a favour, a return of kindness.

प्रत्यूह praty-ūha, *s.m.* An obstacle, an impediment, hindrance. **-हस्** -has, *nom. sin.*

प्रथम prathama, *adj.* First. Early. **प्रथमस्** prathamas, *nom. sin. m.* **प्रथमाम्** prathamām, *acc. sin. f.* **प्रथमम्** prathamam, *nom.* or *acc. sin. n.*

प्रथमदर्शने prathama-darśane, *loc. sin. n.* KARM. At first sight.

प्रथमम् prathamam, *ind.* In the first place.

प्रथित prathita (*pass. part.* of the *vb.* **प्रथ** prath, Be famous), Famed, noted, renowned, celebrated, spread abroad. Intent upon, engaged in, occupied by, devoted to. **प्रथितम्** prathitam, *nom. sin. n.*

प्रद pra-da, *agt.* Yielding, giving; giver. **-दम्** -dam, *nom. sin. n.*

प्रदत्त pra-datta (*pass. part.* of the *vb.* **दा** dā, Give, with **प्र** pra), Given. Given up, restored. **प्रदत्ता** pra-dattā, *nom. sin. f.* **प्रदत्तानि** pra-dattāni, *nom. pl. n.*

प्रदर्श्य pra-darśya (*ind. pret. part.* of **दर्शि** darśi, *caus.* of the *vb.* **दृश** dṛiś, See, with **प्र** pra), Having exhibited or shewn.

प्रदान pra-dāna, *s.n.* A gift, donation. **प्रदानम्** pradānam, *nom. sin.* **प्रदानेन** pra-dānena, *ins. sin.* **प्रदानेषु** pra-dāneshu, *loc. pl.*

प्रदीप pra-dīpa, *s.m.* A lamp. **प्रदीपस्** pra-dīpas, *nom. sin.* **-पम्** -pam, *acc.* **-पस्य** -pasya, *gen.*

प्रदीप्त pra-dīpta (*pass. part.* of the *vb.* **दीप** dīp, Shine, with **प्र** pra), Kindled, blazing, burning. **प्रदीप्तम्** pra-dīptam, *acc. sin. m.*

प्रदेय pra-deya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **दा** dā, Give, with **प्र** pra), To be given. **-यस्य** -yasya, *gen. sin. n.*

प्रदेश pra-deśa, *s.m.* A spot, place, district, part. **प्रदेशम्** pra-deśam, *acc. sin.*

प्रदोष pradosha, *s.m.* Evening.

प्रदोषकाल pradosha-kāla, *s.m.* TATP. Evening-tide. **-काले** -kāle, *loc. sin.*

प्रधान pradhāna, *adj.* Chief, principal. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.*

प्रधानता pradhānatā, *abst. s.f.* Supremacy, excellence, superiority. Premiership. **-ताम्** -tām, *acc.*

प्रधानमन्त्रिन् pradhāna-mantrin, *m.* KARM. Prime minister. **-मन्त्री** -mantrī, *nom. sin.*

प्रधानाङ्गम् pradhānāngam, *nom. sin. n.* KARM. The chief member of the body. The chief person of the state. (**प्रधान अङ्ग**).

प्रधावति pra-dhāvati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **धाव** dhāv, *1st cl. par.* Run, with **प्र** pra, Forward.

प्रपञ्च pra-pancha, *s.m.* Error, illusion. Prolixity, copiousness in style or composition. **प्रपञ्चस्** prapanchas, *nom. sin.*

प्रपञ्चवचन pra-pancha-vachana, *s.n.* A prolix discourse. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

प्रपन्न pra-panna (*pass. part.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with **प्र** pra), Reached, arrived, attained, obtained.

प्रपूर्यते pra-pūryate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **पूर** pūr, Fill, with **प्र** pra), Is thoroughly filled, or satiated; is filled to the brim.

प्रबन्ध pra-bandha, *s.m.* A connected discussion or narrative. A train. **प्रबन्धेन** pra-bandhena, *ins. sin.*

प्रबाधते pra-bādhate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **बाध** bādh, *1st cl. ātm.* Oppose, with **प्र** pra), Devastates, desolates, ravages, wastes, strips, shatters.

प्रबुद्ध pra-buddha (*pass. part.* of the *vb.* **बुध** budh, Understand, awake, with *prep.* **प्र** pra), Awake, wide awake, awakened (as from a sleep or a trance). **प्रबुद्धस्** pra-buddhas, *nom. sin. m.*

प्रबुध्यते pra-budhyate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **बुध** budh, *4th cl. ātm.* with **प्र** pra), Awakes.

प्रबोध्य pra-bodhya, *ind. pret. part.* of **बोधि** bodhi

(*caus.* of the *vb.* बुध budh, Understand, with प्र pra), Having instructed, called the attention, explained, hinted or suggested; also apologized. प्रबोधित pra-bodhita, *pass. part.* Aroused, awakened, -ता -tā, *nom. sin. f.* प्रबोधितवान् pra-bodhitavān, *nom. sin. m.* of -वत् -vat, *indef. past part.* He aroused.

प्रभञ्जन pra-bhanjana, *s.m.* Tempest, storm, tornado, hurricane. -नस् -nas, *nom. sin.*

प्रभवति pra-bhavati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* भू bhū, 1*st cl. par.* Be, with प्र pra, Become manifest, appear, arise, proceed, come forth; prevail, take effect, wax powerful, attain or keep the mastery; rule, control. प्रभवन्ति pra-bhavanti, 3*d pers. pl.*

प्रभा pra-bhā, *s.f.* Light, radiance.

प्रभात pra-bhāta, *s.m.* Morning, day-break, dawn. प्रभाते pra-bhāte, *loc. sin.*

प्रभाव pra-bhāva, *s.m.* Power. प्रभावेन pra-bhāvena, *ins. sin.*

प्रभु pra-bhu, *s.m.* Lord, master. प्रभुस् pra-bhus, *nom.* प्रभुम् pra-bhum, *acc.* प्रभोस् pra-bhos, *gen.*

प्रभुकृत prabhu-kṛita, TATP. Conferred by a master, made by a lord. -कृतात् -kṛitāt, *abl. sin. n.*

प्रभुत्व pra-bhutwa, *abst. s.n.* (from प्रभु pra-bhu, *s.m.* Lord, master) Supremacy, sovereignty, dominion, lordship, high rank, power. Rank of commander, captaincy. प्रभुत्वम् pra-bhutwam, *nom. sin.*

प्रभूत pra-bhūta, *adj.* Much, abundant. -ते -te, *loc. sin. n.*

प्रभृति pra-bhṛiti, *ind.* following a noun frequently in the ablative case, From, forward, commencing at; since.

प्रमत्त pra-matta (*pass. part.* of the *vb.* मद् mad, Rejoice, with प्र pra), Careless, negligent, heedless, inattentive, remiss, off one's guard. प्रमत्तस् pramattas, *nom. sin. m.* प्रमत्तम् pra-mattam, *acc. sin. n.*

प्रमत्तसचिवस्य pramatta-sachivasya, *gen. sin. m.* BAHUV. Having (or who has) a careless minister.

प्रमदा pra-madā, *s.f.* A woman; a handsome, buxom, lively woman. -दास् -dās, *nom. pl.* -दाजन -dājana, *s.m.* Womankind, the female sex.

प्रमाण pra-māṇa, *s.n.* An authority, a guide, that or who, in which or in whom, implicit trust is to be placed. Any authorized or qualified person. Proof, certainty, evidence. प्रमाणम् pra-māṇam, *nom. sin.*

प्रमाणपुरुषस् pramāṇa-purushas, *nom. sin. s.m.* TATP. An umpire, arbitrator, judge, referee.

प्रमाणयति pra-māṇayati, 3*d pers. sin. pres.* (a nominal *vb.* derived from प्रमाण pra-māṇa, Authority) Receives, admits, obeys or proposes, as authority; holds up as a model.

प्रमाणशास्त्र pramāṇa-śāstra, *s.n.* TATP. Scripture, any work of sacred authority. -शास्त्राणाम् -śāstrāṇām, *gen. pl.*

प्रमादिन् pra-mādin, *adj.* Heedless, indifferent, careless, off one's guard. -दी -dī, *nom. sin. m.* -दिनस् -dinas, *gen. sin. m.*

प्रमुख pra-mukha, *adj.* Chief, principal. -खस् -khas, *nom. sin. m.*

प्रमोद pra-moda, *s.m.* Joy, delight. -दस् -das, *nom.*

प्रयच्छ pra-yachchha, 2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* दा dā, 1*st cl. par.* substituting यच्छ yachchh in the conjugational tenses, Give, bestow, grant; give up, surrender, with प्र pra.

प्रयतेत pra-yateta (3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* यत yat, 1*st cl. ātm.* Strive, with प्र pra), He should earnestly endeavour, he should diligently strive.

प्रयत्न pra-yatna, *s.m.* Pains, care, effort, exertion. Continued, persevering, or excessive effort, exertion, or pains. प्रयत्नस् pra-yatnas, *nom. sin.* प्रयत्नेन pra-yatnena, *ins.* प्रयत्नात् pra-yatnāt, *abl.* प्रयत्नास pra-yatnās, *nom. pl.*

प्रयाण pra-yāṇa, *s.n.* A march, a going forth.

प्रयाति pra-yāti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* या yā, 2*d cl. par.* Go, with प्र pra, Away; also, Go to, receive, experience. प्रयान्ति pra-yānti, 3*d pers. pl.* प्रयातु pra-yātu, 3*d pers. sin. imp.* प्रयातस् pra-yātas, *nom. sin. m. pass. part.* Set out, gone, departed. प्रयातुम् pra-yātum, *inf.*

प्रयुक्त pra-yukta (*pass. part.* of the *vb.* युज yuj, Join, with प्र pra), Allied, leagued, in compact. Resulting from, consequent on. प्रयुक्तेन pra-yuktena, *ins. sin. m.* प्रयुक्ताम् pra-yuktām, *acc. sin. f.*

प्रयुज्यते pra-yujyate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* युज yuj, 4*th cl. ātm.* with प्र pra), Is suited, fit for, or deserved by.

प्रयोग pra-yoga, *s.m.* Use, employment. The applying, directing, setting (as a charm, missile, weapon, medicine, etc,). An appointment.

प्रयोगतस् pra-yogatas, *ind.* used instead of the *ins.* or *abl.* case, By or through the use.

प्रयोजन pra-yojana, *s.n.* Cause, occasion, use, need, or call for; purpose, interest. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

प्ररोहति pra-rohati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **रुह** ruh, 1*st cl. par.* Grow, bud, germinate, sprout, with **प्र** pra, Forth. **-हन्ति** -hanti, 3*d pers. pl.*

प्रलय pra-laya, *s.m.* The end of a Kalpa, or the destruction of the world. Annihilation, dissolution. **-यम्** -yam, *acc. sin.*

प्रलाप pra-lāpa, *s.m.* Lamentation. **-पम्** -pam, *acc. sin.*

प्रवचन pra-vachana, *s.n.* Excellent speech, choice language.

प्रवचनपटुस् pravachana-paṭus, *nom. sin. m.* TATP. Skilful in speech, eloquent.

प्रवदन्ति pra-vadanti (3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **वद्** vad, 1*st cl. par.* Say, with **प्र** pra), They call or declare; they assert.

प्रवर्तते pra-vartate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **वृत** vṛit, 1*st cl. ātm.* Be, with **प्र** pra), Act, be in active exercise, engage, busy, or occupy one's self, have dealing, have to do, tend. **प्रवर्तें** pra-varte, 1*st pers.*

प्रवर्तित pra-vartita, *pass. part.* of **वर्ति** varti (*caus.* of the *vb.* **वृत** vṛit, Be, with **प्र** pra), Administered, dispensed; allowed to take its course, put into execution, enforced. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

प्रवाद् pra-vāda, *s.m.* Rumour, report. Discourse. **प्रवाद्स्** pra-vādas, *nom. sin.*

प्रवासन pra-vāsana, *s.n.* Absence from home, residence abroad.

प्रविचरति pra-vi-charati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **चर** char, 1*st cl. par.* Go, with **वि** vi and **प्र** pra), Go, proceed.

प्रविशति pra-viśati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **विश** viś, 6*th cl. par.* Enter, with **प्र** pra. **प्रविशन्ति** pra-viśanti, 3*rd pers. pl.* **प्रविश** praviśa, 2*d pers. sin. imp.* **प्रविशतु** pra-viśatu, 3*d pers.* **प्रविष्ट** pra-vishṭa, *pass. part.* **-ष्टस्** -shṭas, *nom. sin. m.* **-ष्टे** -shṭe, *loc.* **-ष्टास्** -shṭās, *nom. pl.* **-ष्टम्** -shṭam, *nom. sin. n.* **प्रविश्य** pra-viśya, *ind. pret. part.*

प्रवीणता pra-vīnatā, *abst. s.f.* (from **प्रवीण** pravīṇa, *adj.* Skilful, clever), Proficiency, skill, cleverness. **प्रवीणताम्** pra-vīṇatām, *acc. sin.*

प्रवीर pra-vīra, *adj.* Bold, brave, valiant.

प्रवृत्त pra-vṛitta (*pass. part.* of the *vb.* **वृत** vṛit, Be, with *prep.* **प्र** pra), Going on, begun. Ensued. Engaged, occupied, busy. **प्रवृत्तस्** pra-vṛittas, *nom. sin. m.* **प्रवृत्ते** pra-vṛitte, *loc. m.* or *n.* **प्रवृत्तैस्** pra-vṛittais, *ins. pl. m.*

प्रवृत्ति pra-vṛitti, *s.f.* Prosecution, perseverance, attempt, enterprise, active effort; an engaging, proceeding in any business. **प्रवृत्तिस्** pra-vṛittis, *nom.*

प्रवेश pra-veśa, *s.m.* Entrance, ingress. Intrusion. **-शस्** -śas, *nom. sin.* **-शात्** -śāt, *abl.* **-शे** -śe, *loc.*

प्रवेशित pra-veśita, *pass. part.* of **वेशि** veśi (*caus.* of the *vb.* **विश** viś, Enter, with *prep.* **प्र** pra), Made, allowed, permitted to enter. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

प्रव्रजित pra-vrajita, *s.m.* An ascetic, a wandering mendicant, a vagrant. **-तस्** -tas, *nom. sin.*

प्रशस्यते pra-śasyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **शंस** śans, Praise, with **प्र** pra), Is approved, praised, commended or celebrated. **प्रशस्त** pra-śasta, *pass. part.* Good, excellent, best. **प्रशस्तम्** pra-śastam, *nom. sin. n.*

प्रशान्त pra-śānta (*pass. part.* of the *vb.* **शम** śam, Be quiet, with **प्र** pra), Extinguished.

प्रशास्ति pra-śāsti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **शास** śās, 2*d cl. par.* Rule, govern, with **प्र** pra.

प्रश्न praśna, *s.m.* A question, enquiry. **प्रश्नेन** praśnena, *ins. sin.* **प्रश्नेषु** praśneshu, *loc. pl.*

प्रसङ्ग pra-saṅga, *s.m.* A fit time, season, occasion. Attachment.

प्रसन्न pra-sanna (*pass. part.* of the *vb.* **षद्** shad, Sink, settle down, sit, with **प्र** pra), Clear, bright, complacent, gracious. Pleased, delighted. **प्रसन्नम्** pra-sannam, *nom. sin. n.*

प्रसन्नमुख prasanna-mukha, BAHUV. Of a placid countenance, smiling, looking pleased. **-मुखी** -mukhī, *nom. sin. f.*

प्रसर pra-sara, *s.m.* Free course, ample space, room. **प्रसरस्** pra-saras, *nom. sin.*

प्रसव pra-sava, *s.m.* A bringing forth, bearing; birth, production.

प्रसवन pra-savana, *s.n.* A bringing forth, bearing of children, fecundity. **प्रसवनम्** pra-savanam, *nom.*

प्रसाद् pra-sāda, *s.m.* Favour, kindness, approbation, graciousness, propitiousness. Clearness, brightness, purity, cleanness. Food offered to a god. The leavings of the food of a superior. **प्रसाद्स्** pra-sādas, *nom. sin.* **-देन** -dena, *ins.* **-दात्** -dāt, *abl.* **-दस्य** -dasya, *gen.* **-दे** -de, *loc.*

प्रसाददानम् prasāda-dānam, *nom. sin. n.* TATP. A gift of favours, or of the food of a superior.

प्रसादान्तरम् prasādāntaram, *nom. sin. n.* TATP. Another mark of favour. (प्रसाद अन्तर).

प्रसादित pra-sādita, *pass. part.* of सादि sādi (*caus.* of *vb.* षद् shad, with प्र pra), Pleased, well-satisfied. -तेन -tena, *ins. sin. m.* प्रसाद्य pra-sādya, *ind. pret. part.* Having appeased, pleased, propitiated.

प्रसारित pra-sārita, *pass. part.* of सारि sāri (*caus.* of the *vb.* सृ sṛi, Go, with प्र pra, Forth), Extended, stretched forth. प्रसार्य pra-sārya, *ind. pret. part.* Having extended, having put forth.

प्रसिद्ध pra-siddha (*pass. part.* of the *vb.* षिध shidh, Be perfect, with प्र pra), Renowned.

प्रसिद्धक्षत्रियप्रायम् prasiddha-kshatriya-prāyam, *acc. sin. n.* BAHUV. Consisting chiefly of renowned Kshettriyas.

प्रसिद्धि pra-siddhi, *s.f.* Notoriety. A current appellation, popular style or title. -सिद्धिस् -siddhis, *nom.*

प्रसीदति pra-sīdati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* षद् shad, *1st cl. par.* Sink, with प्र pra), Grows calm; becomes appeased, favourable or gracious. प्रसीद pra-sīda, *2d pers. sin. imp.*

प्रसुप्त pra-supta (*pass. part.* of the *vb.* ष्वप shwap, Sleep, with प्र pra), Slept, asleep, sleeping, fast asleep. Lodged. प्रसुप्तस् pra-suptas, *nom. sin. m.*

प्रसूत pra-sūta, *s.m.* A son. प्रसूतस् pra-sūtas, *nom.*

प्रसूता pra-sūtā, *nom. sin. f.* (*pass. part.* of the *vb.* षू shū, Bring forth, with प्र pra), Delivered, brought forth, bearing, bringing forth. Laying (or laid) eggs. Born, engendered.

प्रसूति prasūti, *s.f.* A bringing forth, parturition; birth, production.

प्रस्तर prastara, *s.m.* A stone, a rock. -रे -re, *loc.sin.*

प्रस्ताव pra-stāva, *s.m.* An occasional or introductory eulogium. Prelude, proem. A subject; the subject of conversation. Occasion, opportunity, season. प्रस्तावस् pra-stāvas, *nom.sin.* प्रस्तावे pra-stāve, *loc.*

प्रस्तावना pra-stāvanā, *s.f.* Preface, introduction.

प्रस्तावसदृश prastāva-sadṛiśa, *adj.* Suited to the occasion, appropriate, seasonable, apposite, opportune. -शम् -śam, *acc. sin. n.*

प्रस्तुत pra-stuta (*pass. part.* of the *vb.* ष्टु shṭu, Praise, with प्र pra), Ready, immediate, at hand, prepared. *s.n.* Under discussion, in hand, the present subject, the matter in hand. -तम् -tam, *nom. sin.* प्रस्तुत्य pra-stutya, *ind. pret. part.* Having told, related, or rehearsed.

प्रस्तुतयज्ञस् prastuta-yagyas, *nom. sin. m.* BAHUV. Prepared for a sacrifice.

प्रस्तुवन्ति pra-stuvanti (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* ष्टु shṭu, *2d cl. par.* with प्र pra), Praise, panegyrize. Propound, declare; introduce, commence. प्रस्तूयते pra-stūyate, *3d pers. sin. pres. pass.*

प्रस्थापयति pra-sthāpayati, *3d pers. sin. pres.* of स्थापि sthāpi, *caus.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with प्र pra), Despatch, dismiss, send away; let go, allow to depart. प्रस्थापयतु pra-sthāpayatu, *3d pers. sin. imp.* प्रस्थाप्यताम् pra-sthāpyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* प्रस्थापितस् pra-sthāpitas, *nom. sin. m. pass. part.* प्रस्थाप्य pra-sthāpya, *ind. pret. part.*

प्रस्थित pra-sthita (*pass. part.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with प्र pra), Set out, marched forth. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

प्रस्रवतस् pra-sravatas, *3d pers. du. pres.* of the *vb.* स्रु sru, *1st cl. par.* Flow, stream, distil, with प्र pra, Forth.

प्रहरण pra-haraṇa, *s.n.* A weapon.

प्रहर्तव्य pra-hartavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* हृ hṛi, Seize, with प्र pra), To be struck. प्रहर्तव्यम pra-hartavyam, *nom. sin. n.*

प्रहर्षयेत् pra-harshayet, *3d pers. sin. pot.* of हर्षि harshi (*caus.* of *vb.* हृष hṛish, Rejoice, with प्र pra), He should cheer, gladden, inspirit, encourage.

प्रहसन् pra-hasan, *nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* हस has, *1st cl. par.* Laugh, with प्र pra.

प्रहार pra-hāra, *s.m.* A stroke, blow, thump, shot, wound. -रम् -ram, *acc. sin.* -रेण -reṇa, *ins.* -रैस् -rais, *ins. pl.*

प्रहित pra-hita (*pass. part.* of the *vb.* हि hi, Send, with प्र pra), Sent, despatched, commissioned. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

प्रहृष्टमनास् pra-hṛishṭa-manās, *nom. sin. m.* BAHUV. (comp. of प्रहृष्ट pra-hṛishṭa, *pass. part.* Rejoiced, and मनस् manas, *s.n.* The mind) Delighted at heart, rejoiced in mind, exceedingly glad.

प्रहृष्यति pra-hṛishyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* हृष hṛish, *4th cl. par.* Rejoice, exult, with प्र pra.

प्राक् prāk, *ind.* Formerly, a while ago. Before, in front.

प्राकार prākāra, *s.m.* A wall, rampart. -रस्य -rasya, *gen. sin.* -रान् -rān, *acc. pl.*

प्राक्तन prāktana, *adj.* Former, past, old, ancient.

प्रागेव prāg-eva, At the very first, a long while ago.

प्राङ्गण prāngaṇa, *s.n.* A court-yard. **-णे** -ṇe, *loc. sin.*

प्राज्ञ prāgya, *s.m.* A wise, clever, sensible man. **प्राज्ञस्** prāgyas, *nom. sin.*

प्राणच्छेदकर prāṇa-chchheda-kara, *agt.* A conspirator. **-रास्** -rās, *nom. pl. m.* (from **प्राण** prāṇa, Life, **छेद** chheda, A cutting or destroying, and **कर** kara, A maker, or who makes).

प्राणत्याग prāṇa-tyāga, *s.m.* TATP. Abandonment of life, voluntary death, dying, suicide. **प्राणत्यागस्** prāṇa-tyāgas, *nom. sin.*

प्राणबाध prāṇa-bādha, *s.m.* TATP. Extreme peril or distress, fear of life. **-धे** -dhe, *loc. sin.*

प्राणभृताम् prāṇa-bhṛitām, *gen. pl. m.* or *f.* of **प्राणभृत्** prāṇa-bhṛit, KWIP, Sentient, living (being).

प्राणरक्षार्थम् prāṇa-rakshārtham, *ind.* TATP. For the preservation of life.

प्राणान्तक prāṇāntaka, *s.n.* Murder, assassination. **-कम्** -kam, *acc. sin.*

प्राणास् prāṇās, *nom. pl.* of **प्राण** prāṇa, *s.m.* The five vital airs or modes of inspiration and expiration collectively, the vital spirits, life. **प्राणान्** prāṇān, *acc.* **प्राणैस्** prāṇais, *ins.* **प्राणेभ्यस्** prāṇebhyas, *abl.* **प्राणेषु** prāṇeshu, *loc.* (When not in composition, it is used in the plural number.)

प्राणिन् prāṇin, *adj.* Living, breathing. *s.m.* A living or sentient being, an animal, a living creature. **प्राणिना** prāṇinā, *ins. sin.* **प्राणिनस्** prāṇinas, *gen.* **प्राणिषु** prāṇishu, *loc. pl.*

प्राणेश्वरस् prāṇeśwaras, *nom. sin. s.m.* TATP. A husband (lord of life). (**प्राण ईश्वर**).

प्रातःकाल prātaḥ-kāla, *s.m.* Morning-time. **-ले** -le, *loc. sin.*

प्रातर् prātar, and before certain hard consonants **प्रातः** prātaḥ, *ind.* Early, betimes in the morning.

प्रादात् prādāt, 3*d pers. sin.* 3*d pret.* of the *vb.* **दा** dā, Give, with **प्र** pra.

प्रान्तर prāntara, *s.n.* A long and unshady road, a lonesome or tiresome path. **-रे** -re, *loc. sin.*

प्राप्त prāpta (*pass. part.* of the *vb.* **आप** āp, Obtain, with **प्र** pra), Obtained, gained, gotten, caught, reached, overtaken, procured, met with, found, picked up. Become necessary, incumbent, or obligatory. **प्राप्तस्** prāptas, *nom. sin. m.* **प्राप्तम्** prāptam, *acc. sin. n.* or *nom. sin. n.* **प्राप्ता** prāptā, *nom. sin.* **प्राप्ताम्** prāptām, *acc.* **प्राप्ते** prāpte, *loc. sin. n.* **प्राप्तानि** prāptāni, *nom. pl. n.* also, Luck, fortune.

प्राप्तकालस् prāpta-kālas, *nom. sin. m.* BAHUV. (He) who has reached his hour, one whose fated time is arrived, fated. Having found an opportunity. Suited to the occasion, suitable, opportune. KARM. A proper time, a fitting season. **-ले** -le, *loc. sin.*

प्राप्तजीवनस् prāpta-jīvanas, *nom. sin. m.* BAHUV. Restored to life.

प्राप्तव्यस् prāptavyas, *nom. sin. m.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* **आप** āp, Obtain, with **प्र** pra), To be obtained, gotten, or found. **प्राप्तव्यानि** prāptavyāni, *nom. pl. n.* **प्राप्य** prāpya, *ind. pret. part.*

प्राप्तार्थाग्रहणम् prāptārthāgrahaṇam, *nom. sin. n.* TATP. A not securing of advantages gained.

प्राप्तावसर prāptāvasara, *m.* KARM. A proper time, suitable occasion. **-रे** -re, *loc. sin.*

प्राप्तावसरस् prāptāvasaras, *nom. sin. m.* BAHUV. Seasonable.

प्राप्ति prāpti, *s.f.* Acquisition. **प्राप्तिस्** prāptis, *nom. sin.* **प्राप्तेस्** prāptes, *gen. sin.*

प्राप्नोमि prāpnomi (1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **आप** āp, 5*th cl. par.* Obtain, with **प्र** pra), Gain, obtain, acquire, procure, find, get, reach, meet with, fall into, incur. **प्राप्नोति** prāpnoti, 3*d pers. sin.* **प्राप्नुत** prāpnuta, 2*d pers. pl. imp.* **प्राप्नुयात्** prāpnuyāt, 3*d pers. sin. pot.* **प्राप्य** prāpya, *ind. pret. part.* Having met with, having fallen into the hands.

प्रामाण्य prāmāṇya, *s.n.* Authority, proof. **प्रामाण्यात्** prāmāṇyāt, *abl. sin.*

प्रायशस् prāyaśas, *ind.* Usually, commonly, for the most part. Exceedingly.

प्रायश्चित्त prāyaśchitta, *s.n.* Expiation, penance, atonement. **-चित्तम्** -chittam, *nom. sin.*

प्रायस् prāyas, *ind.* For the most part, frequently, ofttimes, generally, ordinarily, almost, largely, well nigh. Abundantly.

प्रायस् prāyas, *nom. sin.* of **प्राय** prāya, *adj.* (used in composition), Like, resembling.

प्रायेण prāyeṇa (*ins. sin. n.* of **प्राय** praya, *adj.* Like, resembling), used adverbially, In like manner. For the most part. Likely, probably.

प्रार्थक prārthaka, *agt.* A suitor.

प्रार्थयन्ति prārthayanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **अर्थ** arth, 10*th cl. par.* with **प्र** pra, Ask, beg, crave, pray, seek, solicit. **प्रार्थितस्** prārthitas, *nom. sin. m. pass. part.*

प्रार्थयिता prārthayitā, *nom. sin. m.* of **प्रार्थयितृ** prārthayitṛi, *agt.* A wooer, suitor, importuner.

प्रासाद prāsāda, *s.m.* A palace. A temple. **प्रासादे** prāsāde, *loc. sin.*

प्राह prāha (3*d pers. sin.* 2*d pret.* of the *vb.* **ब्रू** brū, 2*d cl. defective*, Say, with **प्र** pra), He said. **प्राहुस्** prāhus, 3*d pers. pl.*

प्रिय priya, *adj.* Beloved, dear, liked, agreeable, fond, affectionate, loving. **प्रियस्** priyas, *nom. sin. m.* **प्रियान्** priyān, *acc. pl. m.* **प्रियैस्** priyais, *ins. pl.* **प्रिया** priyā, *nom. sin. f.* **प्रियाम्** priyām, *acc.* **प्रिये** priye, *voc.* **प्रियासु** priyāsu, *loc. pl.* **प्रियाणि** priyāṇi, *nom. pl. n.* *s.n.* Kindness, love, favour; a pleasing or kind act. **प्रियम्** priyam, *acc. sin.* **प्रियेण** priyeṇa, *ins.*

प्रियंवद priyam-vada, *agt.* Sweetly speaking; a flatterer. **-दास्** -dās, *nom. pl. m.*

प्रियम् priyam, *ind.* Sweetly, kindly.

प्रियवस्तु priya-vastu, KARM. A favorite object or topic. **-वस्तुषु** -vastushu, *loc. pl.*

प्रियवाक्सहितम् priya-vāk-sahitam, *nom. sin. n.* Accompanied by kind words.

प्रियवादी priya-vādī, *nom. sin. m.* of **प्रियवादिन्** priya-vādin, TATP. (comp. of **प्रिय** priya, Sweet, pleasant, and **वादिन्** vādin, *agt.* from the *vb.* **वद्** vad, Speak. Speaking, a speaker) Sweetly or kindly spoken; flattering, a flatterer. **-वादिनम्** -vādinam, *acc. sin. m.* **-वादिनाम्** -vādinām, *gen. pl. m.* **-वादिनी** -vādinī, *nom. sin. f.*

प्रियसंवास priya-saṃvāsa, *s.m.* TATP. The society of one, or of those loved. **-सस्** -sas, *nom. sin.*

प्रियसुहृद् priya-suhṛid, *nom. sin. m.* KARM. A dear friend.

प्रियाप्रिय priyāpriya, DWANDWA, Agreeable and disagreeable; like and dislike. **प्रियाप्रियम्** priyāpriyam, *acc. sin. n.* **प्रियाप्रिये** priyāpriye, *loc.*

प्रीत prīta (*pass. part.* of the *vb.* **प्री** prī), Beloved, dear. **प्रीतम्** prītam, *acc. sin. m.*

प्रीति prīti, *s.f.* Pleasure, joy, gratification. Affection, love, harmony, kindness. A liking, a fondness for, a delighting in. Conciliation. **प्रीतिस्** prītis, *nom. sin.* **प्रीतिम्** prītim, *acc. sin.* **प्रीतये** prītaye or **प्रीत्यै** prītyai, *dat.*

प्रीतिविश्रम्भभाजनम् prīti-viśrambha-bhājanam, *nom. sin. n.* TATP. A repository of complacency and confidence.

प्रेमविश्वासभूमि prema-viśwāsa-bhūmi, *s.f.* TATP. Object of love and confidence. **-भूमयस्** -bhūmayas, *nom. pl.*

प्रेरणा preranā, *s.f.* A sending. Order, direction. **प्रेरणया** preraṇayā, *ins. sin.*

प्रेरित prerita (*pass. part.* of the *vb.* **ईर्** īr, Send, with **प्र** pra), Sent, directed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

प्रेषितस् preshitas, *nom. sin. m.* Sent, despatched on an errand. (**एषित** eshita is the *pass. part.* of **एषि** eshi, *caus.* of the *vb.* **इष** ish, Go, with **प्र** pra. This is an exception to the general rule of Sandhi.) **प्रेषितवान्** preshitavān, *nom. sin. m.* of **प्रेषितवत्** preshitavat, *indef. past part.* **प्रेष्यमाण** preshyamāṇa, *pres. pass. part.* **-णस्** -ṇas, *nom. sin. m.*

प्रेष्ठ preshṭha (*superl.* of **प्रिय** priya, Dear), Very dear, greatly beloved. **प्रेष्ठम्** preshṭham, *acc. sin. m.*

प्रेष्य preshya, *s.m.* A servant, a menial. **प्रेष्यस्** preshyas, *nom. sin.*

प्रोक्त prokta (*pass. part.* of the *vb.* **वच** vach, Speak, with **प्र** pra), Said, declared, laid down as a rule, or axiom. **प्रोक्तम्** proktam, *nom. sin. n.*

प्रोज्झितुम् projjhitum (*inf.* of the *vb.* **उज्झ** ujjh, with **प्र** pra), Escape, avoid, evade, shun.

प्रोत्सारित protsārita, *pass. part.* of **सारि** sāri (*caus.* of the *vb.* **सृ** sṛi, Go, with **उत्** ut and **प्र** pra), Relinquished, given up.

प्रौढ prauḍha (vulgarly pronounced praurha) (*pass. part.* of *vb.* **वह** vah, Bear, with **प्र** pra), Full grown.

प्रौढयौवनाम् prauḍha-yauvanām, *acc. sin. f.* BAHUV. In the prime or bloom of youth.

प्लवङ्ग plavan-ga, *s.m.* A monkey, an ape, a baboon. **प्लवङ्गैस्** plavan-gais, *ins. pl.*

प्लाव्यते plāvyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of **प्लावि** plāvi, *caus.* of the *vb.* **प्लु** plu, Swim), Is deluged, overflowed, or inundated.

फ ph, as in "uphill."

फल phala, *s.n.* Fruit. Crop, produce. Result, consequence, effect. Reward, meed, prize, benefit. **फलम्** phalam, *nom.* or *acc. sin.* **फलेन** phalena, *ins.* **फले** phale, *nom. du.* **फलानि** phalāni, *nom.* or *acc. pl.* **फलैस्** phalais, *ins.*

फलखण्डन phala-khaṇḍana, *s.n.* TATP. A disappointing, a breaking or destroying of fruit or reward. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

फलति phalati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **फल** phal, *1st cl. par.* Produce, yield, or bear fruit. **फलन्ति** phalanti, *3d pers. pl.*

फलवत् phalavat, *adj.* Fruitful, productive of fruit, rich in fruit. **फलवती** phalavatī, *nom. sin. f.*

फलित phalita, *adj.* Fruitful, successful. **फलितस्** phalitas, *nom. sin. m.*

फल्गु phalgu, *adj.* Weak, feeble. **फल्गु** phalgu, *nom. sin. n.*

फुत्कृत phut-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, make, with **फुत्** phut, an imitative sound in puffing), Blown on, breathed in. **-कृतम्** -kṛitam, *acc. sin. n.*

फुल्ल phulla (*pass. part.* of the *vb.* **फुल्ल** phull), Blown, open, expanded (as a flower).

फेन phena, *s.m.* Froth, foam. **फेनस्** phenas, *nom. sin.*

ब b, as in "bear."

बणिक् baṇik, *nom. sin.* of **बणिज्** baṇij, *s.m.* A merchant, a trader. **बणिजस्** baṇijas, *gen.*

बणिकपुत्रस् baṇik-putras, *nom. sin. s.m.* TATP. A merchant's son. **-त्रम्** -tram, *acc.* **-त्रेण** -treṇa, *ins.*

बणिकपुत्री baṇik-putrī, *nom. sin. s.f.* TATP. A merchant's daughter.

बद्ध baddha (*pass. part.* of the *vb.* **बन्ध** bandh, Bind), Bound, tied, fastened, caught, held. **बद्धस्** baddhas, *nom. sin. m.* **बद्ध्वा** baddhwā, *ind. pret. part.* Having bound.

बद्धाञ्जलिस् baddhāñjalis, *nom. sin. m.* BAHUV. With joined palms, with closed hands. (**बद्ध अञ्जलि**)

बध badha, *s.m.* Slaughter, killing, murder. **बधस्** badhas, *nom. sin.* **बधम्** badham, *acc.* **बधात्** badhāt, *abl.*

बध्नीयात् badhnīyāt, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **बन्ध** bandh, *9th cl. par.* Bind; also, punish, chastise.

बध्य badhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **बध** badh, Kill), To be killed, deserving of death. *s.m.* An animal destined for slaughter, a victim. **बध्यस्** badhyas, *nom. sin. m.* **बध्यस्य** badhyasya, *gen. sin.*

बध्यते badyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **बध** badh, Kill. **बध्यन्ते** *3d pers. pl. pres. pass.* of the *vb.* **बन्ध** bandh, Bind, catch, hold fast, or of the *vb.* **बध** badh, Kill.

बध्यभूमि badhya-bhūmi, *s.f.* TATP. Place of execution or public punishment. **-मिम्** -mim, *acc. sin.*

बन्ध bandha, *s.m.* A tie, knot. **बन्धस्** bandhas, *nom.*

बन्धकी bandhakī, *s.f.* An unchaste woman, wanton, strumpet. **-कीम्** -kīm, *acc. sin.* **-क्या** -kyā, *ins.*

बन्धन bandhana, *s.n.* A binding, tying, or confining; captivity, bondage, confinement, imprisonment. A bond, cord. **बन्धनम्** bandhanam, *nom.* or *acc. sin.* **बन्धनात्** bandhanāt, *abl.* **बन्धने** bandhane, *loc.* **बन्धनानि** bandhanāni, *nom. pl.*

बन्धु bandhu, *s.m.* A relation, kinsman, friend, connexion. **बन्धुस्** bandhus, *nom. sin.* **बन्धून्** bandhūn, *acc. pl.* **बन्धुभ्यस्** bandhubhyas, *dat. pl.* **बन्धुषु** bandhushu, *loc.*

बन्धुहीनस् bandhu-hīnas, *nom. sin. m.* TATP. Friendless, relationless, destitute of kindred.

बन्ध्या bandhyā, *nom. sin. s.f.* A childless, barren, sterile woman.

बभूव babhūva, *1st* or *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **भू** bhū, *par.* Be or become. **बभूवुस्** babhūvus, *3d pers. pl.*

बभ्राम babhrāma, *3d pers. sin. 2d pret. par.* of the *vb.* **भ्रम** bhram, Roam, ramble, rove, make a tour.

बर्बर barbara, *s.m.* A blockhead, fool, low fellow, wretch, loon, usually in the vocative case.

बल bala, *s.n.* Strength, power, force. Physical strength, vigour. An army, forces. **बलम्** balam, *nom.* or *acc. sin.* **बलेन** balena, *ins.* **बलात्** balāt, *abl.* By force, forcibly. **बले** bale, *loc.* **बलानि** balāni, *acc. pl.* **बलैस्** balais, *ins.* **बलानाम्** balānām, *gen.* **बलेषु** baleshu, *loc.*

बलदर्प bala-darpa, *s.m.* TATP. Pride of strength. Reckless ardour of troops. **-दर्पात्** -darpāt, *abl. sin.*

बलवत् balavat, *ind.* Stoutly, lustily.

बलवान् balavān, *nom. sin. m.* of **बलवत्** balavat, *adj.* Strong, powerful. **बलवता** balavatā, *ins. sin. m.*

बलव्यसनसङ्कुलस् bala-vyasana-saṅkulas, *nom. sin. m.* TATP. Embarrassed by disorder in (his) army.

बलात् balāt, *abl. sin.* (used adverbially), Forcibly.

बलाध्यक्षस् balādhyakshas, *nom. sin. s.m.* TATP. Inspector of the forces, superintendent of the army.

बलानि balāni, *nom. pl. n.* of **बल** bala, *adj.* Strong, powerful. *acc. pl. n.* Forces, troops.

बलाबलम् balābalam, *acc. sin. s.n.* DWAND. Strength and weakness.

बलि bali, *s.m.* An oblation, a religious offering in general. **बलिम्** balim, *acc. sin.*

बलिन् balin, *adj.* Strong, powerful. **बली** balī, *nom. sin. m.* **बलिना** balinā, *ins.*

बलिष्ठ balishṭha (*superl.* of **बल** bala, *adj.* Strong), Very strong, strongest. **-ष्ठस्** -shṭhas, *nom. sin. m.*

बलीयस् balīyas (*compar.* of **बल** bala, or **बलिन्** balin, *adj.* Strong), Stronger, more powerful. **-यसा** -yasā, *ins. sin. m.*

बलीयस्त्व balīyastwa, *abst. s. n.* Pre-eminence in strength. Mightiness, all-powerfulness, extreme efficacy. **-यस्त्वात्** -yastwāt, *abl. sin.*

बलीवर्द balīvarda, *s.m.* A bull or an ox. **-वर्देन** -vardena, *ins. sin.* **-वर्द** -varda, *voc.*

बलोत्साहम् balotsāham, *acc. sin. s.m.* TATP. Ardour of the forces. (**बल उत्साह**).

बहु bahu, *adj.* Much, many. Greatly. **बहुना** bahunā, *ins. sin. m.* or *n.* **किं बहुना** kim bahunā, What (use) with much (talk)? **बहवस्** bahavas, *nom. pl. m.* **बहून्** bahūn, *acc.* **बहुभिस्** bahubhis, *ins. pl. m.* or *n.* **बहूनि** bahūni, *nom. pl. n.*

बहुग्रहस् bahu-grahas, *nom. sin. m.* BAHUV. Taking or holding much.

बहुदृश्वन् bahu-dṛiśwan, *agt.* Who has seen much; great observer or tourist. **-दृश्वा** dṛiśwā, *nom.sin.m.*

बहुमान bahu-māna, *s.n.* Respect, reverence. A gift by a superior to an inferior.

बहुरिपुस् bahu-ripus, *nom. sin. m.* BAHUV. One who has many foes.

बहुल bahula, *adj.* Much, many, abundant. **बहुले** bahule, *loc. sin. n.* **बहुलीभवन्ति** bahulī-bhavanti, *3d pers. pl. pres.* CHWI, Become abundant, abound.

बहुविध bahu-vidha, *adj.* Various, multiform, of many sorts or ways. **-धम्** -dham, *acc. sin. m.* **-धाम्** -dhām, *acc. sin. f.*

बहुशत्रुस् bahu-śatrus, *nom. sin. m.* BAHUV. One who has many enemies.

बहुशस् bahuśas, *ind.* Abundantly, numerously, in countless numbers.

बहुश्रुत bahu-śruta, BAHUV. Well-taught, learned, acquainted with the Vedas. **बहुश्रुतास्** bahu-śrutās, *nom. pl. m.*

बह्वी bahwī, *nom. sin. f.* of **बहु** bahu, *adj.* Numerous.

बाणिज bāṇija, *s.m.* A merchant, a trader **-जस्** -jas, *nom. sin.*

बाणिज्य bāṇijya, *abst. s.n.* (from **बणिज्** baṇij) Trade. A trading expedition. **-ज्यम्** -jyam, *acc. sin.* **-ज्येन** -jyena, *ins.*

बाध bādha, *s.m.* Obstruction. **-धे** -dhe, *loc.*

बाधते bādhate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **बाध** bādh, *1st cl. ātm.* Resist, oppose; annoy, afflict, vex, harass, torment.

बान्धव bāndhava, *s.m.* A friend, relation, kinsman. **बान्धवस्** bāndhavas, *nom. sin.* **बान्धवास्** bāndhavās, *nom. pl.* **बान्धवान्** bāndhavān, *acc.*

बाल bāla, *s.m.* An infant, child, boy, lad; it usually means the young child, under five years old, but is equally applicable, till sixteen years of age; a minor. **बालस्** bālas, *nom. sin.* **बालात्** bālāt, *abl.* **बालस्य** bālasya, *gen.* **बालानाम्** bālānām, *gen. pl.* also, *adj.* Young.

बालक bālaka, *s.m.* A child, boy, infant. **बालकस्** bālakas, *nom. sin.* **बालकम्** bālakam, *acc.*

बालापत्य bālāpatya, *s.n.* KARM. Young or infant off-spring or progeny. **बालापत्यानि** bālāpatyāni, *acc.pl.*

बालिश bāliśa, *adj.* Young, inexperienced. **-शस्** -śas, *nom. sin. m.*

बालुका bālukā, *s.f.* Sand. **-कासु** -kāsu, *loc. pl.*

बाहु bāhu, *s.m.* The arm. **बाहू** bāhū, *nom. du.* **बाहुभ्याम्** bāhubhyām, *ins. du.*

बाहुल्य bāhulya, *abst. s.n.* (from **बहुल** bahula, *adj.* Abundant), Plenty, abundance, quantity. **बाहुल्यम्** bāhulyam, *nom. sin.* **बाहुल्येन** bahulyena, *ins.* **बाहुल्यात्** bāhulyāt, *abl.*

बिभर्ति bibharti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **भृ** bhṛi, *3d cl. par.* Feed, nourish, cherish, support.

बिभेति bibheti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **भी** bhī, *3d cl. par.* Fear, be afraid of.

बुद्धि buddhi, *s.f.* Intellect, reason, understanding, wits, senses. Advice, admonition. Idea, notion. **बुद्धिस्** buddhis, *nom. sin.* **बुद्ध्या** buddhyā, *ins.* **बुद्धेस्** buddhes, *gen.* **बुद्धौ** buddhau, *loc.* **बुद्धयस्** buddhayas, *nom. pl.*

बुद्धिमान् buddhimān, *nom. sin. m.* of **बुद्धिमत्** buddhimat, *adj.* Wise, intelligent, sharp, acute, shrewd, **बुद्धिमतस्** buddhimatas, *gen. sin. m.* **बुद्धिमन्तस्** buddhimantas, *nom. pl. m.*

बुद्धिहीनत्व buddhi-hīnatwa, *abst. s.n.* Deficiency of intellect, senselessness, stupidity. **-त्वम्** -twam, *nom.*

बुद्ध्वा buddhwā, *ind. pret. part.* of the *vb.* **बुध** budh, Having supposed, having perceived.

बुध budha, *s.m.* A wise man, a sage, a man of sense. **बुधस्** budhas, *nom. sin.* **बुधैस्** budhais, *ins. pl.*

बुध्यते budhyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **बुध** budh, Understand, perceive.

बुभुक्षा bubhukshā, *s.f.* A desire to eat, appetite,

hunger (from the desiderative form of the *vb.* भुज bhuj, Eat). बुभुक्षायाम् bubhukshāyām, *loc. sin.*

बुभुक्षितस् bubhukshitas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of बुभुक्ष bubhuksh, desiderative form of the *vb.* भुज bhuj, Eat, or an *adj.* derived from बुभुक्षा bubhukshā, *s.f.* Hunger, by affixing इत ita, technically called इतच् itach), Hungry, pinched with hunger, famishing, ravenous.

बोद्धव्यम् boddhavyam (*nom. sin. n. fut. pass. part.* of the *vb.* बुध budh, Understand), Necessary to be understood, to be considered.

ब्रवीमि bravīmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* ब्रू brū, 2*d cl. par. irreg. and defective,* Say, speak. ब्रवीषि bravishi, 2*d pers.* ब्रवीति bravīti, 3*d pers.*

ब्रह्मचर्य brahma-charya, *s.n.* The order, condition, or rules of the Brahmachārī or religious student. -चर्येण -charyeṇa, *ins. sin.*

ब्रह्मचारी brahma-chārī, *nom. sin.* of ब्रह्मचारिन् brahma-chārin, *s.m.* The Brahmachārī or religious student; the young Brahman, from the time of his investiture with the cord, to the period of his becoming a householder: it is also applied to a person who continues with his spiritual teacher through life, studying the Vedas, and observing the duties of the student; it is also given as a title to Paṇḍits learned in the Vedas; to a class of ascetics; by the Tantras, it is assigned to persons whose chief virtue is the observance of continence; and it is assumed by many religious vagabonds (from ब्रह्म brahma, The Veda, and चर् char, To go or follow).

ब्रह्मपुर brahma-pura, *s.n.* Name of a certain town or city (Theopolis).

ब्रह्मपुराख्यम् brahma-purākhyam, *nom. sin. n.* BAHUV. Named Brahmapura.

ब्रह्महत्या brahma-hatyā, *s.f.* TATP. Brahmanicide, the killing or murder of a Brahman.

ब्रह्महन् brahma-han, *agt.* The murderer or slayer of a Brahman. -हा -hā, *nom. sin.*

ब्रह्मा brahmā, *nom. sin.* of ब्रह्मन् brahman, *s.m.* Brahmā, the first deity of the Hindu triad, and the operative creator of the world.

ब्रह्मारण्य brahmāraṇya, *s.n.* TATP. A forest in which the Vedas are read and explained. ब्रह्मारण्ये brahmāraṇye, *loc. sin.*

ब्राह्मण brāhmaṇa, *s.m.* A man of the first Hindu tribe, a Brahman. ब्राह्मणस् brāhmaṇas, *nom. sin.* -णम् -ṇam, *acc.* -णेन -ṇena, *ins.* -णस्य -ṇasya, *gen.* -णेभ्यस् -ṇebhyas, *dat. pl.* -णानाम् -ṇānām, *gen.* -णेषु -ṇeshu, *loc.*

ब्राह्मणी brāhmaṇī, *s.f.* The wife of a Brahman.

ब्रुवन् bruvan, *nom. sin. m. pres. part.* of the *vb.* ब्रू brū, 2*d cl. par.* Speak.

ब्रूवस् brūvas, 1*st pers. du. pres.* of the *vb.* ब्रू brū, 2*d cl. par.* Say, speak, declare. ब्रूतस् brūtas, 3*d pers. du.* ब्रूहि brūhi, 2*d pers. sin. imp.* ब्रूत brūta, 2*d pers. pl.* ब्रूयात् brūyāt, 3*d pers. sin. pot.* ब्रूते brūte, 3*d pers. sin. pres. ātm.*

भ bh, as in "abhor."

भक्त bhakta (*pass. part.* of the *vb.* भज bhaj, Serve), Attached, devoted, loyal, faithful. भक्तस् bhaktas, *nom. sin. m.* भक्तम् bhaktam, *acc.* भक्तेन bhaktena, *ins.* भक्तास् bhaktās, *nom. pl. m.* also, *s.n.* Boiled rice, food. भक्तस्य bhaktasya, *gen. sin.*

भक्ति bhakti, *s.f.* Service, worship, attachment, devotion. Loyalty, dutifulness. Faith. भक्तिस् bhaktis, *nom. sin.*

भक्षक bhakshaka, *agt.* (from the *vb.* भक्ष bhaksh, Eat), An eater.

भक्षण bhakshaṇa, *s.n.* An eating or drinking; a feeding upon. भक्षणम् bhakshaṇam, *nom. sin.*

भक्षयामि bhakshayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* भक्ष bhaksh, 10*th cl. par.* Eat, devour, feast upon. भक्षयति bhakshayati, 3*d pers. sin.* भक्षय bhakshaya, 2*d pers. sin. imp.* भक्षयिष्यामि bhakshayishyāmi, 1*st pers. sin.* 2*d fut.* भक्षयन् bhakshayan, *nom. sin. m. pres. part.* भक्षयित्वा bhakshayitwā, *ind. pret. part.* Having devoured.

भक्षित bhakshita, *pass. part.* of the *vb.* भक्ष bhaksh, Eat, devour. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तेन -tena, *ins. sin. m.* -तास् -tās, *nom. pl. m. s.n.* Food. भक्षितव्य bhakshitavya, *fut. pass. part.* -तव्यस् -tavyas, *nom. sin. m.* -तव्यम् -tavyam, *nom. sin. n.* भक्षितुम् bhakshitum, *inf.*

भक्षितशेष bhakshita-śesha, *s.m.* TATP. Orts, leavings.

भक्षितशेषाहारस् bhakshita-śeshāhāras, *nom. sin. s.m.* TATP. A meal of orts.

भक्ष्य bhakshya (*fut. pass. part.* of the *vb.* भक्ष bhaksh, Eat), To be eaten; eatable, edible; meat, food. भक्ष्यस् bhakshyas, *nom. sin. m.* भक्ष्यास् bhakshyās, *nom. pl. m.*

भक्ष्यते bhakshyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* भक्ष bhaksh), Is eaten.

भक्ष्यभक्षकयोस् bhakshya-bhakshakayos, DWANDWA, comp. of भक्ष्य bhakshya, Food, and भक्षकयोस् bhakshakayos, *gen.* or *loc. du. m.* of भक्षक bhakshaka, *agt.* An eater, or feeder.

भक्ष्यवस्तु bhakshya-vastu, *s.n.* KARM. Eatable thing. Eatables, victuals. -वस्तूनाम् -vastūnām, *gen. pl.*

भगवान् bhagavān, *nom. sin. m.* of भगवत् bhagavat, *adj.* Respectful, worshipful, adorable; hence the common appellation of a prince or a deity. His reverence, worship, holiness. भगवन्तम् bhagavantam, *acc.* भगवता bhagavatā, *ins.* भगवतस् bhagavatas, *gen.* भगवति bhagavati, *loc. sin. m.* and *voc. sin.* of भगवती bhagavatī, *f.* भगवत्या bhagavatyā, *ins. sin. f.* भगवत्यास् bhagavatyās, *gen.*

भग्न bhagna (*pass. part.* of the *vb.* भञ्ज bhañj), Broken, shattered, shivered, knocked to pieces, dismantled, demolished, destroyed. भग्नस् bhagnas, *nom. sin. m.* भग्नास् bhagnās, *nom. pl. m.* भग्नम् bhagnam, *nom. sin. n.* भग्नानि bhagnāni, *nom. pl. n.*

भग्नजानुस् bhagna-jānus, *nom. sin. m.* BAHUV. Broken-kneed.

भग्नभाण्डस् bhagna-bhāṇḍas, *nom. sin. m.* BAHUV. Who broke the pots (and pans).

भग्नाशस् bhagnāśas, *nom. sin. m.* of भग्नाश bhagnāśa, BAHUV. Disappointed. (भग्न bhagna, Broken, and आशा āśā, Hope.)

भग्नोद्यमस् bhagnodyamas, *nom. sin. m.* BAHUV. Foiled, baffled in his endeavours. (भग्न उद्यम).

भङ्क्त्वा bhanktwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* भञ्ज bhañj), Having broken into.

भङ्ग bhanga, *s.m.* A breaking, bending or fracture, demolition, destruction. Defeat, rout. भङ्गस् bhangas, *nom. sin.* भङ्गम् bhangam, *acc.* भङ्गे bhange, *loc.*

भङ्गकर bhanga-kara, *agt.* Breaking; breaker, infringer. भङ्गकरान् bhanga-karān, *acc. pl. m.*

भङ्गुर bhangura, *adj.* Fragile, brittle, evanescent; transient, of short duration. भङ्गुरे bhangure, *loc. sin. m.* भङ्गुरास् bhangurās, *nom. pl. m.* भङ्गुरम् bhanguram, *nom. sin. n.*

भज bhaja, *2d pers. sin. imp.* of the *vb.* भज bhaj, *1st cl. par.* Worship, court, cherish, seek. Favour, esteem, court, regard with kindness, love, embrace, caress, have a carnal knowledge of. भजे bhaje, *1st pers. sin. pres. ātm.* भजते bhajate, *3d pers.*

भट bhaṭa, *s.m.* Warrior, soldier, combatant. भटेभ्यस् bhaṭebhyas, *dat. pl.*

भट्टारक bhaṭṭāraka, *s.m.* The sun. A deity, god, lord. -कस् -kas, *nom. sin.*

भट्टारकवार bhaṭṭāraka-vāra, *s.n.* TATP. (from भट्टारक bhaṭṭāraka, The sun, and वार vāra, A day of the week) Sunday, Lord's-day. -रे -re, *loc.*

भद्र bhadra, *adj.* Lucky, auspicious, well, good. Excellent, best. Pure, virtuous, pious. Happy. भद्र bhadra, *voc. sin. m.* O good fellow! O worthy sir! O honest friend! भद्रे bhadre, *voc. sin. f.* भद्रम् bhadram, *nom.* or *acc. sin. n.* भद्राणि bhadrāṇi, *acc. pl. n.* *s.* Happiness, prosperity, fortune. *ind.* Well, right, happy.

भद्रतर bhadratara (*compar.* of भद्र bhadra, *adj.* Good), Better. Happier, more prosperous. -रस् -ras, *nom. sin. m.*

भय bhaya, *s.n.* Fear, alarm, fright, dread. Danger. भयम् bhayam, *nom.* or *acc. sin.* भयेन bhayena, *ins.* भयात् bhayāt, *abl.* भयस्य bhayasya, *gen.*

भयकारिन् bhaya-kārin, *agt.* Fear-inspiring, formidable. -रि -ri, *acc. sin. n.*

भयङ्कर bhayan-kara, *agt.* Fear-inspiring, formidable, terrible, dangerous. -रस् -ras, *nom. sin. m.*

भयप्रतीकार bhaya-pratīkāra, *s.m.* TATP. The removal of fear. -रम् -ram, *acc. sin.*

भयस्थानशतानि bhayasthānaśatāni, *nom. pl. n.* TATP Hundreds of occasions of fear. (भय स्थान शत).

भयहेतु bhaya-hetu, *s.m.* TATP. Cause of alarm. -हेतुस् -hetus, *nom. sin.* -हेतुम् -hetum, *acc.*

भयार्तस् bhayārtas, *nom. sin. m.* TATP. Alarmed, terrified, distressed with fear. (भय आर्त).

भयोत्तरम् bhayottaram, *nom. sin. m.* BAHUV. Attended with or succeeded by fear. (भय उत्तर).

भयोपशम bhayopaśama, *s.m.* TATP. The allaying of fear. (भय उपशम).

भर bhara, *2d pers. sin. imp.* of the *vb.* भृ bhṛi, *1st cl. par.* Support, cherish, feed, nourish.

भर bhara, *s.m.* A load, burden, weight. भरस्य bharasya, *gen. sin.* भरं कुर्वन् bharam kurvan, *nom. sin. m. pres. part.* Resting (*lit.* making) his weight.

भरण bharaṇa, *s.n.* A nourishing, pampering.

भर्ता bhartā, *nom. sin.* of भर्तृ bhartṛi, *agt. m.* (from भृ bhṛi), A husband. A lord, a master. A mate.

भर्तारम् bhartāram, *acc.* भर्तुस् bhartus, *gen.* भर्तरि bhartari, *loc.*

भर्तृभक्त bhartṛi-bhakta, TATP. Devoted to (one's) lord. -भक्तास् -bhaktās, *nom. pl. m.*

भल्ल bhalla, *s.m.* A bear. भल्लैस् bhallais, *ins. pl.*

भव bhava, *s.m.* A state of being. The world. भवे bhave, *loc.*

भवत् bhavat (a form of address more respectful than त्वम् twam, Thou), Your highness, honour, worship, holiness. भवान् bhavān, *nom. sin. m.* भवन्तम् bhavantam, *acc.* भवता bhavatā, *ins.* भवतस् bhavatas, *gen.* भवद्भ्याम् bhavadbhyām, *ins. du.* भवतोस् bhavatos, *gen.* भवन्तस् bhavantas, *nom. pl.* भवद्भिस् bhavadbhis, *ins.* भवद्भ्यस् bhavadbhyas, *dat.* or *abl.* भवताम् bhavatām, *gen.*

भवत्पुत्रान् bhavat-putrān, *acc. pl. m.* TATP. Your Majesty's sons, your honour's sons, your sons.

भवदन्यस् bhavad-anyas, *nom. sin. m.* TATP. (comp. of भवत् bhavat, You, and अन्यस् anyas, Other), Other than you.

भवद्वचनम् bhavad-vachanam, *nom. sin. n.* TATP. Your speech.

भवामि bhavāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* भू bhū, 1*st cl. par.* Be, become. भवति bhavati, 3*d pers.* भवन्ति bhavanti, 3*d pers. pl.* भविष्यामि bhavishyāmi, 1*st pers. sin.* 2*d fut.* भविष्यसि bhavishyasi, 2*d pers.* भविष्यति bhavishyati, 3*d pers.* भविष्यन्ति bhavishyanti, 3*d pers. pl.* भव bhava, 2*d pers. sin. imp.* भवतु bhavatu, 3*d pers.* Be it so, agreed. Well. Let it be, let it pass. Be that as it may. भवेत् bhavet, 3*d pers. sin. pot.*

भवितव्य bhavitavya, *fut. pass. part.* of the *vb.* भू bhū, Become. भवितव्यम् bhavitavyam, *nom. sin. n.* Used impersonally in construction with a noun in the instrumental case; as, मया भवितव्यम् mayā bhavitavyam, By me to be become, *i.e.* I shall, will, or must become.

भविष्यत् bhavishyat (*part.* 2*d fut. par.* of the *vb.* भू bhū), What is to be, what will be, future.

भस्त्रा bhastrā, *nom. sin. s.f.* A bellows, a large hide with valves, and a clay nozzle, which is used for this purpose.

भस्मचय bhasma-chaya, *s.m.* TATP. A heap of ashes, an ash-heap. -चये -chaye, *loc. sin.*

भस्मन् bhasman, *s.n.* Ashes. भस्म bhasma, *nom. sin.*

भाग bhāga, *s.m.* Portion, share, part. Fortune, luck, lot.

भागीरथी bhāgīrathī, *s.f.* The river Ganges, a patronymic of भगीरथ Bhagīratha, a pious king whose austerities brought this sacred stream from heaven.

भाग्य bhāgya, *s.n.* Luck, fortune. Good luck, good fortune. भाग्यम् bhāgyam, *nom.* or *acc. sin.* भाग्येन bhāgyena, *ins.*

भाजन bhājana, *s.n.* A vessel, vase. भाजनम् bhājanam, *nom. sin.* भाजने bhājane, *loc.*

भाण्ड bhāṇḍa, *s.n.* Any vessel, pot, cup, plate, pail, etc. A vat. A bale or pack (of goods or merchandise). भाण्डम् bhāṇḍam, *acc. sin.* भाण्डात् bhāṇḍāt, *abl.* भाण्डे bhāṇḍe, *loc.* भाण्डानि bhāṇḍāni, *nom. pl.* Pots of earthenware.

भार bhāra, *s.m.* A weight, load, burden. भारस bhāras, *nom. sin.*

भारवाही bhāra-vāhī, *nom. sin. m.* (of भार bhāra, and वाहित् vāhin, *agt.* of the *vb.* वह vah, Carry) A porter, burden-bearer.

भार्या bhāryā, *s.f.* A wife, espoused according to the ritual of the Vedas. भार्या bhāryā, *nom. sin.* भार्याम् bhāryām, *acc.* भार्यया bhāryayā, *ins.* भार्यासु bhāryāsu, *loc. pl.*

भाव bhāva, *s.m.* Nature, disposition, mind, soul, temper, temperament, a prevailing state or affection of mind. State, condition. भावस् bhāvas, *nom. sin.* भावेन bhāvena, *ins.* भावस्य bhāvasya, *gen.* भावे bhāve, *loc.* भावास् bhāvās, *nom. pl.*

भावयेत् bhāvayet, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* भू bhū, 10*th cl. par.* Think, consider, estimate, esteem.

भावि bhāvi, *nom. sin. n.* of भाविन् bhāvin, *agt.* (of the *vb.* भू bhū, Become) Future, what will be, what is to be hereafter; predestined. भाविनस् bhāvinas, *nom. pl. m.*

भाषण bhāshaṇa, *s.n.* Speech. -णेन -ṇena, *ins. sin.*

भाषते bhāshate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* भाष bhāsh, 1*st cl. ātm.* Speak. भाषितम् bhāshitam, *nom.* or *acc. sin. n. pass. part.* Spoken. *s.n.* A word, speech, conversation.

भास्कर bhās-kara, *s.m.* The sun (maker of light). -रे -re, *loc. sin.*

भिक्षान्नम् bhikshānnam, *acc. sin. s.n.* TATP. Food obtained as alms (from भिक्षा bhikshā, *s.f.* Alms, and अन्न anna, *s.n.* Food).

भिक्षापात्र bhikshā-pātra, *s.n.* TATP. A beggar's bowl, alms-dish. -त्रम् -tram, *acc. sin.*

भिक्षाशित्वम bhikshāśitwam, *nom. sin. abst. s.n.*

(from भिक्षाशिन् bhikshāśin, *agt.* An alms-eater) Mendicancy, subsisting on alms (आशिन् āśin is *agt.* of the *vb.* अश् aś, Eat).

भिक्षु bhikshu, *s.m.* A beggar. भिक्षुम् bhikshum, *acc.*

भिक्षुक bhikshuka, *s.m.* A beggar. भिक्षुकस् bhikshukas, *nom. sin.* भिक्षुकम् bhikshukam, *acc.*

भिद्यते bhidyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* भिद् bhid, Break), Is broken or burst; is divulged. भिद्येत bhidyeta, *3d pers. sin. pot.*

भिनत्ति bhinatti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* भिद् bhid, *7th cl. par.* Break, split, pierce, break down. भिन्द्यात् bhindhyāt, *3d pers. sin. pot.*

भिन्न bhinna (*pass. part.* of the *vb.* भिद् bhid, Pierce, break), Pierced, burst, broken, split, divided. भिन्नस् bhinnas, *nom. sin. m.* भिन्नम् bhinnam, *nom. sin. n.*

भिषज् bhishaj, *s.m.* A physician. भिषजाम् bhishajām, *gen. pl.*

भीत bhīta (*pass. part.* of the *vb.* भी bhī, Fear), Afraid, alarmed, placed in jeopardy, imperilled.

भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितस् bhīta-paritrāṇa-vastūpālambha-paṇḍitas, *nom. sin. m.* TATP. Skilful in finding fault with a plan for the rescue (of him or those) placed in danger.

भीति bhīti, *s.f.* Fear, alarm, apprehension, dread. Danger, jeopardy. भीत्या bhītyā, *ins. sin.* भीतेस् bhītes, *abl.*

भीरु bhīru, *adj.* Timid, afraid. भीरुस् bhīrus, *nom. sin. m.* भीरोस् bhīros, *gen. sin. s.m.* A coward.

भीरुक bhīruka, *adj.* Timid, timorous.

भीरुजनस् bhīru-janas, *nom. sin. m.* BAHUV. One whose followers are cowards.

भीरुता bhīrutā, *nom. sin. abst. s.f.* (from भीरु bhīru, *adj.* Timid) Fear, timidity, timorousness.

भीरुत्व bhīrutwa, *abst. s.n.* Timidity. Cautiousness. -त्वम् -twam, *nom. sin.*

भीरुमय bhīrumaya, *adj.* Terrific, frightful. भीरुमययोस् bhīrumayayos, *gen. du. m.*

भीरुयोधम् bhīru-yodham, *nom. sin. n.* BAHUV. (Garrisoned) by dastardly soldiers.

भीषण bhīshaṇa, *adj.* Terrific, formidable. -णम् -ṇam, *nom. sin. n.*

भुङ्क्ते bhuṅkte, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* भुज bhuj, *7th cl. ātm.* Eat, feed; enjoy, use.

भुज bhuja, *s.m.* The arm. भुजान्तरम् bhujāntaram, *ind.* Within the arms or embrace.

भुजगी bhujagī, *s.f.* A female serpent.

भुजङ्ग bhujaṅ-ga, *s.m.* A snake, a serpent. भुजङ्गास् bhujaṅ-gās, *nom. pl.* भुजङ्गैस् bhujaṅ-gais, *ins. pl.* भुजङ्गानाम् bhujaṅ-gānām, *gen.*

भुजङ्गम bhujaṅ-gama, *s.m.* A snake, serpent (moving by the shoulders). भुजङ्गमस् bhujaṅ-gamas, *nom.*

भुज्यते bhujyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* भुज bhuj, Enjoy; also, Eat up.

भुवन bhuvana, *s.n.* The world.

भू bhū, *s.f.* The earth, the ground. Land. भूस् bhūs, *nom. sin.* भुवि bhuvi, *loc.* भुवाम् bhuvām, *gen. pl.*

भूत bhūta (*pass. part.* of the *vb.* भू bhū, Become), Become, been. भूतस् bhūtas, *nom. sin. m.* भूतास् bhūtās, *nom. pl. m.*

भूतदया bhūta-dayā, *nom. sin. s.f.* TATP. Compassion or tenderness to all creatures.

भूतल bhū-tala, *s.n.* TATP. The earth, the face of the earth, the surface of the ground. भूतलम् bhū-talam, *acc. sin.* भूतले bhū-tale, *loc.*

भूतानाम् bhūtānām, *gen. pl.* of भूत bhūta, *s.n.* A living being, a creature. भूतेषु bhūteshu, *loc. pl.*

भूति bhūti, *s.f.* Prosperity, success, wealth. Power, dignity. भूतिम् bhūtim, *acc. sin.*

भूत्वा bhūtwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* भू bhū), Having become.

भूपति bhū-pati, *s.m.* TATP. A king, monarch, lord of the earth. भूपतिस् bhū-patis, *nom. sin.* भूपतिम bhū-patim, *acc.* भूपतेस् bhū-pates, *gen.* भूपतौ bhū-patau, *loc.* भूपते bhū-pate, *voc.*

भूपाल bhū-pāla, *s.m.* (Protector of the earth), A king, sovereign. -लस् -las, *nom. sin.* -लेन -lena, *ins.* -लस्य -lasya, *gen.* -लयोस् -layos, *gen. du.* -लास् -lās, *nom. pl.*

भूप्रदान bhū-pradāna, *s.n.* TATP. The gift of land. -नम् -nam, *acc. sin.*

भूभृत् bhū-bhṛit, *s.m.* KWIP, (Earth-supporting), A king. -ते -te, *dat. sin.*

भूमि bhūmi, *s.f.* The earth, soil. Place, site, ground. Territory. भूमिस् bhūmis, *nom. sin.* भूमिम् bhūmim, *acc.* भूमौ bhūmau, *loc.*

भूमिप bhūmi-pa, *s.m.* (Protector of the earth) A king. -पस् -pas, *nom. sin.*

भूमिपति bhūmi-pati, *s.m.* A king. -पतिस् -patis, *nom. sin.* -पतयस् -patayas, *nom. pl.*

भूम्येकदेश bhūmy-eka-deśa, *s.m.* TATP. One portion of territory. -देशेन -deśena, *ins. sin.*

भूयात् bhūyāt, *3d pers. sin. bened. par.* of the *vb.* भू bhū, Be.

भूरि bhūri, *adj.* Many, much.

भूरिवृष्टि bhūri-vṛishṭi, *s.f.* KARM. Excessive rain.

भूषण bhūshaṇa, *s.n.* An ornament. -णम् -ṇam, *nom. sin.* -णैस् -ṇais, *ins. pl.*

भूषित bhūshita (*pass. part.* of the *vb.* भूष bhūsh, Adorn), Adorned, ornamented, decorated. भूषितस् bhūshitas, *nom.sin.m.* भूषिता bhūshitā, *nom.sin.f.*

भृङ्ग bhṛiṅga, *s.m.* A large black bee, a humble bee. भृङ्गैस् bhṛiṅgais, *ins. pl.*

भृति bhṛiti, *s.f.* Wages, hire. Nourishment, maintenance. भृतौ bhṛitau, *loc. sin.*

भृत्य bhṛitya, *s.m.* A servant, a hired servant. A minister. भृत्यस् bhṛityas, *nom. sin.* भृत्येन bhṛityena, *ins.* भृत्यस्य bhṛityasya, *gen.* भृत्ये bhṛitye, *loc.* भृत्यास् bhṛityās, *nom. pl.* भृत्यैस् bhṛityais, *ins.* भृत्यानाम् bhṛityānām, *gen.*

भृत्यत्व bhṛityatwa, *abst. s.n.* Condition of a servant, servile state, servitude. -त्वम् -twam, *nom. sin.*

भृशम् bhṛiśam, *ind.* Much, exceedingly.

भेक bheka, *s.m.* A frog. भेकस् bhekas, *nom. sin.*

भेतव्यम् bhetavyam, *nom. sin. n.* of भेतव्य bhetavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* भी bhī, Fear), To be dreaded, or apprehended. One ought to be afraid, or alarmed. Fear is to be entertained.

भेद bheda, *s.m.* A breaking. A breach, rupture, separation. Disunion, disagreement, schism. A sowing of dissensions. Defeat. भेदस् bhedas, *nom. sin.* भेदम् bhedam, *acc.* भेदेन bhedena, *ins.*

भेदकर bheda-kara, *agt.* Separating, disuniting, causing a dissension or split. -करस् -karas, *nom. sin. m.*

भेदयितुम् bhedayitum, *inf.* of भेदि bhedi, *caus.* of the *vb.* भिद bhid, Break, in the sense of the simple verb, to be rendered passively by reason of शक्यस् śakyas.

भेद्य bhedya (*fut. pass. part.* of the *vb.* भिद bhid, Break), To be broken, frangible. भेद्यस् bhedyas, *nom. sin. m.*

भेषजम् bheshajam, *nom. sin. s.n.* A drug, medicine, physic.

भैरव bhairava, *adj.* Formidable, horrible, terrific. भैरवस् bhairavas, *nom.sin.m. s.m.* A name of Śiva.

भैषज्यम् bhaishajyam, *acc.sin.s.n.* A (nauseous) drug, a medicine.

भैषीस् bhaishīs, *2d pers. sin. 3d pret. par.* of the *vb.* भी bhī, Fear, after मा mā, as मा भैषीः mā bhaishīh, Fear not.

भोक्ता bhoktā, *nom. sin. m.* of भोक्तृ bhoktṛi, *agt.* (from the *vb.* भुज bhuj, Eat), An eater, feeder.

भोक्तुम् bhoktum (*inf.* of the *vb.* भुज bhuj), To eat. To enjoy. To suffer, endure.

भोग bhoga, *s.m.* Enjoyment, pleasure, use. भोगस् bhogas, *nom. sin.* भोगस्य bhogasya, *gen.* भोगे bhoge, *loc.*

भोगपति bhoga-pati, *s.m.* A viceroy, a governor. -पतिस् -patis, *nom. sin.*

भोजन bhojana, *s.n.* Food, victuals. A meal, dinner. The act of eating. भोजनम् bhojanam, *nom. sin.* -जने -jane, *loc.* -जनानि -janāni, *nom. pl.*

भोजनविशेषैस् bhojana-viśeshais, *ins. pl. m.* TATP. With choicest food, dainties or delicacies.

भोजनव्यग्रम् bhojana-vyagram, *acc. sin. n.* TATP. Straitened for food.

भोजनाधिकार bhojanādhikāra, *s.m.* TATP. Superintendence of the provisions, the commissariat. -रे -re, *loc. sin.*

भोजयामि bhojayāmi, *1st. pers. sin. pres.* of भोजि bhoji (*caus.* of the *vb.* भुज bhuj, Eat), I feed, I cause to eat, I feast.

भोज्यम् bhojyam, *nom. sin. n.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* भुज bhuj, Eat), To be eaten. Food; a feast, a store of provisions, eatables.

भो भोस् bho bhos, *interj.* Ho! hark ye!

भोस् bhos, *ind.* (a vocative particle of respect), Ho!

भ्रम bhrama, *s.m.* A mistake. भ्रमम् bhramam, *acc.*

भ्रमण bhramaṇa, *s.n.* A roaming, a travelling, a tour.

भ्रमन् bhraman, *nom. sin. m. pres. part. 1st cl.* Roaming, roving, prowling, wandering, sauntering about. भ्रमद्भिस् bhramadbhis, *ins. pl. m.*

भ्रष्ट bhrashṭa (*pass. part.* of *vb.* भ्रंश bhranś, Fall), Fallen, dropped. Strayed, lost. भ्रष्टस् bhrashṭas, *nom. sin. m.*

भ्राता bhrātā, *nom.sin.* of भ्रातृ bhrātṛi, *s.m.* A brother. भ्रातः bhrātah, *voc.*

भ्रान्ति bhrānti, *s.f.* Mistake, error. भ्रान्त्या bhrāntyā, *ins. sin.*

भ्राम्यन् bhrāmyan, *nom. sin. m.* (*pres. part.* of *vb.* भ्रम् bhram, *4th cl. par.*, lengthening its vowel in the conjugational tenses), Roaming, rambling, perambulating, sauntering, or strolling about.

भ्रू bhrū, *s.f.* An eyebrow. भ्रूचापाकृष्टमुक्तास् bhrū-chāpākṛishṭa-muktās, *nom. pl. m.* Drawn and discharged from the bow of the eyebrow (an epithet of दृष्टिवाणास् dṛishṭi-vāṇās).

म m, as in "man."

मकरकेतु makara-ketu, *s.m.* Kāma, the Hindu Cupid (from मकर makara, A marine monster, and केतु ketu, An emblem; being painted on Kāma's banner). मकरकेतोस् makara-ketos, *gen. sin.*

मगध magadha, *s.m.* Name of a country, South Behār.

मग्न magna (*pass. part.* of the *vb.* मस्ज् masj, Dive), Sunk, immersed, plunged. मग्नस् magnas, *nom. sin. m.*

मज्जत् majjat, *pres. part.* of the *vb.* मस्ज् masj, 6*th cl. par.* Sink, drown. मज्जतस् majjatas, *gen. sin. m.*

मञ्जरी manjarī, *s.f.* A flower-stalk. A shoot, sprout. मञ्जर्या manjaryā, *ins. sin.*

मणि maṇi, *s.m.* A jewel, gem. मणिस् maṇis, *nom. sin.* मणिम् maṇim, *acc.* मणिना maṇinā, *ins.* मणेस् maṇes, *gen.*

मण्डपिक maṇḍapika, *s.m.* A shed. -कात् -kāt, *abl.*

मण्डपिका maṇḍapikā, *s.f.* A shed. -कायाम् -kāyām, *loc. sin.*

मण्डल maṇḍala, *s.m.* or *n.* A ring, a circle. -लम् -lam, *acc. sin.*

मण्डली maṇḍalī, *s.f.* An assemblage, multitude, crowd.

मण्डूक maṇḍūka, *s.m.* A frog. -कस् -kas, *nom. sin.* -केन -kena, *ins. sin.* -कास् -kās, *nom. pl.* -कान् -kān, *acc.* -कानाम् -kānām, *gen.*

मत् mat, for अस्मद् asmad, in forming the first member of a Tatpurusha compound, My, mine, our.

मत mata (*pass. part.* of the *vb.* मन man, Think), Esteemed, deemed, considered. Approved. मतस् matas, *nom. sin. m.* *s.n.* An opinion. मतम् matam, *nom. sin.*

मति mati, *s.f.* The mind. The wits. Thought, opinion, sentiment; resolution. मतिस् matis, *nom. sin.* मतौ matau, *loc. sin.*

मतिप्रकर्षस् mati-prakarshas, *nom. sin. s. m.* TATP. A master stroke of genius, happy thought, bright idea, height of cleverness.

मतिमान् matimān, *nom. sin. m.* of मतिमत् matimat, *adj.* Intelligent, clever, sensible, wise, prudent. मतिमताम् matimatām, *gen. pl. m.*

मतिहीन mati-hīna, TATP. Stupid, ignorant, witless. -नस् -nas, *nom. sin. m.*

मत्त matta (*pass. part.* of the *vb.* मद् mad, Rejoice), Furious, mad. Intoxicated. मत्तस् mattas, *nom. sin. m.* *s.n.* A furious elephant, or one in rut. A madman.

मत्वा matwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* मन man, Think), Having thought; fancying, supposing.

मत्स्य matsya, *s.m.* A fish. मत्स्यस् matsyas, *nom. sin.* मत्स्येन matsyena, *ins.* मत्स्यास् matsyās, *nom. pl.* मत्स्यान् matsyān, *acc.* मत्स्यैस् matsyais, *ins.*

मद mada, *s.m.* Pride, arrogance, petulance, presumption. Rashness. Joy, delight. Passion, desire, ruttishness. मदस् madas, *nom. sin.* मदम् madam, *acc.*

मदर्थस् mad-arthas, *nom. sin. s.m.* TATP. My purpose.

मदान्ध madāndha, TATP. Blind with pride or passion; arrogant, dissolute, etc. मदान्धस्य madāndhasya, *gen. sin. m.*

मदीय madīya, *adj.* Belonging to me, my, mine, my own. -यस् -yas, *nom. sin. m.* -यास् -yās, *nom. pl. m.*

मदोत्कटस् madotkaṭas, *nom. sin. m.* TATP. Arrogant, haughty. Furious, mad.

मदोद्धत madoddhata, TATP. Arrogant, drunk with pride (from मद mada and उद्धत uddhata, Struck, stuck up, overcome). -तस्य -tasya, *gen. sin. m.*

मद्देह mad-deha, *s.n.* TATP. My body. मद्देहेन mad-dehena, *ins. sin.*

मद्विध mad-vidha, *adj.* Like me, of my sort, kind, stamp, or fashion. -विधास् -vidhās, *nom. pl. m.*

मधु madhu, *nom. sin. s.n.* Honey.

मधुमय madhumaya, *adj.* Made of honey, sweet, honied. -मयस् -mayas, *nom. sin. m.*

मधुर madhura, *adj.* Sweet, honied. मधुरा madhurā, *nom. sin. f.* मधुरम् madhuram, *nom. sin. n.* मधुरे madhure, *nom. du. n.* मधुरैस् madhurais, *ins. pl. n.*; hence, the *nominal vb.* मधुरयति madhurayati, He displays sweetness.

मध्य madhya, *s.n.* Middle, midst, centre. In, within, among. मध्यम् madhyam, *acc.* मध्ये madhye, *loc.*

मध्यचारी madhya-chārī, *nom. sin. m.* (comp. of मध्य madhya, Midst, among, and चारिन् chārin, *agt.* of the *vb.* चर् char, Going; who goes).

मध्यस्थ madhya-stha, *adj.* Indifferent, neutral, impartial. -स्थे -sthe, *loc. sin. m.*

मनस् manas, *s.n.* Mind, heart, or feelings. मनस्

manas, *nom.* or *acc. sin.* मनसा manasā, *ins.* मनसस् manasas, *gen.* मनसि manasi, *loc.*

मनस्ताप manas-tāpa, *s.m.* TATP. Mental pain, anguish, distress of mind. -तापम् -tāpam, *acc. sin.*

मनस्वी manaswī, *nom. sin. m.* of मनस्विन् manaswin, *adj.* Intelligent, intellectual. Endued with fine feelings or sensibility. मनस्विनस् manaswinas, *gen.*

मनाक् manāk, *ind.* Ever so little.

मनीषिन् manīshin, *m.* A Paṇḍit, learned Brahman, a teacher, an instructor. मनीषिणस् manīshiṇas, *nom. pl.* मनीषिभिस् manīshibhis, *ins. pl.*

मनुष्य manushya, *s.m.* A man. An ordinary mortal, a common person. -ष्यस् -shyas, *nom. sin.* -ष्यम् -shyam, *acc.* -ष्यस्य -shyasya, *gen.* -ष्यान् -shyān, *acc.pl.* -ष्यैस् -shyais, *ins.* -ष्याणाम् -shyāṇām, *gen.*

मनुष्यजाति manushya-jāti, *s.f.* The human race. -तौ -tau, *loc. sin.*

मनोगतम् mano-gatam, *nom.sin.s.n.* TATP. Thoughts, feelings; what has gone, or is passing in the mind.

मनोदुःख mano-duhkha, *s.n.* TATP. Heart-ache, pain to the feelings. -दुःखम् -duhkham, *nom.* or *acc.sin.*

मनोरथ mano-ratha, *s.m.* TATP. A wish (chariot of the mind). -रथान् -rathān, *acc.pl.* -रथैस् -rathais, *ins.*

मनोलौल्य mano-laulya, *s.n.* TATP. Fancy, caprice, frolic, freak, whim. -लौल्यात् -laulyāt, *abl. sin.*

मनोवाञ्छित mano-vāñchhita, *s.n.* TATP. Heart's-wish, the mind's desire. -तम् -tam, *acc. sin.*

मनोहरास् mano-harās, *nom. pl. m.* (from मनस् manas, The mind, and हर hara, *agt.* Seizing), Beautiful, lovely, pleasing, captivating, ravishing.

मन्तव्य mantavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* मन man, Think), To be thought, imagined, supposed, deemed. Conceivable, imaginable, supposable. -व्यस् -vyas, *nom. sin. m.* -व्यम् -vyam, *nom. sin. n.*

मन्त्र mantra, *s.m.* A mystical verse, incantation, spell, or charm. Secret consultation, private advice, counsel. Stroke of policy, device. मन्त्रस् mantras, *nom. sin.* मन्त्रेण mantreṇa, *ins.* मन्त्रेषु mantreshu, *loc. pl.*

मन्त्रकार्य mantra-kārya, *s.n.* TATP. The subject of consultation. -कार्यम् -kāryam, *acc. sin.*

मन्त्रफल mantra-phala, *s.n.* TATP. Fruit, effect, or consequence of counsel. -लम् -lam, *acc. sin.*

मन्त्रभेद mantra-bheda, *s.m.* TATP. Breach of counsel. A betraying or divulging of secret counsel. -दस् -das, *nom. sin.* -देन -dena *ins.*

मन्त्रयत् mantrayat, *pres. part.* of the *vb.* मन्त्र matr, (इ i), 10*th cl. par.* Consult, discourse privately together. मन्त्रयन्तीम् mantrayantīm, *acc. sin.f.*

मन्त्रयेत mantrayeta, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* मन्त्र matr (इ i), 10*th cl. ātm.* Consult together, hold a council. मन्त्रयितुम् mantrayitum, *inf.* मन्त्रयित्वा mantrayitwā, *ind. pret. part.*

मन्त्रित्व mantritwa, *abst. s.n.* Ministership, office of prime-minister. मन्त्रित्वम् mantritwam, *nom. sin.*

मन्त्रिन् mantrin, *s.m.* A counsellor, adviser; a king's counsellor or minister. मन्त्री mantrī, *nom. sin.* मन्त्रिणम् mantriṇam, *acc.* -णा -ṇā, *ins.* -णस् -ṇas, *gen.* or *nom. pl.* -णि -ṇi, *loc.* मन्त्रिन् mantrin, *voc.* मन्त्रिभिस् mantribhis, *ins. pl.* मन्त्रिणाम् mantriṇām, *gen.*

मन्थर manthara, *adj.* Slow, tardy.

मन्थराभिधानस् mantharābhidhānas, *nom. sin. m.* BAHUV. Named Manthara. (मन्थर manthara, and अभिधान abhidhāna, *s.n.* A name).

मन्द manda, *adj.* Slow, sluggish, dull. Ill, bad.

मन्दं मन्दम् mandam mandam, *ind.* Slow, slowly, *i.e.* very slowly, softly, or feebly.

मन्दगतिस् manda-gatis, *nom. sin. m.* BAHUV. Of slow motion, sluggish.

मन्दभागस् manda-bhāgas, *nom. sin. m.* BAHUV. Ill-fated, unfortunate, unlucky, hapless, luckless, unhappy, wretched.

मन्दभाग्य manda-bhāgya, BAHUV. Ill-fated, unfortunate, unlucky. An ill-fated wretch. -ग्यस् -gyas, *nom. sin. m.* -ग्यस्य -gyasya, *gen.*

मन्दमति manda-mati, BAHUV. Dull-minded, slow-witted. -तिस् -tis, *nom. sin. m.* -तीनाम् -tīnām, *gen. pl.*

मन्दर mandara, *s.m.* Name of a celebrated mountain.

मन्दविसर्पस् manda-visarpas, *nom. sin. s.m.* BAHUV. (Slow-glide) Name of a serpent.

मन्दादर mandādara, BAHUV. Remiss, slack, neglectful, inattentive. -रस् -ras, *nom. sin.* -रास् -rās, *nom. pl.* (मन्द आदर).

मन्दिर mandira, *s.m.* A house. A temple. A town. मन्दिरे mandire, *loc. sin.*

मन्मांसार्थी man-mānsārthī, *nom.sin.m. agt.* Waiting for my flesh (मत् मांस अर्थिन्).

मन्यमान manyamāna, *pres. part.* of the *vb.* मन man, 4*th cl. ātm.* Thinking, considering, meditating, musing upon. -नस् -nas, *nom. sin. m.*

मन्ये manye, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* मन man, *4th cl. ātm.* Think, esteem, fancy, imagine, suppose, deem, trow, ween; mind, heed, consider, regard. मन्यसे manyase, *2nd pers.* मन्यते manyate, *3d pers.* मन्यन्ते manyante, *3d pers. pl.*

मम mama (*gen. sin.* of अस्मद् asmad, *pers. pron.* I), Of me, my, mine.

मया mayā (*ins. sin.* of अस्मद् asmad, *pers. pron.* I), By me. मयि mayi, *loc.*

मयूर mayūra, *s.m.* A peacock. -रस् -ras, *nom. sin.* -रस्य -rasya, *gen.* -रास् -rās, *nom. pl.* -राणाम् -rāṇām, *gen.*

मरण maraṇa, *s.n.* Dying; death. मरणम् maraṇam, *nom.* or *acc. sin.* मरणात् maraṇāt, *abl.* मरणे maraṇe, *loc.*

मरणव्याधिशोकानाम् maraṇa-vyādhi-śokānām, *gen. pl.m.* DWAND. Of death, of sickness, (or) of sorrow.

मरीचिमालिनि marīchi-mālini, *loc. sin.* of -मालिन् -mālin, *s.m.* The sun (from मरीचि marīchi, *s.f.* Light, and मालिन् mālin, Wearing, or who wears, a chaplet).

मरु maru, *s.m.* A region or soil destitute of water; sand, a desert.

मरुस्थल maru-sthala, *s.n.* TATP. A desert, a dry, thirsty, or arid spot. -ले -le, *loc. sin.*

मरुस्थली maru-sthalī, *s.f.* TATP. A desert, a dry and desert tract. -स्थल्याम् -sthalyām, *loc. sin.*

मर्कट markaṭa, *s.m.* A monkey, an ape. मर्कटास् markaṭās, *nom. pl.*

मर्तव्यम् martavyam, *nom. sin. n.* of मर्तव्य martavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* मृ mṛi, Die), Necessary to die. To be died.

मर्त्य martya, *s.m.* A mortal. मर्त्यानाम् martyānām, *gen. pl.*

मर्दित mardita, *pass. part.* of the *vb.* मृद् mṛid, Rubbed. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

मर्मज्ञ marma-gya, *agt.* Heart-knowing; wise. -ज्ञास् -gyās, *nom. pl. m.*

मर्मन् marman, *s.n.* A vital organ, the vitals. The heart. Secret meaning or purpose; a secret, anything hidden or recondite. मर्म marma, *acc. sin.* मर्माणि marmāṇi, *acc. pl.*

मर्मभेदिन् marma-bhedin, *agt.* Heart-piercing; whatever pierces the vitals, or penetrates the innermost recesses of the soul. -नाम् -nām, *gen. pl.*

मर्यादा maryādā, *s.f.* Continuance in the right way, propriety of conduct, steadiness, rectitude.

मर्षयेत् marshayet, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* मृष mṛish, *10th cl. par.* Bear patiently.

मल mala, *s.n.* Dirt, filth, sordes. Excretion of the body; as, serum, semen, blood, marrow, urine, fæces, earwax, nails, phlegm, tears, rheum, and sweat.

मलय malaya, A mountain or mountainous range, from which the best sandal-wood is brought, answering to the western Ghāts, in the peninsula of India. Malabar.

मलिन malina, *adj.* Dirty, foul, turbid, soiled, tarnished. Beclouded (as the intellect). मलिनास् malinās, *nom. pl. f.* मलिनम् malinam, *nom.* or *acc. sin. n.*

मलीमस malīmasa, *adj.* Dirty, smutty, collied. -सम -sam, *nom. sin. n.*

मसक masaka, *s.m.* A gnat. मसकास् masakas, *nom.*

मस्तक mastaka, *s.m.* or *n.* The head. -कम् -kam, *acc.*

महत् mahat, *nom.* or *acc. sin. n.* of महत् mahat, *adj.* Great, mighty. महता mahatā, *ins. sin. m.* or *n.* महतस् mahatas, *gen. sin. m.* महति mahati, *loc. sin. m.* or *n.* महान्तस् mahāntas, *nom. pl. m.* महद्भिस् mahadbhis, *ins. pl. m.* or *n.* महताम् mahatām, *gen. pl. m.* महती mahatī, *nom. sin. f.*

महत्त्व mahattwa, *abst. s.n.* Greatness. महत्त्वस्य mahattwasya, *gen. sin.*

महदाश्रयस् mahad-āśrayas, *nom. sin. m.* TATP. The protection of the great, a fleeing to the great for refuge.

महर्षि maharshi, *s.m.* A Rishi or saint of a particular order, including Vyāsa and others. महर्षेस् maharshes, *gen.* (महा ऋषि).

महा mahā is the form which the adjective महत् mahat, Great, assumes as the first member of a Karmadhāraya or of a Bahuvrīhi compound; as, महापण्डित mahā-paṇḍita, A great Paṇḍit, महाधन mahā-dhana, Very rich.

महाकुल mahā-kula, *s.n.* KARM. A great family.

महाखातम् mahā-khātam, *acc. sin. n.* BAHUV. Having a large fosse, trench, ditch, or moat.

महातपास् mahā-tapās, *nom. sin. m.* BAHUV. Very austere. Name of a certain hermit.

महात्मनस् mahātmanas, *gen. sin. m.* of महात्मन् mahātman, BAHUV. Lofty-minded, magnanimous. महात्मनि mahātmani, *loc.* महात्मनाम् mahātmanam, *gen. pl.*

महाधनस् mahā-dhanas, *nom. sin. m.* BAHUV. Very rich, of great wealth.

महान् mahān, *nom.sin.m.* of महत् mahat,*adj.* Great.

महानुभावस् mahānubhāvas, *nom. sin. m.* BAHUV. Of a great mind. *s.m.* A gentleman.

महापङ्के mahā-panke, *loc. sin. m.* KARM. In a great quagmire.

महापण्डितस् mahā-panḍitas, *nom. sin. m.* KARM. A great Panḍit or philosopher

महापातक mahā-pātaka, *s.n.*KARM. A heinous crime.

महापुरुष mahā-purusha, *s.m.* KARM. A great man.

महाप्रतापस् mahā-pratāpas, *nom sin. m.* BAHUV. Dignified, majestic, puissant.

महाप्रदानम् mahā-pradānam, *acc. sin. n.* KARM. A great gift.

महाबलस् mahā-balas, *nom. sin m.* BAHUV. Of great strength, very powerful.

महामन्त्रिन् mahā-mantrin, *s.m.* KARM. A great statesman or politician. A prime-minister. -मन्त्री mantrī,*nom.sin.* -मन्त्रिणा -mantriṇā,*ins.* -मन्त्रिणस् -mantriṇas, *gen.* -मन्त्रिन् -mantrin *voc*

महारम्भास् mahārambhās, *nom.pl.m.* BAHUV Great in undertakings or enterprises. (महा आरम्भ).

महाराज mahā-rāja, *s.m.* KARM. A great king. -जस् -jas, *nom. sin.* -जेन -jena, *ins. sin.*

महाशयस् mahāśayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Magnanimous, liberal, munificent, open, unsuspicious. *s.m.* A gentleman. (महा आशय).

महासत्त्वस् mahā-sattwas, *nom.sin.m.* BAHUV. Good, virtuous, just.

महासिद्धिस् mahā-siddhis, *nom.sin. s.f.* KARM. Great result or success.

महाहि mahāhi, *s.m.* KARM. A great serpent. महाहिशयनम् mahāhi-śayanam, *nom. sin. n.* TATP. A sleep on the great serpent. (At intervals of the minor destruction of the world, Vishṇu is represented as reposing himself upon the serpent Śesha, amidst the waters by which the earth is overspread. He also takes a nap of four months' duration, from the 11th of Āshārh to the 11th of Kārtik, or about the middle of June to the middle of October, or from the time the periodical rains usually commence, till their termination.) (महा अहि).

महिमन् mahiman, *abst. s. m.* Greatness. महिमा mahimā, *nom. sin.*

महिला mahilā, *nom. sin. s.f.* A woman, a female.

महिष mahisha, *s.m.* A buffalo. महिषस् mahishas, *nom. sin.*

मही mahī, *s.f.* The earth.

महीधर mahī-dhara, *s.m.* A mountain. महीधरम् mahī-dharam, *acc. sin.*

महीपति mahī-pati, *s.m.* (Lord of earth) A king. -पतेस् -pates, *gen. sin.* -पते -pate, *voc.*

महीपाल mahī-pāla, *s.m.* (Earth-protector) A king. -लस् -las, *nom. sin.*

महीभर्तृ mahī-bhartṛi, *s.m.* A king. -भर्तुस् -bhartus, *gen. sin.*

महीभुज् mahī-bhuj,*s.m.* A king. -भुजस् -bhujas,*gen. sin.* -भुजाम् -bhujām, *gen. pl.*

महीभृत् mahī-bhṛit, *s.m.* A king. -भृता -bhṛitā, *ins. sin.* -भृताम् -bhṛitām, *gen.pl.*

महोदधि mahodadhi, *s.m.* KARM. The mighty receptacle of waters, ocean. -धिस् -dhis, *nom. sin.* -धेस् -dhes, *gen.* -धौ -dhau, *loc.* (महा उदधि).

महोदय mahodaya, BAHUV. Of great prosperity, light, or splendour; glorious. -दयास् -dayās,*nom.pl.m.*

महोदार mahodāra,*adj.* Mighty, powerful (from महा mahā, Great, and उदार udāra, Mighty). महोदारौ mahodārau, *nom. du. m.*

महौषधम् mahaushadham, *nom. sin. s.n.* KARM. A great or sovereign remedy. (महा औषध).

मा mā, *ind.* No, not. A particle of forbidding or dissuading, used before the 2nd person of the imperative, and frequently before the 3d preterite, usually causing the initial अ of this tense to be dropped.

मांस mānsa, *s.n.* Flesh, meat, animal food. मांसम् mānsam, *nom.* or *acc. sin.* मांसानि mānsāni, *nom. pl.* मांसैस् mānsais, *ins.*

मांसरुचि mānsa-ruchi, BAHUV. Fond of flesh, endued with a relish for animal food. मांसरुचयस् mānsa-ruchayas, *nom. pl. m.*

मांसाहार mānsāhāra, *s.m.* TATP. Animal food.

माणिक्य māṇikya, *s.n.* A ruby.

मातङ्ग mātanga, *s.m.* An elephant. -तङ्गस् -tangas, *nom. sin.*

मातृ mātṛi, *s.f.* A mother. माता mātā, *nom. sin.* मात्रा mātrā, *ins.* मातुस् mātus, *gen.* मातरि mātari, *loc.*

मातृपितृकृताभ्यासस् mātṛi-pitṛi-kṛitābhyāsas, TATP. comp. of मातृ mātṛi, *cr.* A mother, पितृ pitṛi, *cr.* A father, and कृताभ्यासस् kṛitābhyāsas, *nom. sin. m.* Trained, exercised. (कृत अभ्यास).

मातृवत् mātṛi-vat, *ind.* Like a mother, as a mother.

मात्र mātra, *adj.* Only, solely, merely, such and nothing else. **मात्रम्** mātram, *s.n.* The whole, the entire thing or class of things. **मात्रम्** mātram or **मात्रेण** mātreṇa, *ins.* is often subjoined to a word to give a restricted meaning; as, **स्पर्शमात्रम्** sparśa-mātram, Mere touch. **जातिमात्रेण** jāti-mātreṇa, By caste merely.

मात्सर्यम् mātsaryam, *nom. sin. abst. s.n.* (from **मत्सर** matsara, *adj.* Envious), Envy, malice.

मान māna, *s.m.* Rank, honour, respect. Pride. **मानम्** mānam, *acc. sin.* **मानेन** mānena, *loc.* **मानात्** mānāt, *abl.*

मानध्मातस् māna-dhmātas, *nom. sin. m.* TATP. Puffed up with pride.

मानव mānava, *s.m.* A man, a descendant of Manu. **मानवस्** mānavas, *nom. sin.* **मानवे** mānave, *loc.* **मानवास्** mānavās, *nom.pl.* **-वानाम्** -vānām, *gen.*

मानस mānasa, *adj.* Mental. *s.n.* The mind, the seat or faculty of reason and feeling. **मानसम्** mānasam, *nom. sin. n.*

मानुष mānusha, *adj.* Human. **मानुषम्** mānusham, *acc. sin. m.* *s.m.* A man, mankind.

मानुष्यम् mānushyam, *nom. sin. abst. s.n.* (from **मनुष** manusha, *s.m.* A man), Manhood, humanity, the state or quality of a man or mortal.

माम् mām (*acc.sin.* of **अस्मद्** asmad, *pers.pron.* I), Me.

माया māyā, *nom. sin.* of **माया** māyā, *s.f.* Deceit, guile, fraud.

मायाविन् māyāvin, *adj.* Guileful, deceitful, roguish. **-विनम्** -vinam, *acc. sin. m.*

मारकतीम् mārakatīm, *acc. sin. f.* of **मारकत** mārakata, *adj.* Emerald, of the colour of an emerald (from **मरकत** marakata, *s.m.* An emerald).

मारात्मक mārātmaka, BAHUV. Murderous, ferocious. **मारात्मके** mārātmake, *loc. sin. m.*

मार्ग mārga, *s.m.* A road, path, way. **मार्गस्** mārgas, *nom. sin.* **मार्गेषु** mārgeshu, *loc. pl.*

मार्ग्यमाण mārgyamāṇa (*pres. pass. part.* of the *vb.* **मार्ग** mārg, Hunt, pursue), Being chased. **-माणस्** -māṇas, *nom. sin. m.*

मार्जार mārjāra, *s.m.* A cat. **मार्जारस्** mārjāras, *nom. sin.* **मार्जारेण** mārjāreṇa, *ins.* **मार्जारस्य** mārjārasya, *gen.* **मार्जारास्** mārjārās, *nom. pl.*

मालव mālava, *s.m.* The country of Malwa in central India.

माला mālā, *s.f.* A garland, a chaplet.

मालिन् mālin, *adj.* Wearing a garland or chaplet, garlanded. **मालिनि** mālini, *loc. sin. m.*

मास māsa, *s.m.* A month. **मासम्** māsam, *acc. sin.* **मासौ** māsau, *acc. du.* **मासैस्** māsais, *ins. pl.*

मासत्रयम् māsa-trayam, *nom. sin. n.* TATP. Three months.

मास्म māsma, *a prohibitive particle,* May not, let not, do not. See **मा** mā.

मितम्पच mitam-pacha, *agt.* A miser, he who cooks his food by measure. **मितम्पचस्** mitam-pachas, *nom. sin. m.*

मित्र mitra, *s.n.* A friend. **मित्रम्** mitram, *nom.* or *acc. sin.* **मित्रेण** mitreṇa, *ins.* **मित्रात्** mitrāt, *abl.* (Than a friend.) **मित्रस्य** mitrasya, *gen.* **मित्रे** mitre, *loc.* **मित्र** mitra, *voc.* **मित्राणि** mitrāṇi, *nom. pl.*

मित्रत्वम् mitratwam, *nom.* or *acc. sin. abst. s.n.* (from **मित्र** mitra, *s.n.* A friend), Friendship.

मित्रबन्धुहीनस् mitra-bandhu-hīnas, *nom. sin. m. s.n* TATP. Friendless and without relations

मित्रलाभस् mitra-lābhas, TATP. comp. of **मित्र** mitra, *cr.* A friend, and **लाभस्** lābhas, *nom. sin.* of **लाभ** lābha, *s.m.* Acquisition.

मिथ्योपचारैस् mithyopachārais, *ins. pl. m.* (from **मिथ्या** mithyā, *ind.* Falsely, and **उपचार** upachāra, *s.* Service), By pretended services.

मिलन्ति milanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **मिल** mil, 6*th cl. par.* Meet, unite, flock together, congregate. **मिलितस्** militas, *nom. sin. m. pass. part.* **मिलित्वा** militwā, *ind. pret. part.* Having assembled.

मिश्र miśra, *adj.* Mixed, mingled, blended.

मुकुट mukuṭa, *s.n.* A crest, diadem, tiara. **-टे** te, *loc.*

मुक्त mukta (*pass. part.* of the *vb.* **मुच** much, Let go, discharge, shoot), Discharged, shot. Loosed, released, set free. **मुक्तस्** muktas, *nom. sin. m.* **मुक्तास्** muktās, *nom. pl. m.*

मुक्तबन्धनास् mukta-bandhanās, *nom. pl. m.* BAHUV. Freed from bonds, released from fetters.

मुक्तहस्तस् mukta-hastas, *nom. sin. m.* BAHUV. Open-handed, parting with, giving away, profuse.

मुक्ता muktā, *s.f.* A pearl.

मुक्तापदस् muktāpadas, *nom. pl. m.* BAHUV. of **मुक्तापद्** muktāpad, Rescued from misfortune.

मुक्तावली muktāvalī, *nom. sin. s.f.* TATP. A pearl necklace, a string of pearls. (**मुक्ता आवली**).

मुक्ति mukti, *s.f.* Emancipation, release.

मुक्तिता muktitā, *abst. s.f.* A state of release. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

मुख mukha, *s.n.* Face, countenance; mouth. A muzzle, snout. Beak of a bird. **मुखम्** mukham, *nom.* or *acc. sin.* **मुखेन** mukhena, *ins.* **मुखात्** mukhāt, *abl.* **मुखे** mukhe, *loc.*

मुखरस् mukharas, *nom. sin. s.m.* A leader, principal, chief; hence, the nominal verb **मुखरयति** mukharayati, Tells, declares.

मुख्य mukhya, *adj.* Chief, principal, prime. **मुख्यस्** mukhyas, *nom. sin. m.* **मुख्यैस्** mukhyais, *ins. pl. m.*

मुग्ध mugdha (*pass. part.* of the *vb.* **मुह** muh), Bewildered, stupid, perplexed, embarrassed. **मुग्धस्** mugdhas, *nom. sin. m.*

मुञ्चति munchati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **मुच** much, *6th cl. par.* Forsake, abandon, loose, let go; yield, discharge. **मुञ्चेत्** munchet, *3d pers. sin. pot.* **मुच्यते** muchyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is forsaken or abandoned, is got rid of, shaken off, dismissed.

मुण्ड muṇḍa, *s.n.* A head, bald pate, shaven poll.

मुण्डित muṇḍita (*pass. part.* of the *vb.* **मुड** muḍ (**इ** i), Shaven. **-ता** -tā, *nom. sin. f.*

मुद् mud, *s.f.* Pleasure, joy, delight. **मुदम्** mudam, *acc. sin.*

मुद्रा mudrā, *s.f.* A seal, a signet. A coin.

मुद्रित mudrita, *adj.* Stamped, sealed, impressed. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

मुधा mudhā, *ind.* In vain, unprofitably, to no purpose.

मुनि muni, *s.m.* A holy sage; an ascetic, a devotee. **मुनिस्** munis, *nom. sin.* **मुनिम्** munim, *acc. sin.* **मुनिना** muninā, *ins.*

मुमूर्षु mumūrshu, *agt.* At the point of death, ready to die, dying. **मुमूर्षुस्** mumūrshus, *nom. sin. m.*

मुष्क mushka, *s.m.* The scrotum. The testicle.

मुहुर् muhur, or **मुहुर्मुहुर्** muhur muhur, *ind.* Repeatedly, reiteratedly, again and again.

मुह्यन्ति muhyanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **मुह** muh, *4th cl. par.* Be bewildered, lose one's senses, be deluded, seduced, fascinated. **मुह्येत्** muhyet, *3d pers. sin. pot.*

मूढ mūḍha (*pass. part.* of the *vb.* **मुह** muh), Deprived of reason. *s.m.* A fool, blockhead, dolt, or idiot. **मूढस्** mūḍhas, *nom. sin.* **मूढम्** mūḍham, *acc.* **मूढास्** mūḍhās, *nom. pl.* **मूढैस्** mūḍhais, *ins.*

मूढता mūḍhatā, *abst. s.f.* (of **मूढ** mūḍha, Infatuate), Infatuation. **मूढतया** mūḍhatayā, *ins. sin.*

मूत्र mūtra, *s.n.* Urine.

मूर्ख mūrkha, *s.m.* A fool, blockhead, simpleton, dolt, dullard. **मूर्खस्** mūrkhas, *nom. sin.* **मूर्खम्** mūrkham, *acc.* **मूर्खस्य** mūrkhasya, *gen.* **मूर्ख** mūrkha, *voc.* **मूर्खास्** mūrkhās, *nom. pl.* **मूर्खाणाम्** mūrkhāṇām, *gen.*

मूर्खव्यसनिनायकम् mūrkha-vyasani-nāyakam, *nom. sin. n.* BAHUV. (Commanded by) a silly and unfortunate (or vicious) officer.

मूर्खशतैस् mūrkha-śatais, TATP. comp. of **मूर्ख** mūrkha, *cr.* Fools, and **शतैस्** śatais, *ins. pl.* of **शत** śata, *s.n.* A hundred.

मूर्च्छा mūrchchhā, *s.f.* Fainting fit, swoon. **मूर्च्छाम्** mūrchchhām, *acc. sin.*

मूर्धन् mūrdhan, *s.m.* The head. **मूर्ध्ना** mūrdhnā, *ins. sin.* **मूर्ध्नि** mūrdhni or **मूर्धनि** mūrdhani, *loc.*

मूल mūla, *s.n.* A root. **मूलम्** mūlam, *nom. sin.* **मूलात्** mūlāt, *abl.*

मूलभृत्य mūla-bhṛitya, *s.m.* An old or hereditary servant. **-भृत्यान्** -bhṛityān, *acc. pl.*

मूल्य mūlya, *s.n.* Cost, price. **मूल्येन** mūlyena, *ins. sin.*

मूषिक mūshika, *s.m.* A mouse or rat. **-कस्** -kas, *nom. sin.* **-कम्** -kam, *acc.* **-कस्य** -kasya, *gen.*

मूषिकनिर्विशेषम् mūshika-nirviśesham, *acc. sin. m.* BAHUV. The same as (or not differing from) a mouse.

मृग mṛiga, *s.m.* A deer, stag, buck, hart. A wild beast. **मृगस्** mṛigas, *nom. sin.* **मृगम्** mṛigam, *acc.* **मृगेण** mṛigeṇa, *ins.* **मृगाय** mṛigāya, *dat.* **मृगस्य** mṛigasya, *gen.* **मृग** mṛiga, *voc.* **मृगास्** mṛigās, *nom. pl.* **मृगैस्** mṛigais, *ins.* **मृगाणाम्** mṛigāṇām, *gen.*

मृगकाकौ mṛiga-kākau, *nom. du. m.* DWANDWA, A deer and a crow.

मृगजम्बुकौ mṛiga-jambukau, *nom. du. s.m.* DWAND. A deer and a jackal. The deer and the jackal.

मृगतृष्णा mṛiga-tṛishṇā, *s.f.* Vapour floating over sands or deserts, and appearing at a distance like water; mirage.

मृगपक्षिणाम् mṛiga-pakshiṇām, *gen. pl. m.* DWAND. Of beasts and of birds.

मृगमांस mṛiga-mānsa, *s.n.* TATP. Deer's flesh, venison.

मृगया mṛigayā, *s.f.* The chase, hunting, venery.

मृगव्याधसर्पशूकरान् mṛiga-vyādha-sarpa-śūkarān, *acc. pl. m.* DWAN. The deer, hunter, snake, and boar.

मृगशूकरौ mṛiga-śūkarau, *nom. du. m.* DWANDWA, The deer and the boar.

मृगेन्द्र mṛigendra, *s.m.* A lion (monarch of the beasts).

मृगेन्द्रता mṛigendratā, *abst. s.f.* Sovereignty of the beasts.

मृगेन्द्रवृषभयोस् mṛigendra-vṛishabhayos, *gen.du.m.* DWANDWA, Of a lion and of a bull.

मृणाल mṛiṇāla, *s.m.* or *n.* The film or fibre attached to the stalk of a lotus. **-लानाम्** -lānām, *gen. pl.*

मृत mṛita (*pass. part.* of the *vb.* **मृ** mṛi, Die), Dead, defunct, deceased; perished, extinct; was killed, put to death, lost (his) life. **मृतस्** mṛitas, *nom. sin. m.* **मृतम्** mṛitam, *acc.* **मृतस्य** mṛitasya, *gen.* **मृतास्** mṛitās, *nom.pl.m.* **मृतान्** mṛitān, *acc.* *s.n.* Death. **मृतम्** mṛitam, *acc. sin.* **मृतेन** mṛitena, *ins.*

मृतवत् mṛitavat, *ind.* Like one dead, as dead.

मृत्पिण्डतस् mṛit-piṇḍatas, *ind.* TATP. comp. of **मृद्** mṛid, *cr.* Clay, and **पिण्डतस्** piṇḍatas (for **पिण्डात्** piṇḍāt, *abl. sin.* of **पिण्ड** piṇḍa, *s.m.*) From a lump.

मृत्यु mṛityu, *s.m.* Death. Yama, the judge of the dead. **मृत्युस्** mṛityus, *nom. sin.* **मृत्युम्** mṛityum, *acc.* **मृत्युना** mṛityunā, *ins.* **मृत्यवे** mṛityave, *dat.* **मृत्योस्** mṛityos, *abl.* or *gen.*

मृत्युद्वारम् mṛityu-dwāram, *nom. sin. s.n.* TATP. The gate of death, death's door.

मृद् mṛid, *s.f.* Earth, soil, clay.

मृदु mṛidu, *adj.* Gentle, mild. Feeble, pliant. **मृदुस्** mṛidus, *nom. sin. m.* **मृदूनि** mṛidūṇi, *acc. pl. n.*

मृद्नन्ति mṛidnanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **मृद्** mṛid, 9*th cl. par.* Crush, overwhelm, destroy.

मे me (*gen. sin.* of **अस्मद्** asmad, *pers. pron.* I), Of me, my, mine.

मेघ megha, *s.m.* A cloud.

मेघवर्णस् megha-varṇas, *nom.sin. s.m.* BAHUV. Name of a crow (Cloud-colour). **-वर्णेन** -varṇena, *ins.sin.*

मेधाविन् medhāvin, *adj.* Intelligent, acute, intellectual, of a sound judgment. **-वी** -vī, *nom. sin. m.* **-विनस्** -vinas, *nom. pl. m.*

मेलक melaka, *s.m.* A meeting, union, congress, mote, assembly. **-कम्** -kam, *acc. sin.*

मेष mesha, *s.m.* A ram. **मेषस्** meshas, *nom. sin.*

मैत्री maitrī, *abst. s.f.* (from **मित्र** mitra, *s.n.* A friend) Friendship. **मैत्रीम्** maitrīm, *acc. sin.*

मैत्रीपूर्वस् maitrī-pūrvas, *nom.sin.m.* TATP. Preceded by friendship.

मैत्र्यम् maitryam, *acc. sin. abst. s.n.* (from **मित्र** mitra, *s.n.* A friend) Friendship. **मैत्र्येण** maitryeṇa, *ins.*

मैथुन maithuna, *s.n.* Sexual intercourse, copulation. **मैथुनम्** maithunam, *nom.* or *acc. sin.*

मैवम् maivam, *ind.* (**मा** mā, No, not, and **एवम्** evam, So) Not so.

मोक्ष moksha, *s.m.* Final and eternal happiness, the liberation of the soul from the body, and its exemption from further transmigration. Liberation. freedom. **मोक्षस्** mokshas, *nom. sin.*

मोचयितुम् mochayitum, *inf.* of the *vb.* **मुच** much, 10*th cl. par.* Release, set free, emancipate. **मोचित** mochita, *pass. part.* Turned loose. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **मोचयित्वा** mochayitwā, *ind. pret. part.*

मोदते modate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **मुद्** mud, 1*st cl. ātm.* Rejoice, be pleased and happy.

मोषण moshaṇa, *s.n.* Peculation, pilfering. **-णम्** -ṇam, *nom. sin.*

मोह moha, *s.m.* Ignorance, folly, foolishness, delusion, infatuation. Spiritual ignorance which leads men to believe in the reality of worldly objects, and to addict themselves to mundane or sensual enjoyment. **मोहस्** mohas, *nom. sin.* **मोहात्** mohāt, *abl.*

मोहयन्ति mohayanti, 3*d pers. pl. pres.* of **मोहि** mohi (*caus.* of the *vb.* **मुह** muh, Be foolish), Infatuate. **मोहितस्** mohitas, *nom.sin.m. pass. part.* Beguiled, infatuated, deluded. **मोहितास्** mohitās, *nom. pl. m.*

मौनम् maunam, *nom.* or *acc. sin. abst. s.n.* (from **मुनि** muni, *s.m.* A holy sage, or a silent philosopher), Silence. **मौनात्** maunāt, *abl.*

मौल maula, *adj.* Of pure blood, descended from a respectable and primitive family without any improper intermixture; of an ancient stock. **-लम्** -lam, *acc. sin. m.*

मौलि mauli, or **मौली** maulī, *s.f.* A lock of hair on the crown of the head. A diadem, coronet, tiara. **मौल्याम्** maulyām, or **मौलौ** maulau, *loc. sin.*

मौहूर्तिक mauhūrtika, *s.m.* An astrologer. **-कस्** -kas, *nom. sin.*

म्रिये mriye, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **मृ** mṛi, 6*th cl. ātm.* Die, or lose one's life. **म्रियते** mriyate, 3*d pers.* **म्रियन्ते** mriyante, 3*d pers. pl.* **म्रियेत** mriyeta, 3*d pers. sin. pot.* **म्रियताम्** mriyatām, 3*d pers. sin. imp.*

म्लेच्छ mlechchha, *s.m.* A foreigner, a barbarian; that is, one speaking any language but Sanskṛit, and not subject to the usual Hindu institutions. **म्लेच्छस्** mlechchhas, *nom. sin.*

य y, as in "year."

यः yah (for यस् yas), *nom. sin. m.* of यद् yad, *rel. pron.* Who, which, what; whoever, whatever.

यक्ष yaksha, *s.m.* A demigod, attendant especially on Kuvera, and employed in the care of his gardens and treasures.

यक्षेश्वर yaksheśwara, *s.m.* (Lord of Yakshas) Kuvera, the god of riches. -रेण -reṇa, *ins. sin.*

यच्च yachcha (यद् yad, What, च cha, And), And what.

यच्छति yachchhati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* दा dā, *1st cl.* Give, give up, yield, surrender.

यज्ञ yajna (pronounced yagya), *s.m.* A sacrifice.

यज्ञच्छाग yajna- (pronounced yagya-) chhāga, *s. m.* TATP. A goat for sacrifice. -गस् -gas, *nom. sin.*

यत् yat, *ind.* Because, since, whereas. As. Wherefore. That, to the following effect, saying.

यत yata (*pass. part.* of the *vb.* यम yam), Restrained, suppressed. यतौ yatau, *nom. du. m.*

यतस् yatas, *ind.* Because, as since, from which.

यति yati, *s.m.* A sage whose passions are completely under subjection, an anchorite. यतीनाम् yatīnām, *gen. pl.*

यत्किञ्चित् yat kinchit, *nom.* or *acc. sin. n. pron.* Whatsoever, whatever.

यत् तद् yat tad, *nom. sin. n.* Whatsoever.

यत्नस् yatnas, *nom. sin.* of यत्न yatna, *s.m.* Effort, exertion, pains, diligence, trouble, labour. यत्नम् yatnam, *acc.* यत्नेन yatnena, *ins.* यत्नात् yatnāt, *abl.* यत्ने yatne, *loc.*

यत्नतस् yatnatas, *ind.* (equiv. to यत्नेन yatnena, With care), Carefully, diligently, sedulously.

यत्र yatra, *ind.* Where, wherever.

यत्र कुत्र yatra kutra, *ind.* Wheresoever.

यत्र तत्र yatra tatra, *ind.* Wheresoever, wherever.

यथा yathā, *ind.* As, according to, as to what. So as. How, in what manner. (This word frequently occurs as the first member of an Avyayībhāva compound, several instances of which will be found below).

यथा आज्ञापयति देवः yathā āgyāpayati devah, *nom. sin. m.* As (your) Majesty commands.

यथा कथञ्चित् yathā kathanchit, Somehow or other, by some means.

यथाकर्तव्यम् yathā-kartavyam, AVYAYĪ. How it should be done, as (it is) to be done.

यथाकार्यम् yathā-kāryam, AVYAYĪ. What is right or proper to be done, as is proper to act, according as the case may require.

यथा तथा yathā tathā, *ind.* Howsoever.

यथाभिप्रेतम् yathābhipretam, AVYAYĪ. According to purpose. (यथा अभिप्रेत).

यथाभिमत yathābhimata, *adj.* Wished, approved, liked. (यथा अभिमत).

यथाभिमतम् yathābhimatam, AVYAYĪ. According to one's mind, wish, or purpose.

यथाभिहितम् yathābhihitam, AVYAYĪ. As spoken.

यथायोग्यम् yathā-yogyam, AVYAYĪ. Suitably, properly, in a befitting manner.

यथार्थ yathārtha, *adj.* Right, proper, true, exact, accurate, according to the real state of the case. यथार्थस्य yathārthasya, *gen. sin. m.* or *n.*

यथार्हम् yathārham, AVYAYĪ. As is proper, according to desert. (यथा अर्ह).

यथावकाशम् yathāvakāśam, AVYAYĪ. According to opportunity, as occasion may occur.

यथावसरम् yathāvasaram, AVYAYĪ. According to the occasion, as the occasion may require.

यथाविधि yathā-vidhi, AVYAYĪ. In due form, according to rule.

यथाव्यवहारम् yathā-vyavahāram, AVYAYĪ. According to usage or custom.

यथाशक्ति yathā-śakti, AVYAYĪ. To the utmost of (one's) ability.

यथाश्रुतम् yathā-śrutam, AVYAYĪ. As has been heard.

यथासुखम् yathā-sukham, AVYAYĪ. Happily.

यथेष्ट yatheshṭa, *adj.* (यथा yathā, As, इष्ट ishṭa, Wished), Wished, desired. यथेष्टम् yatheshṭam, *acc. sin. m.*

यथेष्टम् yatheshṭam, AVYAYĪ. According to wish.

यथोचितम् yathochitam, *acc. sin n.* (यथा yathā, As, and उचित uchita, Fit) Becoming, suitable, proper. AVYAYĪ. Properly, suitably, becomingly. यथोचितेन yathochitena, *ins. sin. m.*

यद् yad, *nom.* or *acc. sin. n. rel. pron.* Who, which, what.

यदभावे yad-abhāve, *loc. sin. s.m.* TATP. In the absence of which, for want of which, in default of which.

यदा yadā, *ind.* When.

यदा कदाचित् yadā kadāchit, *ind.* Ever, at any time.

यदा तदा yadā tadā, *ind.* Whensoever.

यदि yadi, *ind.* If.

यद्भविष्यस् yad-bhavishyas, *nom. sin. m.* What-will-be. (Name of a fish.) **-विष्येण** -vishyeṇa, *ins.*

यद् यद् yad yad, *acc. sin. n.* What, what, *i.e.* whatever, whatsoever.

यद्यपि yadyapi, *ind.* Although, what though.

यद्वत् yadwat, *ind.* As, in what manner, in the same manner as.

यन्त्र yantra, *s.n.* A machine, implement, or engine.

यन्मूर्ध्नि yan-mūrdhni, TATP. comp. of **यद्** yad, *rel. pron. cr.* and **मूर्ध्नि** mūrdhni, *loc. sin.* of **मूर्धन्** mūrdhan, *s.m.* The head. (On whose head, on the head of whom.)

यम् yam, *acc. sin. m.* of **यद्** yad, *rel. pron.* Whom, which, what.

यम yama, *s.m.* Yama, the judge of the dead. **यमस्** yamas, *nom. sin.*

यमुना yamunā, *s.f.* The Yamunā or Jumna river.

ययौ yayau, 3*d pers. sin.* 2*d pret.* of the *vb.* **या** *par.* Go. **ययुस्** yayus, 3*d pers. pl.*

यवस yavasa, *s.m.* Meadow-grass, pasturage.

यवसान्नोदकेन्धनम् yavasānnodakendhanam, *acc.sin. n.* DWANDWA, Grass, corn, water, and fuel. (**यवस अन्न उदक इन्धनम्**).

यशस् yaśas, *s.n.* Fame, reputation, glory, honour. **यशस्** yaśas, *nom.* or *acc. sin.* **यशसि** yaśasi, *loc.* **यशांसि** yaśānsi, *acc. pl.* **यशोभिस्** yaśobhis, *ins.pl.*

यशस्कर yaśas-kara, *agt.* Fame-creating. **-रे** -re, *loc. sin. n.*

यस्मात् yasmāt (*abl.sin.m.* or *n.* of **यद्** yad, *rel. pron.*), From whom, which, or what. Because, since. Whence. **यस्मै** yasmai, *dat. sin. m.* **यस्य** yasya, *gen. sin. m.* or *n.* **यस्मिन्** yasmin, *loc. sin. m.* **यस्याम्** yasyām, *loc. sin. f.*

यस्मात् तस्मात् yasmāt tasmāt, *abl. m.* or *n.* From whomsoever, from whatsoever.

यस्मै कस्मैचित् yasmai kasmaichit (*dat. sin. m.* of **यत् किञ्चित्** yat kinchit, *indef. pron.*), To any one soever, to whomsoever.

यस्य तस्य yasya tasya (*gen. sin. m.* of **यद् तद्** yad tad, *rel.* and *dem. pron.*), Of whomsoever.

या yā, *nom. sin. f.* of **यद्**, *rel. pron.* Who, which, what.

याचते yāchate (3*d pers. sin. pres.* of *vb.* **याच** yach, 1*st cl. ātm.*) Asks, begs, demands.

याचित yāchita (*pass. part.* of the *vb.* **याच** yāch), Asked, solicited, requested. Importuned, begged, petitioned. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-ता** -tā, *nom. sin. f.* (This is a verb called **द्विकर्मक** dwi-karmaka, or one which governs a double accusative. When it is put in the passive voice by the first accusative being in the nominative case, it still continues to govern the second or subordinate accusative).

याच्ञा yāchṇā, *nom. sin. s.f.* An asking, begging. Mendicancy, mendicity. **याच्ञया** yāchṇayā, *ins. sin.*

याति yāti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **या** yā, 2*d cl. par.* Go, pass, attain, reach. **यान्ति** yānti, 3*d pers. pl.* **यातु** yātu, 3*d pers. sin. imp.* Let him go. Let it pass. Go to. **यातु यातु** yātu yātu, Let alone, let alone. **यात** yāta, *pass. part.* Gone. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

यात्रा yātrā, *s.f.* A holy festival, but especially the procession of idols, etc., which usually forms part of the ceremonies on such an occasion.

यात्राकरणम् yātrā-karaṇam, *nom. sin. s.n.* TATP. A setting forth on a journey or march.

यात्राप्रसङ्ग yātrā-prasanga, *s.m.* TATP. The performance of a pilgrimage. **-सङ्गेन** -sangena, *ins. sin.*

यात्रार्थम् yātrārtham, *ind.* TATP. For marching.

यात्रोत्सव yātrotsava, *s.m.* TATP. A public festival. **यात्रोत्सवे** yātrotsave, *loc. sin.* (**यात्रा उत्सव**).

याथातथ्य yāthā-tathya, *abst. s.n.* Rectitude, truth, propriety. A statement of facts as they really are. **-तथ्येन** -tathyena, *ins. sin.*

यादृश् yādriś, *adj.* As, as like, how like, which like. **यादृक्** yādṛik or **-दृग्** -drig, *nom. sin. m. f. n.*

यान yāna, *s.n.* Marching (one of the six modes of military policy).

यानि yāni, *nom. pl. n.* of **यद्** yad, *rel. pron.* Which.

यानि कानि च yāni kāni cha (equivalent to **यानि कानिचित्** yāni kānichit), *nom. pl. n.* of **यत् किञ्चित्** yat kinchit, *indef. pron.* Anysoever, whatsoever.

याम् yām, *acc. sin. f.* of **यद्** yad, *rel. pron.* What.

यामि yāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **या** yā, 2*d cl. par.* Go. **यामस्** yāmas, 1*st pers. pl.* **यान्ति** yānti, 3*d pers. pl.* **यायात्** yāyāt, 3*d pers. sin. pot.*

यावच्छक्यम yavach-chhakyam, AVYAYĪ. To the utmost of (my) power. (**यावत्** yāvat, As much as, **शक्य** śakya, Possible.)

यावज्जीवम् yāvaj-jīvam, AVYAYĪ. For the rest of life.

यावत् yāvat, *adj.* As many, whatever. **यावतस्** yāvatas, *acc. pl. m.* **यावन्ति** yāvanti, *nom. pl. n.*, also *ind.* As soon as, as long as, as far as; to, until, whilst.

यावत् तावत् yāvat tāvat, *ind.* How much soever.

यावदायुःप्रमाणस् yāvad-āyuh-pramāṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Measured by the duration of life.

यासाम् yāsām, *gen. pl. f.* of यद् yad, *rel. pron.* Who, what, which.

यासि yāsi, 2*d pers. sin. pres.* of the *vb.* या 2*d cl. par.* Go. यास्यामि yāsyāmi, 1*st pers. sin.* 2*d fut.* यास्यति yāsyati, 3*d pers. sin.* याहि yāhi, 2*d pers. sin. imp.*

युक्त yukta (*pass. part.* of the *vb.* युज yuj, Join), Joined, associated, linked; invested, possessing. Right, fit, proper, apposite, pertinent. युक्तस् yuktas, *nom. sin. m.* युक्तस्य yuktasya, *gen. sin. m.* युक्तम् yuktam, *nom. sin. n.*

युक्ति yukti, *s.f.* Ingenuity, skill, dexterity, tact, art; propriety, fitness. युक्त्या yuktyā, *ins. sin.*

युज्यते yujyate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* युज yuj, 4*th cl. ātm.*) Fits, suits, agrees, comports, or unites, is fit for, is fit, meet, suitable, or proper; is united or centred. Is yoked. Is ready. युज्यन्ते yujyante, 3*d pers. pl.*

युद्ध yuddha, *s.n.* War, battle, conflict. A pitched battle. युद्धम् yuddham, *nom. sin.* युद्धेन yuddhena, *ins.* युद्धस्य yuddhasya, *gen.* युद्धे yuddhe, *loc.*

युद्धकारित्व yuddha-kāritwa, *abst. s.n.* Making war, fighting. -त्वम् twam, *acc. sin.*

युद्धार्थिन् yuddhārthin, *agt.* War-seeking. युद्धार्थी yuddhārthī, *nom. sin. m.* (युद्ध अर्थिन्).

युद्धोद्योग yuddhodyoga, *s.m.* TATP. Vigorous and active preparation for war. -गस् -gas, *nom. sin.* -गम् -gam, *acc.* (युद्ध उद्योग).

युधि yudhi, *loc. sin.* of युध् yudh, *s.f.* War, battle.

युधिष्ठिर yudhi-shṭhira, (Steady in battle) *s.m.* Yudhishṭhira, the eldest of the Pāṇḍava princes (often cited as an exemplar of justice, equity, piety, and moderation).

युध्येत् yudhyet, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* युध yudh, 4*th cl. par.* Fight. युध्येयुस् yudhyeyus, 3*d pers. pl.* युध्यते yudhyate, 3*d pers. sin. pres. ātm.* युध्यन्ते yudhyante, 3*d pers. pl.* युध्यमान yudhyamāna, *pres. part.* Fighting; a combatant. -नस् -nas, *nom. sin. m.* -नास् -nās, *nom. pl. m.* -नयोस् -nayos, *gen. du. m.*

युवती yuvatī, *nom. sin. s.f.* A young woman. युवतीम् yuvatīm, *acc.*

युवराजस् yuva-rājas, *nom. sin. s.m.* A young prince, especially the heir-apparent, associated to the throne. -जेन -jena, *ins.*

युवा yuvā, *nom. sin* of युवन् yuvan, *s.m.* A youth, a young man. युवानम् yuvānam, *acc.*

युवाम् yuvām, *nom. du.* of युष्मद् yushmad, *pers. pron.* Thou. युवाभ्याम् yuvābhyām, *ins. du.*

युष्मदर्थम् yushmad-artham, *ind.* TATP. For you, on your account.

युष्मदायत्तम् yushmad-āyattam, *nom. sin. n.* TATP. Dependent upon you, at your disposal.

युष्मदीय yushmadīya, Your, belonging to you.

युष्मान् yushmān, *acc. pl.* of युष्मद् yushmad, *pers. pron.* Thou. युष्माभिस् yushmābhis, *ins.* युष्माकम् yushmākam, *gen.* यूयम् yūyam, *nom. pl.*

यूथ yūtha, *s.m.* A herd, flock. यूथस् yūthas, *nom. sin.* यूथेन yūthena, *ins.*

यूथप yūtha-pa, *s.m.* Lord of a herd or flock.

यूथपति yūtha-pati, *s.m.* TATP. A large elephant, the leader of a wild herd. -पतिस् -patis, *nom. sin.* -पतिम् -patim, *acc.*

ये ye, *nom. pl. m.* of यद् yad, *rel. pron.* Who, which, what. येषाम् yeshām, *gen. pl. m.*

येन yena (*ins. sin. m.* or *n.* of यद् yad, *rel. pron.*) By or with whom, by or with which. Because, as, since.

येन केनचित् yena kenachit (*ins. sin. m.* of यत् किञ्चित् yat kiṇchit, *pron.*) With any one soever.

येन तेन yena tena (*ins. sin. m.* or *n.* of यद् तद् yad tad), By whomsoever, by whatsoever.

योग yoga, *s.m.* Junction, union, combination, means, expedient. योगात् yogāt, *abl. sin.*

योगिन् yogin, *s.m.* A Yogi, devotee or ascetic. Any one possessed of superhuman powers. A magician, a conjurer. -नाम् -nām, *gen. pl.*

योगिनिद्रा yogi-nidrā, *s.f.* TATP. Light sleep, wakefulness. (योगिन् yogin, A saint, and निद्रा nidrā, Sleep). -निद्रया -nidrayā, *ins. sin.*

योग्य yogya, *adj.* Fit, convenient, proper, suitable, serviceable. Capable, able. -ग्यस् -gyas, *nom. sin. m.* -ग्यास् -gyās, *nom. pl. m.* -ग्यम् -gyam, *nom. sin. n.*

योजन yojana, *s.n.* A measure of distance equal to four Kroṡas, which at 8000 cubits, or 4000 yards to the Kroṡa or Koss, will be exactly nine miles; other computations make the Yojana but about five miles, or even no more than four miles and a half. योजनशतम् yojana-ṡatam, *nom. sin. n.* TATP. A hundred yojanas. योजनशतात् yojana-ṡatāt, *abl.*

योजयितृ yojayitṛi, *agt.* One who sets, places, or fixes. -तुस् -tus, *gen. sin. m.*

योजयेत् yojayet, *3d pers. sin. pot.* of योजि yoji (*caus.* of the *vb.* युज yuj), Unite, join, link together; fix, set, lay, appoint, assign. योजितस् yojitas, *nom. sin. m. pass. part.*

योद्धव्यम् yoddhavyam, *nom. sin. n.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* युध yudh, Fight), To be fought; one ought, or it is proper, to fight. योद्धुम् yoddhum, *inf.*

योध yodha, *s.m.* A warrior, combatant. योधस् yodhas, *nom. sin.* योधैस् yodhais, *ins. pl.*

योधमुख्य yodha-mukhya, *s.m.* A commander-in-chief, a general. -मुख्यैस् -mukhyais, *ins. pl.*

योधयति yodhayati (*3d pers. sin. pres.* of योधि (*caus.* of the *vb.* युध yudh, Fight), Causes to fight, engages with, encounters. योधयेत् yodhayet, *3d pers. sin. pot.*

योनि yoni, *s.f.* The womb. Place or site of birth or production. Origin. योनिम् yonim, *acc.*

योषित् yoshit, *s.f.* A woman. योषितस् yoshitas, *gen. sin.* or *nom. pl.*

यौवन yauvana, *abst. s.n.* (from युवन् yuvan, Young) Youth, youthfulness, juvenility. यौवनम् yauvanam, *nom. sin.* यौवने yauvane, *loc.* यौवनानि yauvanāni, *nom. pl.*

यौवनदर्प yauvana-darpa, *s.m.* TATP. Pride of youth; juvenile indiscretion. -दर्पात् -darpāt, *abl. sin.*

यौवनवती yauvanavatī, *nom. sin. f.* of -वत् -vat, *adj.* Youthful.

र r, as in "red."

रक्त rakta (*pass. part.* of the *vb.* रञ्ज ran̲j), Fond of, attached, partial. रक्ते rakte, *loc. sin. m.* also, *s.n.* Blood.

रक्षकम् rakshakam, *acc. sin.* of रक्षक rakshaka, *s.m.* A guard, guardian, keeper, protector; a watcher, a warden. -कस् -kas, *nom. sin.* -केण -keṇa, *ins.* -कास् -kās, *nom. pl.*

रक्षण rakshaṇa, *s.n.* A preserving, a protecting. Protection. रक्षणम् rakshaṇam, *nom. sin.*

रक्षणार्थम् rakshaṇārtham, *ind.* TATP. For the guarding. (रक्षण अर्थम्).

रक्षणोपायस् rakshaṇopāyas, *nom. sin. m.* TATP. A means of safety. (रक्षण उपाय).

रक्षति rakshati, *3d pers. sin pres.* of the *vb.* रक्ष raksh, *1st cl. par.* Guard, keep, take care of, preserve, protect, defend, save, rescue. रक्षसि rakshasi, *2d pers.* रक्षेत् rakshet, *3d pers. sin. pot.* रक्षेयुस्raksheyus, *3d pers. pl.* रक्षता rakshatā, *ins. sin. m.* or *n. pres. part.* रक्षितस् rakshitas, *nom. sin. m. pass. part.* रक्षितास् rakshitās, *nom. pl. f.* रक्षितम् rakshitam, *nom.* or *acc. sin. n.* रक्षितस्य rakshitasya, *gen. sin. m.* रक्षिते rakshite, *loc. sin. m.* रक्षितुम् rakshitum, *inf.* रक्षणीयस् rakshaṇīyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* रक्षणीयम् rakshaṇīyam, *nom. sin. n.* रक्ष्यस् rakshyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* To be guarded or preserved.

रक्षा rakshā, *s.f.* Protection. रक्षाम् rakshām, *acc.*

रक्षार्थम् rakshārtham, *ind.* TATP. For the sake of guarding, for the guarding; to guard.

रज raja, *s.m.* or *n.* Dust.

रजक rajaka, *s.m.* A washerman. रजकस् rajakas, *nom. sin.* रजकेन rajakena, *ins.*

रजनि rajani or रजनी rajanī, *s.f.* Night. रजन्याम् rajanyām, *loc. sin.*

रज्जु rajju, *s.f.* A rope, cord, ligature. रज्जुभिस् rajjubhis, *ins. pl.*

रञ्जयति ran̲jayati, *3d pers. sin. pres.* of रञ्जि ran̲ji (*caus.* of the *vb.* रञ्ज ran̲j), Causes to become attached, conciliates, gains the affections.

रञ्जित ran̲jita (*pass. part.* of *vb.* रञ्ज ran̲j), Coloured, dyed, tinted.

रण raṇa, *s.m.* War, battle. रणे raṇe, *loc. sin.*

रत rata (*pass. part.* of *vb.* रम ram, Find pleasure), Occupied, engaged in, devoted to, eager, zealous. रतस् ratas, *nom. sin. m.* रतान् ratān, *acc. pl. m.*

रति rati, *s.f.* Passion, desire; sexual intercourse.

रतिज्ञ rati-gya, *agt.* Familiar with the art of love -ज्ञम् -gyam, *acc. sin. m.*

रत्न ratna, *s.n.* A jewel, gem. रत्नम् ratnam, *nom. sin.* रत्ने ratne, *loc.* रत्नानि ratnāni, *nom.* or *acc. pl.*

रत्नप्रभा ratna-prabhā, *s.f.* Name of a woman (Gem-splendour).

रत्नमञ्जरी ratna-man̲jarī, *s.f.* TATP. Name of a woman (Stalk of jewels).

रत्नाकर ratnākara, *s.m.* TATP. A jewel-mine. The ocean. रत्नाकरस् ratnākaras, *nom. sin.*

रत्नावली ratnāvalī, *s.f.* TATP. A row of jewels. (रत्न ratna, A gem, and आवली āvalī, A line or string).

रथ ratha, *s.m.* A car, carriage, chariot. रथस्य rathasya, *gen. sin.* रथास् rathās, *nom. pl.* रथानाम् rathānām, *gen.*

रथकार ratha-kāra, *s.m.* A wheelwright, wainwright; a coachmaker, carriage-builder. -रस् -ras, *nom.*

रमसे ramase, *2d pers. sin. pres.* of the *vb.* रम ram, *1st cl. ātm.* Sport, delight, take pleasure, find amusement, toy, dally. रमते ramate, *3d pers.* रमन्ते ramante, *3d pers. pl.* रमताम् ramatām, *3d pers. sin. imp.* रममाण ramamāṇa, *pres. part.* Sporting, toying, dallying. -णस् -ṇas, *nom. sin. m.* -णा -ṇā, *nom. sin. f.* रमणीय ramaṇīya, *fut. pass. part.* Agreeable, delightful. -यानाम् -yānām, *gen. pl. m.* रम्य ramya, *fut. pass. part.* To be enjoyed; pleasing, delightful, agreeable, charming; handsome. रम्ये ramye, *loc. sin. m.* रम्याम् ramyām, *acc. sin. f.*

रय raya, *s.m.* A stream. रयस् rayas, *nom. sin.*

रवि ravi, *s.m.* The sun. रवेस् raves, *gen. sin.* रवौ ravau, *loc.*

रस rasa, *s.m.* Flavour, taste (of which the people of India reckon six); as sweet, salt, pungent, bitter, sour and astringent. Juice, spirit, extract. Sentiment, emotion, as an object of poetry or composition. Impulse, feeling. रसस् rasas, *nom. sin.* रसम् rasam, *acc.* रसेन rasena, *ins.* रसानाम् rasānām, *gen. pl.*

रसायनम् rasāyanam, *nom. sin. s.n.* A medicine preventing old age, and prolonging life, the Elixir Vitæ of alchemists.

रसिक rasika, *adj.* Having a taste; inspired with a feeling, impassioned. रसिकेन rasikena, *ins. sin. m.*

रहस् rahas, *s.n.* Privacy. रहसि rahasi, *loc. sin.* In secret, in private.

रहस्य rahasya, *s.n.* A secret, a mystery, anything hidden, recondite, or mysterious. रहस्यम् rahasyam, *acc. sin.*

रहस्यभेदस् rahasya-bhedas, *nom. sin. s.m.* TATP. The disclosure of secrets.

रहित rahita (*pass. part.* of the *vb.* रह rah, Quit, abandon), Deserted, abandoned. Devoid of. रहितस् rahitas, *nom. sin. m.* रहितस्य rahitasya, *gen. sin. m.*

राक्षस rākshasa, *s.m.* A demon, vampire, ogre, fiend, goblin, giant, cannibal. -सस् -sas, *nom. sin.*

राग rāga, *s.m.* Passion.

रागिन् rāgin, *s.m.* One under the influence of passion, who yields to his passion, passionate. रागिणाम् rāgiṇām, *gen. pl.*

राज rāja, is written for राजन् rājan, as the first member of a compound term, when followed by a vowel or a consonant; as, राजाज्ञा rājāgyā, A king's mandate, राजकार्य rāja-kārya, A king's business. The same occurs to all nouns ending in न् n. The word राजन् rājan drops its final also at the end of a compound word, as महाराज mahā-rāja, A great king. -राजस् -rājas, *nom. sin.*

राजकार्य rāja-kārya, *s.n.* TATP. King's business. -कार्यम् -kāryam, *nom. sin.*

राजकुल rāja-kula, *s.n.* TATP. A king's family. राजकुलेषु rāja-kuleshu, *loc. pl.*

राजतस् rājatas, *ind.* (for राज्ञस् rāgyas, *abl.* of राजन् rājan, *s.m.*) From the Rāja.

राजता rājatā, *abst. s.f.* Sovereignty, royalty.

राजताम् rājatām, *3d pers. sin. imp.* of the *vb.* राज rāj, *1st. cl. ātm.* Shine.

राजदर्शनम् rāja-darṣanam, *acc. sin. s.n.* TATP. A sight of the king.

राजद्वार् rāja-dwār, *s.f.* TATP. King's gate. -द्वारि -dwāri, *loc. sin.*

राजद्वार rāja-dwāra, *s.n.* TATP. A king's gate or door, a palace-gate. -रम् -ram, *acc. sin.* -रे -re, *loc.*

राजपुत्र rāja-putra, *s.m.* TATP. A king's son, a prince. A Kshettriya, or man of the military tribe, a rajpoot. -पुत्रस् -putras, *nom. sin.* -पुत्रे -putre, *loc.* -पुत्रास् -putrās, *nom.* or *voc. pl.* -पुत्रैस् -putrais, *ins.* -पुत्राणाम् -putrāṇām, *gen.*

राजपुरुष rāja-purusha, *s.m.* A king's man or servant; a guard; constable, executive functionary. -षास् -shās, *nom. pl.* -षैस् -shais, *ins.*

राजवसति rāja-vasati, *s.f.* TATP. A royal residence, a palace. -वसतिम् -vasatim, *acc. sin.*

राजसंश्रयास् rāja-sanṣrayās, *nom. pl. m.* BAHUV. Dependent on kings, having kings for their refuge or protection.

राजसिंह rāja-sinha, *s.m.* TATP. A lion of a king. -हम् -ham, *acc. sin.*

राजहंस rāja-hansa, *s.m.* A white goose with red legs and bill. A bird of the class called "waders"; a flamingo. -सस् -sas, *nom. sin.* -सस्य -sasya, *gen.*

राजा rājā, *nom. sin.* of राजन् rājan, *s.m.* A king, a prince, sovereign. A soldier by birth, a man of the regal and military tribe. राजानम् rājānam, *acc.* राज्ञा rāgyā, *ins.* राज्ञस् rāgyas, *abl.* or *gen.* राज्ञि rāgyi or राजनि rājani, *loc.* राजन् rājan, *voc.*

राज्ञोस् rāgyos, *gen. du.* राजानस् rājānas, *nom. pl.* राजभिस् rājabhis, *ins.* राज्ञाम् rāgyām, *gen.* राजसु rājasu, *loc.*

राजादेश rājādeśa, *s.m.* TATP. A king's command. -शस् -śas, *nom. sin.* (राज आदेश).

राजाधिराज rājādhirāja, *s.m.* A paramount sovereign (from राज rāja, A king, and अधिराज adhirāja, Superior prince). राजाधिराजस् rājādhirājas, *nom.*

राजायते rājāyate, *3d pers. sin. pres. ātm.* (a nominal *vb.*) Kings it, plays the king.

राज्य rājya, *abst. s.n.* (from राजन् rājan, *s.m.* A king) Sovereignty, royalty, rule. A kingdom, a realm. राज्यम् rājyam, *nom.* or *acc. sin.* राज्येन rājyena, *ins.* राज्यस्य rājyasya, *gen.* राज्ये rājye, *loc.*

राज्यभङ्ग rājya-bhanga, *s.m.* TATP. A breaking up, or subversion of a kingdom. -भङ्गस् -bhangas, *nom.*

राज्यलोभ rājya-lobha, *s.m.* TATP. Lust of dominion.

राज्यव्यवहार rājya-vyavahāra, *s.m.* TATP. Government-business.

राज्यसुख rājya-sukha, *s.n.* TATP. Pleasures of royalty, enjoyment of a kingdom. -सुखम् -sukham, *acc. sin.*

राज्याङ्ग rājyānga, *s.n.* TATP. A member of a kingdom. राज्याङ्गानि rājyāngāni, *nom. pl.*

राज्याधिकार rājyādhikāra, *s.m.* TATP. Right or title to a sovereignty. Government of a kingdom. -रस् -ras, *nom. sin.*

रात्रि rātri, *s.f.* Night. रात्रिस् rātris, *nom. sin.* रात्रिम् rātrim, *acc.* रात्रौ rātrau, *loc.* रात्रिषु rātrishu, *loc. pl.*

रात्र्यहनी rātry-ahanī, *nom. du. s.n.* DWAND. Night and day.

राम rāma, *s.m.* Rāma or Rāmachandra, son of Daśaratha, King of Ayodhyā or Oude, and seventh Avatār or incarnation of Vishṇu. His adventures form the subject of Vālmīki's celebrated epic poem, Rāmāyaṇa. Rāma is reported to have flourished in the Treta Yuga, or silver age of the world. रामस् rāmas, *nom. sin.* रामम् rāmam, *acc. sin.*

रामसुग्रीवयोस् rāma-sugrīvayos, *gen. du. s.m.* DWANDWA. Of Rāma and Sugrīva.

राव rāva, *s.m.* Noise, sound. A yell, cry. A chirp. रावस् rāvas, *nom. sin.* रावम् rāvam, *acc.*

राष्ट्र rāshṭra, *s.m.n.* A country, realm, region. राष्ट्रम् rāshṭram, *acc. sin.* राष्ट्रे rāshṭre, *loc.* राष्ट्राणाम् rāshṭrāṇām, *gen. pl.*

राहु rāhu, *s.m.* The ascending node; in mythology, the son of Sinhikā, a Daitya, with the tail of a dragon, whose head was severed from his body by Vishṇu; but being immortal, the head and tail retained their separate existence, and being transferred to the stellar sphere, became the authors of eclipses; the first especially, by endeavouring, at various times, to swallow the sun and moon. राहुणा rāhuṇā, *ins. sin.*

रिपु ripu, *s.m.* Foe, enemy. रिपुस् ripus, *nom. sin.* रिपुणा ripuṇā, *ins.* रिपोस् ripos, *gen.* रिपवस् ripavas, *nom. pl.* रिपून् ripūn, *acc.*

रिपुता riputā, *abst. s.f.* Hostility, enmity. -ताम् -tām, *acc. sin.*

रिपुवर्जितस् ripu-varjitas, *nom. sin. m.* TATP. Freed from an enemy.

रुक्म rukma, *s.n.* Gold.

रुचि ruchi, *s.f.* Appetite, liking, relish, zest. Intense application to anything. रुचिस् ruchis, *nom. sin.*

रुत ruta, *s.n.* A yell. रुतानि rutāni, *acc. pl.*

रुदती rudatī, *nom. sin. f. pres. part. par.* of the *vb.* रुद् rud, *2d cl.* Crying, weeping.

रुदित rudita (*pass. part.* of the *vb.* रुद् rud), Wept, crying, weeping. *s.n.* Weeping. तम् -tam, *nom. sin.*

रुधिर rudhira, *s.n.* Blood. रुधिरैस् rudhirais, *ins. pl.*

रूप rūpa, *s.n.* Beauty, comeliness of form. Form, figure. रूपम् rūpam, *nom.* or *acc. sin.*

रूपयौवनवत् rūpa-yauvanavat, *adj.* Beautiful and young, endued with beauty and youth. -वती -vatī, *nom. sin. f.*

रूपवती rūpavatī, *nom. sin. f.* of रूपवत् rūpavat, *adj* Beautiful, fair, handsome, comely.

रे re, An *interjection*, sometimes expressive of anger, contempt, or defiance.

रेवा revā, *s.f.* A name of the Nerbudda river.

रोग roga, *s.m.* Sickness, disease. रोगास् rogās, *nom. pl.*

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि roga-śoka-paritāpa-bandhana-vyasanāni, DWAND. of the 1st species, comp. of रोग roga, शोक śoka, परिताप paritāpa, बन्धन bandhana, and व्यसनानि vyasanāni, *nom. pl.* of the *s.n.* व्यसन vyasana.

रोगिता rogitā, *nom. sin. abst. s.f.* (from रोगिन् rogin, *adj.* Sick), Sickness.

रोगिन् rogin, *adj.* Sick, diseased. -गी -gī, *nom. sin. m.*

रोचते rochate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* रुच ruch, *1st cl. ātm.* Please, be agreeable.

रोदिमि rodimi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **रुद्** rud, 2*d cl. par.* Weep, cry. **रोदिषि** rodishi, 2*d pers.*

रोपित ropita, *pass. part.* of **रोपि** ropi (*caus.* of *vb.* **रुह** ruh, Ascend), Raised, mounted. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

रौति rauti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **रु** ru, 2*d cl. par.* Make a noise, sound, hum, buzz, tinkle, jingle.

रौद्र raudra, *s.m.* Heat, warmth. **रौद्रेण** raudreṇa, *ins. sin.*

ल l, as in "law."

लक्ष laksha, *s.n.* A lac, one hundred thousand. **लक्षैस** lakshais, *ins. pl.*

लक्षण lakshaṇa, *s.n.* A mark, sign, characteristic, symptom, indication. A proper test. **लक्षणम्** lakshaṇam, *nom. sin.*

लक्षित lakshita (*pass. part.* of the *vb.* **लक्ष** laksh), Seen. Marked. **-ता** -tā, *nom. sin. f.*

लक्ष्मी lakshmī, *s.f.* Fortune, wealth. Lakshmī, consort of Vishnu, and goddess of prosperity. **लक्ष्मीस्** lakshmīs, *nom. sin.* **लक्ष्मीम्** lakshmīm, *acc.* **लक्ष्म्या** lakshmyā, *ins.*

लक्ष्य lakshya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **लक्ष** laksh, See), To be seen or noted; deserving of notice or regard. *s.n.* A mark, a sign. **लक्ष्यम्** lakshyam, *nom. sin. n.*

लक्ष्यते lakshyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **लक्ष** laksh, See, perceive, observe, notice, discover, detect.

लगित्वा lagitwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **लग** lag), Having closely approached so as to touch or join.

लगुड laguḍa, *s.m.* A club, stick, staff, or bludgeon. **लगुडस्** laguḍas, *nom. sin.* **लगुडम्** laguḍam, *acc. sin.* **लगुडेन** laguḍena, *ins.*

लगुडहस्तस् laguḍa-hastas, *nom. sin. m.* BAHUV. Club-in-hand.

लग्न lagna (*pass. part.* of the *vb.* **लग** lag, Stick), Stuck. Joined, fastened. *s.n.* The rising of a sign, its appearance above the horizon: the oblique ascension, or the divisions of the equator, which rise in succession with each sign in an oblique sphere: also defined as the arc of the equator, which passes the meridian in the same time with each sign of the ecliptic; in popular acceptation, it is the moment of the sun's entrance into a zodiacal sign. **लग्नस्** lagnas, *nom. sin. m.* **लग्नम्** lagnam, *acc. sin. m.* or *n.* **लग्ने** lagne, *loc.*

लग्नवेला lagna-velā, *s.f.* TATP. An auspicious moment.

लघु laghu, *adj.* Light, not heavy. Vain, frivolous. Insignificant, trifling.

लघुचेतस् laghu-chetas, BAHUV. Low-minded, light or frivolous. **लघुचेतसाम्** laghu-chetasām, *gen. pl.*

लघुपतनकनामा laghu-patanaka-nāmā, *nom. sin. m.* BAHUV. comp. of **लघु** laghu, *cr.* Light, **पतनक** patanaka, *cr.* Falling, or who falls, and **नामन** nāman, *s.n.* Name.

लङ्का laṅkā, *s.f.* Ceylon. **लङ्कायाम्** laṅkāyām, *loc.*

लङ्घन laṅghana, *s.n.* Transgression, a going beyond just bounds. The capture (of a fort). **लङ्घने** laṅghane, *loc. sin.*

लङ्घयेत् laṅghayet, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* **लघ** lag (**इ** i), 10*th cl. par.* Transgress against, slight, dishonour.

लज्जमान lajjamāna, *pres. part. ātm.* of the *vb.* **लस्ज** lasj, 6*th cl.* Be ashamed, blush. **-नेन** -nena, *ins. sin. m.*

लज्जा lajjā, *s.f.* Shame, modesty. **लज्जाम्** lajjām, *acc. sin.*

लता latā, *s.f.* A creeping, winding, or parasitical plant. **लतास्** latās, *nom. pl.*

लब्ध labdha (*pass. part.* of the *vb.* **लभ** labh, Gain), Acquired. **लब्धस्य** labdhasya, *gen. sin. m.* **लब्धा** labdhā, *nom. sin. f.* **लब्धम्** labdham, *nom.* or *acc. sin. n.*

लब्धावकाशस् labdhāvakāśas, *nom. sin. m.* BAHUV. Gotten an opportunity. (**लब्ध अवकाश**).

लब्ध्वा labdhwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **लभ** labh), Having obtained, gained, or gotten.

लभते labhate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **लभ** labh, 1*st cl. ātm.* Gain, get, win, secure. **लभन्ते** labhante, 3*d pers. pl.* **लभेत** labheta, 3*d pers. sin. pot.* **लभ्यते** labhyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* **लभ्येत** labhyeta, 3*d pers. sin. pot.* **लभ्य** labhya, *fut. pass. part.* To be gained; attainable, procurable. **लभ्यम** labhyam, *acc. sin. n.*

लम्बमान lambamāna (*pres. part. ātm.* of the *vb.* **लब** lab, **इ** i, 1*st cl.*) Hanging down, dangling. **-नम्** -nam, *nom. sin. n.*

ललाट lalāṭa, *s.n.* The forehead (upon which the destinies of men are supposed to be written by the

finger of Brahmā, although invisible to us). ललाटे lalāṭe, *loc. sin.*

लव lava, *adj.* Small, little; a particle, an atom.

लवण lavaṇa, *s.m.* Salt. -णस् -ṇas, *nom. sin.*

लाघव lāghava, *abst. s.n.* Lightness. Insignificance, unimportance, meanness, want of weight or consequence. -वम् -vam, *nom. sin.*

लाङ्गुल lāngula, or लाङ्गूल lāngūla, *s.n.* A hairy or bristly tail.

लाभ lābha, *s.m.* Gain, acquisition. लाभस् lābhas, *nom. sin.* लाभेन lābhena, *ins.* लाभे lābhe, *loc.*

लावण्यम् lāvaṇyam, *acc. sin. abst. s.n.* (from लवण lavaṇa, *adj.* Beautiful), Beauty, loveliness (Lavinia).

लावण्यवतीम् lāvaṇyavatīm, *acc. sin.f.* of लावण्यवत् lāvaṇyavat, *adj.* Beautiful. लावण्यवत्या lāvaṇyavatyā, *ins.*

लिखतु likhatu, *3d pers. sin. imp.* of *vb.* लिख likh, *6th cl. par.* Write; scratch; also peck with the beak. लिख्यते likhyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is written. लिखितम् likhitam, *acc. sin. n. pass. part.* Written. A writing.

लिङ्ग linga, *s.n.* Any outward badge or symbol. लिङ्गम् lingam, *nom. sin.*

लिप्यते lipyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* लिप lip, Stain, defile, tarnish, smear. लिप्त lipta, *pass. part.* Smeared, besmeared. लिप्तानि liptāni, *nom. pl. n.*

लिप्सेत lipseta, *3d pers. sin. pot. ātm.* of लिप्स lips (*desid.* form of the *vb.* लभ labh, Gain), He should seek to obtain.

लीला līlā, *s.f.* Play, sport, pastime. Amorous or wanton sport. लीलया līlayā, *ins. sin.*

लीलावती līlāvatī, *s.f.* A wanton or sportful woman. लीलावतीनाम् līlāvatīnām, *gen. pl.*

लुठति luṭhati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* लुठ luṭh, *6th cl. par.* Roll; also, Be connected or in contact with, dangle, rest in or on.

लुब्ध lubdha (*pass. part.* of the *vb.* लुभ lubh, Covet), Covetous, greedy, avaricious, craving after. लुब्धस् lubdhas, *nom. sin. m.* लुब्धम् lubdham, *acc.* लुब्धेन lubdhena, *ins.* लुब्धस्य lubdhasya, *gen.* लुब्धाभ्याम् lubdhābhyām, *ins. du.* लुब्धान् lubdhān, *acc. pl. m.*

लुब्धक lubdhaka, *s.m.* A hunter. लुब्धकस् lubdhakas, *nom. sin.* -कम् -kam, *acc.* -केन -kena, *ins.*

लुब्धजनस् lubdha-janas, *nom. sin. m.* BAHUV. Whose followers are covetous.

लुब्धता lubdhatā, *nom. sin. abst. s.f.* (from लुब्ध lubdha, Greedy), Covetousness, greediness.

लुलुभे lulubhe (*3d pers. sin. 2d pret. pass.* of the *vb.* लुभ lubh, Disturb), Was incited, instigated, or beguiled by desire.

लुलोठ luloṭha, *3d pers. sin. 2d pret. par.* of the *vb.* लुठ luṭh, Roll, wallow.

लून lūna (*pass. part.* of the *vb.* लू lū), Cut. लूनम् lūnam, *acc. sin. n.* लूनस्य lūnasya, *gen. sin. n.*

लेख lekha, *s.m.* A letter, an epistle. लेखम् lekham, *acc. sin.*

लेखा lekhā, *nom. sin.* of लेखा lekhā, *s.f.* A line, streak, a row or writing.

लेढि leḍhi, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* लिह lih, *2d cl. par.* Lick.

लेभे lebhe, *3d pers. sin. 2d pret. ātm.* of the *vb.* लभ labh, Obtain.

लोक loka, *s.m.* The world, mankind, people. लोकस् lokas, *nom. sin.* लोके loke, *loc.* लोकास् lokās, *nom. pl.* लोकान् lokān, *acc.* लोकैस् lokais, *ins.*

लोकपाल loka-pāla, *s.m.* TATP. A divinity who protects the eight regions, or the sun, moon, fire, wind, Indra, Yama, Varuṇa, and Kuvera. -लास् -lās, *nom. pl.*

लोकप्रवादस् loka-pravādas, *nom. sin. s.m.* TATP. Common or current report, a popular saying.

लोकयात्रा loka-yātrā, *nom. sin. s.f.* TATP. Resort of men, traffic, intercourse.

लोचन lochana, *s.n.* The eye. लोचनम् lochanam, *nom. sin.* लोचनेन lochanena, *ins.* लोचनाभ्याम् lochanābhyām, *ins.* or *abl. du.*

लोप्तुम् loptum, *inf.* of the *vb.* लुप lup, Cut off.

लोभ lobha, *s.m.* Cupidity, covetousness, avarice, greediness, intense or greedy desire, lust. लोभेन lobhena, *ins.* लोभात् lobhāt, *abl.*

लोभमोहितास् lobha-mohitās, *nom. pl. m.* TATP. Infatuated by cupidity.

लोभाकृष्टेन lobhākṛishṭena, TATP. comp. of लोभ lobha, *cr.* Cupidity, and आकृष्टेन ākṛishṭena, *ins. sin.* (*pass. part.* of the *vb.* कृष kṛish, Draw, with आ ā), Attracted, allured.

लोमन् loman, *s.n.* The hair of the body. लोमानि lomāni, *nom. pl.*

लोल lola, *adj.* Shaking, tremulous, rolling, unsteady.

लोष्ट loshṭa (or लोष्ट्र loshṭra), *s.m.* A clod, a lump of earth.

लोष्टवत् loshṭa-vat (or **लोष्ट्रवत्** loshṭra-vat), *ind.* Like a clod, as a lump of earth.

लोह loha, *s.m.* or *n.* Iron.

लौल्य laulya, *abst. s. n.* Unsteadiness, fickleness. Greediness, gluttony, daintiness, epicurism. **लौल्यात्** laulyāt, *abl. sin.*

लौह lauha, *adj.* Iron, made of iron. Metal. **लौहानाम्** lauhānām, *gen. pl.*

व v, as in "veil;" or as "w" in "twice."

वंश vanśa, *s.m.* Race, lineage, family, posterity. A bambu (a sort of cane). **वंशस्** vanśas, *nom. sin.*

वंशक्रमागतम् vanśa-kramāgatam, *nom. sin. n.* TATP. Lineally descended. (**वंश क्रम आगत**).

वंशविशुद्धस् vanśa-viśuddhas, TATP. comp. of **वंश** vanśa, A bambu or cane, and **विशुद्धस्** viśuddhas, *nom. sin. m.* of **विशुद्ध** viśuddha (*pass. part.* of the *vb.* **शुध** śudh, Be pure, with *prep.* **वि** vi), Pure, sound, unblemished.

वः vah, for **वस्** vas (*gen. pl.* of **युष्मद्** yushmad, *pers. pron.* Thou), Of you.

वक vaka, *s.m.* A heron, crane, booby. **वकस्** vakas, *nom. sin.* **वकेन** vakena, *ins.* **वकस्य** vakasya, *gen.* **वक** vaka, *voc.* **वकानाम्** vakānām, *gen. pl.*

वक्तव्य vaktavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **वच** vach, Speak), To be said or spoken; fit, proper, likely, or sure to be called, said, spoken, proposed, or suggested. **वक्तव्यस्** vaktavyas, *nom. sin. m.* **वक्तव्या** vaktavyā, *nom. sin. f.* **वक्तव्यम्** vaktavyam, *nom. sin. n.*

वक्ति vakti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **वच** vach, 2*d cl.* Speak, say.

वक्तुम् vaktum, *inf.* of the *vb.* **वच** vach, Speak, say. **वक्तुकाम** vaktu-kāma, *adj.* Intending to say, wishing to speak. **-मौ** -mau, *nom. du. m.*

वक्तृ vaktṛi, *agt.* A speaker. **वक्ता** vaktā, *nom. sin. m.*

वक्त्र vaktra, *s.n.* The mouth. The face or countenance. **वक्त्रम्** vaktram, *acc. sin.* **वक्त्रस्य** vaktrasya, *gen.*

वक्षःस्थल vakshah-sthala, *s.n.* TATP. The breast. **-ले** -le, *loc. sin.*

वक्षस् vakshas, *s.n.* The breast.

वक्ष्यामि vakshyāmi, 1*st pers. sin.* 2*d fut. par.* of the *vb.* **वच** vach, Speak, say. **वक्ष्यसि** vakshyasi, 2*d pers. sin.*

वचन vachana, *s.n.* A word, speech, saying; sentence, text, dictum. Advice, proposal. **वचनम्** vachanam, *nom.* or *acc. sin.* **वचनेन** vachanena, *ins.* **वचनात्** vachanāt, *abl.* **वचनस्य** vachanasya, *gen.* **वचने** vachane, *loc.*

वचनकर vachana-kara, *agt.* Obedient to command, doing or who does one's bidding. **-करौ** -karau, *nom. du. m.*

वचनक्रम vachana-krama, *s.m.* TATP. Order of words, discourse. **वचनक्रमेण** vachana-kramena, *ins. sin.*

वचनीय vachanīya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **वच** vach, Speak), To be spoken (against).

वचनीयता vachanīyatā, *abst. s.f.* Censure, blame, blameableness, liability to censure.

वचस् vachas, *s.n.* A word. Speech, talk, language. **वचस्** vachas, *nom.* or *acc. sin.* **वचसा** vachasā, *ins.* **वचसि** vachasi, *loc.* **वचोभिस्** vachobhis, *ins. pl.*

वज्र vajra, *s.n.* A thunderbolt. **वज्रम्** vajram, *nom.*

वञ्चक vanchaka, *s.m.* A jackal. A traitor, rogue, cheat. **वञ्चकस्** vanchakas, *nom. sin.* **वञ्चक** vanchaka, *voc.*

वञ्चन vanchana, *s.n.* A cheating, cozening, fraud, tricking, deceiving. **वञ्चनम्** vanchanam, *acc. sin.* **वञ्चने** vanchane, *loc.*

वञ्चयितव्यम् vanchayitavyam, *nom. sin. n.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* **वञ्च** vanch, 10*th cl. par.* Deceive), To be deceived.

वञ्चित vanchita (*pass. part.* of the *vb.* **वञ्च** vanch, Deceived, cheated, imposed upon, betrayed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

वट vaṭa, *s.m.* The large Indian fig-tree (Ficus Indica). **वटस्य** vaṭasya, *gen. sin.*

वत् vat, *an indeclinable affix*, As, like.

वत्स vatsa, *s. m.* A calf. **वत्सस्य** vatsasya, *gen. sin.*

वत्सल vatsala, *adj.* Affectionate, fond, kind, doting. **वत्सला** vatsalā, *nom. sin. f.*

वद vada, 2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **वद** vad, 1*st cl. par.* Say, speak.

वदन् vadan, *nom. sin. m.* (*pres. part. par.* of the *vb.* **वद** vad, 1*st cl.*) Saying, speaking, uttering. **वदत्सु** vadatsu, *loc. pl. m.*

वदन vadana, *s.n.* The mouth or face.

वदरिक vadarika, *s.m.* The jujube, a species of fruit.

वदान्य vadānya, *adj.* Liberal, generous, munificent. **वदान्या** vadānyā, *nom. sin. f.*

वदामि vadāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **वद** vad,

1*st cl. par.* Say, speak, assert, call. वदति vadati, 3*d pers.* वदन्ति vadanti, 3*d pers. pl.*

वधू vadhū, *s.f.* A woman in general. A wife. A young wife, one recently married, a bride. वधूस् vadhūs, *nom. sin.* वधूम् vadhūm, *acc.* वध्वा vadhwā, *ins.* वध्वास् vadhwās, *gen.*

वन vana, *s.n.* A wood, a forest. वनम् vanam, *nom.* or *acc. sin.* वनात् vanāt, *abl.* वने vane, *loc.*

वनचर vana-chara, *agt.* Forest-going, forester. -चरास् -charās, *voc. pl.*

वनदेवता vana-devatā, *s.f.* TATP. A forest-deity, divinity of the wood, dryad. -तया -tayā, *ins. sin.*

वनवासिन् vana-vāsin, *agt.* Forest-residing. वनवासी vana-vāsī, *nom. sin. m.* -वासिभिस् -vāsibhis, *ins. pl. m.*

वनस्थ vana-stha, *agt.* Dwelling in a forest, a forester. वनस्थस् vana-sthas, *nom. sin. m.*

वनिता vanitā, *s.f.* A woman. A wife. A mistress. वनितास् vanitās, *nom. pl.*

वन्दना vandanā, *s.f.* Praise, praising. An introductory eulogium.

वन्दिन् vandin, *agt.* Panegyrizing. *s.m.* A panegyrist, or bard who sings the praises of a prince in his presence, or accompanies an army to chaunt martial songs. वन्दिभिस् vandibhis, *ins. pl.*

वमन्ति vamanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* वम vam, 1*st cl. par.* Vomit, spue, disgorge.

वयम् vayam (*nom. pl.* of असमद् asmad, *pers. pron.* I), We.

वयस् vayas, *s.n.* Age, time of life. वयसि vayasi, *loc.*

वयस्क vayaska, *adj.* Relating to age, aged. वयस्कया vayaskayā, *ins. sin. f.*

वर vara, *adj.* Eldest. Best, excellent. *s.m.* A husband, a bridegroom. A son-in-law. A boon. वरस् varas, *nom. sin. m.* वरम् varam, *acc. sin.*

वरम् varam, *ind.* Better, rather, preferably.

वरयतम् varayatam. 2*d pers. du. imp.* of the *vb.* वर var, 10*th cl. par.* Choose.

वराटक varāṭaka, *s.m.* or *n.* The small shell called a Cowrie (used as a coin).

वर्ग varga, *s.m.* A class, a tribe. वर्गस्य vargasya, *gen.*

वर्जयेत् varjayet, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* वृज vṛij, 10*th cl. par.* Avoid, shun, eschew.

वर्ण varṇa, *s.m.* A tribe, class, caste, or order (of which there are four—1st, the sacerdotal; 2d, the military; 3d, the mercantile and agricultural; and 4th, the servile. There are also numerous tribes of mixed origin, sprung from fathers and mothers of different castes). Colour, hue. वर्णस् varṇas, *nom. sin.* वर्णम् varṇam, *acc.* वर्णस्य varṇasya, *gen.* वर्णानाम् varṇānām, *gen. pl.*

वर्णयितुम् varṇayitum, *inf.* of the *vb.* वर्ण varṇ, 10*th cl.* Describe, paint in proper colours.

वर्णितवान् varṇitavān, *nom. sin. m.* of वर्णितवत् varṇitavat (*indef. past part.* of the *vb.* वर्ण varṇ, Describe), He related, depicted, delineated, pourtrayed.

वर्तक vartaka, *s.m.* A sort of quail. वर्तकस् vartakas, *nom. sin.*

वर्तते vartate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* वृत vṛit, 1*st cl. ātm.* Be, exist; stay, stand, be stable or fixed; act, behave, engage. वर्तन्ते vartante, 3*d pers. pl.*

वर्तन vartana, *s.n.* A livelihood, subsistence. Salary, wages, stipend, hire. वर्तनम् vartanam, *nom.* or *acc. sin.* वर्तनस्य vartanasya, *gen. sin.*

वर्तमान vartamāna (*pres. part.* of the *vb.* वृत vṛit, 1*st cl. ātm.*) Being, existing. वर्तमानेन vartamānena, *ins. sin. m.*

वर्तितव्य vartitavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* वृत vṛit, Be. Practise), To be lived. To be practised or behaved. वर्तितव्यम् vartitavyam, *nom. sin. n.*

वर्तिन् vartin, *agt.* (from the *vb.* वृत vṛit, Be), Abiding, being fixed, steadily engaged. वर्ती vartī, *nom. sin. m.* वर्तिनी vartinī, *nom. sin. f.*

वर्त्मन् vartman, *s.n.* A road, path, track, way. वर्त्मना vartmanā, *ins. sin.* वर्त्मनि vartmani, *loc.* वर्त्मसु vartmasu, *loc. pl.*

वर्धते vardhate, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* वृध vṛidh, 1*st cl. ātm.* Increase, grow, wax strong. वर्धताम् vardhatām, 3*d pers. sin. imp.*

वर्धन vardhana, *s.n.* An augmenting, a causing to increase; support, maintenance. Patronage, encouragement. Increasing, growing, thriving, aggrandizement. वर्धनम् vardhanam, *nom. sin.* वर्धनात् vardhanāt, *abl.*

वर्धमान vardhamāna (*pres. part. ātm.* of the *vb.* वृध vṛidh, 1*st cl.* Increase), Increasing, growing; thriving, prosperous. -नस् -nas, *nom. sin. m.*

वर्धयति vardhayati, 3*d pers. sin. pres.* of वर्धि vardhi, (*caus.* of the *vb.* वृध vṛidh), Causes to increase,

augments, aggrandizes, maintains, supports; enriches. वर्धयेत् vardhayet, *3d pers. sin. pot.*

वर्ष varsha, *s.m.* A year. वर्षैस् varshais, *ins. pl.* also, *s.m.* or *n.* Rain. वर्षे varshe, *loc. sin.*

वर्षति varshati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वृष vṛish, 1*st cl. par.* Rain.

वर्षा varshā, *s.f.* Rain. वर्षास् varshās, *nom. pl.* The rains, or rainy season. वर्षासु varshāsu, *loc.*

वर्षाकाल varshā-kāla, *s.m.* TATP. The rainy season. -काले -kāle, *loc. sin.*

वर्षाम्बु varshāmbu, *s.n.* TATP. Rain-water.

वर्षिन् varshin, *agt.* Raining. वर्षी varshī, *nom. sin. m.*

वलय valaya, *s.m.* or *n.* A bracelet, an armlet. वलयम् valayam, *acc. sin.*

वल्कलम् valkalam, *nom. sin. s.n.* Bark of a tree.

वल्मीक valmīka, *s.m.* or *n.* A hillock; ground thrown up by moles, etc., but especially the large accumulations of soil made by the white ant. वल्मीकस्य valmīkasya, *gen. sin.*

वल्लभ vallabha, *adj.* Dear, beloved. *s.m.* A favorite. वल्लभस् vallabhas, *nom. sin.*

वश vaśa, *s.m.* Will, authority, power; control, influence, subjection, the state of being overpowered. वशम् vaśam, *acc. sin.* वशात् vaśāt, *abl.*

वशीकृत vaśī-kṛita, CHWI, Overcome, brought into subjection, subdued. -कृतानाम् -kṛitānām, *gen. pl.*

वश्य vaśya, *adj.* Obedient, submissive, tractable, docile, dutiful. वश्यस् vaśyas, *nom. sin. m.* वश्यास् vaśyās, *nom. pl. f.*

वसति vasati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वस vas, 1*st cl. par.* Dwell, reside, abide. वसन्ति vasanti, *3d pers. pl.*

वसति vasati, *s.f.* An abiding; an abode, residence. वसतिस् vasatis, *nom. sin.*

वसा vasā, *s.f.* Adeps, fat, suet.

वसावशेषमलिनम् vasā-'vaśesha-malinam, *acc. sin. n.* TATP. Dirty with remains of fat.

वसुधा vasu-dhā, *s.f.* The earth (treasure-holder). A plot of ground. वसुधा vasu-dhā, *nom. sin.* वसुधाम् vasu-dhām, *acc.* वसुधायाम् vasu-dhāyām, *loc.* वसुधे vasu-dhe, *voc.*

वसुधार vasu-dhāra, *agt.* Treasure-holding. वसुधारास् dhārās, *nom. pl. m.*

वसुधारा vasu-dhārā, *s.f.* The capital of Kuvera.

वसेत् vaset, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* वस vas, 1*st cl. par.* Dwell, inhabit.

वस्तव्यम् vastavyam, *nom. sin. n.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* वस vas, Dwell), To be dwelt, resided, or inhabited.

वस्तु vastu, *s.n.* A thing, matter, substance, article, commodity. The plot or story of a play or poem; theme, subject. Plan, project, design. वस्तूनि vastūni, *nom. pl.* वस्तूनाम् vastūnām, *gen.* वस्तुषु vastushu, *loc.*

वस्तुम् vastum, *inf.* of the *vb.* वस vas, To dwell.

वस्त्र vastra, *s.n.* Clothes, raiment, apparel. Cloth.

वस्त्रवेष्टित vashtra-veshṭita, TATP. Covered with clothes, well clad. वस्त्रवेष्टितस् vashtra-veshṭitas, *nom. sin. m.*

वहसि vahasi, *2d pers. sin. pres.* of the *vb.* वह vah, 1*st cl. par.* Support, bear, carry; also, Move forwards, proceed. वहति vahati, *3d pers. sin.* वहन्ति vahanti, *3d pers. pl.* वहेत् vahet, *3d pers. sin. pot.*

वहिःकृत vahih-kṛita, also वहिष्कृत vahish-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Make, with वहिर् vahir), Turned out, thrust out, expelled, excluded, excommunicated. Excepted. Destitute. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तस्य -tasya, *gen. sin. m.*

वहिर् vahir, and before certain consonants, वहिः vahih, *ind.* Out, outside, without, externally.

वह्नि vahni, *s.m.* Fire. वह्निम् vahnim, *acc. sin.* वह्नौ vahnau, *loc.*

वह्नितस्करपार्थिवैस् vahni-taskara-pārthivais, *ins. pl. m.* DWANDWA, By fire, by robbers, and by the king.

वा vā, *ind.* Or, either, whether. (An expletive.)

वाक् vāk, *nom. sin.* of वाच् vāch, *s.f.* Speech, style, diction, word. A parley. वाचा vāchā, *ins.* वाग्भिस् vāgbhis, *ins. pl.* वाचाम् vāchām, *gen. pl.*

वाकपटुता vāk-paṭutā, *nom. sin. abst. s.f.* (from वाकपटु vāk-paṭu, *adj.* Eloquent), Eloquence, fluency of speech.

वाकपारुष्य vāk-pārushya, *s.n.* TATP. Abuse, scurrility, defamation. -ष्यम् -shyam, *nom. sin.*

वाक्य vākya, *s.n.* A word, saying. वाक्यम् vākyam, *acc. sin.* वाक्यस्य vākyasya, *gen.* वाक्येषु vākyeshu, *loc. pl.*

वागुरा vāgurā, *s.f.* A net, snare, toil. वागुरासु vāgurāsu, *loc. pl.*

वाग्दण्डयोस् vāg-daṇḍayos, *gen. du. n.* DWANDWA, Of speech and of stick.

वाग्दोष vāg-dosha, *s.m.* TATP. Abuse, defamation. The uttering of a disagreeable sound (from वाच्

vāch, Speech, and दोष dosha, A fault). -दोषात् -doshāt, *abl. sin.*

वाग्व्यापार vāg-vyāpāra, *s.m.* TATP. Manner, style, or habit of speech. -रात् -rāt, *abl. sin.*

वाङ्मधुर vāṅ-madhura, *adj.* Sweet in speech. -रस् -ras, *nom. sin. m.*

वाच् vāch, *s.f.* Speech. A phrase, proverb, expression. वाचा vāchā, *ins.sin.* वाचाम् vāchām, *gen.pl.*

वाचक vāchaka, *agt.* A speaker. -कस् -kas, *nom. sin. m.*

वाचस्पत्य vāchaspatya, *abst. s.n.* Fine language, an eloquent speech, an harangue. -पत्यम् -patyam, *nom. sin. n.*

वाच्य vāchya (*fut. pass. part.* of the *vb.* वच vach), To be spoken (against), to be blamed or reviled.

वाच्यता vāchyatā, *abst. s.f.* Blame, reproof, reproach. -ताम् -tām, *acc. sin.*

वाजिन् vājin, *s.m.* A horse.

वाजिवारणलोहानाम् vāji-vāraṇa-lohānām, *gen. pl.* DWAND. Of a horse, of an elephant, and of iron.

वाञ्छति vāñchhati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* वाछ् vāchh (इ i), *1st cl. par.* Wish, desire, long for. वाञ्छन्ति vāñchhanti, *3d pers. pl.* वाञ्छेत vāñchheta, *3d pers. sin. pot. ātm.*

वाञ्छा vāñchhā (or वाञ्च्छा vāñchchhā), *nom.sin.s.f.* Wish, inclination, desire. वाञ्छया vāñchhayā, *ins.*

वाण vāṇa, *s.m.* An arrow. वाणास् vāṇās, *nom. pl.*

वाणी vāṇī, *nom. sin. s.f.* Speech.

वात vāta, *s.m.* Air, wind. Flatulency. Rheumatism, gout, inflammation of the joints. वातम् vātam, *acc. sin.* वातेन vātena, *ins.*

वातघ्न vāta-ghna, *agt.* Removing, or what removes disorders from wind. -घ्नम् -ghnam, *nom. sin. n.*

वातुल vātula, *adj.* Windy. Mad, crazy. -लस् -las, *nom. m.*

वात्सल्य vātsalya, *abst. s.n.* (from वत्सल vatsala, *adj.* Affectionate), Tenderness, affection, fondness. A fond or foolish partiality. वात्सल्यम् vātsalyam, *nom. sin.* वात्सल्येन vātsalyena, *ins. sin.*

वादयति vādayati, *3d pers. sin. pres.* of वादि vādi, (*caus.* of *vb.* वद् vad, Say), Make to sound, strike, ring; also play on an instrument. वादयन्ति vādayanti, *3d pers. pl.* वादयन्ती vādayantī, *nom. sin. f. pres. part.*

वाधनम् vādhanam, in line 861, is वा vā, Or, and अधनम् a-dhanam, Poor.

वानर vānara, *s.m.* An ape, a monkey. -रस् -ras, *nom. sin.* -रास् -rās, *nom.* or *voc. pl.* -रान् -rān, *acc.* -रैस् -rais, *ins.*

वाम vāma, *adj.* Beautiful.

वामलोचना vāma-lochanā, *s.f.* A fine-eyed or handsome woman. -नास् -nās, *nom. pl.*

वायस vāyasa, *s.m.* A crow. वायसस् vāyasas, *nom. sin.* वायसम् vāyasam, *acc.* वायसेन vāyasena, *ins.* वायसस्य vāyasasya, *gen.* वायस vāyasa, *voc* वायसी vāyasī, *nom. sin. f.* वायस्या vāyasyā, *ins.*

वार vāra, *s.m.* A multitude. A day of the week.

वारं वारम् vāram vāram, *ind.* From time to time, often, oft-times, repeatedly, ever and anon.

वारण vāraṇa, *s.m.* An elephant.

वारविलासिनी vāra-vilāsinī, *s.f.* A harlot (a wanton for a multitude).

वाराङ्गना vārāṅganā, *s.f.* A whore, a strumpet, a common woman, a woman for the multitude.

वाराणसी vārāṇasī, *s.f.* The city of Benares. वाराणस्याम् vārāṇasyām, *loc. sin.*

वारि vāri, *s.n.* Water. वारिणा vāriṇā, *ins. sin.*

वारिराशि vāri-rāśi, *s.m.* TATP. A large body of water, a mere, vast lake, sea, ocean

वारुणी vāruṇī, *s.f.* Any spirituous liquor, or, more properly, a particular kind prepared from hogweed, ground with the juice of the date or palm, and then distilled.

वार्ता vārtā, *s.f.* News, intelligence. A story; rumour, report. Conversation, common talk. वार्ताम् vārtām, *acc. sin.* वार्तया vārtayā, *ins.*

वार्धकम् vārdhakam, *nom. sin. abst. s. n.* (from वृद्ध vṛiddha, *pass. part.* Old), Old age. The infirmity of old age.

वास vāsa, *s.m.* A house. A habitation, residence, abode, dwelling. वासस् vāsas, *nom. sin.* वासम् vāsam, *acc.* वासेन vāsena, *ins.*

वासभूमि vāsa-bhūmi, *s.f.* TATP. A place of abode, homestead. वासभूमिम् vāsa-bhūmim, *acc. sin.*

वासयेत् vāsayet, *3d pers. sin. pot.* of वासि vāsi (*caus.* of the *vb.* वस vas, Dwell), Cause to dwell, or be inhabited, people, replenish, colonize.

वासर vāsara, *s.m.* A time, turn. -रस् -ras, *nom. sin.*

वासव vāsava, *s.m.* Indra, the regent of the clouds. -वस् -vas, *nom.*

वासस् vāsas, *s.n.* Cloth, clothes. -साम् -sām, *gen. pl.*

वासित vāsita, *pass. part.* of वासि vāsi (*caus.* of the

vb. वस vas, Dwell), Rendered populous and flourishing, made to be inhabited; peopled, colonized. -तम् -tam, *nom. sin. n.*

वासिन् vāsin, *agt.* (from the *vb.* वस vas, Dwell), Dwelling, residing; a resident, dweller, inhabitant. वासिना vāsinā, *ins. sin. m.* वासिनस् vāsinas, *nom. pl. m.* वासिभिस् vāsibhis, *ins.* वासिनाम् vāsinām, *gen.*

वासुकि vāsuki, *s.m.* The serpent Vāsuki, sovereign of the snakes, whose habitation is Pātāla, a region under the earth. वासुकिस् vāsukis, *nom. sin.*

वास्तव्य vāstavya, *s.m.* A dweller, resident. -व्यस् -vyas, *nom. sin. m.*

वाहन vāhana, *s.n.* A carrying, bearing. A beast of burden; vehicle, litter. -नम् -nam, *nom.sin.* -नात् -nāt, *abl.*

वाहिन् vāhin, *agt.* (from the *vb.* वह vah, Carry), Bearing, carrying; bearer. वाहिना vāhinā, *ins. sin. n.*

वाहिनी vāhinī, *s.f.* An army. A body of forces, consisting of 81 elephants, 81 cars, 243 horse, and 405 foot. An equipage, retinue, train. वाहिनीम् vāhinīm, *acc.*

वाह्यमानस्य vāhyamānasya, *gen. sin. m. pres. part. pass.* of वाहि vāhi (*caus.* of the *vb.* वह vah, Bear), Allowing (one's self) to be carried; being borne along, carried on, urged onwards, or impelled.

वि vi, A *preposition* denoting, Disunion, disjunction, separation; and corresponds to the English adjuncts, a, ex-, dis-, im-, in-, il-, ir-, un-, etc.

विंशति vinśati, *s.f.* Twenty, a score. विंशतिस् vinśatis, *nom. sin.*

विंशतिवर्षदेशीयस् vinśati-varsha-deśīyas, *nom. sin. m. adj.* Under, or about twenty years old.

विकट vikaṭa, *adj.* Large, great. Formidable, horrible, hideous, frightful. Beautiful, pleasing. *s.m.* Name of a goose.

विकल vikala, *adj.* Defective, deficient, maimed, impaired, failing. विकलस् vikalas, *nom. sin. m.* विकलम् vikalam, *acc. sin. m.* विकले vikale, *loc.*

विकल्पेत vikalpeta (3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* क्लृप kṛip, 1*st cl. ātm.* with वि vi), Doubt, hesitate.

विकार vikāra, *s.m.* Change, alteration (generally for the worse). -रेण -reṇa, *ins. sin.* विकारतस् vikāratas, *ind.* From a change.

विकारित vi-kārita, *pass. part.* of कारि kāri (*caus.* of the *vb.* कृ kṛi, Make, with वि vi; or, an *adjective* derived from विकार vikāra, Alteration, by the affix इत ita) Rendered unfavourable or unfriendly, perverted, changed. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

विकीर्ण vikīrṇa (*pass. part.* of the *vb.* कॄ kṝi, Scatter, with वि vi), Strewed, littered.

विकीर्य vikīrya, *ind. pret. part.* of the *vb.* कॄ kṝi, Scatter, strew, with *prep.* वि vi.

विकृत vikṛita (*pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Make, with वि), Changed, altered; estranged, disgusted.

विकृतबुद्धिस् vikṛita-buddhis, *nom. sin. m.* BAHUV. Changed in mind; alienated; enraged. (One र r is dropped, and the preceding vowel lengthened.)

विकृताकारम् vikṛitākāram, *acc. sin. m.* BAHUV. Changed in aspect, altered in form or appearance.

विक्रम vikrama, *s.m.* Valour, heroism, prowess, spirit, courage, pluck. विक्रमस् vikramas, *nom. sin.* विक्रमम् vikramam, *acc.* विक्रमात् vikramāt, *abl.*

विक्रय vikraya, *s.m.* Sale.

विक्रिया vikriyā, *s.f.* Change (of mind, form, purpose, etc.), alteration (for the worse), deviation, perversion. विक्रियाम् vikriyām, *acc. sin.*

विक्रीय vikrīya (*ind. pret. part.* of the *vb.* क्री krī, Buy, with वि vi), Having sold. विक्रेतुम् vikretum, *inf.* To sell.

विक्षिप्त vikshipta (*pass. part.* of the *vb.* क्षिप kship, Throw, with वि vi), Flung, hurled. -क्षिप्तस् -kshiptas, *nom. sin. m.*

विगृह्णीयात् vigṛihṇīyāt (3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* ग्रह grah, 9*th cl. par.* Take, with वि vi), Dispute, fight, contend with, wage war. विगृह्यताम् vigṛihyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* विगृह्यमाण vigṛihyamāṇa, *pres. part. pass.* -णास् -ṇās, *nom. pl. m.*

विग्रह vigraha, *s.m.* War, battle, strife, plundering, making war (one of the six modes of military policy). -हस् -has, *nom. sin.* -हम् -ham, *acc.* -हस्य -hasya, *gen.* -हे -he, *loc.*

विग्रहयितुम् vigrahayitum (*inf.* of the *vb.* ग्रह grah, 10*th cl.* Take, with वि), Fight, dispute, wage war, contend.

विग्राह्य vigrāhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* ग्रह grah, Seize, with वि vi), To be warred or contended with. -ह्यस् -hyas, *nom. sin. m.*

विघट्टित vighaṭṭita (*pass. part.* of the *vb.* घट्ट ghaṭṭ, Shake, with वि vi), Rubbed, touched; struck.

cracked, flawed, scratched, broken (as glass). Injured, damaged. Offended, wounded. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.* or *n.*

विघातयेत् vighātayet, 3d *pers. sin. pot.* of **घाति** ghāti (*caus.* of the *vb.* **हन** han, Slay, with **वि** vi), He should cause to be killed.

विचक्षण vichakshaṇa, *adj.* Clever, prudent, wary. **-णस्** -ṇas, *nom. sin. m.* **-णस्य** -ṇasya, *gen.* **-णास्** ṇās, *nom. pl.*

विचरत् vicharat (*pres. part.* of the *vb.* **चर** char, 1*st cl. par.* Go, with **वि** vi), Marching. **विचरन्** vicharan, *nom. sin. m.*

विचार vichāra, *s.m.* The exercise of judgment or reason on a present object. Investigation, due consideration, mature deliberation, examination, trial. Opinion. Discrimination. Regard, notice, consideration of, respectful attention to, as of importance. **-रस्** -ras, *nom. sin.* **-रेण** -reṇa, *ins.*

विचारज्ञ vichāra-gya, *agt.* A judge; any one who has skill sufficient to decide on the merits of a thing. **-ज्ञस्** -gyas, *nom. sin. m.*

विचारणा vichāraṇā, *s.f.* Deliberation, investigation, discussion, reflection. **-णया** -ṇayā, *ins. sin.*

विचारय vichāraya, 2*d pers. sin. imp.* of **चारि** chāri (*caus.* of the *vb.* **चर** char, Go, with **वि** vi), Deliberate, estimate aright. **विचारयेत्** vichārayet, 3*d pers. sin. pot.*

विचार्य vichārya, *ind. pret. part.* of **चारि** chāri, (*caus.* of *vb.* **चर** char, Go, with **वि** vi), Having deliberated.

विचित्र vichitra, *adj.* Various, variegated, diversified. Painted. Surprising, wonderful, charming. **विचित्रस्** vichitras, *nom. sin. m.* **विचित्रम्** vichitram, *acc. sin. m.* and *nom.* or *acc. sin. n.* **विचित्राम्** vichitrām, *acc. sin. f.*

विचिन्त्य vichintya, *ind. pret. part.* of the *vb.* **चित** chit (**इ** i), Think, reflect, consider, with **वि** vi.

विचेतन vichetana, *adj.* Unconscious, senseless, inanimate, lifeless. **-नम्** -nam, *acc. sin. m.*

विचेष्टित vicheshṭita (*pass. part.* of *vb.* **चेष्ट** cheshṭ, Strive, with *prep.* **वि** vi), Done, contrived. *s.n.* Effort, act, course of life. An evil or a malicious act. **-तम्** -tam, *nom. sin.* **-तानि** -tāni, *nom. pl.*

विजन vijana, *adj.* Private, lonely, solitary. **-ने** -ne, *loc. sin. n.*

विजय vijaya, *s.m.* Victory, conquest, triumph. **-यस्** -yas, *nom. sin.* **-याय** -yāya, *dat.*

विजयन्ते vijayante (3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **जि** ji, 1*st cl. par.* but with **वि** used in the *ātm. pada*), Conquer, vanquish, triumph, be victorious. **विजयताम्** vijayatām, 3*d pers. sin. imp.*

विजयिन् vijayin, *agt.* Victorious, triumphant. **-यी** -yī, *nom. sin. m.* **-यिनाम्** -yinām, *gen. pl.*

विजिगीषु vijigīshu, *agt.* Desirous to conquer or overcome. Invader, aggressor, warrior. **-षुस्** -shus, *nom. sin. m.* **-षोस्** -shos, *gen.* **-षवस्** -shavas, *nom. pl.*

विजेतुम् vijetum (*inf.* of the *vb.* **जि** ji, with **वि**), To conquer, vanquish.

विज्ञ vigya, *adj.* Wise, prudent, discreet. *s.m.* A wise man. **विज्ञस्य** vigyasya, *gen. sin.* **विज्ञैस्** vigyais, *ins. pl.*

विज्ञप्त vigyapta, *pass. part.* of **ज्ञपि** gyapi (*caus.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with **वि** vi), Apprized, respectfully informed or communicated with. **विज्ञप्तस्** vigyaptas, *nom. sin. m.*

विज्ञात vigyāta (*pass. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with **वि** vi), Known, discovered, detected. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **विज्ञातुम्** vigyātum, *inf.* To know.

विज्ञान vigyāna, *s.n.* Knowledge, science, learning; worldly knowledge or wisdom, that which comprehends any subject except an understanding of the true nature of God or Brahmā acquirable by abstract meditation, and the study of the Veda. **विज्ञानम्** vigyānam, *nom.*

विज्ञानविक्रमयशोभिस् vigyāna-vikrama-yaśobhis, *ins. pl n.* DWAND. By knowledge, valour, and renown.

विज्ञापित vigyāpita, *pass. part.* of **ज्ञापि** gyāpi (*caus.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with *prep.* **वि** vi), Apprized, informed, warned. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

विज्ञाय vigyāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with *prep.* **वि** vi), Having known, perceived, discovered, understood, considered, or recognised.

विज्ञेय vigyeya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **ज्ञा** gyā, Know, with **वि** vi), To be known or considered. **-यस्** -yas, *nom. sin. m.* **-यास्** -yās, *nom. pl. m.*

विटप viṭapa, *s. m.* or *n.* A new shoot. A clump, a cluster. **विटपस्य** viṭapasya, *gen.*

विडम्बना viḍambanā, *s.f.* Affliction, misery, vexation, annoyance, plague, worry, mortification, tor-

ment. **विडम्बनास्** viḍambanās, *nom. pl.* **विडम्बनम्** viḍambanam, *nom. sin. n.*

विडाल viḍāla (pronounced virāla), *s. m.* A cat. **-लस्** -las, *nom. sin.* **-लम्** -lam, *acc.* **-लस्य** -lasya, *gen.*

वितर्क vitarka, *s.m.* Reason, discussion, argument. **वितर्कस्** vitarkas, *nom. sin.*

वित्त vitta, *s.n.* Wealth, riches, property, substance. **वित्तम्** vittam, *nom.* or *acc. sin.* **वित्तेन** vittena, *ins.* **वित्तस्य** vittasya, *gen.* **वित्ते** vitte, *loc.* **वित्तानाम्** vittānām, *gen. pl.* **वित्तेषु** vitteshu, *loc.*

वित्तवान् vittavān, *nom. sin. m.* of **वित्तवत्** vittavat, *adj.* Rich, wealthy.

वित्तहीन vitta-hīna, TATP. Destitute of wealth. **वित्तहीनस्** vitta-hīnas, *nom. sin. m.*

वित्तेहा vittehā, *nom. sin.* TATP. (from **वित्त** vitta, Wealth, and **ईहा** ihā, *s.f.* Desire), Desire of wealth, cupidity.

विदग्धता vidagdhatā, *nom. sin. abst. s.f.* Sharpness, shrewdness, cleverness, wit, skill.

विदधाति vidadhāti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **धा** dhā, *3d cl. par.* Hold, with **वि** vi), Make, appoint, fix, execute. **विदधातु** vidadhātu, *3d pers. sin. imp.* **विदधीत** vidadhīta, *3d pers. sin. pot. ātm.* **विदधान** vidadhāna, *pres. part.* Making. **-नस्** -nas, *nom. sin. m.*

विदार्यमाण vidāryamāṇa, *pres. part. pass.* of **दारि** dāri (*caus.* of the *vb.* **दॄ** drī, Tear, with **वि** vi), Being sawn. **विदार्य** vidārya, *ind. pret. part.* Having ripped up, or torn open.

विदीर्यते vidīryate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **दॄ** drī, Tear, with *prep.* **वि** vi), Is being lacerated or torn asunder. **विदीर्ण** vidīrṇa, *pass. part.* Split.

विदुषाम् vidushām, *gen. pl. m.* of **विद्वस्** vidwas, *adj.* Wise, learned, literary (men).

विदुस् vidus, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **विद्** vid, *2d cl. par.* Know, consider, acknowledge.

विदेश videśa, *s.m.* A foreign country; any place away from home, abroad. **विदेशस्** videśas, *nom. sin.* **विदेशे** videśe, *loc.*

विद्ध viddha (*pass. part.* of the *vb.* **विध** vidh or **व्यध** vyadh, Pierce), Pierced. **विद्धस्** viddhas, *nom.*

विद्यते vidyate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **विद्** vid, *4th cl. ātm.* Be, exist, be found. **विद्येते** vidyete, *3d pers. du.* **विद्यन्ते** vidyante, *3d pers. pl.*

विद्या vidyā, *nom. sin. s.f.* Knowledge, science, learning (sacred or profane). **विद्याम्** vidyām, *acc.* **विद्यया** vidyayā, *ins.* **विद्यायाम्** vidyāyām, *loc.* **विद्ये** vidye, *nom. du.* **विद्यानाम्** vidyānām, *gen. pl.*

विद्यागमस् vidyāgamas, *nom. sin. s.m.* TATP. The acquirement of knowledge, advancement of science.

विद्याधर vidyā-dhara, *s.m.* A demigod of a particular order or class, a spirit of the air or water.

विद्याधरी vidyā-dharī, *s.f.* A female spirit of the air, a fairy, sylph, nereid. **-धरीभिस्** -dharībhis, *ins. pl.*

विद्याधरीपरिजनस् vidyādharī-parijanas, *nom. sin. m.* BAHUV. Attended by Vidyādharīs.

विद्यान्तम् vidyāntam, *acc. sin. s.n.* TATP. The end of knowledge. (**विद्या अन्त**).

विद्याफलम् vidyā-phalam, *nom. sin. s. n.* TATP. The fruit of learning.

विद्यावयोवृद्धेभ्यस् vidyā-vayo-vṛiddhebhyas, *abl. pl. m.* TATP. (comp. of **विद्या** vidyā, Knowledge, **वयस्** vayas, Age, and **वृद्धेभ्यस्** vṛiddhebhyas, Increased), Advanced in learning and years.

विद्यावृद्ध vidyā-vṛiddha, TATP. Old in knowledge, increased or advanced in learning.

विद्याहीन vidyā-hīna, TATP. Destitute of knowledge, ignorant, uninstructed. **विद्याहीनास्** vidyāhīnās, *nom. pl. m.*

विद्रुत vidruta (*pass. part.* of the *vb.* **द्रु** dru, Run, with **वि** vi), Fleeing, running about in all directions. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

विद्वज्जनस् vidwaj-janas, *nom. sin.* of **विद्वज्जन** vidwaj-jana, *s.m.* A wise man (**विद्वस् जन**).

विद्वान् vidwān, *nom. sin. m.* of **विद्वस्** vidwas, *adj.* Wise, learned. **विद्वांसम्** vidwānsam, *acc.*

विद्विष् vidwish, *s.m.* An enemy. **-षस्** -shas, *nom. pl.*

विध vidha, *s.m.* A mode, manner, sort. Prosperity. **विधस्** vidhas, *nom. sin.*

विधत्ते vidhatte (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **धा** dhā, *3d cl. ātm.* Hold, with **वि** vi), Do, perform, practice.

विधातव्या vidhātavyā, *nom. sin. f.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **वि** vi), To be done or performed. **विधाय** vidhāya, *ind. pret. part.* Having established; having done, performed, exercised, effected, achieved, accomplished.

विधातृवशात् vidhātṛi-vaśāt, *abl. sin. s.m.* TATP. From the will of Brahmā or Fate, from destiny.

विधास्यति vidhāsyati (*3d pers. sin. 2d fut.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **वि**), Will provide, do, or make.

विधि vidhi, *s.m.* Fate, luck, destiny. Brahmā. Divine Providence. A sacred precept: a rule, law, form, or formula. A contrivance. **विधिस्** vidhis, *nom. sin.* **विधिना** vidhinā, *ins.* **विधेस्** vidhes, *gen.* **विधौ** vidhau, *loc.*

विधियोग vidhi-yoga, *s.m.* TATP. The occurrence of predoomed events. **-योगात्** -yogāt, *abl. sin.*

विधीयते vidhīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **धा** dhā, Have, hold, with **वि** vi), Appoint, ordain, fix, establish, contrive, manage, devise; enjoin, command, recommend; employ, use; make, perform, effect, achieve, attain. **विधीयताम्** vidhīyatām, *3d pers. sin. imp.*

विधु vidhu, *s.m.* The moon. **विधुस्** vidhus, *nom.*

विधुर vidhura, *s.n.* Agitation of mind from terror or distress; fear, alarm.

विधुरदर्शनम् vidhura-darśanam, *acc. sin. n.* TATP. The sight of something alarming, or the feeling of agitation or uneasiness.

विधेया vidheyā, *nom. sin. f.* (*fut. pass. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **वि** vi), To be made, done, contrived, or managed. **विधेयम्** vidheyam, *nom. sin. n.*

विधेहि vidhehi (*2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **धा** dhā, *3d cl. par.* Hold, with **वि** vi), Perform thou.

विध्वंसि vidhwansi, *nom. sin. n.* of **विध्वंसिन्** vidhwansin, *agt.* (from the *vb.* **ध्वंस** dhwans, Fall, with *prep.* **वि** vi), Falling, perishing. **विध्वंसिनस्** vidhwansinas, *nom. pl. m.*

विनय vinaya, *s.m.* Modesty, affability; propriety of conduct or behaviour, prudence, tact, discretion. Training, discipline. **विनयम्** vinayam, *acc. sin.* **विनयात्** vinayāt, *abl.*

विनश्यति vinaśyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **णश** ṇaś, *4th cl. par.* Perish, die away, disappear. **विनश्यन्ति** vinaśyanti, *3d pers. pl.*

विनश्वर vinaśwara, *adj.* Perishable, liable to perish, subject to dissolution. **विनश्वरे** vinaśware, *loc. sin. n.*

विनष्ट vinashṭa (*pass. part.* of the *vb.* **णश** ṇaś, Perish, with *prep.* **वि** vi), Perished, extinct. **विनष्टम्** vinashṭam, *nom. sin. n.*

विना vinā, *ind.* Without; (governing indiscriminately the accusative and instrumental cases).

विनाश vināśa, *s.m.* Destruction, annihilation, dissolution, decay, death, loss. **विनाशस्** vināśas, *nom. sin.* **विनाशम्** vināśam, *acc.* **विनाशाय** vināśāya, *dat.* **विनाशे** vināśe, *loc.*

विनाशित vināśita, *pass. part.* of **नाशि** nāśi (*caus.* of *vb.* **णश** ṇaś, Perish, with *prep.* **वि** vi), Destroyed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

विनाशिन् vināśin, *agt.* Perishing. **-ने** -ne, *dat. sin. n.*

विनिघ्नन्ति vinighnanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **हन** han, *2d cl. par.* Kill, with **नि** ni and **वि** vi.

विनिपातित vinipātita, *pass. part.* of **पाति** pāti (*caus.* of the *vb.* **पत** pat, Fall, with **नि** ni and **वि** vi) Killed. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

विनियोग viniyoga, *s.m.* A giving or parting with anything for a consideration, or in expectation of some advantage; application, employment. **-गस्** -gas, *nom. sin.*

विनियोजयेत् viniyojayet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **युज** yuj, *10th cl. par.* Join, with **नि** ni and **वि** vi) Appoint.

विनीत vinīta (*pass. part.* of the *vb.* **णी** ṇī, Lead, with **वि** vi), Well trained and disciplined. Prudent, discreet. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

विनीतत्वम् vinītatwam, *nom. sin. abst. s.n.* (from **विनीत** vinīta, *adj.* Modest, decorous), Decency, decorum.

विनीति vinīti, *s.f.* Reverence, obeisance, homage. **-तिस्** -tis, *nom. sin.*

विनोद vinoda, *s.m.* Diversion, entertainment, amusement. **विनोदेन** vinodena, *ins. sin.* **विनोदाय** vinodāyə, *dat*

विन्दु vindu, *s.m.* A drop of water or any liquid.

विन्देत् vindet, *3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **विद** vid, *6th cl. par.* of the class *Muchādi*, Find, get, gain, acquire, possess.

विन्ध्य vindhya, *s.m.* The Vindhya or Bindh mountains, or the mountainous range which runs across India, from the province of Behār nearly to Guzerat, and properly divides India from the Dekhin.

विन्ध्याचल vindhyāchala, *s.m.* TATP. The Vindhya mountain. **-चले** -chale, *loc. sin.* (**विन्ध्य अचल**).

विपक्ष vipaksha, *s.m.* An enemy, adversary, opponent, opposite party. **विपक्षस्** vipakshas, *nom. sin.*

विपत् vipat, *nom. sin.* of **विपद्** vipad, *s.f.* Adversity, misfortune.

विपत्काल vipat-kāla, *s.m.* TATP. A time of calamity or misfortune, adversity. **-काले** -kāle, *loc.*

विपत्ति vipatti, *s.f.* Adversity, calamity, misfortune,

disaster, failure, miscarriage. **विपत्तिस्** vipattis, *nom. sin.* **विपत्तिम्** vipattim, *acc.* **विपत्तेस्** vipattes, *gen.* **विपत्तौ** vipattau, *loc.* **विपत्तयस्** vipattayas, *nom. pl.* **विपत्तिषु** vipattishu, *loc. pl.*

विपद् vipad, *s.f.* Misfortune, calamity, adversity. **विपदि** vipadi, *loc. sin.* **विपदस्** vipadas, *nom. pl.*

विपद्दशा vipad-daśā, *nom. sin. s.f.* TATP. A state of misfortune, a calamitous condition.

विपद्यते vipadyate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **पद्** pad, *4th cl. ātm.* Go, with **वि** vi), Fall into misfortune.

विपन्न vipanna (*pass. part.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with *prep.* **वि** vi), Unfortunate, fallen into adversity or misfortune. **विपन्नानाम्** vipannānām, *gen. pl. m.* **विपन्नायाम्** vipannāyām, *loc. sin.f.*

विपरीत viparīta, *adj.* Reverse, opposite, contrary. **-तास्** -tās, *nom. pl. m.* or *f.* **-तम्** -tam, *nom.* or *acc. n.*

विपरीतता viparītatā, *abst. s.f.* Contrariety, reverse or opposite state or condition. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

विपर्यय viparyaya, *s.m.* Contrariety, opposition. Reverse. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

विपश्चित् vipaśchit, *s.m.* A Paṇḍit, a learned Brahman. **-तम्** -tam, *acc. sin.*

विपुल vipula, *adj.* Large, great. **-लम्** -lam, *acc.sin.n.*

विप्र vipra, *s.m.* A Brahman. **विप्रस्** vipras, *nom. sin.* **विप्रेण** vipreṇa, *ins. sin.* **विप्राय** viprāya, *dat.* **विप्रास्** viprās, *nom. pl.*

विप्रलब्ध vipralabdha (*pass. part.* of the *vb.* **लभ** labh, Gain, with **प्र** pra and **वि** vi), Deceived, cheated, imposed upon. **-लब्धस्** -labdhas, *nom. sin. m.* **-लब्धास्** -labdhās, *nom. pl. m.*

विपिन vipina, *s.n.* A wood, a forest. **विपिने** vipine, *loc. sin.*

विप्लव viplava, *s.m.* Tumult, affray. Rapine, extortion, predatory incursion. Any public catastrophe (as an inundation of the country, or the like). **विप्लवे** viplave, *loc. sin.*

विप्लवेत viplaveta (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* **प्लु** plu, *1st cl. ātm.* Float, with **वि** vi), Drift about, (or perhaps,) be submerged, immersed, overwhelmed (literally or figuratively, in vice, calamity, or anarchy).

विभक्त vibhakta (*pass. part.* of the *vb.* **भज** bhaj, Share, with *prep.* **वि** vi), Divided, distributed. **विभक्तम्** vibhaktam, *nom. sin. n.*

विभव vibhava, *s.m.* Wealth, property.

विभाग vibhāga, *s.m.* Partition of spoil.

विभावयेत् vibhāvayet, *3d pers. sin. pot.* of **भावि** bhāvi (*caus.* of the *vb.* **भू** bhū, Be, with **वि** vi), One should prove or estimate. **विभाव्यते** vibhāvyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is seen, perceived, or held to be.

विभिन्न vibhinna (*pass. part.* of the *vb.* **भिद्** bhid, Break, with **वि** vi), Separate, distinct, diverse, different, contrary. **विभिन्नास्** vibhinnās, *nom.pl.m.*

विभीषण vibhīshaṇa, *s.m.* Name of the brother of Rāvaṇa. **-णस्** -ṇas, *nom. sin.*

विभूति vibhūti, *s.f.* Power, especially superhuman, supposed to be attainable by human beings, only through a course of austere worship. **विभूतयस्** vibhūtayas, *nom. pl.*

विभ्रम vibhrama, *s.m.* The heaving or roll of a wave.

विमर्द vimarda, *s.m.* Destroying, disturbing, breaking.

विमल vimala, *adj.* Clear, pure, (literally or figuratively), beautiful, transparent. **विमला** vimalā, *nom.*

विमुख vimukha, *adj.* Face-averted; opposed, unkind, unfavourable. **विमुखे** vimukhe, *loc. sin. n.* **विमुखास्** vimukhās, *nom. pl. m.*

विमुच्यते vimuchyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of *vb.* **मुच** much, Abandon, desert, forsake, with **वि** vi.

विमुञ्चति vimuṇchati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **मुच** much, *6th cl. par.* with **वि** vi), Relinquish, lose.

विमुह्यति vimuhyati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **मुह** muh, *4th cl. par.* Be foolish, bewildered, or perplexed, with **वि** vi), Be at a loss, at fault, at one's wits' end.

विमृश्य vimṛiśya, *ind. pret. part.* of the *vb.* **मृश** mṛiś, Consider, ponder, muse, deliberate, with **वि** vi.

विमृश्यकारिन् vimṛiśya-kārin, *agt.* Acting, or who acts, after previous deliberation. **-णम्** -ṇam, *acc. sin. m.*

विमोचित vimochita, *pass. part.* of **मोचि** mochi (*caus.* of the *vb.* **मुच** much, with *prep.* **वि** vi), Set at liberty, emancipated, released. **विमोचितस्** vimochitas, *nom. sin. m.*

वियत् viyat, *s.n.* Air, sky. **वियति** viyati, *loc. sin.*

वियोग viyoga, *s.m.* Absence, separation, disunion; departure, Bereavement. **-गस्** -gas, *nom. sin.* **-गस्य** -gasya, *gen.*

वियोगावसान viyogāvasāna, BAHUV. Ending in separation. (**वियोग अवसान**).

वियोगावसानत्व viyogāvasanatwa, *abst. s.n.* Termination in separation. **-त्वात्** -twāt, *abl. sin.*

विरक्त virakta (*pass. part.* of the *vb.* **रञ्ज** ranj, Be attached, with *prep.* **वि** vi), Indifferent, inattentive, estranged, alienated in affection, disaffected, averse. **विरक्तस्** viraktas, *nom. sin. m.* **विरक्ते** virakte, *loc.* **विरक्तासु** viraktāsu, *loc. pl. f.*

विरक्तप्रकृतिस् virakta-prakritis, *nom. sin. m.* BAHUV. Whose chiefs or principal officers are disaffected.

विरक्तभावस्य virakta-bhāvasya, *gen. sin. m.* BAHUV. Disinclined to, disliking, alienated in affection.

विरल virala, *adj.* Fine, delicate, thin (but with interstices); open. Apart, wide.

विरलम् viralam, *ind.* Rarely, seldom, at distant intervals, or wide spaces.

विरह viraha, *s.m.* Absence, separation, desertion. Exemption, freedom, want. **विरहस्** virahas, *nom. sin.* **-हात्** -hāt, *abl. sin.*

विरहित virahita (*pass. part.* of the *vb.* **रह** rah, Quit, with **वि** vi), Abandoned, left, deserted. **विरहितस्** virahitas, *nom. sin. m.* **विरहिता** virahitā, *nom. sin. f.*

विरुद्ध viruddha (*pass. part.* of the *vb.* **रुध** rudh, Oppose, with **वि**), Opposed, hostile, disagreeable. **-रुद्धस्** -ruddhas, *nom. sin. m.* **-रुद्धम्** -ruddham, *nom. sin. n.*

विरूपयितुम् virūpayitum (*inf.* of the *vb.* **रूप** rūp, 10*th cl.* Form, with **वि** vi), To disfigure.

विरोध virodha, *s.m.* Animosity, opposition, war, quarrel. **-धस्** -dhas, *nom. sin.*

विरोधिन् virodhin, *agt.* An opponent, adversary. **-धिनस्** -dhinas, *acc. pl.*

विरौति virauti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **रु** ru, 2*d cl. par.* Make a noise, with **वि** vi), Sound, tinkle, jingle.

विलपन vilapana, *s.n.* Lamentation, complaint. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

विलपसि vilapasi (2*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **लप** lap, 1*st cl. par.* with **वि** vi), Lament, complain, bewail, bemoan. **विलपति** vilapati, 3*d pers.* **विलपद्भिस्** vilapadbhis, *ins. pl. m. pres. part.* **विलप्य** vilapya, *ind. pret. part.*

विल vila, *s.n.* A hole, burrow, cave, cavern, den. **विलम्** vilam, *acc. sin.* **विलात्** vilāt, *abl.*

विलम्ब vilamba, *s.m.* Slowness, tardiness, delay. **विलम्बस्** vilambas, *nom. sin.* **विलम्बात्** vilambāt, *abl.* (After a delay.)

विललास vilalāsa (3*d pers. sin.* 2*d pret.* of the *vb.* **लस** las, *par.* Shine, with **वि** vi), Toy, sport, dally.

विलास vilāsa, *s.m.* Luxury, elegance. Play, amusement. **-सेन** -sena, *ins. sin.*

विलिप्त vilipta (*pass. part.* of the *vb.* **लिप** lip, Smear, with *prep.* **वि** vi), Stained, smeared, besmeared. **विलिप्तेन** viliptena, *ins. sin. n.*

विलुम्पति vilumpāti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **लुप** lup, 6*th cl. par. Muchādi*, Cut, with **वि** vi), Seizes, robs, plunders, pillages, right and left.

विलेपन vilepana, *s.n.* A smearing of the body with fragrant oils. Perfume for the person, unguent or oil of sandal, saffron, camphor, bdellium, etc. **विलेपनम्** vilepanam, *nom. sin.*

विलोकयति vilokayati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **लोक** lok, 10*th cl. par.* Look, with **वि** vi), Look from side to side.

विलोक्य vilokya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **लोक** lok, See, with *prep.* **वि** vi), Having seen, scanned, observed, noticed, perceived, or witnessed.

विवदमान vivadamāna (*pres. part.* of the *vb.* **वद्** vad, 1*st cl. ātm.* Say, with **वि** vi), Disagreeing, contending, contradicting, clashing, maintaining conflicting opinions or different doctrines. **विवदमानानाम्** vivadamānānām, *gen. pl.*

विवदेत् vivadet (3*d pers. sin. pot.* of *vb.* **वद्** vad, 1*st cl. par.* Speak, say; with **वि** vi), Dispute, litigate.

विवर vivara, *s.n.* A hole or burrow, a mouse-hole. **विवरम्** vivaram, *nom.* or *acc. sin.* **विवरात्** vivarāt, *abl.* **विवरे** vivare, *loc.*

विवर्जित vivarjita (*pass. part.* of the *vb.* **वृज** vrij, 10*th cl.* with **वि** vi), Left, abandoned, shunned, or cast aside. Destitute. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

विवर्धन vivardhana, *s.n.* Increasing; increase. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

विवश vivaśa, *adj.* Necessary, subject, subjected, destitute of the power of resistance, powerless, yielding, unresisting. **विवशास्** vivaśās, *nom. pl. f.*

विवस्वत् vivaswat, *s.m.* The sun. **विवस्वान्** vivaswān, *nom. sin.*

विवाद vivāda, *s.m.* Contest, contention, dispute. **विवादस्** vivādas, *nom. sin.*

विवादिन् vivādin, *s.m.* An opponent, disputant, litigant, controversialist. **-नस्** -nas, *acc. pl.*

विवाह vivāha, *s.m.* Marriage, wedding. **विवाहे** vivāhe, *loc. sin.*

विवाहचतुष्टयम् vivāha-chatushṭayam, *acc. sin. s. n.* TATP. Four marriages, a marriage of four wives, a quadruple matrimonial alliance. (A Brahman is allowed four wives, a Kshettriya three, a Vaiśya two, and a Śūdra one.)

विविक्त vivikta (*pass. part.* of the *vb.* **विच** vich, Be separate, with **वि** vi), Lonely, solitary, desert.

विविक्तासनस् viviktāsanas, *nom. sin. m.* BAHUV. (comp. of **विविक्त** vivikta and **आसन** āsana, *s.n.* A sitting; a seat), Sitting in a sequestered place.

विवृत vivṛita (*pass. part.* of the *vb.* **वृ** vṛi, Cover, with **वि** vi), Expanded, wide open.

विवृतास्यस् vivṛitāsyas, *nom. sin. m.* BAHUV. Open-mouthed. (**विवृत आस्य**).

विवृद्धि vivṛiddhi, *s.f.* Aggrandizement. **विवृद्धये** vivṛiddhaye, *dat. sin.*

विशन्ति viśanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **विश** viś, *6th cl. par.* Enter. **विशेत्** vishet, *3d pers. sin. pot.*

विशारद viśārada, *adj.* Learned, wise, clever. **विशारदस्** viśāradas, *nom. sin. m.*

विशाल viśāla, Great, large; illustrious. **विशालस्** viśālas, *nom. sin. m.*

विशालकुलसम्भवास् viśāla-kula-sambhavās, *nom. pl. m.* BAHUV. comp. of **विशाल** viśāla, *adj.* Great, **कुल** kula, *s.n.* Family, and **सम्भव** sambhava, *s.m.* Birth.

विशिष्ट viśishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **शिष** śish, with **वि**), Distinguished, excellent, superior. **विशिष्टैस्** viśishṭais, *ins. pl. m.* **विशिष्टेभ्यस्** viśishṭebhyas, *dat. pl.*

विशिष्टता viśishṭatā, *abst. s.f.* (from **विशिष्ट** viśishṭa, Distinguished), Distinction, excellence. **-ताम्** tām, *acc. sin.*

विशिष्टवर्णम् viśishṭa-varṇam, *acc. sin. m.* BAHUV. Of a distinguished hue, of choice colour.

विशीर्यते viśīryate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **शॄ** śṝi, Injure, with **वि** vi), used in the sense of Wither away, waste, decay, or crumble to pieces. **विशीर्येत** viśīryeta, *3d pers. sin. pot.* **विशीर्ण** viśīrṇa, *pass. part.* Wasted, impaired.

विशुद्ध viśuddha (*pass. part.* of the *vb.* **शुध** śudh, Be pure, with **वि** vi), Pure, clean, clear, faultless, sound, correct. **विशुद्धस्** viśuddhas, *nom. sin. m.* **विशुद्धम्** viśuddham, *acc.*

विशेष viśesha, *s.m.* Distinction, difference; attribute; sort, manner, kind; choicest kind. **विशेषस्** viśeshas, *nom. sin.* **विशेषैस्** viśeshais, *ins. pl.*

विशेषज्ञ viśesha-gya, *agt.* Knowing difference, capable of discriminating one from another; wise, intelligent, discriminative. **-ज्ञस्** -gyas, *nom. sin. m.* **-ज्ञेन** -gyena, *ins.*

विशेषतस् viśeshatas, *ind.* Especially, particularly.

विशोधित्व viśodhitwā, *abst. s.n.* A clearing, a freeing from obstruction. **-त्वम्** -twam, *nom.* or *acc. sin.*

विश्रब्ध viśrabdha (*pass. part.* of the *vb.* **श्रम्भ** śrambh, Be careless, with **वि** vi), Rested, reposed, tranquil; easy, confiding. **विश्रब्धे** viśrabdhe, *loc. sin. m.*

विश्रम्भ viśrambha, *s.m.* Trust, confidence. Affection affectionate inquiry. Festive or sportive noise, tumult, or laughter.

विश्रम्भालाप viśrambhālāpa, *s.m.* TATP. Free and confidential talk. **-पैस्** -shais, *ins. pl.*

विश्रम्य viśramya (*ind. pret. part.* of *vb.* **श्रम** śram, Be fatigued, with **वि** vi), Having reposed. **विश्रान्त** viśrānta, *pass. part.* Rested, reposed. Dwelt secure. **विश्रान्तस्** viśrāntas, *nom. sin. m.* **विश्रान्ता** viśrāntā, *nom. sin. f.*

विश्रामस् viśrāmas, *nom. sin. s.m.* Rest, repose.

विश्रुतम् viśrutam, *nom. sin. n.* (*pass. part.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear, with **वि** vi), Known, notorious, celebrated.

विश्रूयते viśrūyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear, with **वि** vi), Is celebrated.

विश्वसिति viśwasiti (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **श्वस** śwas, *2d cl. par.* Breathe, with **वि**), Confides, trusts.

विश्वस्त viśwasta (*pass. part.* of the *vb.* **श्वस** śwas, Breathe, with **वि** vi), Confided in; faithful. **विश्वस्तस्** viśwastas, *nom. sin. m.*

विश्वास viśwāsa, *s.m.* Trust, faith, confidence. A confidential communication. **विश्वासस्** viśwāsas, *nom. sin.* **-सम्** -sam, *acc.* **-सेन** -sena, *ins.* **-सात्** -sāt, *abl.*

विश्वासकथाप्रसङ्गस् viśwāsa-kathā-prasangas, *s.m.* TATP. A confidential chat. **-सङ्गेन** -sangena, *ins.*

विश्वासघातकस् viśwāsa-ghātakas, *nom. sin. s. m.* TATP. A betrayer of confidence, a traitor.

विश्वासपात्रम् viśwāsa-pātram, *acc. sin. m.* TATP. Worthy of confidence.

विश्वासप्रतिपन्न viśwāsa-pratipanna, TATP. Confiding, trusting, confident. **-प्रतिपन्नानाम्** -pratipannānām, *gen. pl. m.*

विश्वासभूमि viśwāsa-bhūmi, *s.f.* TATP. An object of trust, a ground of confidence. **-भूमिस्** -bhūmis, *nom. sin.* **-भूमयस्** -bhūmayas, *nom. pl.*

विश्वास्य viśwāsya, *ind. pret. part.* of **श्वासि** śwāsi (*caus.* of the *vb.* **श्वस** śwas, Breathe, with *prep.* **वि** vi, Believe), Having inspired with, or gained one's confidence, having made to believe, trust or confide. **विश्वासित** viśwāsita, *pass. part.* Inspired with confidence, induced to trust, believe, or confide. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

विष visha, *s.n.* Poison, bane. **विषम्** visham, *nom.* or *acc. sin.*

विषकुम्भम् visha-kumbham, *acc. sin. m.* TATP. A jar or pot of poison.

विषघ्न visha-ghna (from **विष** visha, Poison, and **घ्न** ghna, (*agt.* of the *vb.* **हन** han, Kill), Destroying), Antidote, antidotic. **विषघ्नस्** visha-ghnas, *nom. sin. m.*

विषण्ण vishaṇṇa (*pass.part.* of the *vb.* **षद्** shad, Sink, with **वि** vi), Dispirited, downcast, dejected, despondent, depressed, sunken in spirits, sad, disconcerted, sorrowful. **विषण्णस्** vishaṇṇas, *nom.sin.m.* **विषण्णान्** vishaṇṇān, *acc. pl. m.* **विषण्णा** vishaṇṇā, *nom. sin. f.*

विषदिग्ध visha-digdha, TATP. Poisoned, empoisoned. **-दिग्धस्य** -digdhasya, *gen. sin. n.*

विषद्रुम visha-druma, *s.m.* TATP. A poison-tree, the upas-tree. **-मास्** -mās, *nom. pl.*

विषम vishama, *adj.* Uneven, rugged; uneasy, uncomfortable. Peerless, matchless. Troublesome, difficult. Wicked, dishonest. **-मस्** -mas, *nom. sin. m.* **-मस्य** -masya, *gen.* **-माम्** -mām, *acc.sin.f.* **-मास्** -mās, *nom. pl.*, also, *s.n.* A place difficult of access, thicket, precipice. **-मम्** -mam, *acc. sin.*

विषमेषु vishameshu, *s.m.* The god Kāmadeva (from **विषम** vishama, Odd, and **इषु** ishu, Arrow)—armed with five arrows, by which, through each sense, he pierces the heart. **-षुणा** -shuṇā, *ins. sin.*

विषय vishaya, *s.m.* Any object of sense, anything perceivable by the senses; as, colour, form, flavour, odour, and sound. An object in general, as of affection or desire. A sensual object. Worldly object or pursuit, affair, business, transaction, subject. A religious obligation or observance. Familiarity, conversancy. A country, territory. Department, sphere, element, home, province, that which is peculiarly known or frequented, as a particular study by its professors, a particular town by its townfolk, water by fish, air by birds, etc.—This word is often used as the last member of a Bahuvrīhi compound, and may be translated, Respecting, regarding, relating; conversant, familiar. **-ये** -ye, *loc. sin.* **-यास्** -yās, *nom.pl.* **-यान्** -yān, *acc.* **-यैस्** -yais, *ins.* **-येषु** -yeshu, *loc.* **विषयाम्** vishayām, *acc. sin.f.* BAHUV. in line 750.

विषयिन् vishayin, *adj.* Conversant with, engaged, absorbed, or interested, in worldly occupations or enjoyments, in things of time and sense. Attached to objects of sense. *s.m.* A sensualist, voluptuary. A worldling. A man of business. An unbeliever in what is not cognizable by the senses; a materialist. **विषयिणस्** vishayiṇas, *gen.sin.* **विषयिणाम्** vishayiṇām, *gen. pl. m.*

विषवृक्ष visha-vṛiksha, *s.m.* TATP. A poison-tree, the upas-tree. **विषवृक्षस्य** visha-vṛikshasya, *gen. sin.*

विषहृदयस् visha-hṛidayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Venom-hearted, having poison in the heart.

विषाण vishāṇa, *s.m.* or *n.* A horn.

विषाद vishāda, *s.m.* Lassitude, dejection, depression, lowness of spirits, dumps, sadness, sorrow, grief. Remorse, anguish. **-दस्** -das, *nom.sin.* **-दम्** -dam, *acc.* **-देन** -dena, *ins.*

विषीदति vishīdati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **षद्** shad, 1*st cl. par.* Sink, with **वि** vi), Be sorry, cast down, dispirited, or discouraged; despond; rue. **विषीदत** vishīdata, 2*d pers. pl. imp.*

विषुवत् vishuvat, *s.n.* The equinox.

विषुवत्सङ्क्रान्ति vishuvat-saṅkrānti, *s.f.* TATP. The passage of the sun to the next sign at the equinoxes. **-सङ्क्रान्तौ** -saṅkrantau, *loc. sin.*

विष्टभ्य vishṭabhya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ष्टम्भ** shṭambh, Prop, with **वि** vi), Propping, supporting; planting firmly, resting upon.

विष्णुशर्मनामा vishṇu-śarma-nāmā, *nom.sin.m.* BAH. Having the name of Vishṇu Śarma, named Vishṇu Śarma.

विष्णुशर्मा vishṇu-śarmā, *nom. sin.* of **विष्णुशर्मन्** vishṇu-śarman, *s.m.* A proper name. **विष्णुशर्मणस्** vishṇu-śarmaṇas, *gen.*

विसर्जित visarjita, *pass. part.* of **सर्जि** sarji (*caus.* of the *vb.* **सृज** sṛij, Let go, with **वि** vi), Abandoned, left, turned adrift. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

विसर्पत् visarpat (*pres. part.* of the *vb.* **सृप** sṛip, 1*st cl. par.* Go, move, with **वि** vi), Gliding, skimming. **विसर्पन्** visarpan, *nom. sin. m.*

विस्तर vistara, *s.m.* Number, assemblage. Quantity, abundance.

विस्तीर्ण vistīrṇa (*pass. part.* of *vb.* **स्तृ** stṛī, Spread, with **वि** vi), Spread, stretched. Strewed. **विस्तीर्णम्** vistīrṇam, *nom. sin. n.*

विस्तीर्णता vistīrṇatā, *abst. s.f.* Extension, spaciousness.

विस्मय vismaya, *s.m.* Surprise, astonishment. Dismay. Pride. **विस्मयस्** vismayas, *nom. sin.* **विस्मयम्** vismayam, *acc.*

विस्मित vismita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्मि** shmi, Smile, with **वि** vi), Surprised, astonished. Dismayed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *acc. sin. m.* **-ता** -tā, *nom. sin. f.*

विस्मृत vismṛita (*pass. part.* of the *vb.* **स्मृ** smṛi, Remember, with **वि** vi), Forgotten.

विस्मृतसंस्कारस् vismṛita-sanskāras, *nom. sin. m.* BAHUV. Forgetting his agreement.

विस्मृतिस् vismṛitis, *nom. sin. s.f.* A forgetting, forgetfulness.

विहग viha-ga, *s.m.* A bird (sky-goer). **विहगास्** viha-gās, *nom. pl.*

विहङ्गम vihaṅ-gama, *s.m.* A bird. **विहङ्गमास्** vihaṅgamās, *nom. pl.*

विहस्य vihasya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **हस** has, Laugh, with **वि** vi), Having laughed or smiled, laughing.

विहाय vihāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **हा** hā, Quit, with **वि** vi), Having abandoned, discarded, left, or forsaken.

विहार vihāra, *s.m.* A roaming about. A temporary building, an open shed or hall, adorned with flowers, and erected on festal occasions. An open temple or building consecrated to a deity. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

विहारगृह vihāra-gṛiha, *s.n.* TATP. A play-house, theatre. **-गृहम्** -gṛiham, *nom. sin.*

विहारिन् vihārin, *agt.* (from the *vb.* **हृ** hṛi, Take, with *prep.* **वि** vi), Wandering, roaming about for pleasure. **विहारिणस्** vihāriṇas, *nom. pl. m.*

विहित vihita (*pass. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold, with **वि** vi), Done, made, accomplished. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

विहीन vihīna (*pass. part.* of the *vb.* **हा** hā, Quit, with **वि** vi), Quitted, abandoned; destitute. **विहीनस्** vihīnas, *nom. sin. m.* **-नम्** -nam, *acc.* **-नस्य** -nasya, *gen.* **-नास्** -nās, *nom. pl. m.* **-हीनानाम्** -hīnānām, *gen. pl.*

वीक्षते vīkshate (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ईक्ष** īksh, 1*st cl. ātm.* See, with **वि** vi), Look at, behold, eye, view. **वीक्ष्य** vīkshya, *ind. pret. part.*

वीचि vīchi, *s.m.* or *f.* A wave.

वीज vīja, *s.n.* Seed. **-जम्** -jam, *nom. sin.*

वीणा vīnā, *s.f.* A lute. **-णाम्** -ṇām, *acc. sin.*

वीतराग vīta-rāga, BAHUV. (comp. of **इत** ita, Gone, **वि** vi, Away, and **राग** rāga, Passion), Exempt from passions or affections, whose passions are extinguished. **वीतरागेण** vīta-rāgeṇa, *ins. sin.*

वीर vīra, *s.m.* A hero, warrior. **-रस्** -ras, *nom. sin.* **वीरस्य** vīrasya, *gen. sin.*, also *adj.* Excellent, eminent. Powerful, mighty. Heroic.

वीरसमन्वितस् vīra-samanwitas, *nom. sin. m.* TATP. Attended by warriors.

वीर्य vīrya (*abst. s.n.* of **वीर** vīra, Hero), Courage, heroism. **वीर्यम्** vīryam, *acc. sin. n.*

वृक्ष vṛiksha, *s.m.* A tree. **वृक्षस्** vṛikshas, *nom. sin.* **वृक्षम्** vṛiksham, *acc.* **वृक्षस्य** vṛikshasya, *gen.* **वृक्षान्** vṛikshān, *acc. pl.* **वृक्षाणाम्** vṛikshāṇām, *gen.* **वृक्षेषु** vṛiksheshu, *loc.*

वृक्षाग्रम् vṛikshāgram, *acc. sin. s.n.* TATP. The top of a tree. (**वृक्ष अग्र**).

वृणते vṛiṇate, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **वृ** vṛī, 9*th cl. ātm.* of the *class Puādi*, Choose.

वृत vṛita (*pass. part.* of the *vb.* **वृ** vṛi), Encompassed, environed, surrounded, attended. **वृतस्** vṛitas, *nom. sin. m.*

वृत्त vṛitta (*pass. part.* of the *vb.* **वृत** vṛit), Done, performed, finished. Over, past, occurred, happened, taken place, ensued, fell out, come to pass. **वृत्ते** vṛitte, *loc. sin. m.* **वृत्तम्** vṛittam, *nom.* or *acc. sin. n.* *s.n.* A living, a livelihood. Conduct, behaviour. **वृत्तम्** vṛittam, *acc. sin.*

वृत्तान्त vṛittānta, *s.m.* Tidings, intelligence. Topic, subject; tale, story. Incident, event, transaction, occurrence. **वृत्तान्तम्** vṛittāntam, *acc. sin.*

वृत्तान्तदर्शिन् vṛittānta-darśin, *agt.* Witnessing, or a spectator of (any) transaction. **वृत्तान्तदर्शी** vṛittānta-darśī, *nom. sin. m.*

वृत्ति vṛitti, *s.f.* Livelihood, profession, calling, oc-

cupation, means of acquiring a subsistence. Course, conduct, procedure, practice, character, bearing. State, condition, settled habit, constitution. A state or affection of the mind, any particular working or modification of its being. **वृत्तिस्** vṛittis, *nom. sin.* **वृत्तिम्** vṛittim, *acc.* **वृत्तेस्** vṛittes, *gen.* **वृत्ती** vṛittī, *nom. du.*

वृत्तिता vṛittitā, *abst. s.f.* State of being or existence.

वृत्त्यर्थम् vṛitty-artham, *ind.* For the sake of a subsistence, to sustain life.

वृथा vṛithā, *ind.* In vain, to no purpose, uselessly.

वृद्ध vṛiddha (*pass. part.* of the *vb.* **वृध** vṛidh), Augmented, increased, enlarged. Old, aged. *s.m.* An old man, an elder. **वृद्धस्** vṛiddhas, *nom. sin. m.* **वृद्धम्** vṛiddham, *acc.sin.m.* or *n.* **वृद्धेन** vṛiddhena, *ins. sin. m.* **वृद्धस्य** vṛiddhasya, *gen. sin. m.* **वृद्धास्** vṛiddhās, *nom. pl. m.* **वृद्धैस्** vṛiddhais, *ins. pl. n.* **वृद्धेभ्यस्** vṛiddhebhyas, *abl. pl. m.* **वृद्धानाम्** vṛiddhānām, *gen. pl. m.*

वृद्धत्व vṛiddhatwa, *abst. s.n.* (from **वृद्ध** vṛiddha, Old), Old age. **वृद्धत्वे** vṛiddhatwe, *loc. sin.*

वृद्धद्विजरूपिन् vṛiddha-dwija-rūpin, *adj.* Bearing the form of an aged Brahman. **-पी** -pī, *nom.sin.m.*

वृष vṛisha, *s.m.* A bull.

वृषभ vṛishabha, *s.m.* A bull. **वृषभस्** vṛishabhas, *nom.sin.* **वृषभ** vṛishabha, *voc.* **वृषभौ** vṛishabhau, *acc.du.* **वृषभयोस्** vṛishabhayos, *gen.du.* **वृषभास्** vṛishabhās, *nom. pl.*

वृष्टि vṛishṭi, *s.f.* Rain. A rainy time, wet weather. **वृष्टिस्** vṛishṭis, *nom. sin.* **वृष्टेस्** vṛishṭes, *gen. sin.*

वृहस्पति vṛihaspati, *s.m.* Vṛihaspati, regent of the planet Jupiter, and preceptor of the gods. **वृहस्पतिस्** vṛihaspatis, *nom. sin.*

वेग vega, *s.m.* Speed, velocity, impetuosity, impetus. A stream, current.

वेणु veṇu, *s.m.* A bamboo. **वेणुस्** veṇus, *nom. sin.*

वेताल vetāla, *s.m.* A goblin, a demon. A door-keeper, or rather a figure erected at the door. **-लेन** -lena, *ins. sin.* **-लस्य** -lasya, *gen.*

वेत्ति vetti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **विद्** vid, 2*d cl. par.* Know, discover, find out; consider, be aware of, acknowledge.

वेद veda, *s.m.* A Veda, the generic term for the sacred writings or scriptures of the Hindus; supposed to have been revealed by Brahmā, and after being preserved by tradition for a considerable period, to have been arranged in the present form by Vyāsa. The principal Vedas are three in number, the Ṛich, Yajus, and Sāma; to which a fourth, the Atharva, is usually added: and the Itihāsa and Purānas, or ancient history and mythology, are sometimes considered as a fifth. **वेद** veda is also used for **वेत्ति** vetti (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **विद्** vid, 2*d cl. par.*), Knows.

वेदना vedanā, *s.f.* Pain. **-नाभिस्** -nābhis, *ins. pl.*

वेला velā, *nom. sin. s.f.* Time, season. A current. Tide. **वेलया** velayā, *ins.* **वेलायाम्** velāyām, *loc.*

वेश्मन् veśman, *s.n.* House, dwelling. **वेश्म** veśma, *acc. sin.* **वेश्मनि** veśmani, *loc.*

वेश्या veśyā, *nom. sin.* of **वेश्या** veśyā, *s.f.* A harlot, whore.

वेश्यागृह veśyā-gṛiha, *s.n.* TATP. A brothel. **-हे** -he, *loc.*

वेष्टित veshṭita (*pass. part.* of the *vb.* **वेष्ट** veshṭ, Inclose), Inclosed, wrapped, invested, beset, surrounded. **वेष्टितस्** veshṭitas, *nom. sin. m.*

वै vai, *ind.* Truly. (An expletive, or emphatic particle.)

वैकल्य vaikalya, *abst.s.n.* Disorder, ailment. **वैकल्यात्** vaikalyāt, *abl. sin.*

वैचित्र्य vaichitrya, *abst. s.n.* (from **विचित्र** vichitra, *adj.* Various), Variety. **वैचित्र्यम्** vaichitryam, *acc.*

वैजयन्ती vaijayantī, *nom. sin. s.f.* A flag, banner, ensign.

वैद्य vaidya, *s.m.* A physician. **वैद्यस्** vaidyas, *nom. sin.* **वैद्यानाम्** vaidyānām, *gen. pl.*

वैयात्य vaiyātya, *abst. s.n.* Immodesty, impudicity, absence of shame, obscenity. **-त्यम्** -tyam, *nom.sin.*

वैरिन् vairin, *s.m.* A foe, enemy. **वैरी** vairī, *nom.sin.* **वैरिणस्** vairiṇas, *nom. pl.*

वैराग्य vairāgya, *abst. s. n.* Disaffection. A mutiny.

वैश्य vaiśya, *s.m.* The Vaiśya, or man of the third class; the merchant or agriculturist. **वैश्यस्** vaiśyas, *nom. sin. m.*

वैश्रवण vaiśravaṇa, *s.m.* Kuvera, the god of wealth.

वैषम्य vaishamya, *abst. s. n.* (from **विषम** vishama, *adj.* Unequal), Inequality, unevenness. **वैषम्यम्** vaishamyam, *nom. sin.*

वोढुम् voḍhum (*inf.* of the *vb.* **वह** vah), To carry.

व्यग्र vyagra, *adj.* Perplexed. **व्यग्रास्** vyagrās, *nom. pl. m.*

व्यजन vyajana, *s.n.* A fan. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

व्यज्यते vyajyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **अञ्ज** aṇj, Make clear, with **वि** vi), Is made mani-

fest, is called into being, is displayed or brought into exercise.

व्यञ्जन vyanjana, *s.n.* Sauce. A mark, sign, badge. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

व्यतिकर vyatikara, *s.m.* Misfortune, disaster, calamity. **-रस्** -ras, *nom. sin.*

व्यथा vyathā, *s.f.* Pain, uneasiness, distress.

व्यपदेश vyapadeśa, *s.m.* Stratagem, artifice, pretext, fiction, fraud, cunning. Designation or indication by a name or appellation. A name. **-देशेन** -deśena, *ins. sin.* **-देशे** -deśe, *loc.*

व्यपेत vyapeta (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **अप** apa and **वि** vi), Gone far off, departed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तेन** -tena, *ins. sin.*

व्यपेयाताम् vyapeyātām (*3d pers. du. pot.* of the *vb.* **इ** i, *2d cl. par.* Go, with **अप** apa, Off, and **वि** vi), May separate, may part company.

व्यभिचार vyabhichāra, *s.m.* A following improper courses, a doing what is prohibited or wicked; erring, straying (literally or figuratively).

व्यभिचारिन् vyabhichārin (*agt.* of the *vb.* **चर्** char, Go, with **अभि** abhi and **वि** vi), Going astray, doing what is improper. **व्यभिचारिणी** vyabhichāriṇī, *nom. sin. f.* *s.* An unchaste woman.

व्यय vyaya, *s.m.* Expenditure, loss, spending, expense. **व्ययेन** vyayena, *ins. sin.* **व्यये** vyaye, *loc.*

व्ययमान vyayamāna (*pres. part. ātm.* of the *vb.* **व्यय** vyay, *1st cl.*) Spending, squandering. **-नस्** -nas, *nom. sin. m.* **व्ययित** vyayita, *pass. part.* Wasted, spent, squandered. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

व्ययिन् vyayin, *adj.* Declining, decaying, spending, wasting. **व्ययी** vyayī, *nom. sin. m.*

व्यर्थ vyartha, *adj.* Useless, unavailing, unprofitable.

व्यर्थयत्ने vyartha-yatne, *loc. sin. n.* BAHUV. Useless in (its) efforts.

व्यलीक vyalīka, *adj.* Disagreeable, displeasing, offensive. *s.n.* Any improper act, an impropriety. **-कानि** -kāni, *acc. pl.*

व्यवसाय vyavasāya, *s.m.* Exertion, persevering or industrious effort, the pursuit of any business or profession; industry. Trick, device, skill, ingenuity. **-यस्** -yas, *nom. sin.* **-यम्** -yam, *acc.*

व्यवसायिन् vyavasāyin, *adj.* Active, enterprizing. **-नाम्** -nām, *gen. pl. m.*

व्यवस्थाप्य vyavasthāpya, *ind. pret. part.* of **स्थापि** sthāpi (*caus.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अव** ava, and **वि** vi), Having set or placed.

व्यवस्थित vyavasthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **अव** ava and **वि** vi), Determined, declared, appointed, decreed. **-ता** -tā, *nom. sin. f.*

व्यवहरामि vyavaharāmi (*1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Take, *1st cl. par.* with **अव** ava and **वि** vi), Act, behave.

व्यवहर्तव्य vyavahartavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Take, with **अव** ava and **वि** vi), To be acted or put in practice. **-व्यम्** -vyam, *nom. sin. n.*

व्यवहार vyavahāra, *s.m.* Propriety of behaviour, steady adherence to law and custom. Conduct, behaviour. Usage, practice, custom, habit. The practice of the courts, or civil and criminal law. Public business. **-हारस्** -hāras, *nom. sin.* **-हारम्** -hāram, *acc.* **-हारेण** -hāreṇa, *ins.* **-हारात्** -hārāt, *abl.*

व्यवहाराङ्ग vyavahārānga, *s.n.* TATP. The body of civil and criminal law. **-राङ्गम्** -rāngam, *nom.* or *acc. sin.*

व्यवह्रियताम् vyavahriyatām (*3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Take, with **अव** ava and **वि** vi), Let business be proceeded with.

व्यसन vyasana, *s.n.* Calamity, ill, misfortune. Fate. Evil destiny, ill luck. Disorder, demoralization. Vice, crime, frailty, arising from desire, or from anger: ten vices or faults are enumerated under the first head; viz., hunting, gambling, sleeping in the daytime, calumny, whoring, intoxication, singing, instrumental music, dancing, and useless travel: the second comprehends eight; tale-bearing, violence, insidious wounding, envy, malice, fraud, abuse and assault. Intense application or attachment. **-नम्** -nam, *nom. sin.* **-नेन** -nena, *ins.* **-ने** -ne, *loc.* **-नानि** -nāni, *nom. pl.* **-नेभ्यस्** -nebhyas, *abl.* **-नेषु** -neshu, *loc.*

व्यसनप्रसारितकरस vyasana-prasārita-karas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having the hand stretched forth (to inflict) calamity.

व्यसनिता vyasanitā, *abst. s.f.* (from **व्यसनिन्** vyasanin, *adj.* Dissolute), Dissoluteness, idle roaming. **-तया** -tayā, *ins. sin.*

व्यसनिन् vyasanin, *adj.* Addicted to evil practices, as gaming, drinking, idle roaming, etc. Afflicted. **-सनी** -sanī, *nom. sin. m.* **-सनिनस्** -saninas, *gen.*

व्यसनीयस् vyasanīyas, *nom. sin. m. adj.* One addicted

to evil practices or pursuits; vicious, profligate, dissipated. (This word is given in Wilson's Dictionary. May it not be a mistake for **व्यसनी** vyasanī, Vicious, and **यस्** yas, Whoever?)

व्यस्त vyasta (*pass. part.* of the *vb.* **अस** as, Throw, with **वि** vi), Confounded, agitated, puzzled, bewildered, nonplused. **व्यस्तास्** vyastās, *nom. pl. m.* **व्यस्तम्** vyastam, *acc. sin. n.*

व्याकार vyākāra, *s.m.* Change of form. **-रात्** -rāt, *abl.*

व्याकुल vyākula, *adj.* Disturbed, bewildered, agitated, perplexed, overcome. **व्याकुलस्** vyākulas, *nom. sin. m.* **व्याकुलीकृत** vyākulī-kṛita, CHWI, Perplexed, troubled. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

व्याघात vyāghāta, *s.m.* Obstacle, impediment, hindrance. **-तास्** -tās, *nom. pl.*

व्याघ्र vyāgra, *s.m.* A tiger. **व्याघ्रस्** vyāghras, *nom. sin.* **व्याघ्रम्** vyāghram, *acc.* **व्याघ्रेण** vyāghreṇa, *ins.* **व्याघ्रात्** vyāghrāt, *abl.* **व्याघ्रान्** vyāghrān, *acc. pl.*

व्याघ्रता vyāghratā, *abst. s.f.* (from **व्याघ्र** vyāghra, *s.m.* A tiger), The state of a tiger. **-ताम्** -tām, *acc.*

व्यादान vyādāna, *s.n.* Opening, a setting open or ajar. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

व्याध vyādha, *s.m.* A hunter, a fowler, a fisherman. **व्याधस्** vyādhas, *nom. sin.* **-धम्** -dham, *acc.* **-धेन** -dhena, *ins.* **-धास्** -dhās, *nom. pl.* **-धानाम्** -dhānām, *gen.*

व्याधि vyādhi, *s.m.* Sickness, illness, malady, disease. **-धिस्** -dhis, *nom. sin.* **व्याधेस्** vyādhes, *gen.*

व्याधित vyādhita, *adj.* Sick, ill, ailing, diseased. **-तम्** -tam, *acc. sin. m.* **-तस्य** -tasya, *gen.*

व्याधिदुर्भिक्षपीडितम् vyādhi-durbhiksha-pīḍitam, *acc. sin. n.* TATP. Wasted with sickness and famine.

व्यापादयति vyāpādayati, *3d pers. sin. pres.* of **पादि** pādi (*caus.* of the *vb.* **पद्** pad, Go, with **आ** ā and **वि** vi), Kill, slay, destroy, doom to death, give up to destruction. **व्यापादयिष्यामि** vyāpādayishyāmi, *1st pers. sin. 2d fut.* **व्यापादयिष्यसि** vyāpādayishyasi, *2d pers. sin.* **व्यापादित** vyāpādita, *pass. part.* Killed, slain. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *acc. sin.* **व्यापादितवत्** vyāpāditavat, *indef. past part.* **-वान्** -vān, *nom. sin. m.* He killed. **व्यापादयितव्य** vyāpādayitavya, *fut. pass. part.* **-तव्यस्** -tavyas, *nom. sin. m.* **-तव्यास्** -tavyās, *nom. pl. m.* **व्यापाद्य** vyāpādya, *ind. pret. part.*

व्यापार vyāpāra, *s.m.* Attempt, effort, exercise, practice. Business, profession, department of labour. A meddling, interference. **-रस्** -ras, *nom.* **-रम्** -ram, *acc.* **-रेण** -reṇa, *ins.*

व्याप्त vyāpta (*pass. part.* of the *vb.* **आप** āp, Obtain, with **वि** vi), Pervaded, overspread, covered all over. **व्याप्तम्** vyāptam, *acc. sin. n.*

व्याल vyāla, *s.m.* A snake. **-लम्** -lam, *acc. sin.*

व्यालग्राहिन् vyāla-grāhin, *agt. s.m.* A snake-catcher. **-ही** -hī, *nom. sin.*

व्यूह vyūha, *s.m.* A squadron. Military array, the arrangement of troops in various positions; as **दण्डव्यूह** daṇḍa-vyūha, The array in line, **मण्डलव्यूह** maṇḍala-vyūha, The array in circle. **व्यूहस्य** vyūhasya, *gen. sin.* **व्यूहीकृत** vyūhī-kṛita, CHWI, Drawn up in military array. **-तैस्** -tais, *ins. pl. n.*

व्योमन् vyoman, *s.n.* Sky, expanse, or space of heaven.

व्रजामि vrajāmi, *1st pers. sin. pres.* of the *vb.* **व्रज** vraj, *1st cl. par.* Go. **व्रजति** vrajati, *3d pers.* **व्रजन्ति** vrajanti, *3d pers. pl.* **व्रज** vraj, *2d pers. sin. imp* **व्रजतु** vrajatu, *3d pers.*

व्रण vraṇa, *s.m.* A tumour, boil, ulcer. **व्रणास्** vraṇās, *nom. pl.*

व्रणित vraṇita (*pass. part.* of the *vb.* **व्रण** vraṇ), Wounded. Ulcerated.

व्रणितहृदयस् vraṇita-hṛidayas, *nom. sin. m.* BAHUV. Heart-stricken, sick at heart.

व्रत vrata, *s.n.* A vow. Any meritorious act of devotion, the voluntary or vowed observance or imposition of any penance, austerity or privation, as fasting, continence, exposure to heat and cold, etc. **व्रतस्** vratas, *nom.* or *acc. sin.*

श ś, as in "shine," uttered softly.

शकट śakata, *s.n.* A cart, wain, waggon. **शकटम्** śakaṭam, *nom.* or *acc. sin.*

शकटार śakaṭāra, *s.m.* Name of the minister of king Nanda. (In revenge for ill-treatment, he conspired with the Brahman Chāṇakya to compass his master's death.) **-रस्** -ras, *nom. sin.*

शकुनि śakuni, *s.m.* Name of the maternal uncle of the Kaurava, princes, and counsellor of Duryodhana. (By his means it was that the Pāṇḍava princes were induced to play, and so lost their kingdom). **-निस्** -nis, *nom. sin.*

शक्त śakta (*pass. part.* of the *vb.* **शक** śaka, Be able), Strong, able, powerful. **शक्तस्** śaktas, *nom. sin. m.*

शक्तम् śaktam, *acc.* शक्तेन śaktena, *ins.* शक्ते śakte, *loc.*

शक्ति śakti, *s.f.* Power, strength, energy. Regal power as resulting from majesty (प्रभु prabhu), perseverance (उत्साह utsāha), and counsel (मन्त्र mantra). A spear. शक्तिस् śaktis, *nom. sin.* शक्त्या śaktyā, *ins.*

शक्तिधर śakti-dhara, *s.m.* A spearman, lancer. Name of the son of the gallant soldier Vīravara. -रस्य -rasya, *gen. sin.*

शक्तु śaktu, *s.m.* or *n.* Flour, meal.

शक्नोति śaknoti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* शक śak, *5th cl. par.* Can, be able.

शक्यते śakyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* शक śak, *5th cl. par.* Be able. शक्यन्ते śakyante, *3d pers. pl.* This verb, when conjugated in the passive voice, imparts to the infinitive a passive sense; as, शक्नोति जेतुम् śaknoti jetum, He *can* conquer. जेतुं शक्यते jetum śakyate, He *can be* conquered. शक्य śakya, *fut. pass. part.* Possible, makes an infinitive mood passive. शक्यस् śakyas, *nom. sin. m.* शक्यास् śakyās, *nom. pl. m.* शक्यम् śakyam, *nom. sin. n.*

शक्यप्रतीकारस् śakya-pratīkāras, *nom. sin. m.* BAHUV. Capable of removal, removable, remediable.

शङ्कनीय śankanīya (*fut. pass. part.* of the *vb.* शक śak, इ i), To be suspected. -यस् -yas, *nom. sin. m.*

शङ्कमान śankamāna (*pres. part.* of the *vb.* शक śak, इ i, Fear), Fearing, apprehending. -नस् -nas, *nom. sin. m.*

शङ्का śankā, *s.f.* Alarm, fear, apprehension. Doubt, uncertainty, misgiving. शङ्कया śankayā, *ins. sin.* शङ्काभिस् śankābhis, *ins. pl.*

शङ्कास्पदम् śankāspadam, *nom. sin. s.n.* TATP. A ground of suspicion. (शङ्का आस्पद).

शङ्कित śankita (*pass. part.* of *vb.* शक śak, इ i, Fear), Frightened, alarmed, filled with suspicions, suspicious. शङ्कितस् śankitas, *nom. sin. m.*

शङ्किन् śankin, *agt.* Suspecting, fearing, apprehensive, suspicious. शङ्की śankī, *nom. sin. m.*

शङ्कु śanku, *s.m.* A dagger, poniard, spike. शङ्कवस् śankavas, *nom. pl.*

शङ्क्यते śankyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* शक śak, इ i), Is suspected, apprehended, or feared.

शठ śaṭha, *adj.* Knavish, roguish. शठम् śaṭham, *nom. sin. n.*

शत śata, *s.n.* A hundred. शतम् śatam, *nom.* or *acc. sin.* शतेन śatena, *ins.* शतात् śatāt, *abl.* शतानि śatāni, *nom.* or *acc. pl.* शतैस् śatais, *ins.*

शतद्वारम् śata-dwāram, *acc. sin. n.* of शतद्वार śata-dwāra, DWIGU, comp. of शत śata, *s.* A hundred, and द्वार dwāra, *s.* A door, or out-let (Hundred-gated).

शतमुखम् śata-mukham, *acc. sin.* like the preceding word, Having a hundred mouths or entrances.

शतलक्ष śata-laksha, DWIGU, A hundred lacs, a hundred times a hundred thousand. -लक्षम् -laksham, *acc. sin. n.*

शतायुस् śatāyus, *nom. sin. m.* A hundred years old.

शत्रु śatru, *s.m.* Enemy, foe. शत्रुस् śatrus, *nom. sin.* शत्रुम् śatrum, *acc.* शत्रुणा śatruṇā, *ins.* शत्रौ śatrau, *loc.* शत्रवस् śatravas, *nom. pl.* शत्रून् śatrūn, *acc.* शत्रुभिस् śatrubhis, *ins.* शत्रुभ्यस् śatrubhyas, *abl.* शत्रूणाम् śatrūṇām, *gen.* शत्रुषु śatrushu, *loc.*

शत्रुविग्रह śatru-vigraha, *s.n.* TATP. Hostile invasion. -हे -he, *loc. sin.*

शनैस् śanais (or शनैः शनैस् śanaih śanais), *ind.* Slowly, softly, gently. Occasionally, now and then.

शपथ śapatha, *s.m.* An oath. शपथम् śapatham, *acc.*

शपमान śapamāna (*pres. part. atm.* of the *vb.* शप śap, 1*st cl.*) Cursing, swearing, reviling. -नाय nāya, *dat. sin. m.* शप्त śapta, *pass. part.* Cursed, anathematised. शप्तस् śaptas, *nom. sin. m.*

शब्द śabda, *s.m.* Noise, cry, voice, sound. शब्दस् śabdas, *nom. sin.* शब्दम् śabdam, *acc.* शब्दात् śabdāt, *abl.*

शब्दमात्र śabda-mātra, *s.n.* TATP. A mere sound, a mere noise. -त्रात् -trāt, *abl. sin.*

शमयति śamayati (*3d pers. sin pres.* of शमि śami (*caus.* of the *vb.* शम śam, *par.* Be quiet), Still, extinguish, quench.

शम्भु śambhu, A name of the god Śiva. शम्भोस् śambhos, *gen.*

शयन śayana, *s.n.* A sleeping; sleep, recumbency. शयनम् śayanam, *nom. sin.*

शयित śayita (*pass. part.* of the *vb.* शी śī), Sleeping; lying. -ता -tā, *nom. sin. f.*

शय्या śayyā, *nom. sin. s.f.* A bed. शय्याम् śayyām, *acc.*

शर śara, *s.m.* An arrow. शरेण śareṇa, *ins. sin.*

शरण śaraṇa, *s.n.* A preserver, protector. Protection, preservation. A sanctuary. शरणम् śaraṇam, *acc.*

शरणागत śaraṇāgata, TATP. Come for protection; a refugee. शरणागतम् śaranāgatam, *acc. sin. m.* -ते -te, *loc. sin.* -तास् -tās, *nom. pl. m.*

शरद् śarad, *s.f.* The autumn, the two months which succeed the rains. शरदम् śaradam, *acc. sin.*

शरन्मेघ śaran-megha, *s.m.* TATP. An autumn-cloud.

शराव śarāva, *s.m.* A shallow cup, dish, saucer, or platter. -वस् -vas, *nom. sin.* -वम् -vam, *acc.*

शरीर śarīra, *s.n.* The body. Life or health. -रम् -ram, *nom. sin.* -रेण -reṇa, *ins.* -राय -rāya, *dat.* -रस्य -rasya, *gen.* -रे -re, *loc.*

शरीरवैकल्य śarīra-vaikalya, *s.n.* TATP. Indisposition of body, ailment, distemper. -कल्यात् -kalyāt, *abl.*

शर्मन् śarman, *s.n.* Happiness. A proper surname for a Brahman, as, Vishṇu-Śarman, Deva-Śarman.

शव śava, *s.m.* or *n.* A dead body, corpse.

शशक śaśaka, *s.m.* A hare. -कस् -kas, *nom. sin.* -केन -kena, *ins.* -कस्य -kasya, *gen.* -कास् -kās, *nom. pl.*

शशाङ्कस् śaśāṅkas, *nom. sin. s.m.* A name of the moon (from शश śaśa, A hare, and अङ्क aṅka, A spot, either as an emblem on his banners, or fancifully, as the spots on the moon's face).

शशिदिवाकरयोस् śaśi-divākarayos, DWAND. comp. of शशि śaśi, in composition for शशिन् śaśin, The moon, and दिवाकरयोस् divā-karayos, *gen. du.* of दिवाकर divā-kara, *s.m.* The maker of day, the sun.

शशिन् śaśin, *s.m.* The moon. शशिनस् śaśinas, *gen. sin.* शशिनि śaśini, *loc. sin.* (Derived from शश śaśa, A hare, with the affix इन् in, denoting Possesssion; as an emblem on his banners, or fancifully, as the spots on the moon's face.)

शश्वत् śaśwat, *ind.* Continually, frequently, repeatedly, perpetually.

शस्त्र śastra, *s.n.* A weapon in general, warlike instrument, arms. शस्त्रम् śastram, *nom.* or *acc. sin.* शस्त्रेण śastreṇa, *ins.* शस्त्रेषु śastreshu, *loc. pl.*

शस्त्रपाणीनाम् śastra-pāṇīnām, BAHUV. comp. of शस्त्र śastra, A weapon, and पाणीनाम् pāṇīnām, *gen. pl.* of पाणि pāṇi, *s.m.* The hand.

शस्त्रविहित śastra-vihita, TATP. Inflicted with a weapon. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

शस्य śasya, *s.n.* Corn, grain in general. Fruit. शस्यम् śasyam, *acc. sin.* शस्यानि śasyāni, *nom. pl. n.*

शस्यक्षेत्र śasya-kshetra, *s.n.* TATP. A corn-field. -त्रे -tre, *loc. sin.*

शस्यभक्षक śasya-bhakshaka, *agt.* Granivorous, an eater of corn, vegetarian. -कस् -kas, *nom. sin. m.*

शाक śāka, *s.m.* A pot-herb in general; any leaf, flower, fruit, stalk, root, etc., used as an esculent. शाकेन śākena, *ins. sin.*

शाखा śākhā, *s.f.* A branch, a bough. शाखायाम् śākhāyām, *loc. sin.* शाखास् śākhās, *nom. pl.*

शाठ्य śāṭhya, *abst.s.n.* (from शठ śaṭha, *adj.* Knavish), Knavery, wickedness, villany, roguery.

शान्त śānta (*pass. part.* of the *vb.* शम् śam), Abated, subsided. शान्ते śānte, *loc. sin. m.*

शान्तचेतस् śānta-chetas, BAHUV. Composed, calm, unanxious. शान्तचेतसाम् śānta-chetasām, *gen. pl.*

शान्ति śānti, *s.f.* Quiet, tranquillity, pacification. Alleviation. शान्तिस् śāntis, *nom. sin.* शान्तिम् śāntim, *acc.* शान्तये śāntaye, *dat.*

शाप śāpa, *s.m.* Curse, imprecation, anathema. शापम् śāpam, *acc. sin.*

शाला śālā, *nom. sin. s.f.* A house, hall.

शाल्मली śālmalī, *s.f.* The silk-cotton tree, commonly called the Seemul-tree.

शावक śāvaka, *s.m.* The young of any animal. शावकस् śāvakas, *nom. sin.* शावकास् śāvakās, *nom. pl.*

शाश्वत śāśwata, *adj.* Perpetual, lasting, eternal. -तम् -tam, *acc. sin. n.*

शास्ति śāsti, *3d per. sin. pres.* of the *vb.* शास् śās, *2d cl. par.* Rule, govern; order, enact, direct, enjoin, prescribe. शासित śāsita, *pass. part.* Corrected, punished. -ता -tā, *nom. sin. f.*

शास्त्र śāstra, *s.n.* An order or command. Scripture, science, institutes of religion, law or letters, especially considered as of divine origin or authority; used singly, it implies works of literature or science in general, and it is therefore customarily connected with some other word to limit its application; as, the Vedānta Śāstras, or treatises of philosophical theology; the Dherma Śāstras, books of law, etc.: it is also applied to less important branches of knowledge; as, the Kāvya Śāstras, or poetical works; Śilpi Śāstras, works on the mechanical arts; and Kāma Śāstras, or erotic compositions: in the singular number it is also used comprehensively to signify the body of all that has been written on the subject; as Dherma-Śāstra, the institute or codes of law; Kāvya-Śāstra poetry; Alankāra-Śāstra, rhetoric, etc. A book in general.

Literature, learning, book-learning. शास्त्रम् śās-tram, *nom. sin.* शास्त्रेण śāstreṇa, *ins.* शास्त्राणि śāstrāṇi, *acc. pl.*

शास्त्रज्ञ śāstra-gya, *agt.* Knowing sciences, versed in literature, bookish, book-learned; theoretical. -ज्ञस् -gyas, *nom. sin. m.* -ज्ञम् -gyam, *acc.*

शास्त्रवत् śāstravat, *ind.* Conformably, or according to Scripture, or written authority; scripturally.

शास्त्राननुष्ठानेन śāstrānanushṭhānena, TATP. comp. of शास्त्र śāstra, *cr.* Books, literature, and अननुष्ठानेन an-anushṭhānena, *ins. sin.* of अननुष्ठान an-anushṭhāna, *s.n.* Inattention, neglect, disregard.

शिक्षित śikshita (*pass. part.* of the *vb.* शिक्ष śiksh), Learned, studied. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

शिखर śikhara, *s.m.* or *n.* A peak, summit, top. The summit of a mountain. -रम् -ram, *acc. sin.* -रे -re, *loc.* -राणि -rāṇi, *nom. pl. n.*

शिखा śikhā, *s.f.* A flame.

शिथिल śithila, *adj.* Loose, lax, flabby. Languid, feeble. Ineffectual. शिथिलीभवन्ति śithilī-bhavanti, CWHI, They become lax.

शिरस् śiras, *acc. sin.* of शिरस् śiras, *s.n.* The head. शिरसा śirasā, *ins.* शिरसस् śirasas, *gen.* शिरसि śirasi, *loc.*

शिला śilā, *s.f.* A stone, rock.

शिलीमुख śilīmukha, *s.m.* A blockhead.

शिव śiva, *adj.* Prosperous. शिवास् śivās, *nom.pl.m.*

शिशु śiśu, *s.m.* A child, infant. शिशुस् śiśus, *nom. sin.* शिशोस् śiśos, *gen.*

शिष्ट śishṭa (*pass. part.* of the *vb.* शिष śish), Left. Distinguished. Chief, principal. *s.m.* A courtier, counsellor, cabinet-minister. A chief. A good man. शिष्टान् śishṭān, *acc. pl.* शिष्टैस् śishṭais, *ins. s. m.* or *n.* Residue, remainder, rest, remnant. शिष्टस्य śishtasya, *gen. sin.*

शिष्टसभा śishṭa-sabhā, *s.f.* TATP. A council of state, an assembly of chief officers. -सभाम् -sabhām, *acc.*

शीघ्रम् śīghram, *ind.* Quickly.

शीत śīta, *adj.* Cold. शीतस् śītas, *nom. sin. m.*

शीतकाल śīta-kāla, *s.m.* KARM. Cold weather. शीतकाले śīta-kāle, *loc. sin.*

शीतता śītatā, *abst. s.f.* (from शीत śīta, *adj.* Cold), Coldness. शीतताम् śītatām, *acc. sin.*

शीतल śītala, *adj.* Cold, chilly, cool. शीतलम् śītalam, *nom. sin. n.*

शीतार्त śītārta, TATP. Chilled, or pinched by the cold. -तार्तान् -tārtān, *acc. pl. m.* (शीत आर्त).

शील śīla, *adj.* Possessed of, endowed with, practising. *s.m.* Nature, habit, disposition. Good conduct, virtue, morality. Beauty. शीलस् śīlas, *nom. sin. m.*

शीलगुणादि śīla-guṇādi, *s.n.* Beauty, amiability, etc.

शीलतटा śīla-taṭā, *nom. sin.f.* BAHUV. Having good conduct for its bank or shore, banked by morality.

शीलसम्पन्न śīla-sampanna, TATP. Well-conducted, of good conduct, disposition, or character. -सम्पन्नास -sampannās, *nom. pl. m.*

शुक śuka, *s.m.* A parrot. शुकस् śukas, *nom. sin.* शुकम् śukam, *acc.* शुकेन śukena, *ins.* शुकस्य śukasya, *gen.* शुक śuka, *voc.* शुकास् śukās, *nom.pl.*

शुकवत् śukavat, *ind.* Like a parrot.

शुक्लीकृत śuklī-kṛita, CWHI, from शुक्ल śukla, White, and कृत kṛita, Made. शुक्लीकृतास् śuklī-kritās, *nom. pl. m.*

शुच् śuch, *s.f.* Sorrow, grief, distress. शुचम् śucham, *acc. sin.*

शुचि śuchi, *adj.* Pure, correct, faultless, spotless, blameless, free from error or stain. शुचिम् śuchim, *acc. sin. m.* *s.m.* A faithful and honest man. शुचिस् śuchis, *nom. sin.* शुचिम् śuchim, *acc.*

शुचित्व śuchitwa, *abst. s. n.* (from शुचि śuchi, *adj.* Pure), Purity, cleanness. शुचित्वम् śuchitwam, *nom. sin.*

शुद्ध śuddha (*pass. part.* of the *vb.* शुध śudh, Be pure), Pure, faultless, blameless, correct. शुद्धस् śuddhas *nom. sin. m.*

शुद्धमति śuddha-mati, *m.f.* BAHUV. Pure-minded. शुद्धमतौ śuddha-matau, *loc. sin.*

शुध्यति śudhyati, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* शुध śudh, *4th cl. par.* Become clean, be cleansed.

शुभ śubha, *adj.* Happy, fortunate, good, fair. शुभा śubhā, *nom. sin.f.* *s. n.* Good fortune, auspiciousness, weal, happiness. शुभम् śubham, *nom. sin.*

शुभकारिन् śubha-kārin, *agt.* Propitious, producing good. -कारिणी -kāriṇī, *nom. sin. f.*

शुभलग्न śubha-lagna, *s.m.* KARM. A lucky moment. -लग्नम् -lagnam, *acc. sin.*

शुभाशुभ śubhāśubha, *adj.* (शुभ śubha, and अशुभ a-śubha), Prosperous and unfortunate, good and evil. *s.n.* Good and ill fortune, weal or woe. शुभाशुभम् śubhāśubham, *nom. sin. n.* शुभाशुभानि śubhāśubhāni, *nom. pl.*

शुल्क śulka, *s.m.* or *n.* Toll, duty, custom. **शुल्कस्य** śulkasya, *gen. sin.*

शुश्राव śuśrāva, *3d pers. sin. 2d pret.* of the *vb.* **श्रु** śru, *par.* Hear.

शुश्रूषेत śuśrūsheta, *3d pers. sin. pot. ātm.* of **शुश्रूष** śuśrūsh (*desid.* form of *vb.* **श्रु** śru, Hear), Should obsequiously honour.

शुष्क śushka (*irreg. pass. part.* of the *vb.* **शुष** śush, Be dry), Dry, dried, sear.

शूकर śūkara, *s.m.* A boar. **शूकरस्** śukaras, *nom. sin.* **शूकरेण** śūkareṇa, *ins.*

शूद्र śūdra, *s.m.* A man of the fourth caste or servile class, a Śūdra. **शूद्रस्** śūdras, *nom. sin.*

शूद्रक śudraka, *s.m.* Sudraka, name of a king.

शून्य śunya, *adj.* Empty, void. **शून्यम्** śūnyam, *nom. sin. n.* **शून्या** śūnyā, *nom. sin. f.* **शून्यास्** śūnyās, *nom. pl. f.*

शूर śūra, *adj.* Bold, brave. **शूरम्** śūram, *acc. sin. n.* *s.m.* A hero. **शूरस्** śūras, *nom. sin.* **शूरम्** śūram, *acc.* **शूरास्** śūrās, *nom. pl.* **शूराणाम्** śūrāṇām, *gen.*

शूरता śūratā, *abst. s.f.* Bravery, valour.

शृगाल śṛigāla, *s.m.* A jackal. **-लस्** -las, *nom. sin.* **-लेन** -lena, *ins.* **-लात्** -lāt, *abl.* **-लाभ्याम्** -lābhyām, *ins. du.* **-लास्** -lās, *nom. pl.* **-लान्** -lān, *acc.* **-लैस्** -lais, *ins.*

शृङ्ग śṛinga, *s.n.* A horn.

शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखस् śṛingāgra-praharaṇābhimukhas, *nom.sin.m.* TATP. Presenting the weapons of the tips of his horns; ready or advancing to strike with the point of his horns.

शृङ्गिन् śṛingin, *adj.* Horned, furnished with horns. **शृङ्गिणाम्** śṛinginām, *gen. pl. m.*

शृणि śṛiṇi, *s.f.* A hook for guiding an elephant. **शृणिस्** śṛiṇis, *nom. sin.*

शृणु śṛiṇu, *2d pers. sin. imp.* of the *vb.* **श्रु** śru, *1st cl. par.* (irregular in the four conjugational tenses, and resembling rather a verb of the 5th cl.), Hear, hearken, listen. **शृणुत** śṛiṇuta, *2d pers. pl. imp.* **शृणोति** śṛiṇoti, *3d pers. sin. pres.* **शृण्वन्ति** śṛiṇwanti, *3d pers. pl. pres.*

शेते śete, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **शी** śī, *2d cl. ātm.* Lie, lie down, sleep.

शैथिल्य śaithilya, *abst. s.n.* Slackness, remissness.

शैल śaila, *s.m.* A mountain, or lofty steep. **शैले** śaile, *loc. sin.* **शैलेषु** śaileshu, *loc. pl.*

शैलशिखर śaila-śikhara, *s.m.* or *n.* TATP. A mountain-peak. **-रे** -re, *loc. sin.*

शोक śoka, *s.m.* Sorrow, grief. **शोकस्** śokas, *nom. sin.* **शोकेन** śokena, *ins.* **शोकस्य** śokasya, *gen.*

शोकचर्चा śoka-charchā, *s.f.* TATP. Sorrow-broodings. **-चर्चाम्** -charchām, *acc. sin.*

शोकाकुल śokākula, TATP. Overwhelmed, disturbed, flurried with grief. **-लेन** -lena, *ins. sin. m.*

शोकारातिभयत्राणम् śokārāti-bhaya-trāṇam, *nom. sin. n.* Protecting, rescuing (or the protector or rescuer) from sorrow, enemies, and peril.

शोकार्त śokārta, *adj.* TATP. Pained, afflicted with sorrow, grieved, sad. **शोकार्तैस्** śokārtais, *ins. pl. m.* **शोकार्तानाम्** śokārtānām, *gen.* **शोकार्ता** śokārtā, *nom. sin. f.* **शोकार्तया** śokārtayā, *ins.*

शोचितुम् śochitum, *inf.* of the *vb.* **शुच** śuch, Grieve for, sorrow for, regret, lament.

शोधन śodhana, *s.n.* A cleaning, clearing, sifting, exploring; search, examination, investigation. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

शोध्य śodhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **शुध** śudh), To be cleaued, to be cleared out. **शोध्यास्** śodhyas, *nom. pl. m.*

शोभते śobhate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **शुभ** śubh, *1st cl. ātm.*), Shines, sparkles, glitters, looks well, pleases, appears to advantage. **शोभन्ते** śobhante, *3d pers. pl.*

शोभन śobhana, *adj.* Resplendent. Richly dressed or ornamented. **-ना** -nā, *nom. sin. f.*

शोभा śobhā, *s.f.* Lustre, beauty, splendour, sheen, glory. **शोभाम्** śobhām, *acc. sin.*

शौच śaucha, *abst. s.n.* (from **शुचि** śuchi, *adj.* Pure), Purity. **-चम्** -cham, *nom. sin.*

शौण्डिकी śauṇḍikī, *s.f.* A female keeper of a tavern or dram-shop, a female vintner.

शौर्य śaurya, *abst. s.n.* (from **शूर** śūra, *s.m.* A hero), Heroism, bravery, valour. **शौर्यम्** śauryam, *nom.* or *acc. sin.* **शौर्ये** śaurye, *loc.*

श्मशान śmaśāna, *s.n.* A cemetery. **-ने** -ne, *loc. sin.*

श्याम śyāma, *adj.* Black, swarthy. **श्यामा** śyāmā, *nom. sin. f.*

श्येन śyena, *s.m.* A kite.

श्रद्दधत् śrad-dadhat (from **श्रत्** śrat, a particle, denoting Faith, and *pres. part.* of the *vb.* **धा** dhā, *3d cl. par.* Hold), Believing, confiding. **श्रद्दधताम्** śrad-dadhatām, *gen. pl. m.*

श्रमणायते śramaṇāyate, *3d pers. sin. pres. ātm.* (a *nominal vb.* from **श्रमण** śramaṇa, A beggar), Is reduced to beggary, becomes a beggar, is beggared.

श्रयते śrayate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **श्रि** śri, *1st cl. ātm.* Repair, resort, betake one's self, have recourse to, take possession.

श्रवण śravaṇa, *s.n.* Hearing. **-णात्** -ṇāt, *abl. sin.*

श्रवणपथ śravaṇa-patha, *s.m.* TATP. The ear. **श्रवणपथगतास्** śravaṇa-patha-gatās, *nom. pl. m.* Reaching to the ear. (The eye, or eye-brow, of a Hindu woman, which extends lengthways towards the ear, is compared by the poet, to a bow drawn by an archer to its full stretch.)

श्राद्ध śrāddha, *s.n.* A funeral ceremony observed at various periods, and for different purposes, consisting of offerings with water and fire to the gods, and gifts and food to the relations present, and assisting Brahmans. **श्राद्धम्** śrāddham, *acc. sin.*

श्रान्त śrānta (*pass. part.* of the *vb.* **श्रम** śram, Be weary), Wearied. **श्रान्तस्** śrāntas, *nom. sin. m.*

श्री śrī, *s.f.* Fortune, prosperity. The goddess Lakshmī, the wife of Vishṇu, and deity of plenty and prosperity. A prefix to the name of deities, forming a kind of invocation at the beginning of a letter, etc., and often used repeatedly; as, Śrī Śrī Durgā: also a prefix of respect to proper names of persons: as, Śrī Jayadeva: also of works, as, Śrī Bhāgavat: this use of it is elliptical; the *possessive* **मत्** mat, or *adj.* **युक्त** yukta, Joined, etc. being understood, and the sense will then be, The splendid, the illustrious, the famous, etc. **श्रीस्** śrīs, *nom.* **श्रियम्** śriyam, *acc.* **श्रिया** śriyā, *ins.*

श्रीखण्ड śrī-khaṇḍa, *s.m.n.* Sandal wood, of which the unctuous preparations are held in high esteem as perfumes.

श्रीपर्वत śrī-parvata, *s.m.* Name of a mountain, or range of mountains.

श्रीमत् śrīmat, *adj.* Fortunate, prosperous. Splendid, glorious, illustrious. **श्रीमान्** śrīmān, *nom. sin. m.* **श्रीमताम्** śrīmatām, *gen. pl. m.*

श्रीमद्देवपादास् śrīmad-deva-pādās, *nom. pl. m.* TATP. The glorious feet of your (or his) Majesty. **-दानाम्** -dānām, *gen. pl.*

श्रुत śruta (*pass. part.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear), Heard, listened to. **श्रुतस्** śrutas, *nom. sin. m.* **श्रुतम्** śrutam, *nom. sin. n.* *s.n.* Sacred science (as that which has been heard and handed down by oral tradition). **श्रुतेन** śrutena, *ins. sin.*

श्रुतवत् śrutavat (*indef. past part.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear), Have heard. **श्रुतवन्तस्** śrutavantas, *nom. pl. m.*

श्रुति śruti, *s.f.* The Vedas, severally or collectively, scripture, holy writ. **श्रुतौ** śrutau, *loc. sin.*

श्रुतिविषय śruti-vishaya, *s.m.* TATP. An affair of religion, a sacred ordinance, scripture observance; perhaps, more correctly, BAHUV. Familiar, conversant with, or versed in, holy writ; observant of sacred ordinances. **-यैस्** -yais, *ins. pl.*

श्रुत्वा śrutwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear), Having heard; overhearing.

श्रूयते śrūyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear. (It is heard or repeated as a common saying). **श्रूयताम्** śrūyatām, *3d pers. sin. imp. pass.*

श्रेणि śreṇi, *s. m.* or *f.* A corporation, a company of traders or those dealing in the same article; a guild. **श्रेणयस्** śreṇayas, *nom. pl.*

श्रेयस् śreyas (*irreg. compar.* of **प्रशस्य** praśasya, *adj.* Excellent), Better, more excellent. Best, most excellent. **श्रेयान्** śreyān, *nom. sin. m.* **श्रेयसी** śreyasī, *nom. sin. f.* **श्रेयस्** śreyas, *nom. sin. n.*

श्रेष्ठ śreshṭha (*superl.* of **प्रशस्य** praśasya, *adj.* Good), Best, most excellent. **श्रेष्ठस्** śreshṭhas, *nom. sin. m.*

श्रेष्ठतम śreshṭhatama (*double superl.* of **प्रशस्य** praśasya, *adj.* Excellent), Most excellent. **-तमम्** -tamam, *acc. sin. n.*

श्रोतुम् śrotum, *inf.* of the *vb.* **श्रु** śru, Hear.

श्रोतृ śrotṛi, *agt.* A hearer, listener, auditor. **श्रोता** śrotā, *nom. sin. m.*

श्रोत्रिय śrotriya, *s.m.* A Brahman versed in the study of the Vedas, a learned theologian. **श्रोत्रियस्** śrotriyas, *nom. sin.* **-यस्य** -yasya, *gen.*

श्लाघा ślāghā, *s.f.* Praise, commendation.

श्लाघ्यताम् ślāghyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **श्लाघ** ślāgh, Praise. **श्लाघ्यस्** ślāghyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* Entitled to praise or veneration, praiseworthy, laudable. Honourable.

श्लिष्ट ślishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **श्लिष** ślish, Embrace), Embraced, touched by. Closely cemented. **श्लिष्टेन** ślishṭena, *ins. sin. m.*

श्लोक śloka, *s.m.* A verse, stanza, couplet. **श्लोकस** ślokas, *nom. sin.*

श्लोकद्वयम् śloka-dwayam, TATP. comp. of **श्लोक** śloka,

cr. A stanza, and द्वयम् dwayam, *acc.sin.n.* A couple.

श्वन् śwan, *s.m.* A dog. श्वा śwā, *nom. sin.* श्वानम् śwānam, *acc.*

श्वपुच्छस् śwa-puchchhas, *nom. sin. s.m.* TATP. A cur's tail. -पुच्छम् -puchchham, *nom. sin. s.n.*

श्वस् śwas, *ind.* To-morrow.

श्वसन् śwasan, *nom. sin. m.* (*pres.part.* of the *vb.* श्वस śwas, *2d cl. par.*) Breathing, blowing, puffing.

श्वापद śwāpada, *s.m.* A beast of prey. श्वापदैस् śwāpadais, *ins. pl.*

श्वेत śweta, *adj.* White.

ष sh, as in "bush," uttered harshly.

षट् shaṭ, *nom. pl. m. f. n.* of षष् shash, *num.* Six.

षट्कर्णस् shaṭ-karṇas, *nom. sin. m.* DWIGU, Six-eared.

षड्गुणस् shaḍ-guṇas, *nom. sin. m.* DWIGU, Six-fold.

षड्वर्ग shaḍ-varga, *s.m.* TATP. A class or aggregate of six, as of six defects; lust, covetousness, wrath, envy, pride, rashness. षड्वर्गम् shaḍ-vargam, *acc.*

षण्मासाभ्यन्तरे shaṇ-māsābhyantare, TATP. comp. of षण्मास shaṇ-māsa, Six months, and अभ्यन्तरे abhyantare, *loc. sin.* of अभ्यन्तर abhyantara, *s.n.* Included space (In the space of six months).

षाड्गुण्य shāḍ-guṇya, *collect. s.n.* The aggregate of six properties or qualities. The six modes or acts of royal military policy. षाड्गुण्यम् shāḍ-guṇyam, *nom.*

षोडश shoḍaśa, *nom. pl. m.* of षोडशन् shoḍaśan, *num. adj.* Sixteen. Also, *ord. num.* Sixteenth. -शेन -śena, *ins. sin. m.*

षोडशक shoḍaśaka, *m. f. n.* Sixteen collectively. -कम् -kam, *acc. sin. m.*

षोडशधा shoḍaśadhā, *ind.* In sixteen ways or sixteen parts.

स s, as in "sun."

स sa, a contraction of सह saha, With, often appears as the first member of an Avyayī and a Bahuvrīhi compound. For सस् sas, 'He, that,' before a consonant and any vowel except अ a.

संयम san-yama, *s.m.* Restraint.

संयमपुण्यतीर्था san-yama-puṇya-tīrthā, *nom. sin. f.* BAHUV. Having restraint for its holy place of pilgrimage.

संयुक्त san-yukta (*pass. part.* of *vb.* युज yuj, Join, with सम् sam), Endued, furnished, possessed. संयुक्तास् san-yuktās, *nom. pl. m.*

संयुत san-yuta (*pass. part.* of *vb.* यु yu, Join, with सम् sam), Connected, joined, possessing. संयुतम् san-yutam, *acc. sin. n.*

संयोग san-yoga, *s.m.* Intimate union or association. -गस् -gas, *nom. sin.* -गानाम् -gānām, *gen. pl.*

संरक्षति san-rakshati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* रक्ष raksh, *1st cl. par.* Guard, with सम् sam), Preserves, guards, defends, protects, takes care of.

संलाप san-lāpa, *s.m.* Conversation, colloquy, sympathetic discourse; condolence. संलापस् san-lāpas, *nom. sin.*

संलापित san-lāpita, *adj.* Talked, conversed, discourse with, addressed. संलापितानाम् san-lāpitānām, *gen. pl.*

संवदेत् sam-vadet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* वद् vad, *1st cl. par.* Speak, with सम् sam), He should hold communication, maintain a correspondence.

संवर samvara, *s.m.* A collection, comprehension. संवरितुम् samvaritum, To collect, gather up, draw together.

संवर्धयति sam-vardhayati, *3d pers. sin. pres.* of वर्धि vardhi (*caus.* of the *vb.* वृध vṛidh, Increase, with सम् sam), Cause to thrive, cherish, protect, promote, patronize, nourish, feast, regale. संवर्धयिष्यति sam-vardhayishyati, *3d pers. sin. 2d fut.* संवर्धित sam-vardhita, *pass. part.* -तस् -tas, *nom. sin. m.* संवर्धनीयस् sam-vardhanīyas, *nom. sin. m. fut. pass. part.* To be increased, augmented, fostered, improved, encouraged.

संवास sam-vāsa, *s.m.* A house, dwelling. Company, society. -सस् -sas, *nom. sin.*

संविभागित्व sam-vibhāgitwa, *abst. s.n.* Participation, co-partnership. -त्वात् -twāt, *abl. sin.*

संविभागिन् sam-vi-bhāgin, *s.m.* A sharer in a partition of spoil, a co-partner.

संवृत sam-vṛita (*pass. part.* of the *vb.* वृ vṛi, Cover, with सम् sam), Covered, enclosed, panoplied. -तैस् -tais, *ins. pl. n.*

संशयस san-śayas, *nom. sin.* of संशय san-śaya, *s.m.* Doubt, uncertainty, scruple, misgiving. -यम् -yam, *acc.* -यानाम् -yānām, *gen. pl.*

संश्रय san-śraya, *s.m.* Protection, patronage. Seeking the alliance of a powerful prince, as a safety against actual or future enemies (one of the six modes of military policy). -यस् -yas, *nom. sin.*

संश्रयन्तु san-śrayantu (*3d pers. pl. imp.* of the *vb.* श्रि

śri, 1*st cl. par.* Serve, with सम् sam), Let them resort or repair.

संसर्ग san-sarga, *s.m.* Union, close contact; intercourse, familiarity, acquaintance. संसर्गस् san-sargas, *nom. sin.* संसर्गम् san-sargam, *acc.* संसर्गात् san-sargāt, *abl.*

संसार sansāra, *s.m.* The world, mundane existence. संसारम् sansāram, *acc. sin.* संसारे sansāre, *loc.*

संसूचयति san-sūchayati (3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* सूच sūch, 10*th cl. par.* with सम् sam), Indicates, implies, argues.

संस्कार sanskāra, *s.m.* An embellishment, decoration. An ornamental design. Consecration. Any initiatory or purificatory rite. Recollection, memory. An idea, notion. संस्कारस् sanskāras, *nom. sin.*

संस्कृत sans-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Make, with सम् sam, denoting Completion or perfection, and स् s inserted for euphony), Wrought, highly finished, polished. *s.n.* Language formed by perfect grammatical rules; the classical and sacred language of the Hindus. संस्कृत्य sans-kṛitya, *ind. pret. part.* Having decorated or adorned.

संस्कृतोक्तिषु sans-kṛitoktishu, KARM. comp. of संस्कृत sans-kṛita, *cr.* Classical, polished, and उक्तिषु uktishu, *loc. pl.* of उक्ति ukti, *s.f.* A word, expression, phrase.

संस्थानाम् san-sthānām, *gen. pl.* of संस्थ san-stha, *agt.* Staying, stopping, settled, stationary.

संस्थाप्य san-sthāpya, *ind. pret. part.* of स्थापि sthāpi, (*caus.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with सम् sam), Having made to stand, having placed.

संस्थित san-sthita (*pass. part.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with सम् sam), Dead, deceased. -तम् -tam, *acc. sin. m.*

संस्थिति san-sthiti, *s.f.* A staying, residing with, abode, permanent residence. Duration, continuance, stability, well-being. संस्थितिस् san-sthitis, *nom. sin.* संस्थितिम् san-sthitim, *acc.*

संस्पृष्ट san-spṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* स्पृश spṛiś, with सम् sam), Touched. -ष्टस् -shṭas, *nom. sin. m.*

संहत san-hata (*pass. part.* of the *vb.* हन han, Strike, with सम् sam, Together), United, closely allied, combined. संहतास् sanhatās, *nom. pl. m.*

संहतत्व san-hatatwa, *abst. s.n.* Compactness. -त्वात् -twāt, *abl. sin.*

संहति san-hati, *s.f.* Union, combination, joint effort. संहतिस् san-hatis, *nom. sin.*

संहरते san-harate. See उपसंहरते upa-san-harate.

संहित san-hita (*pass. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam, Together), Joined, attached.

संहृष्ट san-hṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* हृष hṛish, Rejoice, with सम् sam), Rejoiced, in high spirits, fired with emulation. संहृष्टास् san-hṛishṭās, *nom. pl. m.*

सः sah, for सस् sas, *nom. sin. m.* of तद् tad, *pron.* He, she, it, or that.

सकरुण sa-karuṇa, BAHUV. Tender, piteous. सकरुणम् sa-karuṇam, *acc. sin. m.* सकरुणया sa-karuṇayā, *ins. sin. f.*

सकल sakala, *adj.* All, whole, entire. सकलम् sakalam, *nom. sin. n.*

सकाशम् sakāśam, *ind.* Near.

सकृत् sakṛit, *ind.* Once.

सकोप sa-kopa, BAHUV. Angry. -पास् -pās, *nom. pl. m.*

सकोपम् sa-kopam, AVYAYĪ. With anger, angrily.

सक्ति sakti, *s.f.* Attachment, adherence.

सक्तिमत् saktimat, *adj.* Fond of, addicted to, attached. सक्तिमान् saktimān, *nom. sin. m.*

सखी sakhī, *s.f.* A woman's female friend. सखीम् sakhīm, *acc. sin.* सख्या sakhyā, *ins.*

सखे sakhe, *voc. sin.* of सखि sakhi, *s.m.* A friend.

सख्य sakhya, *abst. s.n.* (from सखि sakhi, *s.m.* A friend), Friendship. सख्यम् sakhyam, *acc. sin.*

सगर sagara, *s.m.* Name of a king of ancient time.

सङ्कट saṅkaṭa, *adj.* Narrow, contracted, Crowded. Impassable, impervious. *s.m.* Name of a goose.

सङ्कल्प saṅ-kalpa, *s.m.* Resolve, mental determination. A solemn vow, or declaration of purpose. सङ्कल्पस् saṅ-kalpas, *nom. sin.*

सङ्कुल saṅ-kula, *adj.* Crowded, jammed together, hemmed in; hard pressed. -लस् -las, *nom. sin. m.* -लम् -lam, *acc. sin. n.*

सङ्कोच saṅ-kocha, *s.m.* A shutting, closing, contraction. -चम् -cham, *acc. sin.*

सङ्क्षेप saṅ-kshepa, *s.m.* Abridgment, conciseness. सङ्क्षेपात् saṅ-kshepāt, *abl. sin.* Briefly, in short, compendiously.

सङ्ख्यक saṅ-khyaka, *adj.* Numbering, amounting to.

सङ्ख्या saṅ-khyā, *s.f.* Number; a numeral.

सङ्ख्यामात्रम् saṅkhyā-mātram, *nom. sin. s.n.* TATP. The amount of the numbers, a mere enumeration.

सङ्ग saṅ-ga, *s.m.* Association, society, companionship, intercourse, union, connexion, attachment. **सङ्गस्** saṅgas, *nom. sin.* **सङ्गात्** saṅgāt, *abl.*

सङ्गत saṅ-gata (*pass. part.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **सम्** sam), Apposite, proper. An alliance formed by the good on the foundation of friendship. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* *s.n.* Union, meeting. Friendship, acquaintance, connexion. **सङ्गतम्** saṅgatam, *nom.* or *acc. sin.*

सङ्गति saṅ-gati, *s.f.* A frequenting, a going to; society. **सङ्गतिस्** saṅ-gatis, *nom. sin.*

सङ्गम saṅ-gama, *s.m.* A meeting, union, association, conjunction of persons. The confluence of two rivers. **सङ्गमस्** saṅ-gamas, *nom. sin.* **सङ्गमात्** saṅ-gamāt, *abl. sin.*

सङ्गमयति saṅ-gamayati, 3*d pers. sin. pres.* of **गमि** gami (*caus.* of the *vb.* **गम** gam, Go, with **सम्** sam, Together), Causes to meet, encounter, mix, commingle; introduces, brings together.

सङ्गृह्यते saṅ-gṛihyate (3*d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **ग्रह** grah, Take, with **सम्** sam), Is received, can or may be received. **सङ्गृहीत** saṅ-gṛihīta, *pass. part.* Compiled.

सङ्ग्रह saṅ-graha, *s.m.* A collection, a short compilation. A store. A taking, seizing; seizure, grip. Reception, admission, entertainment. **सङ्ग्रहस्** saṅ-grahas, *nom. sin.* **सङ्ग्रहात्** saṅ-grahāt, *abl. sin.* **सङ्ग्रहे** saṅ-grahe, *loc.*

सङ्ग्रहण saṅ-grahaṇa, *s.n.* A mixing, blending, inlaying.

सङ्ग्राम saṅgrāma, *s.m.* War, battle. **-मे** -me, *loc. sin.*

सङ्ग्राह्य saṅ-grāhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **ग्रह** grah, Seize, with **सम्** sam), Proper to be received **सङ्ग्राह्यस्** saṅ-grāhyas, *nom. sin. m.*

सङ्घात saṅ-ghāta, *s.m.* An assemblage, multitude, clan, confederacy. Association, combination.

सङ्घातवत् saṅ-ghātavat, *adj.* Possessed of a number or band. **सङ्घातवान्** saṅ-ghātavān, *nom. sin. m.*

सचकितम् sa-chakitam, AVYAYĪ. With timidity, timidly, timorously, with a startle.

सचिव sachiva, *s.m.* A minister. **-वस्** -vas, *nom. sin.* **-वम्** -vam, *acc. sin.*

सजाराम् sa-jārām, *acc. sin. f.* BAHUV. Along with her paramour.

सज्ज sajja, *adj.* Ready, prepared. (This word is usually met with in that compounded form called by the grammarians CHWI.) **सज्जीकुरु** sajjī-kuru, 2*d pers. sin. imp.* Make ready. **सज्जीक्रियते** sajjī-kriyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* Is made ready. **सज्जीक्रियताम्** sajjī-kriyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* Let be made ready. **सज्जीकृत** sajjī-kṛita, *pass. part.* Made ready, put in order. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **सज्जीकृत्य** sajjī-kṛitya, *ind. pret. part.* Having made ready. **सज्जीभूय** sajjī-bhūya, *ind. pret. part.* Having become prepared.

सज्जन saj-jana, *adj.* Good, respectable, virtuous. **सज्जनास्** saj-janās, *nom.* or *voc. pl. m.* **सज्जनैस्** saj-janais, *ins.*

सञ्चय saṉ-chaya, *s.m.* A collection, store, gathering together, accumulation, hoard. **सञ्चयस्** saṉ-chayas, *nom. sin.* **सञ्चयम्** saṉ-chayam, *acc. sin.*

सञ्चरन्ति saṉ-charanti, 3*d pers. pl. pres.* of the *vb.* **चर्** char, 1*st cl. par.* Go, with **सम्** sam), Rove, prowl about. **सञ्चरन्** saṉ-charan, *nom. sin. m. pres. part.*

सञ्चारक saṉ-chāraka, *s.m.* A leader, guide. **-कैस्** -kais, *ins. pl.*

सञ्चारित saṉ-chārita, *pass. part.* of **चारि** chāri (*caus.* of the *vb.* **चर्** char, Go, with **सम्** sam), Made to go, set in motion, moved, worked. **-तेन** -tena, *ins. sin. m.*

सञ्चित saṉ-chita (*pass. part.* of the *vb.* **चि** chi, Collect, gather, with **सम्** sam), Accumulated, hoarded.

सञ्चिन्त्य saṉ-chintya (*ind. pret. part.* of the *vb.* **चित** chit, **इ** i, Think, with *prep.* **सम्** sam), Having maturely considered.

सञ्जनयन्ति saṉ-janayanti, 3*d pers. pl. pres.* of **जनि** jani (*caus.* of the *vb.* **जन** jan, Be born, with **सम्** sam), They engender or excite.

सञ्जात saṉ-jāta (*pass. part.* of the *vb.* **जन** jan, Be born, with **सम्** sam), Born, produced, sprung up.

सञ्जातकौतुकस् saṉ-jāta-kautukas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having his curiosity excited.

सञ्जातेर्ष्यास् saṉ-jātershyās, *nom. pl. f.* BAHUV. Grown envious. (**सञ्जात ईर्ष्या**)

सञ्जीवक saṉjīvaka, *s.m.* (Living together), Name of a bull.

सञ्जीवकनन्दकनामानौ saṉjīvaka-nandaka-nāmānau, *acc. du. m.* BAHUV. Named Sanjīvaka and Nandaka.

सञ्ज्ञा saṉjnā, (pronounced saṅgyā), *s.f.* A name, appellation, sign.

सत् sat, *nom. sin. n.* (*part. pres.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be), Being. Actual, real, in possession (as property, etc.) Good, excellent, virtuous. **सति** sati, *loc. sin. m.* or *n.* **सद्भिस्** sadbhis, *ins. pl. m.* **सताम्** satām, *gen. pl. m.*

सततम् satatam, *ind.* Always, ever, eternally, continually.

सती satī, *nom. sin. f.* of **सत्** sat (*pres. part.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be), Being. *s.f.* A virtuous wife, a Suttee. **सतीम्** satīm, *acc. sin.*

सतीत्व satītwa, *abst. s.n.* (from **सती** satī, *s.f.* A virtuous woman, a Suttee), Chastity, purity in a wife. **सतीत्वम्** satītwam, *nom. sin.* **सतीत्वे** satītwe, *loc.*

सत्कारम् sat-kāram, *acc. sin.* of **सत्कार** sat-kāra, *s.m.* Hospitable treatment or reception.

सत्कृत्य sat-kṛitya (*ind. pret. part.* of *vb.* **कृ** kṛi, Do, with **सत्** sat, Good), Having treated with respect.

सत्त्व sattwa, *abst. s.n.* (from **सत्** sat, Being), Being. Nature. Excellence, goodness. Strength. Self-possession, command, steadiness, equanimity. **सत्त्वम्** sattwam, *nom. sin.* **सत्त्वात्** sattwāt, *abl.* **सत्त्वस्य** sattwasya, *gen.*, also, *m.* or *n.* An animal, a being. **सत्त्वेषु** sattweshu, *loc. pl.*

सत्त्वोत्साह sattwotsāha, *s.m.* TATP. Natural energy or perseverance. (**सत्त्व उत्साह**).

सत्पात्र sat-pātra, KARM. A worthy or virtuous person.

सत्पात्रवर्षिन् sat-pātra-varshin, *agt.* Judicious in liberality, a bestower of favours on the worthy. **-वर्षी** -varshī, *nom. sin. m.*

सत्पुरुष sat-purusha, *s.m.* KARM. A good or virtuous man. **सत्पुरुषस्** sat-purushas, *nom. sin.* **सत्पुरुषास्** sat-purushās, *nom. pl.*

सत्य satya, *adj.* True, veracious. **सत्यस्** satyas, *nom. sin. m.* **सत्या** satyā, *nom. sin. f.*

सत्य satya, *s.n.* Truth. **सत्यम्** satyam, *nom.* or *acc. sin.* **सत्ये** satye, *loc.* *ind.* Indeed, verily, in sooth, truly (a particle of interrogation and asseveration).

सत्यता satyatā, *nom. sin. abst. s.f.* (from **सत्य** satya, *adj.* True), Truth, trueness, veracity.

सत्यमेव satyam eva, *ind.* In sooth, in very deed.

सत्यवचनार्थम् satya-vachanārtham, *ind.* For the sake of saying the truth.

सत्यवाच् satya-vāch, BAHUV. Truth-speaking. **सत्यवाक्** satya-vāk, *nom. sin. m.*

सत्यवादित्वम् satya-vāditwam, *nom. sin. abst. s. n.* (from **सत्यवादिन्** satya-vādin, Truth-speaker), Veracity, truth-speaking.

सत्यवादिन् satya-vādin, *agt.* Truth-speaking. **-वादिनम्** -vādinam, *acc. sin. m.*

सत्याभिधान satyābhidhāna, BAHUV. Truth-speaking.

सत्यार्यौ satyāryau, *nom. du. m.* DWANDWA. True and well-born. (**सत्य आर्य**).

सत्योत्कर्ष satyotkarsha, *s.m.* TATP. Excellence or eminence in truth; true and sterling excellence. **-कर्षेण** -karshena, *ins. sin.* (**सत्य उत्कर्ष**).

सत्योदका satyodakā, *nom. sin. f.* BAHUV. Having truth for its waters, flowing with truth.

सत्रासम् sa-trāsam, AVYAYĪ. With fear, in a fright.

सत्वरम् sa-twaram, AVYAYĪ. With haste, quickly, speedily, hastily, in haste.

सत्समागम sat-sam-āgama, *s.m.* TATP. The society of the good. **-मस्** -mas, *nom. sin.* **-मम्** -mam, *acc.*

सदर्प sa-darpa, *adj.* Proud, haughty, arrogant. **सदर्पस्** sa-darpas, *nom. sin. m.*

सदर्पम् sa-darpam, AVYAYĪ. Haughtily, arrogantly, proudly.

सदस् sadas, *s.n.* An assembly, meeting, senate, parliament. **सदसि** sadasi, *loc. sin.*

सदा sadā, *ind.* Always, ever, at all times, perpetually.

सदारपुत्रस् sa-dāra-putras, *nom. sin. m.* BAHUV. With wife and son.

सदृश sadṛiśa, *adj.* Like, resembling, similar, equal. **-शस्** -śas, *nom. sin. m.* **-शम्** -śam, *acc. sin. n.*

सद्भावस् sad-bhāvas, *nom. sin.* of **सद्भाव** sad-bhāva, *s.m.* Good temper, good nature, kindness, amiability. A pure or holy disposition or nature. **सद्भावेन** sad-bhāvena, *ins.*

सद्भिस् sadbhis, *ins. pl. m.* of **सत्** sat, By or with the good.

सद्वन्द्वस् sa-dwandwas, *nom. sin. m.* BAHUV. Contentious, strifeful.

सधनम् sa-dhanam, *acc. sin. m.* BAHUV. Wealthy.

सधैर्यम् sa-dhairyam, AVYAYĪ. With gravity, gravely.

सन् san, *nom. sin. m.* of **सत्** sat (*pres. part.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be), Being.

सनाथीक्रियताम् sa-nāthī-kriyatām, CHWI (from **सनाथ** sa-nātha, BAHUV. Having a master, **क्रियताम्** kriyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* Let (it) be made), Let (it) be made to possess a master.

सन्तति santati, *s.f.* Offspring. **-तिस्** -tis, *nom. sin.*

सन्तर्पितस् san-tarpitas, *nom. sin. m. pass. part.* of

तर्पि tarpi (*caus.* of the *vb.* तृप trip, Be satisfied, with सम् sam), Fed, satisfied, satiated. Fanned.

सन्तस् santas, *nom. pl. m.* of सत् sat, Good, virtuous, just.

सन्तान santāna, *s.m.* Offspring, progeny, a son or daughter. Spreading, expansion.

सन्तानसन्धिस् santāna-sandhis, *nom. sin. s.m.* Peace (cemented by) family alliance.

सन्ताप santāpa, *s.m.* Torment, pain, distress, anguish. -पस् -pas, *nom. sin.* -पम् -pam, *acc. sin.*

सन्तापयन्ति san-tāpayanti, *3d pers. pl. pres.* of तापि tāpi (*caus.* of *vb.* तप tap, Be hot, with सम् sam), Torment, pain, distress, annoy, molest. सन्तापयेत् san-tāpayet, *3d pers. sin. pot.*

सन्ति santi, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* अस as, *2d cl. par.* Be. सन्तु santu, *3d pers. pl. imp.*

सन्तुष्ट san-tushṭa (*pass. part.* of the *vb.* तुष tush, Be pleased, with सम् sam), Pleased, satisfied, contented. सन्तुष्टस् san-tushṭas, *nom. sin. m.* सन्तुष्टा san-tushṭā, *nom. sin. f.* सन्तुष्टम् san-tushṭam, *nom. sin. n.* सन्तुष्टस्य san-tushṭasya, *gen. sin. m.* सन्तुष्टास् san-tushṭās, *nom. pl. m.*

सन्तोष san-tosha, *s.m.* Contentment, satisfaction, delight. सन्तोषस् san-toshas, *nom. sin.* सन्तोषाय san-toshāya, *dat.*

सन्तोष्य san-toshya, *ind. pret. part.* of तोषि toshi (*caus.* of the *vb.* तुष tush, Be satisfied, with सम् sam), Having gratified. सन्तोषित san-toshita, *pass. part.* Contented, pleased, gratified. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

सन्त्यज्यते san-tyajyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of *vb.* त्यज tyaj, Quit, desert, give up, resign, surrender, with सम् sam. सन्त्यजेत् san-tyajet, *3d pers. sin. pot.*

सन्त्रस्त san-trasta (*pass. part.* of *vb.* त्रस tras, Fear, with सम् sam), Terrified, affrighted, alarmed, scared, appalled. -स्तस् -stas, *nom. sin. m.* -स्तम् -stam, *acc. sin. m.* -स्ते -ste, *loc.*

सन्दध्यात् san-dadhyāt (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* धा dhā, *3d cl. par.* Have, hold, with सम् sam), Should unite, make peace, form an alliance, combine, or hold together.

सन्दर्शन san-darśana, *s.n.* A looking, a seeing. Appearance, view. A shewing. -नात् -nāt, *abl. sin.*

सन्दर्श्य san-darśya, *ind. pret. part.* of दर्शि darśi (*caus.* of the *vb.* दृश dṛiś, See, with सम् sam), Having shewn, or made to appear.

सन्दिग्ध san-digdha (*pass. part.* of the *vb.* दिह dih, Smear, with सम् sam), Doubtful. सन्दिग्धस् san-digdhas, *nom. sin. m.*

सन्दीपन san-dīpana, *agt.* Lighting up, who or what lights up. -नम् -nam, *nom. sin. n.*

सन्देह sandeha, *s.m.* Doubt, uncertainty, risk. सन्देहस् sandehas, *nom. sin.* सन्देहे sandehe, *loc.*

सन्धातव्य san-dhātavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam), To be reconciled or restored to favour. -तव्यस् -tavyas, *nom. sin. m.* सन्धातुम् san-dhātum, *inf.* To put together, unite, mend, repair; conciliate, reconcile; re-admit to friendship.

सन्धान san-dhāna, A holding together, uniting, joining, mending. The concluding of a peace. Distillation, distilling; the manufacture of spirituous liquors. Alliance, union, peace. -नम् -nam, *nom.* or *acc. sin.* -ने -ne, *loc.*

सन्धाय san-dhāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam), Having formed an alliance, having made peace.

सन्धि sandhi, *s.m.* Peace, union, alliance. Reconciliation. Union (one of the six modes of military policy). सन्धिस् sandhis, *nom. sin.* सन्धिम् sandhim, *acc.* सन्धिना sandhinā, *ins.* सन्धयस् sandhayas, *nom. pl.* सन्धीनाम् sandhīnām, *gen.*

सन्धिकुशल sandhi-kuśala, *adj.* TATP. Skilled in the art of forming alliances. -लैस् -lais, *ins. pl. m.*

सन्धित sandhita, *adj.* Made peace with. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

सन्धिविद् sandhi-vid, KWIP, Acquainted with alliances. -विद्भिस् -vidbhis, *ins. pl. m.*

सन्धीयते san-dhīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam), Is made peace with. सन्धीयताम् sandhīyatām, *3d pers. sin. imp.*

सन्धेयस् san-dheyas, *nom. sin. m.* of सन्धेय san-dheya (*fut. pass. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam), To be put together or united. To be made peace with, fit or worthy to be made peace with. सन्धेयास् san-dheyās, *nom. pl. m.*

सन्ध्या sandhyā, *s.f.* The twilight. सन्ध्ये sandhye, *nom. du.*

सन्ध्याकाल sandhyā-kāla, *s.m.* Twilight, evening-tide. -ले -le, *loc. sin.*

सन्ध्यासमय sandhyā-samaya, *s.m.* Evening, evening-tide. -ये -ye, *loc. sin.*

सन्निकर्ष sannikarsha, *s.m.* Proximity, nearness. **सन्निकर्षेण** sannikarsheṇa, *ins. sin.*

सन्निधान sannidhāna, *s.n.* Proximity, presence, vicinity, nearness; intimacy. **-नेन** -nena, *ins. sin.* **-ने** -ne, *loc.*

सन्निधि sannidhi, *s.m.* Proximity, nearness, presence. **सन्निधौ** sannidhau, *loc. sin.*

सन्निपातक sannipātaka, *s.m.* A dangerous illness, a morbid state of the three humours. **-के** -ke, *loc.*

सन्निमित्ते san-nimitte (*loc. sin.* of **निमित्त** nimitta, *s.n.* subjoined to **सत्** sat), In a good cause, or for the sake of the good.

सन्निहित sannihita (*pass. part.* of *vb.* **धा** dhā, Hold, with **नि** ni and **सम्** sam), Near, proximate, at hand, present. **सन्निहिता** sannihitā, *nom. sin. f.* **-तायाम्** -tāyām, *loc.*

सन्निहितापायस् sannihitāpāyas (*nom.sin.m.* BAHUV. **सन्निहित** sannihita, Near, and **अपाय** apāya, End, departure), Transient, brief.

सन्मान san-māna, *s.n.* TATP. Respect, esteem for the good. The respect or esteem of the good. **सन्मानम्** san-mānam, *nom. sin.*

सन्मार्ग san-mārga, *s.m.* KARM. A virtuous way. Good conduct. **सन्मार्गे** san-mārge, *loc. sin.*

सन्मित्र san-mitra, *s.n.* KARM. A true or steady friend.

सपत्नी sa-patnī, *s.f.* A rival wife. **सपत्न्यस्** sa-patnyas, *nom. pl.* **सपत्नीस्** sa-patnīs, *acc.*

सपरिवारस् sa-parivāras, *nom.sin.m.* BAHUV. comp. of **स** sa, With or having, and **परिवार** parivāra, *s.* A train or retinue.

सपुत्रदारस् sa-putra-dāras, *nom.sin.m.* BAHUV. With son and wife.

सप्त sapta, *nom.* of **सप्तन्** saptan, *com. gend.* Seven.

सफलस् sa-phalas, *nom.sin.m.* BAHUV. Fruitful, productive, beneficial. **सफलम्** sa-phalam, *nom.sin.n.* (**स** sa, With, **फल** phala, Fruit.)

सबन्धुस् sa-bandhus, *nom. sin. m.* BAHUV. Possessed of a friend, befriended.

सभयम् sa-bhayam, AVYAYĪ. With fear, timidly.

सभा sabhā, *nom. sin.* of **सभा** sabhā, *s.f.* A court, assembly. A levee, public audience. A meeting, council. A gaming-room, or table. **सभाम्** sabhām, *acc.* **सभायाम्** sabhāyām, *loc.*

सम् sam, *prep.* With, together, altogether; completely, perfectly. **सं** sam, **सङ्** saṅ, **सञ्** saṇ, and **सन्** san, are forms assumed according to the nature of the following consonant.

सम sama, *adj.* Like, similar, equal, same. Plain, level, even, flat (surface). **समस्** samas, *nom. sin. m.* **समेन** samena, *ins. sin. m.* **समे** same, *loc. sin. m.* or *n.* **समम्** samam, *acc. m.* or *nom.* or *acc. n. ind.* With, along with, in company with (governing the instrumental case). Equally, alike. At the same time.

समकाल sama-kāla, *s.m.* KARM. Same time. **-ले** -le, *loc. sin.*

समग्र samagra, *adj.* All, entire, whole, full, complete.

समता samatā, *abst.s.f.* (from **सम** sama, *adj.* Equal), Equality, level, similarity. **समताम्** samatām, *acc.*

समधिक samadhika, *adj.* Exceeding, abundant, plentiful.

समधिष्ठ sam-adhi-shṭha, *agt.* Controlling, influencing, presiding over. **-ष्ठया** shṭhayā. *ins. sin. f.*

समन्ततस् samantatas, *ind.* All around, on every side.

समन्वित samanwita (*pass. part.* of the *vb.* **इ** i, Go, with **अनु** anu, and **सम** sam), Possessed of, possessing, full of. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.*

समय samaya, *s.m.* Time, season. **-ये** -ye, *loc. sin.*

समयोचित samayochita, *adj.* TATP. Suited to the occasion, as the occasion demands. **-तम्** -tam, *acc. sin. n.* See **उचित** uchita.

समर samara, *s.m.* or *n.* War, battle, conflict, strife. **-रम्** -ram, *acc. sin.*

समर्थ samartha, *adj.* Able, capable, competent, powerful. **समर्थस्** samarthas, *nom. sin. m.* **समर्थानाम्** samarthānām, *gen. pl.*

समर्पयति samarpayati, *3d pers. sin. pres.* of **अर्पि** arpi (*caus.* of *vb.* **ऋ** ṛi, *par.* Go, with **सम्** sam), Deliver in charge, consign, entrust, present, surrender, deliver up. **समर्पय** samarpaya, *2d pers. sin. imp.* **समर्पितस्** samarpitas, *nom. sin. m. pass. part.* **-ता** -tā, *nom. sin. f.* **-तानि** -tāni, *nom. pl. n.* **समर्पितवान्** samarpitavān, *nom. sin. m. indef. past part.* He surrendered, delivered, restored, made over, entrusted. **समर्पयितव्या** samarpayitavyā, *nom. sin. f. fut. pass. part.*

समवाय samavāya, *s.m.* A collection, assemblage. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

समवीर्यौ sama-vīryau, *nom. du. m.* BAHUV. Equal in strength.

समसन्धि sama-sandhi, KARM. Alliance or peace on

equal terms. समसन्धितस् sama-sandhitas, *nom. sin. m. adj.* Bound by, or formed on, equal terms.

समस्त samasta (*pass. part.* of the *vb.* अस as, Throw, with सम् sam), Combined. The whole. समस्तैस् samastais, *ins. pl. n.*

समहीधरम् sa-mahīdharam, *acc. sin. n.* BAHUV. With mountains, mountainous.

समा samā, *nom. sin. f.* of सम sama, *adj.* Like. समास् samās, *nom. pl. m.*

समाकारास् samākārās, *nom. pl. m.* BAHUV. (from सम sama, Same, and आकार ākāra, *s.m.* Form), Like, resembling, similar.

समाकुल samākula, *adj.* Embarrassed, incommoded. -लम् -lam, *acc. sin. n.*

समाख्यात samākhyāta (*pass. part.* of the *vb.* ख्या khyā, Tell, with आ ā, and सम् sam), Told, related. -तम् -tam, *nom. sin. n.*

समागत samāgata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with आ ā, and सम् sam), Come, arrived. Returned. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -तम् -tam, *acc.* समागत्य samāgatya, *ind. pret. part.* Having come.

समागम samāgama, *s.m.* Union, meeting, encounter, intercourse, acquaintance. समागमस् samāgamas, *nom. sin.* -गमम् -gamam, *acc.* -गमात् -gamāt, *abl.* -गमे -game, *loc.* -गमास् -gamās, *nom. pl.*

समाचरति samācharati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* चर् char, *1st cl. par.* Go, with आ ā, and सम् sam), Practise, observe, keep. समाचर samāchara, *2d pers. sin. imp.* समाचरेत् samācharet, *3d pers. sin. pot.*

समाज्ञापयति samāgyāpayati, *3d pers. sin. pres.* of ज्ञापि gyāpi (*caus.* of the *vb.* ज्ञा gyā, Know, with आ ā, and सम् sam), Commandeth, imperatively commandeth. समाज्ञापय samāgyāpaya, *2d pers. sin. imp.*

समादिशति samādiśati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* दिश् diś, *6th cl. par.* Shew, with आ ā, and सम् sam), Command.

समादिष्ट samadishṭa (*pass. part.* of the *vb.* दिश diś, Point out, with आ ā, and सम् sam), Directed, commanded, instructed. -ष्टस् -shṭas, *nom. sin. m.*

समाधत्ते samādhatte (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* धा dhā, *3d cl. ātm.* Hold, with आ ā, and सम् sam), Repair, compose, adjust, set to rights. समाधातुम् samādhātum, *inf.*

समान samāna, *adj.* Equal, like, similar, one, same, uniform; on a par, on a level. समानास् samānās, *nom. pl. m.*

समानार्थप्रयोजनस् samānārtha-prayojanas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having a common object and purpose.

समानीत samānīta (*pass. part.* of the *vb.* णी ṇī, Lead, with आ ā, and सम् sam), Brought. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

समापन्न samāpanna (*pass. part.* of the *vb.* पद् pad, Go, with आ ā, and सम् sam), Come, occurred, happened.

समाप्तस् samāptas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of *vb.* आप āp, Obtain, with सम् sam), Ended, concluded.

समाप्ति samāpti, *s.f.* End, conclusion, termination, finis. समाप्तिस् samāptis, *nom. sin.*

समायातस् samāyātas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of the *vb.* या yā, Go, with आ ā, reversing the action, and सम् sam), Arrived, come.

समायुक्तस् samāyuktas, *nom. sin. m.* (*pass. part.* of the *vb.* युज yuj, with आ ā, and सम् sam), Joined, connected, united.

समारब्ध samārabdha (*pass. part.* of *vb.* रभ rabh, Begin, with आ ā, and सम् sam), Commenced in earnest, begun. समारब्धा samārabdhā, *nom. sin. f.* -रब्धम् -rabdham, *nom. sin. n.*

समालभ्यताम् samālabhyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* लभ labh, Gain, with आ ā, and सम् sam.

समालम्बते samālambate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* लब lab, इ i, *1st cl. ātm.* with आ ā, and सम् sam), Supports, maintains, keeps up.

समालोच्य samālochya (*ind. pret. part.* of *vb.* लोच loch, See, with आ ā, and सम् sam) Having considered.

समावासित samāvāsita, *adj.* Sojourning, taking up a residence, lodged, encamped. -तस् -tas, *nom. sin. m.* समावासितकटकस् samāvāsita-kaṭakas, *nom. sin. m.* BAHUV. Encamped. (समावासित samāvāsita, and कटक kaṭaka, *s.m.n.* A camp.)

समाश्वसिहि samāśwasihi (*2d pers. sin. imp.* of the *vb.* श्वस śwas, *2d cl. par.* Breathe, with आ ā, and सम् sam), Be of good cheer, console yourself.

समाहत samāhata (*pass. part.* of the *vb.* हन han, Strike, with आ ā, and सम् sam), Struck. Defeated. -तास् -tās, *nom. pl. m.*

समाहूय samāhūya (*ind. pret. part.* of the *vb.* ह्वे hwe, Call, with आ ā, and सम् sam), Having summoned or called for.

समीक्ष्य samīkshya (*ind. pret. part.* of the *vb.* ईक्ष

īksh, See, with आ ā, and सम् sam), Having seen, looked at, or considered.

समीप samīpa, *adj.* Near, nigh. समीपम् samīpam, *acc. sin. n.* समीपे samīpe, *loc.* समीपवर्तिनी samīpa-vartinī, *nom. sin. f. agt.* Standing, or being near.

समीहितम् samīhitam, *nom. sin. n.* (*pass. part.* of the *vb.* ईह् īh, Wish, with सम् sam), Wished. *s.n.* Wish, aim, desire.

समुच्छेत्तुम् samuchchhetum (*inf.* of *vb.* छिद् chhid, Cut, with उत् ut, Up, and सम् sam), Completely.

समुच्छ्रित samuchchhrita, *adj.* High, tall, lofty. -तान् -tān, *acc. pl. m.*

समुत्थाय samutthāya (*ind. pret. part.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with उत् ut, and सम् sam), Having arisen.

समुत्प्लुत्य samutplutya (*ind. pret. part.* of the *vb.* प्लु plu, Leap, with उत् ut), Having leaped up.

समुदय samudaya, *s.m.* A multitude, assemblage.

समुदीरित samudīrita (*pass. part.* of the *vb.* ईर् īr, Go, with उत् ut, and सम् sam), Declared, said. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

समुद्दिश्य samuddiśya, *ind. pret. part.* of the *vb.* दिश् diś, Point out, with उत् ut, and सम् sam.

समुद्धत samuddhata (*pass. part.* of the *vb.* हन् han, Strike, with उत् ut, and सम् sam), Upraised.

समुद्धतलाङ्गूलस् samuddhata-lāṅgūlas, *nom. sin. m.* BAHUV. Cocking his tail.

समुद्धरेत् samuddharet (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* धृ dhṛi, *1st cl. par.* Take, with उत् ut, and सम् sam), Would pick up, would withdraw.

समुद्यत samudyata, *adj.* Ready, prepared. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

समुद्योग samudyoga, *s.m.* Zeal, energy. -गस् -gas, *nom. sin.*

समुद्र samudra, *s.n.* The sea. समुद्रम् samudram, *acc. sin.* समुद्रेण samudreṇa, *ins.* समुद्रात् samudrāt, *abl.* समुद्रे samudre, *loc.*

समुद्रतीर samudra-tīra, *s.n.* TATP. The sea-shore. -तीरम् -tīram, *acc. sin.* -रे -re, *loc. sin.*

समुद्रस् samudras, *nom. sin. m.* The sea.

समुन्नति samunnati, *s.f.* Eminence, rank, exaltation. समुन्नतिम् samunnatim, *acc. sin.*

समुन्मूलयितुम् samunmūlayitum (*inf.* of the *vb.* मूल mūl, *10th cl.* Take root, with उत् ut, and सम् sam), Completely to uproot.

समुपजात samupajāta (*pass. part.* of the *vb.* जन् jan, Be born, with उप upa, and सम् sam), Arisen.

समुपजातकोपस् samupajāta-kopas, *nom. sin. m.* BAH. Provoked, moved to anger.

समुपविष्ट samupavishṭa (*pass. part.* of the *vb.* विश् viś, Enter, with उप upa, and सम् sam), Sat, seated. -ष्टस् shṭas, *nom. sin. m.*

समुपस्थित samupasthita (*pass. part.* of *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with उप upa, and सम् sam), Attained, acquired. Arrived, impending, waiting. -स्थिते -sthite, *loc. sin. m.* -स्थितम् -sthitam, *nom. sin. n.*

समुह्यते samuhyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* वह् vah, Bear, carry, with सम् sam.

समूल sa-mūla, BAHUV. Along with his stock or generation. -लम् -lam, *acc. sin. m.* Having a root. -लेषु -leshu, *loc. pl. m.*

समृद्ध samṛiddha (*pass. part.* of the *vb.* ऋध ṛidh, Prosper, with सम् sam), Prosperous, opulent, affluent. समृद्धस् samṛiddhas, *nom. sin. m.* समृद्धस्य samṛiddhasya, *gen. sin. m.* समृद्धान् samṛiddhān, *acc. pl. m.* समृद्धा samṛiddhā, *nom. sin. f.* समृद्धाम् samṛiddhām, *acc.*

समृद्धिसमय samṛiddhi-samaya, *s.m.* TATP. A season of prosperity. -समये -samaye, *loc. sin.*

समेयात् sameyāt (*3d pers. sin. pot.* of the *vb.* इ i, *2d cl. par.* Go, with आ ā, and सम् sam), He should march across. समेयाताम् sameyātām, *3d pers. du.* May both come together. समेत्य sametya, *ind. pret. part.* Having met.

समैस् samais, *ins. pl. m.* of सम sama, *adj.* Like, equal, similar.

सम्पत्ति sampatti, *s.f.* Success, prosperity, advancement, affluence, fortune, wealth, happiness. सम्पत्तिम् sampattim, *acc. sin.* सम्पत्तेस् sampattes, *gen.* सम्पत्तौ sampattau, *loc.* सम्पत्तयस् sampattayas, *nom. pl.*

सम्पद् sampad, *s.f.* Accomplishment, success, advancement, prosperity, a flourishing condition. A competence. Perfection, excellence, distinction. सम्पद् sampad, *nom. sin.* -दा -dā, *ins.* -दि -di, *loc.* -दस् -das, *nom. pl.* -दाम् -dām, *gen.*

सम्पद्यते sampadyate (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* पद् pad, *4th cl. ātm.* Go, with सम् sam), Comes to pass. सम्पादनीय sampādanīya, *fut. pass. part. caus. form,* To be brought to a consummation, to be accomplished. -यम् -yam, *nom. sin. n.*

सम्पन्न sampanna (*pass. part.* of the *vb.* पद् pad, Go, with सम् sam), Accomplished, completed, effected, obtained. Endued, gifted. सम्पन्नस् sampannas, *nom. sin. m.* सम्पन्नम् sampannam, *acc.* सम्पन्नास् sampannās, *nom. pl. m.* or *f.* सम्पन्ना sampannā, *nom. sin. f.*

सम्पूज्य sampūjya, *ind. pret. part.* of the *vb.* पूज pūj, Worship, pay respect, with सम् sam.

सम्पूर्ण sampūrṇa (*pass. part.* of the *vb.* पूर् pūr, Fill, with सम् sam), Filled, quite full.

सम्प्रति samprati, *ind.* Now, at present.

सम्प्रदान sampradāna, *s.n.* A gift, donation. -नात् -nāt, *abl. sin.*

सम्प्रश्न sampraśna, *s.m.* A question, enquiry. सम्प्रश्ने sampraśne, *loc. sin.* सम्प्रश्नेषु sampraśneshu, *loc. pl.*

सम्प्रसाध्य samprasādhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* षाध shādh, Accomplish, with प्र pra and सम् sam), To be accomplished. -साध्यस् -sādhyas, *nom. sin. m.*

संप्राप्त samprāpta (*pass. part.* of the *vb.* आप āp, Obtain, with प्र pra, and सम् sam), Obtained, reached, overtaken, seized, gotten hold of. सम्प्राप्तस् samprāptas, *nom. sin. m.*

सम्प्राप्नुवन्ति samprāpnuvanti (*3d pers. pl. pres.* of the *vb.* आप āp, *5th cl. par.* Obtain, with प्र pra, and सम् sam), Meet with, light upon, incur.

सम्प्रेषित sampreshita (*pass. part.* of एषि eshi, *caus.* of the *vb.* इष ish, Go, with प्र pra, and सम् sam), Dismissed. सम्प्रेषितस् sampreshitas, *nom. sin. m.* (Inseparable prepositions ending in अ a, lose their finals before roots beginning with ए e, or ओ o.

सम्बन्ध sambandha, *s.m.* Connexion. Design, purpose, scheme. सम्बन्धस् sambandhas, *nom. sin.* सम्बन्धान् sambandhān, *acc. pl.*

सम्बन्धक sambandhaka, *s.m.* Connexion by birth or marriage. -कस् -kas, *nom. sin.*

सम्बन्धिन् sambandhin, *adj.* Related, connected. A relation, connexion. Designing. -ना -nā, *ins. sin. m.*

सम्बोध्य sambodhya, *ind. pret. part.* of बोधि bodhi (*caus.* of the *vb.* बुध budh, Understand, with सम् sam), Having explained or apologized.

सम्भव sambhava, *s.m.* Production, origin, birth. Possibility, existence. सम्भवस् sambhavas, *nom. sin.* -वम् -vam, *acc.*

सम्भवति sambhavati (*3d pers. sin. pres.* of *vb.* भू bhū, *1st cl. par.* Become, with सम् sam), Arise, exist, come to pass, happen. Be possible, feasible, practicable, supposable. सम्भवन्ति sambhavanti, *3d pers. pl.* सम्भविष्यति sambhavishyati, *3d pers. sin. 2d fut.*

सम्भावयेत् sambhāvayet (*3d pers. sin. pot.* of भावि bhāvi, *caus.* of the *vb.* भू bhū, Be, with सम् sam), He should take thought for, have a proper consideration for, honour or reward. सम्भाव्यते sambhāvyate, *3d pers. sin. pres. pass.* Is conceived or imagined, is conceivable or imaginable. सम्भाव्य sambhāvya, *ind. pret. part.* Having judged or thought possible, having surmised.

सम्भाषसे sambhāshase (*2d pers. sin. pres.* of the *vb.* भाष bhāsh, *1st cl. ātm.* Speak, with सम् sam), Converse with, speak to, address, accost. सम्भाषित sambhāshita, *pass. part.* Accosted, greeted. -तस् -tas, *nom. sin. m.* सम्भाष्य sambhāshya, *ind. pret. part.* Having discoursed with.

सम्भाषा sambhāshā, *nom. sin. s. f.* Speech, discourse, conversation.

सम्भुज्यते sambhujyate, *3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* भुज bhuj, Enjoy, with सम् sam.

सम्भूतास् sambhūtās, *nom. pl. m.* of सम्भूत sambhūta (*pass. part.* of the *vb.* भू bhū, Become, with सम् sam), Born, produced, sprung.

सम्भूय sambhūya (*ind. pret. part.* of the *vb.* भू bhū, Be, with सम् sam), Having united or combined.

सम्भ्रम sambhrama, *s.m.* Flurry, confusion, haste or hurry arising from joy, fear, etc. Respect, reverence. सम्भ्रमेण sambhrameṇa, *ins. sin.*

सम्मत sammata (*pass. part.* of *vb.* मन man, Think, with सम् sam), Approved of, consented or agreed to. *s.n.* Consent, approval, entire concurrence. Opinion. सम्मतम् sammatam, *nom. sin. n.* सम्मतेन sammatena, *ins. sin.*

सम्मति sammati, *s. f.* Consent, assent, approval, concurrence. सम्मत्या sammatyā, *ins. sin.*

सम्मानम् sammānam, *nom. sin. s.n.* Respect, homage.

सम्यक् samyak, *ind.* Wholly, entirely, altogether. Properly, rightly, reasonably.

सयत्न sa-yatna, BAHUV. Busy, active, pains-taking, intent, anxious. सयत्नस् sa-yatnas, *nom. sin. m.*

सयन्त्रजलशैलम् sa-yantra-jala-śailam, *acc. sin. n.* BAHUV. Having engines, water, and a lofty steep.

सरस् saras, *s.n.* A lake, pool, pond. सरस् saras, *nom.* or *acc. sin.* सरसस् sarasas, *gen.* सरसि sarasi, *loc.*

सरस्तीरे saras-tīre, *loc. sin. n.* TATP. On the margin of a lake.

सरस्वती saraswatī, *s.f.* Saraswatī, the wife of Brahmā, the goddess of speech and eloquence, the patroness of music, and the inventress of the Sanskṛit language and of the Devanāgarī letters. **-स्वत्या** -swatyā, *ins. sin.*

सरित् sarit, *s.f.* A river, a stream. **सरित्** sarit, *nom. sin.* **सरितस्** saritas, *nom. pl.* **सरिताम्** saritām, *gen.*

सरिन्मरुवनाश्रयम् sarin - maru - vanāśrayam, *acc. sin. n.* BAHUV. Protected by a river, wilderness, and wood. (**सरित् मरु वन आश्रय**).

सरोग sa-roga, BAHUV. Having sickness, sickly.

सरोगता sa-rogatā, *abst. s.f.* Sickliness, diseasedness.

सरोरक्ष saro-raksha, *s.m.* The guardian of a pool. **-रक्षास्** -rakshās, *nom. pl.*

सरोरुह saro-ruha, *s.n.* A lotus (Pond-grown). **-रुहम्** -ruham, *nom. sin.*

सरोषम् sa-rosham, AVYAYĪ. Wrathfully, indignantly.

सर्प sarpa, *s.m.* A serpent. **सर्पस्** sarpas, *nom. sin.* **सर्पम्** sarpam, *acc.* **सर्पेण** sarpeṇa, *ins.* **सर्पस्य** sarpasya, *gen.*

सर्पेश्वर sarpeśwara, *s.m.* TATP. Vāsuki, sovereign of the serpent race, inhabiting Pātāla or the regions under the earth. **सर्पेश्वरस्** sarpeśwaras, *nom. sin.*

सर्व sarva, *pronom.* All, every. **सर्वस्** sarvas, *nom. sin.* **सर्वम्** sarvam, *nom.* or *acc. sin. n.* **सर्वेण** sarveṇa, *ins. sin. n.* **सर्वस्य** sarvasya, *gen. sin. m.* or *n.* **सर्वस्मिन्** sarvasmin, *loc. sin. n.* **सर्वे** sarve, *nom. pl. m.* **सर्वान्** sarvān, *acc.* **सर्वैस्** sarvais, *ins.* **सर्वेषाम्** sarveshām, *gen.* **सर्वेषु** sarveshu, *loc.* **सर्वास्** sarvās, *nom.* or *acc. pl. f.*

सर्वंसह sarvam-saha, *agt.* All-enduring, bearing or who bears all things with patience and firmness. **सर्वंसहास्** sarvam-sahās, *nom. pl. m.*

सर्वकामसमृद्ध sarva-kāma-samṛiddha, TATP. Filling every wish, or all one's desires. **-समृद्धस्य** samṛiddhasya, *gen. sin.*

सर्वगुणसम्पन्नस् sarva-guṇa-sampannas, *nom. sin. m.* TATP. Endued with every excellence, gifted with every good quality.

सर्वज्ञ sarva-gya, *agt.* All-knowing, omniscient; know-all. **सर्वज्ञस्** sarva-gyas, *nom. sin. m.*

सर्वतस् sarvatas, *ind.* Wholly, altogether.

सर्वतेजोमय sarva-tejomaya, *adj.* All-glorious. **-मयस्** -mayas, *nom. sin. m.*

सर्वत्र sarvatra, *ind.* Everywhere, in all places.

सर्वथा sarvathā, *ind.* By all means, altogether, wholly, totally, on every account.

सर्वदा sarvadā, *ind.* Always, at all times, ever, daily, continually, perpetually.

सर्वदान sarva-dāna, *s.n.* TATP. The gift of (one's) all. **-नात्** -nāt, *abl. sin.*

सर्वदेवमयस् sarva-devamayas, *nom. sin. m.* (from **सर्वदेव** sarva-deva, All the gods, *affix* **मय** maya, Made of), Made up of all the gods.

सर्वद्रव्येषु sarva-dravyeshu, KARM. (comp. of **सर्व** sarva, *cr.* All, and **द्रव्येषु** dravyeshu, *loc. pl.* of **द्रव्य** dravya, *s.n.* A thing), Among all things.

सर्वभक्ष sarva-bhaksha, *agt.* Omnivorous, eating everything. **-भक्षस्** -bhakshas, *nom. sin. m.*

सर्वभूतेषु sarva-bhūteshu, KARM. (comp. of **सर्व** sarva, *cr.* All, and **भूतेषु** bhūteshu, *loc. pl.* of **भूत** bhūta, *s.n.* A being), On all creatures.

सर्वमङ्गला sarva-maṅgalā, *s.f.* The goddess Durgā (as all-auspicious). **-लाम्** -lām, *acc.* **-लया** -layā, *ins.* **-लायास्** -lāyās, *gen.*

सर्वशङ्का sarva-śaṅkā, *s.f.* TATP. Suspicion of every body; all suspicion.

सर्वशून्य sarva-śūnya, *adj.* Empty of every thing. **-शून्या** -śūnyā, *nom. sin. f.*

सर्वस्वामिगुणोपेतस् sarva-swāmi-guṇopetas, TATP. comp. of **सर्व** sarva, *cr.* All, every, **स्वामि** swāmi, *cr.* (for **स्वामिन्** swāmin), A lord, **गुण** guṇa, *cr.* Excellence, **उपेतस्** upetas, *nom. sin. m.* Possessed of, endued with.

सर्वाङ्ग sarvāṅga, *s.n.* KARM. All the limbs, the whole body. **सर्वाङ्गैस्** sarvāṅgais, *ins. pl.*

सर्वात्मन् sarvātman, *s.m.* KARM. The whole soul. **-ना** -nā, *ins. sin.*

सलज्ज sa-lajja, BAHUV. Bashful, modest. **सलज्जा** sa-lajjā, *nom. sin. f.*

सलिल salila, *s.n.* Water. **सलिलात्** salilāt, *abl. sin.* **सलिले** salile, *loc.*

सविद्य sa-vidya, BAHUV. Learned, wise, versed in science. **सविद्यानाम्** sa-vidyānām, *gen. pl. m.*

सविनयम् sa-vinayam, *ind.* AVYAYĪ. With humility, courteously.

सविशेष sa-viśesha, BAHUV. Special, peculiar, excellent, superior.

सविशेषम् sa-viśesham, *ind.* In an especial manner.

सविस्मयम् sa-vismayam, AVYAYĪ. With surprize.

सविस्मयस् sa-vismayas, *nom. sin. m.* BAHUVRĪHI, Astonished.

सव्यथ sa-vyatha, BAHUV. Uneasy, vexed, mortified, pained. **सव्यथस्** sa-vyathas, *nom. sin. m.*

सशङ्कम् sa-śankam, AVYAYĪ. With fear.

सशोक sa-śoka, BAHUV. With sorrow, sorrowful, sad. **-कस्** -kas, *nom. sin. m.*

ससम्भ्रम sa-sambhrama, BAHUV. With haste, hasty (from **स** sa, With, and **सम्भ्रम** sambhrama, *s.m.* Flurry, confusion, haste or hurry arising from joy, fear, etc.; also, respect or reverence). **ससम्भ्रमस्** sa-sambhramas, *nom. sin. m.*

ससम्भ्रमम् sa-sambhramam, AVYAYĪ. Hastily, in a hurry arising from joy or alarm, hurriedly.

ससर्प sa-sarpa, BAHUV. Having a serpent, infested by serpents. **ससर्पे** sa-sarpe, *loc. sin. n.*

ससैन्यबलवाहनास् sa-sainya-bala-vāhanās, *nom. pl. m.* BAHUV. With guards, armies, and equipages.

सस्मित sa-smita, BAHUV. With smiles, smiling. **सस्मितानि** sa-smitāni, *nom. pl. n.*

सह saha, *ind.* (governing the instrumental case), With, along with.

सहज saha-ja, *adj.* Innate, inbred, congenital, inherent, natural. *s.m.* Nature, natural state.

सहते sahate, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **षह** shah, 1*st cl. ātm.* Bear, endure, suffer, undergo, submit to. **सहन्ते** sahante, *3d pers. pl.*

सहसा sahasā, *ind.* Quickly, suddenly, precipitately, inconsiderately, rashly.

सहस्र sahasra, *s.n.* A thousand. **सहस्रम्** sahasram, *nom. sin.* **सहस्रेण** sahasreṇa, *ins.* **सहस्रात्** sahasrāt, *abl.* **सहस्राणि** sahasrāṇi, *nom.* or *acc. pl.*

सहाय sahāya, *s.m.* A companion, follower, adherent, friend, helper, coadjutor. **-यस्** -yas, *nom. sin.*

सहायवत् sahāyavat, *adj.* Possessed of a companion, helper, or coadjutor. **-वान्** -vān, *nom. sin. m.*

सहितस् sahitas, *nom. sin. m. adj.* Accompanied by, associated with. **सहिताम्** sahitām, *acc. sin. f.* **सहितम्** sahitam, *acc. sin. m.*, also, *nom. sin. n. ind.* With, together with.

सा sā, *nom. sin. f.* of **तद्** tad, *pron.* He, she, it, or that.

सांशयिक sānśayika, *adj.* Doubtful, uncertain. **-कम्** -kam, *acc. sin. n.*

साकाङ्क्षम् sākānksham, AVYAYĪ. Wishfully, longingly.

साक्षात् sākshāt, *ind.* Before the eyes, in sight, in presence of, before.

साक्षिन् sākshin, *s.m.* A witness. **साक्षी** sākshī, *nom sin.* **साक्षिणी** sākshiṇī, *nom. sin. s. f.*

सागर sāgara, *s.m.* Ocean, sea. **-गरे** -gare, *loc. sin.*

सागरान्ताम् sāgarāntām, *acc. sin. f.* BAHUV. Bounded by the ocean, sea-girt, ending at the sea.

साटोपम् sāṭopam, AVYAYĪ. With stateliness.

सात्त्विकम् sāttwikam, *nom. sin. n.* of **सात्त्विक** sāttwika, *adj.* Good, virtuous, honest, sincere.

सादर sādara, BAHUV. Respectful. **-रस्** -ras, *nom. sin. m.*

सादरम् sādaram, AVYAYĪ. Respectfully, reverentially.

साधन sādhana, *s.n.* Materials, means. Implement, instrument. Expedient.

साधयामि sādhayāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **षाध** shādh, 10*th cl. par.* Accomplish, achieve, effect, finish, settle; kill, destroy. **साधयन्ति** sādhayanti, *3d pers. pl.* **साधयितव्यम्** sādhayitavyam, *nom. sin. n. fut. pass. part.*

साधिका sādhikā, *nom. sin. f.* of **साधक** sādhaka, *agt.* Completing, perfective; an accomplisher.

साधित sādhita (*pass. part.* of the *vb.* **षाध** shādh), Achieved, accomplished, completed. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तम्** -tam, *nom. sin. n.* **साधितुम्** sādhitum, *inf.* To destroy, to kill.

साधु sādhu, *adj.* Good, virtuous, pious. **साधोस्** sādhos, *gen. sin. m.* **साधवस्** sādhavas, *nom. pl. m.* **साधूनाम्** sādhūnām, *gen. pl. m. s.m.* A good, respectable, worthy man. The good-man of the house, gaffer. A merchant, trader. A usurer. **साधुस्** sādhus, *nom. sin.* **साधुना** sādhunā, *ins.* **साधोस्** sādhos, *gen.* **साधवस्** sādhavas, *nom. pl.* **साधूनाम्** sādhūnām, *gen.* **साधुषु** sādhushu, *loc.*

साधु sādhu, *ind.* Bravo! well done!

साधुद्वितीय sādhu-dwitīya, BAHUV. Having a merchant as second, attended by a merchant. **-येन** -yena, *ins. sin. m.*

साधुवृत्तस् sādhu-vṛittas, *nom. sin. m.* BAHUV. Of good conduct, a virtuous or pious person.

साधुशीलत्व sādhu-śīlatwa, *abst. s.n.* (from **साधुशील** sādhu-śīla, *adj.* Of virtuous conduct), Virtuous or

righteous inclination or disposition. साधुशीलत्वात् sādhu-śīlatwāt, *abl. sin.*

साधूक्त sādhūkta, KARM. Well said, well spoken. साधूक्तम् sā-dhūktam, *nom. sin. n.* (साधु उक्त).

साध्य sādhya (*fut. pass. part.* of the *vb.* षाध shādh, Accomplish), (Whatever is) to be accomplished or effected. To be made or appointed. Feasible, practicable, attainable, manageable. साध्यस् sādhyas, *nom. sin. m.* साध्ये sādhye, *loc. sin. n.*

साध्यताम् sādhyatām, 3*d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* षाध shādh, Accomplish.

साध्यसाधन sādhya-sādhana, *s.n.* TATP. The accomplishing of what is to be, or may be, done. -ने -ne, *loc. sin.*

साध्यसिद्धि sādhya-siddhi, *s.f.* TATP. The success of an undertaking. -सिद्धिस् -siddhis, *nom. sin.*

साध्वस sādhwasa, *s.n.* Fear, terror, dread. साध्वसात् sādhwasāt, *abl. sin.*

सानन्दम् sānandam, *ind.* AVYAYĪ. Joyfully.

सानन्दस् sānandas, *nom.sin.m.* BAHUV. Joyful, glad.

सान्त्व sāntwa, *s.m.* or *n.* Pleasing, soothing, or conciliatory language. सान्त्वेन sāntwena, *ins. sin.*

सान्निध्य sānnidhya, *abst. s.n.* Nearness, close attendance. सान्निध्यम् sānnidhyam, *nom. sin.*

सापगमास् sāpagamās, *nom. pl. m.* BAHUV. Attended with departures. (स अपगम)

साफल्य sāphalya, *abst. s.n.* (from सफल sa-phala, Fruitful), Fruitfulness, advantageousness, profitableness. साफल्यम् sāphalyam, *nom. sin.*

सामग्री sāmagrī, *s.f.* Goods and chattels. Furniture, implements, tools, apparatus, gear, the means generally (for the production, formation or performance of a thing or act).

सामन् sāman, *s.n.* Conciliation, negotiation, gentle means. साम्ना sāmnā, *ins. sin.* साम्नि sāmni, *loc.*

सामर्थ्य sāmarthya, *abst. s.n.* (from समर्थ samartha, *adj.* Able, powerful), Power, ability, strength.

सामर्थ्यहीनस् sāmarthya-hīnas, *nom. sin. m.* TATP. Deprived of strength, strengthless.

सामानाधिकरण्य sāmānādhikaraṇya, *abst. s.n.* (from समानाधिकरण samānādhikaraṇa, A generic character), Common office, function, or government. The receptacle or substratum of common properties. -रण्यम् -raṇyam, *nom. sin.*

सामान्य sāmānya, *abst. s.n.* (from समान samāna, *adj.* Same, like, similar), Equality. A common property. सामान्यम् sāmānyam, *nom. sin. adj.* Common, general, universal.

साम्प्रतम् sāmpratam, *ind.* Now, actually, at present.

साम्य sāmya, *abst. s.n.* (from सम sama, *adj.* Equal), Equality, similarity. साम्यम् sāmyam, *nom. sin.*

सार sāra, *adj.* Best, excellent, essential, vital, choice, select, sterling. सारम् sāram, *nom. sin. n.* सारे sāre, *loc. sin. m.* साराणि sārāṇi, *acc. pl. n.*

सारता sāratā, *abst. s.f.* Essence, spirit, vigour, strength, worth. -ताम् -tām, *acc. sin.*

सारवत् sāravat, *adj.* Excellent, choice. सारवतीनाम् sāravatīnām, *gen. pl. f.*

सारस sārasa, *s.m.* The Sārasa or Indian crane. -सस् -sas, *nom. sin.* -सम् -sam, *acc.* -सेन -sena, *ins.*

सारसद्वितीयस् sārasa-dwitīyas, *nom. sin. m.* BAHUV. Accompanied by a (or the) Sārasa.

सारासार sārāsāra, DWANDWA, Good and bad.

सारेण sāreṇa, *ins.sin.* of सार sāra, *s.m.* Sum, amount.

सार्थ sārtha, *s.m.* A multitude of travellers, a caravan. सार्थात् sārthāt, *abl. sin.*

सार्धम् sardham, *ind.* With, along with (governing the instrumental case).

साश्चर्यम् sāścharyam, *ind.* AVYAYĪ. With astonishment. (स आश्चर्य).

साष्टाङ्गपातम् sāshṭāṅga-pātam, AVYAYĪ. See अष्टाङ्गपात ashṭāṅga-pāta.

साष्टाङ्गम् sāshṭāṅgam, AVYAYĪ. With the eight members (hands, knees, feet, forehead, and breast).

साहस sāhasa, *s.n.* Boldness, pluck, daring, rashness. -सम् -sam, *nom. sin.* -सेन -sena, *ins.* -सात् -sāt, *abl.*

सिंह sinha, *s.m.* A lion. सिंहस् sinhas, *nom. sin.* सिंहम् sinham, *acc.* -हेन -hena, *ins.* -हाय -hāya, *dat.* -हस्य -hasya, *gen.* -हास् -hās, *nom. pl.*

सिंहल sinhala, *s.n.* Ceylon.

सिंहलद्वीप sinhala-dwīpa, *s.m.* The island of Ceylon. -पम् -pam, *acc. sin.* -पात् -pāt, *abl.* -पस्य -pasya, *gen.*

सिंहायते sinhāyate, 3*d pers. sin. pres. a nominal vb.* Behaves like a lion, plays the lion.

सिंहासन sinhāsana, *s.n.* A throne (from सिंह sinha, A lion, supported by lions wrought in gold, and आसन āsana, A seat). -ने -ne, *loc. sin.*

सिक्त sikta (*pass. part.* of the *vb.* षिच shich), Wet, sprinkled, soaked. सिक्तास् siktās, *nom. pl. m.*

सित sita, *adj.* White.

सितोत्पल sitotpala, *s.n.* KARM. A white water-lily. **-लम्** -lam, *acc. sin.*

सिद्ध siddha (*pass. part.* of the *vb.* **षिध** shidh, Succeed), Fulfilled, accomplished, effected, realized, successful. Decided, settled (as a law-suit); demonstrated, proved. Ready, prepared, willing and waiting. Due. **सिद्धम्** siddham, *acc. sin. m.* or *nom. sin. n.* **सिद्धे** siddhe, *loc. sin. n.* *s.m.* A sage, seer. **सिद्धानाम्** siddhānām, *gen. pl.*

सिद्धि siddhi, *s.f.* Completion, fulfilment, accomplishment; perfection; prosperity, success. **सिद्धिस्** siddhis, *nom. sin.* **सिद्धिम्** siddhim, *acc.* **सिद्धेस्** siddhes, *gen.* **सिद्धीनाम्** siddhīnām, *gen. pl.*

सिध्यति sidhyati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **षिध** shidh, *4th cl. par.*), Succeeds, prospers. Is established, proved, or valid. **सिध्यन्ति** sidhyanti, *3d pers. pl.*

सीता sītā, *s.f.* Sītā, the daughter of Janaka, and wife of Rāmachandra. **-ताम्** -tām, *acc.*

सीदसि sīdasi, *2d pers. sin. pres.* of the *vb.* **षद्** shad, *1st cl. par.* substituting **सीद्** sīd in the conjugational tenses, Sink, give way, break down, despond. **सीदति** sīdati, *3d pers. sin.* **सीदथ** sīdatha, *2d pers. pl.* **सीदेत्** sīdet, *3d pers. sin. pot.*

सीमन्तिनी sīmantinī, *s.f.* A woman.

सु su, *prep.* (but never prefixed to the tenses of verbs), Very; well, good, easy.

सुकर su-kara, *agt.* Easy to be done, feasible, practicable, facile. **सुकरम्** su-karam, *nom. sin. n.*

सुकृत su-kṛita (*pass. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Do, with **सु** su), Well-wrought. **-तानि** -tāni, *nom. pl. n.*, also, *s.n.* Reward, recompense, especially heaven, as the reward of virtue. Virtue, moral merit. Kindness, bounty, friendly aid or assistance. **-तम्** -tam, *acc. sin.*

सुकृतिन् su-kṛitin, *adj.* Virtuous, pious, good. **सुकृतिनाम्** su-kṛitinām, *gen. pl. m.*

सुख sukha, *s.n.* Pleasure, happiness, ease, enjoyment, comfort. **सुखम्** sukham, *nom.* or *acc. sin.* **सुखेन** sukhena, *ins.* **सुखाय** sukhāya, *dat.*, also, *ind.* Happily, comfortably, easily.

सुखच्छेद्यस् sukha-chchhedyas, *nom. sin. m.* Easy to be cut off.

सुखतर sukhatara, *compar.* Easier. **सुखतरम्** sukhataram, *ind.* More easily.

सुखदुःखयोस् sukha-duhkhayos, *gen.* or *loc. du. n.* DWANDWA of the 1st species, In pleasure and in pain. **सुखदुःखे** sukha-duhkhe, *loc.sin.n.* DWAND. of the 2d species.

सुखभागिन् sukha-bhāgin, *adj.* Happy, fortunate, partaking of happiness, having happiness for one's lot. **सुखभागिनस्** sukha-bhāginas, *nom. pl. m.*

सुखभेद्यस् sukha-bhedyas, *nom. sin. m.* Easy to be broken, easily broken or disunited.

सुखम् sukham, *adv.* Happily, comfortably, securely, in ease and comfort.

सुखयति sukhayati (*3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **सुख** sukh, *10th cl. par.*) Pleases, delights, affords pleasure, makes happy.

सुखशोभार्थम् sukha-śobhārtham, *ind.* For the sake of comfort and credit.

सुखसञ्ज्ञा sukha-sanjnā, *nom.sin.s.f.* TATP. The term "ease."

सुखसाध्य sukha-sādhya, TATP. Easy to be conquered. **साध्यम्** sādhyam, *nom. sin. n.*

सुखानि sukhāni, *nom.* or *acc. pl.* of **सुख** sukha, *s.n.*, Pleasure, joy, enjoyment.

सुखावहस् sukhā-vahas, *nom. sin. m. agt.* (from **सुख** sukha, and **आवह** ā-vaha, Bringing), Conferring happiness, productive of happiness, pleasure or comfort. **-वहास्** vahās, *nom. pl. m.*

सुखासीनस् sukhāsīnas, *nom. sin. m.* (from **सुख** sukha, Ease, and **आसीन** āsīna, *pres. part.* of the *vb.* **आस** ās, *2d cl. ātm.* Sit), Sitting at ease, comfortably seated. **सुखासीना** sukhāsīnā, *nom. sin. f.*

सुखास्वाद sukhāswāda, *s.m.* TATP. Enjoyment, delight, relish. (**सुख** sukha, Enjoyment, **आस्वाद** āswāda, Flavour).

सुखिता sukhitā, *abst. s.f.* (from **सुखिन्** sukhin, *adj.* Happy), Happiness. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

सुखिन् sukhin, *adj.* Happy, at ease, comfortable, snug. **सुखी** sukhī, *nom. sin. m.* **सुखिना** sukhinā, *ins.* **सुखिनस्** sukhinas, *nom. pl.* **सुखिभिस्** sukhibhis, *ins. pl. m.*

सुखिस्वभाव sukhi-swa-bhāva, *s.m.* KARM. A happy or contented disposition. **-वात्** -vāt, *abl. sin.*

सुखेन sukhena (*ins. sin.* of **सुख** sukha, *s.n.*), With ease, pleasure, or comfort; happily, comfortably; snugly.

सुखोच्छेद्यस् sukhochchhedyas, *nom. sin. m.* TATP. To be cut up or destroyed with ease.

सुखोपविष्टानाम् sukhopavishṭānām, TATP. (comp.

of सुख sukha, *cr.* Ease, and उपविष्टानाम् upavishṭānām, *gen. pl. m.* of उपविष्ट upavishṭa, *pass. part. q.v.* Seated), Seated comfortably, or at ease.

सुगत su-gata (*voc. sin. m.* of सुगत su-gata (*pass. part.* of the *vb.* गम gam, Go, with सु su), Quite passed, gone through.

सुगुप्त su-gupta (*pass. part.* of the *vb.* गुप gup, Hide, with सु su), Well concealed, hidden, kept very secret; private. सुगुप्तम् su-guptam, *nom. sin. n.* With the utmost secresy, very secretly.

सुगुप्तलेख su-gupta-lekha, *s.m.* KARM. A very private letter (or one written in cipher). -लेखम् -lekham, *acc.*

सुगुप्ति su-gupti, *s.f.* Great secrecy. सुगुप्तिम् su-guptim, *acc. sin.*

सुग्रीव su-grīva, *s.m.* (Handsome-neck), Sugrīva, a monkey-king, the son of the sun, and sovereign of Kishkindhya, and friend and confederate of Rāmachandra.

सुघटित su-ghaṭita (*pass. part.* of the *vb.* घट ghaṭ, with सु su), Well-planned, concerted or devised. -तम -tam, *nom. sin. n.*

सुचरित su-charita (*pass. part.* of the *vb.* चर char, with सु su), Well-conducted, well-managed. सुचरितम् su-charitam, *nom. sin. n.* *s.n.* Good conduct.

सुचिन्तित su-chintita (*pass. part.* of the *vb.* चित chit (इ i), with सु su), Well-imagined, well-considered, well-pondered upon, well-thought, well-conceived. सुचिन्तितम् su-chintitam, *nom.sin.n.* सुचिन्त्य su-chintya, *ind. pret. part.* Having well-considered.

सुचिरम् su-chiram, *ind.* A very long while. Too long a time.

सुजन su-jana, *adj.* Virtuous, good, respectable. सुजनस् su-janas, *nom. sin. m.* सुजनेषु su-janeshu, *loc. pl. m.*

सुजल su-jala, BAHUV. Possessing clear or sweet water. सुजला su-jalā, *nom. sin. f.*

सुजीर्ण su-jīrna (*pass. part.* of the *vb.* जॄ jṝ, Decay, with सु su), Well digested. सुजीर्णम् su-jīrṇam, *nom. sin. n.*

सुत suta (*pass. part.* of the *vb.* षु shu), Brought forth, born. *s.m.* A son. A young one. सुतस् sutas, *nom. sin.* सुतम् sutam, *acc.* सुतेन sutena, *ins.* सुतस्य sutasya, *gen.* सुते sute, *loc.* सुतास् sutās, *nom. pl.* सुतान् sutān, *acc.*

सुतनिर्विशेषम् suta-nir-viśesham, *acc.sin.m.* Exactly as a child, with no difference from (his) own son.

सुतप्त su-tapta (*pass. part.* of the *vb.* तप tap, Be hot, with सु su), Heated, hot, very hot. सुतप्तस् su-taptas, *nom. sin. m.* सुतप्तम् su-taptam, *nom. sin. n.*

सुतिनी sutinī, *nom. sin. s.f.* A mother, the mother of a son, a matron.

सुदर्शन su-darśana, *adj.* Handsome, good-looking. Well-discerning, seeing well. सुदर्शनस् su-darśanas, *nom. sin. m.*

सुदुर्लभ su-dur-labha, *adj.* Very hard to be found; obtainable with very great difficulty. सुदुर्लभस् su-dur-labhas, *nom. sin. m.* सुदुर्लभौ su-dur-labhau, *nom. du. m.*

सुदुस्तर su-dus-tara, *adj.* (from सु su, Very, दुर् dur, Hard, and तर tara, *agt.* Crossing), Very difficult to cross. सुदुस्तरे su-dus-tare, *loc. sin.*

सुदूरम् su-dūram, *acc. sin. n. adj.* Very distant, very far. सुदूरात् su-dūrāt, *abl.* From afar.

सुधी su-dhī, *adj.* Wise, of good understanding. A sensible, intelligent man. सुधीस् su-dhīs, *nom. sin. m*

सुनिभृतम् su-nibhṛitam, *ind.* Very secretly, closely, or narrowly; very privately.

सुनिरूपितम् su-ni-rūpitam, *nom. sin. n.* (*pass. part.* of the *vb.* रूप rūp, See, with नि ni, In, and सु su), Well examined or inspected, well seen into.

सुनिश्चित su-niś-chita (*pass. part.* of the *vb.* चि chi, Gather, with निर् nir, Out, and सु su), Well-determined, resolved. -तास् -tās, *nom. pl. m.*

सुनिश्चितम् su-niśchitam, *ind.* Most assuredly.

सुन्द sunda, *s.m.* Name of a certain Daitya or Titan, and brother of Upasunda.

सुन्दर sundara, *adj.* Handsome, beautiful. सुन्दरम् sundaram, *nom. sin. n.*

सुन्दोपसुन्दौ sundopasundau, *nom. du.* DWANDWA, Sunda and Upasunda (the names of two brothers).

सुपलायित su-palāyita, *pass. part.* Well run away. *s.n.* A good, skilful, clever retreat. A total rout. -तम् -tam, *acc.*

सुप्त supta (*pass. part.* of the *vb.* ष्वप shwap, Sleep), Asleep, sleeping, dormant. Lying down, laid down, lodged. Fallen asleep. सुप्तस् suptas, *nom. sin. m.*

सुप्तम् suptam, *acc.* सुप्तस्य suptasya, *gen.* सुप्तानाम् suptānām, *gen. pl.*

सुप्रतिष्ठित su-prati-shṭhita (*pass. part.* of the *vb.* ष्ठा shṭhā, Stand, with प्रति prati, and सु su), Consecrated. Situated, placed, fixed. सुप्रतिष्ठितस् su-prati-shṭhitas, *nom. sin. m.* सुप्रतिष्ठितम् su-prati-shṭhitam, *nom. sin. n.*

सुप्रीत su-prīta (*pass. part.* of the *vb.* प्री prī, with सु su), Very kind, gracious, or friendly. -तेन -tena, *ins. sin. n.*

सुबुद्धि su-buddhi, BAHUV. (Good-sense), Wise, clever, intelligent, shrewd.

सुभट su-bhaṭa, *s.m.* A warrior, a choice warrior. -टास् -ṭās, *nom. pl.* -टैस् -ṭais, *ins.* -टेभ्यस् -ṭebhyas, *dat.*

सुभाषित su-bhāshita (*pass. part.* of the *vb.* भाष bhāsh, Speak, with सु su), Well spoken. *s.n.* A fine speech.

सुमनस् su-manas, *s.n.* The great-flowered jasmine. सुमनःसङ्गात् sumanah-saṅgāt, TATP. comp. of समनस् sumanas, *cr.* A jasmine, and सङ्गात् saṅgāt, *abl. sin.* of सङ्ग saṅga, *s.m.* Union.

सुमन्त्रित su-mantrita (*pass. part.* of the *vb.* मन्त्र matr (इ i), Consult, with सु su), Well consulted, planned.

सुमहत् su-mahat, *adj.* Very great. सुमहता su-mahatā, *ins. sin. n.* सुमहान्ति su-mahānti, *acc. pl.*

सुयुद्ध su-yuddha (*pass. part.* of the *vb.* युध yudh, Fight, with सु su), Well-fought. *s.n.* A good fight. सुयुद्धम् su-yuddham, *acc. sin.*

सुर sura, *s.m.* A god, an inhabitant of Swerga.

सुरक्त su-rakta (*pass. part.* of the *vb.* रञ्ज ranj, with सु su), Well or kindly affected.

सुरक्षित su-rakshita (*pass. part.* of the *vb.* रक्ष raksh, Guard, with सु su), Well guarded. -तम् -tam, *nom. sin. n.*

सुरत su-rata, *s.n.* Sexual intercourse, connubial rites. -तेषु -teshu, *loc. pl.*

सुरलोक sura-loka, *s.m.* TATP. Swerga, the heaven of Indra, and residence of the celestials. -कम् -kam, *acc. sin.*

सुरस्थान sura-sthāna, *s.n.* TATP. A temple (place of a god). -ने -ne, *loc. sin.*

सराङ्गना surāṅganā, *s.f.* TATP. An Apsaras, or courtezan of Swerga, a celestial bride. -नाम् -nām, *acc. sin.* (सुर अङ्गना).

सुलभ su-labha, *adj.* Of easy acquisition, easily acquired. -भा -bhā, *nom. sin. f.*

सुललित su-lalita (*pass. part.* of the *vb.* लल lal, Shake, with सु su), Very plump, delicate, or dainty (flesh). सुललितम् su-lalitam, *acc. sin.*

सुवर्ण su-varṇa (Good-colour), *s.n.* Gold. A certain weight of gold.

सुवर्णदान suvarṇa-dāna, *s.n.* TATP. Gift of gold. -दानम् -dānam, *acc.*

सुवर्णवत् suvarṇavat, *ind.* Like gold.

सुवर्णवत् suvarṇavat, *adj.* Possessing gold, wealthy, rich, opulent.

सुवर्णवती suvarṇavatī, *nom. sin. f.* Name of a city.

सुवर्णवस्त्रादि suvarṇa-vastrādi, *nom. sin. n.* Money, clothes, and the rest.

सुविक्रम su-vikrama, *s.m.* Valour, prowess, courage, pluck. -मस् -mas, *nom. sin.*

सुविक्रान्त su-vikrānta (*pass. part.* of the *vb.* क्रम kram, Step, with वि vi, and सु su), Heroic, bold, stout. -क्रान्तम् -krāntam, *acc. sin.*

सुविचक्षण su-vichakshaṇa, *adj.* Very clever, sensible, proficient, or skilful. सुविचक्षणस् su-vichakshaṇas, *nom. sin. m.*

सुविचार्य su-vichārya, *ind. pret. part.* of चारि chāri, (*caus.* of the *vb.* चर् char, Go, with वि vi, and सु su), Having well deliberated, investigated, or discussed.

सुविस्तरम् su-vistaram, *ind.* Fully, at full length.

सुव्यक्तम् su-vyaktam, *ind.* Most clearly, manifestly.

सुशासित su-śāsita (*pass. part.* of the *vb.* शास śās, Rule, with सु su), Well governed, or controlled, kept under good discipline. सुशासिता su-śāsitā, *nom. sin. f.*

सुशिष्ट su-śishṭa, *s.m.* A faithful minister, counsellor. सुशिष्टैस् su-śishṭais, *ins. pl.*

सुशीतल su-śītala, *adj.* Very cold.

सुशील su-śīla, *adj.* Well-disposed, good-tempered.

सुसंहत su-saṅ-hata (*pass. part.* of the *vb.* हन han, Strike, with सम् sam, and सु su), Well-compacted. सुसंहतेन su-saṅ-hatena, *ins. sin. n.*

सुसंहित su-saṅ-hita (*pass. part.* of the *vb.* धा dhā, Hold, with सम् sam, and सु su), Well-united.

सुसंहितप्रमाणस् su-saṅ-hita-pramāṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having well-united principals.

सुसम्भ्रम su-sambhrama, *s.m.* Great haste, hurry, or

confusion. Great respect or reverence. **सुसम्भ्रमात्** su-sambhramāt, *abl. sin.*

सुसेवित su-sevita (*pass. part.* of the *vb.* **षेव** shev, Serve, with **सु** su), Well served or obeyed. **सुसेवितस्** su-sevitas, *nom. sin. m.*

सुस्थ su-stha, *agt.* Happy, prosperous. Safe and sound, healthy. **सुस्थे** su-sthe, *loc. sin. n.*

सुस्थित su-sthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand, with **सु** su), Well-off, well-conditioned.

सुस्थितम्मन्य su-sthitam-manya, *agt.* Fancying, or who fancies (one's self) well off. **-मन्यस्** -manyas, *nom. sin. m.*

सुहृत्तम suhṛittama (*superl.* of **सुहृद्** suhṛid, A friend), Most affectionate, very friendly. **सुहृत्तमास्** suhṛittamās, *nom. pl. m.*

सुहृद् su-hṛid, or **सुहृत्** su-hṛit, *nom. sin.* of **सुहृद्** suhṛid, *s.m.* A friend (Good-heart). **सुहृदौ** su-hṛidau, *voc. du.* **-द्स्** -das, *nom. pl.* **-दाम्** -dām, *gen.*

सुहृद्भेदस् suhṛid-bhedas, TATP. comp. of **सुहृद्** suhṛid, *cr.* A friend, and **भेदस्** bhedas, *nom. sin.* of **भेद** bheda, *s.m.* Separation, breach. **सुहृद्भेदम्** suhṛid-bhedam, *acc. sin.*

सुहृद्वाक्य suhṛid-vākya, *s.n.* TATP. A friend's advice. **सुहृद्वाक्यम्** suhṛid-vākyam, *acc. sin.* **सुहृद्वाक्यस्य** suhṛid-vākyasya, *gen.*

सूची sūchī, *s.f.* A needle.

सूचीभेद्य sūchī-bhedya, TATP. To be, or that may be pierced with a needle; gross, thick, dense; palpable. **-भेद्ये** -bhedye, *loc. sin. n.*

सूत्र sūtra, *s.n.* A thread in general, a string. **सूत्रेण** sūtreṇa, *ins.*

सूत्रधार sūtra-dhāra (String-holding), *s.m.* A carpenter. **-रेण** -reṇa, *ins. sin.*

सूनृत sūnṛita, *adj.* Agreeable, polite, pleasant but also true (speech). **सूनृता** sūnṛitā, *nom. sin. f.*

सूर्य sūrya, *s.m.* The sun.

सृज्यन्ते sṛijyante, 3*d pers. pl. pres. pass.* of the *vb.* **सृज** sṛij, Create. **सृष्टम्** sṛishṭam, *nom. sin. n. pass. part.* Created.

सृष्टि srishṭi, *s.f.* Creation.

सेक seka, *s.m.* A watering, a sprinkling. **सेके** seke, *loc. sin.*

सेतु setu, *s.m.* A mound, dam, dike, embankment, barrier, breakwater. **सेतुस्** setus, *nom. sin.*

सेनानी senā-nī, *s.m.* A general, leader, commander of an army. **-नीस्** -nīs, *nom. sin.*

सेनापति senā-pati, *s.m.* TATP. A general, captain, commander-in-chief. **-पतिस्** -patis, *nom. sin.* **-पतिना** -patinā, *ins.* **-पते** -pate, *voc.* **-पतयस्** -patayas, *nom. pl.*

सेवक sevaka, *s.m.* A servant. **-कस्** -kas, *nom. sin.* **-कम्** -kam, *acc.* **-केन** -kena, *ins.* **-कात्** -kāt, *abl.* **-कस्य** -kasya, *gen.* **-के** -ke, *loc.* **-कास्** -kās, *nom. pl.* **-कैस्** -kais, *ins.*

सेवन sevana, *s.n.* Serving, service. A practising, following, attending to. **-ने** -ne, *loc. sin.*

सेवा sevā, *s.f.* Service, servitude, vassalage. Employ. **सेवया** sevayā, *ins. sin.* **सेवायाम्** sevāyām, *loc.*

सेवेत् sevet, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* **षेव** shev, 1*st cl. par.* Serve, attend, wait upon; honour; expect; use, frequent, practise; enjoy, suffer. **सेवते** sevate, 3*d pers. sin. ātm.* **सेव्यसे** sevyase, 2*d pers. sin. pres. pass.* **सेव्यते** sevyate, 3*d pers.* **सेव्यन्ते** sevyante, 3*d pers. pl.* **सेवित** sevita, *pass. part.* Infested. **-तम्** -tam, *nom sin. n.* **सेवितव्य** sevitavya, *fut. pass. part.* To be served, attended, taken care of, set store by, honoured. **-तव्यस्** -tavyas, *nom. sin. m.* **सेव्य** sevya, *fut. pass. part.* To be served, obeyed, worshipped or honoured. To be laid by, saved, hoarded, or held in reserve. **सेव्यम्** sevyam, *nom. sin. m.* **सेवयेत्** sevayet, 3*d pers. sin. pot. caus. form.* with the sense of the primitive, One should serve, or do homage.

सेव्यता sevyatā, *abst. s.f.* Rank, eminence, the condition of being served. **-ताम्** -tām, *acc. sin.*

सेव्यमान sevyamāna (*pres. part. pass.* of the *vb.* **षेव** shev), Being served. Being well treated. **-नस्** -nas, *nom. sin. m.*

सेव्यसेवकयोस् sevya-sevakayos, *gen. du. m.* DWAND. Of served and of server, of master and of servant.

सैंह sainha, *adj.* Leonine, lion-like. **सैंहीम्** sainhīm, *acc. sin. f.*

सैनिक sainika, *s.m.* A guard, sentinel, picket. A body of forces, force, armament. **-कस्** -kas, *nom. sin.* **-कम्** -kam, *acc.* **-कास्** -kās, *nom. pl.*

सैन्य sainya, *s.n.* An army. **सैन्यम्** sainyam, *nom.* or *acc. sin.* **सैन्येन** sainyena, *ins.* **सैन्यानाम्** sainyānām, *gen. pl.*

सो ऽयम् so 'yam (*nom. sin. m.* of **तद्** tad, **इदम्** idam), He himself, that one himself.

सोढ soḍha (*pass. part.* of the *vb.* **षह** shah), Borne,

endured, submitted to, tolerated, put up with. **सोढस्** soḍhas, *nom. sin. m.*

सोढुम् soḍhum, *inf.* of the *vb.* **सह्** shah, Bear, suffer, endure.

सोत्साह sotsāha, BAHUV. Strenuous, active, energetic, persevering. **सोत्साहेन** sotsāhena, *ins.sin.m.*

सोदर्य sodarya, *s.m.* A brother of whole blood (from **स** sa, a contraction of **समान** samāna, Same, and **उदर** udara, Belly). **सोदर्ये** sodarye, *loc. sin.*

सोद्योग sodyoga, BAHUV. Enterprising, energetic, active, diligent, persevering (from **स** sa and **उद्योग** udyoga). **सोद्योगम्** sodyogam, *acc. sin. m.*

सौख्य saukhya, *s.n.* Happiness, pleasure. **सौख्यम्** saukhyam, *nom.* or *acc. sin.*

सौन्दर्य saundarya, *abst. s.n.* Beauty, loveliness. **सौन्दर्यात्** saundaryāt, *abl. sin.*

सौराष्ट्र saurāshṭra, *s.m.* Surat.

सौहार्द sauhārda, *abst. s.n.* (from **सुहृद्** suhṛid, *s.m.* A friend), Friendship. **सौहार्दम्** sauhārdam, *nom.* or *acc. sin.*

सौहृद्य sauhṛidya, *abst. s.n.* (from **सुहृद्** suhṛid, *s.m.* A friend), Friendship. **सौहृद्यम्** sauhṛidyam, *nom. sin.*

स्कन्ध skandha, *s.n.* The shoulder. **स्कन्धम्** skandham, *acc. sin.* **स्कन्धेन** skandhena, *ins.* **स्कन्धे** skandhe, *loc.*

स्कन्धोपनेय skandhopaneya, TATP. To be borne on the shoulders. **-यस्** -yas. *nom. sin. s.m.* A form of peace-offering in which fruit or grain is presented as a token of submission. **-यम्** -yam, *acc. sin.* (**स्कन्ध उपनेय**).

स्खलित skhalita (*pass. part.* of the *vb.* **स्खल्** skhal), Stumbling, slipping, tripping.

स्तन stana, *s.m.* A teat, nipple. **स्तनस्य** stanasya, *gen. sin.* **स्तनौ** stanau, *nom. du.*

स्तनकुट्मलम् stana-kuṭmalam, *acc. sin. s. n.* The female breast (from **स्तन** stana, A breast, and **कुट्मल** kuṭmala, An opening bud).

स्तब्ध stabdha (*pass. part.* of the *vb.* **स्तभ्** stabh), Paralysed, stupefied, stiffened, obstructed, hindered, made to stand still. Firm, hard, stiff, stubborn, unbending, rigid. Stupid, insensible, unyielding. Haughty. **स्तब्धम्** stabdham, *acc.sin.m.* **स्तब्धस्य** stabdhasya, *gen.*

स्तब्धकर्णस् stabdha-karṇas, *nom. sin. m.* BAHUV. Having his ears erect, pricking his ears, stiff-eared.

स्तब्धीकृत्य stabdhī-kṛitya, CHWI (from **स्तब्ध** stabdha, Stiff, and **कृत्य** kṛitya, *ind. pret. part.* of the *vb.* **कृ** kṛi, Make), Having stiffened, made rigid.

स्तम्भ stambha, *s.m.* A post, pillar. A beam. **स्तम्भस्य** stambhasya, *gen.* **स्तम्भे** stambhe, *loc.*

स्तम्भीभवति stambhī-bhavati, *3d pers. sin. pres.* CHWI, from **स्तम्भ** stambha, A post, and **भवति** bhavati, becomes. (In India, it is the custom to tie the calf to the cow's leg, when she is milked; otherwise, she will not allow her milk to flow.)

स्तवक stavaka, *s.m.* A cluster of blossoms, a nosegay. **स्तवकस्य** stavakasya, *gen. sin.*

स्तुति stuti, *s.f.* Praise, eulogy. **स्तुतिम्** stutim, *acc. sin.*

स्तुवन्ति stuvanti, *3d pers. pl. pres.* of the *vb.* **ष्टु** shṭu, *2d cl. par.* Praise, eulogize.

स्त्री strī, *nom. sin. s.f.* A woman, a female. A wife. **स्त्रिया** striyā, *ins.* **स्त्रियास्** striyās, *gen.* **स्त्रियस्** striyas, *nom. pl.* **स्त्रीभिस्** strībhis, *ins.* **स्त्रीणाम्** strīṇam, *gen.* **स्त्रीषु** strīshu, *loc.*

स्त्रीकृत strī-kṛita, TATP. Done by women. **-कृतास्** -kṛitās, *nom. pl. m.*

स्त्रीभृत्यान् strī-bhṛityān, *acc. pl. m.* DWANDWA, Women and servants.

स्त्रीसेवा strī-sevā, *s.f.* TATP. The worship of women, libertinism.

स्थ stha, *agt.* used only in composition (from the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), Standing, abiding, being, existing; who or what stays. **-स्थस्** -sthas, *nom.sin. m.* **-स्था** -sthā, *nom. sin. f.* **-स्थम्** -stham, *acc.sin. m.* or *n.*

स्थल sthala, *s.n.* A place, spot. Soil, dry or firm ground, terra firma. **स्थलात्** sthalāt, *abl. sin.* **स्थले** sthale, *loc.*

स्थलचर sthala-chara, *agt.* Land-going. **-चरस्** -charas, *nom. sin. m.*

स्थलतस् sthalatas, *ind.* From dry land, from terra firma.

स्थलविग्रह sthala-vigraha, *s.m.* TATP. A land-fight. **-विग्रहे** -vigrahe, *loc.*

स्थली sthalī, *s.f.* A place, spot, soil. **स्थल्याम्** sthalyām, *loc. sin.*

स्थविर sthavira, *adj.* Old, aged. **स्थविरे** sthavire, *loc. sin. m.*

स्थातव्य sthātavya (*fut.pass.part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā) To be stood or dwelt. **स्थातव्यम्** sthātavyam, *nom. sin. n.* There ought to be stood; it is proper to stand, one should remain.

स्थातुम् sthātum, *inf.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, To stand, abide, remain, continue.

स्थान sthāna, *s.n.* A place, spot, situation, station; room. A middle state, as neither loss nor gain, nor discomfiture nor success, nor expenditure nor accumulation. A staying, continuance, a being fixed or stationary, and exempt from increase or diminution. **स्थानम्** sthānam, *nom.* or *acc. sin.* **स्थाने** sthāne, *loc.*

स्थानभ्रष्टास् sthāna-bhrashṭās, *nom. pl. m.* TATP. Fallen or removed from the natural or usual situation, displaced; ousted from their homes, evicted.

स्थानान्तरम् sthānāntaram, *acc.sin.n.* Another place.

स्थापयेत् sthāpayet, *3d pers. sin. pot.* of **स्थापि** sthāpi, (*caus.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), (He) should place. **स्थापित** sthāpita, *pass. part.* Placed, deposited. Set up, erected. Constituted, appointed. Retained. **-तस्** -tas, *nom. sin. m.* **-तास्** -tās, *nom. pl. m.*

स्थायिन् sthāyin, *agt.* (from the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), Staying, abiding, lasting, enduring. **स्थायिनस्** sthāyinas, *nom. pl. m.*

स्थास्यामि sthāsyāmi (*1st pers. sin. 2d fut. par.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā), I shall stay or stand. **स्थास्यसि** sthāsyasi, *2d pers.*

स्थित sthita (*pass. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), Stayed, stopped, stood, remained, left. Standing, abiding, situated, dwelling, resident. Determined, resolved, decreed, established. Risen, upright. Steady, firm. **स्थितस्** sthitas, *nom. sin. m.* **स्थितेन** sthitena, *ins. sin. m.* **स्थितस्य** sthitasya, *gen. sin. m.* or *n.* **स्थितौ** sthitau, *nom. du. m.* **स्थितास्** sthitās, *nom. pl. m.* **स्थिता** sthitā, *nom. sin. f.* **स्थितम्** sthitam, *nom. sin. n.* **स्थितानि** sthitāni, *nom. pl.* **स्थितवत्** sthitavat, *indef. past part. act.* He stood, sat, squatted or crouched. **स्थितवान्** sthitavān, *nom. sin. m.*

स्थिति sthiti, *s.f.* Fixed habit, steadiness (of purpose). Habit, state. A staying, a being fixed or stationary, continuance, stay, preservation. **स्थितिस्** sthitis, *nom. sin.* **स्थितेस्** sthites, *gen.*

स्थित्वा sthitwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), Having stood, remained, or abode.

स्थिरात्मन् sthirātman, BAHUV. Firm-minded, resolute. **-नस्** -nas, *gen. sin.* (**स्थिर आत्मन्**).

स्थीयताम् sthīyatām, *3d pers. sin. imp. pass.* of the *vb.* **ष्ठा** shṭhā, Stand), Let there be stood or remained.

स्थेय stheya, *s.m.* A judge, negociator, arbiter, umpire. **स्थेयाभ्याम्** stheyābhyām, *ins. du.*

स्नातक snātaka, *s.m.* An initiated householder, a man of the three first classes, who having completed the term prescribed for his studies, becomes a householder. **-कस्** -kas, *nom. sin.*

स्नाति snāti, *3d pers. sin. pres.* of the *vb.* **ष्णा** shṇā, *2d cl. par.* Wash, bathe. **स्नातस्** snātas, *nom.sin.m. pass. part.* **स्नातुम्** snātum, *inf.* **स्नात्वा** snātwā, *ind. pret. part.* Having washed, bathed, or performed ablutions.

स्नान snāna, *s.n.* A washing or bathing; ablution. **स्नानम्** snānam, *nom. sin.*

स्नानवस्त्र snāna-vastra, *s.n.* TATP. A wet cloth, a bathing-dress. **-वस्त्रम्** -vastram, *nom. sin.*

स्नानशीलस् snāna-śīlas, BAHUV. comp. of **स्नान** snāna, Ablution, bathing, and **शीलस्** śīlas, *nom. sin. m.* Disposition, habit, custom. (Accustomed to the performance of religious ablutions.)

स्नायु snāyu, *s.f.* A sinew, a tendon.

स्नायुबन्धनम् snāyu-bandhanam, *acc. sin. n.* TATP. A sinew-string. **स्नायुबन्धने** snāyu-bandhane, *loc.*

स्निग्ध snigdha (*pass. part.* of the *vb.* **ष्णिह्** shṇih, Be oily), Amiable, kind, affectionate. A friend. **स्निग्धस्** snigdhas, *nom.sin.m.* **स्निग्धैस्** snigdhais, *ins. pl.*

स्नेह sneha, *s.m.* Affection, kindness, friendship. **स्नेहस्** snehas, *nom. sin.* **स्नेहेन** snehena, *ins.* **स्नेहात्** snehāt, *abl.*

स्नेहच्छेद sneha-chchheda, *s.m.* TATP. Cessation or loss of regard, interruption of friendship. **स्नेहच्छेदे** sneha-chchhede, *loc. sin.*

स्नेहभूमि sneha-bhūmi, *s.f.* TATP. An object or ground of affection. **-भूमिस्** -bhūmis, *nom. sin.*

स्नेहवत् snehavat, *adj.* Affectionate, fond, loving. **स्नेहवती** snehavatī, *nom. sin. f.*

स्नेहानुवृत्ति snehānuvṛitti, *s.f.* TATP. Affectionate or friendly intercourse. **स्नेहानुवृत्तिस्** snehānuvṛittis, *nom. sin.* **स्नेहानुवृत्त्या** snehānuvṛittyā, *ins. sin.*

स्पर्धा spardhā, *s.f.* Envy, emulation, rivalry.

स्पर्श sparśa, *s.m.* Touch, contact. **स्पर्शात्** sparśāt, *abl.*

स्पर्शन sparśana, *s.n.* Touch, contact. **स्पर्शनात्** sparśanāt, *abl. sin.*

स्पष्ट spashṭa (*pass. part.* of the *vb.* **स्पश्** spaś), Rigidly or closely accurate. Clear, manifest.

स्पष्टार्थम् spashṭārtham, *nom. sin. n.* BAHUV. Accurate, most correct. (**स्पष्ट अर्थ**).

स्पृशामि spriśāmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* **स्पृश्** spriś, 6*th cl. par.* Touch. **स्पृशति** spriśati, 3*d pers.* **स्पृशन्** spriśan, *nom. sin. m. pres. part.* **स्पृष्ट** sprishṭa, *pass. part.* **स्पृष्टा** sprishṭā, *nom. sin. f.* **स्पृष्ट्वा** sprishṭwā, *ind. pret. part.* Having touched.

स्पृहा spṛihā, *s.f.* Wish, desire, ambition. **स्पृहया** spṛihayā, *ins. sin.*

स्प्रष्टव्य sprashṭavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **स्पृश्** spriś), To be touched. **-व्या** -vyā, *nom. sin. f.*

स्फटिक sphaṭika, *s.m.* Crystal. **-कस्य** -kasya, *gen. sin.*

स्फाटित sphāṭita, *pass. part.* of **स्फाटि** sphāṭi (*caus.* of the *vb.* **स्फट** sphaṭ), Split open, made to gape, cleft. **-तस्य** -tasya, *gen. sin. n.*

स्फुटम् sphuṭam, *ind.* Plainly, evidently, manifestly.

स्फुरत् sphurat, *pres. part.* of the *vb.* **स्फुर्** sphur, 6*th cl. par.* Dart, start, shoot, throb. **-रन्ती** -rantī, *fem.* **-रन्तीम्** -rantīm, *acc. sin.*

स्म sma, A particle imparting to the present tense a past signification.

स्मर smara, *s.m.* Kāmadeva, the deity of love. 2*d pers. sin. imp.* of the *vb.* **स्मृ** smṛi, 1*st cl. par.* Remember, keep in mind.

स्मरण smaraṇa, *s.n.* A remembering, recollecting; recollection. **-णम्** -ṇam, *nom. sin.*

स्मृत smṛita (*pass. part.* of the *vb.* **स्मृ** smṛi, Remember), Remembered, recollected, called to mind; recorded, declared, mentioned. Termed, called. **स्मृतस्** smṛitas, *nom. sin. m.* **स्मृतम्** smṛitam, *nom. sin. n.*

स्मृति smṛiti, *s.f.* Memory, recollection. **स्मृतिस्** smṛitis, *nom. sin.*

स्यन्दन syandana, *s.m.* A war-chariot.

स्याम् syām, 1*st pers. sin. pot.* of the *vb.* **अस** as, 2*d cl. par.* Be. **स्यात्** syāt, 3*d pers. sin.* **स्याताम्** syātām, 3*d pers. du.* **स्युस्** syus, 3*d pers. pl.*

स्रोतस srotas, *s.n.* A stream, a current. **स्रोतांसि** srotānsi, *nom. pl.*

स्व swa, *pronom.* Own. **स्वस्** swas, *nom. sin. m.* **स्वाम्** swām, *acc. sin. f.* **स्वम्** swam, *acc. sin. n.* **स्वैस्** swais, *ins. pl. n.*

स्वकर्मसन्तानविचेष्टितानि swa-karma-santāna-vicheshṭitāni, *nom. pl. n.* The actions of the sons of our own works. Doings (or courses of life which are) the offspring of our acts (performed in a former state of being).

स्वकीय swakīya, *adj.* Own. **-यम्** -yam, *acc. sin. m.*

स्वगतम् swa-gatam, *ind.* Apart, aside, to one's self.

स्वगृह swa-gṛiha, *s.n.* Own house, home. **स्वगृहम्** swa-gṛiham, *acc. sin.* **स्वगृहात्** swa-gṛihāt, *abl.* **स्वगृहे** swa-gṛihe, *loc.*

स्वच्छ swachchha, *adj.* (from **सु** su, Exceedingly, and **अच्छ** achchha, *adj.* Clear), Pure, free from stain or soil. Transparent, diaphonous.

स्वच्छन्द swa-chchhanda, *adj.* (from **स्व** swa, Own, and **छन्द** chhanda, *s.n.* Will), Unrestrained, uncontrolled. Spontaneous. Uncultivated. **स्वच्छन्दस्** swa-chchhandas, *nom. sin. m.*

स्वजन swa-jana, *s.m.* One's own household. **स्वजनात्** swa-janāt, *abl. sin.*

स्वजाति swa-jāti, *s.f.* Own caste, tribe, or species.

स्वज्ञाति swa-gyāti, *s.m.* TATP. Own kinsman. **स्वज्ञातिभिस्** swa-gyātibhis, *ins. pl.*

स्वतन्त्र swa-tantra, *adj.* Independent, self-willed, free.

स्वदेशज swa-deśa-ja, *agt.* Born in one's country, a fellow-countryman, compatriot. **-जस्** -jas, *nom sin. m.* **-जम्** -jam, *acc.*

स्वदेहदान swa-deha-dāna, *s.n.* TATP. The gift of one's own body. **-नम्** -nam, *acc. sin.*

स्वनाश swa-nāśa, *s.m.* Own destruction. **स्वनाशाय** swa-nāśāya, *dat. sin.*

स्वपन swapana, *s.n.* Sleep, sleeping. **-नम्** -nam, *nom. sin.*

स्वपिति swapiti, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* **स्वप** shwap, 2*d cl. par. irreg.* Sleep, slumber; also, lodge.

स्वप्न swapna, *s.m.* Sleep; dream. **स्वप्नस्** swapnas, *nom. sin.* **स्वप्ने** swapne, *loc.*

स्वप्रयोजनवश swa-prayojana-vaśa, *s.m.* TATP. The sake of one's own object or purpose. **-वशात्** -vaśāt *abl. sin.*

स्वभाव swa-bhāva, *s.m.* Nature, natural property or disposition. Purpose, intention. **स्वभावस्** swa-bhāvas, *nom. sin.* **स्वभावेन** swa-bhāvena, *ins.*

स्वभावात् swa-bhāvāt, *abl.* स्वभावास् swa-bhāvās, *nom. pl.*

स्वभावज swabhāva-ja, *adj.* Innate, natural, produced by the natural disposition. स्वभावजे swabhāvaje, *loc. sin. m.* स्वभावजास् swabhāva-jās, *nom. pl. m.* स्वभावजम् swabhāva-jam, *nom. sin. n.*

स्वभूत्याग swa-bhū-tyāga, *s.m.* TATP. Abandonment of one's country, abdication of one's own territory. -त्यागम् -tyāgam, *acc. sin.*

स्वभूमि swa-bhūmi, *s.f.* Own land, soil, or estate, native country, father-land. स्वभूमिस् swa-bhūmis, *nom. sin.*

स्वयङ्कृत swayaṅ-kṛita, TATP. Done by one's self. -तस् -tas, *nom. sin. m.* -ते -te, *loc.*

स्वयत्न swa-yatna, *s.m.* Own exertion, own effort.

स्वयम् swayam, *ind.* Self, of one's self, of one's own accord, spontaneously. He himself, she herself, etc. Self-same manner, exactly.

स्वयमेव swayam eva, Of his own very self.

स्वर swara, *s.n.* Note, voice, sound. स्वरम् swaram, *nom. sin.*

स्वरूप swa-rūpa, *s.n.* Nature, character, natural state or condition. -पम् -pam, *nom. sin.*

स्वर्ग swarga, *s.m.* Heaven, Indra's paradise, and the residence of deified mortals, and the inferior gods. स्वर्गस् swargas, *nom. sin.* स्वर्गम् swargam, *acc.* स्वर्गे swarge, *loc.*

स्वर्गगामिन् swarga-gāmin, *agt.* Going, or a goer, to heaven. स्वर्गगामिनस् swarga-gāminas, *nom. pl. m.*

स्वर्गपति swarga-pati, *s.m.* TATP. Indra, sovereign of Swerga. -पतिस् -patis, *nom. sin.*

स्वर्गस्त्री swarga-strī, *s.f.* TATP. A woman or wife of paradise; an Apsaras or courtezan of Indra's heaven. -स्त्रीभिस् -strībhis, *ins. pl.*

स्वर्णरेखा swarṇa-rekhā, *s.f.* TATP. A streak of gold. Name of a female. -रेखाम् -rekhām, *acc. sin.*

स्वल्प swalpa (सु su, and अल्प alpa), *adj.* Very little, small, weak, or few. The least, smallest. स्वल्पम् swalpam, *acc. sin. m.* स्वल्पया swalpayā, *ins. sin. f.*

स्वल्पक swalpaka, *adj.* Very small, tiny. -केन -kena, *ins. sin. m.*

स्वल्पबलस् swalpa-balas, *nom. sin. m.* BAHUV. Very feeble, puny. Attended by a very small force.

स्वविषय swa-vishaya, *s.m.* Own country, own home. स्वविषयस् swa-vishayas, *nom. sin.*

स्वसृ swasṛi, *s.f.* A sister. स्वस्रा swasrā, *ins. sin.*

स्वसैन्य swa-sainya, *s.n.* One's own army. स्वसैन्येन swa-sainyena, *ins. sin.*

स्वस्थानम् swa-sthānam, *acc. sin. n.* Own place.

स्वहस्तगतम् swa-hasta-gatam, *acc. sin. m.* or *n.* TATP. Fallen into (my) own hand.

स्वातन्त्र्य swātantrya, *abst. s.n.* (from स्वतन्त्र swatantra, *adj.* Self-willed), Wilfulness, independence, freedom from control. स्वातन्त्र्यम् swātantryam, *nom.* or *acc. sin.*

स्वाद्वन्नम् swādwannam, *nom. sin. n.* (स्वादु swādu, *adj.* Sweet, dainty, delicate, savoury, and अन्न anna, Food), Dainties, choice food, delicacies.

स्वाधीन swādhīna, *adj.* In one's power. स्वाधीनस् swādhīnas, *nom. sin. m.* (स्व अधीन).

स्वानुरूप swānurūpa, *adj.* After one's own fashion, suited to one's fashion. -पम् -pam, *acc. sin. m.*

स्वामिकार्यार्थिन् swāmi-kāryārthin, *agt.* TATP. A master's interest-seeker. -ना -nā, *ins. sin. m.*

स्वामिन् swāmin, *s.m.* A lord, master, owner, prince, sovereign, monarch. A husband. स्वामी swāmī, *nom.* स्वामिनम् swāminam, *acc.* स्वामिना swāminā, *ins.* स्वामिनस् swāminas, *gen.* स्वामिनि swāmini, *loc.* स्वामिन् swāmin, *voc.*

स्वामिमूलास् swāmi-mūlās, *nom. pl. f.* BAHUV. Founded in the sovereign, having the sovereign for the root or basis, based on the ruler.

स्वाम्य swāmya, *abst. s.n.* (from स्वामिन् swāmin, *s.n.* Owner), Rule, supremacy, mastership. Right, ownership. स्वाम्यम् swāmyam, *nom. sin.*

स्वाम्यर्थम् swāmyartham, *ind.* TATP. For a master's sake. (स्वामि अर्थम्).

स्वीकृत्य swī-kṛitya (*ind. pret. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Do, make, with स्वी swī), Having ratified.

स्वीय swīya, *adj.* Own, relating or belonging to self. स्वीयम् swīyam, *nom. sin. n.*

स्वेच्छा swechchhā, *s.f.* One's own will, pleasure, or choice; wilfulness (स्व swa, Own, इच्छा ichhā, Will). स्वेच्छया swechchayā, *ins. sin.*

स्वेच्छातस् swechchhātas, *ind.* According to one's own will.

स्वेच्छाहारविहारम् swechchhāhāra-vihāram, *acc. sin. m.* A feeding and roaming about according to one's inclination. (स्वेच्छा आहार विहार).

स्वेदन swedana, *s.n.* A sudorific.

स्वेदित swedita, *pass. part.* of स्वेदि swedi (*caus.* of

the *vb.* ष्विद् shwid, Sweat), Sweated, heated. -तस् -tas, *nom. sin. m.*

स्वेन swena, *ins. sin. n.* of स्व swa, *adj.* Own. स्वैस् swais, *ins. pl. m*

ह h, as in "hear."

ह ha, *agt.* (from the *vb.* हन् han, Kill, only found in composition), Destroying, killing; destructive.

हंस hansa, *s.m.* A goose. A swan. हंसस् hansas, *nom. sin.* हंसौ hansau, *nom.* or *acc. du.* हंसास् hansās, *nom. pl.* हंसैस् hansais, *ins.* (The description given by the Hindūs of this bird, is rather that of a bird existing only in poetry. In the fifth fable of the chapter on "War," he is represented as perched upon a tree, contrary to the usual habits of this bird, at least in this part of the world.)

हंसकाकौ hansa-kākau, *nom. du. m.* DWAND. Goose and crow.

हंसराज hansa-rāja, *s.m.* TATP. King of geese. -राजेन -rājena, *ins. sin.*

हत hata (*pass. part.* of the *vb.* हन han), Smitten, stricken, wounded, slain, killed, destroyed, ruined, undone, spoiled, marred. हतस् hatas, *nom. sin. m.* हतौ hatau, *nom. du. m.* हतम् hatam, *nom. sin. n.*

हतज्योतिर्निशीथ hata-jyotir-niśītha, *s.m.* KARM. A night in which the stars are hidden, a starless and dark night. -थे -the, *loc. sin.*

हतज्योतिस् hata-jyotis, BAHUV. Whose stars are extinguished, starless, dark.

हत्वा hatwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* हन han), Having struck. Having slain. Having effaced or cancelled.

हनिष्यसि hanishyasi, 2*d pers. sin.* 2*d fut. par.* of the *vb.* हन han, Strike, smite, or kill.

हन्तव्य hantavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* हन han, Kill, slay), To be killed or slain. हन्तव्यस् hantavyas, *nom. sin. m.* हन्तव्यास् hantavyās, *nom. pl. m.*

हन्तृ hantṛi, *agt.* Killing; a killer, slayer; who mars or destroys. हन्तारम् hantāram, *acc. sin. m.* हन्तुस् hantus, *gen.*

हन्मि hanmi, 1*st pers. sin. pres.* of the *vb.* हन han, 2*d cl. par.* Smite, strike, murder, slay, destroy, kill, mar or spoil. हन्ति hanti, 3*d pers.* हन्यात् hanyāt, 3*d pers. sin. pot.* हन्यते hanyate, 3*d pers. sin. pres. pass.* हन्तुम् hantum, *inf.*

हय haya, *s.m.* A horse. हयास् hayās, *nom. pl.*

हयारूढास् hayārūḍhās, *nom. pl. m.* TATP. Mounted on horses. (हय आरूढ).

हर hara, *s.m.* Śiva. हरस्य harasya, *gen. sin.*

हरण haraṇa, *s.n.* A taking, removing or carrying. Seizure. हरणम् haraṇam, *nom. sin.* -णे -ṇe, *loc.*

हरति harati, 3*d pers. sin. pres.* of the *vb.* हृ hṛi, 1*st cl. par.* Take away, remove, destroy. हरन्ति haranti, 3*d pers. pl.*

हरि hari, *s.m.* Vishṇu. हरेस् hares, *gen. sin.*

हरितीकृतास् haritī-kṛitās, *nom. pl. m.* CHWI, (from हरित् harit, *adj.* Green, and कृत kṛita, *pass. part.* of the *vb.* कृ kṛi, Make), Made green.

हरिहरकथा hari-hara-kathā, *nom. sin. s.f.* TATP. A discoursing about, or a repeating the names of Hari and Hara (the gods Vishṇu and Śiva).

हरेत् haret, 3*d pers. sin. pot.* of the *vb.* हृ hṛi, 1*st cl. par.* Carry off, bear away, abduct; receive, win over. हर्तुम् hartum, *inf.* To steal, to carry off.

हर्म्य harmya, *s.n.* A palace, mansion. हर्म्यम् harmyam, *acc. sin.*

हर्ष harsha, *s.m.* Joy, delight, exultation, rejoicing, pleasure. Envy, emulation. हर्षस् harshas, *nom. sin.* हर्षेण harsheṇa, *ins.*

हर्षक्रोधौ harsha-krodhau, *nom. du. m.* DWANDWA, Joy and anger.

हर्षयुक्त harsha-yukta, TATP. Filled with joy. -युक्तेन -yuktena, *ins. sin. m.*

हस्त hasta, *s.m.* The hand. A paw. An elephant's trunk. हस्तस् hastas, *nom. sin.* हस्तम् hastam, *acc.* हस्तेन hastena, *ins.* हस्ते haste, *loc.* हस्तौ hastau, *acc. du.* हस्ताभ्याम् hastābhyām, *ins. du.* गलहस्त gala-hasta, *s.m.* A choker, a throttler; whatever puts to silence, anything that cannot be answered; hence, गलहस्तयति gala-hastayati, He silences, reduces to silence.

हस्ततल hasta-tala, *s.n.* TATP. Palm of the hand.

हस्तवर्तिन् hasta-vartin, *agt.* Existing in the hand, within reach. -नस् -nas, *nom. pl. m.*

हस्तस्थ hasta-stha, *agt.* Existing in the hand. -स्थम् -stham, *acc. sin. m.*

हस्तिन् hastin, *s.m.* An elephant. हस्ती hastī, *nom sin.* हस्तिना hastinā, *ins. sin.* हस्तिनाम् hastinām *gen. pl.*

हस्तिनापुर hastināpura, *s.n.* Ancient Delhi, the capital of Yudhishṭhira and his brethren, the remains of which still exist, about 57 miles north-east of the modern city, on the banks of the old channel of the Ganges. **-पुरे** -pure, *loc. sin.*

हस्तिपक hasti-paka, *s.m.* An elephant-driver or keeper (the same as **हस्तिप** hasti-pa).

हस्तिबध hasti-badha, *s.m.* TATP. The slaughter of an elephant (committed by a lion, who incurs the guilt of murder, whilst others partake of the spoils, such as the tusks, etc.; but especially the pearls which are said to be found in the head of an elephant). **-बधात्** -badhāt, *abl. sin.*

हस्तिराज hasti-rāja, *s.m.* TATP. King of elephants, or elephant-king. **-जस्** -jas, *nom. sin.*

हस्तिस्नानम् hasti-snānam, *nom. sin. s.n.* TATP. The washing of an elephant.

हा hā, *interj.* Ah! alas!

हातव्य hātavya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **हा** hā, Quit), To be shunned. **हातव्यास्** hātavyās, *nom. pl. m.* **हातुम्** hātum, *inf.* To avoid, let alone.

हानि hāni, *s.f.* Loss, privation. **हानौ** hātau, *loc. sin.*

हारित hārita, *pass. part.* of **हारि** hāri (*caus.* of the *vb.* **हृ** hṛi, Take), Allowed to be taken away, suffered to be seized. **-तम्** -tam, *nom. sin. n.*

हालाहल hālāhala, *s.n.* A certain most virulent and deadly kind of poison. **हालाहलम्** hālāhalam, *nom. sin.*

हास hāsa, *s.m.* Laughter, mirth. **-सस्** -sas, *nom. sin.*

हास्य hāsya, *s.n.* Laughter, merriment, pleasantry. Ridicule, derision. **हास्याय** hāsyāya, *dat. sin.*

हाहा hāhā, *interj.* Ah! alas!

हि hi, *ind.* For, because. Surely, truly.

हिंसा hinsā, *s.f.* Injury, mischief; mental (as malice), verbal (abuse), personal (striking, wounding).

हिंस्र hinsra, *adj.* Fierce, hurtful, injurious, cruel, noxious. **हिंस्रा** hinsrā, *nom. sin. f.*

हित hita (*pass. part.* of the *vb.* **धा** dhā, Hold), Held. Useful, beneficial, advantageous, salutary, profitable. Friendly, affectionate, kind, well-disposed. **हितस्** hitas, *nom. sin. m.* **हितम्** hitam, *nom.* or *acc. sin. n. s.n.* Benefit, welfare. **हितम्** hitam, *acc. sin.* **हिताय** hitāya, *dat. sin.*

हितकाम hita-kāma, TATP. Wishing well to, kind, a well-wisher. **हितकामानाम्** hita-kāmānām, *gen. pl.*

हितबुद्धि hita-buddhi, BAHUV. Friendly-minded, well-disposed. **हितबुद्धयस्** hita-buddhayas, *nom. pl. m.*

हितवत् hitavat, *adj.* Friendly, well-disposed. **हितवान्** hitavān, *nom. sin. m.*

हितोपदेशस् hitopadeśas, KARM. comp. of **हित** hita, *cr.* Salutary, friendly, and **उपदेशस्** upadeśas, *nom. sin.* of **उपदेश** upadeśa, *s.m.* Instruction, advice. **हितोपदेशे** hitopadeśe, *loc. sin.*

हित्वा hitwā (*ind. pret. part.* of the *vb.* **हा** hā, Quit), Slighting, disregarding, having left, letting alone.

हिमागम himāgama, *s.m.* TATP. The cold season, winter (from **हिम** hima, Cold, and **आगम** āgama, Arrival). **-मस्** -mas, *nom. sin.*

हिमार्त himārta, *adj.* TATP. Chilled, suffering or shrinking from cold. **हिमार्तानाम्** himārtānām, *gen. pl.* (**हिम आर्त**).

हिरण्य hiraṇya, *s.n.* Gold. Treasure. **हिरण्यम्** hiraṇyam, *nom. sin.*

हिरण्यगर्भ hiraṇya-garbha, *s.m.* Brahmā (from **हिरण्य** hiraṇya, Gold, and **गर्भ** garbha, embryo; or the mundane egg floating on the water at creation, of that metal, or of similar colour, from which the deity issued, according to some legends). A name given to the flamingo, or sovereign of the aquatic birds.

हीन hīna (*pass. part.* of the *vb.* **हा** hā, Quit), Deprived, destitute, void, free. Left, forsaken. Low, bad, abandoned. **हीनस्** hīnas, *nom. sin. m.* **हीनम्** hīnam, *acc. sin. m.* **हीनेन** hīnena, *ins. sin. m.* or *n.* **हीनास्** hīnās, *nom. pl. m.* or *f.* **हीनैस्** hīnais, *ins. pl. m.* or *n.* (This word often occurs in composition, and answers to the English "less" in such words as penniless, senseless, friendless, meaningless; which in Sanskṛit would be expressed by **धनहीन** dhana-hīna, **बुद्धिहीन** buddhi-hīna, **बन्धुहीन** bandhu-hīna, **अर्थहीन** artha-hīna.)

हीनत्व hīnatwa, *abst. s.n.* Destitution. **-त्वात्** -twāt, *abl. sin.*

हीनवर्ण hīna-varṇa, BAHUV. Of a low caste, outcast, vile. **हीनवर्णस्** hīna-varṇas, *nom. sin. m.*

हीनसेवा hīna-sevā, *s.f.* TATP. Service or attendance on low persons, or associating with them.

हीयते hīyate (*3d pers. sin. pres. pass.* of the *vb.* **हा** hā, Quit), Is lowered or impaired. Is lost.

हुताशन hutāśana, *s.m.* Fire or its deity (from **हुत** huta, What is offered, oblation, and **अशन** aśana, What eats). **-नम्** -nam, *acc. sin.*

हृत hṛita (*pass. part.* of *vb.* **हृ** hṛi), Seized, taken.

हृतसर्वस्वस् hṛita-sarva-swas, *nom. sin. m.* BAHUV. Stripped of his all.

हृद् hṛid, *s.n.* The heart, breast, chest. The mind or seat of thought and feeling. **हृदि** hṛidi, *loc. sin.*

हृदय hṛidaya, *s.n.* The mind, the seat or faculty of thought and feeling. **हृदयम्** hridayam, *nom. sin.* **हृदये** hṛidaye, *loc. sin.*

हृष्ट hṛishṭa (*pass. part.* of the *vb.* **हृष** hṛish, Rejoice), Pleased, delighted. Having the hair of the body erect with pleasure.

हृष्टपुष्टाङ्गस् hṛishṭa-pushṭāṅgas, BAHUV. (comp. of **हृष्ट** hṛishṭa, Gay, **पुष्ट** pushṭa, Fed, and **अङ्ग** aṅga, Body), Frisky and fat.

हेतु hetu, *s.m.* A cause, motive, means, reason, sake, argument. A pretext. **हेतुस्** hetus, *nom. sin.* **हेतुम्** hetum, *acc.* **हेतुना** hetunā, *ins.* **हेतोस** hetos, *abl.* or *gen.* On account of. From, by reason of. **हेतवस्** hetavas, *nom. pl.*

हेतुक hetuka, *s.n.* An active cause, instrument, or agent. **हेतुकम्** hetukam, *acc. sin.*

हेतुता hetutā, *s.f.* Causation, cause, causativeness (aggravation). **हेतुताम्** hetutām, *acc. sin.*

हेमन् heman, *s.n.* Gold.

हेममृग hema-mṛiga, *s.m.* A golden deer. The story of the Rākshasa Marīcha transforming himself into the likeness of a golden deer, and drawing away Rāma from his cottage, is narrated in the third book of the epic poem, Rāmāyaṇa. During Rāma's absence in pursuit of this imaginary deer, Rāvaṇa, disguised as a mendicant, came, and carried off Sītā, the consort of Rāma. **हेममृगस्य** hema-mṛigasya, *gen. sin.*

हेय heya (*fut. pass. part.* of the *vb.* **हा** hā, Quit), To be let alone, avoided, shunned, or eschewed. **हेयस्** heyas, *nom. sin. m.*

ह्रद hrada, *s.m.* A pool, a lake, a tarn. **ह्रदम्** hradam, *acc. sin.*

ह्रदान्तर hradāntara, *acc. sin. n.* Another lake.

ह्री hrī, *s.f.* Shame. **ह्रियम्** hriyam, *acc. sin.*

A SCHEME OF ALL THE METRES

OCCURRING IN THE

HITOPADEŚA.

THE verse in which the Epic Poems of India are chiefly written, and which also prevails in the Hitopadeśa, is called the *Śloka*,—a distich consisting of two sixteen-syllable lines, with a pause at the eighth syllable.

SCHEME OF THE ARDHA-ŚLOKA (HALF-COUPLET):

⏑ ⏑ ⏑ ⏑   ⏑ — — ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑   ⏑ — ⏑ —
— — — —   ⏑ | — — — —   ⏑

The first four syllables are bound by no rule. The fifth, sixth, and seventh, generally conform to the scheme; not invariably, for the sixth and seventh are sometimes short. More than forty deviations from the scheme, in respect to the fifth, sixth, and seventh syllables, occur in the Hitopadeśa. The ninth, tenth, eleventh, and twelfth, like the first four, are free. The thirteenth, fourteenth, and fifteenth, are unalterable. The eighth and sixteenth syllables have the common licence of termination.

According to the Rāmāyaṇa, the word *Śloka* is derived from शोक *Śoka*, sorrow: the first verse ever composed, having been the involuntary expression of Vālmīki's grief at beholding a curlew killed by a fowler;

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥

Mā Nishāda pratishṭhām twam, agamah śāśwatīh samāh:
Yat kraun̲cha-mithunād ekam, abadhīh kāma-mohitam.

THUS TRANSLATED BY PROFESSOR WILSON:—

Hope not, barbarian, length of days to know,
Whose hand could deal so merciless a blow,
One of a harmless pair could thus destroy,
Consigned to death, amidst the thoughts of joy.

POETRY MEASURED BY THE NUMBER OF SYLLABLES, IN WHICH EVERY HALF-LINE IS ALIKE.

In the following examples, every half-line being alike, it will suffice that a specimen of one *pāda* or quarter of a verse be given.

The genus *Trishṭubh* contains eleven syllables in each half-line. Of the twelve species comprised in this genus, three will be found occurring in the preceding pages; namely *Indravajrā*, *Upendravajrā*, and *Rathoddhatā*.

1st, *Indravajrā*. Scheme, — — ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏓

2nd, *Upendravajrā*. „ ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏓

See INTRODUCTION, verses 19, 25, 47. MITRA-LĀBHA, verses 27, 80, 114, 182, 183, 186, 203, 220, 223. SUHRID-BHEDA, verses 43, 59, 65, 67, 111, 116, 117, 126, 158, 163, 177, 182. VIGRAHA, verses 64, 127. SANDHI, verses 54, 55, 59, 61, 83, 84, 90.

Although not enjoined by a rule of prosody, a slight cæsura may often conveniently be made at the close of the fifth syllable; as,

Ahāra nidrā, bhaya maithunaṇ cha,
Sāmānyam etat, paśubhir narāṇām:
Dharmo hi teshām, adhiko viśesho,
Dharmeṇa hīnāh, paśubhih samānāh.

3rd, *Rathoddhatā*. Scheme, — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ —

See VIGRAHA, verse 153.

The genus *Jagatī* contains twelve syllables in each half-line. The number of species is fifteen, of which two only occur here; namely,

1st, *Vanśasthavila*. Scheme, ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ —

See MITRA-LĀBHA, verses 16, 21, 115, 161, 170. SUHRID-BHEDA, verses 16, 46, 87, 159. VIGRAHA, verses 32, 120, 122, 128. SANDHI, verse 87.

2nd, *Drutavilambita*. Scheme, ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ —

See MITRA-LĀBHA, verses 32, 52. SUHRID-BHEDA, verse 71.

The genus *Śakkarī* contains fourteen syllables in every half-line. Its species are seven, one of which occurs here; namely,

Vasantatilaka. Scheme, — — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — —

See INTRODUCTION, verse 31; MITRA-LĀBHA, verse 41, 83, 137. SUHRID-BHEDA, verses 40, 41, 55, 108 183. VIGRAHA, verse 121.

The genus *Atiśakkarī* has fifteen syllables to the half-line. Of the seven species comprised in this genus, one will be found here; namely,

Mālinī. Scheme, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — | — ⏑ — — ⏑ — —
with a pause at the eighth and fifteenth syllables.

See MITRA-LĀBHA, verses 20, 218.

The genus *Atyashṭī* has seventeen syllables to each half-line. In this genus are included eight species, three of which will be found here; namely,

1st, *Śikhariṇī.* Scheme, ⏑ — — — — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ — |
with a pause at the sixth and seventeenth syllables.
See Mitra-lābha, verses 145, 146, 187. Suhrid-bheda, verses 76, 141, 184.

2nd, *Mandākrāntā.* Scheme, — — — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — ⏑ — — ⏑ — — |;
with a pause at the fourth, tenth, and seventeenth syllables.
See Suhrid-bheda, verses 25, 160.

3rd, *Hariṇī.* Scheme, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — — — — | ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — |;
with a pause at the sixth, tenth, and seventeenth syllables.
See Sandhi, verse 106.

The genus *Atidhṛiti* contains nineteeen syllables in every half-line. The species of this genus are five, of which one occurs here; namely,

Śārḍhūlavikrīḍita. Scheme, — — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — | — — ⏑ — — ⏑ — |;
with a pause at the twelfth and nineteenth syllables.

See Mitra-lābha, verses 53, 99, 106, 121, 144, 164, 226, 228. Suhrid-bheda, verses 39, 127, 140, 152, 164, 165. Vigraha, verse 103. Sandhi, verse 136.

The genus *Prakṛiti* contains twenty-one syllables in each half-line. One species of this metre occurs; namely,

Sragdharā. Scheme, — — — — ⏑ — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — ⏑ — — ⏑ — —;
with a pause at the seventh, fourteenth, and twenty-first syllables.
See Mitra-lābha, verse 209.

ANOTHER CLASS OF METRES, OF WHICH EVERY LINE IS ALIKE.

Of this description of verse there are seven genera, but no species. The genus *Vaitālīya* contains in the first and third Pāda, fourteen short syllables; and in the second and fourth, sixteen short syllables, distributed as under:—

SCHEME:

⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — | ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ —

See Suhrid-bheda, verses 33, 85, 86. Sandhi, verse 101.

Another genus called *Aupachhandasika,* has sixteen instants in the first part of each line, and eighteen in the second, distributed as under:-

SCHEME:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — —

See Suhrid-bheda, verse 42. Vigraha, verse 145.

POETRY MEASURED BY THE TIME OCCUPIED IN THE PRONUNCIATION

The Metre named *Āryā* is measured by feet called *Gaṇa* or *Mātrāgaṇa,* equal to two long syllables, or to four short. It is a couplet, each line of which contains

seven and a half feet; and each foot (except the sixth of the second line) contains four syllabic instants. In the second verse of the couplet, the sixth foot (for here too it retains that name) consists of a single short syllable: consequently, the proportion of syllabic instants in the long and short verses is thirty to twenty-seven. Only such feet can be used as contain this number of instants: and of this kind are the Spondee, the Amphibrach, the Anapæst, the Dactyl, and the Proceleusmatic. The half-foot must be a long syllable; the sixth foot of the first line, an Amphibrach or Proceleusmatic; and the first, third, fifth, and seventh must not be Amphibrachs, The pause is commonly restricted to the close of the third foot; and the measure is, in that case, denominated *Paṭhyā*.

EXAMPLES OF THE ĀRYĀ METRE OCCURRING IN THIS WORK.

	Proceleusmatic.	Anapæst.	Spondee.	Proceleusmatic.	Anapæst.	Amphibrach.	Spondee.	Long Syllable.
INTRODUC.								
Verse 15	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑–	––	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑–	⏑–⏑	––	–
	Spondee.	Dactyl.	Anapæst.	Anapæst.	Spondee.	Short Syllable.	Dactyl.	Long Syllable.
	––	–⏑⏑	⏑⏑–	⏑⏑–	––	⏑	––	–
MITRA-LĀBHA,								
Verse 33	–⏑⏑	–⏑⏑	––	⏑⏑⏑⏑	––	⏑–⏑	––	–
	–⏑⏑	–⏑⏑	⏑⏑–	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑–	⏑	–⏑⏑	–
Verse 81	⏑⏑–	⏑⏑–	––	–⏑⏑	––	⏑–⏑	⏑⏑–	–
	–⏑⏑	⏑–⏑	––	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑–	⏑	–⏑⏑	–
Verse 94	–⏑⏑	–⏑⏑	––	––	––	⏑–⏑	–⏑⏑	–
	⏑⏑–	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑–	––	––	⏑	––	–
Verse 147	––	⏑–⏑	⏑⏑–	––	⏑⏑–	⏑–⏑	––	–
	⏑⏑⏑⏑	⏑–⏑	⏑⏑–	⏑⏑⏑⏑	––	⏑	–⏑⏑	–
Verse 149	––	⏑–⏑	––	⏑–⏑	––	⏑–⏑	⏑⏑–	–
	––	⏑⏑–	⏑⏑–	–⏑⏑	––	⏑	––	–
Verse 157	––	––	⏑⏑–	––	⏑⏑–	⏑–⏑	⏑⏑–	–
	––	––	––	––	––	⏑	––	–
Verse 173	––	––	––	––	⏑⏑–	⏑–⏑	––	–
	–⏑⏑	–⏑⏑	––	–⏑⏑	––	⏑	–⏑⏑	–
Verse 174	––	⏑⏑–	⏑⏑–	–⏑⏑	––	⏑–⏑	––	–
	–⏑⏑	⏑–⏑	––	–⏑⏑	––	⏑	––	–
Verse 188	⏑⏑–	⏑⏑⏑⏑	––	–⏑⏑	⏑⏑–	⏑–⏑	⏑⏑–	–
	⏑⏑⏑⏑	⏑–⏑	⏑⏑–	––	––	⏑	––	–
Verse 202	⏑⏑⏑⏑	––	⏑⏑–	–⏑⏑	––	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑–	–
	⏑⏑–	⏑⏑–	⏑⏑–	⏑⏑–	––	⏑	––	–

	Dactyl.	Dactyl.	Anapæst.	Dactyl.	Spondee.	Amphibrach	Anapæst.	Long Syllable.
SUHRID-BHEDA,								
Verse 4	—⏑⏑	—⏑⏑	⏑⏑—	—⏑⏑	——	⏑—⏑	⏑⏑—	—
	⏑⏑—	⏑⏑—	⏑⏑—	——	⏑⏑—	⏑	——	—
Verse 5	——	——	——	⏑—⏑	——	⏑—⏑	——	—
	——	——	——	——	——	⏑	——	—
Verse 24	⏑⏑—	—⏑⏑	——	—⏑⏑	——	⏑—⏑	——	—
	——	⏑⏑⏑⏑	——	——	——	⏑	——	—
Verse 63	—⏑⏑	⏑—⏑	——	—⏑⏑	——	⏑—⏑	——	—
	⏑⏑—	—⏑⏑	⏑⏑—	——	——	⏑	——	—
Verse 74	——	——	——	——	——	⏑—⏑	——	—
	—⏑⏑	—⏑⏑	——	⏑—⏑	——	⏑	——	—
Verse 150	⏑⏑⏑⏑	——	——	⏑⏑⏑⏑	——	⏑—⏑	——	—
	⏑⏑—	⏑⏑—	——	——	——	⏑	——	—
Verse 155	—⏑⏑	——	——	——	——	⏑—⏑	⏑⏑—	—
	⏑⏑—	⏑—⏑	⏑⏑—	——	⏑⏑⏑⏑	⏑	——	—
Verse 161	⏑⏑⏑⏑	⏑—⏑	——	⏑—⏑	⏑⏑—	⏑—⏑	⏑⏑—	—
	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑—	—⏑⏑	⏑⏑—	⏑	——	—
Verse 162	—⏑⏑	⏑⏑⏑⏑	——	⏑—⏑	⏑⏑—	⏑—⏑	——	—
	⏑⏑—	⏑—⏑	⏑⏑—	——	⏑⏑—	⏑	——	—
VIGRAHA,								
Verse 117	——	⏑⏑⏑⏑	—⏑⏑	——	——	⏑—⏑	⏑⏑—	—
	——	——	——	——	⏑⏑—	⏑	⏑⏑—	—
SANDHI,								
Verse 103	—⏑⏑	—⏑⏑	——	——	——	⏑—⏑	—⏑⏑	—
	⏑⏑—	⏑⏑⏑⏑	⏑⏑—	——	——	⏑	——	—
Verse 104	——	⏑⏑—	——	⏑⏑⏑⏑	——	⏑—⏑	——	—
	—⏑⏑	⏑—⏑	——	——	⏑⏑—	⏑	—⏑⏑	—

There is a variety of the Āryā called Upagīti. In this class, each hemistich consists of but twenty-seven short syllables; the second as well as the fourth containing but fifteen; the first and third are unaltered.

SANDHI,								
Verse 107	—⏑⏑	—⏑⏑	⏑⏑—	⏑⏑—	⏑⏑—	⏑	——	—
	——	—⏑⏑	——	—⏑⏑	⏑⏑—	⏑	——	—

THE METRES OCCURRING IN THE ANNOTATIONS.

As in the Hitopadeśa, so in the Annotations, the prevailing metre is the Śloka, consisting of sixteen syllables in each hemistich; but upon which it is not necessary here to make any further remark. The more peculiar metres are but few, and will be noticed below in the order in which they occur.

INTRODUCTION.

After Verse 13, *Śikhariṇī,* a species of the genus *Atyashṭi,* consisting of seventeen syllables, with a pause at the sixth and seventeenth.

```
⏑ — — — — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ — |
```

After Verse 39, *Śārdūla-vikrīḍita,* a species of the genus *Atidhṛiti,* consisting of nineteen syllables, with a pause at the twelfth and nineteenth syllables.

```
— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — | — — ⏑ — — ⏑ — |
```

ACQUISITION OF FRIENDS.

After Verse 76, *Āryā.*

```
⏑⏑— | ⏑—⏑ | —— | ⏑⏑⏑⏑ | —— | ⏑⏑⏑⏑ | —— | —
—⏑⏑ | —⏑⏑ | ⏑⏑— | —— | —⏑⏑ | — | ⏑—⏑ | —
```

Unless the letter *ai* be considered a short syllable, the arrangement of feet in the second line of this verse has not been made in strict accordance with the rules of prosody; still the Editor felt unwilling to discard it.

SEPARATION OF FRIENDS.

After Verse 8, an *Āryā* verse, according to Dr. Lassen's emendation.

```
⏑—⏑ | ⏑—⏑ | —— | —— | —— | ⏑—⏑ | —— | —
—— | —— | ⏑—⏑ | ⏑—⏑ | ⏑⏑— | ⏑ | —— | —
```

After Line 1137, *Vasanta-tilaka,* a species of the genus *Śakkarī.*

```
— — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — —
```

Āryā.

```
—⏑⏑ | ⏑⏑— | —— | ⏑⏑⏑⏑ | —— | ⏑—⏑ | —— | —
—⏑⏑ | —⏑⏑ | ⏑⏑— | —⏑⏑ | ⏑⏑— | ⏑ | —⏑⏑ | —
```

After line 1355, *Āryā.* The genus *Vaitalīya,* which has fourteen instants in the first part of each line, and sixteen in the second. Each half-line must close with an Amphimacer and Iambus

```
⏑⏑⏑—⏑—⏑—⏑— | ⏑⏑——⏑⏑—⏑—⏑—
⏑⏑—⏑⏑—⏑—⏑— | ⏑⏑——⏑⏑—⏑—⏑—
```

Verse 147, *Upendra-vajrā.*

After Verse 162, *Pṛithwī-bhara,* a species of the genus *Atyashṭi,* with a pause at the eighth and seventeenth syllables.

```
⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ —
```

PEACE.

Verse 7, *Vasanta-tilaka.*

```
— — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — —
```

STEPHEN AUSTIN, PRINTER, HERTFORD.